

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 07530

ZAMLBUKH

Jacob Shatzky

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

זאַמלבוך

לכבוד דעם

צוויי הונדערט און פופציקסטן יובל

פון דער

י י ד י ש ע ר פ ר ע ס ע

1686—1936

רעדאקטירט פון

ד.ר. יעקב שאצקי

אַרויסגעגעבן פון

אַמאָפּטייל פון יידישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט

1133 באַדוויי, ניו-יאָרק, נ. י.

1937

א י נ ה א ל ט

- זייט
- דר. יעקב דא סילווא ר׳אזא : די „קוראָנטין“ 1686-1687..... 7.
- דר. יעקב שאַצקי : דער „דיסקוהרש“..... 20.
- יוסף מאַרגאַשעס : „דער אידאָעליט“..... 107.
- משה שטאַרקמאַן : די יידישע פרעסע אין אַמעריקע 1875-1885..... 115.
- מנשה אונגער : ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל..... 136.
- א. ר. מלאכי : „יידישעס וואַכענבלאַט“..... 175.
- אליהו שולמאַן : די „וואַרהייט“..... 197.
- מרדכי קאַסאָווער : „דער ארץ-ישראל יוד“..... 212.
- א. גאַלדבערג : דער יידישער פאַך-זשורנאַליזם אין אַמעריקע..... 233.
- יודל מאַרק : יידישע פעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע..... 250.
- מאַטעריאַלן און נאַטיצן :**
- דר. יעקב שאַצקי : צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רומעניע..... 299.
- מנשה אונגער : „עת לדבר“..... 304.
- א. ר. מלאכי : ווער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „השופר“?..... 315.
- א. ר. מ. : זענען די דאָזיקע צייטונגען דערשינען ? א) „בת ציון“, ב) „דער אמת פון ירושלים“..... 317.
- דר. י. שאַצקי : „קול דנה“..... 318.
- דר. י. שאַצקי : צו דער געשיכטע פון דער יידישער סאַציאַליסטישער פרעסע אין פּוילן..... 323.
- מ. שטאַרקמאַן : פיליפּ קראָנץ און די „פּראָעלעטאַרישע וועלט“..... 327.
- ביילאַגע (רעפּראָדוקציעס)..... 1—20.

ביילאגע (רעפראדוקציעס)

1. גאזעטא דע אמסטערדאם (1678) (לויט סילווא דע ראזאס „גע-שיכטע פון די ספרדים אין אמסטערדאם" 1925).
2. דינשמאגזשי קורנט פון 27 אויגוסט (1687) (לויט סילווא דע ראזאס האלענדישער בראשורע וועגן דער צייטונג).
3. נייאי צייטונג, פראג (1716) (פון דעם אריגינאל אין דער כיכ-ליאטעק פון היברו יוניאן קאלעדזש, סינסינאטי).
4. אויפרוף פון דער אמסטערדאמער קהילה (1797) (פון דעם אריגינאל אין דער ביבליאטעק פון „ראזענטאליאנא, אמסטער-דאם).
5. דיסקוהרש, נומער 14 (1798).
6. אנרעהדע (דיסקוהרש נומ. 23) (פון דעם אריגינאל אין דער ביבליאטעק פון יידישן טעאלאגישן סעמינאר, ניו-יארק).
7. אויפרוף פון דער אשכנזישער קהילה (1787).
8. אויפרוף פון דער אשכנזישער קהילה (1798) (פון דעם אריגי-נאל אין דער ביבליאטעק פון יידישן טעאלאגישן סעמינאר, ניו-יארק).
9. עת לדבר, רומעניע (1859) (פון יוסף מארגאשעסעס זאמלונגען).
10. פראקלאמאציע פון קלוב „פעליקס ליבערטאטע" (1795)
11. (פונעם אריגינאל אין ביבליאטעק פון „ראזענטאליאנא, אמסט.)
12. שערי ציון (1876) (ערשטע יידישע צייטונג אין ארץ-ישראל) (פון דעם אריגינאל אין נ. י. פאבליק ליברערי).
13. חבצלת דיא ראזע (1877).
14. איזראעליטישע פרעססע (1879) (פרעסע-ארכיוו פון אמאפטיל).
15. קול רנה, בוקארעשט (1883) (ביבליאטעק פון יווא אין ווילנע).
16. וואהרהייט, אגארכיסטישע צייטשריפט (1889) (פון פרעסע-ארכיוו פון אמאפטיל).
17. יודישע פאלקס צייטונג (1889) (פרעסע-ארכיוו פון אמאפטיל).
18. רעדאקטארן פון סאציאליסטישע און ראדיקאלע צייטשריפטן אין אמעריקע (1886-1907) (פון פרעסע-ארכיוו פון אמאפטיל).
19. יידישע צייטשריפטן פון ליטע (פון ישראל מארגאליסעס זאמ-לונגען, קאָוונע).
20. יידישע שפייזצייטונגען פון אמעריקע (א. גאלדבערגס זאמלונגען).

ה ק ד מ ת .

אין סעפטעמבער 1936 איז געוואָרן 250 יאָר, זינט עס איז דער-
שינען די ערשטע צייטונג אין דער יידישער שפראַך. די דאָזיקע ציי-
טונג האָט געהייסן „קורנטן“ און איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין
אַמסטערדאַם אין די יאָרן 1686-87. 250 יאָר פון דער יידישער
פרעסע איז בלי ספּק זייער אַ חשובע יוביליי־דאַטע, וואָס פאַרדינט
געפייערט צו ווערן אויף אזא אופן ווי עס ווערן געוויינלעך אַזעלכע
יוביליען געפייערט.

דער אַמאָפטייל פון ייוואָ האָט געפונען פאַר נויטיק צו פייערן
דעם דאָזיקן יוביליי מיט אַ ספּעציעלן בוך געווידמעט דער געשיכטע
פון דער יידישער פרעסע אין אַלע לענדער, וואו מען שרייבט און מען
רעדט יידיש. דאָס דאָזיקע בוך איז, ליי־ער, טעמאַטיש ניט אייני-
הייטלעך, ווייל עס איז געווען אוממעגלעך צו געפינען די פאַסיקע
מענטשן פאַר אַ גאַנצער רייע טעמעס, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער
יידישער פרעסע, און וואָס די רעדאַקציע האָט געוואָלט האָבן פאַר
דעם זאַמלבוך. אייניקע אַרבעטן זענען צום באַדויערן אָנגעקומען
צו־שפּעט, אייניקע מיטאַרבעטער האָבן ניט געקענט צושטעלן זייערע
אַרבעטן אין צייט, אזוי אַז די שולד פון ניט פולשטענדיקייט דאַרף
מען צושרייבן צו אַביעקטיווע שוועריקייטן.

די רעדאַקציע האַלט פאַר נויטיק אָנצואווייזן, אַז צוויי אַרטיקל-
לען, וואָס זענען אַריין אין דעם זאַמלבוך, זענען שוין פריער געווען
געדרוקט: דר. סילווא דע ראָזאַס איז געווען געדרוקט אויף האַלענ-
דיש מ. קאַסאָווערס אַרטיקל וועגן „דער אַרץ־ישׂראל יוד“ איז געווען
געדרוקט, (אמת, אין אַ שטאַרק פאַרקירצטער פּאַרם)—אין העברעיִש.
אַבער פאַר אונדזערע לייענער זענען דאָס נייע אַרטיקלען, און מיר
האַבן געהאַלטן, אַז זיי מעגן זיין געדרוקט אויך אויף יידיש.

אויב דער דאָזיקער זאַמלבוך וועט געפינען דעם געהעריקן אַפּ-

קלאנג ביי די יידישע לייענער, איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז אַ צווייטער זאַמלבוך מיט נייע מאַטעריאַלן זאָל קענען אַרויסגעגעבן ווערן.

אַ רייע מענטשן האָבן מיטגעהאַלפֿן אין דער אַרבעט פֿון דאָזיקן זאַמלבוך. ש. ניגער און דר. מוקדוני האָבן געהאַלפֿן אין דער סטײַ-ליסטישער רעדאַקציע פֿון זאַמלבוך. דעם סעקרעטאַר פֿון אַמאָפּטיוֹל נ. פּיינערמאַן האָט די רעדאַקציע צו פֿאַרדאַנקען די גאַנצע טעכנישע אַרבעט פֿון צוזאַמענשטעלן דאָס דאָזיקע זאַמלבוך.

זיי אַלע הדיק איך אויס מײַן האַרציקן דאַנק. אַ באַזונדערן דאַנק קומט די ביבליאָטעקן, וואָס האָבן אויסגעליען זשורנאַלן און זעלטענע דרוקזאַכן, וואָס ווערן רעפּראָדוצירט אין דעם דאָזיקן זאַמלבוך. דאָס זענען: דער יידישער טעאָלאָגישער סעמינאַר אין ניר-יאָרק, יידישער אָפּטיוֹל פֿון ניר-יאָרקער „פּאָבליק לייברערי“, ביבליאָטעק פֿון יוואַ אין ווילנע, די ביבליאָטעק פֿון „היברו יוניאָן קאָלעדזש אין סינסי-נאַטי, די אונגיווערסיטעט ביבליאָטעק אין אַמסטערדאַם און די צענט-ראַלע יידישע ביבליאָטעק און פּרעסע-אַרכיוו ביים אַמאָפּטיוֹל.

דר. יעקב שאַצקי

ניו-יאָרק, 8טער דעצעמבער, 1936.

ד.ר. יעקב דא טילווא ראָזא, (אַמסטערדאַם).

די „קוראַנטין“ 1687-1686

אַ ייִדישע צייטונג אין אַמסטערדאַם אין
17טן יאָרהונדערט.

אין אונדזער שטורמישער צייט וועלן זיך זיכער ניט געפינען קיין סך מענטשן, וואָס זאָלן פאַרליקענען די השפעה פון דער פרעסע, הן צום גוטן און הן צום שלעכטן. עס איז אַ זיכערע זאַך, אַז מען מעסט די אַנטוויקלונג און די קולטור פון דער פּאָלקסמאַסע לויט דער צאָל און אינהאַלט פון אירע צייטונגען. די ערשטע זיך, וואָס יעדער טרע־גער פון אַ וויכטיקן געדאַנק האָט זיך באַמיט, איז געווען אַרויס־ברענגען זיינע רעיונות פאַר אַ גרויסער צאָל מענטשן מיט דער הילף פון געדרוקטן וואָרט. עס איז דערפאַר ניט קיין וואונדער, וואָס אין די אמת פראַגרעסיווע לענדער איז די פרייהייט פון פרעסע די וויכ־טיקסטע פריוויילעגיע פון דעם ביהגער, און אַזוי שנעל ווי ער פאַרלירט דאָס דאָזיקע וויכטיקע רעכט פאַרוואַנדלט ער זיך אין אַ גייסטיקן שקלאַף.

אַרויסגייענדיק פון אַמ־דער דאָזיקער הנחה, דאַרפן מיר זיך דע־ריבער ניט וואונדערן, וואָס לעבן די ספרדישע יידן אין אַמסטערדאַם מיט זייער *Gazeta de Amsterdam* האָט אויך די הויך־דייטש ייִדי־שע סהלה (הגם מיט אַ האַלב יאָרהונדערט שפעטער, נאָך זייער קאַנ־

(*) דער מחבר פון דעם דאָזיקן אַרטיקל איז אַ באַוואוסטער האַלענדיש־ייִדישער היסטאָריקער און ביבליאָטעקער פון דער באַרימטער ביבליאָטעק פון דעם ספרדישן ראַבינער־סעמינאַר „עץ חיים“ אין אַמסטערדאַם, אין וועל־כער ספינאָזא איז בשעתו געווען אַ תלמיד.

די ציטאַטן פון די קוראַנטן גיט דער מחבר אין אַ לאטיינישער טראַג־סקריפציע. וואו איך האָב געפונען צווישן מיינע נאָמיצן אַ באַשרייבונג פון דעם אַריגינעלן טעקסט, האָב איך זוי אַרײַנגעשטעלט מיט דעם אויסלױג פון אַריגינאַל. דאָרטן אָבער וואו איך האָב די ציטאַטען ניט געהאַט אין אַריגינאַל, האָב איך איבערגעשריבן מיט דער מאַדערנער אַרמאַגראַפיע און דאָס אומעטום אָנגעװיזן. אַ פאַר שורות צו סוף פון דעם אַרטיקל האָב איך אויסגעלאָזט, ווייל זיי זענען פון אַ רײן אפּאָלאָגעטישן כאַראַקטער.

י. דא טילווא ראָזא

סאָלדאציע) געהאט אן אייגן בלאַט. דאָס איז געווען די וויכטיקסטע דערנרייכונג, אין דער דאָמאָלסטיקער וועלט. הגם די יידן פון אַמסטערדאַם זענען קיינמאָל ניט געווען באַליב־דיקט אין זייער עצם מענטשלעכקייט, האָבן זיי אָבער קיין פּאָליטישע רעכט ניט געהאַט און מיט קליינע אויסנאַמען זענען זיי געווען אויס־געשלאָסן פון די בעל־מלאכה צעכן. דאָס האָט געמיינט, אַז זיי האָבן ניט געקענט זיך אָפּגעבן מיט מלאכה, אַזוי ווי זיי וואָלטן דאָס גע־וואָלט.

דערפאַר זענען די הויך־דייטשע יידן (די אַשכּנזים) געווען הויפּטזעכלעך אָנגעוויזן אויף זיך אַליין. דאָס האָט גורם געווען זייער שפּראַכלעכע אייגנאַרטיקייט. זיי האָבן באַדאַרפט זאָרגן פאַר זייער בילדונגס און אַלע קולטור אַנשטאַלטן, ווי אויך פאַר זייער סאָציאַלע אינסטיטוציעס.

עס איז געווען זייער אויפגאַבע ניט נאָר צו שאַפן די דאָזיקע אַנשטאַלטן, נאָר אויך זיי פינאַנסיעל אויסהאַלטן.

די דאָמאָלסטיקע אַמסטערדאַמער בלעטער זענען ניט געווען צו־גענגלעך דעם גרעסטן טייל פון די הויך־דייטשע יידן פון 17טן יאָר־הונדערט, ווייל זיי האָבן ניט געקענט דעם האַלענדישן לשון. פון דער צווייטער זייט זענען צו יענער צייט פאַרגעקומען אין איראַפּע געשע־ענישן פון אַזאַ וויכטיקייט אַז עס דאַרף אונדז ניט וואונדערן, וואָס זיי האָבן געהאַט אינזינען אַרויסגעבן אַ צייטונג אין זייער אייגן לשון — אין יידיש־דייטש.

מיר וואָלטן קיינמאָל ניט געוואוסט וועגן דער עקזיסטענץ פון אַזאַ צייטונג, און מיר וואָלטן אפילו ניט געקענט זיך זי פאַרשטעלן, ווען ניט אַ באַנד, וואָס אַנטהאַלט מער ווי אַ יאָרגאַנג (87—1686). ער איז אָפּגעהיט געוואָרן ווי אַ איין־און־איינציקער עקזעמפּלאַר אין דער מאָנטעציוֹאָ ביבליאָטעק (ביבליאָטעק פון דער פאַרטונגעזיש־אידיש־ראַעליטישן סעמינאַר „עץ חיים“ אין אַמסטערדאַם).

איידער מיר גייען באַשרייבן די דאָזיקע עלטסטע יידיש־דייטשע צייטונג איז נויטיק צו געבן בקיצור אַן איבערבליק איבער דער תקופה, אין וועלכער די דאָזיקע זייער אינטערעסאַנטע צייטונג איז דערשינען.

דער פּראַנצויזישער קעניג לואי 14 האָט געשטרעבט ניט נאָר צו באַהערשן גאַנץ איראַפּע, נאָר האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל פאַר־ניכטן אין זיין לאַנד דעם פּראָטעסטאַניזם. דעריבער האָט ער אין 1685 צוריקגערופן דעם נאַנטישן עדיקט, וואָס הענרי דער 4טער,

וועלכער איז אליין פריער געווען א פראטעסטאנט, האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר 1598, לויט וועלכן עס איז פאַרויכערט געווען פאַר די הור־גענאָטן די פרייהייט פון אמונה. א גרויסע צאָל פון די גערודפמע פראנצויזישע פראטעסטאנטן זענען אנטלאָפן פון זייער פאָטערלאַנד, צווישן אַנדערע לענדער, וואוהין זיי זענען געלאָפן, איז אויך געווען האַלאַנד. דאָ האָבן זיי זייער שנעל אַ גלאַנץ געמאַן מיט זייער חשיבות.

אין דעם זעלבן יאָר האָט דער קאטוילישער יאָקאָב דער צוויי־טער, דער שווער פון אונדזער שטאט־האַלטער ווילעם דעם דריטן, באַ־שטיגן דעם ענגלישן טראָן. אזוי אַרום איז דער פראָטעסטאנטיזם אין איראָפּע געווען פאַרפאַלגט פון צוויי פראָנטן און איז געווען אין אַן ערנסטער געפאַר פאַרניכטעט צו ווערן.

אין מזרח זענען די טערקן אַריין גאָר טיף אין איראָפּע, אזוי אַז עסטרייך איז געווען פאַרנומען מיט פערמאַנענטע מלחמות מיט טער־קיי. די רויב־באַנדעס אויפן ים (פיראַטעריי), באַזונדערס פון די אַפ־ריקאַנישע מלוכות, האָבן געבראַכט גרויסע שאַדנס די פאַרשיידענע האַנדלס פלאָטן און ניט ווינציק אויך דעם האַלענדישן פלאָט, וואָס האָט באַרייזט אַלע וועלט־ימים.

אזוי אַרום איז יענע אומרואַיקע צייט געווען גאָר אַ געווינס פאַר אַ צייטונג. זי האָט געגעבן גענוג שטאָף פאַר פּאָליטישע, מילי־טערישע, ריזע־און־מסחר ידיעות.

אונדזער יידיש־דייטשע צייטונג פון 17טן יאָרהונדערט האָט גע־האַט גאָר אַן אַנדער פאַרמאַט זוי אונדזערע איצטיקע צייטונגען האָבן. יעדער נומער האָט געהאַט פיר זייטלעך פאַרטיילט אין צוויי עמודים, אַקטאוואַ פאַרמאַט. דער ערשטער נומער פון דעם איין־און־איינציקן עקזעמפלאַר פון דער חאַנטעציאָ ביבליאָטעק טראָגט אַן אויפשריפט „דינשטאַגיש“, קוראַנטין“ און איז דאַטירט כ”ג מנחם אָב (18טער אויגוסט 1686).

צום סוף פון יעדן נומער געפינען מיר אזא מיטילונג:
„על ידי המסדר הר”ר משה בר אברהם אבינו זצ”ל פה ק”ק אמשטרם בבית המחוקק הר”ר אורי פיבש בה”ר אהרן הלוי זצ”ל“.

עס איז זיכער איינאַרטיק דאָס דער דאָזיקער משה, וואָס האָט מיט־געאַרבעט ווי דער זעצער פון דער ערשטער יידיש־דייטשער צייטונג, איז ניט געווען קיין געבוירענער ייד. דער דאָזיקער משה איז געווען אַ

י. דא סילווא ראווא

גר פון ניקאלסבורג. ער האָט געארבעט אין דער דרוקעריי פון אורי הלוי און אויך ביי דעם דרוקער משה קאשמאן אין אמסטערדאם (1688) און אין די יאָרן 1690-1694 האָט ער זעלבסשטענדיק געפירט אַ יידישע דרוקעריי.

דער דרוקער גופא אורי פייבש בן אהרן הלוי פון עמדן איז דער וואָס האָט געבראַכט צוריק צום יידנטום די פאַרטוגעזישע מאראנען אין אמסטערדאם. דאָס אייניקל איז כמעט זיין גאנץ לעבן געווען מער מיט אין דרוקעריי; געבוירן אין יאָר 1623 איז ער שוין אין די יאָרן 1645-1648 געווען מעטיק ווי אַזעצער אין דער דרוקעריי פון עמואל בענווענישטי. אין די יאָרן 1658-1689 איז ער געשטאַנען בראש פון אַן אייגענער דרוקעריי אין אמסטערדאם און פון יאָר 1692 ביז 1695 אין זשאַלקיעוו (פוילן). ער איז געשטאַרבן אין אַמסטערדאם דעם 23טן טאָג אין שבט שנת תצ"ד (22טן יאַנואַר 1715) און איז באַגראָבן אין Oudekerk ביי דעם טייך אמסטל¹.

אַזוי אַרום האָט ער אַריינגעלעבט אַ שפּאַן פון 91 יאָר. דעריי בער איז פעלערדיק די באַמערקונג פון שטיינשניידער אַז דער דרוקער אורי הלוי איז אין יאָר 1712 זיכער ניט געווען צווישן די לעבעדיקע².

אונדזער צייטונג איז דערשינען אַ לאַנגע צייט צוויי מאָל אַ וואָך (ביז דעם 6טן דעצעמבער 1686 און פון 18טן פעברואַר ביז דעם 5טן אויגוסט 1687) דינסטיק און פרייטיק. און דערפאַר האָט זי זיך באַטיטלט „דינסטאָגשי קורנטן“ און „פרייטאָגשי קורנטן“. עס איז מיר ניט געלונגען געפינען די שפורן פון ווען און ביז ווען איז די צייטונג דערשינען. דער דער לעצטער נומער, וואָס געפינט זיך אין דער מאָנאטעצינא ביבליאָטעק, איז דאַטירט 1 טבת תמ"ז, ד. ה. 5טן דעצעמבער 1687. פון דער תקופה פון 13טן אויגוסט 1686 ביז 5טן דעצעמבער 1687 פילן די פּאָלגנדיקע נומערן: פרייטיק דעם 20טן סעפטעמבער, 4טן און 11טן אָקטאָבער, דינסטיק דעם 5טן נאָוועמבער, פרייטיק

¹ זע: Cardozo de Behencourt סעפּאַראַט דרוק זייט 13 Aankomst der Juden te Amsterdam. א. י. מ. ע. ד. ס. ד. ק א ס א, דער חברה קדישא סעקרעטאַר פון דער ספרדישער קהילה האָט עס מיר באַשטעטיקט.

² הערת 1. 3.6. Hebraische Bibl. זע אויך אין באַדלעיאנא קאַטאַלאַג ז. 3062, נומ. 9294 להיפוך צו ו א ל פ נ, ביבליאָטעקא העברעאיקא 3, 84, וואָס גיט אָן, אז אורי האָט נאָך געלעבט אין 1713 און איז אַלט געווען 90 יאָר.

דעם 29טן נאוועמבער 1686 און פרייטיק דעם 10טן יאנואר, דינסטיק דעם 1טן אפריל, 20טן מאי, פרייטיק 31טן אקטאבער, 7טן און 28טן נאוועמבער 1687. דערביי איז כדאי צו באמערקן, אז אויף די פריי-טיקס פון 20טן סעפטעמבער, 4טן און 11טן אקטאבער 1686 זענען אויסגעפאלן: דער צווייטער טאָג ראש השנה, 2טער טאָג סוכות און שמחת תורה, און דאמאלסט זענען קיין שום צייטונגען ניט דערשינען אויך ניט ווי אן המשך נומער.

צום שלום פון נומער פון פרייטיק דעם 5טן דעצעמבער 1686 גע-פינען מיר אזא מודעה: „פון היום און ביז ראש חודש אדר, הבא עלינו ווערט ניערט אלי וואָך אין קורנמין גדרוקט ווערדין, דהיינו, אלי פרייטיק, בעזרת השם“.

פון דעם איז געדרונגען, אז אויך דער נומער, וואָס איז דערשיי-נען דינסטיק ראש חודש אדר ניט קיין געניגנדיקע באווייזן וועגן דעם, ווי לאַנג עס האָט געדויערט די דאָזיקע ענדערונג. צום סוף פון נומער פון פרייטיק, דעם 5טן אויגוסט 1687, געפינען מיר די פּאָלג-דיקע מודעה:

„ווייל די דינשטאָגישע קורנט ניט אָפּגיט, ווירד מן ביז ראש חודש ניסן, הבא עלינו, אלע וואָך נאָר אַ פרייטיגשי קורנט דרוקן. עש זי דן עש מאכט פיל נייש פּאַסירן“.

אויב אונדזער „פרייטיגישע קורנט“ פון ראש חודש ניסן תמ"ז האָט ווען עס איז געלעבט איז אומבאַקאַנט.

איין מאָל געפינען מיר ווייטער דאָס קעפּל: „דאָנערשטיג קורנ-טין“ (כ' ניסן תמ"ו — 3טן אפריל 1687), ווייל פרייטיק, דעם 4טן אפריל, איז אויסגעפאלן דער זיבעטער טאָג פּסח.

אורי הלוי האָט געדרוקט די צייטונג ביז דעם נומער פון 22טן סיון תמ"ו ד. ה. 3טן יוני 1687. פון דעם פּאָלגנדיקן פרייטיק און ווייטער האָט זיך די צייטונג געדרוקט ביי דעם ספרדישן דרוקער דוד תרשט (טארטאש). צום סוף פון יעדן נומער לייענט מען: „ע"י בהר"ר משה בר אברהם אבינו זצ"ל פה אמשטרדם בבית המחוקק דוד תרשט“.

מיר זעען, אז דאָס זענען צוויי ווערטער אַרויסגעוואָרפן גע-וואָרן: ראשית דער טיטל „המסדר והשנית די ווערטער קהל קדוש, וואָס זענען געווען געדרוקט פּאַרן וואָרט אמסטערדאַם. היות ווי אורי האָט אין דעם לעצטן נומער, וואָס האָט זיך ביי אים געדרוקט ניט געמאַלדן, אז זיין בלאַט וועט זיך דרוקן ביי אן אנדערן, איז אונדז אויך ניט באַקאַנט דער מיין פון די דאָזיקע צוויי ענדערונגען.

י. דא טילווא ראווא

דער דרוקער דוד דע אברהם (דע קאסטרא) תרטש האָט אין די יאָרן 1660-1695 געהאַט אַן אייגענע דרוקעריי אין אמסטערדאַם. זיין באַרוף ווי אַ דרוקער האָט ער אָנגעהויבן נאָך אין 1657 אין דער דרוקעריי פון מנשה בן ישראל דאַמאַלסט געפירט פון זיין זון יוסף¹.

ער האָט געדרוקט אַ סך ליטורגישע ספרים, ווי אויך שפּאַנישע און פּאָרטוגעזישע ווערק. ער האָט געשטאַמט פון אַ מאַראַנען משפּחה, זיין ברודער יצחק איז פאַרברענט געוואָרן פון דער איני-קוויזיציע².

וואָס איז שייך דעם אינהאַלט פון אונדזער יידישער צייטונג פון פאַר 250 יאָר צוריק דאַרף קודם כל אָנגעוויזן ווערן, אז זי האָט אַ סך בשותפותדיקס מיט אונדזערע היינטיקע פּאָלקסבלעטער. מען געפינט דאָרטן אַ קאָלירפולע קאַלעקציע פון מער אָדער ווינציקער וויכטיקע באַריכטן און דערביי ווערט אויך טיילווייז באַפרידיקט דער געיענ נאָך סענסאַציע.

קודם כל קומען אַריין גאָר אויפירלעך באַריכטן וועגן יידן אין פאַרשיידענע לענדער.

יעדער ענין ווערט פאַרטיילט אין באַזונדערע אָפטיילונגען, גע-נרופירט לויט פאַרשיידענע לענדער. פון צייט-צו-צייט געפינט מען אויך אַן האַנדלס מודעה, ניט אָפגעטיילט פון דעם טעקסט פון דער צייטונג און אַריינגעשטעלט צום שלום פון נומער.

ווייטער גיב איך אַ פאַר מוסטערן פון פאַרשיידענע באַריכטן און אַנאַנסן. דער אויפמערקזאַמער לייענער וועט קענען באַמערקן, ווי דאָס האַלענדיש „יידיש-דייטש“ איז געקומען אונטער דער השפּעה פון דער האַלענדישער שפּראַך.

וועגן די יידן אין אַנדערע לענדער גיב איך די פּאָלגנדיקע מוס-טערן. אין דעם נומער פון פרייטיק דעם 23טן אויגוסט 1686 לייענט מען אַ באַריכט פון ליסאַבאָן, וואָס האָט אזאַ נוסח:

„אַל היר האָט מאן דרייאַ רייכי פאַרטוניזן אין פאַרדאַכט גי-האַלטן דאָס זי היימליך אידן (יודישן גלויבן) האַלטן און מאן העט

¹ זע מיין קאָמפּאַלאַג — מנשה בן ישראל, נומער 50 און 51.

² זע די הסכמה פון חכם א ב ה ב אויף דער מנשה אויסגאַבע, וואָס איז דערשינען ביי ת ר ש א ש אין 1685 און די הקדמה פון דעם דרו-קער גופא. זע אויך:

J. Lucio d'Azevedo. Historia dos Christaos novos Portugueses 268, 374, 483. Mendes dos Remedios. Os Judeus em Portugal 2. 363.

זיא דז לעבען געשענקט ווען זיא העטן דען (יודישן) גלויבן (ח"ו) פרלייקנט. אבר זיא האָבן גיוואָגט, מיר זיין פון (יהודים) גיבאָרן, מיר וועלן אויך אז יהודים שטערבן. און זיא אלי דרייא פרברענט וואָרדן. אָבער נאָט איז איין גירעכטר ריכטר דער ווערט דיא אונז שולדיגי בלוט פר גיסן צו זינר צייט וואול ווישן צו גיפינין. אמן. סלח“.

אין דעם נומער פון דינסטיק, 17טן סעפטעמבער 1686, ליענעט

מען :

„פון רוים ווידר גשריבין, דש עז אנכאפולין וואָרדן אן דיא (יהודים) דש זיא פון א ווינט אום קלאַק זעקש און דיא גאנצי נאכט זאָלין דער היים אין אירי הייזיר פרבלייבין פון ווענין אין איברלויף דען דער גמייני פאָלק איז זער פרביטירט איבר דיא (יהודים)“.

אין דעם נומער פון דינסטיק, דעם 31 (?) סעפטעמבער 1687

געפינעט מיר דעם פאָלגנדיקן באַריכט פון ווין :

„דיא (יהודים) וועלכי אונטר דען קיסר זואונן די האָבן פיל געלט בייא אנדר גילעבט אונז' האָבן צווייא (יהודים) דר מיט גישיקט נאָך (אובן) אום דיא גיפנגיני (יהודים) אויס צו לייזן און זיא האָבן גימוזט פיר אימליכן גיפנגנן (יהודי) הונדרט אונז' אויך וואול צווייא הונדרט רייכס טאָלר געבן אונז' עס זיין שוין איבר פיר הונדרט סליין אונז' גרוסי (יהודים) אויז גילויזט וואָרדן“.

אין דעם נומער פון דינסטיק, דעם 8טן אָקטאָבער 1686, ליענעט

מיר דעם פאָלגנדיקן באַריכט פון רוים, וואָס באַצייט זיך אויך צווישן אנדערע אויף דעם שטורם פון דער שטאָט אָפן :

„און וויוואול זיר שטארקי ווארטן גיהאָלטין ווערדן, זוא טון גלייך וואול דער גימיינע פאָלק (דיא יהודים) בילידיגען. בייא נאכט פאָלגט מאן זיא מיט פייער ווערק און בייא טאָג ווערדן זיא (דיא יהודים) מיט שטיינר. אויך טוט מן די טירקן און (דיא יהודים) אמפלין אויף אלירהנט וואונדרלכי און אָפשידליכי גימעל, אז מאן קאן דר דנקן“.

אין דעם נומער פון דער פאָלגנדיקער וואָך (דינסטיק, 15 אָקטאָ-

בער 1686) ליענעט מען אין שייכות מיט דעם אזא באַריכט פון רוים :

„דיא (יהודים) האָבין געמוזט בייא דרייא טויוענט שקודי אויש-געבן אום פייער ווערק מאַכן צו לאָזן און דיא (יהודים) האָבן זייא געמוזט זעלבערט אָן צינדן“.

אין דעם נומער פון דינסטיק, דעם 29טן יולי 1687 טרעפן מיר

צוויי באַריכטן, וואָס האָבן א שייכות מיט יידן.

י. דא סילווא ראָזאַ

דער ערשטער איז אָנגעקומען פון האַמבורג און לייענט זיך :
„צו האַמבורג האָט מן אין הויכטייטשין אידן אום געבראַכט
גלייך שיר אויף דיא זעלביגע מאַניר, וויא פאַר צווייא יאָהרן אין
אַמסטערדאַם געשען איז. אַבר דיא מערדער זיצן אין אַלטונה געפאַנגען
און זיא ווערן באַלד איר פערדינטן לוינ באַקומען“.
אַ צווייטער באַריכט איז פון פּאַנדאַן :

„מן האָט אויך פּר געאַרדנט דש מן אין ענגילנד דיא (יהודים)
ווערט בלאַשטן דש זיא זאַלן אויש איר אייגענעם בייטל דיא ענגלישע
געפאַנגעני אויסלייזן וואָש דיא טערקין פון אַלגיר גיפאַנגען האָבן
און וואָש זיי נאָך פאַנגין ווערן, אָדר דיא יהודים זאַלן אוש ענגילנד
אוועקציען און צו מאַל ניט אַהין האַנדלן“.

און דאַן נאָך אַ באַריכט פון דעם נומער פון דינסטיק, דעם
26טן אויגוסט 1687 בנוגע די יידן אין מאַלאַבאַר¹.

„אויס אוסט אינדיע האָט מן בריוו באַקומען, דש דאָרטן פיל
טויזנט שוואַרצי און ווייסע (יהודים) טון וואוינען שוין בייא פערצן
הונדרט יאָר און זייא האָבן זיך דאָרט באַזעצט נאָך דעמי. דש
ירושלים איז פאַרשטערט געוואָרן און עש גיבט גרושי קלוגע לייט
צווישן זיי און זייא האָבן דיא זעלביגי ביכער אָדער (תורה) ווי עבן
אַל היר צו לאַנד“.

פון די סענסאַציאָנעלע באַריכטן נעם איך אַרויס די פּאַלנדיקע
קליינע גרופע. אין נומער פון דינסטיק דעם 27טן מאי 1687 לייענען
מיר אַ באַריכט פון מאַרדיד :

„ביי דיזער שטאַט איז איין קינד געבאָרן געוואָרן מיט צוויי סעפּ
און פיר הענט און דריי פיס. און נור איין קאָפּ האָט געלעבט און
דאָס קינד האָט שוין ציין אין דער מויל געהאַט און מען האָט דאָס
קינד געטויפט און עס האָט דריי שטונד לאַנג געלעבט. און דער קע-
ניג און די קעניגין האָבן עס זעלברט געזען. נאָך זיין טויט האָט
מאן דאָס לייב אויף געשניטן און מאן האָט צוויי הערצן דרינען גע-
פונדן“ (אַרטאָגראַפיע מאַדערניזירט. י. ש.).

אין דעם פּאַלנדיקן נומער (פריטיק דעם 30טן מאי 1687)
קומט אַזאַ באַריכט פון דובלין :

„צו דראַמאָרע איז איין מענש שאָן הונדרט און זיבן יאָר אַלט
און ער האָט פיר און צוואַנציג לעבעדיגע קינדער און דריי און זעכ-
ציקן ענקעליך און פינף און זיבענציג אורענקעליך און זי זיין אַלע

¹ אַ דרוק טעות : דאַרף זיין פרייטיק דעם 29טן אויגוסט.

„די קוראנטיו“

מיט אנאנדר אויף איינר צייט ביי נאָנדער געווען“ (אַרטאָגראַפֿיע מאָדערניזירט).

צום סוף פון נומער פון דינסטיק, דעם 11טן מאָרט 1687 לייענט מען די פּאָלגנדיקע סענסאַציאָנעלע געבורט באַשרייבונג:

„צו וואַרסעד ביי האַלבערשטאט דאָרטן האָט איין פרוי פון איין קו הערטן (אַ פּאַסטעד) פיר טעכטער מיט איין מאָל געבאָרן. און איין מאַכטער איז טויט און די אַנדערע דריי זיין נאָך ביי לעבן“ (אַר-טאָגראַפֿיע מאָדערניזירט).

צום סוף אַזאַ אויסוואַל פון דער רשימה פון אַנאַנסן:

ביים שלום פון נומער פון 5טן אויגוסט 1687 געפינט זיך די פּאָלגנדיקע מודעה:

„בו אויגוסט ווירד מן צו אַמשטרדם אין דר קיזרשקרוין אין דר קאלבר שטראָס פּערקויפן דריי טויזנט הויכטייטשע אידישע ביבלען.“¹

ווייטער אין נומער פון פרייטיק דעם 13טן דעצעמבער 1686, האָט דער דרוקער אַריינגעשטעלט אַ מעלדונג וועגן אַ ספר, וואָס איז ביי אים דערשינען אין אַזעלכע ווערטער:

„גם טו צו וויסן דאָס ביי מיר צו קויף איז און ערשט ניוילג איז געדרוקט געוואָרן איין טייטש יום כפור קטן גאָר וואָל פאַר-טייטשט דאָס עטליכער מענש זאָל קענען פּערשטיין וואָס ער מתפלל איז“ (אַרטאָגראַפֿיע מאָדערניזירט).

ביים שלום פון דעם נומער פון פרייטיק, דעם 31טן יאָנואַר 1687, געפינט זיך דער פּאָלגנדיקער אַנאַנס:

„אין דער שטאָט דעלפט איז געדרוקט געוואָרן און ווערט פּער-קויפט ביי הענריק וואן קראָגעפעלט בוך פּערקויפּער. אין דעם זעל-ביגן בוך שטייען פיל פּאַרנעמע זאַכן פּאַן דער אבגאָטעריי און פּאַלשע נאָטעסדינסט פּאַן דער רעמישן קאַטוילישן גלויבן“ (אַרטאָגראַפֿיע מאָדערניזירט).

אין מיטן פון די נייס-באַריכטן און ניט אָפּגעטיילט פון טעקסט קומט אין נומער פון דינסטיק, דעם 25טן מאָרט 1687, די פּאָלגנדיקע

¹ עס לאָזט זיך ניט זאָגן מיט זיכערקייט, אויב עס האַנדלט זיך דאָ וועגן דער יידישער איבערזעצונג פון י צ ח ב ל י ק, וואָס איז דערשינען ביי אורי הלוי אין 1676-1678 אָדער פון יוסף וויצענהויזן, וואָס איז אַרויס אין 1687 ביי עמנואל עטיאש. מיר שיינט אָבער אַז די וויצענהויזשע אויסגאַבע איז דאָס וואַרשיינליכע געווען.

י. דא טילוואַ ראָזאַ

מודעה, וואָס איז אינטערעסאַנט פאַר דער געשיכטע פון אַמסטער-
דאַמישן דיאמאנטן האַנדל:

„אברהם דע פאַנסעקאַ זאָל דען דריי און צוואַנציגסטן אַפּריל
אין דער קאלבערשטראַסן אין דער קייזערס קרוין צוויי שיינע פערלען
פערקויפן וועגן פיר און פערציג גראָד. אויך זאָלטן „דאָרטן נאָך פיל
אַנדערע הערליכע יווועלן פערקויפט ווערדן“.

פון אַ גרופע פון מודעות פון אַן אַנדער כאַראַקטער איז כדאי
צו ברענגען דאָס פאַלגנדיקע געדרוקט אין דעם נומער פון דינסטיק,
דעם 5טן אויגוסט 1687:

„צו אַמסטערדאַם ביי ווילעם שטארצן אבענט אין די עלינד
סטראַאט דס צווייטע הויז פאַן דער צוקער בעקעריי דאָרטן קאָן מען
צו קויפן קריגן דאָס פונט שטערק וואסער פאַר צוויי שטיבער און דאָס
אלער בעסטע שייד וואסער אַ פונט פאַר צען שטיבער“ (אַרט. מאָר-
דערניזירט).

אַן שום איבערגאַנגען פאַלגט נאָך דעם דירעקט אַ ידיעה, אַז
„דער פאַסטוואָגן נאָך ארנעם זאָל טעגליך אָפן גיין קלאַס (שעה)
זעקס“.

מיט פולן רעכט מעגן מיר אונדזער „דינשמישי (פרייטיגשי)
קורנטיין“ באַצייכענען ווי די עלטסטע יידישע צייטונג און אַמסטער-
דאָס ווי דאָס וויגעלע פון דער יידישער פרעסע. אין דער ליטעראַטור
איז דאָס לעצטע שוין אָנערקענט געוואָרן הגם אונדזער צייטונג איז
געבליבן אומבאַקאַנט.

אַזוי אינפאַרמירט נאָך דער „אידישער לעקסיקאָן“¹, אַז „די
ערשטע יידישע צייטונג האָט געטראָגן דעם נאָמען „צייטונג אויס
אינדיע“ און איז דערשינען אין אַמסטערדאַם, זינט 1667, אָבער אַן
פעסטע אָנדיטונגען פון צייט פון דערשיינען. זי האָט געדינט דעם
ענין פון באַפעסטיקן די האַנדלס-באַציאָונגען צווישן האַלאַנד און
אינדיען און איז געווען באַשטימט צו ברענגען ידיעות פאַר די יידן
וואָס האָבן איינגעוואַנדערט קיין האַלאַנד און האָבן נאָך ניט באַ-
הערשט די האַלענדישע שפּראַך, כדי קענען צו לייענען די צייטונג פון
לאַנד“.

די דאָזיקע פאַנטאַסטישע אינפאַרמאַציע איז באַזירט אויף דער
באַשרייבונגען פון יידיש-דייטשן ווערקל א. נ. קענטנים דער יהודים

¹ באַנד 4, עמוד 1102 א. וו. פרעסע.

„די קוראנטן“

פון קאמטשין אָדער „צייטונג אויו אינדיא (קאמטאלאג כאדעלעיאנא ז. וואָס איז דערשינען ביי אורי פיבוש הלוי אין יאָר 1687. דאָ ווערט דאָס וואָרט „צייטונג“ נאָר פאַרפירעריש באַנוצט אין זין פון אַ בלאַט; אין דער ווירקלעכקייט באַצייכנט עס אַ באַריכט. דאָס זעט מען אָפט פון די ציטאטן, וואוהין אונדזער יידיש־דייטשן בלאַט ווערט דאָס וואָרט „צייטונג“ באַנוצט אין זין פון ידיעה. למשל: אויס... איז צייטונג אָנגעקומען“, אָדער „אלהיר האָט מן וצייטונג, דאָס . . .“ דער דאָזיקער יידיש־דייטשער באַריכט וועגן די יידן אין קאמטשין איז אַן איבערזעצונג פון אַ ווערקל, אַריגינעל אַרויסגעגעבן אין פאָר־טונעזיש א. נ. Notisias dos judeos de Cochín, mandados dor Mosseh Pereyra de Paiva.

(באַריכטן וועגן די יידן אין קאמטשין געשיקט פון משה פעריראָ) גע־דרוקט אויף זיינע קאָסטן אין אַמסטערדאַם ביי אורי הלוי דעם 9טן טאָג אין אַלול תמ"ז.

דאָס ביכעלע אַנטהאַלט אַ באַריכט, וואָס אייניקע אַמסטערדאַם־מער ספרדים, וועלכע זענען געפאָרן געשעפטלעך מיט אַ שיה קיין קאמטשין, האָבן געשיקט קיין אַמסטערדאַם מכוּה די מנהגים און זיטן פון זייערע אמונה ברידער, וואָס וואוינען דאָרטן.

די יידיש־דייטשע אויסגאַבע, אַזוי גוט ווי די אַריגינעלע פאָרט־געזישע, האָט אַן הסכמה פון חכם אבהב, דאָטירט 9 אַלול שנת תמ"ז. דערמיט איז באַוווּן געוואָרן, אַז אונדזער „דינסטיגישע און פרייטיגישע קורנטן“ איז די עלטסטע יידישע צייטונג, וואָס איז לעת עתה באַקאַנט און אויך אַז אַמסטערדאַם איז דאָס וויגעלע פון דער יידישער פרעסע.

איבערגעזעצט פון האָלענדיש

פון דר. יעקב שאַצקי

צום אַרטיקל פון דר. י. טאלא דע ראָזא.

בנוגע דער באַמערקונג פון דעם חשובן מחבר, אַז די „קורנטן“ זענען ניט באַקאַנט אין דער ליטעראַטור, ווילן מיר אויפמערקזאַם מאַכן אויף די פאָלגנדיקע קוועלן, אין וועלכע עס רעדט זיך וועגן דער ערשמער יידישער צייטונג, ניט פּרעטענדירנדיק דערביי אויסצושעפּן די ביבליאָגראַפישע מקורים:

(1) זיגמונט זעליגמאַן אין „צייטשריפט פיר העברעאישע ביב־ליאָגראַפֿי“ (דייטש) 1903, 7, זייט 24-25.

י. דא טילווא ראווא

- (2) דער זעלבער אין „מיטילונגען פיר יודישע פאָלקסקונדע“ 1906, 12, 7-8.
- (3) נ. ס(אָקאָלאָוו). די עלטסטע צייטונג אין יידיש-דייטש „דער טעלעגראַף“ וואַרשע, 1906, נומערן 43 און 47.
- (4) „אַלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס“ (דייטש) 1908, נומ. 43, זייט 5.
- (5) ב. באַראָכאָוו אין „פּנסס“ ווילנע 1903, נומ. 271 (לויט אונדזער רשימה נומ. 1).
- (6) ז. רייזין לעקסיקאָן (1914) ז. 737.
- (7) דר. י. צינבערג: געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רוסלאַנד. פּעטראַגראַד 1915 ז. 1 (רוסיש) אויך אין „פּערעזשי-טאַיע“ 4, 119.
- (8) צביון: די ערשטע יידישע צייטונגען אויף דער וועלט. „פּאַרווערטס יובילעאום אויסגאַבע“ 1897-1917, ז. 58-60.
- (9) יוסף מייזל: געשיכטע דער יודן אין פּאָלן (דייטש) בערלין, 1922, 2, 24.
- מיט אַ ניט ריכטיקער באַמערקונג, אַז די ערשטע יידישע צייטונג האָט געהייסן „די יודישע צייטונג“.
- (10) Centenary of the Yiddish Press „דוּשוואַיש קראָניקל“ פון 4טן אַפּריל 1924, (אַ באַריכט פון סאַקאָלאָוו אַ רעפּעראַט מיט אַ פּאַקסימיליע פון די „פּרייטיגשי קוראַנטן“).
- (11) De Vrijdagavond 1924, No. 14, 219. (אַ פּאַקסימיליע פון נומער פון 1טן אויגוסט 1687 מיט אַ באַמערקונג, אַז די „קוראַנטן“ זענען אַ וויכטיקער מקור פאַר דער עקאָנאָמישער געשיכטע פון יידן אין האַלאַנד).
- (12) „מאַמענט“ פון 1926 נומ. 175 (לויט עריק ז. 232).
- (13) ח. עריק געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור. וואַרשע, 1928, 18-19, 232. (מיט אַ פּאַקסימיליע פון אַ צייטונג).
- (14) ח. וויינרייך: די באַבע פון דער יידישער פרעסע „צו-קונפּט“, 1928, גאַוועמבער, 679-683.
- (15) דערוועלבער: בילדער פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור געשיכטע, ווילנע. 1928, 40, 265-66.
- (16) י. ליפשיץ: אין „פּנסס“ 2 (1929), ז. 34.
- (17) יעקב ראָטהשטיין: די ערשטע אידישע צייטונג. „מאַרגן זשורנאַל“, 1928 (?), מיט אַ פּאַקסימיליע.

„די קוראנטיו“

- (18) דר. י. צינבערג: געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן.
וויילע, 1935, 6, 401.
(19) דר. יעקב שאצקי: אין „טאָג“ ניו יאָרק, 30טן 1936.
(20) ח. אונגער: די געשיכטע פון דער אידישער פרעסע „דער
אמעריקאנער“, 1936.
(21) י. ליפשיץ: „די דינשטאָנישי און פרייטאָנישי קארנטיין“,
„ליטערארישע בלעטער“, נומ. 33, 1936.

וואָס איז שייך דער מיינונג פון דעם חשובן מחבר, אַז די
„קורנטיין“ זענען מאָדעלירט לויט דער שפּאַנישער „גאַזעטא דע אַמ-
סטערדאַם“ איז דאָס ווייט ניט ריכטיק.

עס איז בכלל אַ פּסק אויב דער רעדאַקטאָר פון „קורנטיין“ האָט
פאַרשטאַנען שפּאַניש. חוץ דעם קען מען פעסטשטעלן, אַז צו יענער
צייט איז אין האָלאַנד, אין דער שטאָט האָרלעם אַרום אַ האָלענדישע
צייטונג, וואָס האָט אויך געהייסן „קוראנטן“. דערביי איז אויפן
שערבלאַט פאַרצייכנט דער טאָג פון דערשיינען. אַזוי איז מיר באַ-
קאַנט איין נומער (נומער 17 פון 1679) *Extraordinaire Haerlemse*
Donderdaeghse Courant.

די צייטונג איז געדרוקט אין פּאַליאַ פּאַרמאַט, נאָר אויף איין
זייטל, ווי אַ כּרוז.

אין דעם דאָזיקן נומער זענען די ידיעות טעכניש אַזוי צונויפ-
געשטעלט, ווי אין די יידישע „קורנטיין“.

דערביי זענען אויך פאַראַן יידישע נייע (וועגן אַ פּראָצעס פון יידן
אין האַמבורג). די נייע אין דעם „דאָנערשטאָגיקן קורנט“ זענען פון
שפּאַניע, דענמאַרק, פּראַנקרייך, דייטשלאַנד, טערקיי און ענגלאַנד.

דערפאַר דאַרף מען אויפהערן צו ריידן וועגן דעם שפּאַנישן
מאָדל פון אונדזער ערשטער צייטונג אויף יידיש און פעסטשטעלן,
אַז די האָלענדישע קוראנטן זענען געווען אַ מוסטער פאַר די יידישע
„קורנטיין“.

יעקב שאצקי

דער „דיסקוהרש“

א יידישע צייטשריפט אין אמסטערדאם,
אין די יארן 1798—1797.

הקדמה

די דאָזיקע אַרבעט איז אַ קאָפיטל פֿון אַ בוך וועגן ייִדיש אין האַלאַנד. אַנדערע קאָפיטלען זענען שוין פֿאַרטיקט און וועלן זיין גע- דרוקט אין די „יוואָ בלעטער“. אויב עס וועט זיין אַ מעגלעכקייט, וועלן די צעוואָרפענע קאָפיטלען דערשיינען אין בוכפֿאַרם. די אַרבעט איז באַזירט אויף דער מיטצייטלערישער פֿובליציסטיק אין האַלאַנדיש און אין ייִדיש און פֿרעטענדירט צו געבן מער ווי אַ באַשרייבונג פֿון אַ צייטונג. פֿון אַ גענויער באַקאַנטשאַפט מיט יענער עפֿאַכע קען מען גוט פֿאַרשטיין די אייגנאַרטיקע „פֿובליציסטישע“ צו- גאַנגען פֿון אַזאַ צייטשריפט, ווי דער „דיסקוהרש“ איז געווען. אַ רייע געלערנטע זענען מיר געווען זייער באַהילפֿיק אין דער דאָזיקער אַרבעט.

קודם כל איז דאָס געווען זיגמונט זעליגמאַן פֿון אמסטערדאָם, איינער פֿון די סאַמע וויכטיקסטע קענער פֿון דעם ייִדיש-האַלאַנדישן עבר. אין מיינע שמועסן מיט אים, זומער 1932, האָב איך זייער אַ סך געלערנט און בעסער תּופּס געווען די אייגנאַרטיקע ייִדישע קולטור־סביבה פֿון אמסטערדאָם אין 18טן י. ה. חוץ דעם איז ז. זעליגמאַן געווען אזוי פֿריינטלעך און האָט מיר צוגעשיקט פֿאַטאָס- טאַטן פֿון אַ רייע זעלטענע ייִדישע דרוקן פֿון יענער תקופּה, וואָס גע- פינען זיך אין זיין פֿרעכטיקער ביבליאָטעק.

ד"ר ל. הירשל, דער ביבליאָטעקאַר פֿון דער באַרימטער ראָזענ- טאַל זאַמלונג אין דער אמסטערדאַמער אוניווערסיטעט-ביבליאָטעק איז געווען זייער פֿריינטלעך און געצויגן מיין אויפֿמערק צו זעלטענע דרוקן וואָס זענען נאָך ניט קאַטאַלאָגירט און האָט באַזאָרגט פֿאַר מיר די נויטיקע פֿאַטאָסטאַטן.

ואחרון אחרון חביב: פראפעסאר אלעקסאנדער מארקס, דירעקטאר פון דער ביבליאטעק פון יידישן טעאלאגישן סעמינאר אין ניר-יאקס האט ניט נאר געהאלפן מיר באקומען פאטאסטאזן פון פרי-וואטע זאמלונגען אין האלאנד נאר ער האט מיר אויך אויסגעליען אהיים דעם קאמפלעט פון די „דיסקוהרש“, וואס די ביבליאטעק באזיצט. מיט דעם האט ער פשוט מעגלעך געמאכט אז איך זאל קענען ארבעטן מער אינטענסיוו ווי דאס איז באשערט איינעם ווע-מענס צייט עס איז פארקויפט.

פון אייניקע כרוזים, וואס געפינען זיך אין דער ביבליאטעק פון יידישן טעאלאגישן סעמינאר האט ד"ר מארקס באשטעלט פאר מיר פאטאסטאזן.

צום סוף וויל איך באמערקן אז איך גיב ניט קיין מראה מקומות אין טעקסט גופא, ווייל איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אז די דאזיקע באפוצונגען זענען אין אלגעמיין איבעריק. דער פאכמאן וועט לייכט געפינען די שטעלע וואס איך ציטיר אין דער ליטעראטור גופא; פאר דעם לאיקער (הריוט) איז דאס אן אומנויטיקער באלאסט. איך גיב אבער צום סוף א פולע רשימה פון קוועלן מיט וועלכע איך האב זיך באנוצט. אין טעקסט גופא האב איך דא און דארטן אָנגעוויזן דעם מקור געענטער, באלד אויפן אָרט. איך האב דאס גע-טאָן נאָר דאָרטן וואו די באהויפטונגען קענען קלינגען אביסל ריזי-קאליש און דערפאר האב איך געוואלט די דאזיקע פונקטן באפעס-טיקן מיט א היסטארישן מקור.

די ציטאטן פון „דיסקוהרש“ ווערן געבראכט אין דער שפראך און אויסלייג פון אָריגינאַל.

די פארקוהצונגען: נ. ק. מיינט נייע קהילה; א. ק. — אלטע קהילה.

FELIX LIBERTATE

די פראנצויזישע רעוואָלוציע האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלע וויר-קונג אויף דעם פּאָליטישן גורל פון האָלאַנד. דאָס לאַנד איז פון כמה דורות געווען אונטערן גייסטיקן איינפלוס פון דער פראנצויז-זישער קולטור. די פראנצויזישע שפראך איז געווען די שפראך פון די האָלענדישע „העכערע שיכטן“. דער פראנצויזישער טעאטער אין האָלאַנד ווערט געלויבט און באשריבן פון צענדליקער רייזענדע, וואָס האָבן באזוכט דאָס לאַנד פון ספינאָזאן און רעמבראַנדטן. אויך עקאָנאָמיש האָט האָלאַנד אָנגעהויבן ווערן שטאַרק אָפּהענ-

ניק פון פראנקרייך. אין 17טן יארהונדערט האָט זיך דער אויסלענדי-
שער האַנדל פון פראַנקרייך נאָך געפונען אין די האַלענדישע הענט.
ערב דער רעוואָלוציע האָט דער עקספּאָרט פון פראַנקרייך קיין
האַלאַנד באַטראַפן 40 מיליאָן ליר.

אין יאָר 1787 האָט דער עקספּאָרט פון האַלאַנד קיין פראַנקרייך
באַטראַפן 25 מיליאָן ליר, ד. ה., אז דער באַלאַנס לטובת פראַנקרייך
האָט באַטראַפן 15 מיליאָן ליר, אַ מטבע, וואָס האָט געמוזט משפיע
זיין אויף פראַנקרייכס פּאָליטישע אינטערעסן אין האַלאַנד. ווי
גרויס עס איז געווען דער עקאָנאָמישער אינטערעס פון פראַנקרייך אין
האַלאַנד באַוווּיזן פּאָלגנדע ציפערן: אין 1788 האָט מען עקספּאָר-
טירט תבואה קיין האַלאַנד פאַר 700.000 ליר, אין 1789, אין דעם
יאָר פון רעוואָלוציע, פאַר 14 מיליאָן ליר*.)

אין יאנואר 1795 האָט פראַנקרייך פאַרנומען האַלאַנד. דער
דאָזיקער פאַקט האָט אַריינגעבראַכט טיפע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע
ענדערונגען אין לעבן פון לאַנד.

האַלאַנד האָט געצייגט צוויי מיליאָן איינוואוינער. לויט דער גע-
דיכטקייט פון דער באַפעלקערונג האָט האַלאַנד פאַרנומען גאָר אַן
אַנגעזעענעם פּלאַץ אין אייראָפּע. אויף יעדן קוואַדראַט מייל האָט האַ-
לאַנד געהאַט אַ באַפעלקערונג פון 3200 נפשות.

דער נאַציאָנאַלער פאַרמעגן פון האַלאַנד האָט באַטראַפן דריי
מיליאַרד גולדן; אַן ענין, וואָס האָט אויך גורם געווען דעם אינטע-
רעם פון פראַנקרייך פאַר דעם דאָזיקן לאַנד.

האַלאַנד איז פּראָקלאַמירט געוואָרן פאַר אַ רעפּובליק און די
לאַנג דויערנדיקע הערשאַפט פון דער אַראַנישער דינאַסטיע, וואָס
האָט געשאַפן כמעט ווי אַ פּערסאָנאַלע אוניע מיט ענגלאַנד, איז
דערווייל איבערגעריסן געוואָרן.

די אַלט־פּרענקישע ווירטשאַפּטלעכע אינסטיטוציעס, ווי די צעכן,
די פאַטרוזישע סוחרים אָרגאַניזאַציעס, טיפיש פּעאַדאַלע אָרגאַניזאַ-
ציעס מיט וועלכע די קאָנסערוואַטיווע האַלענדער האָבן אַזוי שטאַל-
צירט זענען אַ דאַנק דער רעוואָלוציע פאַרניכטעט געוואָרן.

די ענגלישע פּאָליטיק אין האַלאַנד, וואָס האָט געשטרעבט צו
האַבן אַ פרייע האַנט דווקא דאָרטן, וואו די האַלענדער האָבן פון כמה

* קו לוישער (II, 267) שרייבט אַז „אַמסטערדאַם איז געוואָרן
דער קאָרנשפייכלער פון אייראָפּע. די אַמסטערדאַמער בערזע האָט פיקסירט
די פרייזן פון תבואה, וואָס זענען געווען מאַסגעבנד פאַר גאַנץ אייראָפּע.“

דורות געהאט א חזקה — האָט זיך ניט געמישט אין די ענינים פון דער אינווייניקסטער סטרוקטור פון דער האָלענדישער באַפעלקערונג און ממילא געהאט אַ סך ווינציקער קעגנער ווי די פראַנצויזן, וואָס האָבן פונדאמענטאַל געוואָלט איבערבויען דעם ווירטשאַפּטלעכן בנין פון לאַנד און מאַכן פון האָלאַנד אַן עקאָנאָמישן וואָגן, וואָס ווערט געפירט פון פראַנצויזישע . . . פּערד.

די פראַנצויזן האָבן געשטיצט די „פּאַטריאָטישע“ באַוועגונג אין האָלאַנד, וואָס איז געווען אַנטי־ענגליש און געשטרעבט באַפרייען דאָס לאַנד פון דער פרעמדער אָראַנישער דינאַסטיע. די „פּאַטריאָטן“ האָבן געהאַט אַן אויסגעשפּראַכענע פּראָפּראַנ־ציוזישע אַרענטאַציע און אָנגעפירט אַן אינטענסיווע פּראָפּאָגאַנדע לטובת פראַנקרייך.

זיי זענען אָבער געווען אין אַ מינדערהייט און דערפאַר איז זייער אַרבעט געווען ווייט ניט קיין לייכטע. דערצו נאָך איז די פראַנצויזישע אָקופאַציע פון האָלאַנד כלומרשט אין נאָמען פון די פרינציפן פון פרייהייט געווען ווייט ניט קיין פרייהייטלעכע.

די העכערע קלאַסן און די ברייטערע מאַסן האָבן דערפילט דעם יאָך פון דער פאַרמאַסקירטער, פרעמדער הערשאַפט און דערפאַר זענען זיי געווען אזוי שטאַרק פּראָ־אָראַניש.

דאָקעגן די יידישע סוחרים וואָס האָבן דערפילט די „נאָלדענע“ שעה אַ דאַנק דעם ריזיקן עקספּאָרט־באַלאַנס זענען געווען אַריענטירט אויף פראַנקרייך.

אָבער אויך די דאָזיקע „נאָלדענע שעה“ האָט געשלאָגן נאָר פאַר יחידי סגולה. דער רוב מנין ורוב בנין פון דער יידישער באַפעלקער־רונג אין אַמסטערדאַם האָט געלעבט אין אַן אָרימקייט, וואָס איר גלייכן האָט מען צו יענער צייט ניט געקענט געפינען און קיין שום קהילה פון אייראָפּע, פּוילן איינגעשלאָסן. לויט זייער צאָל האָבן די יידן באַטראָפן קנאַפּע 10 פּראָצענט פון דער גאַרער באַפעלקערונג פון אַמסטערדאַם (20.335 יידן אויף 196.689 קריסטן). בעת ביי קריסטן האָבן געוואוינט 7.9 נפשות אין אַ דירה, איז ביי יידן געווען 12.5 נפשות.

אַ ניט יידישע משפּחה איז באַשטאַנען אין דורכשניט פון 3.6 נפשות, בעת אַ יידישע האָט געציילט 4.3.

די אָרימקייט איז געווען אזוי גרויס, אַז אין 1780 האָט מען אין אַמסטערדאַם פאַרטיילט מצה אויף פּסח גאַנצע 3540 משפּחות, ד. ה.

י. שאצקי

אן ערך 13.000 נפשות, מער ווי א העלפט פון דער גאנצער יידישער באפעלקערונג.

די יידן האָבן געהאנדלט מיט זילבער, אלטע מלבושים, אָבער מערסטן טייל זענען זיי געווען באַשעפטיקט מיט פּעדלעריי און קליינ-האַנדל.

די סוחרים האָבן געמוזט צאָלן מעשר פאַר צדקה, ווייל אַ האַלבע שטאַט האָט געלעבט פון קצבה.

חוץ דעם האָט די קהילה געמוזט פון צייט צו צייט אויספועלן אַ קליינע האַנדלס פּרוויוילעגיע, ווייל אַ סך באַשריינקונגען מצד דער שטאַט האָבן צוגענומען ביי די יידן די פּרנסה.

אזוי, למשל, האָבן די יידן אַ געוויסע צייט ניט געטאַרט שלייפן דיאַמאַנטן. די קהילה האָט געמוזט דורך ספּעציעלע כּרוזים מזהיר זיין די יידן ניט איבערצוטערעטן דעם דאָזיקן פּאַרבאַט, כדי זי זאָל אין דערזעלבער צייט קענען זיך משתדל זיין, אַז מען זאָל אויף אַ לעגאַלן אופן די דאָזיקע גזירה בטל מאַכן.

אין אַמסטערדאַם וואַקסט די בעטל-פּראָפּעסיע ביי יידן. בעת די עלטערע יידן מוזן גיין בעטלען, עמיגרירן די יונגע קיין וועסט-אינדיע. אַ סך יונגע יידן ווערן מאַטראָסן אויף די האַלענדישע האַנדלס-שיפּן. באַזונדערס האָט די יידן רואינירט די לעצטע מלחמה מיט ענג-לאַנד. (83—1780).

אין דעם דיסקורס ווערט וועגן דעם דערציילט אויספירלעך: „אין דיא צייט דיא מלחמה געוועהזט האָט אונ' דויא איז אללעס זויא ביטטר יוקר גוועזן אונ' ניקש צו פר דיהנען האָבן מיר יהודים דאָך זויא גוהט וויא די אנדרי איין וואונרס גראפיהרט אודר פיהר-טאפלט געלט מעזן כצאָהלן" (נומער 5 פון נ. ק.).

דאָן זענען געקומען פאַרשיידענע קאָנטריבוציעס. יידן האָבן גע-מוזט אָפּגעבן זייער זילבער לטובת דער מלוכה, האַלטן סאָלדאַטן אין זייערע דירות און אפילו וצושמעלן אומבאַצאָלט העמדער פאַר דער אַרמיי. דאָסזעלבע איז געווען בעת דער פּראַנצוזישער אַקופּאַציע פון האַלאַנד.

צוגעדריקט עקאָנאָמיש און האַבנדיק, לויטן אויסדרוק פון אַסטער, דאָס רעכט צו שטאַרבן פון הונגער און צו זאָגן תהילים האָט זיך דער יידישער קיבוץ אין אַמסטערדאַם אין זיין גרעסטער מערהייט ווינציק וואָס אינטערעסירט מיט פּאָליטישע ענינים. זיי זענען געווען פשוט נייטראַל. פּאָליטיש קאָנסערוואַטיוו, מיט אַ גע-וויסן געפיל פון דאָנקבאַרקייט פאַר דער אַראַניער דינאַסטיע, וואָס די

רעוואָלוציע האָט פון לאַנד פאַרטריבן, אָבער וואָס האָט געקענט צו-
ריסקומען, ווי מען האָט געגלויבט (און עס איז מקוים געוואָרן אין
1814), האָבן זיך די יידן געהאַלטן פאַרויכטיק און רעזערווירט.
די דאָזיקע רעזערווע איז אויך געווען אַ רעזולטאַט פון די צרות,
וואָס די פראַנצויזישע אַקופאַציע האָט פאַרשאַפט די יידן (אין אַ גרע-
סערער מאָס ווי די נייטיידן) און ניט דערוואַרטנדיק קיין ישועות
און פּרנסות מצד דער נייער מאַכט, זענען די יידן ניט געווען אזוי
גרינגהעריק צו נייע פּאָליטישע מאַטיוון, וואָס האָבן זיך געלאָזט הערן
געשפּילט אונטער דער באַגלייטונג פון „מאַרסעליעזע“ און דער „קאַר-
מאַניאָלאַ“.

די דאָזיקע נייטראַליטעט און אפּשר אַנטי-פראַנצויזישע אָריענ-
טאַציע האָבן די יידן אויך געהאַט צו פאַרדאַנקען די „פאַטריאָטן“.
להיפּוך צו די פראַנצויזישע „פאַטריאָטן“, וואָס האָבן געזען אַז די
רעוואָלוציע זאָל אָפּשאַפן אַלע פּעאדאַלע אינסטיטוציעס, האָבן די
האַלענדישע „פאַטריאָטן“ געוואָלט דאָסזעלבע מיט איין אויסנאַם.
דאָס איז געווען די רעליגיעזע פרייהייט. זיי האָבן געהאַלטן אין
טענהען, אַז נאָר די פראַטעסטאַנטן זענען די אמתע „באַטאווער“
(האַלענדרע) און דערפאַר קומט נאָר זיי די פרייהייט. בנגע די יידן
האָבן זיי אַרויסגעשטעלט אַ באַשולדיקונג, אַז די יידן זענען אָנהענ-
גער פון דער אַראַנישער דינאַסטיע, ממילא זענען זיי מאַנאַרכיסטן.
נאָך מיט יאָרן צוריק איידער די זיגרייכע פראַנצויזישע רעוואָלוציאַ-
נערע אַרמיי האָט געהאַלפן די האַלענדישע „פאַטריאָטן“ באַפרייען
דאָס לאַנד פון „פּרעמדן יאָך“ האָבן דיזעלבע פאַטריאָטן געמאַכט
אַ פאַנגראַם אין אַמסטערדאַמער געטאָ (אין דער נאַכט פון 30טן אויף
31טן מאי, 1786), ווי אַ „שטראַף“ פאַר זייער „אַריענטאַציע“. דאָ-
מאָלסט האָבן די ביידע קהילות, די אשכנזישע און די ספרדישע גע-
מוזט אַוועקשטעלן אַ פּערמאַנענטע וואַך פון 150 שומרים, וועלכע
האָבן עטלעכע וואַכן געהיט די יידישע גאַסן.

דעם 13טן אָקטאָבער, 1787, האָט די אַמסטערדאַמער קהילה
געפיערט מיט אַ גאַסן-אילומינאַציע דעם זיג פון דעם אַראַנישן הויף
איבער די „פאַטריאָטן“.

דאָס זאָל האָבן גורם געווען די אָפּענע קעגנערשאַפט פון די
„פאַטריאָטן“ צו דער יידישער בירגערלעכער גלייכבאַרעכטיקונג.
אינער פון די פירער פון די „פאַטריאָטן“, גאָגל (Gogel),
האָט אין אַ בריוו פון 21טן פעברואַר, 1794, געשריבן, אַז ער איז
דערפאַר פאַר אַ שנעלער הילף מצד פראַנקרייך, ווייל „די יידן זענען

אן אויסנאם כמעט אלע זייער פאנאטיש און פארדיגען ניט, אז מען זאל זיי אריינגעמען ווי בירגער. זיי האבן נאך ניט באוויזן, אז זיי זענען ראוי צו טראגן דעם ווירדיקן נאמען פון א בירגער. זיי געהערן אלע צו דער אראנישער פארטיי, האבן זיך ניט ריכטיק באנומען לגבי די פאטריאטן, וואס האבן געברענגט מיטן פארלאנג נעמען נקמה".

די פאטריאטן זענען געווען גרייט „ארומנעמען די יידישע מיט-בירגער", ווי זיי האבן געשריבן אין אן אויפרוף — און מוחל זיין די יידן דעם „פארט" בתנאי, אז די יידן זאלן שטיצן די פאליטישע פלאטפארמע פון די פרא-פראנצויזישע אָנפירער.

דאָמאָלט, ווען די דאָזיקע פאָדערונג איז אַרויסגעשטעלט גע-וואָרן מצד דעם פאטריאטישן לאַגער, איז אויף דער יידישער גאָס ניט געווען קיין פאליטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס זאל קענען בכלל אַקצעפּטירן אָדער אָפּוואַרפן אַזעלכע מינים פאָדערונגען.

עס זענען געווען דאָ און דאָרט פאטריאטישע יידישע פאליטיק-מאַכער, וואָס האָבן אין אַ ליבעראַלער האַלענדישער צייטשריפט, אָדער אין באַזונדערע בראַשורן, געדרוקט אויפן אייגענעם חשבון — גענומען אַ וואָרט בנוגע די וויכטיקע יידישע פראָבלעמען פון יענער צייט.

אַזוי האָט קאַרל אַסטער אַרויסגעגעבן אויף האַלענדיש דעם 4טן פעברואַר, 1795, אַ „זער אינטערעסאַנטן בריוו פון אַ יידישן בירגער אין אַמסטערדאַם צו אַ יידישן בירגער אין ראַטערדאַם וועגן דער איצטיקער מלוכה-איבערקערעניש אין האַלאַנד" (24 זייטן). אין דעם בריוו האָט ער געשריבן, אז איצט האָט די שעה געשלאַנגן פאַר די יידן אין האַלאַנד: „לעבן פריי אָדער שטאַרבן".

די פרייהייט פון שטאַרבן איז אָבער יידן שוין לאַנג געגעבן גע-וואָרן, אפילו — פון הונגער, ווי דערזעלבער אַסטער האָט זיך אויס-געדרוקט.

געשטאַנען זענען אין יענעם מאָמענט ביידע פראָבלעמען: ברויט און פרייהייט, ווייל דאָס ערשטע איז טיילווייז געווען אָפּהענגיק פון צווייטן.

אָבער ליזן די דאָזיקע פראַגע האָט געמיינט גיין אויף אַ באַשטימטן וועג, אין דעם פאַל מיט די פאטריאטן. דאָס האָבן די יידן ניט געקענט, ווייל צו גרויס איז געווען דער אומצוטרוי צו זיי. עפנטלעך אָבער אַרויסטרעטן קעגן די פאטריאטן האָבן די יידן אויך ניט געקענט. ווי אַ מינדערהייט, דערצי נאָך אַ גערודפמע,

האָבן די קעגנער פון דער פראטעזיוזישער אַרבעטסאָרע געשווינגן, ביז מען האָט זיי ניט פראָוואַצירט און דוקא פון דעם יידישן צד. געוואוסט האָבן דאָס אָבער זייער גוט די יחידים פון דער יידישער ברוזשואַזיע, וועלכע האָבן זיך אידענטיפיצירט מיטן פאָליטישן פראָגראַם פון די פאטריאָטן. איינער פון זיי האָט דאָס טאַקע ריכטיק פאַרמולירט. כל זמן מען וועט די יידן ניט געבן קיין מעגלעכקייט צו געניסן פון פרייהייט, וועלן זיי ניט פילן די נויטווענדיקייט צו זיין „פאטריאָטיש“.

אָבער מען האָט באַדאַרפט קודם־כל אויסקעמפן די פרייהייט פאַר יידן און דאָס האָט מען געקענט טאָן אויף אַן אָרגאַניזאַציאָן נעלן אופן.

די יחידים סגולה צווישן די אַמסטערדאַמער יידן, פון די בור־זשאַזע קרייזן פון סוחרים און פראָפּעסיאָנעלע אינטעליגענטן, וואָס האָבן דוקא זיך סאָלידאַריזירט מיט די „פאטריאָטן“ האָבן דערפאַר באַשלאָסן צו גרינדן אַ פאָליטישן קלוב.

די אויפגאַבע פון דעם קלוב האָט געזאָלט זיין: פאָליטישע פראָפאַגאַנדע צווישן די פאטריאָטן לטובת דער יידישער עמאַנציפאַציע און צווישן די יידן לטובת די פאטריאָטן, ד. ה. דער נייער אָרדענונג מיט אַלע אירע קאָנסעקווענצן.

לכתחילה האָבן די צוויי פראָמינענטסטע יידן, „פאטריאָטן“ אַסטער און ברוזשע געוואָלט אַריינטרעטן אין דעם אַלגעמיינעם קלוב פון פאטריאָטן. מען האָט זיי אָבער אַהין ניט צוגעלאָזט. האָבן זיי באַשלאָסן צו גרינדן אַ באַזונדערע אָרגאַניזאַציע.

דעם 10טן פעברואַר, 1796, איז געגרינדעט געוואָרן די דאָזיקע אָר־גאַניזאַציע א. נ. קלוב „פעליקס ליבערטאַטע“ (גליקלעך דורך פרייהייט). דאָס איז געשען אַ וואָך נאָך דעם, ווי די פראָוויזאָרישע נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג פון דער באַטאַווישער רעפּובליק האָט אַרויסגעגעבן די דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטש און בירגער אין גייסט פון פראַנקרייך אין 1789.

די גרינדער פון דעם קלוב זענען געווען באַנקירן, פאַרמעגלעכע און מיליאַ געבילדעטע סוחרים, דאָקטוירים, און אַ פאַר ליטעראַטן. צווישן די גרינדער פון דעם קלוב באַגעגענען מיר די נעמען פון די צוויי מוטיקע קעמפער פאַר יידישע רעכט אין האַלאַנד, שפּעטער די ערשטע יידן־דעפּוטאַטן אין באַטאַווישן פאַרלאַמענט. דאָס זענען געווען ד"ר האַרטאָג דע לעמאַן, מער באַקאַנט אין אַמסטערדאַמער געמאַ אונטער זיין יידישן נאָמען: הערץ ווינער דער רופּא און

ה. ברומעט (Bromet). חוץ זיי פיגורירן צווישן די גרינדער: קארל אסטער (Asser), דער מחבר פון צוויי זיער אינטערעסאנטע און מוטיקע בריוו וועגן יידישע רעכט, דער דרוקער יאָאָכים עמדן, דער בעל-הבית פון דער באַרימטער דרוקעריי פון יוחנן רופא, דער מאַטע-מאַטיקער יהודה ליטוואַק, דוקא אַ ליטווישער ייד, דוד פרידריכספעלד, אַ פובליציסט, וואָס האָט געשריבן העברעיש און דייטש א. א.

דער קלוב האָט געציילט אינגאַנצן 60 מיטגלידער, (לויט אַנדערע קוועלן — 100) פון זיי אַן ערך 20 ניט קיין יידן. אויף 20.000 יידן אין אַמסטערדאַם איז דאָס זיכער ניט געווען צו פיל!

די ניטידישע מיטגלידער פון דעם קלוב האָבן מאַניפעסטירט זייער סאָלידאַרישקייט מיט די יידישע פאָדערונגען און האָבן אַ סך מיטגעהאַלפן דעם קלוב אין דער אַרבעט. היות ווי די רעוואָלוציע האָט אָפגעווישט די רעליגיע־אונטערשיידן, האָט זי ממילא אויך אָפגעשאַפן די נויטווענדיקייט צו האָבן קלובן אויף דער באַזע פון רע־ליגיעזער אָנגעהערדיקייט.

צו דער פייערלעכער דערעפענונג פון דעם קלוב זענען איינגעלאָרן געוואָרן פאַרטרעטער פון דעם רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט פון דער באַטאווישער רעפובליק, ווי אויך פון דער אַמסטערדאַמער מוני-ציפאַלער פאַרוואַלטונג.

דעם 11טן פעברואַר, 1795, איז געווען די ערשטע זיצונג פון דעם קלוב. עס האָבן זיך באַטייליקט די פאַרטרעטער פון פאַרשיידענע פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, פראַנצויזישע אָפיצירן און דער סעקרעטאַר פון דעם פראַנצויזישן פאַרטרעטער אין אַמסטערדאַם. די דאָזיקע געסט האָבן באַשיינפערלעך באַוויזן, אַז דער קלוב איז זייער איינפלוסרייך און אויסגעשפראַכן פראַפראַנצויזיש. מען האָט אויסגעקליבן ברומעטן פאַרן פאָרזיצער פון קלוב און אסטער איז באַשטימט געוואָרן פאַרן סעקרעטאַר.

לויטן מנהג פון דעם רעוואָלוציאָנערן ריטואַל פון יענער תקופה האָט מען פאַרפלאַנצט אַ „פרייהייטס בוים“ און דערביי דורכגעפירט אַן אייגנאַרטיקע צערעמאָניע. (דעם 11טן מאַרט, 1795). צוויי ספרדים און צוויי אשכנזים האָבן געהאַלטן רעדעס און אָנגעוויזן, אַז דער „הייליקער בוים“ איז דער „סימבאָל פון מענטשלעכער גליקזע־ליקייט“. יהודה ליטוואַק האָט גערעדט אויף העברעיש און האַלענדיש. די רעדע האָט מען תיכף אָפגעדרוקט. עס איז אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ ליד מיט נאָטן אויף האַלענדיש און העברעיש לכבוד דעם דאָזיקן יום־טוב.

צווישן די ערשטע אויפטואונגען פון קלוב איז געווען פאָפּולער מאַכן צווישן דער יידישער מאַסע די דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטשן און בירגער. דער קלוב האָט זי געלאָזט איבערזעצן אין יידיש און אָפּגעדרוקט אין דער פּאַרמע פון אַ כּרוּן. וואָס איז געווען איינגטלעך דער ציל פון דעם קלוב „פעליקס ליבערטאטע“?

דער קלוב האָט קודם־כּל געפירט אַ פּראָפּאָגאַנדע צווישן די יידן וועגן דער וויכטיקייט פון האָבן בירגער רעכט. מען האָט באַדאַרפט לערנען דעם געטאַמענטש דעם אַלף־בית פון פּאָליטישער בילדונג. דאָן איז געשטאַנען די פּראָגע פון בהדרגהדיקן אויסקעמפן בירגער־רעכט ווי, למשל, שטימערעכט; דאָס רעכט צו דינען אין דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע; דאָס רעכט אויף האַלטן פאַרשיידענע שטאַטישע אַמטן א. א. וו.

די סאַמע וויכטיקסטע אַרבעט איז אָבער געווען צו שאַפן אַ גינסטיקע שטימונג, כדי קענען דורכפירן אין לעבן די עמאַניפּאַציע פון די יידן אין דער באַטאווישער רעפּובליק.

כדי צו שאַפן אזאַ שטימונג האָט מען באַדאַרפט קודם־כּל איר בערציגן די „פּאַטריאָטן“, אַז די יידן זענען שוין „רייה“ געוואָרן פאַר בירגער רעכט און דאָן ערשט איבערציגן די יידישע פּאָלקס־מאַסע, וואָס איז געווען זייער פּרום, אַז קאַמף פאַר פּרייהייט איז אין קיין סתירה ניט צו די עקרים פון דער יידישער אמונה.

אויב צו דער ניטיידישער וועלט זענען פאַר די טוער פון קלוב געווען אָפּן אַ סך טירן און הינטער־טירן, איז אָבער אין דער יידישער וועלט דער ענין געווען אַ סך אַ קאַמפּליצירטערער.

איבער די יידישע מאַסן אין די האַלענדישע קהילות האָט גע־הערשט די דיקטאַטאָרישע מאַכט פון די פּרנסים, וועלכע האָבן מיט זיך פּאַרנעשטעלט אַן אַליגאַרכיע, וואָס איז געווען געקניפּט און גע־בונדן מיט דער אַלטער אָרדענונג און ממילא געווען פיינטלעך צו דער נייער אָרדענונג און ממילא אויך צו אירע פאַרטערער.

די פּרינציפּן פון דעמאָקראַטישער פּרייהייט זענען געווען פאַר זיי געפערלעך, ווייל דורכגעפירט אין דער קהילה וואָלטן זיי זיכער גע־מאַכט אַ סוף פון דער אַלטער פּעאַדאַלער אַליגאַרכיע פון די קהלשע רעדל־פירער.

דערפאַר איז דעם קלוב אויסגעקומען צו קעמפן אויף צוויי פּראָגנאָן: אויף יעדן פון זיי האָט די טאַקטיק באַדאַרפט זיין אַן אַנ־דערע, די אַרגומענטאַציע און די שפּראַך — אַ באַזונדערע.

צום פאָלק האָט מען געקענט ריידן נאָר אויף יידיש, הגם האָלענדיש האָט געשפּילט ניט קיין קליינע ראָלע אין דער פּובליציסטיק פּון „פעליקס ליבערטאטע“. דאָס באַנוצן זיך מיט יידיש איז געווען ניט מער ווי דיקטירט פּון נויטווענדיקייט, ווייל דער אידעאָל פּון די יידישע „פּאַטריאָטן“ איז געווען, אַז די יידן אין האָלאַנד זאָלן אויפגעבן יידיש און אָנהויבן ריידן די מלוכה-שפּראַך, ד. ה. האָלענדיש.

דער ערשטער כּרוז אויף יידיש, וואָס דער קלוב האָט אַרויסגעגעבן איז געווען די איבערזעצונג פּון דער „דעקלאַראַציע פּון רעכט פּון מענטש און בירגער“. די קלוביסטן האָבן געוואָלט, אַז מען זאָל אין אַלע אַמסטערדאַמער שולן און בתי-מדרשים פּאַרליענען די דאָ-זיקע דעקלאַראַציע. די פּרנסים האָבן קעגן דעם פּראָטעסטירט און געשיקט אַ פעטיציע צו דער מאַכט אונטערגעשריבן פּון 600 בעלי-בתיים מיט אַ טענה, אַז אַזאַ האַנדלונג איז „קעגן דת תּורתנו הקדושה וועהערע“.

אין אַ יידישן אויפרוה אַרויסגעגעבן דעם 22טן מאָרט, 1795, אונטער אַ העברעישן קעפל: „לאחינו בני ישראל הסגולים אורחים בעלי-בתים ותושבים“ פּאַרדאַמען די קלוביסטן די שטעלונג פּון די פּרנסים, וואָס ווילן האַלטן די מאַסן אין „שקלאַפּעריי“ און ווילן ניט דערלאָזן, אַז מען זאָל זיי אויפקלערן די זויכטיקייט פּון פּרייהייט און רעכט.

זיי ערקלערן אַז דער צוועק פּון אַרויסגעבן די דעקלאַראַציע „אין אונזער יודש לשון“ איז, אַז די מאַסע זאָל פּאַרשטיין דעם דאָזיקן וויכטיקן דאָקומענט, וואָס איז דער יסוד פּון דער אַלגעמיינער עמאָנ-ציפּאַציע און פּון יידן בתּוכם. ווייטער באַשולדיקט דער קלוב די פּרנסים אין פּאַרנאַכלעסיקן זייערע פּליכטן לגבי די אַרימע לייט: זיי באַמיען זיך ניט „דער שיקזאַהל פּון איהרע נויט ליינדגה ברידער צו פּרעסרן“.

דעריבער האָבן די „יהודים פּון „פעליקס ליבערטאטע“ — ווערט ווייטער ערקלערט אין אויפרוה — געשטעלט זיך אַן אויפגאַבע צו אַרבעטן פּאַרן „גליק פּר דיא גאַנצה בורגליכה וצואזאמין לעבונג, דש גנוס צו טוהן בקומן פּון איהר גרעכטן אן טייל אין דיא גלייכ-הייט אונ' פּרייאהייט, זויא וויא אין פּראַנקרייך זויא גליקליך שטאַט-פינד, וואו דורך זיא אַללי אויף איין אורדענטליכה [געוויינטלעכן] ווייז [אופן] איהר בשטאַנט אונ' ברויט . . . ווערדן קעגן פּרעסערן אונ' פּרזיכרט זיין“.

דעם אויפרוה האָבן אונטערגעשריבן די קאָמיסאַרן פּון „פע-

ליקס ליכערטאטע“: הירץ ברומעט, יאקאב סאספארטאס, משה שוחט און הירץ לעמאן.

דעם אויפרוף האָט מען טאָקע אין די שולן ניט פאָרגעלייענט. דער קלוב האָט געהאַלטן אזא האַנדלונג פאַר אַנטי־מלוכיש, און דער־פאַר האָט ער זיך געווענדעט צום „רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט“, וואָס איז געווען די העכסטע פּאָליציי־מאַכט וואָס האָט אָפּגעהיט די זאַך פון דער רעוואָלוציע, און פאַרמסרט פאַר זיי די פּרנסים.

אין זייער מסירה האָבן זיי געשריבן אַז די פּרנסים פון דער „יודישער נאַציע“ באַמיען זיך מיט כל אַלערליי מיטלען צו שטערן דאָס פאַרשפּרייטן פון דער דעקלאַראַציע פון בירגער רעכט צווישן דעם אַרימען פּאָלק. דער קלוב האָט ערקלערט עפּנטלעך (אויך אין דעם אויפרוף פון 22טן מאַרט) אַז זייער ציל איז ניט אָפּשוואַכן די רע־ליגיעזע געפילן פון די יודישע מאַסן, נאָר פאַרקערט.

„מיר זיין זוא וואול יהודים וויא איהר—האָבן די קאָמיסאַרן פון קלוב דעקלאַריט — מיר האָבן עהרביטונג [דרך ארץ] פאַר אונזערע וועמטען [געזעצן]. מיר האַלטן אונזערע מצות“.

זיי האַלטן, אַז דוקא פּרייהייט וועט ערשט געבן אַיעדן יידן די פּולע רעכט צו זיין רעליגיעז, ווייל ער וועט ניט דאַרפן פאַרלייקענען זיין „גאָטסדינסט“.

דערפאַר האָט דער קלוב גערופן די יידן זיך באַפּרייען פון דער השפּעה פון די פּרנסים, ווייל זיי שטערן די אַנטוויקלונג פון דעם נייעם רעליגיעזן לעבן.

„קעהרט אלזוי בייא צייטן פון אייערע פּר אירונג צוריק. פּר דש עז צו שפּעהט איז . . . פּר אייניגט אייך אלזוא מיט אונש כדי דיא הילזאמי נינוסן צו פּרקריגן פון דיא רעכטן פון דען מענש . . . צייגט אלזוא אן דש גאַנצה פּאָלק פון דיא נידרלענד דש איהר דיא שאַנדטהאט פון פּרנסים מיספּרייזט“ [טאַדלעט].

כמעט אין דערזעלבער צייט האָבן די פּרנסים צוזאַמען מיט די רבנים פון דער „הויכדייטשער אידישער קהילה“ אַריינגעשיקט אַן ער־קלערונג צו דעם „קאָמיטעט פון וואַכזאַמקייט“. בנוגע זייער שטע־לונג צו דער דעקלאַראַציע פון בירגער רעכט.

זיי האָבן דערקלערט, אַז עס איז ניט זייער כּונה אויסצוטייטשן גוט אָדער שלעכט די דעקלאַראַציע פון מענטשן רעכט, ווייל דאָס קען אַריינבריינגען אַ פּלאַנטער אין די יודישע באַגריפן פון רעליגיע. זיי ווילן אויך ניט דעבאַטירן מכה דער וויכטיקייט צו געניסן פון די פּרוכטן פון פּרייהייט, גלייכהייט און גערעכטיקייט. וואָס זיי ווילן,

י. שאצקי

איז: היות ווי קיין איינע פון די רעליגיעזע גרופעס אין האלאנד איז ניט געוואונגען געוואָרן פאַרצוליינען אָדער אויפצוהענגען אין זייערע געבעט־הייזער די דאָזיקע דעקלאַראַציע, ווילן זיי, די פרנסים אויך ניט האַנדלען צנדערש.

צום סוף שרייבן זיי זייער „דיפלאַמאַטיש“, אַז עס בלייבט צו אורטיילן פאַר דעם „קאָמיטעט פון וואַכזאַמקייט“ און צו באַשטימען, אויף וואָס פאַר אַן אופן וועט זיין אַמבעסטן צו באַשרייען זייער קהילה פון פאַרלייענען די דאָזיקע דעקלאַראַציע.

דעם דאָזיקן ענטפער האָבן די פרנסים אָפגעדרוקט ווי אַ פלוג בלאַט. אויף דעם האָט „פעליקס ליבערטאטע“ געענטפערט מיט אַ שאַרפן אויפרוה (30 מאַרט 1795) אין וועלכן מען טאַדלט די פרנסים, אַז זיי ווילן ניט, אַז די אַרימע מאַסן זאָלן וויסן וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט.

חויז דער אויפֿקלערונגס־אַרבעט האָט דער קלוב געהאַט נאָך אַ וויכטיקע פראַגע צו דערליידיקן: דאָס איז די פראַגע פון נעמען יידן אין מיליטער־דינסט.

די פאַרטרעטער פון „פעליקס ליבערטאטע“ האָבן זיך באַמיט, אַז מען זאָל קודם־כל צולאָזן אין די נאַציאָנאַלע גוואַרדיע יענע יידן, „וואָס וועלן אַרויסווייזן די נויטיקע פעאיקייטן“. מיט דער דאָזיקער בקשה זענען זיי געקומען אויף אַ זיצונג פון דער מיליטערישער קאָ־מיסיע (29 יאַנואַר, 1795).

די דאָזיקע פראַגע איז זייער לאַנג דעבאַטירט געוואָרן. מען האָט זיך וועגן דעם ענין געווענדט צו די רבנים פון די ספרדים און פון די אשכנזים און יענע האָבן געענטפערט, אַז שבת טאָר מען ניט טראַגן קיין געווער און ממילא אויך ניט שיסן. אויף דעם סמך האָט די מיליטער־קאָמיסיע געפסקנט, אַז עס בלייבט „ביים אַלטן“.

פאַר די מיטגלידער פון „פעליקס ליבערטאטע“ איז דער דאָזיקער באַשלוס געווען „ממש אַ דונער“, ווי עס דריקט זיך אויס איינער פון די הויפט־טוער פון קלוב.

דעם 22טן מאַרט האָט הירץ ברוזעט אַרויסגעגעבן אַן עפנטלעכן בריוו אין וועלכן ער באַווייזט מיט פסוקים פון דער תורה אַז אַ ייד, וואָס איז אויף דער מלחמה איז פריי פון אָפּהייטן שבת.

דער דאָזיקער בריוו האָט שטאַרק אויפגעקאַכט די רבנים. זיי זענען אַרויס מיט אַן אויפרוה אין וועלכן זיי האָבן באַשולדיקט די

מיטגלידער פון „פעליקס ליבערטאטע“, אז זייער ציל איז צו פארניכטן די יידישע רעליגיע.

דערויף האָט ברוחטע געענטפערט מיט אַ צווייטן בריוו, אין וועלכן ער שרייבט, אז יידן דאַרפן פאַרטיידיקן דאָס לאַנד, ממילא מעגן זיי זיך באַוואַפּענען. ער דערמאָנט, אז אין 1782 בעת דער מלחמה מיט ענגלאַנד האָבן די רבנים אין האַלאַנד דערלויבט די יידן דינען אין פּלאַט. ער ווייזט אָן אויף די מאַסאַבייער, ציטירט די רעדע פון פּראָנער רב יחזקאל לאַנדוי ביים איינשווערן די יידן סאַלדאַטן און אַנדערע מקורים.

ברוחטע אַפּעלירט צו די רבנים און צו די פרנסים, אז זיי זאָלן איינשטימען צו אַן עפנטלעכער דערקלערונג, אז בירגער־פּליכטן זענען ניט קיין שטער פון שטאַנדפונקט פון רעליגיע און אז „מיר זענען יידן און וועלן בלייבן יידן“, אפילו ווען מיר וועלן דינען אין מיליטער.

די דאָזיקע דעבאַטע האָט צו קיין ממשותדיקע רעזולטאַטן ניט געבראַכט. עס איז געבליבן ווייטער ביים אַלטן, נאָר דאָ און דאָרטן האָט מען יחידים, וואָס האָבן זיך געמאַלדן פּריוויליקס, אַריינגענומען אין דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע. (צווישן זיי איז געווען איינער פון „פעליקס ליבערטאטע“ מיט אַ הויכן מיליטערישן ראַנג).

די דריטע וויכטיקע פּראַגע איז געווען: שטימערעכט. אין אַמ־סטערדאַם, למשל, האָט מען זיך שטאַרק אַנטקעגנגעשטעלט דער פּאַר־דערונג צו געבן יידן שטימערעכט. אין אַנדערע שטעט ווי כּראָנינגען (Groningen), האַרלעם, ראַטערדאַם — איז די זאַך אַדורך גלאַטיק.

אין די צאָלרייכע פּאָליטישע קלובן אין אַמסטערדאַם איז אָפּט מאָל באַהאַנדלט געוואָרן די פּראַגע פון יידישע בירגער רעכט. די שטימונג איז אין אַלגעמיין ניט געווען קיין גינסטיקע פאַר די יידן. די פּובליציסטן פון „פעליקס ליבערטאטע“ האָבן געמוזט ענטפערן אויף אַ מבול פון פּאָלעמישע בראַשורן, אין וועלכע מען האָט אַרגו־מענטירט קעגן דער עמאַנציפּאַציע פון יידן.

אַסטער האָט אָנגעהויבן צו ווירקן אין די בירגערלעכע קלובן פון האַלאַנד און געוואָלט זיי איבערצייגן, אז די אַנטי־סעמיטישע שטער־לונג פון דער אַמסטערדאַמער מוניציפּאַלער פאַרוואַלטונג איז אַן אויסנאַם און איז בשום אופן ניט די שטימע פון האַלענדישן פּאָלק. אין דערזעלבער צייט האָבן אַסטער און ברוחטע זיך געמאַלדן אין האַנג ביי דער נאַציאָנאַלער פאַרוואַלטונג און געבעטן, אז מען זאָל

י. שאצקי

זיי צולאָזן מיט אַ פעטיציע אין נאָמען פון דעם קלוב „פעליקס ליי-
בערטאטע“.

אונטער אַ יורדישן תירוצ, אז דער קלוב איז אַ ריין יידישער,
ממילא באזירט אויף אַ ריין קאָנפעסיאָנעלן באַדן, וואָס איז אין אַ
סתירה מיט די פּרינציפּן פון פּרייהייט, האָט מען זיי ניט געוואָלט
צולאָזן.

אין זייער אַ פּאָטעטישער רעדע האָט אַססער פּאַרטידיקט זיין
קלוב קעגן די דאָזיקע באַשולדיקונגען, אָנווייזנדיק, אז אַ דריטל פון
דער מיטגלידערשאַפט איז בכלל ניט קיין יידישע, וואָס איז געווען
אמת.

דעריבער קען מען דעם קלוב, וואָס איז אין אַ סתירה מיט דער
טענדענץ, אז „רעליגיעס אָדער סעקטעס זאָלן גרינדן סעפּאַראַטע אָר-
גאַניזאַציעס“, ניט צורעכענען צו די קלובן וואָס ברעכן די „אמתע
פּרינציפּן פון גלייכהייט“.

די דאָזיקע דערקלערונג האָט ניט געהאַט קיין ווירקונג. דער
קלוב האָט פּאַרלאָרן דאָס רעכט צו דערשיינען עפּנטלעך פאַרן פּאַר-
לאַמענט און פּאָדערן די בירגער רעכט, וואָס די פּרינציפּן דעקלאַראַ-
ציע האָט שוין לאַנג פּראָקלאַמירט.

אין סך-הכל קען מען זאָגן, אז אין דעם ערשטן יאָר פון זיין
טעטיקייט האָט דער קלוב „פעליקס לייבערטאטע“ קיין גרויסע רע-
זולטאַטן ניט דערגרייכט.

זיינע טוער האָבן געקענט פּאַרצייכענען רקּ מפּלות: אין מילי-
טערדינסט האָט מען דערוויל ניט גענומען, וואַל-דעכט האָט מען ניט
געקראָגן און ניט קוקנדיק אויף די „פּרינציפּן פון רעכט פון מענש“
זענען יידן געווען נאָך אַלץ פּרעמדע און ניט קיין בירגער.

אין דער פּרעסע האָט מען קעגן די יידן אַרויסגעשטעלט פּאַרשיי-
דענע באַשולדיקונגען; די וואַכזאַמע מיטגלידער פון „פעליקס לייבער-
טאטע“ האָבן תיכף אויף זיי רעאַגירט.

די רעפּובליקאַנער האָבן באַשולדיקט די יידן אין . . . מאַנאַר-
כיום, ווייל משיח, אין וועלכן די יידן גלויבן איז דאָך אַ . . . מלך.

מיט אַ גאַנצן אַרסענאַל פון לומדישע חקירות האָט דער „אוי-
טשאַני יעוורעי“ פון דעם קלוב דוד פּרידריכספּעלד געענטפּערט אויף
דעם דאָזיקן קאָנטר-עוואָלוציאָנערן בלבל. ער האָט געשריבן, אז
דער „מלך המשיח, ווי מיר ערוואַרטן אים קען קיין ביזן ניט טאָן
און קיין מדינה שבעולם, וואָרום אונזערע נביאים זאָגן אַללע גאָר,

„דער דיסקוהרש“

דאָס עס ווערט איין מלך זיין כולו יושר, כולו צדק. אלזאָ קען ער אין ערגעץ ניט זיין שעדלעך“.

כדי צו באַשטעטיקן דעם אַנטי-משיחיות איז דער קלוב אַרויס מיט אַ דערקלערונג, אַז די באַטאווישע רעפובליק איז דאָס פּאָטער-לאַנד פון די יידן און ממילא דאַרפן די יידן ניט האָבן קיין משיח, וועלכער זאָל זיי אויסלייזן.

די דאָזיקע דערקלערונג האָט נאָך מער פּאַרטיפּט דעם תּהום צווישן די פרומע יידן פון אַמסטערדאַם און די מיטגלידער פון „פּע-ליקס ליבערטאַטע“.

די לעצטע זענען אָבער געווען פּאַרנומען מיט אַ סך אַ וויכטיג-קערן ענין, ווי משיחיות. דעם 1טן מאָרט, 1796, איז באַשטימט גע-וואָרן צונויפצורופן קיין האַג די נאַציאָנאַלע פּאַרזאַמלונג. אויף דער פּאַרדערונג פון די רעפּרעזענטאַנטן האָט מען די יידן צוגעלאָזט צו שטימען און צו ווילן. דער אינטערעס אָבער פאַר די וואַלן איז צווישן די יידישע מאַסן געווען זייער אַ קליינער. קורס-כל האָט זיי געפעלט די עלעמענטאַרע פּאָליטישע קולטור; דאַן איז אין אַמ-סטערדאַם אָנגעגאַנגען אַן אַניטאַציע מצד דער אָרטאָדאָקסיע, אַז מען זאָל זיך אָפהאַלטן פון גיין צו די וואַלן.

הויז דעם איז דער וואַל-סיסטעם געווען אַ קאָמפּליצירטער און ווייט ניט קיין דעמאָקראַטישער. דאָס לאַנד איז געווען פּאַרטיילט אין דיסטריקטן, צו 15.000 נפשות אויף אַ דיסטריקט. יעדער דיסטריקט האָט געוויילט אַ „פּאַרזאַמלונג פון עלעקטאָרן“, וואָס איז באַ-שטאַנען פון 500 דעלעגאַטן. די דאָזיקע דעלעגאַטן האָבן געקליבן אַ ווילער. אזוי אַרום זענען פון איין דיסטריקט געוויילט געוואָרן 30 ווילער און די האָבן פון זיך אויסגעקליבן אַ דעפּוטאַט אין דער נאַציאָנאַלער פּאַרזאַמלונג.

אינגאַנצן האָט די נאַציאָנאַלע פּאַרזאַמלונג געציילט 126 דע-פּוטאַטן.

די אַמסטערדאַמער יידן, 20.335 אין צאָל, זענען געווען באַרעכ-טיקט צו 40 ווילער און געהאַט די מעגלעכקייט דורכצופירן איין דע-פּוטאַט. אָבער די אַבסטינענץ איז געווען אזוי גרויס, אַז נאָר 6.000 יידן האָבן זיך באַטייליקט אין די וואַלן. די יידן האָבן אזוי אַרום געהאַט 12 ווילער, אָבער קיין דעפּוטאַט האָבן זיי ניט געקענט אויס-קלייבן.

דעם 1טן מאָרט, 1796, האָט זיך אין האַג פייערלעך געעפנט די נאַציאָנאַלע פּאַרזאַמלונג פון דער באַטאווישער רעפובליק.

דעמזעלבן טאָג איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס, אַז דאָס רעכט צו פעטיציאַנירן פאַרן פאַרלאַמענט האָבן ניט קיין קלובן אָדער חברות, נאָר אויסשליסלעך יחידים.

פאַרן „פעליקס ליבערטאטע“ איז דער דאָזיקער באַשלוס געווען פון גרויס וויכטיקייט. עס האָט געמיינט, אַז די טויערן פון דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג זענען פאַר אים אָפיציעל פאַרמאַכט. ניט־אָפיציעל האָט דער קלוב געקענט אַהין אַריינדרינגען דורך פעטיציעס צוגעשטעלט פון יחידים, מיטגלידער פון קלוב.

דעם 29טן מאָרט, 1796, האָבן זעקס מיטגלידער פון קלוב אַריינגעטראַגן אַ פעטיציע אין זייער אייגענע נעמען אין וועלכער זיי האָבן זיך באַקלאַגט, אַז יידן האָבן פאַקטיש נאָך קיין פרייהייט ניט, הגם אין פרינציפ האָט מען זיי דאָס טיילווייז געגעבן. דערפאַר אַפּעלירן זיי צו דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג, אַז אַלע פאַראורטיילן לַגבי יידן זאָלן אָפּגעשאַפט ווערן, ווייל זיי שטערן צו געניסן פון דער פרייהייט. אין הסכם מיט דער דאָזיקער בקשה האָט דער פרעזידענט פון פאַרלאַמענט באַשטימט אַ קאָמיסיע פון זיבן מיטגלידער, וואָס זאָל אויסאַרבעטן די רעקאָמענדאַציעס און באַשלוסן בנוגע די רעכט פון די יידן.

אין פאַרלאַמענט האָט זיך אַנטוויקלט אַ ליידיגשאַפטלעכע דע באַטע מכח דער פּראָגע אויב מען דאַרף בכלל האָבן אַזאַ קאָמיסיע און אויך בנוגע דעם, צו האָט מען געדאַרפט צולאָזן די „יחידישע“ קאָמיסיע פון זעקס יידישע „בירגער“. מען האָט אין דער דעבאַטע אָנגעוויזן, אַז היות ווי די רבנים און די פּרנסים זענען קעגן דעם קלוב, וואָס די דעלעגאַציע האָט פאַקטיש רעפּרעזענטירט, ממילא פאַרטרעטן זיי קיינעם ניט, נאָר זיך אַליין.

אין פאַרלאַמענט האָט זיך דערווייל אַנטוויקלט אַן אַלגעמיינע דעבאַטע אַרום דער יידנפּראָגע. לויטן טאָן און נוסח איז די דעבאַטע געווען ממש אַ ווידערקול פון דער גרויסער דעבאַטע אין דעם פּראַג־צויזישן קאָנווענט פון 1789.

די אַרגומענטן און ראיות האָבן געשטאַמט פון דעמזעלבן אַר־סענאַל פון פּאָלעמישע כלי־זיין פון וועלכן עס האָבן געשעפט זייער פּראַג־און קאָנטראַ־מיינונגען די דעפוטאַטן פון דעם פּאַריזער רעוואַלוציאָנערן פאַרלאַמענט.

איין דעפוטאַט הויבט אויף די פּראָגע: וואָס זענען יידן ? אַ פּאָלק אָדער אַ רעליגיעזע גרופּע ? איז פּאָלעסטינע זייער לאַנד אָדער האָבן זיי בכלל ניט קיין לאַנד ?

א צווייטער וויל וויסן, ווי אזוי קען מען צונויפבינדן די רעליגיע פון די יידן מיט רעפובליקאניזם, א. א. וו. די אלע פראגעס האָט באַדאַרפט די קאָמיסיע פאַרענטפערן.

דעם 1טן אויגוסט האָט די פאַרלאַמענטאַרע קאָמיסיע, וואָס איז באַשטימט געוואָרן פאַר דער פראגע פון דער עמאַנציפאַציע פון יידן, אַריינגעטראָגן איר באַריכט. דער דאָזיקער באַריכט איז אוועקגעשטעלט געוואָרן דעם 22טן אויגוסט פאַרן פאַרום פון פאַרלאַמענט, פאַר אַ דיסקוסיע.

אינצווישן האָט דער „פעליקס ליבערטאַטע“ געפירט אַן אַקציע כדי אויפצוקלערן די געזעלשאַפטלעכע מיינונג לטובת די יידן. דאָס מאָל זענען די אַרטאָדאָקסן געווען טאַקטפול גענוג ניט צו פירן קיין עפנטלעכע קעגנאַקציע, הגם אייניקע פון זיי האָבן געטאָן אַלץ וואָס איז געווען אין זייערע מעגלעכקייטן, אַז די „גזירה“ פון דער מעגלעכער פרייהייט זאָל בטל ווערן.

דער קלוג „פעליקס ליבערטאַטע“ האָט אַרויסגעגעבן צוויי בייכער, באַשטעלט מיט אַ כיון ביי ניטיידן, אין וועלכע עס ווערט באַוווּזן, אַז יידן האָבן דאָס רעכט צו געניסן צוגלייך מיט די קריסטן די בירגערלעכע פרייהייטן פון לאַנד.

אין דעם טומל פון פאַרפאַנגאַנדישער טעטיקייט פאַר און קעגן די יידן האָט דער אַמסטערדאַמער שטאַטראַט באַשלאָסן צו דעמאָנסטרירן זיין קעגנערשאַפט צו די יידישע רעכט און האָט דורכגעפירט אַ רעזאָלוציע, אַז די יידן האָבן ניט קיין שטימערעכט.

דער „פעליקס ליבערטאַטע“ האָט קעגן דעם פראָטעסטירט, הגם דער דאָזיקער פראָטעסט איז ניט געווען אזוי וויכטיק אין יענעם מאָמענט, בעת עס איז געשטאַנען אין קאָן די פראגע פון לייזן די יידן פראגע בכלל.

דעם 22טן אויגוסט, 1796, האָבן די דעפוטאַטן פון דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג שוין געהאַט אין זייערע הענט אַן אויספירלעכן רעפאָרט פון איבער דרייסיק זייטן וועגן דעם פראָיעקט פון יידישער עמאַנציפאַציע.

דער דאָזיקער פראָיעקט האָט אַרויסגערופן אַ דעבאַטע, וואָס האָט געדויערט 8 טעג (פון 22טן ביזן 30טן אויגוסט).

אין דער דיסקוסיע האָבן זיך געלאָזט הערן פאַרשיידענע פאַרשלאָגן. איין דעפוטאַט האָט געפאָדערט פאַסיווע רעכט פאַר די יידן און אַקטיווע — פאַר זייערע קינדער, בתנאי, אַז זיי וועלן ענדיקן אַ האַלענדישע פאַלקס־שולע.

י. שאצקי

אן אנדערער דעפוטאט האָט אויפּמערקזאַם געמאַכט, אז לויטן דעקרט פון 5טן אויגוסט איז דער שטאַט אָפּגעטיילט פון דער קירכע, זענען שוין ממילא נישטאָ מער קיין קריסטן. איז ווי קומט עס, אז עס זאָלן נאָך זיין יידן ?

ווי גרויס עס איז געווען דער אינטערעס פאַר דער יידנפראַגע, קען מען אורטיילן פון דעם, וואָס פון די 126 דעפוטאטן האָבן זיך 31 באַטייליקט אין דער דעבאַטע.

פרייטיק דעם 2טן סעפטעמבער, 1796, איז אַריינגעטראָגן גע- וואָרן די רעזאָלוציע, וואָס זאָגט :

„קיין ייד זאָל ניט ווערן אויסגעשלאָסן פון אייניקע רעכט אָדער פּריווילעגיעס, וועלכע זענען פאַרבונדן מיט דעם באַטאווישן ביר- גער רעכט און וואָס ער וועט וועלן געניסן, בתנאי, אז ער קומט נאָך די אַלע פאַדערונגען, וואָס די אַלגעמיינע קאָנסטיטוציע פאַדערט פון יעדן אַקטיוון בירגער פון נעדערלאַנד.“

דעם 8טן סעפטעמבער איז די דאָזיקע רעזאָלוציע אַריינגעטראָגן געוואָרן אין פאַרלאַמענט.

די יידן זענען פּולשטענדיק עמאַנציפּירט געוואָרן. די „פאַטריאָטן“ יידן האָבן געיובלט. די יידנפריינטלעכע האָר- לענדישע פרעסע האָט באַגריסט די דאָזיקע רעזאָלוציע מיט גרויס צופרידנהייט. אין אַ לאַנגער פּאָעמע לכבוד דער דאָזיקער געשעעניש האָבן צוויי קריסטלעכע פּרויען געשריבן אזוי :

Ja, broeders! ook aan uw verstand.
Betrouwen wij het vaderland;
't Voordeel moog zich daavaan stooten
De Jood is ookeen Patriot
En in de dienaars van een God
Zien we allen ook geloofsgenooten.

[יא, ברידער! אויך צו אייער שכל געטרויען מיר דאָס פּאָטער- לאַנד. דער פאַראורטייל זאָל דערפון קראַפירן. דער ייד איז אויך אַ פאַטריאָט און ווייל מיר זענען דינער פון איין נאָט זענען מיר אַלע אויך אַמונה־גענאָסן].

סעפטעמבער 1791 זענען שוין די צוויי וויכטיקע פאַרטרעטער פון „פעליקס ליבערטאַטע: ברוחט און לעמאָ געזעסן אין דעם נאָר- ציאַנאַלן פאַרלאַמענט, ווי פּאַלקס־דעפוטאטן.

דער קלוב האָט געהאַלטן, אַז ער האָט זיין מיסיע דערפילט און האָט זיך תיכף אויפגעלייזט.

די יידישע מיטגלידער פון דעם קלוב זענען אָבער אין דערזעל-כער צייט געווען מיטגלידער פון אַן אייגענער קהילה. די דאָזיקע קהילה איז געגרינדעט געוואָרן, ווי אַ פּועל-יוצא פון דער רעפּאָרמיסטישער באַוועגונג, וואָס איז אָנגעגאַנגען צו יענער צייט אין דייטשלאַנד און פּראַנקרייך און האָט אויך משפיע געווען די שפּיצן פון דער יידישער בורזשואַזיע אין האַלאַנד.

פאַר די דאָזיקע יידן איז שוין געווען צו ענג אין די ווענט פון דער אַרמאָדאָקסישער קהילה. אמת, די רעפּאָרמיסטישע טענדענצן פון די יידן, „פּאַטריאָטן“ זענען געווען זייער מעסיקע, אָבער נאָך אַלץ ראַדיקאַל פאַר די אָנפירער פון דער אַלטער קהילה (*). זייענדיק אין אַ מינדערהייט האָבן די אָנהיינגער פון אַ רעפּאָרמירטן טעמפל זיך קאָנסטיטואירט אין אַ באַזונדערער קהילה א. נ. „עדת ישראל“, וועלכע האָט סך-הכל געצײלט 108 משפחות אָדער אַן ערך 700 נפשות.

אין אָנהויב האָט די נייע קהילה געהאַט איר מנין אין אַ פּריוואַט-טער הויז, וואו מען האָט געפּראַוועט דעם חנוכה-הבית דעם 23טן יוני 1797. ערשט אין 1799 האָט די נייע קהילה אויסגעבויט אַ באַשיידענע געביידע, וואו עס איז געווען די שול און די צימערן פון דער פּאַרוואַלטונג.

אין דעמזעלבן יאָר זענען דערשינען די „תּקנות והנהגות קהל עדת ישראל“, אַ ביכל פון 58 זייטן, וואָס איז געוואָרן דער שולחן-ערוך פון דער נייער קהילה. פאַר אַ רב האָבן זיי איינגעלאָדן אַ שוועדישן גר יצחק בן אברהם גר גרענבוים (Izak Graanboom), אַ מחבר פון אַ דרוש ספר „זרע יצחק“ (אַמסטערדאַם 1789) און פון אַנדערע קלענערע חיבורים.

פאַרן פּאַרזיצער פון דער קהילה איז אויסגעקליבן געוואָרן ד"ר האַרטאָג לעמאַו.

דער פּאַסט גופא, וואָס די רעפּאָרמער האָבן זיך אָפּגעריסן פון דער אַלטער קהילה און געגרינדעט אַ באַזונדערע קהילה, האָט צו יענער צייט אַרויסגערופן גרויס אומצופרידנקייט, ניט נאָר צווישן

(* חוץ דעם האָט אויף דאָס אָפּשפּאַלטן זיך פון די „נעאַלאָגען“ גע-ווירקט דער פּאַסט, וואָס דער רב פון דער „הויכדויטשער“ קהילה און דער חכם פון די ספרדים האָבן פּאַרגעשלאָגן, אַז מען זאָל די יודן-מיטגלידער פון „פעליקס ליבערטאָטע“ בכלל אויסשליסן פון די קהילות.

פארטרעט פון דעם אמסטערדאמער גרויס יצחק גרינבאם

„דער דיסקוהרש“

די אשכנזים, נאָר אויך די ספרדים, וואָס האָבן זיך בכלל געהאַלטן אין רעזערוו בעת דער רעוואָלוציע, האָבן געהאַלטן די דאָזיקע שפּאַל-טונג ממש פאַר אַ פאַראַט.

זיי האָבן געקוקט אויף דעם קלוב „פעליס ליבערטאַטע“ און אויף דעם „עדת ישׂרון“, ווי אויף אינסטיטוציעס, וואָס ווילן „פאַר-שמעלצן יידן מיט קריסטן“.

דער האַגער רב איז אפילו אַרויס מיט אַ טראַקטאַט, אין וועלכן ער האָט שאַרף קריטיקירט די רעפּאַרמען פון דעם גר-רב גרינבוים. און געהאַלטן, אז עס איז גרויס אַפיקורסות צו נעמען אַ גר פאַר אַ רב.

ווען דער רב פון „עדת ישׂרון“ איז געשטאַרבן (דעם 10טן מאַרט, 1807) האָט מען אַ געוויסע צייט געצאָלט דער אַלמנה אַ געהאַלט. קיין נייעם רב האָט מען דערווייל ניט אָנגעשטעלט, ווייל אין האַלאַנד זענען אינצווישן פאַרגעקומען גרויסע פּאַליטישע ענדע-רונגען, וואָס האָבן דאָס לאַנד נאָך שטאַרקער צוגעבונדן צום פּראַנץ צווישן רייטוואָגן. די באַטאווישע רעפּובליק איז ליקווידירט גע-וואָרן און אַ קעניגרייך איז פּראַקלאַמירט געוואָרן מיט לודוויק נאָ-פּאַלעאָ, אַלס קעניג (אָנפאַנג 1806). דער דעזולטאַט פון דער ניי-ער קעניגלעכער יידן-פּאַליטיק איז געווען די דורכגעפירטע פאַראיי-ניקונג פון „עדת ישׂרון“ מיט דער אשכנזישער קהילה (די ספרדישע קהילה איז געבליבן זעלבסשטענדיק).

אַ יידישער מיטצייטלער פון אמסטערדאַם שרייבט אין זיינע מעמואַרן, אז בעת מען איז זיך צונויפגעקומען צו פאַרהאַנדלען די פּראַגע פון פאַראייניקן אַלע קהילות האָבן די פאַרטרעטער פון דער נייער קהילה געפּאָדערט, אז אַלץ זאָל געפירט ווערן אויף האַלענדיש. די אָרטאָדאָקסן האָבן אויף דעם ניט געוואָלט צושטימען. עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ קאָמפּראַמיס-רעוואָלוציע, אז אין דער סינאַג-גאַנצע פון דער נייער קהילה זאָל אַלץ זיין אויף האַלענדיש, דאַקעגן אין די שולן פון דער אַמאָליקער אַלטער קהילה אויף „אונזר לשון יהודית“, ווי עס שטייט אין אָריגינאַל („לעטערבאַדע“, VI, 88, כראַניק פון בענדיט בן אייזיק פון דער תקופה 1795-1812; כתב-יד אין ראַזענטאַליאַנא, אמסטערדאַם).

די דאָזיקע פאַראייניקונג איז געווען אין סך-הכל אַ זיג פאַר די מעסיקע רעפּאַרמער, וואָס זענען ווייטער ניט געגאַנגען ווי אויסער-לעבע האַלענדיזאַציע פון דער ליטורגיע, און האָט דעריבער ניט בא-

דארפט ארויסרופן יענע העפטיקע אטאקעס, ווי מיר לייענען שפעטער אין דעם, "דיסקוהרש" פון דער אלטער קהילה.

דאָס זענען די היסטאָרישע סיבות, וואָס האָבן גורם געווען, אז די נייע קהילה זאָל צוטראַטן אַרויסצוגעבן אַ פּעריאָדישע שריפט א. נ. דיסקוהרש און אז די אלטע זאָל זיין געצוואונגען זיך צו פּאַרטיי־דיקן און ממילא אױך אַרויסגעבן אַן ענלעכע שריפט. דאָס וואָס זײ האָבן די דאָזיקע שריפטן געדרוקט אױף ייִדיש איז ענג פּאַרבונדן מיט דער גאַנצער קולטור־היסטאָרישער אַטמאָספּערע פּון אַמסטערדאַם, מיט דער נאָך אלץ טיף אײנגעוואָהענצטער ייִדיש שפּראַכלעכער ספּערע אין האַלאַנד, וואָס איז געקומען ווי אַ רעזולטאַט פּון דײַטש־ייִדישע און פּויליש־ליטװיש־ייִדישע אײַמיגראַציעס פּון 17 י. ה.

דער אײַנגאַרטיקער פּראָצעס פּון שטאַטלעכער אַסימילאַציע פּון די ייִדישע ישובים אין האַלאַנד האָט ניט סותר געווען דאָס אָנהאַלטן פּון דער שפּראַכלעך־קולטור־לעך אײַנגאַרטיקייט פּון די דאָרטיקע ייִדן. די אױבערפלעכלעכע האַלענדיזאַציע פּון דער ייִדישער שפּראַך האָט נאָך אלץ ניט געקענט צונעמען פּון דער שפּראַך גופא איר כאַראַקטער און איר וויכטיקייט, ווי אַן אײַנסטרומענט מיט וועלכען מען האָט זיך געקענט און באַדאַרפט באַנוצן אין קאַמף פאַר אָדער קעגן עמאַנציפּאַציע. אמת, די פּירנדע גרופּעס פּון בײַדע צדדים האָבן קײן פּאַזיטיווע באַציאונג צו דער ייִדישער שפּראַך ניט געהאַט, אָבער די גאַנצע עפּאָכע האָט דעם דאָזיקן קולטור־באַוואוסטזײן ניט פאַרמאַנט, ווייל די השכלה־טענדענצן האָבן געשטערט דער אַנטװיקלונג פּון אַזאַ באַציאונג.

די פּעריאָדישקייט פּון די דיסקורסן

פּעסטיזשטעלן, ווי אָפט עס זענען דערשינען די "דיסקוהרשן", איז זײער אַ האַרבער ענין. די העפטן האָבן ניט קײן דאַטעס, אַפּילו דאָס יאָר פּון דער פּובליקאַציע איז דערמאַנט נאָר אײן אײנציק מאָל. (נומער פּערצן טראַגט די יאָר־דאַטע: תקנח — 1798).

אַפּילו אין טעקסט גופא ווערן היסטאָרישע געשעענישן דער־צײלט ניט דאַטירטערהײט. די פּאַקטן גופא וועלכע ווערן דערצײלט וועלן אָבער אונדז באַהילפּיק זײן בײם אױסשײלן געװיסע קאַנקרעטע קאַלענדאַר־דאַטן.

אין די שמועסן רופט מען אַן די פּאַמפלעטן: וואָכנבאַט. אזױ, למשׁל, רעדט זיך אין נומער 8 וועגן, "וואכענטליכה ביכלכים", אין

„דער דיסקוהרן“

נומער 14 ווערט דאָס בלאַט פון דער אַלטער קהילה אויך אָנגערופן „וואוכן בלאַט“. (אַזוי טאַקע אויסגעלייגט!) דאָס זעלבע געפינען מיר אין נומער 23. דאָרטן ווערט באַנוצט דער טערמין „מינע וואכענ־שריפט“.

אויך אין די דיאַלאָגן באַרופט מען זיך אויף די נומערן פון די פריערדיקע אויסגאַבן, וואָס זענען דערשינען „די וואך“. אַזוי, לַמשל, לייענען מיר אין נומער 18 פון דעם דיסקורס פון דער א. א. ק., אַז די „אַלטי קהילה שרייבן העבן זיך די וואך זויא קאהן [קיין] תשובה (ניט) פאהרגשמעלט“. אין נומער 21 פּרעגט זיך איינער: „האַסטו עז [דאָס] ביכלכי נומר 21 די וואָך געלייענט“ (ד. ה. גר-מער פון דער סעריע פון דער א. א. ק.).

אין זיין פון אַריענטאַציע איז זייער וויכטיג דער אַנאַנס אָפּגע-דרוקט אין נומער 13 פון דעם דיסקורס פון דער נ. ק.

איינער דער דאָזיקער נומער איז דערשינען האָבן זיך שוין באַ-וויון די ערשטע פינף העפטן פון דער אויסגאַבע פון דער א. א. ק., ווי אַ מין קאַנטראַטאַקע אויף די פּאַלעמישע אַרויסטרעטונגען פון דער נ. ק. די דאָזיקע העפטן האָבן אויך געהייסן „דיסקוהרש“ אָבער מיט אַ צושריפט „פון דיא אַלטע קהילה“, געווען געדרוקט אויף דעמזעלבן אופן, מיט דעמזעלבן שריפט און אויך אין דעמזעלבן פּאַרמאַט. שפע-מער האָט די א. א. ק. באַשלאָסן אַרויסגעבן דעם דיסקורס רעגלמעסיג. כדי אָפּצוציען דעם עולם פון לייענען די שריפט פון דער נ. ק. האָט זי קורס־כל געמאַכט אַ שטיקל פּאַלסיפיקאַט. גראָד איז דערשינען דער צוועלפטער נומער פון דיסקורס פון דער נ. ק. די א. א. ק. האָט דערי-בער אָנגעהויבן נומערירן איר ערשטן פּעריאָדישן נומער פון נומער דרייצן, כדי עס זאָל מאַכן אַן איינדרוק אַז די דאָזיקע אויסגאַבע איז אַריבער צו איר און זי זעצט פּאַרט נאָר די נומעראַציע.

דערביי האָט זי פּאַרעפּנטלעכט אין דעם דאָזיקן פּאַלסיפּיצירטן דרייצנטן נומער זאָ „אַדווערטיסעמענט“ [אַנאַנס].

„פון דעהר דער די שלעכטיקייט פון די רעגענטי [פּרנסיס] פון דיא נייא קהילה אין אַמסטערדאַם בקענט מאַכין טוהט דוריק זיין אורדינערי וואוכנטיכה ביכלכים וועלכי אויז גיגעבין ווערין אצל המדפיסים אלמנה ויתמי פּרוּפּס דש די שענד ביכלכים דיא אויז גיגעבין ווערדין אצל ר' יוחנן לוי רופא בנימין ניכט פון דעם זעל-ביגד אטער [אויטאָר] גיקונסיפּיהרט [צונויפגעשטעלט] זיינין גלייך אללי בראווי מענשין זעהן אונד לעהזין קענין“.

[אַנטערגעשריבן] גלייך גילטיג פריינט דעם בראווי מענשין.

דארויף האָט געענטפערט די „רעדאָקציע“ פון דעם דיסקורס פון דער נ. ק. מיטן פּאָלגענדן אַנאַנס (געדרוקט אין נומער 13).

אדווערטיסעמענט.

„פון דעם דער דיא שלעכטיקייט פון דיא רעגענטן [פּרנסיס] פון דיא אלטי קהילה פון אמשטרדם אן דען עולם באאנד געמאַכט דורך זיין וואָכענטליכה ביכלים צעוועלכי אויז גגעבן ווירדן אצל המדפיסים כהר"ר יוחנן לוי רופא ובנו בנימן דז עש שאנד בלעסיע [בלעטל] וועלכיש היינט אויז געגעבן איז ווארדן אונד אן דען עולם אן פרעזענטיהרט ווירט פר עש [דאָס] צו פערפאלגט [המשך] פאלש איזט אונד ניט דורך דעם אורדינאירר שרייבר קונסעפיאירט [צונויפֿ-געשטעלט] אונ' דער ערשטער אטער [אויטאָר] פון דיא עכטה קונטנר-איהרן ווירט וואכענטליך זיינה אויז צוגעבן בבית המדפיסים הנ"ל אונ ניט פר יום ד' הבע"ו“

אמשטרדם, י"ט טבת תקנח לפ"ט.

פאר אונדזער ענין איז קודם־כל וויכטיק די דאָטע פון דער מעל־דונג, די איינציקע דאָטע, אגב, אין דער סעריע. י"ט טבת תקנ"ח איז געווען מאָנטיק דעם 18טן דעצעמבער 1797. אויב דער דיסקורס איז געווען אַ וואָכנבלאַט קומט אויס, אַז דער דיסקורס פון דער נ. ק. האָט אָנגעהויבן דערשיינען אַרום דעם 15טן סעפטעמבער, 1797. אין לעצטן נומער (24) פון דעם דיסקורס ווערט דערמאָנט דאָס אַראָפּזעצן פון די אַלטע פּרנסיס פון דער א. ק. מצד דער רעגירונג און די נאָמינאַציעס פון נייע. דאָס האָט פּאַסירט דעם 16טן מאָרט 1798.

אַזוי אַרום קענען מיר מער אָדער ווינציקער פעסטשמעלן, אַז די 24 העפטן פון דעם דיסקורס פון דער נ. ק. זענען דערשינען אין אַ שפּאַנצייט פון אַן ערך 15 סעפטעמבער 1797 ביז סוף מאָרט 1798.

אין זעקס חדשים צייט זענען דערשינען 24 נומערן. דאָס וואָלט אויסגעמאַכט כמעט איין מאָל אַ וואָך. אָבער געוויסע רמזים אין טעקסט גופא פירן אונדז צו גאָר אַנדערע אויספירונגען.

אין צווייטן נומער, למשל, רעדט זיך וועגן דעם אַז מען גייט ערשט אויסקלייבן אין פּאַרלאַמענט די צוויי יידן, מיטגלידער פון „פעליקס ליבערטאטע“ ברומעט און ד"ר לעמאַו. אַזוי ווי זיי זענען

אויסגעקליבן געוואָרן דעם ערשטן אויגוסט, 1797, קומט אויס, אַז דער נומער צוויי פון דיסקורס איז דערשינען פאַר אויגוסט. באלד אָבער אין נומער דריי ווערט געמאַלדן, אַז עס איז אָנגעקו- מען אַ „צייטונג“ [ידיעה] אַז זיי זענען שוין ווירקליך רעפּרעזענט- טאַנטן און זיי זענען „אַל לחיים ולשלום נאָך דען האַג פּרעזאַנ“.

ברומעט האָט „פּאַרצאַנג“ קיין האַג איצט סוף אויגוסט, ווייל דעם 27טן אויגוסט איז ער נאָך געווען אין אַמסטערדאַם און גע- האַלטן אַ געזעגנאָנגערעדע אין דעם טעמפל פון „עדת ישׂרון“.

קומט אויס, אַז צווישן נומער 2 און 3 איז די הפסקה געוועזן מער ווי אַ וואָך.

אַ צווייטן אָנשפאַר האָבן מיר אין אַ רמז פון נומער 10. דאָרטן ווערט געזאָגט, אַז די נייע קהילה „עדת ישׂרון“ איז שוין אַלט ניין חדשים. אויב מיר זאָלן נעמען די דאָזיקע ציפּער ניט פיגוראַטיוו, נאָר קאָנקרעט, וואָלט עס געמיינט, אַז דער דאָזיקער נומער איז דער- שינען אין פעברואַר 1798, ווייל די נ. ק. איז אָפיציעל געגרינדעט געוואָרן אין יוני 1797. לויט דעם חשבון וואָלט אויסגעקומען, אַז אויב דער דיסקורס איז געווען אַ וואָכנבלאַט, דאַן וואָלט זיין אויפ- קומדאַטע געווען ניט סעפטעמבער, נאָר אַן ערך נאָוועמבער, 1797, וואָס איז ווייטער אויסגעשלאָסן צוליב די היסטאָריש פּעסונגעשטעל- טע פּאַקטן דערציילט אין נומער 2 און 3.

איין זאך איז זיכער: צווישן פעברואַר און סוף מאַרט 1798 זע- נען דערשינען די נומערן 10—24. דאָס מאַכט אויס מער ווי איין העפט אַ וואָך, וואָס איז ניט אויסגעשלאָסן, ווייל די א. ק. האָט אויך אין משך פון אַ וואָך אַרויסגעגעבן צוויי העפטן. דאָס האָט געקענט אַרויסרופן אַ נויטווענדיקייט ביי די שרייבער פון דער נ. ק. אויך אַרויסגעבן צוויי העפטן כדי תיכף ענטפערן אויף די אַטאַקעס פון דעם קעננער.

אַזוי לייענען מיר, למשל, אין נומער 14, ווי איינער פּרעגט זיך: „זענען קאהן [קיין] נייאיי ביכלים ווידר אין עולם. די וואָך ערשט צווייא: אהנר [איינער] מיט אהן פלשי טיטל אונד אהנר מיט אהן קומשיע [קארעטע] ווידר“.

דער ערשטער העפט פון די ביכלעך פון דער א. ק. איז דערשיי- נען מיט דער פּאַלשער נומעראַציע 13 (פון אונטן איז אָבער געשטאַ- נען נומער 1) ווען די נ. ק. האָט שוין געהאַט אַרויסגעגעבן 12 העפטן. אַז די א. ק. האָט טאַקע אַרויסגעגעבן עפטער אירע פּאַמפלעטן, ווי איין מאָל אַ וואָך קען מען זען פון דער פּאַלגענדער רשימה:

י. שאַצקי

דער נומער 5 (פיקטיווער נומער 17) פון דער א. ק. ווערט דער-
מאָנט אין אַ פּאָלעמיק אין די נומערן 13 און 14 פון דער נ. ק.
נומער 7 פון דער א. ק. — ווערט דערמאָנט אין נומער 16 פון
דער נ. ק. (זיך אויסגעגליכן אין פּעריאָדישקייט).
אין נומ. 10 פון דער א. ק. — ווערן דערמאָנט די נומערן 19
און 20 פון דער נ. ק. אויף די פּאַראַדיסטישע תקנות קעגן דער
א. ק., וואָס זענען געדרוקט אין די נומערן 21 און 22 — ענטפּערט
תיכּף די א. ק. אויך מיט פּאַראַדיסטישע תקנות אין נומער 10 פּי-
טיווער נומער 15).

פון דעם איז צו דרינגען, אַז דער דיסקורס האָט אָנגעהויבן
אַרויסצוגיין וועכנטלעך איצט פון דעם מאָמענט, ווען די א. ק. האָט
געדרוקט איר דיסקורס. פּריער אָבער איז ער דערשינען ניט רעגל-
מעסיק.

דער אינהאַלט פון די דיסקורסען

1

אידער די נייע קהילה איז צוגעטראַטן אַרויסצוגעבן אירע פּערי-
אָדישע ביכלעך, א. נ. „דיסקוהרש“ זענען דערשינען פיר בראַשורן
מיט אַ נומערירטער פּאַרטזשעצונג א. נ.
פריינדליכע אונטער רעדונג צווישן צווייאַ גוטע פּריינד וועגנש
דיא טעגענוואַרטיגה [קעגנוואַרטיקע] אומשטאַנדיגהייטן זעהר נוציג
אונ' נויטווענדיג פּר איין יעדער צו וויסן.

יעדע פון די בראַשורן האָט געהאַט 2 פּאַגינירטע בלעטלעך. די
דאָזיקע בלעטלעך זענען דערשינען אין מאַרט, 1795, ווייל זיי ווערן
דערמאָנט אין די נאָטיצן פון דעם אַמסטערדאַמער כּראַניקער בענדיט
בן אייזיק בינג.

אין דעם געשפּרעך נעמען אַנטויל צוויי יידן: אורי און הירש.
אורי איז אַ „נעאַלאָג“, אן אָנהענגער פון קלוב „פעליס ליבערטאַ-
טע“ און בכלל פון דער רעוואָלוציע.

הירש איז אַ פרומער פּראָלעטאַריער, אַ מצה בעקער, וועמנס
חיונה איז אָפהענגיק פון די פּרנסים פון דער אַלטער קהילה. דערפאַר
האַלט ער מיט זיי.

אורי באַמיט זיך אים צו דערקלערן די באַדייטונג פון דער רע-
וואָלוציע. הירש קען קיין „גלחת ניט לייאנען“ און דעריבער קען ער
ניט וויסן „וואש אין עולם אומגיהט“.

אורי איז פאַר אים די „צייטונג“; ער קלערט אים אויף, וואָס
טוט זיך אַרום. ער דערקלערט הירשן, אַז איצט וועלן יידן קענען
פּריי שטודירן און אויף די פּראַגע, וואו וועלן זיי נעמען געלט, ער-

„דער דיסקוהרש“

קלערט אורי, אז אלץ וועט זיין אומזיסט „זוא וויא עש אין פראנק-
רייך איין גריכט איזט“.

הירש האָט אָבער שטאַרק מורא, אז די נייע אָרדענונג וועט זיין
שעדלעך פאַר די יידן, ווייל „מן ח"ו (חס ושלום) קיין גומר יהודי
דא ביא בלייבן קאָן“.

אורי באַרוהיקט אים און באַרופט זיך דערביי אויפן טעקסט פון
דער דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטש און בירגער, וואָס דער קלוב
„פעליקס ליבערטאָטע“ האָט גראָד אַרויסגעגעבן אין „יודשטייטש“.
בנוגע דעם צוואַנגס מיליטער־דינסט פאַרזיכערט אורי דעם מצה
בעקער, אז מען וועט ניט דאַרפן שבת האַלטן די וואַך, ווייל מען וועט
קענען צושטעלן אַן . . . ערל.

אורי לויבט זייער שטאַרק די „בראַווי יהודים“ פון „פעליקס
ליבערטאָטע“, וואָס זייער אויפגאַבע איז אַכטונג צו געבן, אז די יידן
זאָל „קיין גוואַלט גשיכט“.

הירש שטעלט אַרויס אַן אַרגומענט, אז די נייע געזעלשאַפט וויל
צונעמען די הכנסה פון דער קהילה און עס איז אַ געפאַר, אז די
קהילה וועט ניט האָבן מיט וואָס צו שטיצן די אָרימע לייט.

אורי לייקט עס אָפּ און דערקלערט אים, אז איצט קומט די הער-
שאַפט פון פּאָלק דורך די אמתע רעפּרעזענטאַנטן (א רמו אז די
פרנסים זענען ניט קיין אמתע רעפּרעזענטאַנטן).

דערביי ערקלערט ער אים, אז פון איצט אָן וועט יעדער מענטש
האָבן דאָס רעכט צו שטימען „פרשויןליך אודר דורך דען יענגה דער
זיין פרשוין פאַרשטעלט און דען ער זעלבשט האָט געהאַלפן ערוועה-
לען“.

הירשן שרעקט עס אָפּ און ער קומט צום שלום, אז „די רעוואָלו-
ציע ממש איין גוואַלד פּר יהודים זיין ווערט“.

אין דעם צווייטן נומער פון דער „אונטר רעדונג“ ווערט דער
דאָזיקער שמועס פאַרטגעזעצט.

אורי ערקלערט אים, וואָס מיינט אַריסטאָקראַטן ?

דאָס זיינען מענשן — זאָגט ער — „דיא נור פּר זיך זאָרגן אונ'
גערנה אללי בהערשוונג אונ' פרטייל פּר זיך אליינד וואַללן בהאַלטן,
דיא ניט ליידן קענען דש איין גמיינר מן עבן דש רעכט האבן זאָל
וויא זיא אויך איין מאָהל צו עטוואַש קומן קאָן“.

הירש שטימט איין, אז די רייכע מענטשן באַהאַנדלען זייער
שלעכט די אָרימע לייט, אזוי ווי זיי וואַלטן ניט געהאַט קיין שום
געפילן.

י. שאצקי

אין דער זעלבער צייט אָבער דריקט ער אויס זיין מורא, אז די פרייהייט וועט אַ סך צושטערן, ווי, למשל, מען וועט אויפהערן צו גלויבן אין גאָט.

אורי קלערט אים אויף, אַז דאָס איז אוממעגלעך, ווייל די רעגירונג קען ניט . . . ניט גלויבן אין גאָט און ממילא קענען דאָס אויך ניט די בירגער. ער דערקלערט אים, אַז כאָטש די „נוצרים“ זיינען אין דער מערהייט, דאָך וועלן זיי ניט צווינגען די יידן זאָלן גלויבן פונקט אזוי ווי זיי, ווי דאָס איז געווען אין שפּאַניע און אין אַנדערע לענדער.

„מען קען — זאָגט ער — אַ אידן ניט צווינגען ער זאָל זיין אַ גוטער איד. . . מען קאָן קיין גוטר יהודי צווינגן אויך טריפות צו עסן“.

אין דריטן נומער ווערט דעבאטירט די פּראָגע, פּאַרוואָס האָבן די פּרנסים ניט דערלויבט פּאַרצולייענען אין דער שול די דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטש און בירגער.

הירש איז זיך מודה, אַז ער אַליין האָט אונטערגעשריבן די פעטיציע פון קהל קעגן דער דאָזיקער דעקלאַראַציע.

אורי האַלט, אַז דער גאַנצער ענין איז אין איצטיקן מאָמענט ניט אזוי וויכטיק, ווייל די פּראָגע פון צולאָזן די יידן צו די וואָלן איז אַ סך אַ וויכטיקערע.

„מיר מוזן אָבן גאָר קיין צייט פּרוּווימן — זאָגט ער — ווייל אין זעהר קוחצה צייט דיא אויף רופונג פון דש פּאָלק ווערט געשעהן אום איהרע רעפּערעזענטאַנטן צו פר קיהזן“ [אויסוויילן].

אין לעצטן (פּערטן) נומער פון דער „אונטר רעדונג“ לייענט אורי די רעכט פון מענטשן, וועלכע דער קלוב „פעליקס ליבערטאטע“ האָט אַרויסגעגעבן אין אַ יידישער איבערזעצונג אין פעברואַר, 1795. דערביי ערקלערט ער הירשן, ווי דאָס איז וויכטיק פאַר די יידן, ווייל מען האָט זיי לאַנג גערודפּט און דערפאַר הערשט ביי יידן אַזאַ אַרימ קייט און עלענד „צווישן אונש מעהר וויא אונטר אנדרה נאטציעס“.

דערביי ווערט דער טיטול פון יידישן טעקסט אזוי אָנגעגעבן: „פּובליקאציע וועלכע אונטר פּויקן אונ' טרומפּעטן גשאַל איז גיפּובליציהרט פון דיא פּראַוויזאנעלע רעפּערעזענטאַנטן פון דש פּאָלק פון האַלאַנד דען 31 יאנוארי 1795“.

משמעות אַז די דאָזיקע פיר בראַשורן האָבן געהאַט אַ פּראַקטישן ווערט פאַר דער פּראָפּאגאַנדע־אַרבעט פון דעם קלוב „פעליקס

„דער דיסקוהרש“

ליבערמאטע“, ווייל צוויי יאָר שפעטער איז פון דיוזעלבע קריוון אַרויס דער „דיסקוהרש“.

די צייט איז געווען ריף פאַר אזא מין פובליקאציע. דאָס איז געווען ערב די וואָלן אין פאַרלאַמענט, ווען עס זענען צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון האַלאַנד אויסגעקליבן געוואָרן צוויי יידן ווי דעפוטאָטן.

אין די דיסקורסען, ווי מיר וועלן זען, זענען שוין די טעמעס רייכער ווי אין די פיר „אונטר רעדונגען“, ווייל דער קאָמפּ צווישן דער אַרמאָדאָקסיע און דער אינצווישן גענרעדעטער נייער קהילה האָט זיך שטאַרק פאַרשאַרפט.

דער ערשטער „דיסקוהרש“ פון דער נ. ק. הויבט זיך אָן מיט אַ דיאַלאָג צווישן צוויי „יהודים“: אנשיל, אַן אָנהענגער פון דער נ. ק. און גומפיל, אַ קעגנער. דער געשפרעך קומט פאַר אויף אַ שיף, וואָס גייט פון אַוטערעכט קיין אַחטערדאַט.

אנשיל ערקלערט מיט פרייד, „אַז איצט זיינען אַלע גלייך: דער קצין פונקט ווי דער „געמיינער מאַן“. גומפיל שטימט ניט אַיין, ווייל אָט, זאָגט ער, האָט מען לעצטן שבת, ניט אַרויסגערופן יוסף דעם שוסטער צו דער תורה. דער דאָזיקער אַרגומענט ווערט אָפגעשלאָגן פון אנשילן מיט דער אויפקלערונג, אַז הפטרות ווערן פאַרקויפט און דעריבער האָט דער שוסטער ניט געקענט זוכה זיין צו אַן עליה. דער-ביי באַשולדיקט ער גומפילן, אַז ער איז אַ „שונא פון די נייא קהילה“.

גומפיל לייקנט עס, אָבער דריקט אויס זיין ספק, אויב די „נייע לייט“ האָבן עפעס בעסערס אויפגעמאַן. אנשיל פאַרזיכערט אים, אַז אינזיכן וועט אַלץ ביליקער ווערן און דאָס פאַלק וועט עס זיכער דער-פילן.

אין דעם דאָזיקן געשפרעך מישט זיך אַרײַן אַ דריטער, אַ „נייט-ראַלער“ ייד, יעקב.

ער טענהט, אַז די אַלטע זענען שלעכט, אָבער וועגן די נייע קען ער נאָך גאָרניט זאָגן, ווייל „זיא העבן נאָך גאָהר קיין תקנות“.

יעקב באַשטעטיקט אָבער (ער איז געווען אין פראַנקרייך) אַז דער „געמיינער מאַן“ ווערט אויך ביי זיי אויסגעהערט.

אַ יידענע הענדלי מישט זיך אַרײַן אין געשפרעך און דערציילט, אַז זי איז געווען ביי אַ תקיף, וועלכער האָט געזאָגט, אַז אויב די „יהודים“ וועלן גיין אין די נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג, וועלן זיי אויך

ווערן שררות, ווייל מיר קענען „אלליש קריגן אלש וויא דער ערל אהך“ (אויך).

אנשיל באמערקט, אז מען דארף ליענען כדי צו וויסן „וואש אין עולם דר מעהר איז“. מען האָט „דאנות פרנסה בעו"ה" און מען ווייסט גאָרניט, ווייל מען פארלאָזט זיך צופיל אויף די פרנסים. „מיר העבן פּרלאָהרן — זאָגט ער — אונ' פרנסים העבן געוואונן“. דער „נייטראַלער“ יעקב לויבט די דעמאָקראַטישקייט פון דער נ. ק. ביי זיי אין שול זיצן די רייכע צוזאמען מיט די אַרימע, בעת די אַלטע פרנסים פירן זיך נאָך אַלץ אַריסטאָקראַטיש. זיי באַשטימען פאַרויס ווער דארף קריגן חתן-תורה און בראשית.

„קומט אבר איין אכיון נעביך — זאָגט ער — דר מוז אויף קהל שטוב פובליהק [עפענטלעך] קומען אונ' מוז זיך זיין פנים מכישי זיין פר אויבר אונ' אונטר שמשים“.

דערביי גיט ער אַזא אַויסטייטשונג פון דעמאָקראַטיע.

ווען „אייר אודר מעהר פאַרשטיהן עז ניט [דאָס געזעץ] צו קיין מן עז [עס] איהם ביז דש ער עז פרשטיהט אונ' יעדר האָט זיין פול-קומנה דעה אונ' דש האסט [הייסט] די פאָלק שטעם [שטימע] . . . אבר ניט וויא בייא דיא אַלטי קהילה, דש העבן פרנסים אונ' אַלטי פרנסים געמאַכט. דש מושטו מאהר [מער] טאהן אונ' געבן אויב דוא ווילשט אודר ניט אונ' קומשטו אוף קהל שטוב אונ' ווילשט עפיו טעגן ריהרן [קעגן ריידן]. . . בענדיט אודר מאיר ווארף עם ארויש“.

אַלזאָ, די הויפט-באַשולדיקונג קעגן דער אַלטער קהילה באַשטייט אין דעם, וואָס די פרנסים זענען אַנטי-דעמאָקראַטיש.

דער „נייטראַלער“ יעקב גיט אַ כאַראַקטעריסטיק פון די דאָזיקע פרנסים, וואָס איז כדאי צו ציטירן:

די אַלטע פרנסים זענען איין משפחה.

„פיהר ברידער אַלטי פרנסים בייא אנגדר. דרייא שוועגר עטי אונ' זיהן. זיבן קרובים דאָ טערפן [דאַרפן] וואול ניט בייא אנגדר אין די באַנק זיטצן, אבר זיא מאַכן אַלט קהל אויש אונ' קומען אונ' העבן איהר דעה. נוא דש שלאהנט דר אייר אויף דער אַנדרי וויא איין קלאג אונ' דש גיהט אלש איבר דעם גמיינר מן זיין קאַפ אויש. ווער קען דוויא בייא בלייבן? דער שכל האָט אונ' נוא דש נאָט לויב דיא גאַנצי מדינה פרייא אונ' גלייך איזט“.

אין צווייטן „דיסקוהרש“ געהאַלטן אויך אויף אַ שיף „פון דר

גויא נאך אמשטרדם" ווערן די פאליטישע באגריפן, וואָס זענען דאָ מאַלסט אַרויסגעשוואַמען, נאָך אויספירלעכער אויסגעטייטשט. דאָס וואָרט קאָנסטיטוציע ווערט דאָרטן אַזוי אויפגעקלערט: „דש איז זוי פיהל, אז וויא עז תקנות בוהך פר דיא גאנצי מדינה. דויא האָט דיא רעניהרונג גפראהגט אן אללי דיא אין וואונרש [איינוואוינער] פון דיא מדינה, אויב זיא דויא מיט [דא-מיט] צו פרידן זענגען יוא אודר נא [ניין].“

די שרייבער דערקלערן, אז דאָס אויסקלייבן פון דעפוטאטן-יידן אין פאַרלאַמענט איז וויכטיקער אידער אויסקלייבן פרנסים אין אַ קהילה. זיי מאַטיווירן דאָס מיט דער אומוויסנהייט פון די פרנסים. זיי קענען ניט לייענען און ניט שרייבן. די וואָס קענען אַביסל, האָבן אין זייער לעבן ניט געלייענט קיין בוך אָדער אַ „קוראנט“ (צייטונג). די נייע קהילה האָט אין זינען דאָס פאַלקס. זי דרוקט פאַר שידענע ביכלעך פאַר זיי, וואָס ווערן שטאַרק רעקלאַמירט פון דעם מיטשמועסער, דעם פאַרטרעטער פון דער ג. ק. דערביי לאָזט ער וויסן, אז מען קען קומען יעדן טאָג אין דער דרוקעריי פון ר' יוחנן דאָקטאָר, צווישן צוועלף און איינס און לייענען די דאָזיקע ביכלעך. אגב זאָגן זיי, קען מען דאָרטן געפינען אויך די „ארמי לייט אויש דיא אלטי קהילה“. זיי באַקומען בחינם די שריפטן.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, ווי די „יודישע פאַטריאַטן“ באַ-קעמפן די אַלטע פרנסים אין נאָמען פון די אָרימע לייט.

די אָנהענגער פון דער אַלטער קהילה טענהן, אז יידן זענען סיי ווייסי אין גלות און דערפאַר איז ניט כראי דער גאַנצער קאָמפּ.

דערויף ענטפערט דער שרייבער פון „דיסקוהרש“:

„מיהר דלפנים העבן גלות. ווען זיא העטטן גוועלט וועהרן אל דיא יהודים שוין אויז עז (דעם) גלות פון הונגער ליידן.“

אָבער אַרויסגעמען די אָרימע לייט פון גלות, פון הונגער קענען די פרנסים ניט, ווייל דאָס וואָלט געווען דער סוף פון זייער „איבר הערשונג“ און דערפאַר „מוזן זייא אונז דרונטר האַלטן“.

דער דאָזיקער מאַטיוו פון „אַנטי־פּראָלעטאַרישקייט“ פון דער אַלטער קהילה און פון „דעמאָקראַטישקייט“ פון די אָנהענגער פון דער פּראַנציוזישער אָריענטאַציע גייט דורך ווי אַ רויטער פּאָדים דורך דער גאַנצער פּובליציסטיק פון דעם דיסקורס.

די פרנסים זענען ניט נאָר קעגן פרייהייט, ווייל זיי האָבן מורא, אז מען זאָל ניט ווערן „אויש יהודי“, נאָר זיי זענען קעגן וויסן בכלל. אויף דער טענה צו אַ פרנס, הלמאי לייענט ער גאָרניט, האָט

יענער געענטפערט אז: „מיר ברויכן ניט צו לייאנען; מיר לייאן 3 מאָהל אהן וואָך אין שוהל די תורה“.

די דאָזיקע „אומוויסנהייט“ ווילן די פּרנסים אַרויפצווינגען אויף דעם „געמיינעם מאַן“, אזוי טענהן די פירער פון דער „נייער קהילה“. זיי האַלטן דאָס פּאַלק אין שפּלות און ערקלערן אים אפילו ניט די געשיכטע פון יידן אין האַלאַנד.

דער דריטער דיסקורס ווערט געווידמעט טאַקע דער פּראַגע פון אויפּקלערן די יידן זייער עבר אין האַלאַנד.

מען פּרעגט אַ יידענע, ווי לאַנג וואוינט זי אין האַלאַנד?

דערויף ענטפערט זי, אַז זי ווייסט ניט:

„איך בין 44 יאָהר אַלט — זאָגט זי — זויא לנג בין איך היא. אונ' האָב דו מיין לעהבן ניט גפּראהגט, אונ' איז מיר... דען אמת צו זאָגן ניט אויף גלעהגן צו פּראהגן“.

איינער פון די מיטשמועסער פון דעם דיסקורס באַקלאַגט זיך, אַז עס איז פשוט ניטאָ וואָס צו לייענען פאַר „איינ יודי, אום עפיו (עפעס) צו וויסען חלילה“.

ביידע ווערן אויפגעקלערט וועגן דעם, אַז יידן וואוינען שוין קנאַפּע 160 יאָר אין האַלאַנד און אַז זיי זענען געקומען פון דייטש-לאַנד און פון פּוילן, דערפאַר, ווייל דאָרטן זענען געווען „גזירות שמד אונ' אנדרי גזירות רעות“.

ניט אַלע יידן — דערציילט מען זיי ווייטער — זיינען געבליבן דלפנים אין האַלאַנד, אָבער אין שפּלות האָבן זיי געלעבט און זיך אפילו צו דעם צוגעוואוינט.

ערשט דער אַקט פון 2טן סעפטעמבער, 1796, האָט זיי געגעבן די אַלע רעכט; אָבער די אַלטע קהילה-לייט ווילן דערפון ניט וויסן. מען מוז דערפאַר זען, אַז זיי זאָלן זיין געצוואונגען צו דערזען דעם אמת, אַז די צייט פון יחידים איז שוין פאַרביי — איצט האָט דאָס פּאַלק דאָס וואָרט!

דעריבער דאַרפן די תקנות פון דער אַלטער קהילה צוגעפאַסט ווערן צו דער נייער צייט (דיסקורס, נומער 4).

די אַלטע תקנות ווערן אָנערקענט פאַר „אַריסטאָקראַטישע“.

„רבּותי! דיא סאַנקציע איז אַוועק — ווערט דאָרטן געזאָגט — דיא תקנות זענן פּראַלן. דער ניט וויל, ברויכט קאהן [קיין] פּלעטמן (בילעטן) צו בצאָהלן. פּלאהש (פלייש) ברויכט מן אין אייער האַל ניט צו הוילן. איהר לייט קענט קאהנס ניקש דרום טאהנה (!) [טענה]. פּרענדרט אייער תקנות. מאַכט ניאי קוני“

„דער דיסקוהרש“

טראַקטן מיט דען עולם. מיר ווילן איך העלפן, אודר דוויא קומט אהן פירצה אין דיא „קהילה“.

אין דעם דאָזיקן „אולטימאַטום“ איז אויסגעדריקט דער פראָג-ראַם פון די פאַרטרעטער פון דער נייער קהילה „עדת ישׂרון“.

די טענות פון קאָנטראַלירן דעם פלייש-מסחר (א מין קאָראַבקע) וואָס איז געווען זייער ניט קיין גינסטיקער פאַר די אָרימערע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אַמסטערדאַם — חזרן זיך איר בער זייער אָפט אין די רעדעס און שריפטן פון דער „נייער קהילה“. אין דעמזעלבן נומער מאַכט מען אַ פאַרוואַרף די רייכע, אַז זיי עסן פלייש וויפיל זיי ווילן אָבער „דר ארמר מן ליגט זיא נאהר ניט אורף“. נאָר יום-טוב קען זיך אַן אָרימאַן פאַרניגען קויפן אַ שטיקל פלייש.

דאָסזעלבע איז מיט באַהייצונג.

„אַללי גאַטש הייזר — לייענען מיר — זענן יאהרליך פּר זיהן פון טאַראַף אויף איהר צייט. די ארמי יהודים נעביך אַללי ווינטר קראַפיהרן“.

די דינים זענען זייער פאַרטייאיש צו די אָרימע לייט. עס איז ביי זיי אַ געוויינלעכע זאַך, ווען „אהן ארמי פּראַה (פרוי) אודר מן זונדר שוא [אן שיד] אודר דעקונג [קליידער] שטיהט פון מאָרגן ביז אויבנט אין קעלט, רעגן, שניא (שניי) אונ' ווערט דאָך דיא טאהג ניט געהאָלפן“.

די גאַנצע באַציהונג פון קהל צום אָרימאַן איז אַ שענדלעכע.

דער קדש איז „מלאך המות ען קאַמפּאַניע“.

אַן אָרימאַן, ווען ער איז קראַנק מוז „קראַפיהרן“.

„וואהנט אהן עני נעביך. אַז ער חלילה קראַנק ווערט מוזן עס ערשט גאַט דר נאָך פאַרטקוליהרע. [איינצלנע] מענשן העלפן, אודר ער מוז קראַפיהרן“.

די דאָקטוירים באַהאַנדלען שלעכט די אָרימע לייט. עס איז בכלל שווער צו צוקומען צו אַ דאָקטאָר. מען קריגט מערסטנטייל אַ „ביקור חולים צעטל“ צום „ברבירה“ [פעלטשער], וועלכער היילט די אביונים.

אפילו די רבנים האַלטן מיט די פּרנסים און ניט מיטן געמיינ-נעם מאַן און מען קען דעריבער אויף זיי זיך אויך ניט פאַרלאָזן.

קעגן דעם דאַרף מען קעמפן מיט רעפּאַרמען. דער „געמיינער מאַן“ דאַרף זיך לערנען. אַנשיל ערקלערט (דיסקורס נ. 5), אַז עס איז דעם „יהודי“ בכלל ניט פאַרבאָטן צו וויסן.

„אדרבא, וויא מעהר דש אהנר שטודיהרן, ווייל זויא בעסיר דש עז איזט“.

אזוי דארף א ייד וויסן ווי וויכטיק עס איז דאָס מיליטער־דינסט. אין הסכם מיט דער דעבאָטע, וואָס איז אָנגעגאַנגען מכח דער פראַנע: זאָלן די יידן גיין אין דער אַרמיי און אויב דאָס איז ניט אין קעננזאַץ צו דער יידישער רעליגיע קלערט אויף דער נייער, „דיסקוהרש“ (נומער 5) אזוי:

„אן שבת זאָל מן ניט עקסערצעהרן בחנם איז רעכט. מר [נאָר] מיטטל אין דיא וואוך וואו שטיהט עז פר באַטטן... פר אַלטי צייטן זענן יודשי בעלי מלחמות גוועזן. נוא פר שטיא ערשטליק מוז מן אַללי יאָהר זויא פיהל געלט דר פאהר בצאהלן. צווייטנס ביזטו אָהן [איין] בורגר אונ' ווילשט דיין חריות האָבן אום דיין שטאט העלפן ווען זיא אין א נויט איז. אונ' האך [אויך] ווען בייא דיין מיטבורגר אָהן בראנד אודר אָהן טומולט איז מוזטו בייא עם זויא גוהט אויסטיהרן, וויא ער בייא דיר טאהט“.

צווישן די רעפארמען, וואָס עם ווערן ווייטער דערמאָנט אין דעם דיסקורס, זענען אייניקע פאַרבונדן מיטן . . . טויט („איין קיסמע“ צו באַגראָבן ד. ה. אין אן אָרון, דער אידעאל פון די „משכילים“).

וועגן לעבעדיקע זאַכן איז כראַי צו דערמאָנען די פאָדערונג אַפצושאַפן „בונדרי קלאַססן“ אין די שולן ביים דאוונען. דאָס אָפּ־טיילן זיך פון פאַלק האָט גאַרניט וואָס צו טאָן מיט לומדות, טענה'ן די שרייבער — נאָר מיטן סאָציאַלן מעמד, ווייל צווישן די פרנסים גופא זענען פאַראַן זייער א סך „גונדה, דיקקע עם הארצים“ (דיסקורס נומער 7). זיי זענען ניט נאָר עם הארצים פון יידישן שטאַנדפונקט, נאָר אויך שטום זענען זיי, בעת מען דארף ריידן צו די „קריסטענען“. אַלץ וואָס זיי דאַרפן שרייבן אויף „גלחות“ מוז עם געטאָן ווערן פון א נאָטאַריוס, ווייל די פרנסים זענען „בהמות“, קאנאַליעס“, וואָס גיבן אויס דאָס געלד פון דער קהלשער קאַסע („קהלש קישט“) אויף פאַרשיידענע אינסטיטוציעס קעגן די „נייע לייט“. אויף דעם גייט אַוועק דאָס געלט פון די אָרימע לייט — שרייבן די פאַרפאַסער פון דיסקורס (נומער 5).

א וויכטיקן פונקט באַרירט דער דיסקורס נומער 8. דאָס איז די פראַנע פון דעם יידנאָפּצאָל.

דער דאָזיקער טעקסט האָט אַ קולטור־היסטאָרישן ווערט און דערפאַר ציטירן מיר אים אינגאַנצן :

„וויא דיא ראהמשי רעלישיע [רעליגיע] אודר דיא גייסטליכה זויא שטאַרק אוף איהר אמונה געשמעלט וואהרן, האבן יהודים אין איהר לענדער גאהר פיל גזירות גהאַט אונ' עז חיות ניט זיכר גוועזט. העבן דיא מלכים, קייזרש אונ' קוהרפערשטן פראַקטיזיהרט דער יהודי זאָל בייא איהדרע [יעדערע] שטאַטציאָהן געלט געבן. דז האָט גהאסן [געהייסן] יודן צאָל: זויא פיהל וויא פדיון נפש, אונד דז איז נאָך עד היום הזה. ווען אהן [איין] פאשט וואהגן אודר שיף קומט מיט האַלב יהודים אונ' האַלב קריסטענען, לַמשל, מוזן דיא יהודים בצאָהלן אונ' דיא אנדריי ניט. נוא ערשטליך האָט אהן יהודי אוף אהן ראזי [רייזע] פון 8 טאָג, לַמשל, 20 גילדן מעהר ניטיג פּר מכס, וויא דער ערל. ועווייטנס, איז דז אהן גרויש שפּלות. מן פּראהנט יודן אוף דער וואהגן גיב הער צאָל. ווארום? ער אהן מענש, איך אהן מענש, ער ניט, איך יוא. עכ"פּ דיא מנהיגים פון דיא נייאי קהילה העבן אהן רעקוועשט [אַ בקשה] אין גליוורט [אַררינגעשיקט] בייא דיא קונווענציע אין דען האַג. אונ' פּר זוהכט וויילן היא אין דיא מדינה יהודי אונ' קריסטענען עגאלי [גלייכע] רעכטן העבן, דז דיא קאָנווענציע זאָל דורך אן מאניהר [אופן] אודר דיא אנדריי צו וועהגן ברינגן דז דיא יהודים פון דיא גאַנצי באטאפשי רעפובליק ניט מעהר דיא שפּלות זעללן ניטיג האָבן צו אונטר גיהן אונ' דז געלט ניט ניטיג האבן צו בצאָהלן. אודר ווען דיא רעגיהרונג אין טייטשלאַנד דז ניט ווערט וועללן צו שטיהן, דז דיא קאָנווענציע דען אורדאניהרן זאל, דז מן אללי אינוואנירש פון טייטשלאַנד זויא וואול אן קריסטען, אלז אן יהודים נעהמליך זויא בהאנדלן זאל אונ' זיא אהך עקסטרא מכס אב נעממן, מעהר אז וויא אן אנדריי. ווארום ניר הערן אהך [געהערן אויך] אונטר עז באַ טאהפשי פאָלק אונ' אויב מן אן אהן [איין] גליד אודר אן עז גנצי ליכהאם חרפות אן טהאט. איז עגאהל. אונ' דז רעקוועשט איז גלייך גשמעלט גווארן אין הענדן פון דז קאָמיטע פון בויםן לאַנדשי זאכן [קאָמיטעט פאַר אויסערלעכע ענינים] דיא דז דען פּר ריכטן מוזן אום צו טאהנה, וויא דיא מענשן פּר זוהכט העבן. ווארום עז איז רעכט“.

„נוא דיא שכל העבן דיין פּרנסים אהך [אויך]? — פּרעגט זיך מיט שטאַלץ דער שרייבער.

דער שארפער און פאלעמישער טאָן פון דעם דיסקורס האָט משמעות אַרויסרופן אַ טומל אין דער אַמסטערדאַמער געטאָ. די „גמיינה לייט“ פלעגן אים באַקומען אומזיסט אין דער דרוקעריי פון ר' יוחנן רופא און געלייענט די שטעכיקע סאַטירעס אויף די פּרנסים, וועמען זיי האָבן אַזוי געהאַסט.

אַבער די פּרנסים האָבן דערפילט, אַז זיי דאַרפן דורך פּאָלעמישע קאָנטראַטאַקעס אָפּשלאָגן די באַשולדיקונגען.

די קהילה לייט האָבן געהאַט זייערן אַ דרוקער. דאָס איז געווען שלמה פּרופט. ביי אים טאַקע האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין דער דיס-קורס פון דער אַלטער קהילה. אויסערלעך און אויך שפּראַכלעך איז ער געווען אַן אימיטאַציע פון דעם אַריגינעלן דיסקורס.

אַ פּריער האָט זיך באַוויזן אַ „דיסקוהרש זועגין דיא נייאי קהילה באמשטרדם“. אָנשטאַט אויף אַ שיף, ווי דאָס איז געוועזן מיטן ערשטן דיסקורס פון דער נייער קהילה — קומט פּאָר דער געשפּרעך אין אַ פּאַסט־הויז, וואו עס קומען אָן צוויי פּאַסט־וואָגנס, איינער פון פּראַנקפורט אַם מיין, און דער צווייטער — פון אַמסטערדאַם. די פּאַרמע פון דיאַלאָג איז אָפּגעהיט פּונקט ווי אין דעם דיסקורס פון דער נייער קהילה. איין „יהודי“ פּרעגט זיך ביי אַ צווייטן, ווער זענען דאָס „די נייאי קהילה לייט? ער באַקומט אַ תשובה, אַז „דש זיין איין פּרטייאַ גרוישי צוררים ושפּילים, וועלכי מורדים זיין טעגין [קעגן] פּרנסים ומנהיגים דקהלתינו יצ"ו אונ' האָבין זיך איין שוהל אליין געמאַכט“ א. א. וו.

דערביי ערקלערן זיי, אַז די יידן פון דער נייער קהילה זענען „רוב דלפנים“ און זיי גיבן אַרויס „רשעות ביהכלכי“ [ביכלעך].

דער דאָזיקער דיסקורס וועגן דער נייער קהילה ווי אויך די וויי-טערדיקע פיר האָבן געהאַט אויפן שער-בלאַט אַ בילד פון אַ לייב, וועלכער האַלט אַ וואָג אין מויל. אויף איין וואָגשאַל שטייען די אותיות: א"ס (אַלטע קהילה) און אויף דעם צווייטן — די אותיות „נ"ס (נייע קהילה). דער וואָגשאַל מיט די אותיות „נ"ס איז נידערי-קער, ד. ה. אַז די אַלטע קהילה איז וואָגיקער.

אַרום די דאָזיקע ערשטע דיסקורסן פון דער אַלטער קהילה און דער אלעגאָרישער איִלוסטראַציע גייט אָן אַ פּאָלעמיק אין די אויסגאַבן פון דער נ. ס.

קורס־כל פּאַרטידיקן די שרייבער פון דער נייער קהילה זייערע

אויסשליסלעכע רעכט אַרויסצוגעבן אַ דיסקורס איינער באַמערקט, אַז דאָס דאָזיקע ביכעלע (ערשטער נומער פון דיסקורס פון דער א. א. ק.) איז פול מיט זלזולים און אויב עס וואָלט „טראַנסלאַטיהרט [איבערגעזעצט] ווערן, דען ווירט ער אהן [איין] קרימינעהלי אַקציע האַבן“.

דערביי פאַרנעמט ער ניט צו באַמערקן, אַז די ביכעלעך זענען „צו יוקר“ (צו טייער). ד. ה., אַז דער עולם וועט זיי סיידווייסיי ניט קויפן.

בנוגע דער סימבאָלישער וואָג ענטפערן די „נעאַלאָגען“ זייערע קעגנער בזה הלשון: (דיסקורס נומער 12).

די וואַגשול פון דער אַלטער קהילה איז שווערער, ווייל זיי האָבן אַ סך גאָלד, אָבער די נייע קהילה וועגט מער דורך אירע קעפּ. די אַלטע קהילה האָט אַנאַנסירט, אַז זי וואָלט געוואָלט אַרויסגעבן אירע שריפטן אויף לשון קודש, אָבער די נייע קהילה־לייט וועלן זיי ניט פאַרשטיין. דערויף פּרעגט זיי דער שרייבער פון דער נייער קהילה אויב זיי האָבן „צוויי ליטוואַקעס אָדער פּרידריכספּעלדס“¹.

די שרייבער פון דער א. א. ק. האָבן ניט נאָר נאָכגעמאַכט דעם נוסח פון די דיאַלאָגן, ווי אויך דעם פאַרמאַט פון דעם אַריגינעלן דיסקורס, נאָר זיי האָבן אפילו מיסטיפיצירט די נומעראַציע פון די העפּטן.

נאָך דעם ווי די א. א. ק. האָט אַרויסגעגעבן פינף דיסקורסן, האָט זי אָנגעהויבן מיטן נומער 13 — כדי עס זאָל אויסזען ווי אַן המשך פון נומער 12 פון דעם דיסקורס פון דער נייער קהילה, וואָס איז גראָד דאָן דערשינען.

אין דרייצנטן נומער פון דעם דיסקורס באַקלאַגט זיך איינער פון די מיטשמעסער אויף די „פּאַלשי האַנד“ פון דער אַלטער קהילה. אפילו די נעמען פון די פּערסאָנאַזשען זענען געבליבן דיזעלבע. פון פאַרנט שטייט „דרייצענטי פּר פּאַלג“ און פון הינטן שטייט נומער איינס.

„דאָס איז — באַמערקט אַנשיל — אום דען עולם צו בטריגן, ווייל די ביכליכס פון ליב זואהג“² קאהן אבצוג העבן“.

¹ לויט וואָס קאָן פּרידריכספּעלד זענען געווען די העברעיִשע פּובליציסטן פון דעם קלוב „פּעליקס ליבערשאַמע“ און פון דער נייער קהילה.

² דאָס מיינט פון דעם לויב מיטן וואָג, וועלכער פיגורירט אויף דעם שער־בלאַט פון דיסקורס פון דער אַלטער קהילה.

דאָס איז אלץ געמאָן געוואָרן כדי צו שעדיקן דער נייער קהילה וואָס איז „בארבע ארצות בקענט איז“.

די ריכטיקע אַטאַקע אויף די „נעאַלאָגן“ האָט זיך איצט אָנגע-
הויבן אין דעם פּיסיטיוון דרייצנטן נומער פון דיסקורס פון דער אל-
טער קהילה.

קודם-כל האָבן די שרייבער באַשולדיקט די „נעאַלאָגן“, אז זייער
שול איז ניט קיין בית-התפלה, נאָר אַ קירכע, וואָס איז געגליכן צו אַ
טעאַטער. צווייטנס האָט מען טענות צו זיי, אז זיי ווילן איבעררייסן
די חשובע טראַדיציע פון דער אַלטער קהילה, וואָס האָט שוין אונטער
זיך 127 יאָר פון עקזיסטענץ און בכלל ווילן זיי די „גאנצי רעלי-
גיאַהן מיט פּיסן צוטערטין“.

חוצ דעם האָבן די אַרטאָדאָקסן איר אָניזירט אויפן חשבון פון
דעם רב פון „עדת ישׂרון“, וועלכער איז געווען אַ גר.
די נעאַלאָגען — שרייבן די אַרטאָדאָקסן (דיסקורס נומער 14)
ווילן זיך „מתחתן זיין מיט אינו נימולים. היתכן איז עס ניט נגד
דת תורתנו הקדושה?“

די אַרטאָדאָקסן זענען קעגן דעם, אז יידן זאָלן אָנטייל נעמען
אין דער נאַציאָנאַלער פּאַרזאַמלונג, ווייל דאָרטן וועלן זיצן „טייטשי
יידן“, ספרדים און „אינו נימולים“ — איז וואָס גייט זיי אָן „אונזער
קעריקליכע (גייסטלעכע) זאַכין?“

באַזונדערס זענען די שרייבער פון דער אַלטער קהילה אויפגע-
בראַכט אויף דעם, וואָס די נעאַלאָגען האָבן געוואָלט אין די שולן
אויסהענגען פּלאַקאַטן כדי „אין קערקליכה רעוואָלוציע צו בעווירקן“.
דאָס איז געווען דער יידישער פּלאַקאַט מיט דער דעקלאַראַציע פון
פרייהייט און מענטשן רעכט, וואָס די געזעלשאַפט „פעליקס ליבער-
טאַטע“ האָט אַרויסגעגעבן אין אַ יידישער איבערזעצונג.

די באַשולדיקונג פון אומפּאַטריאָטיזם וואָרפן די אַרטאָדאָקסן
אַפּ. זיי זענען אויך פּאַטריאָטן און טייטשן אויס די פרייהייט פון
רעליגיע אין דעם זין, אז זיי מעגן זיין רעליגיעז, ווי זיי פאַרשטייען
און ניט ענדערן די הויפּט-עיקרים פון דער אמונה, ווי די נעאַלאָגען
ווילן דאָס דורכפירן, באַאיינפלוסט פון דער פּראַנציוזישער און
דייטשישער רעפּאָרם-באַוועגונג.

אין דיסקורס נומער 14 איז אָפּגעדרוקט אַ „בריוו“ פון אַן אַר-
טאָדאָקס, וועלכער פרעגט זיך, וואָס טוען די נעאַלאָגן מיט זייערע
תפילין? ווי לאַנג האָבן זייערע מענטשן ניט אָנגעקוקט זייערע
תפילין? די דאָזיקע „גאַטלאַזע קערל“ דאַרפן אָבער די תפילין ניט,

פונקט ווי זיי דארפן ניט האָבן קיין פרומן רב. און זיענדיק מרמז אויף דעם רביגר פון „עדת ישרון“, וועלכער האָט אָנגעשריבן אַ חיבור א. נ. זרע יצחק, זאָגט דער אָרטאָדאָקס אזוי:

„ער האַטטע מחבר גיוועזן זרע יצחק. יא זרע יצחק האַטטע זיך פּיעללאַמהל אויך מחבר גיוועזן. פּילייכט אויך מיט קריסטענען, אבר דו איזט ניכטש עגאליטע (גלייכהייט)“.

ער באַשולדיקט די „נייע מענשן“, אַז זיי האָבן גאָרניט „ניט געטאָן לטובת היהודים“. זיי זענען „מחלל שבת ויומי-טוב“ און דאָס אַלץ! וואָס איז שייך פאַטריאַטיזם, איז דאָס ניט קיין מאַנאָ-פאָל פון דער נייער קהילה.

„איך בין זוא גוט איין פאַטריאַט — שרייבן די „אַלטי לייט“ (דיסקורס 14) וויא דוא. איך וועריק זוא גוט מיט פר עש [דעם] וואול זיינש פון עש פאטר לאַנד, ווי דוא. אונד בין אסור וזיא קיין אַריסטוקראט אונד אייין בילאנדר [אויגן בלענדער], אלז וויא איהר לייט זייט. טאָ ווילשטו מיין דעפלאמא קוקין? דווא איז זיא! מר [נאָר] וואש צו דיא יודישקייט גיהערט, ברודער, דש דר בוי-טיין!“ [זיי מוחל!].

ווייטער לאַכן זיי אויס די האַלענדיזאַציע פון די נעאַלאַגען; דאָס בייטן פון זייערע יידישע נעמען א. א. וו.

„איין זוהן פון משה שוחט¹ שרייבן זיי — הייסט קלמן; צייכנט ער זיך: קאראלוס. . . ציא אמאהל זעהן אויך דיא לייט איהר אבות אבותינו זיך זוא גיציכנט האָבן? מר [נאָר] קומט וידר ארויו זיא הרפנין זיך פר זיך זעלכשט דש זיא יהודים זענען. ווערשט דוא זעהן. דער קאראלוס, דער ווערט דאָך אמאהל סינדער קריהגין. ווערט ער איהם לאָזין נומן הערריט. ווערט מן איהם אויף רופין אין שול (N. B. ווען ער איין יהודים בלייבט): הבחור הערריט בן הגביר קאראלוס“.

ניט נאָר לאַכן די אָרטאָדאָקסן אויס די רעפאָרמיסטישע טענ-דענצן פון די נעאַלאַגען, נאָר אויך זייער שפראַכלעכע אַסימילאַציע. זיי, הייבן בגונין די פרעמדי לשונות צו לערנין אונד אונד מוטער טאהל [לשון — taal] גאנץ פר געסין²“.

¹ משה שוחט איז געווען אַ „קאָמיסאַר“ אין קלוב „פעליקס לייבער-טאַטע“. זיין נאָמען פיגורירט אונטערן אויפרוף פון דעם קלוב, וואָס איז אַרויס דעם 22טן מאָרט, 1796, כּונגע דעם פּראָטעסט פון די פּרנסים קעגן אויפּהענגען אין די שולן די דעקלאַראַציע פון בירגער רעכט.

² אונטער מוטערשפראַך פאַרשטייען די אָרטאָדאָקסן — יידיש.

חוץ דעם האָבן זיי אין אַ סך הייזער צושטערט די „ידישקייט“. זײַא האָבן ניט גירוהט אונד האבן איין כיתה בייא אננדר גימאכט אום צו וועללין אין אונזר ליבה שוהל אונד תקנות אין רעוואָלוציע בווערקין אונד האבן קטמות ומריבות אן גשטעלט אין פאמיליעס, אין הייזר זעלבשט צווישין מן [מאן] אונד פרוי“. (דיסקורס פון דער אַלטער קהילה נ. 16).

אין דער שול ריידן זיי נאָר האָלענדיש — באַקלאַנגט זיך איינער פון די מיטשמעסער פון דעם דיסקורס.

אַן אַנדערער, יעקב דערציילט, אַז דער „רב פון זיא (ד. ה. פון „עדת ישרון“) איז יום־כפור צו מנחה נקומן בייא דעם מנהיג החדש אונד האָט איהם אויף האָלענדיש איין קומפלימענט גימאכט, מיט איין קום הענטיע [איך קוש די האַנד] אונד האָט איהם גיפראהנט, וואָס גייאס איז אין דיא צייטונגס“.

דערױף זאָנט אים גוטפל :

„ווייל דוא זאָגשט פון יום־כפור. דער פייבל דר בייא זיא וואהר האָט יום־כפור צו נאכט וועלין אין שוהל בלייבן, וויא מעהר פרומי יהודים טונין האָט איהם דער שמש גיזאָנט: נאָ, נאָ! [ניין] דש איז איהר קיין גיברויך ניט: ערליכע לייטין גינין בייא נאכט צובעט“.

אויף די אַלע טענות און שמועות זענען די „נייע לייט“ ניט גע־ בליבן שולדיק קיין ענטפער.

זיי האָבן קודם־כל פארטיידיקט זייער רב און אָנגעוויזן אויף דעם פסוק, אַז „טוב ממזר תלמיד חכם מכהן גדול, עם הארץ“ און א פשיטא נאָך ווען דער תלמיד חכם איז אַ גר! זיי באַדויערן זייער שטאַרק, וואָס ס'איז נאָך ניט געבוירן געוואָרן אַזא גוטער ייד, ווי דער דבֿ־גר איז („ עש איזט אהן חרפה פר אונש דז דער קאהן יהודי נבאהרן איזט זויא אהן גוטר יהודי זיין זאָל“).

וועגן דעם אָרטאָדאָקסישן רב זאָגן זיי, אַז „ער האָט שטודירט ביז אן דיא קאָפּ, מר [נאָר] אין די קאפּ האָט ניקש אריין גוועלט“. זיי לאַכן אויס דעם לשון פון די פרומע לייט. זייער רב איז אַ „צאננה וראנה פרעדינער“ און אן עם הארץ. (דיסקורס 16). זייער אינטערעסאַנט איז די רעפליקע בנוגע דעם „פארטריאָטיזם“ פון די „פרומי לייט“.

די נעאַלאָגן באַשולדיקן זיי אין . . . מיטלויפערײַ. זיי זענען געווען און זענען קעגן דער רעוואָלוציע און האָבן זיך נאָר „היפּאָק־ דיטיש“ געפרייט מיט איר און געמאכט אפילו אַ גאַסן אילומינאַציע כדי צו פאַרבליענדן די אויגן און פאַררערן די ציין, אַז זיי זענען אויך

גליקלעך מיטן אַנקומען פון די פראַנטצויזן, וועלכע האָבן דאָך די רע-
וואָלוציע אָנגעפאַנגען.

זייער אַנשטעל איז געגאַנגען אזוי ווייט, אז אַ פּרנס האָט גע-
הייסן מאַכן אַ „הנותן תּשועה“ פאַר דער נייער מאַכט.

אין דעם אַכצנטן דיסקורס, וואָס טראַגט אַ מיליטאַנטישע מאַ-
טאָ: „אין שלום ללשונות רעים שקראו עדת ישראל מינים“, זאָגן די
אַנהיינגער פון דער נייער קהילה אזוי:

„נענט אייך קיין פאַטריאָטטען. נענט אייך ליבר שורקן. פּר-
דערבערט פון דש וואַהלזיין, אונד געליק אייערע ארמע מיט בריהדרר
ניכט, וויא אייהר מיינט אונד אַנרוהפּט דש זיא אייך שיטצען ווערדען.
צערשמעטרין מיססען זיא אייך, אייהר באהסהאפטע געשעפּה.“
די דאָזיקע באַשולדיקונג מצד די „געאַלאָגען“ האָט שטאַרק אַנ-
גערייט די אָרטאָדאָקסן. זיי האָבן זיך צוגעאיילט תּיכּף מיט אַן ענט-
פער אין וועלכן זיי לייקענען, אז זיי זענען קעגן דעם „סיסמעם“ (ר.
ה. דער רעוואָלוציע) און ווילן ניט אַרבעטן קעגן דעם וואוילזיין פון
דעם פּאָלק („אַללי גימיון“).

די הויפּט טענה איז אַבער, אז זיי קענען ניט אָננעמען, אז די
רעוואָלוציע איז דער סוף פון גלות, ווייל דאָס מיינט „כּופּר כּביאת
משיח“. דאָס קענען זיי טאַקע ניט, ווייל עס איז „איינה פון אונזרי
שלש עשרה עיקרים, וועלכּי מיר אַללי טאהג זאָגין“. (דיסקורס 17).
דער דאָזיקער אַרגומענט פון דער אַלטער קהילה האָט ניט צו-
פרידן געשטעלט די פאַרטידיקער פון דער נייער קהילה.

אין איין אָרט דריקן זיי אויס זייער צופרידנהייט, וואָס די אלטע
קהילה-לייט האָבן ניט אָנטייל גענומען אין די וואַלן פון יידישע דע-
פוטאַטן צום פאַרלאַמענט, ווייל זייערע דעפוטאַטן וואַלטן זיכער גע-
ווען קעגן דער רעוואָלוציע.

„וואָש העטטען די אַנדרי נאַציאָהנען צו דיא יהודים געזאָגט —
שרייכט דער „דיסקורס“ (נומ. 19) — אייערע לייט זענען קאַנאַליעס.
נוא אבר זיינן דורך די פירוד נור צוויי יהודים, אונד די זיינן זשוביט
עד מאוד. אלוויא מסתמא לטובת היהודים ומן השמים הוא.“

אין די לעצטע פּאָר נומערן האָט דער דיסקורס פון דער נייער
קהילה אָפּגעדרוקט פאַראָדיסטישע תקנות פון דער אַלטער קהילה
מיט שאַרפע פּאָליטישע אינסינואַציעס. די דאָזיקע תקנות, וועלכע זע-
נען כּלומרשט דערשינען אין לאַנדאָן (א רמו אויף פּראָ-אַראַניש-
קייט) באַשטייען פון 102 פאַראַגראַפּן.

אין איין פאַראַגראַף ווערט געזאָגט, אז דער פּרנס דאַרף שווערן,

אז ער וועט אַרבעטן לטובת דעם קהל [דש הייסט לטובת ענגלאַנד אונד דען שטאַט האַלטער].

אין אַן אַנדער פונקט ווערט געזאָגט, אַז מען מעג דרוקן נאָך אַזעלכע ספרים, וואָס לויבן דעספּאָטיוזם. עס טאָר נישט דערמאָנט ווערן, אַז די יידן האָבן שוין פרייהייט אין אייניקע לענדער. אַ סך ליינער האָבן משמעות נישט געכאַפט דעם פאַראַדיסטישן טאָן פון די תקנות, ווייל אין „צווייאַ אינצוואַנציגשטי פער פּאָלג“ ווערט דערקלערט, אַז די תקנות „זינד וואַהל איינע סאַטירע, איינע קריטיקע אויף „איינער נאָך בשטעהנדי תקנות, אָבר זיאַ זינד אויך אמת“. און אַז די דאָזיקע סאַטירע איז אַ שטילעט אין זייער שוואַרצער נשמה.“

(„איינ דאָלך אין דיין שוואַרטצע זעהלע“).

אויף די דאָזיקע פאַראַדיסטישע תקנות, וואָס האָבן ווייזט אויס געטראָפּן אין פינטעלע האַט דער צד שכנגד תיכף ומיד געענטפערט מיט קאָנטר-תקנות פון 42 פונטן, מיט רמזים און שטעכזווערטער בנוגע דער נישט-פרומקייט פון די „נעאַלאָגען“.

ערשטנס האָבן זיי באַלד „דעשיפּירט“ די ציפער פון 102 תקנות, וואָס מאַכט אויס: כלבים (102) ד. ה., אַז יענע זיינען הינט. דאָן האָבן זיי געשריבן, אַז ביי די „נייע קהלניקעס“ קען אַ גבאי זיין נאָר איינער, וואָס איז „מחלל שבת ויום טוב“ צען יאָר א. א. וו. אין דערזעלבער צייט ווערן זיי אָבער זייער ערנסט און פאַר-עפנטלעכן זאָ „קאָמוניקאַט“:

„נאָהך דעהם' דש שבוע זו על ידי די שרייבערש פון עש [דעם] שונד בלאַט הנדפס אצל המדפיסים יוחנן לוי רופא ובנו בנימין אויז גיגעבין ווערדין נייאוי אונ' פר בעסירטי תקנות אללי אַרטיקולאָרטים [פונקט נאָך פונקט — articulae artis] גרעווידיהרט אשר על כן איז מן דעם עולם מודיע דש דיא הכל שקר וכיזב זיינין.

ובדין יהא שרא לנו לאדלוקי בה שרגא ולמעבד בהם כל צרכנא לנא ולכל ישראל הדרים בעיר הזאת“. (נומ. 15 פון דער א. א. ק.). די לעצטע צוויי נומערן פון דער נייער קהילה זענען אויסגע-האַלטן אין דעם זעלבן סאַטיריש-פאַראַדיסטישן טאָן, ווי די פרי-ערדיקע.

„קיין מלך איז זויא סאָוועריין, אַלש חהל“ — איז די מאַטאָ פון דעם נומ. 23 פון „דיסקוהרש“ פון דער נייער קהילה, כלומרשט אַנטנומען פון מאמר יוסף פריניץ, דעם פרנס פון דער אַלטער קהילה. אין יענעם אַרטיקל, געשריבן אין אַ שטאַרק אַגרעסיוון און פּראָקלאַמאַטאָרישן טאָן, רופט דער שרייבער פון דיסקורס די „נאהט

דירפטענע ארמע מיט בריהדר“, אז זיי זאלן זיך באפרייען פון דער הערשאפט פון די דעספאטישע פרנסים, וועלכע האלטן דאס פאלק פארשקלאפט שוין 127 יאָר.

זייער פראָגראַם איז: גוט צו באַהאַנדלען די אַרימעלייט; געבן זיי . . . גוטע פלייש, ביליק, לויטן פארמעגן. דער שרייבער דערמאָנט די „אַרימע ברידער“ די מצות, וואָס זיין קהילה „עדת ישראל“ האָט פאַרטילט פסח־צייט.

ווי אַ ביליאָגע צו דעם נומער זענען אָפגעדרוקט געוואָרן צוויי לידער, איינס בניגון מאַרסעליעזע און דאָס צווייטע — בניגון קאַרמאַ ניאָלע. ביידע זענען פאַראַדיעס אויף די פרנסים (זע די הוספות). אין דעם לעצטן נומער א. נ. אנרעהדע אן דאש יעצעגע נייא אָנגע־שטעלטע פראָוויזיאַנעהלעס בשטיהר [פאַרוואַלטונג] פאַן דיא אַלטע קהלה „יע“א“ ווערן אַרויסגעבראַכט אַ ריי פאַרערונגען צו די נייע פרנסים, וועלכע די רעגירונג האָט צייטווייליק באַשטימט. ראשית כּל, אַז זיי זאלען אַרבעטן לטובת די אַרימע לייט. דאָס באַטאווישע פאַלק האָט איצט אָנגעטרויט די נייע מענטשן די וויכטיקסטע אַמטן אין דער קהילה. די אַלטע תקנות זענען מער ניט גילטיק.

די נייע תקנות זענען „מעהר געגורנדעט על הוישר אונד איבער איין קאממענדע מיט דיא קונסטיווציע פון דיא מדינה, געבויט אויף פרייהייט אונד גליכהייט“.

דער שרייבער וואָרנט די קעגנער פון דער רעפּאָרטער קהילה, אַז ווער עס איז ניט מיט זיי, איז קעגן זיי! ער אַפּעלירט צו די נייע פרנסים, אַז זיי זאלן זיך ניט לאָזן פאַרפירן פון חניפה, פאַמיליען אָנגעלעגנהייטן און „פלעגמאַטישע סענטימענטן“. ער דערמאָנט זיי, אַז אייגנטלעך דער טאַג פון 2טן סעפטעמבער, 1796, ווען עס איז אָנערקענט געוואָרן דער פרינציפּ פון פרייהייט פאַר אַלע, האָט דאָס פאַרניכטעט אין דער אמתן די אַלטע תקנות פון דער קהילה. דער שרייבער פאַרזיכערט זיינע ליענער, אַז ער אורטיילט אומפאַר־טייאיש, ער איז בכלל נייטראַל, ווייל ער האָט אינזינען דעם „טובת הכלל“. ער רופט צו שלום. אין גרויע קאָלירן שילדערט ער די עקאָנאָמישע לאַגע פון דער אַמסטערדאַמער קהילה, אירע חובות און צרות. עס פרייט אים, אַז ענדלעך איז די חוקה אויף פלייש אָפגעשאַפן געוואָרן. אויף דעם דאָזיקן פלייש־שטייער האָט זיך גע־האַלטן די אַלטע מאַכט פון די פרנסים אַזוי פיל דורות.

די מלוכהשע דעקרעטן פון 2טן און 29טן סעפטעמבער, 1796, האָבן צובראַכן די דאָזיקע מאַכט. יעדער איינער וואָס וועט פאַרטיי־

י. שאצקי

דיקן די דאָזיקע אַלמע הערשאַפט איז „אַנטי פּאַטריאַטיש“ און דאָס פּרייע באַטאָווישע פּאָלע וועט אזא טאַט צאָנערקענען פּאַר קאָנטראַרע-וואָלוציע. („קאָנטרע רעוואָלוציאָנערע טהאַט“). איצט דאַרף מען זען צו פאַרייניקן אַלע קהילות אין לאַנד און אויב די „פּוילישע שמיכלערס אונד שנאַרערס“ האַלטן נאָך מיטן אַלטן רעזשים — דאַרף מען זיי אויסלאַכן. עס איז אַ וויכטיקע צייט — ענדיקט דער שרייבער דעם לעצטן זייטל פון דיסקורס פון דער נייער קהילה, — אַ סך פּראָגעס זענען נאָך ניט פאַרענטפּערט. „דיא צייט ווירט אַללעס ענטדעקען“.

די „שפּראַכנפּראָגע“ אין די דיסקורסן

די שפּראַכנפּראָגע אין די דיסקורסן איז ניט די פּראָגע אויף וואָס פאַר אַ שפּראַך דאַרף מען שרייבן, נאָר ווי אַזוי דאַרף מען שרייבן, ווען מען שרייבט אויף „אונזר יודש לשון“, ווי יידיש ווערט אָנגערופן אין די דיסקורסן פון דער נייער קהילה. די אַרטאָדאָקסן האָבן איראַגניזירט אויפן חשבון פון די „נעאַר לאַגען“ און געטענהט, אז יענע מוזן נעבעך אָנקומען צו יידיש, ווייל זיי קענען ניט קיין העברעיִש.

מיר האָבן שוין באַוווּזן אז דאָס איז ניט ריכטיק. אין לאַגען פון די „נעאַלאַגען“, וואָס זענען אין תּוך גענומען געווען משכילים זענען געווען מער העברעיִש שרייבערע, ווי אין דעם קעגנערנישן לאַגער.

וואָס די „נעאַלאַגען“ האָבן יאָ געוואָלט: איז אַרויסגעבן זייער פּראָפּאָגאַנדע ליטעראַטור אויף האַלענדיש. זיי האָבן דאָס פּרובירט, אָבער מער ווי צוויי „צוזאַמענשפּראַכן“ האָבן זיי ניט אַרויסגעגעבן. כדי האָבן לייענער און געפינען אַ רעזאָנאַנס ביים עולם האַט מען געמוזט אָנקומען צו יידיש.

אפילו מענטשן, וואָס האָבן געפירט טאַג-ביכער און זיכער ניט געטראַכט וועגן דעם, אז מען וועט זיי אַמאָל דרוקן, האָבן געשריבן אויף יידיש.

די שפּראַכלעכע טענדענצן פון ביידע צדדים שפיגלען אָפּ זייער בולט די אידעאָלאָגישע אינשטעלונגען זייערע. די נייע קהילה-לייט שרייבן מער דייטשמעריש, דער העברעיִשער עלעמענט איז ביי זיי אַ מאָגערער, אידיאמאטישע אויסדרוקן — אַ זעלמענע דערשיינונג.

די שרייבער פון דער אַלטער קהילה שרייבן אַ מאַסאַדאַנישן לשון: יידיש באַווירצט ניט נאָר מיט העברעיִשע עלעמענטן, נאָר מיט גאַנצע פּסוקים.

די „נעאַלאָגען“ לאַכן אויס די דאָזיקע שפּראַך. „דיא ליט מאהנען [מיינען], זיא טאהנן דוויא עפיו אהן חריפות. נעמען זיך אהן קאפיטל אוצר פסוק אין תהלים מיט דיא טייטש וויא זיא ר' משה דעססוויא [מענדעלזאָן] פרטייטש האָט.“ אין אַן אַנדער אָרט רופן זיי אָן די שפּראַך פון דער אַלטער קהילה: „צאנה וראנה אָדר טייטש חומש“ שפּראַך. זיי האַלטן, אַז שרייבן יידיש מיינט שרייבן הויכדייטש און דער-פאַר שרייבן זיי: (נומער 14 פון דער נ. ק.)

„געהע אין דיא שוהלע אונד לערנע ערשט דייטש שרייבן, הערר פאָן האבסט געהאבט, האבסט געהאבט אונד ווירד האבסט געהאבט. מיינע גראהסמוטער קאָן דיין בריהף אום בעסטן מיט זיי איינע צאנה וראנה טאהן לעהזן, דס איינעם הערן אונד זעהן פר געהט.“

זיי רופן אָן די שפּראַך פון די שרייבער פון דער א. ק. „האַלב טייטש און האַלב אמשטרדמש“.

די „נעאַלאָגען“ האַלטן, אַז מען דאַרף שרייבן „הויך טייטש“ מיט העברעיִשע אותיות און ניט דאָס „פלאטי אמשטרדמשי יהודית“ וואָס די אָרטאָדאָקסן באַנוצן.

דערביי ווערט אין דעם „שפּראַך קאַמף“ אַרויסגעבראַכט איין וויכטיקער מאַכענט: דאָס איז די באַציהונג צו דער האַלענדישער שפּראַך.

די אַלטע קהילה לייקנט קאַטעגאָריש, אַז זי איז קעגן האַלענ-דיש. זי האַלט אָבער אַז עס איז אַ סך בעסער ווען אַזעלכע פּאַלע-מישע שריפטן ווערן געדרוקט דוקא אין יידיש.

„אויב שוין איך דיסאָפּרוביהרי [טאַדל] אללי דש סאהרט פון שרייבן, וואו איינר דעם אַנדערן מיט בילאָסטרט, איז דאָך נאָך איין חילוק אויב עש אין יהודת טייטש גשריבן איז, אודר אין האַ-לענדיש“ (נומ. 18).

אויף די באַשולדיקונגען אַז זיי, די אַלטע קהילה לייט זענען ניט קיין האַלענדישער, ענטפערט זייער שרייבער אַזוי:

„אויך איך בין איין האַללאַנדר. אבר נאָך לאַהנט עז מיר דיא מיהע ניט מיינע פּעדר אין דיא האַללענדיש שפּראַכי צו צייגן. פילייכט אבר באַלד זאע איך צו מיינעם פּעדר לינקש אום שווענק

י. שאצקי

אונד איך שרייבי האללענדש. פיר דער האנד אלזא שרייבי איך דיר ניט מעהר אין יודשי שפראכי". (נומער 15 א. א. ק.). דאָס שרייבן ניט אויף האָלענדיש איז ערקלערט געוואָרן, ווי אַ נויטווענדיקייט, כדי ניט אויפצורייצן דעם עולם. שרייבן אויף האָלענדיש וואָלט געהייסן „פּובליק אין דיא צייַ-טונג שרייבן. עס וואהר איין חרפה אונ' איין בושה פּר דיא גאַנצן וועלט".

אין דעם דיסקורס (נומער 20 פון דער א. א. ק.), געפינען מיר אַזאַ דיאַלאָג, וואָס אילוסטרירט אַמבעסטן די אַזוי גערופענע שפראַכנ-פראַגע פון יענער צייט אין אמסטערדאַם :

יעקב: דוויא האָב איך צווייא... אדווערטענציעס [אַנאַנסן] בייא מיר. איינש אין יהודת און איינש אין האללענדש. וואש פּר ווילשט דוא האָבן.

אנשיל: גיב מיר דש אין האללענדש.

גומפל: אַ לייאן עש אמאהל הויך. דש אין האללענדש האָב איך נאָך גאהר ניט גיזעהן, וואש טוהט מן דוויא מיט. איך האפ' דאך ניט דש מן עש אין האללענדש אין אונזער ליבה שוהל ווערט אויז גירופין האָבן.

יעקב: בנינשטו שוין פריא מיט שטות. עש איז דאָך גאהר ניט אויז גירופין גיוואָרן, אונ' וועהר רופט איין כרוז אין האָללענדש אויז.

אנשיל: נאָרישקייט! וואש שטעכט [שטעקט] דוויא אין ?

גומפל: וואש דוויא אין שטעכט ? מער אלז דוא דענקשט. וואר-פאהר זענין מיר דען (דאָד) יהודים, מיר אונטר אנדר מוזין יהודת ריידן. אַ וויא שוין שטיהט דש, זוען מן אין שוהל בייא אנדר שטיהט אונ' שמוהזין האללענדש. מר [נאָר] גאָט בענש דיהר, וואר-רום איז עש דען גאהר איבר זעצט גיוואָרין.

עס איז אַלזא קלאָר, אַז די יידישע שפראַך איז ביי דער אַלטער קהילה געווען ענג פאַרבונדן מיט דער דאָזיקער יידישקייט, מיט וועלכער זיי האָבן זיך אידענטיפיצירט און דערפאַר איז ביי זיי יאָ געווען אַ חילוק „אויב עס איז אין יהודת טייטש גשריבן, אודר אין האָללענדש".

די נייע קהילה לייט האָבן אין אַנפאַנג בכלל אינגאָרירט די „שפראַכנפראַגע". זיי האָבן געשריבן אַ כמעט דייטשן יידיש און האָבן באַנוצט טערמינען, וואָס דער לייענער פון די דאָזיקע דיס-

„דער דיסקוהרש“

קורסן האָט ניט געקענט פאַרשטיין. מען האָט זיך אויף דעם באַקלאַנגט אין איינעם פון די דיסקורסן גייט טאַקע וועגן דעם אַ שמועס. די „פּילאָזאָפּישע שריפטן“ אין די „קוראַנטן“ האָט קיינער ניט פאַרשטאַנען און דערפאַר האָט מען אויף זיי ניט רעאַגירט. די „פּילאָזאָפּישע שריפטן“ האָט מען גערופן די טעאָרעטישע אַרטיקלען פון דער נייער קהילה וועגן די פּרינציפּן פון פּרייהייט און בירגערלעכע פּליכטן.

האָט מען געמוזט איבערגיין אויף „פּלאַטע טייטש“ און דער עולם האָט בעסער פאַרשטאַנען און אָנגעהויבן... קעגן שרייבן. אין דעם זין איז זייער כאַראַקטעריסטיש אַ באַמערקונג אין 14טן נומער פון דעם דיסקורס פון דער נ. ק.

נאָך דעם ווי עס ווערט איבערגעלייענט דער ענטפּער צו דער אַל-טער קהילה, געשריבן אין אַ שטאַרק דייטשמערישער שפּראַך זאָגט איינער פון די מיטשמועסער, אַז ער וויל איבערלייענען זיינע אַ דער-קלערונג. דערביי באַמערקט ער, אַז אַלע וועלן דאָס בעסער פאַר-שטיין, ווי דעם ענטפּער פון דער קהילה, ווייל ער גייט עס מאַכן אויף „פּלאַט טייטש“ (ד. ה. יידיש).

די נעאָלאָגען האָבן געמיינט, אַז דער „דעסויער יידיש“ איז שטאַרק פּאָפּולער אין אַמסטערדאַמער געמאַ.

זיי האָבן געשריבן, אַז די „טייטשע ביכר שוועבן איבר אל הערום“. מען לייענט זיי מער, ווי „להבדיל תפלות אונד ספרים“.

„דיא קצינים — שרייבן זיי — שפּיאַען דאָך אין טייטשע קומ-פּלימענטן ווערק“.

אַבער די ווייבער און די מעדכן פון געמאַ, הגם זיי זענען „אונ-וויסנד“ לייענען דייטשע ביכער פון מענדעלזאָן, ווילאנד, לעסינג און אפילו רוסאָ און וואָלטער. מען גייט אין דייטשן טעאַטער, מען זעט די פּיעסן פון אַ קאָטצעבּו. הייסט עס, אַז די דייטשע שפּראַך דאַרף זיין פאַרשטענדלעך די יידן.

„דיא טייטשע שפּראַכע איזט דאָך אין דיא ארדער פון דיא טאָהנ אין דו גאַנצע יודען קוואַרטיהר“.

דאָס איז געווען אַ גוזמאַ. גערעכט איז געווען דער שרייבער פון דער א. ק., אַז אויף הונדערט יידן האָט מען קוים געקענט אָנצייילן פיר, וואָס האָבן פאַרשטאַנען דייטש.

די נייע קהילה האָט געמוזט ביסלעכווייז איבערגיין אויף דעם אַמסטערדאַמישן יידיש מיט די כאַראַקטעריסטישע האַלענדיזמען —

י. שאצקי

וויל אנדערש האָט מען ניט פארשטאנען די שפראך פון אירע שריפטן.

בנוגע די שפראכלעכע אייגנטימלעכקייטן פון די דיסקורסן איז כדאי אָנצואווייזן אויף אַזעלכע ווערבן ווי הרפענען (זיך שעמען), אַזעלכע אויסדרוקן ווי יוקרר (טייערער), האָטשי (נומער 13 פון נ. ק.).

פון ווערטלעך און אידיאָמאַטישע אויסדרוקן איז כדאי צו פארצייענען פּאָלגענדע:

- 1) קריעה איבר מינה שונאים.
- 2) וויא קומט דש צו דיא חברה אן שבת.
- 3) גקרייש [געפילדער] אונטר אננדר, אַז ווי אויף אהן פוילי-שי רייכסטאהן.
- 4) עז איז אהן [איין] סוד פון חד גדיה.
- 5) זיא זעלין איהרי יאהרין אויו לעהבין, אלז דש וואהר איז.
- 6) מען קען דאך אהן בער טאנצי לערנן.

די שפראכלעכע אייגנטימלעכקייטן פון דעם דאָזיקן דיאַלעקט, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש אַמסטערדאַמיש וועלן זיכער פאַר-אינטערעסירן אַ פּילאַָגן. די גרויסע צאָל פון ציטאַטן פון דעם די-סקורס קען דינען ווי אַ באַזע פאַר אַזאַ פאַרשונג. די דיסקורסן זענען חוץ זייער וויכטיקייט פאַר דער יידישער קולטור-געשיכטע, אויך אַ וויכטיקער מקור פאַר דער געשיכטע פון דעם יידישן לשון אין אַמ-סטערדאַמער געטאָ.

כאַראַקטעריסטיק פון די דיסקורסן

דאָס וואָרט דיסקורס האָט זייער אַ סך טייטשן. עס קען מיינען אַ טראַקטאַט, אַ שמועס, אַ רעדע און אפילו אַ... רכילה. אין אונדזער פאַל האַנדלט זיך וועגן קורצע שמועסן דורכגע-פלאַכטן מיט דיאַלאָגן, פיקטיווע בריוו, ערנסט און שפּאַס און פאַראַך-דיסטישע המצאות. אין דער רייכער האַלענדישער ליטעראַטור געפי-נען מיר אַ סך דיסקורסן. באַזונדערס אין אַ צייט פון פּאָליטישע אויפרודערונגען, ווי מלחמות אָדער רעוואָלוציעס ווערט פאַרן פּאָלק אַרויסגעגעבן אַזאַ דיסקורס, מערסטנטיילס אין אַ דיאַלאָגזירטער פּאַרמע ווי אַ מין באַריכט מעניני דיומא.

אַזאַ מין „וואַרהאַפטיקע דיסקורס צווישן איינעם האַלענדישן

„דער דיסקוהרש“

אונד ענגעללענדישן שיפער“ איז ארויס אויף דייטש אין אמסטערדאם אין יאָר 1654 (8 ז. 4°).

לויט דעם מוסטער האָט דער קלוב „פעליקס ליבערטאטע“ איי-דער ער איז צוגעטראַטן אַרויסצוגעבן זיין „דיסקוהרש“ פאַרעפנטלעכט אין משך פון קנאפע צוויי וואָכן (צווישן 15טן און 27טן מאָרט, 1795) פיר נומערן פון אזא דיסקורס, צו צוויי בלעטלעך יעדערע א. נ. „פרינדליכה אונטע רעדונג צווישן צוויי גוטע פריינד וועגנש דיא טענענווארטניה אומשטאנדיגהייטן זעהר נוציג אונ' נויטווענדיג פראיין יעדער צו וויסן“. וועגן וועלכע מיר האָבן גערעדט אין פרי-ערדיקן קאפיטל.

א צווייטער טערמין אין האַלענדיש פאַר דעם מין דיסקורסן איז praatje פון ווערב prat. ד. ה. צו ריידן, שמועסן, פלאַפלען, רכילות טרייבן. די „פראַטטיעס“ זענען געווען פאַלקס-ביכלעך (דאָס וואָס מען רופט אויף רוסיש „לובאַטשיאַ איודאַניאַ“), געוויינטלעך אין אַ פאַרמע פון אַ דיאַלאָג. דער געשפרעך קומט פאַר אָדער אין אַ „קאַלעשיע“ (אַן עפנטלעכער פלאַץ), אָדער אויף אַ שיף בעת אַ נסיעה, אָדער אין אַ פאַסט הויז, וואו עס קומען צוויי „פאַסט ווענינס“ פון פאַרשידענע שטעט און די פאַסאַזשירן דערציילן די לעצטע פאַלי-טישע נייעס.

די דאָזיקע „פראַטטיעס“ האָבן געוויינטלעך געהאַט פרימיטיווע האַלענדישע, וואָס שטעלט פאַר אַ שיף מיט מענטשן, אַן אַכסניה, אַ פאַסט-הויז א. א. וו.

די האַלענדישע ביבליאָגראַפיע פאַרמאָגט גלענצנדע רשימות פון אַזעלכע פילשפראַכיקע „פראַטטיעס“ אָדער „דיסקורסן“, וואָס זענען דערשינען אין דעם דאָזיקן לאַנד און זענען אַ מין במקום-צייטונג אויסגאַבע, וואָס פאַרדינט זיכער אַן אויספאַרשונג, ווי אַ קולטור-היסטאָרישע דערשיינונג. לויט אַטדי דאָזיקע האַלענדישע „פראַטטיעס“ זענען געפורעמט די יידישע דיסקורסן. אַזעלכע „פראַטטיעס“ בנוגע יידן זענען אַפריער אַרויס אויף האַלענדיש.

אַזוי, למשל, איז באַקאַנט אזא שמועס אויף אַ שיף צווישן אַן אַפיציר, שיפער, אַ מירל און אַן הויכדייטשן יידן.

(Schuitpraatje tusschen een Officier, Schipper, Juffrouw en een Hoogduitsche Jood. 8pp.)

צוויי אַזעלכע דיאַלאָגן האָט אַרויסגעגעבן די נייע קהילה אויף האַלענדיש. דעם דיאַלאָג פירן צוויי יידן. איינער הייסט נאָר Andries

און פארטרעט די אלטע קהילה. דער צווייטער מיט א מער פאסיקן נאָמען Philip פארטרעט די נייע.

(Zamenspraak, tusschen Twee Hoogduitse Jooden. Zynde de eene van de Oude Joodse Gemeenten, en den anderen van het thans Joodse Ligt Gemeenten. 1798, 8pp.)

אפילו אין דער אלגעמיינער האָלענדישער פרעסע קען מען געפירן נען אזעלכע דאָקומענטן, וואָס זייער פיקאנטקייט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס אין מאַנאָלאָג אָדער דיאַלאָג איז אָפּגעהיט געוואָרן די שפראַך פון דעם בעל־דבר. אין דער צייטונג Die Nieuwe Post פון 23טן אויגוסט, 1796, איז געווען אָפּגעדרוקט אַ בריוו פון אַ יידן מכה דער פראַגע פון צולאָזן די יידן אין דער אַרמיי. דער בריוו איז געווען געדרוקט אויף יידיש, אָבער מיט לאַטיינישע אותיות.

דער קאָנפליקט אָבער צווישן דער אלטער און דער נייער קהילה איז געווען פון אזאַ כאַראַקטער, אַז אַרויסטראַגן אים לחוץ איז געווען אַ טאַקטלאָזע זאַך. פירן די פּאָלעמיק אויף האָלענדיש וואָלט אויך ניט געקענט האָבן קיין פעולה, מחמת דעם, וואָס צווישן די לייט פון דער אלטער קהילה זענען געווען זייער וויניציק האָלענדיש קענעוודיקע. אמת, מען האָט געקענט פירן די דאָזיקע אַטאַקעס אויף העברעיִש, ווייל שרייבער האָבן ביידע זדדים גראַד געהאַט — אָבער די פּערפּעריע פון העברעיִשע ליענער איז געווען אזאַ נישטיקע, אַז איר מיסיע וואָלט זיכער קיין שטאַרקן אָפּקלאַנג ניט געפונען.

ווער זענען געווען די שרייבער פון די דיסקורסן?

די דיסקורסן זענען דערשינען אַנאָנים. קיין רעדאַקטאָר איז אויף זיי ניט אָנגעגעבן, נאָר דער דרוקער. אין די שמועסן וואָרפן זיך דורך נאָר די ערשטע נעמען פון יידן, וואָס מען שרייבט זיי צו די מחברשאַפט. אזוי, למשל, ווערט אין די שמועסן פון דער א. ק. דערמאָנט איינער יעקב קורינעל, ווי אַ „אַטער“ [אויטאָר] פון די ביכלעך.

אין נומער 6 פון דער א. ק. זאָנט איינער יעקב, אַז ער מאַכט די ביכלעך.

„איך זעלכער טאָך עש, מאַחר [נאָר] איך בעהט אייך לייט פּר ציהלמט עם דאָך דיא גאַנצי וועלט ניט“.

פאַרשטייט זיך, אַז אזעלכע רמזים איז שווער צו דעשיפּירן און נאָר אַן אויספירלעכע אויספאַרשונג פון דער לאַקאַלער יידישער סביבה אין יענער תקופה קען פעסטשטעלן ריכטיק און גענוי די מיט־אַרבעטער פון „דיסקוהרש“.

אין אלגעמיין גערעדט קענען קומען אין חשבון, ווי ווארשיינ
לענע מיטארבעטער אָדער איבערזעצער חוץ ברומעטו, אססערן און
יהודה ליטוואַק (דער לעצטער האָט געקענט יידיש, ווייל ער איז געווען
אַ פּוילישער ייד), וועלכע האָבן מסתמא צוגעשטעלט מאַטעריאַלן,
פּאַלגענדע שרייבער :

דוד פרידריכספעלד (געבוירן אין בערלין אן ערך 1775, גע-
שטאַרבן אין אמסטערדאַם דעם 19טן יאנואַר, 1810), אַ מיטגליד
פון דער באַרימטער מאַספּי-גרוּפּע, אַ מחבר פון אַ רייע אַפּאַלאַ-
געטיש-פּאַלעמישע שריפטן וועגן דער יידן-פּראַגע אין העברעיש,
דייטש און האַלענדיש. ער האָט זיך קונה שם געווען מיט זיין פּאָ-
לעמיק קעגן סווידן (Swieden), דעם סאַמע אויסגעשפּראַכענעם קעגנער
פון דער עמאַנציפּאַציע פון די האַלענדישע יידן, וועלכער האָט גע-
טענהט, אַז דער גלויבן אין... משיחן איז אין אַ סתירה מיט בירגער-
רעכט.

פרידריכספעלד איז געווען נאָענט צו דער קהילה „עדת ישרון“,
אין דער העברעישער ליטעראַטור איז אויך באַקאַנט זיינס אַ שיר
לכבוד דעם אַמיענער שלום (דערשינען אין אמסטערדאַם אין 1802)*.
פרידריכספעלד האָט אויך פּאַרפּאַסט אַ שיר צום חנוכת הבית
פון „בית הכנסת של עדת ישרון“ (צעדנער, ז. 454).
אין 1798 איז אַרויס זיינע אַ העברעישע איבערזעצונג פון דער
דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטש און בירגער א. נ.
„אַלֶּה דברי הברית, החקים והמשפטים אשר בין אדם לאדם“.
(אין אַ פּאַרמע פון אַ פּלוגבלאַט).

געווען איז צו יענער צייט נאָך אַ וויכטיקער פּאַרטרעטער פון
דער השכלה ליטעראַטור אין האַלאַנד.
ער האָט געהייסן צבי הירש בן מרדכי מרקוס. געשטאַמט האָט
ער פון אילפערד (בייערן).

ער האָט עס צונויפגעשטעלט אויף העברעיש זייער אַ וויכטיקן
ספר א. נ. דברי נגידים, אַ זאַמלונג פון דאַקומענטן, ווי רעדעס, רעזאָ-
לוציעס א. א. וו. אין שייכות מיטן קאַמף פאַר דער יידישער עמאַנ-
ציפּאַציע אין האַלאַנד (אַמסטערדאַם, 1799, 72 בל.).

(* ביי ציטלינען (ז. 99) פּאַלש אָנגעגעבן : אַמסטערדאַם 1797 און אַז
דאָס ליד איז כלומרשט לכבוד דער עמאַנציפּאַציע. אויך איבעריקע פּאַקטן זע-
נען דאָרטן גיט ריכטיק.
ביי גרעצן (א, 184, דייטשע אויסגאַבע פון 1870) איז אַגב,
גיט ריכטיק אָנגעגעבן, אַז פרידריכספעלד איז געשטאַרבן נאָך 1812.

דאָס בוך איז דערשינען ביי שלמה בן אברהם כ"ץ פּרופּט, דעם דרוקער פון דער אַלטער קהילה. אָבער איר מחבר איז געווען אַ משכיל, אַן אָנהענגער פון דער „באטאווישער רעוואָלוציע“, ווי דאָס איז קלאָר פון דעם כרוז, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אויף העברעיִש און ייִדיש דעם 9טן דעצעמבער, 1798, אין וועלכן ער איז מודיע וועגן דעם גיבן דערשיינען פון זיין „דברי נגידים“*).

מאַרקוס האָט אויך פאַרפאַסט אַ ספר א. נ. דרך ההשגחה, (אַמסטערדאַם, 1805, (2) + 30 בל.).

נאָך אַ מחבר איז געווען אין אַמסטערדאַם. ער האָט געהייסן ליפּמן בן הירץ ברונופּעלד. ער האָט אָנגעשריבן אַ דיאַלאָג אויף העב־רעיִש און האַלענדיש וועגן דעם אורשפּרונג פון דעם פּרייהייטס בוים. (שיר על עץ החירות) (אַמ. 1795, אַ כרוז).

פאַר דעם ייִדישן טעקסט קען אויך קומען אין באַטראַכט יאַקאָב דעטויער, אַ דירעקטאָר פון אַ ייִדיש־דייטשן פּראָפּעסיאָנעלן טעאַטער, איבערזעצער, מחבר און קאָמפּילאַטאָר פון אַ ריי „זינגשפּילן“ אין ייִדיש־דייטש.

דעטויער איז געווען אַ מיטגליד פון „פעליקס ליבערטאַטע“ און האָט אפילו געגעבן אַ „בענעפיט פּאַרשמעלונג“ לטובת דער „רעוואָלוציע“, דערביי געהאַלטן אַ רעדע אויף „הויך דייטש“, וואָס איז דער־שינען אין אַריגינאַל און אויף האַלענדיש אין דעם „ערשטן יאָר פון דער באטאווישער רעפּובליק“ (1796). דאָס זענען אַלץ פּאַטענציעלע מיטאַרבעטער אויף דער זייט פון די „נעאַלאָגען“. שווערער איז שוין אויסצוגעפינען מענטשן מיט אַ פען, וואָס האָבן געקענט שרייבן פאַר די דיסקורסן פון דער אַלטער קהילה. אמת, דאָס שרייבן איז ניט פון אַ הויכער קוואַליטעט, אָבער די אָפט באַנוצטע לומדישע פּסוקים זאָגן עדות, אַז מענטשן פון פּאָלק און די גאָר באַדייטנדע אין צאָל ייִדישע פּאָלקסשרייבער און גאַסן־פּאָעטן פון יענער צייט קומען ניט אין באַטראַכט ווי מעגלעכע מיטאַרבעטער פון דעם דיסקורס פון דער א. ס.

* אַן עקזעמפּלאַר פון דעם אויפּרוף איז געווען אין דער באַרימטער ביבליאָטעק פון דעם כּזשכיל יוסף וזיאזינער אין ליטע. ווען די רוסישע צענזור האָט איבערגעקוקט זיין ביבליאָטעק האָט זי דעם דאָזיקן „רעוואָלוציאָנערן“ אויפּרוף ניט קאָנפּיסקירט, נאָר אומעטום אין מעקסט אויסגעמעקט דאָס וואָרט „חירות“ (פּרייהייט) (ש. ר א ז ע נ פ ע ל ד אין „פּערעזשיטאַיע“ IV, 83).

אפשר האָט דאָרטן געשריבן זלמן בן משה פרינץ, א מחבר פון אן אינטערעסאנטן ליד וועגן דעם אַנגריף פון די רעגירונגס קאָמיר סאַרן אויף די שול פון דער אַלטער קהילה, וואָס האָט באַצוועקט דעם גירוש פון די פרנסים און דאָס אַרויפזעצן פון נייע פרנסים. דאָס דאָזיקע ליד האָט אפילו זוכה געווען צו דערשיינען אויף האַלענדיש און דער „נעאַלאַג“ יאַאַכיס עמדן האָט אַרויסגעגעבן אַ האַלענדישן באַריכט וועגן דער דאָזיקער געשעעניש, ווי אַ דאָקומענט פון טרי-אומף פון דער נייער קהילה.

פרינץ איז אן אויסגעשפראַכענער אָנהענגער פון דער אַלטער קהילה און קען דערפאַר קומען אין באַטראַכט.

אין אַלגעמיין קען מען די „רעדאַקציאָנעלע“ אויסשטאַטונג, וואָס האָט פאַר אַ היסטאָריקער אַ חן פון אַ רייזנדן סוד — זיך פאַר-שטעלן גאָר פשוט.

דאָס זענען דאָך „פראַאָטיעס“ (רכילות) מער אָדער ווינציקער היסטאָריש באַשטעטיקטע, אַביסל באַזאַלצן און באַפערט לויט דעם געשמאַק פון שרייבער און גאַליקייט פון זיין... פען, צונויפגעזאַמלט אין די אומפאַרמיידלעכע קאַפּע-הייזער אין אַמסטערדאַמער געמאַ, וועגן וועלכע אויסלענדישע רייזענדע פון 18טן י. ה. דערציילן אַזעלכע פיר קאַנטע זאַכן. דאַן ווערן די דאָזיקע תורות שבעל פּה געבראַכט אין די רעספּעקטיווע דרוקערייען פון די צוויי „פאַרטייען“ (די „אַלטע“ צו פרופּסן, די „נייע“ צו יוהנן רופּא). דאָרטן ווערן די דאָזיקע שטיקלעך און ברעקלעך „קונסיפּירט“, ווי מען האָט זיך אויסגעדריקט אין אַמסטערדאַם, און צונויפגעשטעלט. פאַר אַ מוסטער האָבן געדינט די האַלענדישע פּאַלקס „פראַאָטיעס“ און דיסקורסן. אפילו די „דע-קאַראַציעס“ טראָגן זיי איבער לעבעדיקערהייט פון די פרעמדע מוס-טערן. דיזעלכע אַכסניה, פּאַסטוואָגן, שיף א. א. וו.; דיזעלכע טעכ-ניס און ענלעכער דיאַלאָג. אַ נייע רכילות בריינגט אַרײַן אַ נייע גע-שטאַלט אָדער דיכטיקער געזאַנט אַ יידן מיט אַן אַנדערן נאָמען. אַ ר' גומביל, ר' סנדר, אָדער ר' יעקב. אפילו אשה'ס פיגורירן אין די גע-שפּרעכן. דאָס פּאַלק איז ניט אַזוי פרום און דערלאָזט אַן אשה מיט צוואַרבעטן אין דער „הייליקער“ אַרבעט צושטייער טאָן אַ רכילות. כדי צו פאַרטומלען דעם עולם זענען אפילו די פּערסאָנאַזשען כמעט די-זעלבע אין ביידע סעריעס פון די דיסקורסן. פון דער אויסערלעכער זייט איז שוין אַפּגערעדט. האָט דאָך דער פּאַליסיקאַט געטעהנעט

אין א ספעציעלער פיפיקער מודעה, אז ער איז דער אָריגינעל און דער צד שכנגד מאַכט אים נאָך (*).

אַמאָל לאָזט זיך פון א רעמאַרקע אויפדעקן אַביסל טעמפּעראַ-מענט, אַביסל גאווה און אַמביציע צו געפֿעלן דעם לייענער, צו מאַכן אַן עפעקט.

אין נומער 6 פון דער א. ק. זאָגט איינער פון די „מיטאַרבעטער“ אז „גון האָפי דש אונזרי דיסקוהרש היינט אובינט פון גוט עפעקט זיין מעכטי“.

און אין די אַוונטן, נאָכדעם ווי דער עולם האָט געקויפט פֿאַר צוויי אָדער צוויי און אַ האַלב שטיבער אַ ביכעלע אויפן שול ברוי וואָס האָט געפירט צו דער גרויסער שול פון די אשכנזים, איז מען מסתמא געזעסן אין די קאַפּעען (די סאָרט „פּאַליטיק“, וואָס שטעקט אין זיי איז דאָך נאָר פֿאַר מענער!) און זיכער הנאה געהאַט און געלאַכט פון די בטלנישע וויצן, וואוּלגאַרן הומאָר, פּיקאַנטע קאַלאַמבורן און געלונגענע לידער-פּאַראַדיעס בניגון מאַרסעליעזע (לדוגמא: די תקנות פון דער אַלטער קהילה האָבן 102 פּאַראַגראַפּן, וואָס מאַכט אויס: כלבים — 102). די לאַקאַלע הייס-בלוטטיקע אינסינואַציעס אונטער וועלכע איז פֿאַר דעם „שמויש“ פון אַמסטערדאַמער געטאָ געלעגן אַ שטיק צאַפּלדיק לעבן, וואָס ער האָט גוט געקענט, זענען פֿאַר אונדז ניט מער ווי היסטאָריש שטויב, פון וועלכן מיר ווילן אויפדעקן דעם פעניקס פון יענער טעמפּעראַמענטפֿולער תקופה אין דער געשיכטע פון יידן אין האַלאַנד.

די „פּובליציסטישע“ ניוואָ פון די אַרטיקלען און אויפּרופן איז ניט קיין הויכע אפילו פֿאַר יענער תקופה.

קודם-כל דער ריין-פּערזענלעכער צוגאַנג צו די קעמפּער פֿאַר דער עמאַנציפּאַציע פון יידן.

זיי זענען אַלע אין די אויגן פון דער א. ק. „ביזע נייסטער“, די צייטונג פון דער נייער קהילה ווערט געשטעמפּלט מיט אַזעלכע עפּיטעטן ווי „לומפּ ביכלכי“, שונד בלעטר“, „שורקן בלאַט“, „אין גאַנצי האַנד פּול מישט“, „רשעות ביכלעך“ א. א. וו. אַזעלכע יידן ווי פּרידריכספּעלד און ליטוואַק דאַרף מען זען טויטע, וואָס ווערט אויסגעדריקט נאָר „אַפּאַריסטיש“: „קריעה איבר זעלכי יהודים“.

(* „דוויא ווערין קיין עקזעמפּלאַרן פּר עכט ערקענט ווערדן דיא נייכט פון דעם שרייבער זעלברשט אונטער צייכנט זינט“ לייענען מיר אין נומער 1 (פּיקטיווער נומער 13) פון דער א. ק.

פאר דער באציהונג פון דער אלטער קהילה צו די שריפטן פון די „נעאלאגען“ האָבן מיר צום גליק אַ זייער וויכטיקן מקור. אידער דער „דיסקוהרש“ האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען רעגל־מעסיק האָט דער קלוב „פעליקס ליבערטאטע“ אַרויסגעגעבן פיר נומערן פון אַ פראָפאגאנדע שריפט א. נ. אונטעררעדונג. ווי אזוי מען האָט רעאַגירט אויף די דאָזיקע אויסנאַבעס זאָגט עדות אַ מיטצייטלעך, אַ געוויסער בודיש בו אייזיק בינג, וועלכער האָט געפירט דאָמירטע נאָטיצן, געשריבן אין יידיש. אונטער דער דאטע פון 17טן מארט, 1795, ליענען מיר ביי אים אזוי:

„נון האָט יוחנן דאָקטאָר* (בגונין אויז צו געבן איין בלעטיע [בלעטל] וועלכש אין סאהמינשפראַך (!) [גיפטיקער שפראַך] איז גיהאַלמין ע"י אורי אונ' הירש אום נור דען דאממיט מענשן אן זיך וצו ציהן אום ח"ו כופר בעיקר צו זיין, אום אפסילוהט [אַבסאַלוט] מחלל שבת בפרהסיא צו מעגין“.

בינג איז געווען אַן אָנהענגער פון דער אלטער קהילה. דערפאר שרייבט ער, אַז די בראַשורן פון די נעאלאגען זענען גיפטיקע. אונטער דער דאטע פון 27טן מארט, 1795, איז ביי אים פאַר־שריבן, אַז

„יוחנן דאָקטאָר האָט גיגעבן אין זיין שענד בלאַט אורי אונ' הירש איבערזעצט אין פלאַט טייטש דש רעכט פון דען מענש, הכל נור אום דש המון עם מב"ע [מבני עמנו] בייא זיך צו ציהן, אבל הילפם בס"ד [בסיעתא דשמיא] הכל ניקס“.

דאָס מיינט ער די דעקלאַראַציע פון בירגער רעכט, וואָס דער קלוב „פעליקס ליבערטאטע“ האָט אַרויסגעגעבן אויף יידיש („פלאַט טייטש“) וואו די צוויי פאַרשויגען פון דער „אונטעררעדונג“ ר' אורי און ר' הירש דעבאַטירן וועגן דעם. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס פאַרלאָזן זיך אויף גאָט האָט ווינציק וואָס געהאַלפן.

אויף די אַלגעמיינע אַטאַקעס פון די אַרטאָדאָקסן איז די נייע

(* יוחנן דאָקטאָר איז דער בעל־הבית פון דער דרוקעריי, וואָס האָט צו יענער צייט געטראָגן די פירמע: יוחנן לוי רופא וכונו בנימין און האָט עקזיסטירט זינט 1726 (געגרינדעט פון נפתלי הירץ רופא פון עמדען). דער דאָזיקער יו ח נ ו אן ע מ ד ען איז געווען אין דער פאַרוואַלמונג פון „פעליקס ליבערטאטע“ און אַ מיטגליד פון „עדת ישרון“.

קהילה ניט געבליבן שולדיק. זי האָט אַרויסגעשטעלט איר אַרסענאַל פֿון אַדיעקטיוון.

וועגן די שרייבער פֿון די ביכלעך פֿון דער אַלטער קהילה שרייבן זיי, אַז „איין רעכטשאַפֿנר, באַוואַוסטער, ערליכער שרייבער, דער שרייבט ניט פֿאַר זיי“. (נומ. 14).

אַלזאָ: „פען קנעכט“ זענען די, וואָס שרייבן פֿאַר די פֿרנסים! די „נעאַלאָגן“ אַטאַקירן די פֿרנסים מיטן גאַנצן אימפעט פֿון דער איר דעאַלאָגיע, וואָס זיי רעפּרעזענטירן. די דאָזיקע אידעאָלאָגיע איז דער בורזשואַזער ליבעראַליזם אין זיינע „וועסנע“ יאָרן... ער האָט זיך געשפּיזט רחבות־דיק מיט די זאַפֿטן פֿון דער פֿראַנצויזישער רע-וואָלוציע. זייער האַס קעגן דעספּאָטיזם איז געווען אַ שטאַרקער, זייער שטערעבן אים אָפּשאַפֿן אין ייִדישן לעבן, פֿונקט ווי ער איז שוין פֿאַרניכטעט געוואָרן אין מלוכה־לעבן פֿון האָלאַנד, איז געווען אַן אויפֿריכטיקער און אַ נויטווענדיקער, דיקטירט פֿון די קלאַסן־אינ-טערעסן, וואָס זיי האָבן פֿאַרטראַגן.

עס איז ניט קיין קאַפּריו געווען מצד די פֿרנסים די אַריענטאַציע אויף די אַראַניער. די דאָזיקע ענגלישע דינאַסטיע האָט פֿאַרקערפֿערט דעמזעלעך פֿעאַדאַלן סיסטעם אין דער עקאָנאָמיק פֿון האָלאַנד, ווי די פֿרנסים האָבן דאָס רעפּרעזענטירט אין דער עקאָנאָמישער סטרוק-טור פֿון דער פֿעאַדאַלער ייִדישער קהילה אין אַמסטערדאַם מיט איר עקאָנאָמיק.

זיי זענען געווען פֿונקט אַזאַ דינאַסטיע, ווי, להבדיל, די אַראַ-ניער. די וואָלן זענען געווען אַ חוזק פֿון דעמאָקראַטיע. די פֿרנסים האָבן געהערשט מיט אַ פעסטער האַנט, קאָנטראָלירט די קהילה און אַלע אירע אינסטיטוציעס און געזען צו ציען וואָס מער הכנסה פֿאַר זיך פֿון פֿלייש־שטייער און אַנדערע מאָנאָפּאָלן. דאָס ווערט בולט אַרויסגעבראַכט אין די דיסקורסן פֿון דער נייער קהילה און היסטאָריש איז דאָס ריכטיק.

די פֿרנסים ווילן ניט אָנערקענען קיין שום מאַכט, חוץ דער מאַכט פֿון דער קהילה.

„וויר בהאלטן אונז קראכט [קראפט], קיין מלך איז זויא סאָ-וועריין אַלס קהל“ — דאָס איז די מאַטאָ אויף אַ פּאָלעמישן אַרטיקל אין די דיסקורסן, נומער 23 פֿון דער נ. ק. די ווערטער ווערן צוגע-שריבן דעם פֿרנס יוסף פֿריגז. אויב זיי זענען צוגעטראַכט פֿון דעם שרייבער, זענען זיי אָבער ניט אויסגעטראַכט. זיי דריקן אויס די מאַכט פֿאַרהעלטענישן אין דער אַמסטערדאַמער קהילה פֿון

„דער דיסקוהרש“

יענער תקופה און דערפאר איז געווען אזוי שווער צו באקעמפן די פרנסים, ווייל חוץ אנדערע מאַטיוון האָבן זיי געהאַט אַרגומענטן וואָס האָבן ממש געשראַקן די יידישע מאַסע.
די „נעאַלאָגן“ ווילן זיך מתחתן זיין מיט „אינו נמולים“. (נומ. 2 פון דער א. ת.).

זיי ווילן אַרויסטראַגן פאַר דער „נואַישער וועלט“ יידישע רעליז גיעזע ענינים און דערפאַר דאַרף מען ניט האָבן קיין יידן-דעפוטאַטן אין באַטאווישן פאַרלאַמענט. עס זיצן דאָך דאַרטן קריסטן אויך! צו וואָס זאָל מען דערלאָזן אַריינמישן זיך אין יידישע ענינים?
די דאָזיקע אַרגומענטן האָבן געווירקט קאַנסערוואַטיוו אויף די יידישע מאַסן, אַ פּשיטאָ נאָך, אַז די יונגע קעמפער, זעענדיק, אַז זיי קענען ווי אַ הויפּל ניט דורכפירן די געוואונשטע רעוואָלוציע אין קהל — האָבן זיך טאַקע געווענדעט צו דער רעגירונג נאָך הילף.
דאָס אַרויסטרייבן פון די פרנסים מיט דער הילף פון סאַלאַדאַטן האָט זיכער ניט פאַרשטאַרקט דעם פּרעסטיזש פון די „נעאַלאָגן“.
אַנאַלאָגיש איז אויך געווען דער קאַנפּליקט אין דער סכּרדישער קהילה אין האַרלעם (אין אַמסטערדאַם האָבן זיך די ספרדים גע- האַלטן לאַיאַל און נייטראַל).

דאַרטן האָט די רעוואָלוציע אויך געווירקט אין דער ריכטונג פון דעמאָקראַטיזירן דעם וואַל-סיסטעם. די ספרדישע פרנסים האָבן געקוקט אויף זייערע אַמטן ווי אויף אַ משפּחה חזקה. די יונגע האָבן דאָס מער ניט געוואָלט ליידן. זיי האָבן פאַראינטערעסירט די רע- וואָלוציאַנערע רעגירונג אין דעם קאַמף און זי האָט אַריינגעשיקט אַ מלוכה-קאָמיסאַר צו פאַרוואַלטן מיט די ענינים פון קהל. קעגן דעם האָט זיך אויפגעהויבן אַ העפּטיקער פּראָטעסט. מען האָט באַשלאָסן מאַכן נייע וואַלן און די „פאַטריאַטישע“ ספרדים זענען דורכגעפאַלן מיט 8 שטימען (22 פאַר די אַלטע און 14 פאַר די נייע).

די שבועה, אָבער, פון געטריישאַפט צו דער רעוואָלוציע איז מיט גרויס פאַראַד דורכגעפירט געוואָרן אין דער סינאַגאָגע.

דאָס זעלבע טאָן אין אַמסטערדאַם האָבן די „נעאַלאָגן“ ניט גע- קענט. צו קליין איז געווען זייער אַרמיי. פון איבער 20,000 יידן אין אַמסטערדאַם זענען נאָר 700 געווען מיטגלידער פון דער נייער קהילה!

דערפון נעמט זיך, אַז מיט דער גאַנצער אימפעטיקייט פון דער אַטאַקע זענען די אָנהענגער פון דער נייער קהילה דאָך רודף-שלומודיק געשטימט און זוכן אַ „פאַראייניקטן פּראָנט“ מיט דער אַלטער קהילה.

די אלטע קהילה אָבער פֿאַרטיידיקט שטאַרק אירע אַלטע פּאַזיציעס און פּריווילעגיעס. זי וויל ניט קיין „אומוועלצונגען“; זי איז פֿאַרן *ancienne regime*. זי האָט אַ סך געמיינשאַפטלעכעס מיט אַלע קאָר טעריעס און גרופּעס אין די לענדער, וואָס זענען געלעגן אין דעם קרייז פון השפּעות פון דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע און וואָס האָבן געהאַפּט און געביינקט נאָך דעם „אַמאָל“.

אָבער די ליבעראַלע בורזשואַזיע האָט איר גורל פֿאַרבונדן מיט דער נייער הערשאַפּט, מיט דער פּראַנצויזישער אָריענטאַציע. „דיא גאַנצי מדינה איז פּרייא און גאהל [גלייך]: דיא פּרנצי [פּראַנצויזן] העבן זויא גוהט אן דיא יהודים דיא פּרייהייט געגעבן, אַז וויא אן דיא קריסטענען“ באַלערנט יעקב איינער פון די מיטשמר-עסער אין דיסקורס פון דער נ. ק. (נומער 20).

דערויף ענטפערן די אָנהענגער פון אַלטן רעזשים, אַז כדי גע-ניסן פון פּרייהייט דאַרף מען קיין חברות ניט (אַ רמז אויף „פעליקס ליבערטאַטע“). די פּרנסים גופא וועלן פֿאַרטיידיקן די דאָזיקע „ענאַליטע“, וואָס מען האָט זיי געגעבן. ראשית קענען זיי פּערזענלעך די שררות און די אַלטע שתדלנות מעטאָדן האָבן זיך אַרויסגע-ווין פֿאַר גוטע.

ערקלערט זיי ר' יעקב פון דער נ. ק., אַז צייטן האָבן זיך געכיטן און ממילא אויך די מעטאָדן פון קאַמף. דער ענין פון „חירות“ איז ניט נאָר אַ יידישער ענין. ער איז חל אויף אַלע בירגער. יידן זענען דאָך בירגער פון לאַנד. דערפֿאַר קענען די פּרנסים ניט זיין מער קיין שתדלנים פֿאַר יידישע רעכט, ווייל פּרייהייט באַשטייט טאַקע אין דעם וואָס עס איז ניטאָ מער קיין יידישע רעכט. דאָס דאַרף איצט טאָן די „וואול דענקנדי קריסטענה אונ' דיא יודישע פֿאַטריאָטן“, און ניט די פּרנסים, וועלכע ווערן עפּיטירט ווי „קאַנאַליעס, אַריסטאָקראַטן און דוועהרפּס“ [קאַרליקעס]. (דיס-קורס, נומער 3).

זיי ערקלערן די יידן, וואָס מיינט מלוכה-מאַכט; אַז אַלע, וואָס זענען צופּרידן מיט דער קאָנסטיטוציע זאָגן: יאָ, און אַלע קעגנער זאָגן: ניין.

צו די וועלכע קוקן אויף קהל, ווי אויף די העכסטע מאַכט, זאָגט דער שרייבער פון דעם נייער קהילה אַזוי:

„ווען אַ קיזור הייסט דאַרף מען טאָן“ אַ פּשיטא ווען אַ פּאַלק, וואו אַלע האָבן רעכט און קען „זעלבשט מיינ רעגיהרונג מיט העלפּן מאַכן אונ' אהך [אויך] יהודים און דיא רעגיהרונג האָבן

„דער דיסקוהרש“

וואז עס שוין נאָט לויב אונ' דאַנק זויא ווייט אין אונזר מדינה איז“
(נומער 2).

אַבער די פרנסים האָבן דאָס ניט געוואָלט און ניט געקענט פאַר-
שטיין.

ביידע צדדים האָבן פאַרטיידיקט זייערע פּאַזיציעס, ווייל עס איז
געווען — ווי עס באַמערקט ריכטיק דער האַלענדישער היסטאָריקער
Boekman — אַ קלאַסן-קאַמף אין בוזים פון אַמסטערדאַמישן ייִדן-
טום, וואָס האָט זיך קלאָר מאַניפעסטירט אין דעם קאַמף פון דער
ליבעראַלער ייִדישער בורזשאַזיע קעגן דער מאַכט פון די פרנסים“.
(De Vrijdagavond, 1929, VI, 106)

דערפאַר שפּיגלען אָפּ די דאָזיקע טשיקאָווע ביכלעך אזא אינטע-
רעסאַנטן דועל געפירט פון איין זייט מיט ראַציאָנאַלער פּראָפּאַגאַנדע
פון יענער תקופה, פון דער צווייטער זייט מיט אימפּולסיווע אַטאַ-
קעס, וואָס האָבן זיך באַמיט צו פאַרטיידיקן דאָס, וואָס פּריער אָדער
שפּעטער איז געווען פאַרמשפּט צו אַן אומפאַרמיידלעכן אונטערנאַנג.
מען מוז אָבער למען האַמט פעסטשטעלן, אז די שרייבער פון
דער נ. ק. זענען אַ סך ערנסטער, איידער די, פון דער א. ק. בעת די
ערשטע האָבן פאַר זיך אַ קאַנסטרוקטיוון פּראָגראַם און באַמיען זיך
איבערצייגן די קעגנער, אז עס איז ניטאָ קיין סתירה צווישן רעליגיע
און עמאַנציפּאַציע, טוען די צווייטע גאָרניט, נאָר שפּעטן זיי נאָך
און אויף יעדער סאַטירישער המצאה פון די „נעאַלאָגן“ ענטפערן זיי
מיט קאַנטר המצאות, וואָס איז ניט מער, ווי אַ דראַנג מבטל מאַכן
דעם צווייטן.

חוז דעם האָבן די פרנסים אויסגענוצט זייער איינפלוס כדי
ניט צו דערלאָזן דאָס פאַרשפּרייטן פון די דיסקורסן פון דער נ. ק.
די פרנסים האָבן אפילו אָנגענומען אַ באַשלוס אז „דער דרוקער
ר' יאַאָכים און זיין שוואַגער, וועלכע האָבן זיך אויסגעדריקט קעגן
אונדז מיט אינסינואַציעס און געדרוקט ביטול-ווערטער און אויך
באַשפּאַטן די ייִדישע געזעצן און אונדז — אז זיי זאָלן פון היינט
אָן מער ניט מעגן גאָרניט דרוקן פאַר דער קהילה לעולם ועד“ (צי-
טירט לויט 308, De Vrijdagavond, 1928).

מסתמא האָט מען די דאָזיקע שריפטן סיסטעמאַטיש פאַרניכ-
טעט, ווייל היינט צו טאָג זענען זיי זייער זעלטן און די ביבליאָגראַ-
פיעס פאַרנאַטירן ניט מער ווי זעקס קאָמפּלעטן אין דער גאָרער
וועלט (*).

(* אַמסטערדאַם — צוויי, ניו-יאָרק — צוויי, פראַנקפורט אַם מיין —
איין און אין אַ פּריוואַטער זאַמלונג — איין.

הוספות

- (1) אן ארטיקל פון „דיסקוהרש" פון דער נייער קהילה (נומ. 11),
- (2) א „רעדע" צו דער אלטער קהילה (נומ. 20).
- (3) אן „אויפרוף" פון דער נייער קהילה („דיסקוהרש" נומ 22).
- (4) „יודש פאלקס ליהר" בניגון מארסעליאנשע מערש.
- (5) איין אנדר ליהר בניגון קארמאניאלע.
- (6) ביבליאגראפישע רשימה פון די „דיסקוהרשן".

1

אן דיא מאנארכען זיך נענענדע פרנסים פון דיא אלטי קהילה אוני אן דיא גאנצי אלטי קהילה שלאווערנייא¹.

דו איך איך אונטר דריקס אונד איהר אונטר דריקטע אל צייט פר דום האנטי גהאלטן קען איך ניכט לייקענען. ניכט איך אלליין זונדרן זעלבסטן דיא קלוהגשטי אונטר איך. דיא נור וועהגנס פרנסה און איך נקעשענט בלייבן מוזן דיא בויסען² לייטען דיא גאנטע פרעמדע לייטען קארטע אין יעדער פלאטע וואו נור דער רוהה אייער קארטעטער הין ברינגט גיבן איך דען זא ריכטיגן טיטול: דום, ערטע דום, ערטערקליד דום אונד באהס האפט. איך כרויכה ניכט יעדער פון איך פרנסים צו נענען עז צו בוויזן דען אין איין אויף שלאק לאסט זיך אייער גאטצעס כועהן אונד פון דיא טיילען שליהסט מן אויף דו גאנצי אונד אלזא איז דער פראדוקט דום אונד ניכט אנדרשט אלז דום. דאך איין גוהטר שעניוס [געניוס] רעגיהר טע איך דו איך וואול איין דוממע קלוהגהייט נענען מאהג דו איזט דו איהר אויף אל דו וואהר האפטיגה שרייבן וואו מן זא וואהל אין קור ראנטן אלז אין ביכלכים קעגן איך גשריבן האָט ניכטס קענין גשריבן העט דו וואהר איין מאהל איין דוממער פר נונפטיגר איין פאל. דען צו דום אום אייער ניכטס ווערדיגס בטרענן מיט איין מענטלכי צו בווימפלען³. צו דום אום דעם גמיינר מאן דורך פר טיידעגונג נאוך מעהר איין צו פיהרן אונד אום בקוואהם וויא איין יעדער אום ווארהייט אנוואהר צו מאכן. צו פיהל אין גוויסן נדריקט אום אייערע טאהטן

(1) קנעכטשאפט — slavernij
 (2) בייזן
 (3) באַהאַלטן, פאַרמאַסקירן — bewimpelen

צו רעכט פערטיגן. טאהט איהר בעשט ניכטס צו שרייבן. אויף איין מאהל פוהר דעהר טייפלשי שרייב זוכט אויך אין גראַנקן: הייארט¹⁾ איין שרייבר. אונד איהר שרייבט. גאַט, גאַט וועלכי ערטיץ דוממע גשעפער! האבן זיך פר פרנסים פון זויא איינה קהילה אויף נואראפן. דיא נור אויף דז ביסיע [ביסל] פר מעהגן. אונגרעכטיגס פר מעהגן פראהלן גלייך אויב איין זאק גילדנס מעהר אודר וועהניגר גנונג זייא איין פאַלק פון טויענדע מענשן צו רעגיהרן. אונד וועלכר איין שרייבר! הערר סקריבענט, זאהג מיר איין מאהל אין פר טרויאן וואז האסטו גשריבן? האסטו מענשן איבר צייגט דז דיא ניאי קהילה אונרעכט האט? האסטו איבר צייגט דז דיא ניאי קהילה דז בלוהט דעם ארמען אויז זויגט וויא דיא אלטי טוהט? האסטו איבר צייגט דז איין קצין מעהר קאפ האט אודר האבן מוז אלז איין דלפון? האסטו איבר צייגט דז עס איין חרפה איז איין דלפון צו זיין? האסטו איבר צייגט, דז דער קענין ווערטיגר קצין אל צייט קצין בלייבן מוז? פון אללעס דז גיקש! דען דוא קענסט עז ניט! קיין מענש קען זאלכס! דוא בלעשטרסט [בלאַעסטערסט] דיא מענשן בוויילן רוב דלפנים דרין זיין. זאָהנסט אהני עז צו בוויין דז זיא גוים זיין! וועה איבר דיר נר. קוק אין דיין בוזעם. אין דיא בוזעם פון דיא אלטי קהילה. דא ווירסטו פינדן וואו מיט²⁾ דוא דיא ניאי [קהילה] בלאמיהרסט³⁾ עהזל [אויזל] בלאמיהרסט לייטן ווייל זיא נאטיהרליך גברעכליך זיין אונד ווילסט לייטן הער פאהר ציהן דיא זיך דורך איהר שלעכטעס בטראהגן פון טאהג צו טאהג זברעכליכה מאכן! אודר שרייבשט דוא נור אום דיין פר גטכי (?) דיין גרויסע לעטרס אונד דיין לשון הקודש הערען אונד זעהן צו לאָזן? דעהר שמש זאָהנסטו האט קיינה לעמוהנען⁴⁾ מעהר אונד דענקסט ניט דז דיין שמש, קיין ליינוואהטען(?) מעהר האט. פלוהכן נור קענסטו! הייסט דז קענין שרייבן! עהזעל, שורק! שרייבסט נור געלך צו פר דיהנען אונד זאָהנסט קיין וואהר הייט! דוא דעהר זויא פיהל אונגרעכטע טאהטן אויז גפיהרט האט לאסט דיך בצאהלן אום עהרליכע לייטען גענין וצו שרייבן. ביסט דוא דוממער עהזעל פום טייפל בזעסען. שענשט [שענדעסט] דוא אויף מאן דעססן פוהם דוא ניט וועהרט ביזט צו קוסן! אויף איהר

¹⁾ דינגען — Huur

²⁾ מיט וואָס

³⁾ בלאַמירן — קאַמפראַמיטירן

⁴⁾ קאַרש — lamoen

רב שענשט דוא! קענטע איך ניט אויף דיינעם אויך שענדן? קאנטע איך ניט אויך זאָגן דיינר איז קליין. אָבר איך לאס איהם אין גאטס נאהמען קליין אונד דער נייער רב גראהם זיין. ניין הערר סקריבענט שרייב, אבר שרייב מיט שכל. האשטו גרונדן געגין דיא ניאי קהילה איין צו ווענדן. לאס הערן! מן ווירט דיך ווידר לעהגן, איבר צייגן אונד וואו דוא האָסט גלייך געבן. אָבר קומסט דוא מיר ווידר מיט זיי איין אינפאם¹⁾ ניכטס בריוויטנד דינג פו דעם טאָג זא ווייסע דו איך מיינ פערד געגין דיך שאַרפן ווער. דו דיא דיך דורך לייב אונד זעהלע געהן ווירט. דיין נאהמען ווירדי איך אויך ניכט שאהנן, אונד איהר האהגערטע העררן דומהאנט²⁾ פרוניס איך ווינשע איך גליק מיט דען איין פאללי שרייבן! צו לאסן זיכר ווירט איהר עז אין אייער האכלעבליכע קאלעשיע קאמר³⁾ רעווידיהרען עה [איידער] עס דיא פּרעסע בטרעהטע אבר גלויבט מיר זויא פיהל איזט דוד דיקיע ניט גמאסיגט. זויא פיהל פויטן איהר איממער דרין לאססען ווירט דו דער ליבר גאָט איך אנדרע רעכט שאפנע גאָאנן איין געבן מעכטע דו גאָט דיא אויגן אייער בלינדע קהילה עפנן מעכטע דו גאָט דיא ניאי קהילה זעהגנה אונד שוטצע ווינשט איין מענשין פריינד⁴⁾.

2

אנרעהדע אן מיינ מיט בריהדר וועלכע זיך נאָך אונטר דיא אלטע קהילה בעפינדן

אינפעלטיגה, אינגעפיהרטע מענשען! מיינה ליהבע מיט בריהדר! הערט נוך איינמאהל דיא שטיממע איינס מענשען פריינד. הערעט נאָך איינמאהל דיא שטיממע איינר וואהרען יהודי אונד אורטיילט, אורטיילט אָבר אויך ענטשידן! שימפן אונד לעסטערן איזט מיינה זאכע ניכט. נור איך וויל אייך האָהר [דאָ] קליין דיא האַנדלונג אייערער פּרנסיס פו אויגן. לעהגן אונד איהר זאָלט אורטיילן אויב איהר האַנדלונג פו אייער וואהל זיין וואהר. אבר איהר זאָלט אויך אורטהיילן דיא האַנדלונגן פון פעליקס ליבערטאָטע, דיא סאָסיעטיהט [געזעלשאַפט] וועלכי זיך אין דיא גאַנצי וועלט בייא אללי וואהל דענקענדע יהודים איין שט טוב גמאכט האָט, דיא וועלכי פון אייער

(1) שענדלעך — infaam
 (2) נאַרישע לציים
 (3) דאָ מיינט עס קהילה שטוב — college camera

פרנסים זויא שלעכט אונד נידרטרכטיג בהאַנדלט איזט בלייבט ניכט אויף דיזוס צייט פונקט שטעהן, געהט אבר פיהלע יאָהרען צו ריק. אונד זאָגט מיר אויף ריכטיג: וואש אויב וואהל נאָך פרנסים זא לאַנג דיא קהילה שטיהט פר גוהטס פר יהודים אויז גריכט האָבן ? ניכטס אַנדרש אלש אין דש פאהריגע בעשטוהר¹⁾ אפראכאציעס אונד צאנקציעס [פארוואַלטונגס הסכמות און באַשטעטיקונגען] אויף איהר תקנות סדוס ער זוהכט אונד בקוממן תקנות וועלכי ניכט צור וואהל זיין אונד בשטאנד דער גמיינר מן איין גריכט זי זינד. ניין ! דער גמיינר בארגר מן²⁾ קומט אללעש צו לאשטן³⁾. דער רייכער איזט דא בייא פרשונד [פאָרשוינט]. לאָזן זיא איך איהרע ביהכר ווייזן וואו אל דאש אויף גבראַכטי געלט איז גבליבן אונד איהר ווירט פינדן אהן צדקה גבאי דער דיא צדקה מיט איין ענארמע סומא בנגבת האָט, אהן האל גבאי⁴⁾ דער דיא האל בנגבת האָט. פר שיהרנה קצינים דיא אין גובה כוהק גשטאַנדן זינד ביז זיא גשטאַרבן אונד פר דאהבן זינד. דש געלט פר לוהדרט אן חזנים ורבנים אן ניכטיעו⁵⁾ אונד געהפיעו⁶⁾.

אום אל דש גוהט צו מאכן האָט מן יערר יאָהר דיא איינקומשטן פון דיא האל⁷⁾ פר גרעסרט. אויף וועס זיין קאַפּ איז דש אויז גנאנגן ? אויף דעם גמיינר מאן. דער בקומט שינדור פלייש, בייז, קנאכ, גאהר זיין גוויכט ניט. דער קצין בקומט דיא ברישט, ריבב, דש פעט. אנדרי פינאַנציען וואהרן ניט צו מאַכען דען דיא פרנסים וואהרן קינע פינאַנציהרס. וואש האָט מן מוזן טוהן ? אין שטאט איין גענעראהלע בלאשטונג⁸⁾ אין פריאר צייטן אויף דיא ב"ב⁹⁾ כל אחד לפי ערכו צו מאכן האָט מן ליבר דיא קהילה אין חובות גשטאַכן. זונדר דש זיא נימר דא צו געפולמעכטיגט וואהרן אונד דען דאך ווידר האלבי פלעטטן אב גענאממן דיא שלעכטי דירעקציע האָט גמאַכט דש אל דש געלט וויא איין זינס טיף איז גוונקן. זיא

-
- 1) רעגירונג, פארוואַלטינג — bestuur
 - 2) בירגער מאן
 - 3) צו טראָגן
 - 4) דער גבאי פון דער „קאָראַבקע“
 - 5) קווינען — neefjes
 - 6) פלימעניקעס — nichtjes
 - 7) פלייש האַלע
 - 8) אַלגעמיינע באַשטייערונגען
 - 9) בעלי הבתים

וואהרן צו שטאָלץ אום יחידים אן צו רוהפן זיא איין פלאַץ צור פּר בעסערונג צו מאַכן. וואש איהר נוו¹) אין דיא פאהריגע צייטן אין דיזע מדינה וואהרט ברויך איך אייך ניכט פיהל וצו זאָגן. שלאהווען [שקלאַפּן] וואהרט איהר לייט. קוים דש עז אייך פערמיטיהרט [דערלויבט] וואהר אייך צו ער נעהרן. תקנות המדינה וואהרן דש איהר וואול פובליהק שוהלן מעהגט גיהן אבר פּר הונגר צו שטערבן²) איז חקום צוגעהן, אויז [הויז] טרעהגערראן, נייאי קליידר צו פּר קויפּן, בעלי מלאכות ניקש פון דז אללעש העט איהר טירפּן³) טוהן. מן האָט מיט אייך דורך דיא פינגר גזעהן. אונד דאָך וואכט געלט, קאפי אונד טעה געלט אונד אללעש וואש דער אינו נימול⁴) אויף געבראכט האָט העט איהר אויך מוזן אויף ברינגן. נבזה ונמאם וואהרט איר בעיני עם הארץ. בייא מלחמה צייטן העט איהר אל עז געפאהר מוזן אויז שטיהן וויא יעדד אינוואהנר. מן האָט אייך איינש [אפילו] קיין דאָנק דא פאהר [דערפאר] גוואוסט וויא פיהל מכשולים זיי דויא דארך ענטשטאנדן. איין גמיינר מן מיט איין הויז האלטונג גדרוקט פון דיא מדינה, גדרוקט פון דיא פרנסים האָט אללעש אָן ווענדן מוזן זיין קאשט [חיונה] צו פּר דיהנן. עז וואהר איהם ניט צו פּר דענקן דש דויא דורך פיהלע רענקע אונד שעלמע-רייאן גשעהן זענן וואו דורך ער קיין נאמנות אצל עם הארץ האטמע. איהר זייט איממד דש לאַנד גטרייא גבליבן. איהר וואהרט דש יאָך גוואהנט אונד הרגל נעשה טבע דא דורך וואהרט איהר דש אראניע סיסטעהמא [די אָראנישע מלוכה אָרדנונג] זא צו גטאהן. אבר זאהנט מיר וואש האבט איהר בייא דיא אומווענטעלינג [אומוועלצונג — ענדערונג — רעוואָלוציע] אין עש יאָהר 1787 גוואונגן? האָט מן אייך מעהר חריות [פרייהייט] צו גשטאנדן? דער פרינץ האָט פּער מיטיהרט יהודים מענין אין איטרט [Utrecht] וואהנן. דש הייסט הייאר⁵) טירפּן זיא פּר איין הויז צאהלן אונד מיט אנדרי בארגרש גלייכי לאשטן טראָהגן. אבר ווינקלי⁶) טערפטן זיא נישט טוהן. דש הייסט חריות. ווען איך ניקש טערף האַנדלן וואו פון זאל איך דען אויף ברינגן. גאָט ב"ה האָט דש ניט לענגר קענן פּר זיך זעהן. דיא

- (1) ניי, ניש לאַנג — nieuw
- (2) אַ פּראַזע, אַנטנומען פון אַ ס ע ר ס אַ רעזיע (זע אין טעקסט).
- (3) דאָרפן
- (4) אַ ניש ק ויין יידן
- (5) דירה געלד
- (6) האַנדלען

פראנצאזישע האָבן איין רעוואָלוציאָהן אין איהר מדינה פול בראכט אונד האָבן גזאַנט: דער מענש איזט פרייא דש איזט: פרייא אין זיינה גראַנקן. ער מעהגט גאַט דיהנן וויא ער וויל. דש הייסט יהודי אודר קיין יהודי אונד ער איז דאָך מיט זיינה עבין מענשן גלייך דש הייסט גלייך איזט ער איהם אום אויף אללעם אנשפרוך צומאַכן ווען ער בראהא אונט טונגטהאפט איזט. אים פר מעהגן קען דער ארמר מן דעם קצין ניט גלייך זיין ער איזט איהם אבר דאָך גלייך, ווען יעדער גאָהד זיין ערף אויף ברינגט איז דש וועניגה פון דעם ארמר מן זא פיהל אונד פילייכט נאָך מעהר אלש דש פיהל דעם רייכן. אונד ברוהדרשאפט איז כלל גדול שבתורה ואהבת לריעך כמוך. דיא פראנצאזישן זינד היר קומן אונד דיין מדינה האָט אויך דש סיסט-העמא ¹ אָנגענאממן אונטר זא איינר גראהסע מענגע יהודים גב"ה. האָבן זיך וועהניגע אויף גטהאן דעוועלכי עז פרשטאנדן האָבן. זיא וואהרען מייסטענטיילס אללי אין גרעסטע פורכט. דיא פרנסים מיט איהרע אנהאנג דיא פיהל געלד אויף ענגילאנד פר דיהנען וואהרן שונאים גמורים פון דיזה סיסטהעמא. האָבן דעם גמיינר איינפעלטיוגן מענש איינגעשמוהוט (!) [איינגעשמועסט]. ער וועהרע איין איינ-ברוך באמונותינו הקדושה. דא ענטשטינדן אבר אייניגה חכמים אונד מאַכטן זיך איינה סאסיעטיהט ² אונד פראהגטן אל דש חריות פר דעם יהודי וואש איהם אלש לאנד איינוואהנר צו קומט? זיא פראהגטן ערשטליך דש גוועהר ³ דא וואהר דער טייפעל לאם. דיא פרנסים פרעזענטיהרטען איין רעקוועשט [בקשה] זאלכט גענין צו גיהן. גלייך אויב דש קענין אונזר אמונה וואהר. אבר דש וואהר דיא מיינונג ניט. דען אין אלמונה, מיטמלבורג אונד נאָך מעהר פלעצער האָבן דיא יהודים שאהן לאַנגע דש גוועהר. אן שבת געהן זיא ניט. דען ווענעהר גפאַלט עז אן שבת אונד דען קען מן דאָך פר זוימן עז וואהר נור אום דש איהר קאפריהציע ⁴ עז ניט האָבן וואָלטן. וויא אויך אייניגה יהודים דא קענין פראטעשטיהרט האָבן אונד יעצונד ווייסט עז זיך אויז וויא פיהל יהודים געלט זיא דאָ דורך וועק גשמיססן האָבן. דען אל דיא לייטן פון פעליקס ליבערטאטע אונד דיא 24 יחידים דיא דאָ קענין צו דיזה צייט פראטעשטיהרט

¹ אָרדענונג

² חברה — Societeit

³ מיליטער דינסט

⁴ קאַפּריז

האבן. ברוכבן יעצט קיינה הינטר שטאלליגה קוואטיזאטציע¹) צו בצאהלן אונד אללי אנדרי יהודים מוזן עז בצאהלן. דא זינד לייטן דיא וואהל 50 א 40 גילדן אונד נאך מעהר מוזן צאהלן. דש הייסט געלט וועט געשמיססן. אבר וואש געהט עז זיא אן. זיא זינד רייך גנונג. זיא קעגנן עז מיססן [פארלירן]. אונד נאך דעם גמיינר מן פרעהג זיא ניקש. דש איזט נאך ניקש נאך דער הערא [ביז איצט] האט פעליקס ליבערטאטע איין רעקוועשט²) אן דיא רעפרעזענטאנטן פרעזענטיהרט אום דש בארגר רעכט פר יהודים צו פרעהגן, ניט פר זיך אלליין, נור פר אללי דיא יהודים. א מיינה ליבע מיט ברידער ווייסט איהר ניכט מעהר וויא פרנסים אין האג אויז גשיקט האבן זאלכש קעגין צו געהן. ביא דיא רעפרעזענטאנטן דיא הייזר אב גלאפן. מיט אדוואקאטהען מתיעז גוועזט, מיט קוטשט³) הין אונד ווירד גריטטן, עומד ומצפה גוועזן יעד. טאהג. דש עז ניט דורך זאל גיהן. לעהסט [לייענט] דיא טאהג בלעטטר וועלכי ארגומענטן אין דיא פרנאהדרונג [פארלאמענט] זינד פאהר געפאלן אום אונש דא פון צו ענטהאלטן אויב שאהן דיא סעפטעהמא [] פון דיא מדינה עז אונש ניט האט קעגן אנטהאלטן. האבן דאך קע- גינפארטייא אללעש אן גשטעלט אום עז קעגין צו ווירקען. ענטליך דורך פיהלע טרחות ויגיעות איז עז דאך דורך גאנגן, אויב שוין דש דריט חלק פון דיא פרנאהדרונג דוויא קעגין וואהר. דיא יהודים וואהרן מיט אללע איינוואהנערען גלייך געשטעלט, וויא וויהר אויך זעהן אייניגה דיא זיך זאלכעש צור נוצטן גמאכט האבן אונד זיך אין דיא גילדנס געקויפט האבן. דא נאך האט דיא מדינה דעקער- טיהרט דיא קערק [קירך] איזט פון דען שטאהט גשיידן. דש איזט איך בין ניכט געצוואונגן אודר דיא רעגיהרונג קען מיר ניט צווינגן אונטר איין קערק גנאהטשאפט [קירכן חברה] צו בלייבן אונד צו קאנטריבוואיהרן [ביישטייערן]. פעליקס ליבערטאטע איזט נאך ניכט שטיל גזעססן. זיא האבן עטוואש בווערקט וכל המתחיל בחצוה אומרים לו גמור. זיא האבן אין אויגן שיין גענאממן דער שלעכטער מעמד מהקהילה. האבן זיא זיך אנגעבאטין אצל הפרנסים צור רעדערסטע⁴) מהקהילה אונד ווען זיא ניכט וואלן דיא געפאלגען ער השבונם צו לאזן. אבר פרנסים האבן זיא ניכט אנגעהרט אלש

¹ קוואטיע, באשטימטע סומע — Quotisatie
² בקשה
³ קארעטן
⁴ באשטעטיקונג — redres

לייטע דיא פון דש וואהל זיינש אללער יהודים קיין צייט, קיין טרחה, קיין געלט נשפאהרט האבן. ניין! האבן זיא אבר שענדליך אבנוויין אונד האבן דיא פירוד בהקהילה דא דורך פר אורזאכט, וויא פעליקס ליבערטאטע קשי ערפס נזעהן האט האבן זיא רעזאלפיהרט [בא- שלאסן] זיך פון דיא סובארדינאציהאן לאס צו רייסן אונד איין נייאי קהילה צו מאכן, וויא זיא אויך ב"ה גמאכט איין. אונד דא מיט איזט דיא סאסיטיהט פראווישינעהל [צייטווייליקע חברה] אויז אנגדר גע- גאנגן. פרנסים האבן אין כרוז לאזן אויש רוהפן שענדליך אונד נא- ריש דען זאהנט איהר מיר איין מאהל מיינה איינפעלטיגה מיט בריהדר זענן מיינה קינדר ממזרים אום דש מיין פרויא אויף דיא העררן גראפט אונד ניט אלץ דיא האלץ מארק אין מקוה ניהט?¹ בין איך איין מסית ומדיח [אויפהעטצער] ווען איך אויף דיא העררן גראפט אונד ניט אויף דיא האלץ מארק שוהלן גיא? זאל מן זיך ניט מיר מתחתן זיין ווייל איך אן אייער פרנסים קיין געלט מעהר קאנ- טריבואיהרן [ביישטייערן] ווייל? איזט מייין שחיטה טריפה ווייל איך קיין שיסר(?) פלייש מעהר בייא זיא הוילן ווייל? זיא קרוישן איבר דיא ארמי לייט. לעזן דיא ארמי לייט איבר זיא קרוישן. האָט מן דיא ארמי דען צו קארץ וואללן טוהן? איזט ניט דער גאנצער אב זיכט פון פעליקס ליבערטאטע נוועזט דיא קהילה לטובת העניים צו וועללן רעדערעסיהרן? [באשטעטיקן] ווען דיא פרנסים העטטן פר כלל יהדות וואללן ווערקען העטטן זיא גלייך נאָהך דיא רעוואָלו- ציע וויא זיא גזעהן האבן דיא זענן לייט דיא יוא עטוואש אונטער נעממן טירפן זיך מיט פעליקס ליבערטאטע מוזן מתקשר זיין איינ- שטעממיג דש חריות צו פראהגן אונד אַ מיינע ליבע מיטבריהדר, וואָס איין גראהסעס שטיק וועהרן מיר ווייטר. וועלכי פריכטן העטעט איהר ניכט שאהן לאַנגע גענאסן. אבר פרנסים האבן זיך נור בטראכט, האבן אללעס אונטר פוהם וועללן וואַרפן מיט אל איהר קראפט פר הינדרן וואללן דש קיין יהודי אים שפיהל קומעט. אונד נוא זאגן זיא כלומר דיא סיסטהעמא פון דיא מדינה ברינגט עז מיט: דש איזט דיא נייאי קהילה איהר שולד ניט! איזט עז איהר שולד דען? דיא נייאי קהילה שולד איזט עז באמת ניט. אבר פעליקס ליבערטאטע שולד איזט עש! וועהר דען דעהר בלאקמיהלער קאלעק- טעהר?² נווארדן. ווען איהם דורך פעליקס ליבערטאטע ניט דש

¹ נעמען פון צוויי גאסן אין אמסטערדאמער געטאָ
² רכילות זאמלער

בארג רעכט צו גשטאנדן וועהר. וועהר דען דער אמיספורטר⁽¹⁾ מוניציפאלה גווארדן ווען ער דש בארגר רעכט ניט העט. איזט ניט אל דש וואש יהודי צו בעהרט פאלט דורך דיא ערשטי שטאפ' דורך דש דעקרעהט פון דען צווייטע סעפטעמבער 1796 גשעהן. העט מן וואהל אן אונש גראכט ווען מיר ניט גפראנט העטטן. האָט מן אונש דען ניט דיא וויקס פר נאהדרונגן⁽²⁾ גווייגרט אונד זיא וועללן אייך נאָך איין שמוהזן(!) דש עז ניכט דארך פעליקס ליבערטאָטע וואהר. אורטהילט איהר זעלבר אונד ענטשיידעט. זיא פלאמיהרן [בלא-מירן] דש קאָמיטע פון יוסטיהציע איבר איהר משפט. ווער אבר אויגן אים קאָפ' האָט דעהר זעהט וואהל איין, דש דער סוף ווירט זיין פיהל געלט כחנם פרשפילט. נאָך יעצט מיט דש אויז טיילן דעם גוועהר אונד וואהפנן וואלטן זיא ליבר אן דעם אינו נימול אלש אן דעם יהודי תשובה געבן אים גאהר ניקש אן דעם יהודי צו גינגן וואש זיא זונשטן פר איין כבוד מוזטן רעכינן אונד מיינט איהר דען דש דיזוש אללעש זיא גוהט אב לויפן ווירט ? ניין! דעהר גראהסער טאהג ווירט קומן וואו דיא וועה טוהערס אונ' צו רוק האלטנס אייע-רעם וואהל זיינש איהרע לאהן עמפאנגן ווירדן. אונד נור דעסט וועהגן שרייבי איך אייך אונד העראיננערע [דערמאן] אייך אן דעם גראהסער טאהג דער קומן ווירט. איך שרייבי אייך נור דעסט האלכן דש איהר אייך אן איהר געפליידער ניכט שטעהרן זאָלט אלש אויב איך אייך איין אימה איינאגן וויל. ניין ! קיין אימה ! איין גרושט הייט וויל איך אייך איין בלאהזן. איהר, איהר איינגעפיהרטע, איינ-פפליטיגה מענשו, אויך איהר, דיא וועגינט אייער פרנסה ניכט הרויס טירפט. איהר האכט בייא גאָט ניכטס צו פורכטן. אייך ווירט קיין לייד גשעהן. מן ווירט איין מיט ווייבר אונד קינדר שוטצן. אייער וואהל זיינש איזט דיא אונדרי. מן ווירט דא פאהר וואכטען אונד זאָרגן. דיא געפאלגע ווירדן אייך עם צייגן. דש מן שלאהפענדע פר אייך וואכט. איהר, ווייבר אונד קינדר, אייער גאהר קומן [יורשים] ווירדן אונד נאהם [נאָמען] זעהגען [בענטשן], אונדרי טהאטן פרייזן. ערלאנגען וויהר בלדי איינע קאָנסטיטוציאהן זא ווירט איהר דיא פרוכטן שמעקסן אונד גניהסן. אונד אַ מיינע ליבע מיטבריהדר וועלכע זעהגען [ברכה], וועלכען לאהב ווירדעט איהר דען ניכט אויס גיהסן איבר דיא הייבטער [קעפ] אייערער וואהלטהעטער. אבר אויך

⁽¹⁾ Amsfort

⁽²⁾ לאָקאלע זעלבסטפאָרוואַלטונג

מיט וועלכי פֿר אַכטונג ווירט איהר דיוה אייערע יעציגה נאָלדני פֿרנסים גרענקן, מיט וועלך איין וויהטע [רשעות] אונד ראכע ווירט איהר דש אונגהיימר ניכט פֿער פּאָלגן זיא זיגד גאָלדני האנצן [לצים] שורקען, דעספּאהטן, דריקערט דעס גמיינן מאנעס, וואהל טעהגרס אונד ראכטזיכטיגע טיהגערען. הין וועס [איינוועגס] מיט דיוה אנגהייער אויש אונזרע גרעכטענים ווירט איהר איינציג אויז רוהפן : אלזא מיינה ליבה בריהדר! פֿירכטעט אייך ניכטס! איהר ברויכט אייך ניכט מיט ווייבער אונד קינדער צו שאנצן. קיינר ווירט אייך עטוואש צו לייד טאהן. לאסט אייך ניכט צור גוואלמעטיגהייט עמד פֿעהרן! פֿליהעט דש געפּאהר אונד לאסטעט דעם בעהזוויכט דיא פֿר דיהנטע שטראהפע אלליין איבר אלש מענשען פֿריינד ווארנע איך אייך. דען דיא געפּאָלגען זיגד אונברעכיגבאהר. דען איך קעננה דיא רייכי טיהגער לאכענד געזיכט. איין אנגענאמעס נצוואונגענעס לעכעלעען אונד הייטערע מיהנע, שטאָליץ. דיא פֿעדער איינס פֿרעדיגרס אין דיא האַנד. מיט דש אללעש וואללן זיא אייך פֿר פֿיהרן. אבר וועה, וועהע איבר דיוע דיא זיך אין דיוה בעטריהגערשע שטראהם לאסטן הין רייסן! קיינע רעטטונג! קיין אויז קאממן, קיין פּאהר שפּרוך! ניכטס ווירט העלפן. נאָך איינס! טרויאט ניט דער גלאטמע צונג דעם רייכען. לאסט דש גאָלד אייך ניכט פֿר בלענדן אונד ליהבט אונ' שטעהט אייערע פּאַמיליע, אייערע הויז האַלטונג פּאהר מעהר קאן איך אייך ניכט זאגן. דיא צייט ענטוויקלט אללעש עז שטעהט אלזא בייא אייך צו פּאָלגן דיא ראהט.

איינס מענשען אונד וואהרהייטס פֿריינד

אן „אויפרוה“ פֿון דער נייער קהילה

(„דיסקוהרש“ נומ. 22)

מיינה ליבה מיט ברידער

ניכט אייער גליק נאהכטיווליג צו זיין. ניכט אייערע פֿרייאהייט צו פֿרלעטצן. ניכט אייך מיט שמאך אונד שאנדן צו איבר הייפן. ניכט אייך אייניגה פֿורכט איין צו יאהגן (וויא יענר שרייבר דער פֿרנסים) איזט מייז ציהל. ניין ליבה מיט בריהדר! אייערע וואהל שטאנד, אייערע רעכטע, אייערע פֿרייאהייט ליגן מיר אל צו טיהף

אם הערצן אום אייך ניכט פאהר, צו לייכטען, אום אייך ניכט צו ער מאהנען אונד אייך דען גראהסער טאהג אן צו קונד געהן. דער גראהסער טאהג, דעהר דעהן פאל אייערע אונטורדיקערט, אייערער דעספאהטען פר דיא אוינען דער גראהסע וועלט דאהר ווירט שטעללן. ליבה מיט ברידר וואש ברויכה איך אייך נאך פיהל מעהר צו ער מאהנען אום מיין פאהריגה אנרעהדע שיינט דיא שלעכטי דירעקציע ניכט אלליין. אבר אויך דיא אינטריגאנטשע שעלמשע אינטריגום אייערער גליק אויף עהוויג צו צערניכטען וועלכעס זיך פרנסים אונטר שטאנדן האבן. כלומר לשם שמים צו טאהן. נאך אם ראנדע דעם גראהבע בלייבן זיא וויא זיא שטעהט [אלע מאָל] וואהרן. נעהמ לייך: שורקן דעספאהטען, טיראונען, אונטר דריסקערס דעם ארמען מאננעס. שיינפראממע [צבועקעס], שטאָלצע, הירשזוכ-טיגע, דומהאנצען [נאָרישע לצים], רייכער, פרשווענדער דער ארמר געלדער, אייגענוינגיגה גשעפּה דיא אל דש וואהל זיין איהרער מיט בריהדער, איהרעם שטאָלץ אויף אפפערען, דיא אויף איהרע רייכטום, אויף איהר געוואוכערטעם גאָלד פראהלען. דיא ניא זא לאנגה הקהלה שטעהט עטוואש פר דש אלגעמיינה וואהל זיינס אויש גריכט האָבן. דיא אייך נאך מעהר גבוה ונמאס בעיני עם הארץ וויא איהר ביז יעצט וואהרט האבן מאכן וואללען. דיא נאך דיא יודשי רעפרעזענטי טאנטן דיא פר אייך וואכען (וויא וואהל אין איהרע שריפטן אויף איינה אינטריגאנטשע אהרט [אופן] משבח זיין). יעדאך אים אינרן איהרעם פרשטאקטען הערטצען אונד אים אינערעם איהרר ניימער פר פלוהכן. זיא רוהפן אייך דורך אנגעדונגענע שיינהייליקע שרייבערס צו: שטעהט פעסט, שטעהט ווייטער פעסט, וואנקעלט ניכט! זיא פארכטען איהרע נידרלאהגע אונד מיינען ביא אייך שוטץ צו פינדן. אלזא הערעט מיינע שטיממע! גראהבעט מיינע ווארטע אין אייערע הערצע! זאהגעט דיא אייערע ווייבר אונד קינד, דען זיא זינד וויכטיק. זיא פליהטען פר אייערע וואהלזיינס. זיא פליהטן צור אייערע מאנונג. הערעט דיא זעלבע אונד געהארבעט איך זאגע אייך. איך בשוועהרע אייך! איך רוהפע אייך מיט מעהר רעכט אונד ביליגהייט צו! שטעהט פעסט, שטעהט ווייטער פעסט! וואנד קענט ניכט! דש הייסט מיט אנדרע ווארטע: פוצעטט אייך ניכטם. איהר דיא וועהגענעם פרנסה אן זיא נעקעטטענר [געבונדן] זייט ווירט קיין לייד גשעהן. שוטץ צו פלוכט אונד סאטיספאקציהן ווירט איהר נאך צופרידענהייט פינדען. איהר דיצו ניכט זו וועהגען פרנסה אבהענגליך זייט אבר דיא דאך ביז יעצט שטייל בליהבן אונד אן איין

קליין הענטכיע [הייפל] מענשן דיא קוילן אויז עז [דעם] פיאער האבט לאזן זזהכען, אהני זיא הילפען צו לייסטען. וואהל אויזט וואהר. דש איהר עז אונש בערייאען ווירט. אבר פורכטן ברויכעט איר נכטס. איהר ברויכעט אויך נכט העלפן דעם פאל מיט צו בוורקען. דען דעהר אויזט שאהן ברויט שטיל שוויגענדע צושויאער זאלטעט איהר זיין. אונד איך ערגעטצין. נאָהך הער ווען דער פאל איינמאהל דאהר גשטעלט אויזט דאן זאלט איהר דש פר גניהנגו [פאָרגעניגן] האבן דיא פרייאהייט אייערער מיטגשאנדן בריהדער הילפן פארט צו פלאנצן. אבר איהר, דיא אויז דומהייט, אויז פאהר אורטייל, אויז האבזוכט קענין דיא גוטי זאככע זייט. קעהרעט צורוק! פר אייך, דיא נור אינסטרומענטן דעם רייכע וואהרעט אויזט נאָך צייט. זעהעט איין! זעהעט דיא צוקונפט! זעהעט צו וואש שוין כמה יהודים קומן זינד. דענקט דש יערר וועהר אנ שפרוך אויף טוגענד אונד קונדע קאן מאַכען עז צו בעהרט פאללען קאן. דענקט אום פארטאיעש [אומפארטייאיש]. נאהך דיא האַנדל־לונגען אייער פאהרשטעהער. אונד קעהרט אין דיא שאהם דער גרעכטיקייט ווידר אונד מן ווירט אייך וויא פראירטע שאהף אויף דעם רעכטונפאדע דער טוגענד אונד מענשן ליבה געגונדעט על דת אמונתינו הקדושה ווידר צו רעכט ברינגען. איר פראהג אייך מיינה ליבה מיט ברירר מיט וואש קאן מן אנציגן דש פעליקס ליבערטאטע אודר דיא קהלה עדת ישרון אייניגה איינברוך באמונתינו הקדושה האט מאכן וואללן, דש אייער פאהרשטעהער מיט איהרע שרייבערס, וויא מיט דען באס האפטן נאהמען פאן מינים אונד אפיקורסים בשטעמפעללען? זינד ניט אַללע איהרע האַנדל־לונגען ביז היר לטובת הכלל גוועזטי? דיא ביזהער נאָך בשטעהנבאהרע תקנות, דיא וויא איהר אויז דש איין אונד צוואנציגשטע פער פאלג מיינד שריפטכע גלעהזן האָט לויטר דעספאטיסמוס, לויטר קאנאליעריהן וואהרען. איך זאגע דיא תקנות צו רעווידיהרן, צו פר בעסערען געגונדעט אויף מעהר בילליגקייט [טאַלעראַנץ] גרעכטיגקייט אונד גלייכהייט, בעפעסטיגט על ידי דת תורתנו הקדושה אייערע רעכטן במדינה צו רעקלאמיהרן [צו פאָדערן] אייך אין גלייכו שטאהט מיט ניט נמולים בעסקי המדינה צו ברינגן, אייך מעהרע אונד בעסרי אויז זיכטן פר אייערע פרנסה צו פר שאפן. דיזום וואהרען זינד נאָך אונד ווירדן איממר בלייבן דיא געזינגען פון פעליקס ליבערטאטע אונד דיא נויאי קהילה עדת ישרון. דיא פרוכטען דעם פרייאהייטס בוים פאנגן אן צו רייפן. באַלד זאָלט איהר דיא שמעקען. אונד המבריל

בין עבדות לחירות דא איבר מאַכן. אלזא מיינע מיט בריהדער, מיון פר שפרעכן איז קיון קינדר שפיהל. פליכט נאָך עהע [איידער] די זום די פרעססע בטרעהט איזט דיא פאהר באטטן שאהן דא אייך דש אַללעס אן צו קונדיגען. אונד וועלך איין ננוטוהנוג ווירט מיון הערץ עמפפנינדן דש איך, אייך וואהר הייטען געזאגט האבי. בריהד דער פריינדע! שטעהט פעסט! קיינע שוטצען, פר אייערע וועהר טואער! קיינע עמפערונג זאגע אונד ווארנע איך אייך! דען בייא גאָט שוועהרי איך אונד גלויבעט מיר דמיו בראשו, קיין תקומה, קיין היל־פע! בריהדער! וועהר זיך אייניגה עמפעהרונגען אייסערען זאלטע אבער ווא צו דיזה ערמאהנונג? ווייס איך דאן נוכט? דש מייסט אַללע יהודים אויף דעם שוהל האפן? דש מייסט איהר אַללע אום געדולדיג אייך אויף דעם טאהג זעהנעט? [בייניקט] וואהל אן דאן ברידר! וואהל אן! דער טאהג איז דא! איהר זאלט אייך ערגעטען, איהר זאלט אייך ערפרייאען! איהר זאלט זעהן וויא דיא פרנסים זיך דיא הענדען ווירדען רינגען איינה שוידערענדער אנבליקסע ווען ווייב אונד קינדר איהרער מאננעס אונד פאָטערס שטאָלץ פר פלוהכען אונד בערייאען ווירדן. איינע אנגענעהמע סענע [סצענע] ווען דיא שמייכעלערס אונד אנגעדונגענע שרייבערס איהרע דומהייט בעוויינען ווירדען. אבער וואש הילפט עז? רייאע [חרטה], וויינען, שרייאען אונד קלאהגען? ווירט ניכטס העלפן! דש גראהטע באטאהפשע פאָלד, דש פאָלק, דש זיך אויף דעם 22 יאָנאר זא איינע גראהטע נאָהמען מאכטע דולדעט קיינע דעקרעהטען שענדערס מעהר! זיא ווירדן אייך צייגען וויא מן דעספאהטע שטראהפט אונד וויא מן דעם בארגער וואהל דענקענד מענשן בלאהנט. דש 127 יעהריגה דעס־פאָטישע אונגע הייאער מיט זיינה זיבן קעפף ווירט שוין איינמאָהל אין איין שלאג נידר גפעלט אונד וויא איין גיפט שפייאענדער דראכע ווירט עז דען לעטצטען שניק [אָטעם] געבן. אונד דאן ווירט אייערע קהלה אלש קהלה אונד איהר אלש יהודים אונד אלש באטאפשע איינ־געזעססענע גרעטטעט זיין, דיא פרוכטען שמעקען. דער טאָהג מיט גאָלדנע בוךך שטאהבן אין פראטאהאקאָל זעטציון, אונזרע טאהטען זעהנענען אונד אַללע מיט מיר צו גלייך אויז רוהפען:

לאַנג לעהבע דיא באטאפשע רעפובליהק!
 לאַנג לעהבע פעליקס ליבערטאטע!
 אונד לאַנג לעהבע דיא קהלה עדת ישרון מיט אַללע וואהל דענ־קענדי יהודים."

„דער דיסקוהרש“

יודש פאַלק ליהד

ביגון מארטעליאנשע מאַרש

[איבערגעדרוקט פון „דיסקוהרש“ פון דער ניוער קהילה, נומער 23 ;
די ערשטע צוויי סטראַפּעס זענען איבערגעדרוקט אין שולמאַנס;
שפת יהודית-אשכנזית וספרותה, 1913, 200-201].

1

קומט נון אללע בעלי בתים קינדער,
זעהט נון וואָס איין יום טוב איז דווא!
קינדער קען אייך טוהן איין הינדר¹
קלייד אייך אללע ווייס, רויט און בלווא²!

פרנסים, אַריסטאָקראַטען
זענען נון קיין אָרטכע³ וועהרט.
איהר שמחה איזט פר שטעהרט,
וואש זאָגן נון איהר אַדוואָקאטן?

אָ שמע, שמע ישראל
וואש איין חרפה פר דיא בוהל⁴
טריומף האָט נוא
דיא נייע קהלה שוהל⁵.

2

געהט יוסף פרינץ⁶ ניט איבר דש מים⁷
מיט זיין בוהל אונד שלומפר זאק⁸
מיט דיא צאכענערס⁹ לשם שמים,
אָ וויא האָבן זיא איין קראק¹⁰.

נאָהך צרפת¹¹ קענען זיא ניכט לויפן
אין ענגילאנד¹² איז איהר גאָט
זיא זינד נון נע ונד
זיא וואלטען זיך גאָהר געררן פר לויפען.

אָ שמע, שמע ישראל
וואש איין חרפה פֿר דיא בּוהל
טריומף האָט נוא
דיא נויאי קהלה שוהל.

3

חכם ונבון ר' דוד דיקיע⁽¹³⁾
וואש זאָנט ער נון מיט זיין בּוידך?
וויא נעפאלט איהם נון דש שטיקיע⁽¹⁴⁾,
ער זיצט נון ניט מעהר זויא הוידך!

עס מוז איהם נון געוויס קראפיהרן⁽¹⁵⁾
וואש אויב, שלמה המלך זאָנט
איך וועט דש ער נון קיין קוגיל מאהנט⁽¹⁶⁾
ווייל מן גיט רעמאויהרן⁽¹⁷⁾.

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

4

וויא זעננן זיא אין דיא באהנע?⁽¹⁸⁾
זיא וויססן נון גיט אין, נאָך אויש.
זיא זאָגן אוי מה היה לנו?
זינד שטוממפר וויא איין מוים⁽¹⁹⁾

נון ווערדן זיא ערשט רעכטע מענשן
דש ווירט איין יערד זעהען,
דש זיא ניט נאָהך ראשעפארט⁽²⁰⁾ געהן
מעהגן זיא וואול גומל בענשען.

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

5

זאָהנט תחנות, טוהט תפלה
אן לעמאן און בראמעט א⁽²⁰⁾

„דער דיסקוהרש“

אונד פלעהעט²¹) דיא נייאי קהילה
דיא אייך אללע גיבט דיא וועט²²)

וואש זאגט נון דער גרוישר רבי,
וואש זאגט נון דער קליינער רב?
נון ער ווערט איין באטאהב²³
אונד זיא קיין קויא²⁴) מעהר העכבע.
אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

6

רוהפט נון דיא פרייאהייט אבען
דש פרינציע²⁵) וואהר איין לאשט.
עש איז אום גאָט צו לאהבען
דיא פרנסים זיין פר גאשט

נון קעננן מיר אויך אמבטן האבען
אונד ווערדן בראווע זיין.
אונד קריהגען פלייש אָהנע ביין²⁶)
אונד דאָך וויא יהודים גלאהבען.
אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

7

אָ, זיא רוהפן נון אוחילה²⁷)
אונד מוזן אויש דיא באנק
זיא פרייאען נון מחילה
אונד געהן וועק מיט שטאנק.

אָ, וואש איזט נון איהר תקווה,
ווא איזט נון איהר פלייש האלל²⁸).
אָ וועלכע שרעקליכר פאלל!
וועק מיט איהר שטיינקענד מקוה!
אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

8

וואש הילפט זיא נון איהר וויללעם⁽²⁰⁾
זיא מעזן דאך אַוועק.
זיא זינד דוממער, וויא דער איהזל פון בלעם
אונד בלייבן עהוויג געק⁽²⁰⁾.

פסח זינד זיא מלכים
אונד קניבלען אן איין ביין⁽³¹⁾
זיא וואללען ניכט בראווע זיין
אונד דענקען נור אן איהר רווחים.
אַ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

9

זיא פּרציהלן יציאות מצרים
און וואללען קיין פרייאהייט ניכט.
זיא נעננען דיא אנדרי קראים⁽³²⁾
דיא דא טוהן איהר בארגר⁽³³⁾ פפליכט.

וויא ווירט זיא שמעסקן איהר אפיקומן
וואש איין ביטרר מרוד, איי
וויר זעננן אללי פרייא
אונד זיא מוזן קהל שטוב רוימען.
אַ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

באַמערקונגען

- ⁽¹⁾ שמער.
- ⁽²⁾ די קאלירן פון דער באטאווישער רעפובליק.
- ⁽³⁾ אַרמבע — oort אַ קלוינע האַלענדישע מטבעה, גרויס נוי אַ פעני.
- ⁽⁴⁾ לצים.
- ⁽⁵⁾ די קהילה „עדת ישראל“.
- ⁽⁶⁾ אַ פּרנס פון דער אַלטער קהילה ווערש דערמאָנט אין בינגס
Letterbode II. 34. זכרונות

„דער דיסקוורש“

- (7) אַ רמז אויף דעם, אַז די פּראָאָראַניש געשטימטע פּרנסים האָבן
אוינגעמלעך באַדאַרפט אַנטלויפן קיין ענגלאַנד, וואוהין דער
פּרינץ ווילעם איז אַנטלאָפן.
(8) ?
(9) אַרויסקוקער, זוכערס.
(10) קראַך, מפּלה.
(11) פּראָנקרויך.
(12) זע הערה: 7.
(13) אַ נאַמען פון אַ פּרנס.
(14) שטיקל, המצאה.
(15) קראַפּירן, אויסגיין.
(16) אַ קויל קען אים ניט טרעפן.
(17) באַזייטיקן.
(18) גלות.
(19) מויז.
(20) עשאַפּאַט.
(20 א) די יודן־דעפּוטאַטן אויסגעקליבן אין באַטאווישן פּאַרלאַמענט
אין סעפטעמבער, 1796.
(21) בעט.
(22) געזעץ (האַלענדיש).
(23) אַ בירגער פון דער באַטאווישער רעפּובליק.
(24) ?
(25) דער פּרינץ פון אַראַניען.
(26) אַ רמז אויף די נייע פּלויש האַלע פון דער נייער קהילה, וואָס
האַט פּאַרקויפּט „פּלויש אָן ביינער“. ער ווערט אַפּטמאָל דער־
מאַנט אין די דיסקורסן.
(27) די ערשטע ווערטער פון אַ ראש השנהדיקער תּפילה.
(28) זע: הערה 26.
(29) ווילהעלם, דער פּרינץ פון אראַניע, וועלכער איז אַנטלאָפן פון
האַלאַנד דעם 15טן יאַנואַר, 1795.
(30) נאַריש — gek (האַלענדיש).
(31) מאַכן געלט.
(32) קאראַימער, סעקטאַנטן.
(33) בירגער.

איין אַנדר ליהד

בניגון קארמאניאלע

1

יוסף פּרינץ¹ דער האָט געזאגט (ביז)
דש מיר ווירדן זעס גיאגט (ביז)

א, זיין שמחה איז פר שטעהרט,
אונד דש בלעטיע² איז אום געקעהרט.

א, וויא גרויש איז איהר מפלה!
א, וויא גרויש, א, וויא גרויש!
טנצן מיר נון מיט איין באהלע³
לאככען מיר זיא הערצליך אויש!

2

דוד דיקיע⁴ זיצט אונד שוויצט (ביז)
אויב שוין ער קיין אויבן היצט (ביז)
ליפמן רינטל⁴ ליגט אין דרעק
וויא קומט ער בשלום אוועק⁵.
א, וויא גרויש. (עקסעטרא⁶)

3

ר' אברהם דער פרומר מאן (ביז)
וואהר צופרידן מיט דיא באן⁷ (ביז)
אן דיא ניאי קהילה לייט
אונד נון איצט איין אנדרי צייט.
א, וויא גרויש. (עקסעטרא)

4

וואש הילפט זיא איהר קללה נוא (ביז)
הערט נון איהר יללה צו! (ביז)
בענדיט חלפון טעטשט⁸ ניט מעהר
אונד מיר קריגן דש גוועהר.
א, וויא גרויש. (עקסעטרא)

5

פרניסם האלטן אל איהר קראכט⁹ (ביז)
ווערדן הערצליך אויש גלאכט (ביז)

„דער דיסקוהרש“

ציטרן נון בייא יעדער שטאפ¹⁰
אונד דיא קהילה פאלט זיא אָפּ !

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

6

ווייבר יוכצט אונד זייט פר נניהגטי (צופרידן)
דש איהר איין אנדר מקוה קריהגט¹¹ (ביז)
לויפט נון נאָהך דיא ניאי האל¹²

קויפט פרייא פלייש פר ווארשט אונד באל¹³

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

7

דורי דורות טאנצט מיט אונז (ביז)

פרנסים האָבן נוא דיא בונס¹⁴ (ביז)

וואלטען אונש שמעהטץ¹⁵ שקלאווען זעהן

אונד טוהן אהנע בוססען¹⁶ געהן

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

8

יתומים טאנצט אום דיא פרייאהייטס בוים¹⁷ (ביז)

ביז יעצט האָט איהר עססין קוים¹⁸ (ביז)

אללע נון זאָרגט מן פר אייך

ארמע אונד רייך איזט יעצא¹⁹ גלייך.

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

9

אָ, דיא טונגענד האָט איהר זין

אָ, דיא טונגענד האָט איהר זין

שמעלט איין צווייטער פורים אין

שמעלט איין צווייטער פורים אין

קימו וקבלו על זרעם
עהרט דיא תורה אונד זייט פראם

אָ, וויא גרויש איז איהר מפלה!
אָ, וויא גרויש, אָ, וויא גרויש!
טנצן מיר נון מיט איין באהלע
לאכען מיר זיא העהצליך אויש!

באמערקונגען

- (¹) אַ פרנס פון דער אַלטער קהילה.
- (²) בלאט, גורל.
- (³) פרייד.
- (⁴) זע: הערה 1.
- (⁵) ביז דער דאָזיקער שורה איבערגעדרוקט פון ש ו ל מ א ו .
ז. 201.
- (⁶) et cetera — און אַזוי ווייטער.
- (⁷) חרם.
- (⁸) בלאַזן זיך.
- (⁹) קראַפּט, כוח.
- (¹⁰) טרויב.
- (¹¹) די נייע קהילה האָט אויסגעבויט אַ מקוה, וועגן וועלכער
גרען שרייבט:
"Sie errichten ein neues, reinliches Gemeindehaus, ein"
וואָס צוזאַמען מיט אַנדערע, מעסיקע רעפּאַרמען האָט ער אַרויס-
גערוּפּן דעם צאָרן פון די אַרמטאָדאַקסן (געשיכטע [דייטש] 10, 233—232, אויסגאַבע 1870).
- (¹²) די נייע שעכטהויז.
- (¹³) אַזעלכע קאַטלעטן.
- (¹⁴) צרות.
- (¹⁵) שמענדיק.
- (¹⁶) ביקסן. אַ רמוז אויף דעם אַריווננעמען די „נעאַלאַגען“
אין די באַטאווישע נאַציאָנאַלע גוואַרדיע.
- (¹⁷) דער פּרויהייטס בוים. דער קלוב „פעליקס ליבערשאַטע“ האָט
פּויערלעך געפּלאַנצט אַזאַ בוים דעם 1טן מאַרש, 1795.
- (¹⁸) אַ רמוז אויפן בית יתומים פון דער „נייער קהילה“.
- (¹⁹) איצט. אין פּרילוצקיס אַרבעט וועגן ווערטער מיט דער טויטש
„איצט“ (לאַנדוו בוך) ניט פּאַרצויכנט.

**רשימה פון די פעריאָדישע אויסגאַבעס פון דער
נייער קהילה**

(1) פרינדליכה אונטרעדונג צווישן צווייא גוטא פריינד וועגנש דיא טעגענווארטיגה אומשטאנדיגהייטן זעהר נוציג אונ' נויטווענדיג פרא איין יעדער צו וויסן.

2 ניט נומערירטע בל. [„עז פער פאליג נאך קומן“]

(2) עש פרא פאליג פון נומער 1. [טיטל דער זעלבער, אָבער אָנשטאַט וויסן איז אויסגעלייגט: ווישן]. 2 ניט נומערירטע בל. „גדרוקט אונ' אויס גיגעבן ביא די דרוקירש יוחנן לוי רופא וניסו ברוך“.

(3) [דער זעלבער טיטל] נומר 3.

2 ניט נומערירטע בל.

(4) [דער זעלבער טיטל]. נומר 4.

2 ניט נומערירטע בל. פון וועלכע נאָר די ערשטע דריי זיימלעך זענען געדרוקט. [די דאָזיקע פרא העפטן זענען דערשינען צווישן 15 און 27 מארט, 1795].

(1) דיסקורש. צווישן יהודים אין שיף פון איטרט נאָך אמר שטרדם. 8 + (2) ז.

(2) דיסקורש דרגווא — 8 בל.

(3) דיסקורש גהאלטן אין דיא קאָללעשיע ביא ליב האמיל. 7 בל.

(4) דיסקורש פערטע פער פאלג 7 בל.

(5) " פינפטער פער פאלג 4 בל.

(6) דיסקורש גהאלטן צווישן יהודים זיך אנטמוהטנדה אין דיא בישהאף. 7 בל.

(7) דיסקורש זיבעטר פער פאלג 7 בל.

(8) " אכטי " " 7 בל.

(9) " ניינטי " " 4 בל.

(10) " צעהנטי " " 8 בל.

(11) " אייליפטי " " 8 בל.

(12) " וצוועליפטי " " 8 בל.

(13) " דרייצענטי " " 8 בל.

(14) " פערצענטי " " 8 בל.

(15) " פופצענטע " " 7 בל.

(16) " זעכצענטע " " 8 בל.

- (17) " זיבצענטע " " 8 ב.5.
 (18) " אכטצענטע " " 7 ב.5.
 (19) " ניינצענטע " " 6 ב.5.
 (20) " צוואנציגשטי " " 8 ב.5.
 (21) תקנות פון דיא אלטי קהילה זייני עש איין אונצוואנציג-שטי פער פאלג. 18 ב.5. (פון דעם די לעצטע 2 ב.5. דער דיסקוהרש גופא).
 (22) דיסקוהרש צווייא אונצוואנציגשטי 4 ב.5.
 (23) אנרעהדע אן אללע יהודים באמשטרדם. דרייא אונ-צוואנציגשטי פער פאלג. 8 ב.5. (צום סוף זענען אָפגעדרוקט צוויי לידער: איינע בניגון מאַרסעליעזע און אַ צווייטע בניגון קארמא-ניאלא (זע אויבן).
 (24) אנרעהדע אן דש יעצעגע ניאע אנגעשטעלטע פראָוויז-אנעהלער בעשטיהר פאן דיא אלטע קהלה יע"ה. פיהר אונצוואנציגשטי פער פאלג. 5 ב.5.
 צוואמען 28 פּעריאָדישע שריפטן, חוץ כרוזים וועגן וועלכע מיר האָבן דערמאָנט אין טעקסט. (זע די רעפּראָדוקציעס אין דער דאָ-זיקער אַרבעט).

רשימה פון די פּעריאָדישע אויסגאַבעס פון דער אַלטער קהילה

- 1) דיסקוהרש וועגין דיא נייאי קהילה באמשטרדם גהאלטן אין איין פּאסט הויז וואו 2 פּאסט וועגינס צו גלייך אן קומן, איין וועגין קומט פון פפ"ד. דוא אויף איז איין יהודי הייסט פייבל אונ' אויף דיא אַנדערע פּאסט וואגין קומט פון אמשטרדם זיינען 2 יהודים: הייסן משה אונ' ליפמן. קומן דיא 3 צוגלייך אין פּאסט הויז.
 נומ. 1. 4 ב.5. [צום סוף אַ באַמערקונג: „עז פער פאלג מן קאסל א"ה היר נאהר"].
 2) דיסקוהרש וועגין דיא נייאי קהילה באמשטרדם, אונ' פר פאלג דיא קונטריהרונג אונ' בייא אזאמן קונפט אין קאסיל פון פייבל, משה אונ' ליפמן וועלכי בייא אזאמן לוישיהרן [לאָזשירן] אין איין ווירטץ הויז.

- נומ. 2. 4 בל. [צום סוף א באמערקונג: „עז פער פאלג מהנובר אי"ה היר נאהך"].
- (3) דיסקוהרש גהאלטן.....אונד פער פאלג פון ביא אזאמן קומשט אין הנובר פון פייבל, משה אונ' ליפמן. אונד בוויילין בפונדן האָבין דש דער שרייבר אודר שרייברש פון דיא רשעת ביהכלכע פר דיא נייאי קהילה עז לשון הקודש ניט מעכטיג זיין, אפשר ווייל עז קדושה איז. אויך צור נמאק פר פאר טוקליכע [צום קאמפאָרט פון איינצלנע] זוא ווערן ווייטר מיט לשון הקודש זוא פיל מיגליך זיין ווערט מענושיהרן [זיך באַנוצן].
- נומ. 3. 4 בל. [צום סוף א באמערקונג: „עז פער פאלג מהמבורג אי"ה היר נאהך"].
- (4) דיסקוהרש גהאלטן.....אונד פער פאלג פון ביא אזא מן קומשט אין האמבורג פון.....אונד צור נמאק גליך מיר שוין אין נומ. 3 פר מעלרט האבן ווערין זוא פיל אלש מיגליך זיין ווערט מאנושיהרן מיט לשון הקודש צו שרייבן.
- נומ. 4 [אָן א באזונדער שער-בלאָט]. 4 בל. [„עז פער פאלג פון שוועריהן אין מעקלין בורג הר נאהך אי"ה"].
- (5) דיסקוהרש גהאלטן.....אונד פער פאלג דיא ביא אזא מן סונפט אין שוועריהן אין מעהקלין בורג פון פייבל, משה אונ' ליפמן.
- נומ. 5. 4 בל. [„עז פער פאלג פון ברלין אי"ה היר נאהך"].
- (6) דיסקוהרש דרייא צעהנטע פער פאליג. 4 נומ. + 1 ניט בל. („אדווערטיסעמענט“) [צום סוף פון ביכל שטייט אז דאָס איז נומ. 1].

[2]	פירצעהנטע פער פאליג 7 בל. (נומ. 8 בל.)	"	(7)
[3]	פער פאליג 8 בל.	"	(8)
[4]	" 8 בל.	"	(9)
[5]	" 8 בל.	"	(10)
[6]	" 8 בל.	"	(11)
[7]	" 8 בל.	"	(12)
[8]	" 8 בל.	"	(13)
[9]	" 8 בל.	"	(14)
[10]	" 8 בל.	"	(15)

(Roest: 70-71; Z. f h B. XV, 150 : וע)

רשימה פון קוועלן, וואו דער „דיסקוהרש“

ווערט דערמאנט

- 1) C-a. Joodsche Taal in Nederland. „De Navorscher” 1855, 256.
- 2) S. Seeligman. Jewish Encyclopedia I, 542 (פון דאָרטן) איבערגעזעצט אין דער רוסיש-יידישער ענציקלאָפּעדיע (349, II)
- 3) Roest. Catalogue, 70-71.
- 4) Catalogue von Biema, No. 499.
- 5) Catalogue Levison. Am. 1903. No. 1209.
- 6) Catalogue Achwa. Amst. 1904, No. 1722.
- 7) Catalogue van Biene לעיתים 1907, No. 1539.
- 8) Catalogus van Judaica van de Welde, Amsterdam. Inter. Antiq. 1925, No. 51.
- 9) Zeitschrift für heb. Bibliographie XV, 149-150.
- 10) Tentoonstelling. Catalogus. Museum van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland. 1928, No. 51 (J. M. Hillesum).
- 11) Hirschel. De hebreuwsche typographie in Amsterdam. De Vrijdagavond, 1927, No. 44.
- 12) ז. רייזין. לעקסיקאן, 1913, ז. 673
- 13) שולמאן. שפת יהודית אשכנזית, 1913, ז. 201
- 14) י. שאצקי. ווי אַלט איז די אידישע פרעסע? דער „טאָג“, ניו-יאָרק, פון 23טן נאָו. 1927 (מיט 2 פאקסימילעס)

רשימה פון באַנוצטע קוועלן

- 1) Baasch, E. Holländische Wirtschaftsgeschichte. Jena. 1927.
- 2) Bouchet, E. La conquête de Hollande en 1795. Dunkerque, 1908.
- 3) Breen, J. C. De Regeering van Amsterdam gedurende den Franschen tijd. Amsterdam. 1914.
- 4) Colenbrander, H. T. De Bataafsche Republiek. Amst. 1908.
- 5) Hartog, J. De patrioten en Oranje. Amst. 1882.
- 6) idem. De Joden in het eerste jaar der Bataafsche vrijheid. “de Gids” 1875, pp. 116-152.
- 7) idem. Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Joden. (de Tijdspiegel, 1898.)
- 8) Hirschel, L. De hebreuwsche typographie in Amsterdam. De Vrijdagavond, 1927, Num. 42-44.
- 9) Jubileum der Emancipatie der Israelieten in Nederland. 1796-1846. Am. 1846.

- 10) *Italie, H.* De Emancipatie der Joden in 1796. "Amsterdamsch Jaarboekje" 1897, p. 86-101.
- 11) *idem.* Over de Societeit Felix Libertate en wat zij voor de Emancipatie der Joden heeft gedaan. Oud Holland, 1898, vol. 16. 51-62; 79-92; 147-167.
- 12) *Jacobsen, Jensen J. N.* Reizigers te Amsterdam. Am. 1919.
- 13) *Jorissen, Th.* De Patriotten de Amsterdam in 1794.
- 14) *idem.* De overgaven van Amsterdam in Januari 1795. Amst. 1884.
- 15) *Knappert, D. L.* Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk. Amst. 1912; 117-121; 209-220.
- 16) *Knuttel, W. P. C.* Catalogus van de pamfletten verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, 1486-1853. Haage. 1889-1920. 11 volumes.
- 16a) Krunitz's Encyclopedie, 1789.
- 17) *Kurlischer, J.* Allgemeine Wirtschaftsgeschichte. München, 1928, 2 vol.
- 18) *Maarsen, J.* Een Haagsche Opperabbijn over de "Neie K'hilloh". De Vrijdagavond, 1931, 36.
- 19) *Meyer, W.* Oranje en Israel. "Haagsch Jaarboekje" 1899, 435-452.
- 20) *Mulder, S. I.* Parnassijnsalmacht in vroegen tijd. Ned. Isr. Jaarboekje. Rotterdam, 1867.
- 21) *idem.* Het Geslacht Graanboom. Am. 1856. 20 pp.
- 22) *Nierop, T. S.* De immigratie en emigratie te Amsterdam. De Economist. 1893.
- 23) *Peyster, H.* Les troubles de Hollande à la veille de la révolution française 1780-1795. Paris 1905.
- 24) *Poppers, Helena.* De Joden in Overijsel. Amst. 1926.
- 25) *Roest.* Losse Bijdragen tot de Geschiedenis der Joden in Nederland. Isr. Letterbode. Vol. 2, 3; 1875-1876.
- 26) *Sabron, F. H. A.* De oorlog v. 1794-1795 op het grondgebied van de republiek der vereen. Nederlanden. Breda 1892-4.
- 27) *Seeligmann, S.* Joodsch Kultuur-historische Vragen. De Vrijdagavond. 6. No. 39, 195-197.
- 28) *idem.* "De neie Kille sjoel" ibidem 1928, No. 3.
- 29) *idem.* De Emancipatie der Joden in Nederland. Amsterdam, 1913.
- 30) *Sluys, D. M.* Uit bange dagen. De Vrijdagavond 1927. No. 20-27.
- 30a) *idem.* Het reglement van de Adath Jeschurun (de "Neie Khilloh") te Amsterdam. Amsterdam, 1931.

- 31) *De Silva Rosa*. Bijdrage tot de kennis van den economischen en politikien toestand der Hoogduitsche Joden te Amsterdam in het begin der vorige eeuw. Amst. 1916.
- 32) *idem*. Over de verhouding tusschen Joden en niet—Joden in de Republiek der Nederlanden etc. Am. 1922. 31 pp.
- 33) *idem*. Bibliographie der Literatur über die Emanzipation der Juden in Holland (Zeitschrift für hebr. Bibliographie, 1911. XV).
- 34) *idem*. Geschiedenis der Portugeesche Joden te Amsterdam, 1925.
- 35) *Valentin, Hugo*. Judarnas Historia I Sverige. Stockholm 1924, 519-529 ("עדת ישרון")
- 36) *Vischer, L. C.* Chronologische Tafel voor de Geschiedenis der Israelieten in Nederland. Utrecht. 1850.
- 37) *M. Wolff*. De houding der joden in Holland in den tyd tusschen Oranjegezinden en Patrioten. Bijdragen v. vad. Geschiedenis, 1907, 430-470.
- 38) *idem*. De Geschiedenis der Joden te Haarlem. 1917.
- 39) *Zedner*. Catalogue of the Hebrew Books in the British Museum. 1867.
- 40) *Zeitlin, W.* Bibliotheca Hebraica Post-Mendelssohniana. Leipzig. 1891.
- 41) *Zuiden, D. S.* De Hoogduitsche Joden in 's-Gravenhags Haag. 1913.

42) צבי ב"ר מרדכי מארקוס (אילפער) דברי נגידים.
אמסטערדאם, תקנ"ט, 72 זז.

43) יהודה ליב לעוויסאָן משפּחת גירי צדק ממדינת שווע-
דען. "בכורי העיתים" 2, 78-88.

חוץ דעם איז אויסגענוצט געוואָרן די מיטצייטלערישע פּובלי-
ציסטיק לויט די זאַמלונגען פון יידישן טעאַלאָגישן סעמינאַר אין ניו
יאָרק, "היברו יוניאָן קאָלעדזש" אין סינסינעטי, דאָזענטאַליאַנאַ אין
אַמסטערדאַם, ווי אויך די פּריוואַטע זאַמלונגען פון וועדער (אַמסטער-
דאַם זיגחיווט זעליגנאַן) (אַמסטערדאַם) און פּראָפּ. אַלעקסאַנדער
חאַרקס) ניו יאָרק).

„דער איזראעליט“

א יידישע צייטשריפט אין לעמבערג.
אין די יארן 1872-1869.

דורך א יוצפאל איז מיר געלונגען צו קויפן צוויי יארנענג (1870 און 1872) פון א צייטשריפט א. א. נ. „דער איזראעליט“. דער דאזיקער עקזעמפלאר איז געווען דאס אייגנטום פון דער דעראקציע גופא, ווייל אויף דעם איינבונד איז פאראן דער שטעמפל פון דעם פאריין „שומר ישראל“, וואס איז געווען דער ארויסגעבער פון דעם דאזיקן זשורנאל. דער פאריין „שומר ישראל“ איז ארגאניזירט געווארן אין לעמבערג אין יאר 1865. די מיטגלידערשאפט איז באשטאנען מערסטנס טייל פון דער דיפלאמירטער אינטעליגענץ. דער צוועק פון פאריין איז געווען: שאפן א צענטער, וואו אינטעליגענטע יידן זאלן זיך קענען צונויפקומען מיטן צוועק צו זוכן מיטלען ווי אזוי צו בילדען דאס פאלק.

די פירערשאפט פון דער לעמבערגער קהלה איז געלעגן אין די הענט פון די ארטאדאקסן. די אינטעליגענץ האט זי באקעמפט און געשטרעבט איבערצונעמען, אדער לכל הפחות, האבן א גרעסערע דעה אין דער הנהגה פון דער קהלה.

אין די ערשטע עטלעכע יאר האט דער פאריין קיין גרויסע זאכן ניט אויפגעטאן. די פירער פון פאריין האבן זיך ארומגעזען, אז אן אייגענער צייטונג, טאקע אין דער שפראך פון די יידישע פאלקס-מאסן וועט מען קיין גרויסעם ניט דערגרייכן.

אזוי איז געגרינדעט געווארן אין יאר 1869 דער צווייטעכנט-לעכער זשורנאל א. א. נ. „דער איזראעליט, צייטשריפט צור בעלעהרונג אונד העראנבילדונג דעם יידישן פאלקעס, הערויסגעגעבן פאם פעריינע „שומר ישראל“ אין לעמבערג. ערשיינט צוויי מאהל אים מאַ-נאמע“ (*)

(*) ריווען שרייבט (לעקסיקאן 1913, ז. 664), אז דער זשורנאל דער שיינט נאך (ד. ה. 1913). דאס איז א מעות. פון 1874 איז דער זשורנאל

י. מארגאשעס

יעדער נומער האָט געהאַט אַכט זייטן, דער פּאַרמאַט איז געווען דערזעלבער ווי די דאַמאָלסטיקע העברעאישע זשורנאַלן („המגיד“). דער פּרייז איז געווען איין גולדן אַ יאָר; מען האָט זיך אָבער געדענט אַבאָנירן אויף אַן האַלבן יאָר אָדער פּערטל יאָר. אַן איינציקער נומער האָט געקאָסט 5 קרויצער.

אין ערשטן נומער פון צווייטן יאָרגאַנג איז דאָ אַ מין פּראָגראַם אַרטיקל פון דער רעדאַקציע. דער דאָזיקער אַרטיקל פּאַרנעמט אַ גאַנצן זייט און איז געחתמעט „דאָס קאָמיטע דעם פעראייניעם, שומר ישראל“.

מיר גיבן איבער די הויפט־פונקטן אין דער שפראך און אויסלייג פון אָריגינאַל:

„דער לייטענדער אַרטיקל ווירד הויפטזעכליך די סאָציאַלע אונד פּאָליטישע זעטיילונג דער יודען אונד איהרע קולטוסגעמיינערן בעהאַנדלען.

די רובריק לאַקאַלע אָנגעלעגענהייטען ווירד וויכטיגערע פּאַרפעלע אין לעמבערג, זאָווייט זי אונזער אינטערעסע בעטרעפען — מיטטהייר לען אונד בעשפרעכען.

אין דער פּאָליטישער איבערזיכט ברינגען וויר דיא וועלטבעגע־בענהייטען אונד וויכטיגסטע עראייגניסען אין זעמטליכע אייראָפּע־אישען שטאַטען פּאָן 14 צו 14 טאגען אין לייכט פּאַסליכער צור־זאַמענהענגענדער דאָרשטעלונג.

די פּאַרמישטע נאַכריכטען ווערדען אינטערעסאַנטע מיטהיילונגען פּאָן אַלגעמיינעם אונד שפעציעלען יודישעם אינטערעסע בעמען. דער בעלעהרענדע טהייל ווירד פּאַפּולערע אויפזעע אויס דעם געביעטע אַללער וויסענשאַפטען ברינגען אויך אונטערהאַלטענדע אויפזעטצע, נאַמענטליך קליינע נאָוועלע אונד ערצעהלונגען וויא אויך ביאָגראַפישע סקיצען זאַלען איינגאַנג אין אונזער בלאַטט פינדען.

פיר מיטטהיילונגען און בעשווערדען אויס דער מיטע דעם פּוב־ליקומס, ווערד איינע רובריק אונטער דעם טיטעל „איינגעזענדעט“ אפּפּען געהאַלטען“.

דער לייט־אַרטיקל פון ערשטן נומער הייסט „די אַכטונג פּאָר

דערשיגען נאָר אויף דויטש. די יודישע אויסגאַבע איז אַרויס נאָר פיר יאָר. די שפּראַך אירע, ווי מיר וועלן זען פון די ציטאַטן, איז געווען שטאַרק פּאַרדויטשמעדישט אין גייסט פון דער גאַליצישער השכלה.

„דער איראעליטי“

דעם געזעמטע. דער מחבר פירט אויס, אז אויב עס טרעפט אמאל אדער האט ביו איצט געטראפן אז א ייד האט עובר געווען אויף וועלכן-עס-איז געווען פון דער רעגירונג, איז דאס געווען בלויז דער-פאר, וואס „די צאהלרייכע בעשרענקונגען אונזערע רעכטע פאסט אויף יעדעם געביעטע דער געזעמטגעבונג בראכטען עס דאהער מיט זיך, דאס דאס יידישע פאלק די בעשטאנדענען איהנען פינדליכע גע-זעמטע מיט ווידערווילען בעפאלגטע, אונד וויר מיסען עס אפען גע-שעהען, ביי יעדער געלעגנהייט צו אומגעהען זוכטע“.

איצט אבער האבן זיך די אומשטענדן און די געזעצן בנוגע יידן געענדערט צו בעסערן, דארפן עס די יידן אין אכט נעמען און „וויר זינד דען געזעמטען די העכסטע ליעבע אונד אכטונג שולדיג“.

אזעלכע לייט-ארטיקלען זענען פאראן כמעט אין יעדן נומער. עס ווערט אין זיי געפאדערט אמתע (ניט בלויז אויפן פאפיר) גלייכ-בארעכטיגונג פאר די גאליציאנער יידן.

אונטער דעם קעפל „לאקאל אונגעלעגעהייטען“ ווערט אין ערשטן נומער איבערגעגעבן דער פולער טעקסט פון א מעמאראנדום, וואס דער פאריון „שומר ישראל“ האט געשיקט דער גאליציאנער שטאט-האלטערין. דאס איז געווען אן ענטפער אויף געוויסע אונגריפן אויף דעם פאריון, וואס זענען געווען געדרוקט אין א ווינער צייטונג. עס האט זיך געהאנדלט וועגן דער שלעכטער בעל-הביתישקייט פון דער לעמבערגער קהלה.

די רובריק „פאליטישע איבערויכט“ באהאנדלט די פאליטישע טאג-פראגן אין עסטרייך, פראנקרייך און רוים. (קיין פארייניקטע איטאליע איז אין אנטפאנג 1870 נאך ניט געווען, און דער פויפסט האט דאמאלסט געשפילט א וויכטיקע פאליטישע ראָלע).

די „פערמישטע נאכריכטען“ ברענגען פארשיידענע אלגעמיינע ווי אויך יידישע ניס.

צווישן די דאָזיקע ידיעות ווערט דערציילט וועגן צוויי נייע רוסישע פארארדנונגען בנוגע מיליטערי-דינסט, און ווי יידן האבן דערפון זייער שווער צו ליידן, און דערפאר האבן א סך יידישע יונגע לייט אויסגעוואַנדערט קיין אמעריקע, „אום אין איינעם פרייען לאַנדע פריי לעבען צו קענען“.

די רוסישע רעגירונג האט זיך אבער אן עצה געגעבן, כדי פאר-פולן דעם בלויז אין רעקרוטן האט זי ארויסגעשיקט אין אלע גובער-ניעס א פארארדנונג, „אויך עלטערע מענער, די בערייטס דאס רעקרו-“

י. מארגאשענס

טירונגס-אלטער איבערשריטען האָבען, צו אַסענטירן" (נעמען אין מיליטער).

אויף אזא אופן זענען אין דער נאַכט פון 14טן אויפן 15טן דעצעמבער 1869 אין דער קרויז-שטאָט וואָדיסלאָוו אַרעסטירט גע- וואָרן אַן ערך פּופציק יידישע פאַמיליענפאַמערס.

יעוליב דעם און אויך צוליב אַ גזירה אויף יידישע דאָרפֿשענקערס אין דער סוואַלקער (אַזוי געשריבן) גובערניע האָבן די יידן אין אַמעריקע געשיקט אַ דעפּוטאַציע צום „פרעזידענטען גראַנט" מיט דער בקשה — ער זאָל זיך דורך דעם אַמעריקאַנישן אַמבאַסאַדאָר אין פעטערבורג „ביים רוסישען קייזער פּערווענדען דאָמיט די אידן" שען אונטערמאָנען מענשליכער בעהאַנדעלעט ווערען. דער פרעזי- דענט האָט דיא דעפּוטאַציען זעהר פּריינדליך עמפּפאַנגען אונד האָט אויך ווירקליך זיך אַן דיא רוסישע רעגירונג אין דיעזער אָנענעלעגענ- הייט געווענדעט."

„ביז יעצט" — ליינען מיר ווייטער — „איזט צוואַר נאָך אונ- בעקאַנט וואָס דיא רוסישע רעגירונג דאָרויף געאַנטוואָרטעט האָט. מאַן האָפט יעדאָך דאָס דיא וואַרמע מענשענפּריינדליכע פירשפּראַכע דעם אַמעריקאַנישען פרעזידענטען די ענטשפּרעכנדע ווירקונג האָבען ווירד."

וועגן דער לאַגע פון די יידן אין רומעניען קען די צייטונג אויך קיין גוטס ניט באַריכטן. דער פּריערדיקער מיניסטער בראַטיאָנו האָט פּאָהגעשלאָגן אַ געזעץ „וועלכעס די עקזיסטענץ דער יודען גענצליך צו פּערגיכטען דראָהטע". די וויכטיקסטע אייראָפּעאישע קאַבינעטן — דער עסטרייכישער, פּראַנצויזישער, ענגלישער, איבערהויפט דער עסטרייכישער, האָבן אָבער דער רומענישער רעגירונג די „נאכדריק- ליכע פּאַרשטעלונגען" געמאַכט געגן דעם, און איצט נאָכדעם, ווי דער מיניסטער בראַטיאָנו איז געפּאַלן, האָפט מען, אַז פון זיין גע- זעץ וועט גאָרניט ווערן.

אַן אויספירלעכע ביאָגראַפיע פון דעם באַוואוסטן יידישן גע- לערטן און פּילאָזאָף נחמן קראַכמאַל איז אָפּגעדרוקט אונטער דער רובריק „בעלעהרענדעס" אין פינף פּאַרזעצונגען.

דאָס איז געווען דרייסיק יאָר נאָך קראַכמאַלס טויט. אין לעמב- בערג האָבן דאָמאָלסט נאָך געלעבט אַ סך פון קראַכמאַלס פּריינד און תּלמידים און דערפּאַר איז די דאָזיקע ביאָגראַפיע, כאַטש זי האָט אין אַ סך פּרטים נאָכגעשריבן מאיר הלוי לעטעריסנס ביאָגראַפיע פון

קראַכמאַלן, איז זי דאָך גוט אָנגעשריבן און, ווי מיר שיינט, איז זי די ערשטע אַרבעט וועגן קראַכמאַלן אין יידיש.

אזוי האָט, למשל, מרדכי דובש* (מארעק נובס) (1805-1874), אַ לעמבערגער משכיל און קראַכמאַלס אַ תלמיד, דאָרטן געגעבן אַ אינטערעסאַנטע שילדערונג פון קראַכמאַלס כאַראַקטער. דער דאָזיגער אַרטיקל איז אַריגינעל געווען געשריבן אויף פּויליש און איז איר בערגזעצט געוואָרן פאַר דעם „איזראַעליט“. דער זשורנאַל האָט שטאַרק אינזיגען געהאַט די אינטערעסן פון זיינע פירער, און יעדעס מאָל, ווען עס איז נאָר געווען אַ געלעגנהייט, האָט מען קריטיקירט די מיוחסדיקע יודן פון לעמבערג, וואָס זענען געווען די פירער פון דער קהילה. אפילו קראַכמאַלס ביאָגראַפיע איז אויסגענוצט געוואָרן פאַר דעם צוועק.

צום סוף פון דערדאָזיקער לעבנס-באַשרייבונג געפינט זיך פאַלגנדיקער זייער אינטערעסאַנטער זאַץ:

„נאָך מיטען וויר ערוועהנען וועלכע אנויכטען קראַכמאַל איבער דען זאָגענאַנטען יחוס האַטע. עס פערשטעהט זיך פאַן זעלבסט, דאָס איין מאַנן וויא קראַכמאַל יעדען מענשען נור נאָך זיינעם אינער רען ווערטהע שעטצען קאָנטע אונד דאָס דיא ניעדערע אבסאָנפּט ביי איהם דיעזען ווערטהע ניכט מינדערטע. — געראדע פפּלעגטע ער צו זאנע פערדיענט איין מענש פאַן נידריגער הערקונפּט דאָפּעלטע אַכט טונג, ווען ער זיך דורך זיינע טונגענר אויסצייכענטע, די ער אָהנע ביי פּעל זיינע פאַרפארען בלאָס דורך זיינע אייגענע קראַפט זיך איינגע- איינגעט האָט — דער כאַראַקטלאָזע מענש אָבער פאַן פאַרנעהמען געשלעכטע איזט דאָפּעלט פּערעהרליכט. ווייל איהן דיא טונגענר אונד פּרעמדיקייט זיינער אָהנען ניכט אָבגעהאַלטען האָבען זיך אונווירדג צו בענעהמען.“

צווישן די אַנאַנסן, וואָס די צייטונג האָט געהאַט אין אַ נאָר גרויסער צאָל, (די לעצטע זייט און אַמאָל אויך די פאַרלעצטע) זיינען אויך געווען ידיעות וועגן ליטעראַרישע ענינים. אזוי איז, למשל, אין ערשטן נומער פון יאָר 1870 געווען אַן אַנאַנס וועגן דעם סדור „שפתי ישנים“ עם ביאור מורה דרך מאת דניאל נייפּעלד“. דער סדור ווערט אויך אַנאַנסירט אויף פּויליש: „מאָדלי טראָזימע איז“

* אַ באַקאַנטער כלל-טוער אין גאַליציע, געווען ראש הקהל אין לעמבערג און דעפּוטאַט אין עסטרייכישן פאַרלאַמענט.

ראַעליטימאָוו" ו' קאָמענטראַרעם מאַרעה דערעך, פּרועז דאניעלאַ נייעפּעראַ" (*).

צו פאַרקויפן איז דער סדור געווען ביי פּרץ סמאָלענסקין, דעם אַרויסגעבער פון „השחר" אין ווין.

אַן איינלאָדונג צו ווערן אַן אַבאָנענט אויפן „השחר" איז אָפּ געדרוקט אין דעם זעלביקן נומער. דער אַנענט איז געווען דער יונגער העברעאישער דיכטער אַהרן דאָרנצווייג פון לעמבערג.

צווישן די „בעלעהרענדע" אַרטיקלען, וואָס זענען געווען געדרוקט אין די צוויי יאָרגענג, וואָס איך פאַרמאָג, זענען אַזעלכע אַרטיקלען: „דער טהעע" וועגן דער אָנדענקונג און פאַרשפּרייטונג פון דער טייַ פּלאַנץ; „דאָס קוועקזילבער", „איבער דומהייט", אַן אויסצוג פון אַ פאַרטראַג פון אַ בערלינער געלערטן; „די רוימישע גהעטאָ", די לעצטע פון אַלע יידישע געטאָס אין אייראָפּע. עס זענען דאָרט אויך דאָ פאַרשיידענע אַרטיקלען איבער דער יידישער געשיכטע: וועגן תּשעהרבאב אין היינטיקן לאַנד מצרים לויט דער באַשרייבונג פון דעם יידיש-דייטשן דיכטער לודוויג אויגוסט פּראַנקל, ווי אויך ביאָגראַפיעס פון וויכטיקע פּערזאָנען, איבערהויפּט יידישע.

דאָס רוב פון די דאָזיקע אַרטיקלען זענען געווען איבערגעדרוקט אָדער באַאַרבעט פון דייטשע יידישע זשורנאַלן. עס זענען אָבער אויך פאַראַן אַריגינעלע אַרטיקלען און איבערהויפּט דאָקומענטן, וואָס האָבן אַ גרויסן ווערט פאַר דער געשיכטע פון די יידן אין גאַליציע. אַזוי, למשׁל, איז אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל מיט אויספירלעכע דאַטן וועגן דעם „אַסט-גאַליצישען שול-פּאַנד". נאָך פון סייזער יאָזעפּס צייטן האָט עקזיסטירט אַ יידישער פּאַנד, כדי מען זאָל אין לאַנד עפענען שולן פאַר יידישע קינדער. איז אָבער פון דעם גאַנצן עסס גאַרניט געוואָרן, און דאָס געלט איז געלעגן ביי דער רעגירונג און מיט די פּראָצענטן איז אָנגעוואַקסן אַ סומע פון עטלעכע הונדערט טויזנט גולדן. איטלעכס מאָל ווען מען האָט אין גאַליציע אָדער עסטרייך גערעדט וועגן גרינדן אַ ראַבינער-סעמינאַר, האָט מען אינזיי נען געהאַט דעם דאָזיקן פּאַנד. קיין גענויע פּרטים האָט מען אָבער ניט געוואוסט, ביז די צייטונג האָט וועגן דעם געמאַכט אַ גענויע אויספאַרשונג און זי פאַרעפּנטלעכט.

(* דניאל גיליעל, (1874-1874) — אַ יידיש-פּוילישער משכיל, רעדאַקטאָר פון דער ערשטער פּוילישער וואַכנשריפט פאַר יידן. זע וועגן אים: יוואָלבעטער, 7, 110-116.

אין זומער 1870 איז אויסגעבראָכן די פראַנצויזישע־פּרייסישע מלחמה. עסטרייך, וואָס האָט אין 1866 באַקומען אַ מפּלה פון פרייסן, האָט דאָס ניט געקענט פאַרנעסן און איז דערפאַר געווען אין גרויסער סימפּאטיע צו פראַנקרייך. די צייטונג גיט איצט אַלגעמיינע אַרטיקלען וועגן קריג און וועגן דער פראַנצויזישער געשיכטע, דער־הויפט וועגן די יידן אין פראַנקרייך און זייער עמאַנציפּאַציע אין די צייטן פון דער גרויסער רעוואָלוציע. עס זענען דאָרט אויך, שוין אין איינוועגס, פאַראַן אַ צוויי אַרטיקלען וועגן די איטאַליענישע יידן.

אַ וויכטיקער אַרטיקל א. נ. „די יודען אין גאַליציען אין נאַציאָנאַלער שטעלונג“ איז געדרוקט אין עטלעכע פּאַרזעצונגען. דאָס איז געווען אַן אויספירלעכער ענטפּער אויף אַן אָנגריף אויפן פאַרזיין „שומר ישראל“, וואָס איז דערשינען אין אַ ווינער צייטונג. דער פאַרזיין איז באַשולדיקט געוואָרן אין אַנטי־נאַציאָנאַלע טענדענצן, „אַדער מיט אַנדערע וואָרטען, דאָס וויר צור פּאָלינישען נאַציאָן היער צו לאַנדע פּינדרליך ענטגעגען טרעטען אונד דערען בעשטרעבען צו הינדערען פּערוזוכען“.

דער דאָזיקער אַרטיקל איז אינטערעסאַנט מיט דעם וואָס ער אַנטהאַלט דעם אויספירלעכן פּראָגראַם פון דער טעטיקייט פון דעם פאַרזיין „שומר ישראל“, ווי אויך די שטעלונג פון דעם דאָזיקן פאַרזיין צו דעם קאָמפּליצירטן פּויליש־דייטשן קולטור־קאָמפּאָ אין גאַליציע. אַ פּאַר ווערטער וועגן די רעדאַקטאָרן פון „איוראעליט“:

דער רעדאַקטאָר פון ערשטן יאָרנאַנג (וואָס איך האָב ניט) איז געווען אַ געוויסער דאָקטאָר מ. גראָס. ער איז געווען רעדאַקטאָר ביזן נומער 23 פון 4טן יאָרנאַנג 1872.

דאָן איז געוואָרן רעדאַקטאָר יעקב קליין. אים האָב איך נאָך געקענט פּערזענלעך. ער איז געווען הויפּט־בוכהאַלטער ביים באַ־וואוסטן לעמבערגער גביר ר' אברהם יוסף מדפּים, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע יידישע בוך־דרוקעריי און ספּריס־געשעפּט.

קליין איז געווען אַ פיזיקער מענטש, און אונטער זיין פאַר־וואַלטונג האָט די צייטונג באַקומען די גרעסטע פאַרשפּרייטונג. ער האָט אויך געשריבן העברעאיש. אַלע העברעאישע ביליאָגן, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין „איוראעליט“ אין דער יאָרן־לאַנגער פּאָלעמיק מיט די אַרטאָדאָקסן און זייער אָרנאַן „מחזיקי הדת“, זענען געווען געשריבן פון אים.

דער דריטער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג, ווען זי איז שוין

י. מארגאשעט

געווען אינגאנצן א דייטשישע איז געווען דר. פיליפ מאנש. וועמען
איך האב אויך געקענט פערזענלעך.

מאנש איז געווען א גרויסער ליבהאבער און פארשער פון יידיש,
און ער האט אין זיין צייטונג אין א לענגערע אפּהאַנדלונג, (גענאנען
אין פאָרזעצונגען דריי יאָר 1888, 1889 און 1890), אונטערן נאָמען
„דער יודיש-פּאָליטישער זשאַרגאַן“.

בער באַראַכאָוו אין זיין „ביבליאָטעק פון יידישן פּילאָלאָג“ (אין
„פּנסק“, ווילנע, תרע”ג) שרייבט וועגן אים אזוי:

„דר. פיליפ מאנש איז געווען איינער פון די איידעלסטע אידישע
כלל-טהווער אין גאליציע, אן איבערגעבענער פריינד פון דער יודישער
שפראך, ליטעראטור און טעאטער. ער האט אויך איבערזעצט שלום
עליכמס „סטעמפּעניו“ אין דייטש. זיין וואונדערבאר-טיעפער גראַ-
מאטישער ווערק וועגן יודיש איז געשריבען מיט גרויס ליבע, מיט
א טיעפען פּילאָזאָפּישען און פּילאָלאָגישען בליק“.

דער פּריציפּטיקער טויט (7טן אויגוסט 1890) האט אונטער-
בראָכן זיין אַרבעט, וואָס איז געבליבן ניט פאַרענדיקט.

„דער אירואעליט“ איז געווען אַ לעבעדיקע צייטונג און מוטיר-
קער קאמפּסאַרגאַן, איבערהויפט אין זיינע ערשטע יאָרן איידער די
פירער פון פאריין און דער צייטונג האָבן אַריינבאַקומען אין זייערע
הענט די לעמבערגער קהילה. מיט צען יאָר שפּעטער האָבן זיי גע-
מוזט אָנפירן אַ פאַרטידיקונגס-קאַמפּה געגן דער נייער אַרטאָדאָקסישער
פאַרטיי און זייער אַרגאַן „מחזיקי הדת“.

דער דאָזיקער קאַמפּה איז שוין אָבער אַן ענין, וואָס האט מיט
דער צייטונג ניט צו טאָן*).

(* וועגן דעם קען מען לייגען ביי: 1) וו: פּעלדמאַן —
די פּאָליטישע פאַרטייען אין גאליציע, קראַקע 1908, באַנד 2 (פּויליש),
2) באלאבאן — די געשיכטע פון יודן אין גאליציע, לעמבערג,
1915 (פּויליש), 3) דר. פ. פּרידמאַן — די גאליצישע יודן
אין קאַמפּע אום אירע גלייכבאַרעכטיגונג (1848-1868), ווין, 1920
(דייטש).

די יידישע פרעסע אין אמעריקע, 1875-1885.

א וואָרט פריער

די ווייטערדיקע נאָטיצן זענען אַ המשך פון מיין אַרבעט „די אַנטשטייאונג פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע“¹, אין וועל-כער איך האָב פֿרובירט צונויפזאַמלען אַלע ידיעות און פּאַסטן וועגן די יידישע צייטשריפטן, וואָס זענען דערשינען אין אמעריקע אין משך פון די יאָרן 1870 — 1875.

אין יענער אַרבעט האָב איך געמאַכט אַ פּאַרזוך צו געבן אַ דעסקריפּטיווע ביבליאָגראַפיע פון דער אמעריקאַנער יידישער פרעסע אין די ערשטע צען יאָר פון איר עקזיסטענץ.

פונקט ווי אין דער פריערדיקער אַרבעט, האָב איך אויך איצט זיך געמוזט שטיצן אינגאַנצן אויף רעפּראָדוקציעס פון געוויסע טיילן פון איינצלנע נומערן פון די דעמאָלטריקע יידישע צייטשריפטן.

פון 1875 ביז 1877 — און ווייטער

אין 1875 האָט מ. יהלומשטיין² געגרינדעט די וואָכנשריפט „נויאַרקער איזראַעליט“³, וואָס האָט לאַנג ניט עקזיסטירט, און אין משך פון קאַרנע צוויי יאָר איז קיין נייע צייטונג ניט צוגעקומען. כ. צ. שרהזאָנס⁴ „יידישע גאַזעטן“⁵ זענען אזוי אַרום געווען אַ לאַנגע צייט אָן קאַנקורענטן, אָבער אין 1877 איז צוגעקומען די

(1) זאַמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אַמע-ריקע, רעדאַקטירט פון דר. יעקב שאַצקי. אַרויסגעגעבן פון דער יידישער קולטור געזעלשאַפּט . . . 1924, ז. 18—21.

(2) זלמן רייזען, — לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, ער-שטער באַנד, ז. 1256-1256.

(3) זאַמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע . . . ז. 19-20.

(4) זלמן רייזען-לעקסיקאָן, באַנד, ז. 886-886.

(5) זאַמלבוך . . . ז. 17-19.

ח. שטארקמאן

ערשטע יידישע צייטונג אין שיקאגע, „די איזראעליטישע פרעסע“, געגרינדעט פון ג. כ. עטעלסאָן⁶⁾, און א יאָר שפעטער — די „יידישע פּאָלקס-צייטונג“ אין ניו יאָרק. זיי האָבן שיעור ניט אומגעבראכט שרהזאָנס וואָכנשריפט, וואָס האָט שפעטער, נאָך אַ לאַנגן און שווערן קאמף, ביידן איינגעשלונגען. אָבער וועגן דעם ווייטער.

וועגן די מקורים.

ביים צענויפשטעלן די פריערדיקע אַרבעט און די איצטיקע, האָבן איך זיך באַנוצט מיט אַ היפשער צאָל מקורים, וואָס זענען פאַרצייכנט געוואָרן אין מיין רשימה פון „קוועלן-ליטעראַטור צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע 1870 — 1900“, געדרוקט אין אַמעריקאַנער „פּנסס“, באַנד 1, 1927 — 1928, ז. 312 — 320. כדי צו שפאַרן פּלאַץ האָבן מיר באַשטימט צו דערמאָנען די מקורים לויט זייער פאַרצייכנונג אין דער דערמאָנטער רשימה אין „פּנסס“ פון ייווא, ד. ה. „קוועלן-ליטעראַטור“ מיט אַ נומער צום סוף.

1. איזראעליטישע פרעסע.

ערשיינט יעדען פריימאָג (ענגלישער טיטול: Israelitische Presse). . . נחמן דוב עטעלזאָהן הערויסגעבער, שיקאַגאַ. רע-דאַקטירט פון ג. ב. עטעלזאָהן און ש. ל. מאַרקוס.

דער גרינדער און אַרויסגעבער פון דער דאָזיקער ערשטער יידי-שער צייטשריפט אין שיקאַגע נחמן דוב עטעלזאָן, איז געבוירן גע-וואָרן אין 1828 אין שאַסי, סוואַלקער גובערניע, און געקומען איז ער קיין אַמעריקע אין 1851.

אַ ייד אַ למדן און משכיל, האָט ער, באַזעצנדיק זיך אין שי-קאַגע, מיט דער צייט געעפנט אַ דרוקעריי. אין יענע טעג האָבן אין ניו יאָרק זיך שוין געהאַט באַוווּזן אַ ריי יידישע וואָכנשריפטן, און די דערפאַלגרייכסטע צווישן זיי איז געווען די „יידישע גאַזעט“, וואָס כּתריאל צבי שרהזאָן האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אין 1874. אַן אייגענע דרוקעריי האָט ער דאָך געהאַט, האָט עטעלזאָן אויך באַ-שלאָסן צו ווערן אַ צייטונגס-אַרויסגעבער, און אַ געלעגענהייט זיין פּלאַץ צו פאַרוויקלעכן האָט זיך אים אונטערגערעכט, ווען ס'האָט

6) זלמן רייזען-לעקסיקאָן, צווייטער באַנד, ז. 739-740.

אויסגעבראכן דער טערקיש-רוסישער קריג אין 1877. די מזרח-אייראָפּעאישע יידישע אימיגראַנטן, דאָס רוב געקומענע פון רוסלאַנד, האָבן געדורשט נאָך מלחמה-נייט. דאָס יידישע שיקאַגע האָט שוין אויך געהאַט אייגענע געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען, אזוי, אז עס איז שוין געווען אַן אָרט פאַר אַ לאַקאַלער צייטונג, בפרט ווען ניט אלע האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט אויסצושרייבן די ניו-יאָרקער צייטונג, וואָס פלעגט אָנקומען מיט אַ גרויסער פאַרשפּעטיקונג.

ווי דער 88-יאָריקער עטעלזאָן האָט דערקלערט ק. מרמור (" בעת אַ שמועס, וואָס זיי האָבן געהאַט אין סעפטעמבער, 1916, איז דער „הויפטצוועק פון דער צייטונג געווען ניט צו פריידיקן אַ וועלכע-עס-איז אידיע, נאָר צו געבן דעם יידישן עולם ניט און אַמאָל אויך אַ באַלייכטונג פון אַ געוויסער צייטפּראָגע".

פאַרן געהילף-רעדאַקטאָר פון זיין וואָכנשריפט האָט עטעלזאָן אָנגעשטעלט אַ משכיל און העבריער מיטן נאָמען ש. ל. מאַרקוס⁷. ער איז געקומען קיין שיקאַגע פון אַלאַבאַמאַ (אַ סאָוטערן סטייט, וועלכער באַזיצט פיר „אַלפּן", זאָגט מאַרקוס אַליין עדות אין זיינס אַ סאַפיטל זכרונות), און ער איז שפּעטער געווען אַ לערער אין איי-נער פון די צוויי יידישע שולן פאַר קינדער, אין וועלכע מען האָט געלערנט „חומש מיט מענדעלסאָנס איבערזעצונג און דרוק לשון עברי"⁸. צבי גרשוני⁹, רעדאַקטאָר פון דער „פּאַסט", די צווייטע יידישע צייטשריפט אין אמעריקע, אַרויסגעגעבן פון צבי הירש בערנ-שטיין¹⁰ אין ניו יאָרק אין משך פון 1870-1871, איז געווען איינער פון דער קאָמיסיע, וואָס האָט עקזאַמינירט די קאַנדידאַטען פאַר לע-רער-שטעלעס, און ער האָט מבינות געזאָגט, אז מאַרקוס טויג זיך אויס צו לערעריי.

די „איוראַעליטישע פרעסע" איז דערשינען אין שיקאַגע דריי יאָר כּסדר. די וואָכנשריפט איז דערנאָך אַריבערגעטראָגן געוואָרן קיין ניו יאָרק, וואו זי האָט געפירט אַ שאַרפע קאָנקורענץ מיט שרה-זאָנס „אידישע גאַזעטן". אין דעם קאַמף האָט די „איוראַעליטישע פרעסע" פאַרלוירן, און נאָך אַן אַכטי-יאָריקער עקזיסטענץ איז זי אונט-טערגעגאַנגען דעם 9טן אַפּריל, 1884, ווען ס'איז דערשינען דער לעצ-

7 קוועלן-ליטעראַטור, 40 ;

8 דאָרט, 34, 96 ;

9 דאָרט, 34, 39, 40 ;

10 דאָרט, 7, 39 ;

טער נומער. די „איוראעליטישע פרעסע“ האָט אויסגעהויבט איר זשורנאליסטישע נשמה מיט אַ ביטערער אַטאַקע אויף די „אידישע גאַ-זעטען“ און זייער אַרויסגעבער כּתריאל צבי שרהאָפּן.

אין שטיינשניידערס זשורנאַל „העברייאישע ביבליאָגראַפיע“ איז די „איוראעליטישע פרעסע“ צוזאַמען מיט מ. טאַפּאַלאָווסקיס „יודישער פּאָלקסצייטונג“ (זע ווייטער) פאַרצייכנט אין די יאָרגאַנגען 1878, 1879 און 1880¹¹). דאָס מיינט, אַז זיי זענען געווען די ערשטע אַמעריקאַנער יודישע צייטונגען פאַרצייכנט צו ווערן אין אַ וויסנ-שאַפּטלעך-ביבליאָגראַפישן זשורנאַל. עס איז דעריבער ניט אויסגע-שלאָסן, אַז אין אַן איראָפּעאישער ביבליאָטעק זאָלן זיך געפינען קאָמפּלעטן אָדער איינצאלע נומערן פון די דאָזיקע צוויי צייטשריפטן.

אַ פּולן עקזעמפּלאַר „איוראעליטישע פרעסע“ איז דערווייל ניט געלונגען צו קריגן. עס זענען פאַראַן צוויי אָריגינאַל-זייטן (5—6) פון אַ נומער, וואָס איז אַרויס אָנהייב 80ער יאָרן (קיין דאַטע איז ניט אָנגעגעבן) און פּאָטאַגראַפיעס פון די ערשטע זייטן פון צוויי באַ-זונדערע נומערן: פון נומער, וואָס איז דערשינען אין שיקאַגע דעם 4טן אַפּריל, 1879 (דריטער יאָרגאַנג) און פון דעם לעצטן נומער, וואָס איז אַרויס אין ניו יאָרק דעם 9טן אַפּריל, 1884¹²).

די „איוראעליטישע פרעסע“ איז געווען געדרוקט אין פּאָליאַ-פּאַרמאַט, מיט דריי ברייטע עמודים אויף יעדער זייט; „דער פרייז פיר איין יאָהר 2 דאָלאַר. פיר זעקס מאָנאַטע 1 דאָלאַר. פיר אויס-לאַנד 3 דאָלאַר. איין בלאַט 5 סענט. — פיר מודעות איינע ציילע 10 סענט. ביים מאָנאַט 10 פּראָצענט ביליגער. ביים יאָהר 20 פּראָצענט ביליגער. פיר קאָנגרעגאַציאָנען (שולן און חברות — מ. ש.) דיא העלפּטע בערעכענט“ ווערט אָנגעגעבן אין אַ קעסטלע, וואָס ציט זיך אונטער דער גאַנצער ברייט פון דער וואַכנשריפטס נאָמען.

די „איוראעליטישע פרעסע“ האָט אויך געהאַט אַ העברעאישע ביילאָגע „היכל העבריה“, וואו משכילים-העבריער האָבן זיך געקוויט מיט דער בת-השמים, און דער רעפּאָרס-ראַבינער פּולזענטהאַל, וואָס האָט אויפגעשטורעמט די אַרטאָדאָקסיע מיט זיין פאַרשלאַג, אַז מען זאָל גרים באַפרייען פון מילח, האָט אין דער דאָזיקער ביילאָגע גע-קראָגן זיין פּסק פאַר אַט-דער געוואַנטקייט.

אויף איינער פון די צוויי אָריגינאַל-זייטן פון דער „איוראעלי-“

(11) דאָרט, 82 ;
(12) דאָרט, 1, 61, 96.

מישע פרעססע" (געפינט זיך אין דער צענטראלער יידישער ביבליאָ-
טעק און פרעסע ארכיוו, ניו יאָרק) זאָגט די רעדאָקציע מיט אַ גרויסער
איבערשריפט:

"אָדווערטייזט אין דער „איזראַעליטישע פרעססע" — דיעפינסטע
יודישדייטישע צייטונג אין דער וועלט דיע „איזראַעליטישע פרעססע"
האָט מעהר לעזעשטאַף אַלס אירגענר איינע אַנדערע יודישע צייטונג".
די „איזראַעליטישע פרעססע" איז הן אינהאַלטלעך, הן שפראַך-
לעך, ניט אַנדערש פון שרהזאָנס „גאַזעטן", וואָס זענען דערשינען אין
ניו יאָרק. די ערשטע זייט הייבט זיך תמיד אָן מיט אַלגעמיינע און
יידישע ניס, אַמעריקאַנער און אויסלענדישע, און דאָס איבעריקע פון
ליעזן-שטאַף באַשטייט פון היסטאָרישע נאָוועלן, דאָס רוב איבערגע-
זעצטע פון די דייטשיידישע און ענגלישיידישע זשורנאַלן און אויך,
ניט זעלטן, פון די העברעאישע וואַכנבלעטער אין אייראָפּע.
אין זייט פון די צוויי-אַריגינאַל-זייטן „איזראַעליטישע פרעססע"
הייבט זיך אָן מיט אַ פאָרזעצונג פון אַ לענגערער ידיעה וועגן אַ יידיש
מידל, וואָס איז פאָרוואונדעט געוואָרן אין אַ שיסעריי צווישן אַ פאָ-
ליצימאַן און באַנדיטן. נאָכדעם גייט די באַשרייבונג פון אַ שיכורטע
וואָס איר מאַן האָט באַצאָלט אין געריכט צען דאָלאַר, מען זאָל זי
באַפרייען, און אונטער דעם געריכט-בילדל די פאָלגנדיקע ידיעה:

פריידע פיר יודען.

"דיא יודען אין ווהילינג, וועסט-ווירדזשיניא, זינד אין פריי-
דיגער אויפרעגונג איבער איינע זענדונג פאָן ערדע פאָן דעם יודישען
בית עולם ביא ירושלים. דאָס דיא ערדע איזט עכט בעווייזט דער
זיענעל דעם אַמעריקאַנישען וויצע-קאָנצול הערר יאקוב שומאַכער.
דער גליקליכער ערהאַלטער דער ערדע איזט איין געוויססער אויגוסט
פאָלאַק, אויך צעדערן אונד זאמען פאָן טרויבען זינד צור זעלבען
צייט פאָן ירושלים איינגעטראָפּפּען".

נאָך דער באַשרייבונג ווי אזוי מען האָט אין וואַיט פלעינס הינ-
געריכטעט אַ געוויסן האַפּמאַן פאַר דערמאָרדן אַ יידישן פעדלער, גייט
אַ לענגערע ידיעה א. נ. „רעליגיאָן אונד ליבע" וועגן אַ מעשה, וואָס
האָט זיך געטראָפּן אין דער דאקאָמאַטעריטאַריע (שפעטער זענען
צפון און דרום-דאקאָמאַטא געוואָרן באַזונדערע שטאַטן) מיט אַ יונגן
קאטוילישן אַדוואָקאַט, וואָס האָט זיך כסוד מל געווען חתונה צו
האַבן מיט אַ 16-יאָריק יידיש מידל. אָבער דאָס מידל איז גע-

שטארבן און איר ליבהאָבער איז קראַנק געוואָרן פון ערגערניש. אויפן טויטן־בעט האָט ער דערציילט זיינע קאטוילישע טאטע־מאמע, אז ער האָט זיך מגייר געווען, און געבעטן מען זאָל אים באַערדיקן אויפן יידישן בית עולם לעבן קבר פון זיין כלה. די דאָזיקע ידיעה פאַרנעמט אַ שפּאַלט און דריי פערטל, און די נייס־אַפטיילונג ווערט פאַרענדיקט מיט אַ מיטטיילונג פון ברידזשוואָטער, קאַנעטיקוט, אז אַ ייד איז דורך אַ צופאַל געטויט געוואָרן, ווען אַ פּעדלער, וואָס איז אַרײַנגעקומען צו אים אין שטוב האָט גענומען באַטראַכטן אַן אָנ־געלאָדענעם רעוואָלווער, וואָס איז געלעגן אויפן טיש, און דער רע־וואָלווער האָט פון זיך אַליין אויסגעשאָסן.

כמעט דער גאַנצער לעצטער שפּאַלט פון זייט 5 און איבער צוויי און אַ האַלב שפּאַלטן פון זייט 6 זענען אויסגעפילט מיט אַ היסטאָר־רישער דערציילונג, „דער זעקסטער פּערלאַנג“, ווי אזוי אַן אַרימער יידישער פּעלצהענדלער פון דאַנציג האָט געראַטעוועט פּיריריך דעם גרויסם לעבן און מיט וואָס דער מאַנאַרך האָט אים אָפּגעצאָלט פאַר דער טובה. די דערציילונג איז אַרויסגענומען פון דער ענגליש־יידישער וואָכנשריפט „היברו סטאַנדארט“. דערנאָך קומט אַ ידיעה וועגן אַ קאַנפּערענץ צו גרינדן אַן אנשטאַלט אויפן נאָמען פון משה מאַנטעפיאָרע צו זיין הונדערט־יאָריקן געבוירנטאָג, און דער לעצטער שפּאַלט ווערט אויסגעפילט פון דריי מודעות: וועגן טויט פון ר' אברהם לייב שו"ב פון שיסאגע; וועגן דעם ש"ץ, שו"ב ומהל אברהם ראָזענטאַל פון ראָטשעסטער, נ. י. אז ביי אים ווערן „אַרדערס פיר מהלשאַפט צו אללער צייט אָנגענאָממען" און „שנעלע היילונגען גאַראַנטירט"; און פון שאַפּנערס וויין־געשעפט. דער דאָזיקער אַנאַנס איז איין העלפט אויף ענגליש און די צווייטע אויף יידיש. די רע־דאַקציע לאָזט אויך וויסן, אז „דיא פאַרטזעצונג פאָן ילתא דיא טאַכטער רבי חפניא'ס גאון סוריא ווירד געכסטע וואָכע ערשיינען“.

2. „דיא יידישע פאָלקסצייטונג“.

„די גרעסטע אונטער ביליאַגסטע יידישע צייטונג אין אמעריקא.“ ערשיינט יעדען פרייטאָג. אַרויסגעגעבן פון מ. טאפּאלאָווסקי מיט לאַנדוי אַלס רעדאַקטאָר.

נאָך אידער ער האָט זיך גענומען צו צייטונגס־פאַרלעגעריי, איז מ. טאפּאלאָווסקי געווען דער אייגנטימער פון דער גרעסטער און בעסטער יידישער דרוקעריי אין ניו יאָרק. די דרוקעריי האָט זיך גע־

פונען אין 121 קאנאל סטריט, און דאָרט האָבן זיך געדרוקט שרה-זאָנס „יידישע גאָזעטן“ און י. מ. יהלמשטיינס „יוזאעליט“. ווי שרהזאָן דערציילט אין זיינע זכרונות¹³, האָט „טאָפּאלאָוו-סקי אָנגעפאָנגען צו חלומען דעם רעדאָקטאָרס גליקלעכן חלום, און מיט אַ ריכטיקן גרונט: „סטײַטש, אַז שרהזאָן האָט ניט קיין שריפט און ניט קיין געלט, און ער האָלט זיך דאָך, אַ פּשיטאַ שוין, אַז איך האָב דאָך אַן אייגענע דרוקעריי און אַ רייכע שוויגער, וואָס ביי איר וועט זיין אַ כבוד גדול צו האָבן אַן איידים אַ רעדאָקטאָר, וועט נאָך פון מיניע לופטשלעסער ווערן טאַקע ריכטיקע שלעסער.“ געטראַכט און געמאָן. באַלד איז באַשאַפן געוואָרן אַ „פּאָלקס-צײַטונג“, זייער שיין אויסגעשטאַמעט . . . איך בין געבליבן אָן שריפט, אָן געלט און אָן אַ זעצער, ווייל דעם זעצער האָט ער אויך צוגענו-מען . . .”

טאָפּאלאָווסקיס רייכע שוויגער איז טאַקע, ווייזט אויס, געווען וויליק אַרויסצוהעלפן איר איידים אין זיין נייער אונטערנעמונג. מען האָט אויך געקראָגן אַ פּאַסיקן מענטשן פאַרן רעדאָקטאָר-אַמט אין דער פּערזאָן פון ג. לאַנדוי, און אין זומער 1878 האָט די נייע וואַכנ-שריפט, „די גרעסטע אונד בילליגסטע יידישע צײַטונג אין אמעריקא“, אָנגעהויבן אַרויסצוגיין.

פאַרשטייט זיך, אַז די „גאָזעטן“ און די „פּאָלקסצײַטונג“ האָבן צווישן זיך שטאַרק קאָנקורירט, און איין אַרויסגעבער האָט געזוכט איבערצושטייגן דעם צווייטן. די „פּאָלקסצײַטונג“ איז באַמט גע-ווען שיין אין טעכנישן זין, אָבער פאַר צוויי צײַטונגען איז נאָך דע-מאָלט קיין פּלאַץ ניט געווען אין ניו יאָרק. טאָפּאלאָווסקין איז דער ענין פון אַרויסגעבעריי ביסלעכווייז נמאס געוואָרן, און ער האָט גע-זוכט אַ פּאַסיקע געלעגנהייט ווי אַזוי פּטור צו ווערן פון זיין צײַטונג אויף אַ שינעם אופן. די געלעגנהייט איז געקומען אין מאַי 1880. און אָט ווי די זאַך איז צוגעגאַנגען:

„אין יענעם טאָג זענען מיר ביידע, טאָפּאלאָווסקי און איך — דערציילט שרהזאָן אין זיינע זכרונות — צוזאַמען געווען אַלס דעלע-גאַטן אויף אַ קאָנווענשאָן פון אָרדער ברית אברהם. פּלוצים איז ער צו מיר צוגעקומען מיט אַ פּריינטלעכן „גוד אייווינג מיסטער שרה-זאָן“ און איז גלייך ווייטער אַרויס מיט די פּאָלגנדע דײַטלעכע ווער-טער: „איך קען שוין לענגער ניט אויסהאַלטן, וואָס וועט זיין דער

(13) קוועלן-ליטעראַטור, 1, 60, 61.

תכלית מיר קאנטורירען איינער קעגן דעם אנדערן. דאָס פעלד איז זייער באַשרענקט, און איך זע, אַז איך וועל ניט אויספירן . . . איך וועל אייך מיין „פּאַלקס-צייטונג“ פאַרקויפן, די אותיות, די סופֿ-סקריפּשאַן ביכער, מיינע אויסשטייענדיקע חובות און אַלץ. איך ווייס דאָך, אַז איר האָט נישט קיין קעש געלט, קענט איר מאַכן די צאָל-לונגען אין קליינע ראַטעס“. עס האָט קיין 24 שעה ניט געדויערט, און די גאַנצע יידישע שריפט, מיט די ביכער, און אויך דער זעצער פון דער „פּאַלקס-צייטונג“ זענען ביי אונדז אין שטוב געווען.“

אין די „יידישע גאַזעטן“ פון 28טן מאי, 1880 (6טער יאָר-נאַנט, נומ. 21), איז אָפּגערודקט אויף דער ערשטער זייט די פּאַלגנ-דיקע דערקלערונג פון מ. טאָפּאַלאָווסקי וועגן דער ליקווידאַציע פון דער „פּאַלקס-צייטונג“:

„פאַם הערויסגעבער יודישן פּאַלקס-צייטונג

נאָך ביינאהע צווייא יעהריגער הערויסגאַבע דער „יידישען פּאַלקס-צייטונג“, האָבען וויר יעצט בעשלאָסען, דיא ווייטערע הערויסגאַבע דער זעלבען אויפצוגעבען.

אַלס איך פאַר 2 יאָהרע דיא יודישע פּאַלקס-צייטונג געגרינדעט האָבע, האַטטע זיך איינע גראַססע צאָהל פּאָן סובסקרייבער אָנגע-שלאָסען און האָפטע איך דיעזעם בלאַטט צו איינעם בעלעהרעדן אונד ניטצליכען צו מאַכען. צו דיעזעם צוועק האָבע איך שטעטס בעשטרעכט פערבעסערונגען צו אָנצוברענגען. ליידער האָבען מיך דיעזע אַבאָגענטען אים שטיכע געלאָסען, דער גרעסטע טהייל האָט טראַטץ ביטטען אונד מאַהנען דאָס אַבאָגעמענטס געלד ניכט איינ-געשיקט — פּאָן דער ערשטער ביז דער לעצטער וואָכע האָבע איך שטעטס יעדע וואָכע שווערהערעס געלד צוגעזעצט, אונד גלויבטע פיעללייכט ווירד עס בעסער ווערדען. עס לאַג ניכט דיא שולד אַן דיא צאָהל דער סובסקרייבער זאָנדערן אַן דיא ניכט פינקטליכע צאָהל-לונגען. עס איז דאָס טרויעריגע דאָס פילע סובסקרייבער בעטראַכט טען דאָס אַבאָגעמענטסגעלד אַלס איינע נרבה דיא זיא דעם הערויס-געבער געבע, אונד פיעלע האַלטען זיך זאָגאַר ניכט פאַרפליכטעט זעלבסט דיא נרבה צו געבען. דעסהאַלב מוסטע איך דיא צייטונג אויפגעבען.

דען פריינדען דיא מיך ווערהענד דער צייט דורך פראמפטע צאָהלונגען אונטערשטיטצען, דריקע איך היערמיט מיינען הערציג-סטען דאַנק אויס, זאָ וויא דאָס שמערצליכע בעדויערן פּאָן איהנען

אבישער נעהמען צו מיססען. צור צופריעדענשטעלונג דער יעניגען סובסקריבער אונד אדווערטייזער, דיא אונז אים פאראויס בעצאָהלט האָבען אונד דיא צייט איהרע סובסקריבציאָן אונד אדווערטייזינג איזט ניכט אָבערלויפען, האָבען וויר מיט מיסטר שרהזאָן דעם הע-רויסגעבער דער „יודישען גאָזעטמען“, אן דעם וויר אונזערע יודישע פאָלקס-צייטונג וויא אויך וואס דאָצו בעלאַנגט פירקויפט האָבען, ריקשפראַכע גענאָמען, אונד אויסבעסערונגען, דאָסס ער זאָל אָן דיא סובסקריבער אונד אדווערטייזער דער יודישען פאָלקס-צייטונג דיא פעהלענדע נוממען דורך דיא זעלבע צאָהל בלעטטער דער יודי-שען גאָזעטמען פרייא אונד אונגעלטליך נאכדרוקען אונד צוקאָמען ויצלאַססען. וואָס מיסטר שרהזאָן האָט אויך איבערנעמען אונד שריפטליך זיך פערפליכטעט צו טהון. דאָגעגען האָבען וויר אונד זערער זייטס אן מיסטר שרהזאָן אַללע אונזערע אויסשטעהענדע פאָ-דערונגען און סובסקריבשאַן געלדער אונד מודעות איבערגעגעבען. אונד מיסטר שרהזאָן איזט היערמיט ערמעכטיגט אַללע אונזערע ריק-שטענדיגע סובסקריבשאַנס געלדער פיר דיא פאָלקס צייטונג וויא פיר מודעות אָדער אדווערטייזמענטס צו קאָלעקטען איינצוקאָסירען אונד דאָפיר צו קוויטירען.

איך ביטטע דאָהער אַללע געהרטע אָבאָנעמען פאָן סיטי אונד קאָנטרע וועלכע זינד מיר נאָך ריקשטענדיג, דאָס זיא אַללע דיא מיר צוקאָמענדע סובסקריבשאַן געל-[?] געלדער צו זענדען אן מיסטר שרהזאָן, 21 אַללען סט.

מ. טאָפּאָלאָווסקי, הערויסגעבער דער פאָלקס-צייטונג.

ניו יאָרק, מאי דען 18טען, 1880."

REV. K. H. SARASOHN

21 Allen Street

New York

I hereby for value received sell and transfer to K. H. SARA-SOHN, all the debts due to me from subscribers or advertisers in or to the "Judische Volks Zeitung" newspaper and authorize him to collect all moneys therefore.

New York, May 24th, 1880.

M. TOPOLOWSKY.

City and County of New York, on this 24th day of May, 1880, before me personally came Moses Topolowsky, known to me to be the person described in and who executed the foregoing paper and acknowledged to me that he executed the same.

CHARLES H. SMITH

Notary Public,
New York County.

ח. שטארקמאן

פון א רעפראדוקציע פון דער ערשטער זייט פון נומער 13 „יו-דישע פאָלקסצייטונג“, דאטירט „ניו יאָרק, פרייטאָג. ז תשרי, תרל"ט“, איז צו זען, אז פאר די אבאָנענטן איז געווען דער „פרייז אין ניו יאָרק: 3 מאָנאט 40 סענט, 6 מאָנאט 80 ס. יעהרליך \$1.50. פרייז פיר קאָנטרע (פראַוויניץ): 3 מאָנאט 50 ס., 6 מאָנאט \$1.00 יעהרליך \$1.75.“

אזוי ווי אויפן נומער איז ניט אָנגעגעבן דער פרייז פון אן איינצלנעם עקזעמפלאַר, מעג מען אפשר אָננעמען, אז אויך די לאַקאָלע לעזער פלעגן זיך אבאָנירן אויף דער דאָזיקער וואָכנשריפט, וואָס איז זיי געבראָכט געוואָרן אַהיים דורך ספּעציעלע צייטונגס-טרענער און מסתמא אויך דורך דער פּאָסט.

נאָכדעם ווי די לעזער ווערן געבעטן אַריינצושיקן די „פּערנומע-ראַציאָנס-געלדער פיר דאָס לעצטע קוואַרטאַל“, ווערט געגעבן דער פּאָלגנדיקער „אינהאַלט“ פון נומער: „פּאָליטישע נייעס. פּאָליטישע איבערזיכט. יודיש נייעס. אויסלענדיש נייעס: שענע צושטענדע. דער קאָזער, דיא צייטונגען אונד דיא ניהיליסטען. ראַכע דער ניהיר ליסטען. איין ווייבליכער רויבערהויפטמאן. סוליימאן פּאַשא אונד דאָס קריענסגעריכט. איין אַזיאַטישער פירסט אונד זיין זאָהן. איין וואָרט פיר דיא עפּפּענטלעכקייט. דער יודישער פּעדלער (אַריגינאַל ראַמאַן) אָנצייגען.“

פון דעם אינהאַלטס-פּאַרצייכעניש קען מען זען, אז וועדליג דעם צושטאַנד פון יידישן זשורנאַליזם אין אַמעריקע אין יענער צייט איז די „פּאָלקסצייטונג“ באמת געווען אן גוט-צונויפגעשטעלטע וואָכנ-שריפט מיט אינטערעסאַנטע „פיטשורס“ אָפּגעבנדיק דערביי אַ סך פּלאַץ דעם אַלגעמיינעם פּאָליטישן און יידישן לעבן ניט בלויז אין אַמעריקע, נאָר אויך אויף יענער זייט ים.

יעדע זייט איז באַשטאַנען פון דריי עמודים. מיר ברענגען דאָ אן אויסצוג פון די „פּאָליטישע נייעס“, וועלכע פאַרנעמען אַ שפּאַלט און אַ פּערטל פון דער ערשטער זייט, כדי צו שאַפן זיך אַ באַגריף וועגן וואָס און ווי אזוי האָט מען געשריבן אין דער „יודישער פּאָלקס-צייטונג“.

פּאָליטישע נייעס

„דיא עסטרייכער האָבען די פּעסטונג דוואָרניק אין באַסניען באַ-זעצט, דאָדורך האָבען די אינסורגענטען זעהר פיעל פּערלאָרען, אונד איזט האָפּפונג פּערהאנדען דאָסס דער קריג אין באַסניען באַלד צו

ענדע זיין ווירד. ביי וויענראד, אין באַסניען, האָבען דיא עסטרייך-כער איינען זעהר גראַססען זיעג ערפאכטען. דיא אינסורגענטען פליעהען נאָך סערביען. דער עסטרייכישער אָבער גענעראַל פיליפּאָ-וויטש האָט געשריעבען, דאָסס ער ענדע אָקטאָבער פיעל מיליטער נאָך הויזע צוריק שיקען ווירד. מאן קאָן אָבער נאָך ניכט וויסען וויא דיא זאכען אויסזעהען ווירדען, ווען דאָס שלעכטע וועטער קאָממען ווירד.

„דיא עסטרייכער האָבען די לעצטע פעסטונג וועלכע דיא אינ-סורגענטען נאָך אין דער הערצאָגווינא געהאבט האבען נאמענס קלאַבוק עראָבערט. עסטרייך ווירד גלייך דיא פעסטונג (. . .) (* לאַסען (. . .) *) זעמען זאָלל.

„גריכישע צייטונגען טהיילען דיא נאַכריכט מיט, דאָסס דיא אינסורגענטען אין טעססאליען 8 הונדערט מאן טירקישעס מיליטער ביי דער שטאָדט ארפירא געשלאָגן האָבען. רוסלאַנד פערלאַנגט דאָסס איהם דיא טירקייא 310 אונד איינע האַלבע מיליאָן פראַנקס (77 מיליאָנען דאָלאַראַ) קריעגעס קאָסטען צאָהלען זאָלל. אין דעם בערלינער פערטראַג איזט נעמלעך איבער דיא קריעגסקאָסטען נאָר ניכטס אָבגעמאַכט וואָרדען.

„דיא ניהיליסטישע פאַרטהיי ווירד אין רוסלאַנד מיט יעדעס מאלע שטאַרקער. עס הייסט, דאָסס זיא איינע צייטונג הערויסגעבן ווירד, דיא אין פרייסען נאהע ביי דער רוססישן גרענצע ערשיינען ווירד. דיא רוססישע פּאָליציי האָט פאָן דער רעגירונג דען בעפעהל בעקאָממען אין אַללע פאַבריקען (. . .) (* צו האַלטען. אונד אַללע אַרבייטער דיא אין פערדאַכט שטעהען צו דען ניהיליסטען צו געהערען, צו אַררעסטירען.

„דיא רומענישע קאממער (קאָנגרעס) איזט ערעפנעט וואָרדען. „עס איזט מיט בעשטימטהייט צו ערוואַרטען, דאָסס דער קריי-עג צווישען ענגלאַנד אונד אפגאניסטאן אין אַזיען באַלד אויסברעכן ווירד. ענגלאַנד ציעהט זיין גאַנצעס אינדישעס מיליטער פאן פלימוטה אין ענגלאַנד דאָרטהין געשיקט. אַללעס איזט שאָן פארבערייטעט, אונד זיא וואַרטען נור נאָך איינען בעפעהל אָב, אום אין אפגאניסטאן איינצומאַרשירען. דער פירסט פאָן אפגאניסטאן, שור אַלי, האָט איינען בריף צום סולטאַן נאָך קאָנסטאַנטינאָפאָל געשריבען, אין וועלכען ער איהנען דען ראטה גיבט דיא מאַכמעדאַנער זאָללען זיך

(*) ניט לעזבאַר אויף דער רעפראָדוקציע.

מ. שטארקמאן

מיט רוססלאַנד פּעראייניגען. אונד ער האָט אויך געשריבען, דאָסס ער איינען פּערטראַג מיט רוססלאַנד אָבשליעסען ווירד. עס איזט קיין צווייפּעל מעהר, דאָסס רוססלאַנד דען פּירסטען געווען ענגלאַנד אויפֿ- געהעצט האָט."

"העכער אַ שפּאַלט אויף דער ערשטער זייט איז געווידמעט דער „פּאָליטישער איבערויכט", וואָס ווערט פּאַרטנעזעצט אויף דער צוויי- טער זייט פּון דעמוזעלכען נומער, אָבער פּון דער זייט איז קיין רעפּראָ- דוקציע נישטאָ.

פּאַרגלייכט מען די שפּראַך פּון דער „יודישער פּאָלקסצייטונג" מיט דער שפּראַך פּון די „יודישע גאַזעטען", זעט מען טאַקע, אַז די ערשטע איז געשריבן געוואָרן אין אַ פּיל לייכטערן סטיל, און ס'איז דערפאַר קיין וואונדער ניט, וואָס שרהזאָן האָט געהאַלטן טאַפּאַלאָוו- סקין פאַר זיין געפּערלעכסטן קאַנקורענט. דער אַרויסגעבער פּון די „גאַזעטען" האָט דערפאַר געהאַט גענוג אורזאַכן צו זיין צופּרידן, ווען טאַפּאַלאָווסקי האָט אים זיין „פּאָלקסצייטונג" פּאַרקויפּט.

ווער ג. לאַנדוי, רעדאַקטאָר פּון דער „פּאָלקסצייטונג" איז געווען, איז אונדז דערווייל ניט געלונגען צו דערגיין. צו זיין שבח זאָל גע- זאָגט ווערן, אַז לויט דעם צונויפּשטעל פּון דער „פּאָלקסצייטונג" און לויט דעם ריינעם סטיל, אין וועלכען זי איז געשריבן געוואָרן (ד. ה. אין אַ לייכטערן דייטשמעריש), איז ער בלי ספּק געווען דער בעסטער יודישער רעדאַקטאָר אין יענע יאָרן.

3. „דיא טעגליכע גאַזעטען"

אַרויסגעגעבען פּון כתריאל צבי שרהזאָן, ניו יאָרק. ערשטער נומער, דעם 18טן יוני, 1881.

אַ היפש ביסל שטערונגען און קאַנקורענטן האָט דער ענערגישער כתריאל צבי שרהזאָן געדאַרפּט בייקומען פּון 1874 ביז 1880, אַז זיינע „יודישע גאַזעטען" זאָלן שטיין אויף אַ פעסטן פּונדאַמענט. אין 1880 האָט ער שוין געהאַט אָפּגערונגען אין 21 עלען סטריט אַ קליינע דרוקעריי, וואָס האָט געהערט צו אַ דייטש. די „גאַזעטען", וועלכע פּלעגן ביז דעמאָלט אין געוויסע וואָכן אינגאַנצן ניט אַרויס- גיין, האָבן אָנגעהויבן צו דער שיינען רעגלמעסיק. דער באַלעבאַס פּון דער דרוקעריי האָט אָבער פּלוצים באַשלאָסן זיך אינגאַנצן אַרויסצוציען פּון ניו יאָרק, און ער האָט איינגערעדט

שרהזאָנען, ער זאָל די דרוקעריי ביי אים אָפּקויפּן. שרהזאָן האָט דעם דייטש אוועקגעגעבן זיין גאַנץ פּאַרמענן, אָבער עטלעכע טעג נאָך דעם איז געקומען דער מאַרשאַל איינמאַנען אַ „מאַרטגעדוש“. שרהזאָן האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן, און מען האָט די דרוקעריי ליציטירט, און שרהזאָנען אַליין איז געלונגען צוריק אָפּ צוקויפּן די דרוקעריי מיט דעם ביסל געלט, וואָס ער האָט אין לעצטן מאָמענט באַקומען אויסגעבאָרגט, און אין זיין אַרויסגעבערישער טעטיקייט האָט זיך אָנגעהויבן אַ נאַרמאַלע צייט. אין מאי 1881 האָבן די „נאַזעטן“ און די דרוקעריי צוזאַמען מיט דעם אַרויסגעבערס גאַנצער משפּחה זיך אַריבערגעצויגן אין 5 אַיסט באַרדוויי. אונטן איז געווען אַ מעבל־געשעפט; דעם ערשטן שטאָק האָבן פּאַרנומען די „נאַזעטן“ און די שרהזאָן משפּחה, און אויפן צווייטן שטאָק האָט זיך געפונען די סוואוואַלעקער שול.

שרהזאָן האָט שוין געוואוסט פון פּריערדיקע דערפּאַרונגען, אַז מלחמות און נאַציאָנאַלע צרות האָבן געשאַפּן מעגלעכקייטן פּאַר דער גרינדונג, דערשיינונג און אויסברייטערונג פון יידישע צייטונגען. ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די מוראדיקע פּאַגראַמען אין רוסלאַנד אָנהויב די 80ער יאָרן, האָבן גענומען שטראַמען קיין אַמעריקע מאַסן יידן פון צאַרן־לאַנד. יענע מזרח־יידן, וועלכע זענען שוין געווען פון פּריער אין אַמעריקע, באַזונדערס אין ניו יאָרק און אין די אַנדערע גרעסערע נאָנטע און ווייטע שטעט, האָבן געדורשט נאָך נייע פון יידישן לעבן אין אייראָפּע.

שרהזאָן האָט איינגעזען, אַז דאָס איז אַ שעת־הכושר אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג יעדן טאָג.

דעם 18טן יוני, 1881, איז אין ניו יאָרק דערשינען דער ערשטער נומער פון די „טעגלעכע נאַזעטן“ — די ערשטע יידישע טעגלעכע צייטונג אין אמעריקע, און אויף דער גאַנצער וועלט.

פון די „טעגלעכע נאַזעטן“ פון יענער צייט איז בלויז פּאַרבליבן אַ דערפּאַדוקציע פון דער ערשטער זייט פון צווייטן נומער. דערשינען דעם 19טן יוני, 1881. דריי און אַ פּערטל שפּאַלטן זענען פּאַרנומען מיט אַ באַריכט פון דער „חברה כל ישראל חברים“ (אליאנס איז־ראַעליט) וועגן דער לאַגע אין די פּאַגראַם־צענטרען, און דאָס איבע־ריקע פון פּערטן שפּאַלט איז אויסגעפילט מיט קורצע, פּאַר שורה־דיקע נייע פון בולגאַריע, ענגלאַנד, דייטשלאַנד, פּראַנקרייך און זייד־אַמעריקע.

אין ניו יארקער יידישן קווארטאל זענען דעמאלט נאך ניט גע-
ווען קיין יידישע צייטונגס-קיאסקן. האָט מען די „גאזעטען“ פאר-
טיילט צווישן די שפייז-קראַמען (”גראַסעריס”), און ווען די באלע-
באָסטעס זענען געקומען איינקויפן, האָבן זיי אין איין וועג שוין
אויך איינגעהאַנדלט די „גאזעטן“. דער יידישער לעזער פון יענער
צייט איז אָבער געוואוינט געווען צו קויפן אַ צייטונג בלויז ערב
שבת, זענען דערפאַר דאָס רוב נומערן פון די „טעגליכע גאזעטען“
געבליבן ניט פאַרקויפט¹⁴.

נאָך צוויי חדשים דערשיינען טעגלעך (אייגנטלעך פינף מאָל
אין וואָך), אויסער שבת און זונטיס זענען די „גאזעטן“ צוריק פאַר-
וואַנדלט געוואָרן אין אַ וועכנטלעכער אויסגאַבע.

4. „דיא טעגליכע גאזעטען“

„אַרויסגעגעבען פון כתריאל צבי שרהזאָן, ניו יאָרק. ערשטער
נומער — דעם 6טן אַפּריל, 1883.

באָטש זיין פּרוואו אין 1881 אַרויסצוגעבן אין ניו יאָרק אַ יידי-
שע טעגלעכע צייטונג איז ניט געלונגען, האָט שרהזאָן נאָך אלץ גע-
וואַרט אויף אַ געלעגנהייט ווידער צו גרינדן אַ טאָגבלאַט.

אין יאָר 1883, ווען די יידישע באַפעלקערונג אין אַמעריקע איז
שטאַרק פאַרגרעסערט געוואָרן מיטן צופלוס פון נייע איינוואַנדערער
פון די יידיש-רעדנדיקע צענטערן, האָט שרהזאָן ווידער אָנגעהויבן
אַרויסצוגעבן „טעגליכע גאזעטען“. די רעדאַקציע האָט דעמאָלט זיך
שוין געפונען אין 44 איסט בראָדוויי, און פאַרנומען דעם גאַנצן
צווייטן שטאָק פון דער דאָזיקער געביידע. שרהזאָן האָט ניט גע-
צווייפלט, אַז דאָס מאָל וועלן די „טעגליכע גאזעטען“ געפינען אַן אָפ-
גאַנג ביים יידישן עולם, צווישן וועלכן עס האָבן זיך אויך געפונען אַ
סך ערשט אַריבערגעקומענע משכילים. האָט ער דערפאַר זיך צוגע-
גרייט מיט אַ נייער צילינדער פּרעס-מאַשין, וואָס האָט אים געקאָסט
12 הונדערט דאָלער — ניט קיין קליינע מטבע פאַר אַ יידישן צייטונג-
אַרויסגעבער אין יענע יאָרן.

דער ערשטער נומער פון די נייע „טעגלעכע גאזעטען“ איז דער-
שינען דעם 6טן אַפּריל, 1883, און האָט געקאָסט 2 סענט אַן עקזעמ-
פלאַר. ווי מען קען זען פון אַ פּאָטאָגראַפיע פון דער ערשטער זייט

(14) קוועלין-ליטעראַטור 1, 18, 49, 60, 61.

(און דאָס איז אַלץ, וואָס איז פון אים פאַרבליבן פאַר די קומענדיקע דורות), הייבט זיך אָן דער ערשטער נומער מיט אַ לענגערן לייט־אַרטיקל און אַנטהאַלט אויך צוויי און אַ האַלב שפּאַלטן אַלגעמיינע נייע פון ענגלאַנד, רוסלאַנד, דייטשלאַנד און בעלגיע. די דאָזיקע זייט ווערט פאַרענדיקט מיט אַן אַנאַנס, אַ האַלבן שפּאַלט די גרויס, וועגן אַ יידיש טעקסטבוך זיך צו לערנען ענגליש.

דאָס לייט־אַרטיקל אין ערשטן נומער פון די באַנייטע „טעגליכע גאַזעטען“ ברענגען מיר דאָ ווייטער אין דער אַריגינעלער אַרטאָגראַפֿיע. דאָס דאָזיקע לייט־אַרטיקל איז ניט בלויז אַ מוסטער פון יידישן זשורנאַליזם אין אמעריקע מיט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, נאָר ווייזט אונדז אויך ווי אַזוי אַ יידישער רעדאַקטאָר אין די פאַר־רייניקטע שטאַטן האָט דעמאָלט געקוקט אויף דער יידישער און העב־עישער פרעסע און ליטעראַטור אין אייראָפּע.

דאָס לייט־אַרטיקל ליענט זיך :

„דיא צאַהל דער יהודים האָט זיך אין דען לעצטען פאַר יאָהרען אין אמעריקע בעדויטענד פּערגרעסערט, דורך דיא שטאַרקע אויס־וואַנדערונג אויס רוסלאַנד, עסטרייך אונד רומעניען וועלכער האָט אין דער לעצטען צייט אַלס פּאָלגע דער יודענפּערפּאָלגונגען אויס דען גענאַמען לענדערן בעדויטענד צוגענאַמען. דיא מעהרסטע דיעזען נייען איינוואַנדערער זינד אים שטאַנדע קיינע אַנדערע שפּראַכע אַלס די יודיש־דייטשע, אונד דאָס נור אין דער יודישער שריפט צו לעזען אונד צו פּערשטעהן. דיעזע לייטע וואַרען אָבער שאַן אין רוסלאַנד אונד אין עסטרייך אונד אין רומעניען געוואָהנט צייטונגען, ענטווע־דער צייטונגען אום יודישען שפּראַך אָדער זאָגאַר אין לשון קודש צו לעזען. ווייל דאָרט בעשטעהען בעריימט זייט מעהרערען יאָהרען פּערשעדענע צייטונגען וועלכע ערשיינען ענטוועדער אים יודישען שפּראַך, ווי צום ביישפּיעל „דאָס פּאָלקסבלאַט“, „דער ישראלי“, דער „קול מבשר“, „ווינער איזראַעליט“, „דיא פּעסטער יודישע צייטונג“, דער בוקאַרעסטער „היוען“ אונד דערגלויכען, אָדער אין לשון קודש וויא דער „המגיד“, „הצפּירה“, „הכרמל“, „העברי“, אונד בעזאַנדערס דער אין פּעישערסבורג יעצט צוויימאָל וועכענמליך ערשיינענדע „המליץ“, אונד אויסער דעם ערשיינען דאָרט אין יעדעם יאָהר הונדערטע קליינע געשיכטען אונד אַנדערע ביכער אונד ספרים אין דען צוויי־געאַנמען שפּראַכען, וועלכע ווערדען פּאָן חונד דערשט מוויזענדע יתודים פּליסיג געלעזען. אונד דיא מערסט רב־סישע יודישע איינוואַנדערער זינד אויך פּליסיגע לעזער, וויא וויר האַבען אונז געטוגענד איבערצייגט פּאָן דען פּיעלען בריעפען אונד צושריפטען, וועלכע וויר האַבען אין דער לעצטען צייט פּאָן איתען ערהאַלטען מיט דעם וואונש דאָס דיא הערויסגעבער דער גאַזעטען,

ח. שטארקמאן

דיא ביז יעמט נור אוינמאל אין דער וואַכע ערשיינען, זאללען אנשטאַמט דעם איינע טעגליכע צייטונג און געלער אויסגעבען, אונד דיא יעניגע לעזער, וועלכע פערשטעהען אויך אנדרע שפראַכען אונד ציהען עס פאַר אונזרע „גאַזעטען“ ליכער אַלס יאָנדע צייטונג צו לעזען, האָבען זיך מיט רעכט בעקלאַגט, דאַס עס גיבט נאָך נישט איין יודישעס מאַגעבלאַט, אונד ביא דער יעצטיגען צייט אַלס אַלע טעגליכע צייטונגען ברינגען דיא עראייגניסע אונד ניי־איגקייטען פאַן דער גאַנצער וועלט אין דעמועלכען מאַג און אין וועלכעס דיא עראייגניסע זינד געשעהן, ערפאַהרען עס דיא לעזער דער „גאַזעטען“ מאַגעסמאַל ערשט אַכט מאַגע שפער־טער, אַלס דיא לעזער אנדרער צייטונגען, אונד דיא ניי־איגקייטען זינד קיינע ניי־איגקייטען מעהר, דאַרום האָבען וויר בעשלאָסען מעג־ליך דיא „גאַזעטען“ מיט אויסגאַהמע פאַן שבת וו״ט הערויסצוגעדען. דאַרוך ווערדען וויר אים שטאַנדע זיין אונזרע לעזער דיא ניי־איגקייטען פאַן יעדעס מאַג גלייך דען זעלכען מאַג נאָכמיטאַג מיטצומהיילען, אַבוואַהל דיעזעס אונטערנעהמען איזט, וויא יעדער קאָן זעלבסט פערשטעהן, מיט פיעלער אַרבייט אונד מיט גראַסען קאַסען פערבונדען, מהען וויר עס דאָך גערן אונד מיט פערנגיגען, אום דיא גראַסע צאַהל לעזער וועלכע האָבען אונז דאַרום ערזוכט, צו פרידען צו שטעלען. וויר האַפּען דאַס אַלע סוכסקרויבערס, וועל־כע האָבען אונזער וואַכעבלאַט געהאַלען, ווערדען אויף דאַס מאַגע־בלאַט אום זאָ ברייטווילליגער אַבאַגירען.“

אונטערן לייט־אַרטיקל גייט די מודעה, אז די „טעגליכע גאַזע־טען“ ווערן געשיקט איבערן גאַנצן לאַנד פאַר פינף דאָלאַר אַ יאָר, \$2.75 פאַר אַ האַלב יאָר און \$1.50 פאַר דריי חדשים. אַן עקזעמ־פלאַר קאַסט צוויי סענט. די רעדאַקציע לאָזט אויך וויסן, אז די וועכנטלעכע „גאַזעטען“ וועלן ווייטער דערשיינען יעדן פרייטיק, ווי פריער, אין אַכט זייטן, אָבער מיט מער ליען־מאַטעריאַל. די באַנייטע „טעגליכע גאַזעטען“ זענען דערשינען דריי חדשים כסדר, און פון וילי אַן צוריק וועכנטלעך, ווייל אַ יידיש טאַגבלאַט אין אַמעריקע האָט זיך דעמאָלט נאָך אַלץ ניט געקענט אויסהאַלטן. אַ טעגלעכע יידישע צייטונג האָט טאַקע דעמאָלט נאָך ניט גע־קענט עקזיסטירן. אָבער אַ סך יידישע לעזער האָבן זיך שוין ניט גע־קענט באַנוגענען מיט אַ צייטונג בלויז איין מאַל אַ וואָך. צופריינד־צושטעלן די דאָזיקע געטרייערע לעזער האָט שרהזאָן אויף אַ שטיק צייט אַרויסגעגעבן יעדן דינסטיק די „יודישע פּאָלקס ציי־טונג“ (זע פריער), וואָס ער האָט אין 1880 אָפּגעקויפט ביי מ. טאָ־פּאָלאַווסקין און זי אָפּגעשטעלט.⁽¹⁵⁾

⁽¹⁵⁾ דאָרט 13.

צי שרהזאן האָט אַרויסגעגעבן די אָפּגעקויפטע „יידישע פּאָלק-צייטונג“ אויך בעת ער האָט אַרויסגעגעבן די ערשטע „טעגליכע גאָ-זעטען“ נאָך זייער פּאַרוואַנדלט ווערן צוריק אין אַ וואַכנבלאַט, אין ניט באַקאַנט. אין 1887, ווען עס האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין דאָס „אידישעס וואַכענבלאַט“ (זע א. נ. מלאכים אַרטיקל אין דעם זאַמל-בוך), איז עס געווען אַ מין המשך פון דער „פּאָלקס-צייטונג“.

5. „יידישעס טאָגעבלאַט“.

אַרויסגעגעבן פון שרהזאן און זון, ניו יאָרק. געגרינדעט אין 1885, ענגלישער טיטל Jewish Daily News

צווישן דעם ערשטן פּראָווו שרהזאָנס און דעם צווייטן אַרויסצו-געבן אַ טעגלעכע צייטונג האָט געדויערט בערך 2 יאָר, און צו מאַכן דעם דריטן פּראָווו האָט ער אויך אָפּגעוואַרט אזוי לאַנג, אָבער דאָס-מאָל איז אים שוין די אונטערנעמונג געלונגען.

די „גאָזעטן“ זענען פּאַרבליבן אַ וועכנטלעכע אויסגאַבע ווי פּריער. אין יאַנואַר 1885 האָט שרהזאָן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן זיין „יידישעס טאָגעבלאַט“, וואָס איז דערשינען אָן איבעררייס 45 יאָר, ביז די צייטונג איז דעם 30טן אַפּריל, 1928, איינגעשלאָנגען געוואָרן פון „מאָרגן זשורנאַל“, און די וועכנטלעכע יידישע „גאָזעטן“ זענען דעמאָלט פּאַרייניקט געוואָרן מיטן „אַמעריקאַנער פּרויען מאַגאַזין“ נאָך אַן עקזיסטענץ פון 56 יאָר.

פון די ערשטע נומערן „יידישעס טאָגעבלאַט“ זענען פּאַרבליבן אויסצוגן, וואָס זענען איבערגעדרוקט געוואָרן אין דעם נומער צום 25-יאָריקן יוביליי פון דער צייטונג — דעם 20טן מערץ 1910. עס איז אויך פאַראַן אַ רעפּראָדוקציע פון דער ערשטער זייט פון אַן אַלטן נומער „טאָגעבלאַט“, דאַטירט דעם 20טן מערץ, 1888, ד. ה. איבער דריי יאָר נאָך דער גרינדונג פון דער צייטונג. די ערשטע צוויי שפּאַלטן פון דער דאָזיקער זייט זענען אויסגעפילט מיט „קאַבעל-דע-פּעשן אויס אַללען וועלטטהוילען“, די איבעריקע צוויי מיט „אינלענ-דישעס“ און „יידישעס“.

פאַר אַ מוסטער ווי אזוי מען האָט אין דעם ערשטן יאָרנאַנג „טאָגעבלאַט“, טאַקע אין די ערשטע טעג פון דערשיינען, איבערגע-געבן יידישע ניס און ניס בכלל, דרוקן מיר דאָ איבער אַן אויסצוג

פון נומער, וואָס איז אַרויס דעם 30טן יאָנואַר 1885, ד. ה. מיט איי-בער אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק. דער אויסצוג ליענט זיך אזוי:

„עס ווירד אויס קיעוו (רוסלאַנד) געמעלדעט, דאָס אן דעם מאַג גע אלס סיר מאַזעס מאַנטעפּיאַרע זיין הונדערט יעהריגעס יובילעאום פּיערשע, וויורדע דאָרט איינע דענקמינצע געפרעגט. אויף דער איי-ער זייטע איזט דאָס בילד פאַן מאַנטעפּיאַרע. דיא מינצע זייט אין דער געשטאַלט איינעס מגן דוד, אויף די שפּיטצען איזט דיא יאָהד רעסצאַהל תקמ"ח אונד אויף דער ענטגעגענעזעצטער זייטע תרמ"ה, אין דער מיטע דאָס וואָרט ירושלים, אונד הערום אים אשכּחך ירושלים תשכּח ימיני איינגראַווירט. דיא מינצען זינד אויס בראַנז אונד קאָסטעט 50 קאָפּ, פּערגאַלדעט 2 רובל אונד אויס גאַלד 15 רובל. דאָס פּיר דיעזען מינצען געלעזטע געלד ווירט אין איינער העלפטע צור אונטערשטיצונג דער קאָלאָניסטען פאַן ארץ ישראל אונד דיא צווייטע העלפטע פּיר ישוב א"י איינגעזענדעט“.

(„יודישעס טאַגעבלאַט“, יאָנואַר 30, 1885).

אין 1881, ווען שרהזאָן האָט געמאַכט דעם ערשטן פּרוואו אַרויסצוגעבן אַ יודישע טעגלעכע צייטונג, האָט מען יעדן טאָג אויס-געטיילט די נומערן צווישן די שפּייזקראַמען, וואו די באַלעבאַסטעס האָבן איינגעהאַנדלט דאָס „בלאַט“ ביים קויפּן מיליכיקס און געבעקס. דאָס רוב עקזעמפּלאַרן זענען געבליבן ליגן, ווייל דער יודישער עולם איז נאָך ניט געווען צוגעוואוינט צו אַ טעגלעכער צייטונג, נאָר צו אַ וואָכנבלאַט, וואָס מען האָט געקויפט ערב שבת; אָבער אין 1885, ווען שרהזאָן האָט גענומען אַרויסגעבן דאָס „יודישע טאַגעבלאַט“, איז שוין זיין זון יחזקאל געווען אַ דערוואקסענער בחור, און ער האָט אויף זיך גענומען צו אַרגאַניזירן דעם פאַרקויף פון דער צייטונג אויף אַ „מאָדערנערן“ אופן, ד. ה. דורך צייטונגס-יינגלעך. עס זענען שוין דעמאָלט געווען אַ סך יודישע יינגלעך, וואָס האָבן אין דער פּריער צייט זיך פאַרנומען מיט פאַרקויפּן צייטונגען. זיי זענען אָבער געווען געוואוינט אויסצורופּן און פאַרקויפּן בלויז ענגלישע צייטונגען, אָבער אַרומטראַגן זיך מיט אַ יודישער צייטונג און הויך אויסשרייען איר נאָמען האָבן זיי זיך געשעמט. יחזקאל שרהזאָן האָט דערפאַר געדונגען ניטידישע „ניוס-באָים“ צו פאַרקויפּן דאָס „טאַגעבלאַט“.

דער פאַקטישער רעדאַקטאָר פון די „גאַזעטן“ און שפּעטער פון „טאַגעבלאַט“ איז געווען מרדכי יהלמשטיין (פּריער דער אַרויסגע-בער-רעדאַקטאָר פון „ניו-יאָרקער איזראעליט“, 1875), שרהזאָנס אַ שוואַגער. יהלמשטיין איז געווען אַ זעצער ביים פאַך, און עס איז ניט

אויסגעשלאָסן, אז אין די ערשטע צייטן פון זיין רעדאקציאָנעלער אַר- בעט פאַר זיין שוואַגער, דעם אַרויסגעבער, האָט ער אַ חוץ שרייבן אויך געהאַלפֿן זעצן די צייטונג. דער רעדאקטאָר־זעצער איז אייגנטלעך געווען מער העברעישער שרייבער ווי יידישער. ווען צבי הירש בערנשטיין האָט אין 1871 אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן דעם „הצופה בארץ החדשה“, די ערשטע העברעישע צייטשריפט אין אַמע- ריקע, איז יהלמ־שטיין געווען אי דער הויפט־זעצער, אי דער פאַקט־ שער רעדאקטאָר.

מ. יהלמ־שטיין איז געווען אַ חוץ אַ העברייער אויך אַ „קאלוואַ- ריער דאטש“, איז דערפאַר פאַרשטענדלעך, וואָס ער האָט זיך ניט באַמיט צו שרייבן אַ פּאָלקסטימלעכן יידיש, אָדער צו האָבן וועלכע- עס־איז ערנסטע באַציאונג צום „זשאַרגאָן“.

וואָס איז שייך יידישע ניים, האָט דאָס „טאַגעבלאַט“ זיי הויפֿט- זעכלעך געשעפֿט פון לאַנדאַנער ענגלישן „דזשואיש סראַניקל“, פון די העברעישע צייטשריפטן אין מזרח־איראָפּע און פון מאַינצער „איז- ראַעליט“. (אנב, אין די ערשטע יאָרן פון די „גאַזעטן“ אין די 70ער יאָרן, ווען שרהאַן האָט נאָך ניט געהאַט קיין אייגענע דרו- קעריי, און ער האָט געמוזט אָנקומען צו די פּאַנטאַסטישסטע פּאַרטי- לען ווי אַרויסצוגעבן זיין וואַכנשריפט, האָט ער אַ צייט לאַנג געקראָגן צוגעשיקט פון מאַינץ אַ היפּש ביסל עקזעמפּלאַרן פון „הישראלי“, אַ יידיש וואַכנבלאַט, געדרוקט אויף דייטש מיט יידישע אותיות. אָבער אויף די עקזעמפּלאַרן, וואָס מען האָט געשיקט צו אים, איז די ערשטע זייט געווען אינגאַנצן ליידיק, און דאָ האָט מען שוין ווייניג־איז צו- געדרוקט די ערשטע זייט מיט דער איבערשריפט „יידישע גאַזעטען“). אַמעריקאַנער און אַלגעמיינע ניים האָט מען איבערגעזעצט אַביסל פון די ענגלישע צייטונגען, אָבער אזוי ווי דאָס רוב יידישע זשורנאַליסטן פון יענער צייט, זענען געווען „גרינהאַרנס“ און האָבן ניט געקענט ענגליש ווי געהעריק, האָט מען דאָס רוב אַלגעמיינע ניים איבערגעזעצט פון דער „שטאַטס־צייטונג“ און פון „העראַלד“, די צוויי דייטשישע סאָגאַבלעטער, וואָס זענען דעמאָלט דערשינען אין ניו יאָרק.

אין יענע ווייטע טעג, ווען די „טעגלעכע גאַזעטן“ און דאָס „אידישע טאַגעבלאַט“ זענען געגרינדעט געוואָרן, און אויך יאָרן שפּעטער, איז געווען איינגעפירט אין די יידישע רעדאקציעס, אז יעדער שרייבער האָט געדאַרפט קויפֿן מיטן אייגענעם געלט די דייט- שישע אָדער ענגלישע צייטונג, פון וועלכער ער האָט איבערגעזעצט.

די פארדינסטן פון א יידישן זשורנאליסט זענען אָבער דעמאָלט גע-
ווען זייער קליינע, האָט יעדער שרייבער געזען, ווי ווייט מעגלעך איינ-
צושפּאַרן זיך געלט, און פון איין-און-דעמזעלביקן עקזעמפּלאַר „הע-
ראָלד“, שטאַטס־צייטונג א. א. וו. איבערגעזעצט וואָסן נאָכאַנאַנד. אי
וואָס די נייע זענען שוין געוואָרן אַלט־געבאַקן, דאָס איז ניט געווען
קיין אָפּהאַלט¹⁶.

דאָס „טאַגעבלאַט“ האָט זיך ביסלעכווייז איינגעפונדעוועט, און
שפעטער זענען די „נאַזעטן“ געוואָרן אַ וועכנטלעכער איבערדרוק פון
אַלץ, וואָס האָט זיך פריער געדרוקט פון זונטיק ביז פרייטיק, אינ'ם
„טאַגעבלאַט“. בעת דאָס „טאַגעבלאַט“ איז פאַרשפּרייט געוואָרן,
באַזונדערס אין די שטאַטן אַרום ניו יאָרק, זענען די וועכנטלעכע
„נאַזעטן“, דאָס הייסט, דער איבערדרוק פון „טאַגעבלאַט“, גע-
לייענט געוואָרן אין אַלע טיילן פון לאַנד, וואו יידיש־ליוענדיקע יידן
האַבן געוואוינט. און אַ היפש ביסל עקזעמפּלאַרן פון די „נאַזעטן“
זענען זיך צענאַנגען אי אין דער ווייטער זיד־אַמעריקע, אי אין דער
נאָך ווייטערער זיד־אַפּריקע.

די „היברו ניוס“, די דריטע יידישע וואָכנשריפט אין אַמעריקע,
אַרויסגעגעבן אין ניו יאָרק אין 1871 פון צבי הירש בערנשטיין
און יעקב כהן¹⁷, האָט געהאַט אַ הויז דער העברעיִשער אָפּטיילונג
אויך אַן ענגלישע. יהלמשיין, רעדאַקטאָר פון „טאַגעבלאַט“, האָט
אין דער צייטונג אויך איינגעפירט אי אַ העברעיִשע אָפּטיילונג, אי
אַן ענגלישע, און אזוי אַרום געשאַפן „שולע“ אין דער געשיכטע פון
אַמעריקאַנער יידישן זשורנאַליזם ווייל זינט דעמאָלט האָבן שוין
כמעט אַלע אַנדערע יידישע טעגלעכע צייטונגען דאָ אין לאַנד פּרו-
בירט פאַרגרעסערן זייער צירקולאַציע דורך דרוקן העברעיִשע
אַרטיקלען און דורך ענגלישע אָפּטיילונגען („דעפאַרטמענטס“) פאַר
די קינדער פון זייערע לעזער. אויפן גורל פון פרץ וויערניק¹⁸, דעם
שפעטערדיקן שעה־רעדאַקטאָר פון ניו יאָרקער „מאַרגען־זשורנאַל“,
וואָס האָט אין 1928 איינגעשלונגען דאָס „טאַגעבלאַט“, איז אויס-
געפאַלן צו זיין איינער פון די מיטאַרבעטער, און שפעטער רעדאַקטאָר
פון דעם „ענגלישן דעפאַרטמענט“ (ענגלישע אָפּטיילונג)
פון „טאַגעבלאַט“. דערנאָך אַלס רעדאַקטאָר פון „מאַרגען־זשורנאַל“

16) קוועלין־לימערשור 1, 18, 49, 60, 61, 97.

17) זאַמלבוך פון דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע, ז. 16-

17.

18) זלמן רייזען־לעקסיקאָן, ערשטער באַנד, ז. 990-994.

האָט אָבער וויערניק שטענדיק אַרויסגעוויזן אַ פּאַזיטיווע, אָפּטמאַל קעמפּערישע, באַציאונג לַגבי יידיש און ניט דערלאָזט קיין פּרעמד־שפּראַכיקן שמוץ אין זיין צייטונג. אָבער דאָס האָט שוין ניט צו טאָן מיט דעם יידישן זשורנאַליזם אין די אַכציקער יאָרן, וואָס מיר באַ־האַנדלען דאָ.

6. „פאַרמע־צייטונג“, ניו יאָרק, 1885.

עס איז ניט באַקאַנט, צי דאָס איז געווען אַ וואַכנשריפט אָדער אַ חודש־זשורנאַל, און פון וועמען די „פאַרמע־צייטונג“ איז אַרויס־געגעבן געוואָרן. די צייטשריפט האָבן מיר געפונען פאַרצייכנט ביי פּריידוס⁽¹⁹⁾, וואָס איז זיך מסתמא סומך אויף דער ביבליאָגראַפיע אין יוביליי־נומער „יידישע גאַזעטען“⁽²⁰⁾.

7. „נייאָרקער יידישע צייטונג“.

וואַכנשריפט, רעדאַקטירט פון משה וועקסלער. ניו יאָרק, 1885־1889.

אויך פון דער „נ. י. צ.“, הגם זי איז דערשינען פיר יאָר כסדר, איז ניט פאַרבליבן קיין זכר, אַז מען זאָל זי קענען אויף וויפיל־ניט איז כאַראַקטעריזירן. משה וועקסלער⁽²¹⁾, דער אַרויסגעבער און רעדאַקטירט פון דער צייטונג, האָט געשטאַמט פון אונגאַרן, וואו ער האָט אין 1872 אַרויסגעגעבן אַן אַרטאָדאָקסיש וואַכנבלאַט „דיא יידישע פּרעסע“ (דערשינען אין מישיקאָלץ). קיין אַמעריקע איז ער געקומען אין 1883, און מיט דער צייט האָט ער געעפנט אַן אייגענע דרוקעריי אין 97 נאָרפּאָלק סטריט, וואו רבנים און חברות, דאָס רוב פון די אונגאַריש־יידישע איינוואַנדערער, האָבן געדרוקט זייערע ספרים און צירקולאַרן.

אויף אַ ספר, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין דער דרוקעריי פון „נ. י. צ.“, ווערט פאַר דעם אייגנטימער אָנגעגעבן דר. מאָריס וועקס־לער⁽²²⁾. דעם דאָקטאָר־טיטול האָט ער מסתמא געהאַט פון ראַבינער־סעמינאַר, און אין שפּעטערדיקע יאָרן איז ער טאַקע געווען אַ רב אויך אין ניו יאָרק.

אַ חוץ די „נ. י. צ.“ האָט וועקסלער אויך אַרויסגעגעבן אַ וואַכנ־שריפט „די נייעסטע פּאַסט“ און די „ווייבערישע צייטונג“, דעם ערשטן יידישן פּרויען־זשורנאַל אין אַמעריקע (1888).

(19) קוועלן־לימעראַטור, 66. (20) דאָרט, 1.
(21) זלמן רייזען־לעקסיקאָן, ערשטער באַנד, ז. 1011-1012.
(22) קוועלן־לימעראַטור 16, 40, 56, 67.

ביבליאָגראַפיע

פון דער יידישער פרעסע אין ארץ־ישראל

באַמערקונגען

די דאָזיקע אַרבעט איז נישט מער ווי אַ פּרוּאוּ אָנצוּאוואַרפּן אַ בילד וועגן דער גאַזעטאָגראַפיע אין ארץ ישראל. ווייל יידישע אויסגאַבעס פון ארץ ישראל זיינען ביז איצט אין ערגעץ נישט שטאַרק אָפּגעהיט געוואָרן, דערפאַר האָט זיך אין דער דאָזיקער אַרבעט זיכער אריינגעכאַפט גענוג טעותים, וואָס זיינען נישט אויסצומיידן ביי אַזעלכע באַדינגונגען.

אין דער אַרבעט האָט מיר אַ סך געהאַלפּן דער ארץ ישראל-דיקער באַן-אַרבעטער יוסף פּערלמאַן און דער פּריינט י., וועלכער האָט נאָכקאָנטראָלירט דעם געהיימען אַרכיוו פון דער אַזוינגערופּע-נער „פּראַקציע“. וועגן אַ סך אויסגאַבעס האָב איך זיך טאַקע גע-מוזט פאַרלאָזן אויף זיין זכרון.

עם האָבן מיר אויך אַרויסגעהאַלפּן מיט ביבליאָגראַפישע נאָ-טיצן די פּריינט א. ר. מלאכי, מ. קאסאווער און דניאל לייבל אין צו-זאַמענשטעלן די פּראַלעטאַרישע גרופּירונגען. זיי אַלע דאַנק איך דאָ האַרציק פאַר זייער מי און פּריינטלעכקייט.

די אַרבעט איז פאַרטיק געוואָרן אין ארץ ישראל אין יאָר 1929, אָבער ביז איצט נישט פאַרעפּנטלעכט געוואָרן. איך האָב דערפאַר דערגאַנצט די אַרבעט, מיט די פאַרצייכונגען פון „קרית ספר“ וואָס דערשיינט ביי דער ירושלימער ביבליאָטעק און פאַרנאָטירט פון איינ-צעלנע אויסגאַבעס וואָס איך האָב געפונען אין ביבליאָטעקן. איך בין דערפאַר זיכער אַז פון יאָר 1929 און ווייטער איז די ביבליאָגראַ-פיע ווייט פון זיין אַ פּולשטענדיקע און אַ סך אויסגאַבעס זיינען זיכער אַרויסגעלאָזט געוואָרן.

כדי זיך צו אַריענטירן אין די פאַרשידענע נעמען פון די אַרויס-געבער פון פּראַלעטאַרישע אויסגאַבעס, דאַרף מען וויסן .

(1) פון די פּראַלעטאַרישע גרופּירונגען פאַר דער מלחמה האָט בלוז די „פּועלי-ציון“ פאַרטיי אַרויסגעגעבן צייטשריפטן אין יידיש.

(2) נאך דער גרינדונג פון „אחדות העבודה“, 1919, אויפן אָרט פון דער פריערדיקער „פועלי-ציון“ פארטיי, האָט זיך געגרינדעט די „סאָציאליסטישע אַרבעטער פארטיי אין ארץ ישראל (פועלי-ציון)“ [העברעאישער נאָמען „מ. פ. ס. — מפלגת פועלים סוציאליסטיה, דערפון דער צונאָמען „מאָפסן“], שפעטער אַ צייט לאַנג גערופן „יידישע סאָציאליסטישע אַרבעטער פארטיי [פועלי ציון]“. אַ צייט שפעטער רופן זיי זיך „י. ק. פ.“ [יידישע קאָמוניסטישע פאַרטיי] פועלי ציונים און שאַפן די פ. ק. פ. [פאַלעסטינער קאָמוניסטישע פארטיי] און ביי זיי גרינדעט זיך אַן אָפּאָזיציע ק. פ. פ. [קאָמוניסטישע פארטיי פאַלעסטינע], מיט אַ שאַרפערער באַטאָנונג פון אַנטיציוניזם. זייער פערופערע גרופירט זיך אין דער „אַרבעטער פראַקציע“, וועלכע דערשיינט שפעטער אונטער פאַרשידענע נעמען: „אַנהענגער פון פראַפּ-אינטער“, „פראַפּאינטערן אָפּאָזיציע“, „מעמד הפועלים“, „גוש שמאלי“, „אַרבעטער סאָלידאַריטעט“ און אַנדערע. ווייטערדיקע קרייזן פון זייער ווירקונג זיינען: „אחוד“, „אייניקייט“ א. א. זיי האָבן אויך אַן אַנדערע אָרגאַניזאַציע-פאַרם: די „רויטע הילף“.

אין יאָר 1923 גרינדעט זיך אַ נייע גרופע פועלי-ציון פון אַ טייל פועלי ציוניסטיש געבליבענע עלעמענטן פון דער מ. פ. ס. [רע-וואַוציאַנער], וועלכע שאַפן שפעטער די „פועלי-ציון פארטיי אין ארץ ישראל“ (פועלי-ציון ס. ד.) [סאָציאַל דעמאָקראַטן], און זיינען אָנגעשלאָסן אַן דעם א. ק. [אָרגאַניזאַציע קאָמיטעט] פון „לינקע פועלי-ציון“ אין בערלין.

אין יאָר 1934 שאַפט זיך דאָס צענטראַל כיווראָ פון דער באַראַ-כאָוּפּראַקציע, אַזוי-גערופענע „מאַרקסיסטישע פועלי-ציון“ (וועשער גרופע), אָנגעשלאָסן אַן דעם קאָמוניסטישן וועלט פאַרבאַנד פועלי-ציון. אין 1925 פאַרייניקן זיך ביידע גרופעס (רעוואַוציאַר-וועשער) אין איין פארטיי: „ארץ ישראלדיקע אַרבעטער פארטיי (פועלי-ציון)“. אין יאָר 1928 ווערט אויסגעשלאָסן פון דער פארטיי אַ גרופע, דער עיקר פון די אַמאָליקע רעוואַוציאַנער, (איצטער גערופן „יצחקי גרופע“). אַ צייט לאַנג בלייבן ביידע גרופעס ביי דעם אייגענעם נאָמען, שפעטער אונטערן דרוק פון דער רעגירונג, נעמט די וועשער-גרופע אַן דעם נאָמען: „א“דיקע אַרבעטער פארטיי „(לינקע פועלי-ציון)“. אין יאָר 1930 פאַרייניקן זיך צוריק ביידע גרופעס. אין יאָר 1934 ווערט ווידער יצחקי גרופע אויסגעשלאָסן פון דער פארטיי, שוין צוזאַמען מיט וועשער'ן, זיי רופן זיך איצט „חוג מרכסיסטיים“.

אָנווייזונגען :

(1) קוואַדראַט־קלאַמערן ווי [] פון מ. א. וואו עס שטייט: „העתונות“, מיינט מען ביבל. נר. 10. „קרית ספר“, ביבל. נר. 12. „שבעים“, ביבל. נר. 9. „סבך מאמרים“, ביבל. נר. 13. א שטערנדל (*) מיינט, אליין נישט געזען די אויסנאָבע, נאָר אָנגעגעבן פון א פריינט.

מאַטעריאַלן

- (1) באראבאן מ. (פסעוו. פון מנשה אונגער). — די יידישע פרעסע אין ארץ ישראל. אונזער עקספרעס, ווארשע. יובל גומער, 26טן פעברואר, 1932.
- (2) יערי א. — קרית ספר, אָקטאָבער 1932, זז. 282 — 285.
- (3) מלאכי א. ר. — העתונות הירושלמית, סעפּעראַט אָפּדרוק פון לונצס „לוח ארץ ישראל“ זז. 107 — 136, 1910, די יידישע אָפּ־טיילונג פון זז. 135 — 136. [דאָס איז די ערשטע גרעסערע אַר־בעט איבער דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל].
- (4) מלאכי א. ר. — יידיש אין ארץ ישראל, באַמערקונגען צו ב. קאַראַליקס אַרטיקל, צוקונפּט, ניו יאָרק, יוני 1928, זז. 357 — 358.
- (5) מלאכי א. ר. — נסיונות שלא הצליחו — ושלא יצליחו. „הדואר“, ניו יאָרק, 1935, נומער 12. (אין אַ פּאַלעמיק וועגן דער שפּראַכן־פּראַגע אין ארץ ישראל, ווערט געבראַכט אַ רשימה פון אַלע יידישע צייטונגען וואָס זיינען דערשינען ביזן יאָר 1911 אין ירושלים).
- (6) פייגעס מאטל [פסעוו. פון מ. קאסאווער] — ווי אזוי אַר־בעטער־אינסטיטוציעס אין ארץ ישראל באַציען זיך צו דער יידישער שפּראַך. אַ קאָרעספּאָנדענץ וועגן דער ערשטער פּאַלעסטינער פרעסע־אויסשטעלונג אין תּל־אביב, ווילנער טאָג, נר. 241, 1928.
- (7) פייגעס מאטל. — די יידישע פרעסע אין פּאַלעסטינע, וועגן דער יידישער אָפּטיילונג אויף דער פרעסע־אויסשטעלונג אין תּל־אביב. ליטעראַרישע בלעטער, נר. 45, 1928.
- (8) פראבסט מ. — העתונות העברית הכרונולוגית, לוח אחיאסף, תרפ"ג. [יידישע אויסנאָבעס פון ארץ ישראל, זייער ווייניק פאַרצייכנט].
- (9) פעוונזער זלמן, — שבעים שנה לעתונות הישראלית בארץ

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

- ישראל, תל-אביב, תרפ"ב, [דער קאמפאָזאָן איז שלעכט און נישט פאכמענעריש צונויפגעשטעלט געוואָרן].
- 10) קלעי ד. און פראבסט מ. — העתונות הישראלית בארץ ישראל מאז היותה ועד ראש השנה תרפ"ט. ערוך בידי ד. קלעי ומ. פרובסט. [דערשינען לכבוד דער פּרעסע-אויסשטעלונג אין תל-אביב 9—10, 6, 1928. אַרויסגעגעבן פון „ועדת התרבות".] תל-אביב, דרוק אמנות, 1928, 27 זז. [דער פאקטישער צונויפשטעלער איז געווען מ. פראבסט. די יידישע אָפּטיילונג האַלט אינגאַנצן פיר און אַ האַלב שפּאַלטן, די רעגיסטראַציע איז זייער פּעלער-האַפט און נישט פּולשטענדיק].
- 11) סאַראַליניק ב. — יידיש אין ארץ ישראל, צוקונפט ניו יאָרק, מערץ 1928, זז. 169 — 170.
- 12) קרית ספר — ביבליאָגראַפישע קוואַרטל-אויסגאַבע פון דער העברעאישער ביבליאָמעק אין ירושלים.
- 13) קבץ מאמרים לרבני ימי העתונות בארץ ישראל. עורך הקבץ דוד אידילוביץ. כרך ב', תל-אביב, תרצ"ו, זז. 4 — 7, אַ רשימה פון אַלע צייטונגען, וואָס זיינען דערשינען אין ירושלים ביז צום אויסברוך פון דער וועלט-מלחמה.
- 14) ריווענס לעקסיקאָן פון דער יידישער פרעסע: מ. א. ניו יאָרק, 1935.

ביבליאָגראַפיע

1. אויף דער וואָך, זאַמלהעפט פאַר א"י/דיקע אַרבעטער אינ-טערעסן. אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר לאה לינדוואסער [פּועל-ציון פאַרטייל], תל-אביב, — יפו דרוק ציפּקין, מערץ, 1930, 48 שפּאַלטן.
2. אויף דער וואָרטע, אַרויסגעבער א. צופּה. [ציוניסטיש סאַציאַליסטישע העפּטן]. ירושלים, 1920, אונטערגלמעסיקע פּובליקאַציע [„העתונות"].
3. אונדזער אָפּעלאַציע, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל-ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „תל-אביב", אויגוסט 1926, 8 זז. 40.
4. אונדזער וואָרט, זאַמלהעפט, געווידמעט פראַגן פון אַרבע-טער-לעבן, אַרויסגעבער י. חפּשי [פּראַקציע].
5. אונדזער וועג. [זאַמלהעפט], אַרויסגעגעבן פון „גוש השמאלי" אין הסתדרות הכללית. תל-אביב, דרוק „אמנות", נאָ-וועמבער 1928, 16 זז. 8°.

n. אונגער

6. אונזער קאמף, ארויסגעגעבן פון צענטראל־ראט פון דער ארבעטער פראקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 3 אפריל 1925, 8 ז. 40.

7. אונזער שטימע, זאמלהעפט, געווידמעט אקטועלע פראגן. פאראנטווארטלעכער ארויסגעבער ז[אב] ב[ירמאן], [פראקציע]. תל אביב, דרוק „תל־אביב“, 1928, 16 ז. 80.

8. אונזער אמת, [נר.], 1, [זאמלהעפט ארויסגעגעבן פון דער] סאָצ[יאליסטישער] ארב[עטער] פארטיי אין א"י, פועלי־ציון. יפו, דרוק וואלפערט, אפריל 1920, ניסן תר"פ, (2), 32 ז. 8°.

[דערשינען נאָר איין נומער. נאָך דער יידישער אָפטיילונג קומט אַ העברעאישע, וואָס האָלט 10 ז. דער רעדאַקטאָר פון „אונזער אמת“ איז געווען י. מאירזאן, געווען דעמאָלט אַ העברעאישער לערער אין פתח תקוה. פאַרפאַסט דעם אויפֿרוף קעגן דער ענגלישער רעגירונג וואָס איז פאַרעפנטלעכט אין „אונזער אמת“. געפינט זיך איצט אין סאַוועטן־פאַרבאַנד. זיין בוך: „די אַרבעטער און די יידישע קאָלאָניזאַציע“, פאַרלאַג „די וועלט“, וואַרשע].

9. אונזער אַרבעטער שטימע, זאמלהעפט, ארויסגעגעבן פון דער א"דיקער ארבעטער פארטיי (פועלי ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון“, 7 אָקטאָבער, 1926, 16 שפאַלטן, 4°.

10. אונזער ברודער, ירושלימער נייטראַלע צייטונג פיר אללע יידישע אינטערעסען. פאראנטווארטליכער רעדאַקטאָר ש[מואל] א. טיקטין, פערלאַגער ברוך ראהאלד, דרוק לוי עט קאָמפּ. ירושלים, ה' סיון, תרע"א [1911]. [דערשינען איבער אַ יאָר]. ש. א. טיקטין, וווינט די לעצטע יאָרן אין ניו יאָרק. אין העברעאיש איז פון אים דערשינען: „אמרי בינה“, שפריכווערטער און „צורר המור“, צוויי העפטן איבערגעזעצטע דערציילונגען.

אינם „החרות“, ירושלים, פערטער יאָרגאַנג נר. 85 געפינט זיך אַן אַנאַנס וועגן „אונזער ברודער“.

אויף מיין ווענדונג צום רעדאַקטאָר שמואל אפרים טיקטין, מכה מער פרטים וועגן „אונזער ברודער“, האָט ער מיר געענטפערט אַטוואָוס:

„וואָס עס האָט מיך באַוואויגן ארויסצוגעבן „אונזער ברודער“, גערענק איך שוין נישט. איך ווייס נאָר אַזוי פיל, אַז היות העברעאישע צייטונגען מיר אין ירושלים דעמאָלט געהאַט אַ סך,

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

האָב איך געהאַלטן פאַר האַמאַמער אַרויסגעגעבן מיין צייטונג אין ייִדיש.

די צייטונג האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען ערב שבועות תרע"א און איז דערשינען ביז ב' אדר תרע"ב.

די צאָל אַבאָנענטן פון „אונזער ברודער" איז געווען די זעלבע וואָס פון דעם „הצבי" אָדער „השקפה". [דאָס זיינען די העברעאישע צייטונגען וואָס זיינען דעמאָלט דערשינען אין ירושלים]. „אונזער ברודער" איז געווען דער אָרגאַן פון די אָרטאָ-דאָקסישע יידן. דאָרט האָבן זיי באַקאַנט געמאַכט זייערע ענינים. די העברעאישען זיינען געווען נייטראַל צו דער צייטונג.

„אליעזר בן יהודה — שרייבט ווייטער טיקטין — האָט מיר ביי דער ערשטער באַגעגניש געזאָגט: „אלו הוית מוציא עתונך בעברית הייתי מברךך בסמן טוב, אבל עתה לא אעשה זאת". [ווען דו וואָלסט אַרויסגעגעבן דיין צייטונג אין העברעאיש, וואָלט איך דיר געווען געוונשן מזל-טוב, אָבער איצט וועל איך דאָס נישט טאָן]. ווען איך בין געקומען קיין אַמעריקע און האָב באַזוכט הרב יפה, האָט ער שטאַרק באַדויערט וואָס „אונזער ברודער", האָט זיך אָפגעשטעלט, ווייל די צייטונג איז שטאַרק געפעלן די היגע יידן און זיי האָבן גע-האַט בדעה די צייטונג צו פינאַנסירן, כדי זי זאָל קענען ווייטער דער-שיינען.

אויסער שלום עליכמס עטלעכע סקיצן וואָס זיינען געווען געדרוקט אין „אונזער ברודער", האָט די צייטונג געהאַט נאָך גוטע פּרוינט צווישן די גדולי ישראל. אזוי האָט דער באַקאַנטער געלערנט-מער יעקב רייפּמאַן פון שערבשין מיר צוגעשיקט אַ פּאָר „זאָכן" פאַר דער צייטונג, אָבער דער פּלאַץ אין „ברודער", איז געווען זייער באַנרעניצט.

11. אונזער געדאַנז, זאַמלעפּט, אַרויסגעגעבן פון דער א"י-דיקער אַרבעטער פּאַרטיי „פּועלי-ציון". יפו — תל-אביב, דרוק „פּועלי-ציון", 16טן דעצעמבער, 1926, 16 שפּאַלטן, 8°.

12. אונזער וואָרט, זאַמלעפּט, אַרויסגעגעבן פון אַרבעטער סאָלידאַריטעט. תל-אביב, דער 1טער מאַי, 1928. [העתונות"] [ז. 31].

13. אונזער וואָרט, זאַמלעפּט, אַרויסגעגעבן פון דער א"י-דיקער אַרבעטער פּאַרטיי „פּועלי-ציון". יפו — תל-אביב, דרוק „פּועלי-ציון", 9 יאַנואַר, 1929, 16 שפּאַלטן, 8°.

14. אונזער וועג, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער „פּועלי-ציון“. פּאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר א. שערמאַן. תּל-אביב, 1927. [„שבעים“].
15. אונזער וועג, איינמאָליקע אויסגאַבע, פּועלי ציון. פּאַר-אַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר א. לעוואַוויטש. תּל-אביב, 1930. [„שבעים“].
16. אונזער לעבן, איינמאָליקע אויסגאַבע פון פּראָפּ. ראַט פון פּועלי ציון און אומפּאַרטייאישע א״דיקע אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי-ציון), חיפהער אָרגאַניזאַציע. חיפה, העקט. יאַנואַר 1929, 16 ז. 4°.
17. אונזער פּאָן, זאַמלעהפּט פאַר אַסטועלע פּראַגען פון יידישען אַרבעטער לעבען. אַרויסגעגעבן דורך מאַרקסיסטישע פּועלי-ציון אין ארץ-ישראל. תּל-אביב, דרוק „פּועלי-ציון“, אב, תּרפ״ד [אַנגעגעבן אויך מיט לאַטיינישע שריפט: „אויגוסט 1924, תּל-אביב“]. 14 שפּאַלטן, 4°.
18. אונזער פּאָנד, ביולעטין פון דער הויפּט-ביוראָ פון אידישען נאַציאָנאַל פּאַנר קהק״5. ירושלים, דרוק „אחדות“, תּל-אביב. אָנ-געוויבן צו דערשיינען אין חודש אדר ב׳, תּרפ״ד—1924. דערשיינט יעדן חודש. אויך אין אַנדערע שפּראַכן.
19. אונזער פּראָנט, זאַמלעהפּט, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ-ישראלדיקער פּאַרטיי (פּועלי-ציון). יפו — תּל-אביב, דרוק „פּועלי-ציון“, 7טן נאָוועמבער, 1928, 32 שפּאַלטן, 8°. [דער זאַמלעהפּט איז געווידמעט דער פּיערונג פון זיבעטן נאָוועמבער].
20. אונזער פּראָנט, זאַמלעהפּט, אַרויסגעגעבן פון דער א״י-דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי-ציון). תּל-אביב, דרוק „פּועלי-ציון“, 16 אויגוסט, 1933, 31 ז. [„קרית ספר“].
21. אונזער קאַמף, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פּראַקציע. חיפה, 1925. [„שבעים“].
22. אונזער קאַמף, זאַמלעהפּט, אַרויסגעגעבן פון דער א״י-דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי-ציון). יפו — תּל-אביב, דרוק „פּועלי-ציון“, 21טן סעפטעמבער, 1928, 16 שפּאַלטן, 8°.
23. אונזער שטימע, בלעטלעך פאַר אונזערע ברודערליכע לאַנדעס-אָרגאַניזאַציעס. אויסגאַבע פון צ. ק. פון דער ארץ-ישראל-דיקער יונגט-אָרגאַניזאַציע א. נ. ב. באראכאוו. [תּל-אביב? העקט]. 28, 5, 1925, 11 ז. 4°. [אַרויס אין נומער].

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

24. אוונער שטימע, זאמלהעפט, ארויסגעגעבן פון דער א"י-דיקער ארבעטער פארטיי (פועלי-ציון). יפו — תל-אביב, דרוק „פועלי-ציון“, 21טן סעפטעמבער, 1926, 16 שפאלטן, 4°.
25. דאָס אידישע אַרבייטער וואָרט, נר. 1. ארויסגעגעבן פונם אידיש-ליטער. ארבעטער פאראיין אין ארץ-ישראל. פרויו 3 פיאסטער. [אַרט און דרוק נישט אָנגעגעבן]. 1917, מער פון איין נומער נישט דערשינען. רעדאקטורט פון א. גלילי מיט דער מיטהילף פון דעם דרוקער סוכאוואלסקי. לויט א. גלילי געדרוקט אין חיפה].
26. דער אייזנבאָן-אַרבעטער, [זאמלהעפט] ארויסגעגעבן פון פראָפאגאנדערן אָנהענגער ביי די אייזנבאָן-אַרבעטער. חיפה, [דרוק נישט אָנגעגעבן], 22טן אפריל, 1926, 16 ז. 8°.
27. דער אייזנבאָנער, ארויסגעגעבן דורך דער פראָפאגאנדערן סעקציע אין אייזנבאָן-פאריין. חיפה, העפט נר. 9, 11, 15 1927 ז. 8°. נר. 3, 28, 1928, 15 ז. 8°. נר. 4, 5, 30, 1928, 14 ז. 28. איינהייט, איינמאָליקע אויסגאַבע, „פועלי-ציון“. תל-אביב, 1925, [„שבעים“].
29. אייזט, שריפט פאר ליטעראַטור און קריטיק, ארויסגעגעבן פון יידישן ליטעראַטן און זשורנאַליסטן קלוב אין ארץ-ישראל. תל-אביב, דרוק „פועלי-ציון“ אפריל, 1929, 68 ז. 80.
30. אין קאַנף, זאמלהעפט פאר ארץ-ישראליקע ארבעטער אינטערעסן, רעדאקטאָר און ארויסגעבער י. קאמינער. [פועלי-ציון פארבאַנד]. תל-אביב, יפו, דרוק „אמנות“, 4טן אָקטאָבער, 1929, 64 שפאלטן. [קרית ספר].
31. אין קלעס . . . צו די פארפאָלגונגען פון ציוניסטישער יוגענט אין ראַטען רוסלאַנד. ערשטער זאַמעלבוך. תל-אביב, אויסלענד-דישע דעלעגאַציע פון „פאראייניגטער ציוניסטישער יוגנט אָרגאַניזאַציע אין רוסלאַנד“. דרוק „הפועל הצעיר“, 1927, 99 (1) ז. 80.
32. אינטערנאַציאָנאַלע רויטע הילף אָרגאַניזאַציע, סעקציע פון מ. א. פ. ר. [זאמלהעפט, העקט.], אויגוסט, 1926, 10 ז. 8°. [נישט לענאַל].
33. 8טער חערץ, זאמלהעפט, ארויסגעגעבן פון ארבעטער פראַקציע 1929. [*].
34. אָוהייב, זאמלהעפט פארן יידישן וואָרט אין ארץ-ישראל. ירושלים, דרוק „העברי“, אויגוסט, 1928, 44 ז. 8°. [דערשינען מיט דער מיטהילף פון ירושלימער „ארבעטער קולטור פארבאַנד“.

רעדאקטירט געוואָרן דורך אַ קאָלעגיום: דניאל לייבל, י. פאָפיערני-
קאָוו, מ. אוונער און י. קובלאַנאָוו].

35. דער אָנפאַנג, ערשטער יאָרנאַנג, נר. 1, תמוז תרס"ז
[1907], רעדאקטירט און אַרויסגעגעבן דורך דעם צענטראַל קאָמיטעט
פון דער יוד. סאַציאַל. דעמאָקראַטישער אַרבי. פאַרטיי אין פּלשטינאַ
[פּאַלעסטינע] (פּועלי-ציון) 16 זז. 8°. ["דער אָנפאַנג" איז גע-
דרוקט געוואָרן אין יפו, נאָר צוליב צענזור טעמים אָנגעגעבן: דרוק
פ. צ. [פּועלי-ציון] אלכסנדריא של מצרים. "דער אָנפאַנג", האָט
געוואָלט זיין אַ חודש-זשורנאַל, אַרויס צוויי נומערן. נר. 2, דערשיי-
נען ט"ו אָב, תרס"ז [1907] 12 זז. 8°. די לעצטע צוויי זייטן שוין
מיט העברעאישן טעקסט: "מחיי הארץ". רעד. איז געווען י. בן-
צרי און דער דרוקער (געדרוקט מיט אַ הילצערנעם פּרעס) זאב אשור.
"דער אָנפאַנג" האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע קעגנערשאַפט אין די
רייען פונם "הפועל הצעיר".]

36. אָפּקלאַנג, אָרנאַן פון חיפהער קאָמיטעט פון פ. ק. פ.
(סעקציע פון קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל). [העקט. אָנגעהויבן
צו דערשיינען 1914 (?), אַרויס נישט רעגלמעסיק ביז בערך סוף
יאָר *].

37. אָקטאָבער, [זאַמלהעפט פאַר] ליטעראַטור און קריטיק. רע-
דאקטירט פון אברהם בליי. תל-אביב, פאַרלאַג "אין צוים", דרוק
"התחיה" ירושלים, אָקטאָבער, 1931, 18 (2) זז. 80.

38. זער אַרבעטער, איינמאַליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון
צענטראַלער אַרבעטער פּראַקציע. חיפה, 1925. ["שבועים"].

39. דער אַרבעטער, [איינמאַליקע אויסגאַבע] אַרויסגעגעבן פון
דער פּראָפּאָגינדערן אָפּאָזיציע אין די פּראָפּעסיאָנעלע פאַריינען. חיפה,
דרוק "אמנות", תל-אביב, 17טן יוני, 1927. 6 זז. 40.

40. די אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון דער פּרויען אָפּטיילונג
ביי דער פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). יפו, [העקט. נישט
לענאַל] נר. 1, 1925, 12 שמאַלע לאַנגע זייטלעך.

41. די אַרבעטער, אַרויסגעגעבן דורך אַ גרופע אומפאַרטיי-
אישע אַרבעטערנס [פּראַקציע]. ירושלים, [העקט. יאָר ?] 10 זז.

42. אַרבעטער געדאַנק, אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פּראַק-
ציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, דרוק "העברי", מאי, 1923,
21 זז. 8°.

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

43. אַרבעטער וואך, איינמאָליקע אויסגאַבע [אַרבעטער פראַקציע]. ירושלים, 1925. ["שבעים"].
44. אַרבעטער וואָרט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, דרוק א. נ. [נישט לעגאַל], אויגוסט, 1923. 24 ז. 8°.
45. דאָס אַרבעטער וואָרט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“ חיפה, 15טן דעצעמבער, 1925. 8 ז. 4°.
46. אַרבעטער וואָרט, איינמאָליקע אויסגאַבע, [אַרויסגעגעבן פון דער פּועלי־ציון פּאַרטיי]. כּפּר־סבּא (העקט.). 1929. ["שבעים"].
47. אַרבעטער וואָרט, אַרויסגעגעבן דורכן צ. ק. פון דער א"י־דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). ירושלים, דרוק „ציון“, 16טן מערץ, 1930, 20 ז. ["קרית ספר"].
48. אַרבעטער וועג, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. תּל־אביב, דרוק „אמנות“, יאנואר, 1927, 16 ז. 80.
49. אַרבעטער וועג, זאַמל־העפּט, אַרויסגעגעבן פון דער א"י־דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו — תּל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון“, יוני, 1927, 24 ה. ז. 8°.
50. דער אַרבעטער וועג, איינמאָליקע אויסגאַבע פון דער ארץ־ישראל־דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). תּל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון“, 1טן יולי, 1931. 4 ז. פּאַראַנטוואָרטלעכער רעד. חיים שריפטמאַן. ["קרית ספר"].
51. אַרבעטער וועלט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“ חיפה, 27טן מערץ, 1925, 8 ז. 40.
52. די אַרבעטער וועלט, זאַמל־העפּט, אַרויסגעגעבן פון דער א"י־דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו — תּל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון“, 11טן יאנואר, 1926, 16 האַלבע זייטן. 40.
53. אַרבעטער טריבונו, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, „קבוצת הפועלים“, דרוק „העברי“, 1טער מאי, 1924, 23 ז. 8°.
54. אַרבעטער־לעבן, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 27טן פעב־רוואַר, 1925, 8 ז. 40.

55. אַרבעטער סאָלידאַריטעט, זאַמלעהפּט, אַרויסגעגעבן דורך נטע געלמאַן, [פּראַקציע]. תּל־אביב, דרוק „תּל־אביב“, 1928, 15 (1) ז.ז. 80.
56. אַרבעטער פּאָן, אַרויסגעגעבן פּון צענטראַל־ראַט פּון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“ [חיפה], 17טן אַפּריל, 1925, 6 ז.ז. 4°.
57. אַרבעטער פּירער, זאַמלעהפּט, אַרויסגעגעבן פּון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועל־ציון). יפו — תּל־אביב, דרוק, „פּועל־ציון“, 21טן יאַנואַר, 1928.
58. אַרבעטער פּראָבלעמען, זאַמלעהפּט, אַרויסגעגעבן פּון דער אַרבעטער פּראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, [דרוק „הנפיר“, חיפה?], מערץ 1923, 13 ז.ז. 8°.
59. אַרבעטער פּראָגן, אַרויסגעגעבן פּון צענטראַל־ראַט פּון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“ חיפה, 3טן פעברואַר, 1925, 8 ז.ז. 4°.
60. אַרבעטער פּראַקציע, אַרויסגעגעבן פּון צענטראַל־ראַט פּון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „העברי“, תּרפּ״ד, 15טן יולי, 1924, 24 ז.ז. 8°.
61. די אַרבעטער פּרוי, פּלאַטפּאָרם צו דער קאָנפּערענץ פּון די אַרבעטערנס אין ארץ־ישראל. אַרויסגעגעבן פּון דער ארץ־ישראל־דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועל־ציון). יפו — תּל־אביב, דרוק „פּועל־ציון“, 1טער אַפּריל, 1926, 16 ז.ז. 8° [עס איז געווען נישט בלויז אַ פּלאַטפּאָרם, נאָר אויך אַ זאַמלעהפּט. אָנגעגעבן פּלאַטפּאָרם, נאָר כדי עס בעסער צו פּאַרקויפּן*].
62. אַרבעטער פּרוי, גיי אין לעניניס וועגן, (צום 4טן יאָרצייט פּון טויט פּון גרויסן פּירער וו.א. לענין). [אַרויסגעגעבן פּון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי]. תּל־אביב, דרוק „תּל־אביב“, 21טן יאַנואַר, 1928, 4 ז.ז. [„קרית ספר“].
63. אַרבעטער־פּרינט, אַרויסגעגעבן פּון צענטראַל־ראַט פּון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 20טן פעברואַר, 1925, 8 ז.ז. 4°.
64. אַרבעטער קאַמף, [זאַמלעהפּט], אויסגאַבע פּון דער אַרבעטער פּראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, [דרוק „הנפיר“ חיפה?], 30טן אַפּריל, 1923, 14 ז.ז. 8°.
65. אַרבעטער קאַמף, אַרויסגעגעבן פּון צ[ענטראַל] ר[אַט]

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

- פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 9טן סעפטעמבער, 1925, 4 — 12 זז. 8°.
66. אַרבעטער קאַזן, אָרנאַן פון קאַמיטעט פון אַרבעטער פראַקציע אין ירושלים. נר. 2, 15טן פעברואַר, 1927, [העקט. וויפל נומערן?], 8 זז. 4°.
67. אַרבעטער-קאָנפּערענץ, זאַמלעפּט, אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“ חיפה, דעצעמבער 1924, 30 זז. 8°.
68. אַרבעטער קלאַס, זאַמלעפּט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק (כ. נ. [?]) חיפה, אַקטאָבער 1924, 32 זז. 8°.
69. אַרבעטער-קעמפּער, זאַמלעפּט, אַרויסגעגעבן פון דער אַרץ־ישׂראַליקער אַרבעטער פאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון“, 17טן פעברואַר, 1928, 24 זז. 8°.
70. אַרבעטער שטימע, [זאַמלעפּט], אויסגאַבע פון דער אַרץ־ישׂראַליקער אַרבעטער פאַרטיי (פּועלי־ציון). ירושלים, דרוק כּהנא, [יוני, 1925], 24 זז. 8°.
71. אַרבעטער שטימע, איינמאַלעקע אויסגאַבע פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. חיפה, 1925. [„שבעים“].
72. אַרבעטער שטימע, איינמאַלעקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער אַרץ־ישׂראַליקער אַרבעטער פאַרטיי (פּועלי־ציון). רחובות, [העקט.], 1927. [„שבעים“].
73. אַרץ־ישׂראַל־בלאַט, דיזע בלאַט גיט צו וויסען אַלס וואָס געשייט אין הייליגען לאַנד. ירושלים, [רעד. אַלטער לאַזינסקי?], תרע"ב [1902]. [אַרויס אינגאַנצן איין נומער *].
74. דער אַרץ־ישׂראַל יוד, אַ זשאַרגאַנישע אומפאַרטייאישע צייטונג. ירושלים, דרוק י. הירשנזאהן. נר. 1, 2 מאי, 1890. [פולער קאַפּ פון דער צייטונג]: „דער אַרץ־ישׂראַל יוד, אַ זשאַרגאַנישע ציי־טונג, ערשיינט וועכענטליך אין ירושלים ת"ו ערשטער יאָהרגאַנג, י"ב אייר תר"ן נר. 1“. מיט לאַטיינישע אותיות Jerusalem 2 מאי, 1890. פרייז פיר חו"ל אין טירקיי 2½ מעדזידי. רוסלאַנד 4.50 רובעל. ענגלאַנד 10 שילינג. אַמעריקע 3 דאָלאַר. אַנדערע לענדער 10 פראַנק. פרייז פיר אר"ק. אין גאַנץ אַרץ־ישׂראַל 1½ מעדזידי אין ירושלים 23 פיאַסטער איין נומער 20 פאַרעם. מען קאָן זיך אַבאַנירען האַלב

און פירטעל יאָהריג אויך און עס מוז פאַראויס בעצהלט [באַצאָלט] ווערין. מודעות פאַר יעדע שורה 1 גרוש.
(מיט לאַטיינישע אותיות אָן איבערשריפט איבער דעם אידישן

קאַפּ:

Jüdisch Deutsche Ausgabe des HAZEWI

אַררעס (מיט לאַטיינישע אותיות) „סאַלאַמאַן עפשטיין עט סמו-
על ראַפּאַלאָוויץ יערוסאַלעם (פּאַלעסטינאַ)“
דער אַרץ-ישראל יוד איז דערשיגען אַלס בילאָגע צום העב-
רעאישן וואָכנבלאַט „הצבי“, וואָס איז רעדאַקטירט געוואָרן פון בן
יהודה, ווייל די רעדאַקטאָרן האָבן נישט געהאַט קיין רעכט אַליין
אַרויסצוגעבן אַ צייטונג. זע נומער 82.

אין דעם ערשטן נומער, דערקלערן די רעדאַקטאָרן פאַרוואָס זיי
האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ וואָכנבלאַט אין יידיש.

„פונ'ם אַרץ-ישראל יוד. געוויסס וועט יעדער פּראַקטישער
מענש נייגעריג זיין צו וויססען די סבה וואָס האָט אונז מערער גיווען
אַרויסצוגעבען אַ זשאַרגאַנישעם בלאַטט אין ירושלים ת"ו, וואָס איז
אונזער צוועק דערמיט, אָדער צו וואָס פאַר אַ צילל ווילען מיר דאָ,
מיט אַזאַ מין צייטונג פיהרען. ס'וועט דערום ניט איבעריג זיין,
ווען מיר וועלען וועגען דעם אַ ביסעלע זיך דורך שמועס'ן.“

און דאָן ווערט דערציילט ווי אַזוי די אַחב"י האָבן תמיד גע-
טראַכט ווי אַזוי „אויסצובעסערין דעם גייסטליכען מצב פונ'ם אַרץ-
ישראל יוד'ן“ און דערפאַר שרייבט די רעדאַקציע פון „אַרץ ישראל
יוד“ אַז עס איז נויטיק אַ יידישע צייטונג צו דערציילן ווי אַזוי די
יידן לעבן אין אַרץ-ישראל. זי זאָגט: „מיר וועלען זיין אַ מונד
פאַר'ן פּאָלק און אַללע וועלכע אינטערעסירען זיך שטענדיג צו וויססען
די וואַרהייט, ווערען שטענדיג פונ'ם אומפאַרטייאישען אַרץ-ישראל
יוד ריכטיקע ידיעות בעקומען“ . . .

יענער נומער פון „אַרץ-ישראל יוד“ האָט געהאַט 4 זייטן. דער-
שינען 8 נומערן אין משך פון דריי חדשים. דער לעצטער נומער
דערשינען, 18טן יולי, 1890. אין נר. 6 איז ש. רפּאַלאָוויץ מודיע אַז
ער פאַרלאָזט די רעדאַקציע און די לעצטע צוויי נומערן זענען שוין
רעדאַקטירט געוואָרן פון עפשטיינען אַליין.

אין „המליץ“ פון 18טן אַפּריל, 1890 ווערט „דער אַרץ-ישראל
יוד“ אַטאַקירט. די רעדאַקטאָרן פון „אַרץ-ישראל יוד“ האָבן געענט-
פערט אויף דער אַטאַקע פון „המליץ“ אין „הבצלת“, יאָרג. 20, נר.
28 (9טן מאי, 1890).

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

דער רעדאַקטאָר שמואל רפאלאָוויץ (רפאלי), איז דער באַקאַנטער טער נומיזמאַטיקער. געבוירן אין פאהופאל, פּאָדאָליע, אין יאָר 1867, אַ יונגט חבר פון מיכה יוסף באַרדיטשעווסקי. געקומען קיין ארץ־ישראל צום זיידן קלמן רפאלאָוויץ. געוואוינט אין ירושלים. זיין פּאָטער משה גיט אים אַוועק אין דער ישיבה „עץ החיים“, צו 16 יאָר אָנגעשריבן אַ ביבלישע דראַמע „משפיל גאים“.

געווען אַ צייט לאַנג אין לאַנדאָן און אין ניו יאָרק. פאַרעפנטלעכט אין בן יהודהס „הצבי“ היסטאָרישע דערציילונגען און איבער־זעצונגען פון דער ענגלישער ליטעראַטור.

אַ יאָר פאַר זיין טויט, 1923 פאַרעפנטלעכט זכרונות אין „ספר השנה“ וועגן אַלטן ישוב אין ארץ־ישראל.

זיין לעבנסווערק איז דאָס באַקאַנטע בוך וועגן יידישע מטבעות: „מטבעות היהודים“, אַרויסגעגעבן דורך אפרים דינאָר, ירושלים, תרע"ג*).

(*). ביבליאָגראַפיע:

(1) אפרים דינאָר, אין דער תקדמת צום אויבנדערמאָנטן בוך.

(2) א. ל. מלאכי: אין לינצס לוח ארץ־ישראל, [ז. 135].

(3) א. ל. מלאכי: „שמואל רפאלי“. „התורן“, תרפ"ד, 1923, העפּט ח — ט.

שלמה עפשטיין (פּסעוו. שע"ה) איז געבוירן געוואָרן אין רוסלאַנד. געוואוינט אין ארץ־ישראל, חתונה געהאַט מיט אַ טאַכטער פון קאַלאַניסט שמוליצנסקי פון ראשון לציון און דערנאָך געוואָרן אַ תושב אין ניו יאָרק.

שלמה עפשטיין האָט אַרויסגעגעבן אַ ארץ־ישראל־מאַפּע. וועגן דעם פאַרעפנטלעכט אַ קורץ אַרטיקל אין „התורן“, אויגוסט, 1921 זז. 46—49. פאַרעפנטלעכט אויך אַ פעליעטאָן וועגן ל"ג בעומר אין ירושלים אין „הצפירה“ פון יאָר 1887.

אַ קורצער ביאָגראַפישער נאָטיץ וועגן שלמה עפשטיין געפינט זיך אין אויזענשטאדטס „דור רבניו וסופרינו“ באַנד 6, ניו יאָרק, תרפ"ח ז. 55 און אין „קבץ מאמרינו לדברי ימי העתונות בארץ ישראל“, כרך ב', תרצ"ו. ז. 119, פון מ. קאסאָווער.

„דער ארץ־ישראל יוד“ פון מרדכי קאסאָווער אין „קבץ מאמרים“. זז. 119 — 126. אן אויספירלעכע באַשרייבונג וועגן דער צייטונג און וועגן פּראַספּעקט, וואָס די רעדאַקטאָרן האָבן אַרויסגעגעבן און אַ פּאָסע־מיליע פון דעם ערשטן נומער.

ח. אונגער

75. דער באטריבס ארבעטער, חודש-זשורנאל, פ. ק. פ. העקט. 1930. ["שבעים"].
76. דער באַר-אַרבעטער, אויסגאַבע פון אייזנבאַנער גרופע ביי דער אַרבעטער פראַקציע אין הסתדרות הכללית. חיפה, דרוק „העברי“, יוני 1923, 11 ז. 8°.
77. באַניאונג, איינמאָליקע אויסגאַבע. תל-אביב, יולי 1934. [אַרויסגעגעבן פון דער יצחקי-וועשער גרופע *].
78. ביולעטיין נומער 1, אַרויסגעגעבן דורכן קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע. [העקט.] ספטמבר (?) 1926, 18 ז. 4°.
79. ביולעטיין, אַרויסגעגעבן דורך דעם יפוער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע. (סעקציע פון פראָפאגאנדערן). יפו, דרוק [?], 25 אפריל, 1927, 8 ז. 4°. [נישט לעגאַל — זע „ביולעטין 1“, נר. 78].
80. ביולעטיין פון צ. ק. [פון דער א"ידיקער אַרבעטער פאַרטיי „פועליציון“]. תל-אביב, העקט. [דערשיינט נישט רעגלמעסיק].
81. ביולעטיין פון דער רויטער הילף, אַרויסגעגעבן פון צענטר-ראַלקאָמיטעט פון דער פאַלעסטינער רויטער הילף. [דערשינען אין חיפה, ירושלים, יפו און אין אַ טייל קאָלאָניעס, העקט.]. 12—16 ז. 8° [*].
82. בית יעקב, דערשינען אין ירושלים צוויי מאָל אין חודש פון יאָר 1892 ביז 1893. [דער פולער טיטל-בלאַט פון דער צייטונג איז געווען: „הצבי לבית יעקב“, יופיע פעמים בחודש אין עברייטיטש, אַרויס געגעבן פון הא. חיה בן יעקב. אַלף ותתכ"ג לחרבן ותרג"ב ליצירה. שנה ראשונה. גליון א. מחירו בירושלים לשנה, 5 פראַנק, ליחידים ארבעה אַשרע לכול גליון. לעניים שני אַשרע, ביתר ערי ארצנו שלשה מאגדי, בחו"ל 8 פראַנק. מחיר מודעות בדה אחרון. גרוש לשורה קצרה"].
- איבערן קאַפּ פון דער צייטונג איז אָנגעגעבן פאַר אַ מאָטאָ אַ פסוק פון ישעיה: „והיה ביום ההוא לא יוסיף עוד שאר ישראל ופליטת בית יעקב להשען על מכהו ונשען על קדוש ישראל באמת“.
- דאָס בלאַט האָט געהייסן: „הצבי לבית יעקב“, ווייל ביז דעם יאָר 1909 האָבן נאָר צוויי יידן געהאַט אַ דערלויבעניש פון דער מער-קישער רעגירונג אויף אַרויסצוגעבן צייטונגען אין ארץ ישראל: י. ד.

פרומקין און יצחק הירשענזאהן, פלעגט מען דערפאר אלע צייטונגען ארויסגעבן אלס ביילאגע צום „חבצלת“ און „הצבי“.

די אמתע ארויסגעבער פון „בית יעקב“ זענען געווען: חיים און יצחק הירשענזאהן. דער נאָמען „חיה בן יעקב“ וואָס איז אָנגע-געבן אַלס רעדאַקטאָר, איז בלוז אַ פּסעוו. כדי מען זאָל מיינען, אַז דאָס עברי־טייטש־בלאַט דערשיינט דורך אַ פּרוי. דער ציל פון דער צייטונג איז געווען צוצופאַסן זיך צום המון־עם און פּרויען, איז אַ גרויסער טייל פון דער צייטונג געווען געפּינטלט. עס איז אָבער אויך מעגלעך אַז די רביצן חוה הירשענזאהן האָט צוגעהאַלפּן רעדאַקטירן די צייטונג.

„בית יעקב“ האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען ד' אייר תרנ"ב און איז דערשינען מער ווי אַ יאָר.

„חיה בן יעקב“ וואָס איז אָנגעגעבן אַלס רעדאַקטאָר, איז די ראשי תיבות פון די כּידעוּר חיים און יצחק הירשענזאהן.

חיים הירשענזאהן האָט אויך ארויסגעגעבן און רעדאַקטירט דעם האַלב־לומדישן חודש־זשורנאַל „המסדרונה“, ירושלים, תרמ"ה. זיינע זשורנאַליסטישע אונטערנעמונגען האָבן אָבער נישט געהאַט קיין דער־פאַלג און ער האָט געמוזט פאַרלאָזן ארץ־ישראל. אַ געוויסע צייט איז ער געווען לערער אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וואו ער האָט איינגע־פּירט די שיטה פון „עברית בעברית“, דאָן אַוועק קיין אמעריקע און געוואָרן רב אין האָבאַקן.

חוה הירשענזאהן איז געווען די פּרוי פון הרב חיים הירשענזאהן, און אַ טאָכטער פון הרב שאול בנימין הכהן פון דזשאלידים און דזשישקאָוויץ. זי האָט געקאָנט גוט לשון־קודש און איז געווען אַ מלומדת, זי איז געשטאַרבן אין עלטער פון 70 יאָר אין האבאקן נ. דזש. וועגן איר: פ. גראיעווסקי, „בנות ציון וירושלים“, העפּט מ'.

וועגן בית יעקב שרייבט יקותיאל דייטש אין שורם: „הפּסגה“ (1892, נומ. 9), „עס זענען דערשינען צוויי נייע בלעטער: „בית יעקב“ און „המוריה“. דעם ערשטנס נאָמען באַווייזט, אַז עס איז געגרינדעט געוואָרן פאַר ווייבער. דער ציל פון הר"ר ח. הירשנאָן, מיטן אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע בלאַט איז: צו ווירקן אויף די ירושלימער ווייבער זיי זאָלן זיך אויסלערנען רעדן העברעיש. דעם רעדאַקטאָרס שפּראַך איז זייער אַ שלעכטער זשאַרגאָן ענלעך צו מין באַבעס „תּחינת שלוש משמורים“.

אין „חבצלת“, יאָרג. 22, נומ. 37, געפּינט זיך אַ פּראָטעסט־

ח. אונגער

ארטיקל פון די רעדאקטארן פון „בית יעקב“ קעגן די „אידישע גאָז-זעטן“ אין ניו יאָרק, אונטערגעשריבן: „עורכי בית יעקב“ (*).

83. בית ישראל וארץ ישראל, פעריאָדישע אויסגאַבע. ירושלים, קרן קימת צענטראַלע, 1929, [דערשיינט אויך אין אַנדערע שפראַכן „שבעים“].

84. בלעטלעך, אָרנאַן פון חיפהער קאָמיטעט פון פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). [נישט געזען. לויט אָנגאַבע פון אַ פריינט, אָנגעהויבן צו דערשיינען סוף יאָר 1924 אין חיפה. העקט. שמאַלע לאַנגע זייטלעך פון 8—10 זייטן אַ נומער].

85. ברויט און אַרבעט, אָרנאַן געווידמעט דעם קאַמף קעגן אַרבעטסלאָזיקייט. אַרויסגעגעבן פון יפוער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע. (סעקציע פון קאָמאינטערן). יפו, העקט. נר. 1, 28 נאָוועמבער 1927, 12 ז. 8°. [נר. 2. דערשינען פעברואַר 1928, 6 ז. וויפיל נומערן נאָך דערשינען?].

86. געגו שטראַס, זאַמלעפּט געווידמעט די יידישע אַרבעטער אינטערעסן. תל-אביב, דרוק אַחדות, 1930, 7טן אויגוסט. 32 האַלבע ז. [„קרית ספר“].

87. דער דאָרף-אַרבעטער, [זאַמלעפּט], אַרויסגעגעבן פון קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע אין פּת-חַתְקוּה. פּת-חַתְקוּה, העקט. מאַי-יולי 1928, 12 ז. 8°. [נישט געזען, אָנגעגעבן פון אַ פריינט, וויפיל נומערן דערשינען?].

88. ציטער מערץ, איינמאַליקע אויסגאַבע [פ. ק. פ.] פאַלעס-טינע. [„שבעים“].

89. דריי, זאַמלונג פאַר ליטעראַטור און קולטור, אַרויסגעגעבן פון יידישן ליטעראַטור-און זשורנאַליסטן-קלוב אין ארץ-ישראל. תל-

(* ביבליאָגראַפיע:

1) „בית יעקב“, פון יוד [יודעלאַווויץ] אין „קבץ מאמרים“. ז. 127 — 129 מיט אַ פאַקסעמיליע פון „בית יעקב“ נומ. י"א שנה שנית.

2) א. ר. מלאכי אין צוקונפּט, 1928.

3) א. ר. מלאכי אין „חדוּאר“, תרצ"ב.

4) „יידישע צוקונפּט“ יארג. 1. העפּט. 1. (1904); ליטעראַרישע היסטאָרישע נאָטיצן 1: די ערשטע יידישע צייטונג אין ארץ-ישראל פון בן-אדם, [פּסעוּו. פון ד"ר יחזקאל ווארטסמאַן].

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

אביב, דרוק „המערב“, ירושלים, 1931, 32 האַלבע זז. [זע „אינס“, נר. 29].

90. האַלץ־אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון פּועל־ציון גרופע אינם האַלץ־פאַרײן. תל־אביב, העקט. 14 דעצעמבער 1925, 4 זז. [פון לינסקס אויף רעכטס].

91. האַלץ־אַרבעטער, פּעריאָדיש, [פון] די פ. ק. פ. אינם סטאַליער פאַרײן. ירושלים, 1926, העקט. „שבעים“.

92. דער האַלץ־אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון דער ירושלימער סטאַליער גרופע ביי דער אַרבעטער פּראַקציע. [ירושלים], העקט. 1, 8 [מאי] 1928, 13 זז. 8°.

93. דער האַלץ־אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון דער סטאַליער גרופע ביים יפּוער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. יפו, העקט. פעברואַר 1929, 8 זז. 8°.

94. דער האַמער, זאַמל־העפט, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראל־דיקער אַרבעטער פאַרטיי (פּועל־ציון). תל־אביב, דרוק „פּועל־ציון“, יאנואַר 1927, 24 האַלבע זז. 8°.

95. דער הייליגר אָנצייגער, דערשינען אין יאָר 1887, אַרויס־געבער י. גאָסצינני. — אַ חודש־זשורנאַל. ירושלים, [„העתונות“... ז. 30]. לויט א. ר. מלאכי, „צוקונפט“, 1928, איז י. גאָסצינני נישט געווען דער רעדאַקטאָר. לויט ווי חיים הויזדאָרף האָט מלאכין איר בערגעגעבן איז „דער הייליגר אָנצייגער“ רעדאַקטירט געוואָרן פון אים.

„דער הייליגער אָנצייגער“ ווערט קריטיקירט פון אליעזר רוקח אין זיין פעליטאָן „בין האולם ולמזבח“, „חבצלת“, 1888, נומ. 12. 96. די הייליגע באַטשאַפט, צו פּערטיפונג פון זימליכען לע־בען. ירושלים. [דערשינען איין נומער אין תרע”ב, 1911. יאָר, דרוק נישט אָנגעגעבן, רעד. ל[בר־טוב]. מיסיאָנעריש. פון אינד האַלט: די לעבענס באַשרייבונג פון דעם גרויסן ייד פ[יליפ] גאָרדאָן. וועגן אים זע: ז. רייזען לעקסיקאָן 1].

97. השופר, אַ פּאָסקוויל געגען די ממונים פון ועד הכללי אין ירושלים, אַרויסגעגעבן דורך דער חברה „עזרת אחים“. ירושלים. [רעדאַקטאָר איז וואַרשיינלעך געווען אַלמער לאַזינסקי. דערשינען אין יאָר 1909. אַרויס צוויי העפּטלעך אין העברעיִש און ייִדיש. פאַרמאַט 12, צו 16 זז.].

98. די וואָך, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־דראַט פון דער אַר־

ט. אוונער

בעטער פראקציע. ירושלים, דרוק [?], 17 אקטאבער 1925, 4 ז. 8°.

99. וואלבלאט, ארויסגעגעבן פון וואלקאמיטעט פון פועלי-ציון. יפו—תל-אביב, דרוק „פועלי-ציון“, 12 נאוועמבער 1925 ז. 4°.

100. וואלקאמף, ארויסגעגעבן פון צ. [ענטראל] ר [אט] פון דער ארבעטער פראקציע, ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 15טן נאָ-וועמבער 1925, 8 ז. 8°.

101. וואָס איז געווען און ווער איז גערעכט? ירושלים, [קאָ-מוניסטישע פארטיי, 1924. אָנגעגעבן פון אברהם יערי אין „קרית ספר“, תשרי, תרצ"ג, אקטאבער 1932].

102. דאָס וואָרט, ארויסגעגעבן פון צענטראל-דאָט פון דער ארבעטער פראקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“ חיפה, 30טן אקטא-בער 1925, 8 ז. 4°.

103. די וועלט, זאמלעהפט, ארויסגעגעבן פון דער א"י ארבע-טער פארטיי (פועלי-ציון). תל-אביב, דרוק „פועלי-ציון“, פעברואר 1926, 12 האלבע ז. 4°.

104. דער וועקער, אָרגאַן פון יפוער קאָמיטעט פון פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). [יפו, העקט.] שבת דעם 1טן פעברואר 1925. 16 שמאָלע לאַנגע זייטלעך. [וויפיל נומערן דערשינען?].

105. דער וועקער, איינמאָליקע אויסגאַבע, [ארויסגעגעבן פון דער ארבעטער פראקציע. פאַראַנטוואָרטלעכער רעד. ז. בירמאַן. חיפה 1925. אָנגעגעבן אין „שבעים“. מעגלעך אַז סאיז די זעלבע צייטונג פון נומער 104].

106. וועקער, וואָכנטלעכע אויסגאַבע אין יידיש, ארויסגעגעבן פון יפוער קאָמיטעט פון דער פ. [אַלעסטינער] ק. [אַמוניסטישער] פ. [ארטיי] (סעקציע פון קאָמאינטערן). יפו, העקט. 9 מערץ, נר. 1 1928, 4 ז. 8°. [נר. 5, דערשינען 1 מאי 1928, וויפיל נומערן דערשינען?].

107. זאַמלעהפּט, געווידמעט פראַגען פון דער ארבעטערין. תל-אביב, דרוק „תל-אביב“, סעפטעמבער 1927, 16 ז. 16°.

108. דיטער נאָוועמבער, ארויסגעגעבן פון צענטראל-דאָט פון דער ארבעטער-פראקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 7טן נאָ-וועמבער 1925, 8 ז. 4°.

109. 1927 פעברואַר, איינמאָליקע אויסגאַבע. תל-אביב,

ביבליאָגראַפיע פון דער ייִדישער פרעסע אין ארץ ישראל

1931. [אַרויסגעגעבן פון דער פּוּעלי־ציון. פּאַראַנטוואָרטלעכער רעד. מ. אַלסון. „שבעים“].
110. 26טער פעברואַר, איינמאַליקע אויסגאַבע פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פּאַרטיי, (פּוּעלי־ציון). תּל־אביב, דרוק „פּוּעלי־ציון“, 1932, 16 האַלבע זו. [„קרית ספר“].
111. חיפה, בלעטער פאַר ליטעראַטור און קריטיק, אַרויסגע־געבן דורך די חיפהער חברים פון ייִדישן ליטעראַטור און זשורנאַל־ליסטן־קלוב אין ארץ־ישראל, פּאַראַנטוואָ. רעד. ש. צוקער. חיפה, דרוק ג. ווארהאפטיק, פעברואַר 1932, [3] 20 זו. 8°.
112. דער חיפהער אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון פּראָפּאַגי־טערן אַפּאָזיציע אין די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַרטייען. חיפה, דרוק וואַר־האַפטיק, אַפּריל 1927, 8 זו. 4°.
113. חיפּער אַרבעטער וואָרט, איינמאַליקער זאַמלעפּט, גע־ווידמעט אינטערעסן פון די היגע אַרבעטער. חיפה, העקט. (ערב סוכות) דעם צווייטן אָקטאָבער 1925, 16 זו. 4°. [פּוּעלי־ציון].
114. טאַג־פּראָג, [זאַמלעפּט], אַרויסגעגעבן פון „מעמד פּוּעלים“ [פּראָקציע]. יפו־תּל־אביב, דרוק „אַמנות“, מערץ 1927, 16 האַלבע זייטן. 4°.
115. ידיעות, פונם צענטראַל־קאָמיטעט פון דער סאַצ. א. פ. פּוּע־צ אין א״י. יפו, 1920. [„העתונות“].
116. ידיעות, פון דער י. ק. פ. (פּוּעלי־ציון) אינם לאַנד. ארץ־ישראל, [אַרט און דרוק נישט אָנגעגעבן], יאַנואַר 1922, 8 זו. [?]. 4°. [די נומעראַציע גייט פון לינקס אויף רעכטס].
117. ידיעות, די VI קאָנפּערענץ פון י. ק. פ. (פּוּעלי־ציון) אין ארץ־ישראל. ארץ־ישראל, [אַרט און דרוק נישט אָנגעגעבן], יאַנואַר 1922, 4 זו. 4°.
118. ידיעות, [פּעריאָדישע אויסגאַבע פון דער] אויסלענד־שער דעלעגאַציע פון ציוניסטן־סאַציאַליסטן (צ. ס.), אין אויסלאַנד. תּל־אביב, 1929. [דרוק און זייטן? דערשיינט אויך אין אַנדערע שפּראַכן. „שבעים“].
119. יוגנט־פּאַן, צום צענטן יאַרצייט פון בער באַראַכאָוו. זאַמל־העפּט אַרויסגעגעבן דורכן ארץ־ישראלדיקן אַרבעטער יוגנט פּאַרבאַנד א. נ. בער באַראַכאָוו. תּל־אביב, העקט. 17 דעצעמבער, 1927, 7 זו. 4°. [אין „שבעים“ . . . איז אָנגעגעבן די יוגנט פּאַן], פון יאָר 1927. מעגלעך אז דאָס איז אַן אַנדער אויסגאַבע, אָדער אפשר די זעלבע, נאָר פּאַלש פּאַרצייכנט דאָס יאָר.

120. די יוגנט־שטימע, זאמל־העפט, ארויסגעגעבן דורך דעם ארץ־ישראלדיקן ארבעטער יוגנט פארבאנד א. נ. ב. באראבאָוו. תל־אביב, העקט. 16טער דעצעמבער 1928, 10 זו. 4°.
121. יוני, [איינמאָליקע אויסגאָבע פאַר] ליטעראַטור און קריי־טיק. תל־אביב, פאַרלאַג „אין צוים“, רעדאַקטירט פון אברהם בליי. דרוק „המערב“, ירושלים, יוני 1931. 20 זו. 8°.
122. דער יידישער וועג, איינמאָליקע אויסגאָבע, [אגודת ישראל]. פאַראַנטו. רעד. ב. איזמאַן. ירושלים, דרוק פ. עניו, י"ח חשוון תרצ"ג, 1933. [זע נומ. 124, „קרית ספר“].
123. די יידישע פרוי אין ארץ ישראל, בת ישראל וארץ ישראל, זשורנאַל, ארויסגעגעבן פון קרן קימת לישראל. ירושלים, 1932, 12 זו. 8°. [העקט. מאַשין־שריפט. אַלע מאַמרים אין העב־רעאיש, נאָך איינער אין יידיש. אַרויס אויך אין אַנדערע שפּראַכן. דער נומער 3 פון ערשטן יאָר אַרויס נאָוועמבער 1930. ביז נאָוועמ־בער געהייסן: „האשה העבריה“. פון 10 אָקטאָבער 1932, דער־שינען אונטערן נאָמען „בת עמי“. „קרית ספר“].
124. די יידישע שטימע, יידישע ביליאַגע צום „קול ישראל“. ירושלים, דרוק פ. עניו, תרצ"ג, 1933. [„די יידישע שטימע“ אין געווען אַ וואַכנבלאַט, אַרויסגעגעבן פון „קבוצת עסקנים חרדים“, געמיינט די „אגודת ישראל“. י. מרחשון אַרויס אַ נומער אָן אַ נר־מעראַציע. פאַראַנטו. רעד. ב. איזמאַן. דער דריטער נומער אַרויס י"ז חשוון, אונטערן נאָמען „דער יידישער וועג“ (זע נומער 121) איינמאָליקע אויסגאָבע. [כ"ד מרחשון אַרויס דער 4טער נומער, פאַראַנטו. רעד. ע. בלוי].
125. יכין־בלעטער, [אַנגעגעבן] קוואַרטל אויסגאָבע. תל־אביב, העקט. מאַשין־שריפט. 1934. [אויף איין זייט פון די בלעט־לעך העברעאיש. ערשטער העפט דערשינען אין יאָנואַר. ביז יאָנואַר 1935 נאָך דערשינען. „קרית ספר“].
126. ירושלים, אָרנאַן פיר די פריינדע ציונאַס, [רעדאַקטירט דורך מיכל כהן, אַרויסגעבער יצחק גאַשציוני. ירושלים, ערשטער נומער דערשינען 4טן יאָנ. 1882, פּאָליאָ־פּאַרמ, 4 זייטלעך אַ נומער, פרייז 10 פּראַנק אַ יאָר]. ביבל. 1) Revue des études juives V, 158 (2) מלאכי א. ר., צוקונפט 1928: [שרייבט: „אין זעלבן יאָר זענען אויך דערשינען עטלעכע העפטלעך געדרוקט אין יידיש און העב־רעאיש.*].

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

127. דאָס לאַנד, ערשטעס זאַמלעפּט. ירושלים, פּערלאַנג, דאָס לאַנד, דרוק „אחדות“, תרע"ג, [1913] 32 ז. 8°. נר. 2, 34 ז. 8°. נר. 3, 34 ז. 8°. [פּועל־ציון זשורנאַל, רעד. יעקב וויינ־טרויב. אַרויס 6 [?] נומערן. י. וויינטרויב האָט געהאַט אַ ליי־ביבליאָטעק אין ירושלים. דער ערשטער זאַמלעפּט דערשינען אין אַ צווייטער אויפלאַגע און אויפן שער־בלאַט איז אָנגעגעבן: „צווייטע אויפלאַגע, די פּיערטע טויזענט“].
128. דאָס לעבן [?], חודש־זשורנאַל, אַרויסגעבער יעקב וויינ־טרויב. ירושלים, 1912-1913. דערשינען 7 נומערן. [„העתונות“ לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן איז אַזאַ צייטונג נישט דערשינען. זע: מלאכי, „צוקונפט“ 1928].
129. דאָס לעבן, איינמאַליקע אויסגאַבע. [אַרבעטער פּראַקציע. פאַראַנטוואָרענדיק. ז. בירמאַן]. חיפה, דרוק [?], 1925. [„שבעים“].
130. לעווין, איינמאַליקע אויסגאַבע, [אַרבעטער פּראַקציע, פאַראַנטוואָרענדיק. ז. בירמאַן]. חיפה, [יאָר, דרוק?], [„שבעים“].
131. חאַי, זאַמלעפּט, צום 1טן מאַי, אַרויסגעגעבן דורך דער אַרץ־ישראלדיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועל־ציון). יפו—תּל־אָביב, דרוק „פּועל־ציון“, 30טן אַפּריל 1928, 32 שפּאַלטן, 8°.
132. חאַי, לייטעראַרישע איינמאַליקע אויסגאַבע. פאַראַנטוואָרענדיק. א. בליי. תּל־אָביב, דרוק „אחדות“, פּאַרלאַנג „אין צוים“, 1931, 24 ז. 8° [זע נר. 121].
133. חבשר ישראל, ווייזט דעם אידישען פּאָלק דעם אמת'ן משיח. ירושלים, תרע"ב, 1912. [מיט אַן ענגלישער אויפּשריפט „Israel Messenger“ דערשינען נאָר איינמאַל. מיסיאָנעריש. רעדאַקטירט פון משומד ל. א. פּיליפּ].
134. חבשר ציון, אַלדאָס גוטס פון דער הייליגער שטאַט ירושלים. ירושלים, תרנ"ד [1894]. [רעדאַקטירט און אַרויסגע־געבן: דוד גאַלד. דערשינען אַלע צוויי חדשים. מיסיאָנעריש. דער מאַטאָ אויפן שער־בלאַט: „והוא מחולל מפשעינו מרבא מעונותינו מוסר שלמונו עליו וכחברתו נרפא לנו“ (ישעיהו נ"ג, ה'). צום סוף פּלעגט קומען די קוריאזע ענד, וואָס איז גלייכצייטיק אויך געווען אַן אַנאַנס: „הוי כל צמא לכו למים, קומט אַרײַן צו אונז, יפּוער שטראַסע נר. 3. ווער עס קומט אַרײַן צו אונז, געהט נישט חרטה'דיק אַרויס“.
- דוד גאַלד האָט אַרויסגעגעבן אַ ביכל: „דער נצחון איבערן

נצחון", פון ר' יום-טוב מילהויוז, געדרוקט אין המשכים אין "מבשר ציון"[*].

135. מחזיקי הדת, [וואָכנבלאַט], אַרויסגעבער א. שור. ירושלים, 1919-24. [נישט רעגלמעסיק, 21 נומערן אויך אין העבר-רעאיש אונטער דער רעד. פון הרב י. ל. טויבער. אויפן שער-בלאַט אין געווען אָנגעשריבן: „לא להשתמש במכ"ע שום דבר שבחול". א געוויסע צייט אויך געווען רעדאַקטאָר מענדל העניג].

136. מיר, ליטעראַטור און קריטיק, רעדאַקטירט [פון] אברהם בליי. תל-אביב, פאַרלאַג „אין צוים", מערץ 1932. [איין גאַנצע זייט און] 5 ביי 42 האַלבע זייטן.

137. מכתב גלוי . . . היוצא לאור . . . פעמיים בכל חודש... ירושלים, 1882. [מיסיאָנעריש, דערשינען צוויי מאַל אין חודש אין יידיש און העברעאיש. זע מלאכי, „צוקונפט", 1928].

138. המלאכה, עתון מקצועי לעניני המלאכה והתעשייה הזעירה בארץ-ישראל. יו"ע 5"י, „מרכז בעלי מלאכה", תל-אביב—יפו. [א פאך-צייטונג פאַר מלאכה און קליין-פאַבריקאַציע אין ארץ-ישראל — גייט אַרויס דורך דער צענטראַלע פון די בעלי-מלאכות אין תל-אביב—יפו]. יפו, „דרוק „שהם", צווייטער יאַרנאַנג, תרפ"ד, [1924], רעדאַקטאָר א. נחמני, העפט ח. [8], 34 זו. 8°. [אויפן שער-בלאַט: „הגליון הזה תורגם מעברית מ„המלאכה" אך ורק בשביל חוץ לארץ", דאָס מיינט: דער דאָזיקער נומער איז איבערגעזעצט פון העברעאיש אויסשליסלעך פאַר אויסלאַנד].

139. דער מעטאַל אַרבעטער, אַרויסגעגעבן דורך אַ גרופע ביי דער אַרבעטער פראַקציע. [אָרט פון דערשיינען נישט אָנגעגעבן], העקט. אָקטאָבער 1926, 8 שמאַלע לאַנגע זייטלעך.

140. מעטאַל אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון פּועלי-ציון גרופע אין מעטאַל פאַריוון. תל-אביב, העקט. 9/7, 1926, 8 זו. 4°.

141. דער מעטאַל אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון דער מעטאַל גרופע ביים יפוער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע. יפו, העקט. פעברואַר 1929, 6 זו. 8°.

142. נאָוועמבער, איינמאַליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ-ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פּועלי-ציון). תל-אביב. 7טן נאָוועמבער 1931. 4 זו. [„קרית ספר"].

143. נייע אַרבעטער וועלט, זאַמלהעפט אַרויסגעגעבן פון דער ארץ-ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פּועלי-ציון). יפו—תל-אביב, דרוק „פּועלי-ציון", 8 יאַנואַר 1926, 8 האַלבע זייטן. 8°.

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

144. דאָס נייע וואָרט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראָקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“ [חיפה], 28 אפריל 1925, 10 ז. 4°.
145. ניוועלט, צוויוואַכנשריפט פאַר פּאָליטיק און ליטעראַ-טור, פרייז 10 מיל. [יידישער ליטעראַטן- און זשורנאַליסטן-קלוב אין תל-אביב]. רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער ד"ר ניר-ראַפאלעס. תל-אביב, דרוק ענגלבערג. נר. 1, 16 נאָוועמבער, 1934. צייטונגס פאַרמאַט. נר. 2, 30 נאָוועמבער 1934. נר. 3, 14 דעצעמבער, 1934. נר. 4, 28 דעצעמבער, 1934. [יעדער נומער האָט 6-8 זייטן. דערשיינט ווייטער נישט רעגלמעסיק].
146. סאַברעט, הומאַריסטישע איינמאַליקע אויסגאַבע. תל-אביב, העקט. 1928. 14 ז. 8°. [דערשינען צום פורים מאַסקו-באַל, וואָס דער יידישער ליטעראַטן- און זשורנאַליסטן-קלוב האָט איינגעאַרדענט].
147. עמוד היראה, [רבישער חודש-זשורנאַל וואָס דער באַסאַנ-טער רב עקיבא יהוסף שלעזינגער, דער מחבר פון „לֵב העברי“, האָט אין אָנהויב פון די אַכציקער יאָרן אַרויסגעגעבן אין ירושלים. די אינפאַרמאַציע באַקומען פון א. ר. מלאכי. ער שרייבט: „איך האָב דעם „עמוד היראה“ קיינמאַל נישט געזען, אָבער ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן, האָבן זיך אין דעם זשורנאַל אויך געדרוקט אַרטיקלען אין יידיש“].
148. ערשטער חאַי, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראָקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“ [חיפה], 28 אפריל 1925, 10 ז. 4°.
149. דער ערשטער חאַי, (איינמאַליקע אויסגאַבע), פון דער א"ידיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי-ציון). יפו, דרוק „פּועלי-ציון“, [דאָס יאָר נישט אָנגעגעבן. לויטן אינהאַלט אַרויס אינם יאָר 1926]. 8 ז. 16°.
150. דער וטער חאַי, אַרויסגעגעבן פון „מעמד הפועלים“ [אַרבעטער פּראָקציע]. יפו, דרוק „אמנות“, מאי 1927, 16 האַלבע זייטן. 4°.
151. דער וטער חאַי, זאַמלהעפט, אַרויסגעבער ז. בירמאַן [אַרבעטער פּראָקציע]. יפו, דרוק „תל-אביב“, אפריל 1928, 16 ז. 8°.
152. וטער חאַי, איינמאַליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער

- ארץ-ישראלדיקער ארבעטער פארטיי (פועלי-ציון). תל-אביב, דרוק „פועלי-ציון“, 1932, 30 האלבע [1] זז. „קרית ספר“.
153. די פאָן, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ-ישראלדיקער ארבעטער פארטיי (פועלי-ציון). פאראנטווא. רעד. ח. שריפטמאַן. תל-אביב [דרוק?], 1931. „שבעים“.
154. פאראויס, אָרנאַן פון צ. [ענטראַל] ק. [אַמיטעט] פון דער פ. [אַלעסטינער] ק. [אַמוניסטישער] פ. [אַרטיי] (סעקציע פון קאָמאיני טערן). [אַנגעהויבן צו דערשיינען אין יוני 1926, א שטיקל צייט דערשינען אַלע חודש, דערנאָך אַלע צוויי וואָכן, די גאַנצע צייט נישט לענגאַל. די נומערן פון די יאָרן 1930-29, אָנגעגעבן: דרוק „פ. ק. פ.“ 16 זז. דערשיינט כסדר נישט רעגלמעסיק. דער „פאראויס“ דערשיינט אויך אין אַראַביש].
155. פארוויקלעכונג, א זאַמלעהפּט, אַרויסגעגעבן פון פאַר לעסטינער אַרבעטער-פאַנד. תל-אביב, דרוק „אחדות“, אַקטאַבער 1926, [2] 63 זז. 8°. [נאָר פאַר אויסלאַנד].
156. פאַרטיי-בונדעס, זשורנאַל פון דער ארץ-ישראלדיקער ארבעטער פארטיי (פועלי-ציון). תל-אביב, העקט. 1932. „שבעים“ [זע נר. 80].
157. פון דער צווייטער צו דער דריטער קאָנפערענץ פון הסתדרות. [אַרבעטער פראַקציע]. תל-אביב, 1926. [יערי].
158. דער פונק, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל-דראַט פון דער אַר-בעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 8 זז. 8°. [זע נר. 157].
159. פונקען, אַרויסגעגעבן פון ירושלימער קאָמיטעט פון פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל). [נישט לע-נאַל. אָנגעהויבן צו דערשיינען אין חודש מערץ-אַפּריל 1924, דער-שינען נישט רעגלמעסיק, צוערשט „דער פונק“ (זע נר. 158). אין יאָר 1924 דערשינען 32 נומערן. אין א סך נומערן פאַראַן אַן אַפ-טיילונג פאַר יוגנט א. נ. „יוגנט ווינקל“. געזען אַ נומער „פונקען“ פון 5טן אַפּריל, 1927, געווען אָנגעגעבן: „פונקען“, ירושלימער ק—ט פון פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל). 4טער יאָרגאַנג, נר. 2, אַפּריל, 1927.“ ווייזט אויס אַז „דער פונק“ פון נר. 158, האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין יאָר 1923. העקט. שמאַלע לאַנגע זייטלעך].
160. הפועל בעמח, [חודש-זשורנאַל, האַלב יידיש האַלב העב-רעאיש, דער שער-בלאַט אילוסטרירט. אַרויס דורך דעם] קאָמיטעט

ביבליאָגאָפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

- פון פ. ק. פ. אין עמק. העקט. 12 זז. 8°. [דערשינען בערך פון סעפטעמבער 1928 ביז פעברואר 1929. ארויס 4 נומערן מיט א הוספה צום 7טן נאָוועמבער. אין יעדן נומער קאריאטורן-בילדער].
161. 5טער פעברואר, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ-ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פּוּעלי-ציון). תל-אביב, פאַראַנט. רעד. מ. אלקון. 1931. „שבעים“].
162. 5טער פעברואר, איינמאָליקע אויסגאַבע פון דער א"י-די קער אַרבעטער פאַרטיי (פּוּעלי-ציון). תל-אביב, דרוק „פּוּעלי-ציון“, 1932, 16 האַלבע זייטן. „קרית ספר“].
163. פיר, זאַמלעהפּט פאַר ליטעראַטור און קולטור, אַרויסגע-געבן פון דעם יידישן ליטעראַטן- און זשורנאַליסטן-קלוב אין ארץ-ישראל. תל-אביב, דרוק „פּוּעלי-ציון“, סעפטעמבער 1932, 16 זז. 8°. פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר: דניאל לייבל.
164. דער פּערזינלעך, [אַרויס] בהוצאות „חברה מסחרית חשאית“ [פון געהיימער סוחרישער געזעלשאַפּט?]. יפו, 1924, האַלב-יידיש, האַלב-העברעאיש. „העתונות“].
165. פּראָג פון אַרבעטער לעבו, [אַרויסגעגעבן דורך דעם] צענטראַל-ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „החדש“, יאַנואַר 1923, 9 זז. 8°.
166. דער פּראָלעטאַריע, אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 30 מאי 1925, 8 זז. 4°.
167. פּראָלעטאַרישער וועג, (אַרבעטער זאַמלעהפּט), [אַרויסגע-געבן] פון דער פּראָלעטאַרישער פּראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, דרוק „החדש“, 11 מאי 1923, 16 זז. 8°.
168. פּראָלעטאַרישע הילף, [זאַמלעהפּט], אַרויסגעגעבן דורך דער הילפּס-קאָמיטע ביי דער פּוּעלי-ציון אין ארץ-ישראל פאַר אַרעס-טירטע. תל-אביב, דרוק „פּוּעלי-ציון“, 25 מערץ 1927, 20 האַלבע זייטן. 8°.
169. די פּראָלעטאַרישע שטימע, זאַמלעהפּט אַרויסגעגעבן פון דער א"י אַרבעטער פאַרטיי (פּוּעלי-ציון). יפו—תל-אביב, דרוק „פּוּעלי-ציון“, 5 פעברואר 1926, 16 האַלבע זייטן. 4°.
170. די פּראָלעטאַרישע שטימע, (אַרבעטער זאַמלעהפּט), אַרויסגעגעבן פון צייטווייליקן צענטראַל-ראַט פון דער „פּראָלעטאַרי-שער פּראַקציע“ אין הסתדרות הכללית. ירושלים, דרוק „החדש“, 26 מאי 1926, 16 זז. 8°.

171. פראָנט קעגן פראָנט, זאמלהעפט פון דער ארץ-ישראלדי-
קער ארבעטער פארטיי („פועלי-ציון“). תל-אביב, דרום „אחדות“,
אפריל 1933, 31 [1] ז. פאראנט. רעד. א. דוד. [אויפן שער-
בלאט אָנגעגעבן: „ארויס אין קאמף קעגן עליה באַגרעניצונגען,
„קרית ספר“].

172. דאָס פראָפעסיאָנעלע בלאַט, ארויסגעגעבן פונם פראָפ.
ראַט ביי דער ירושלימער אַרבעטער אָרגאַניזאַציע. א"ידיקע אַרבע-
טער פארטיי (פועלי-ציון) [יצחקים גרופע]. ירושלים, העקט. 1טן
יאנואַר 1929, נר. 1, 8 ז. 4°.

173. פראָפעסיאָנעלע בלעטער, ארויסגעגעבן פון די „פועלי-
ציון“ חברים אין די פראָפ. פאַריינען. תל-אביב, העקט. פרייטיק 18
[אויגוסט] 1926, 14 האַלבע זייטן. 8°.

174. די פראָפעסיאָנעלע וועלט, איינמאַליקע אויסגאַבע פון
דער באַראַכאָוואָפּאָזיציע אין הסתדרות. תל-אביב, דרום „פועלי-
ציון“, 9טן דעצעמבער 1932, 4 ז. פאראנטוו. רעד. חיים שריפט-
מאַן. [„קרית ספר“].

175. דאָס פראָפעסיאָנעלע לעבן, זאמלהעפט, געווידמעט דער
1טער פראָפעסיאָנעלער קאָנפערענץ פון חיפה און קרייז. [ארויסגע-
געבן פון דער] ארץ-ישראלדיקער אַרבעטער פארטיי פועלי-ציון,
חיפהער קרייז. תל-אביב, דרום „פועלי-ציון“, 16 מערץ 1928,
16 האַלבע זייטן. 8°.

176. דאָס פראָפעסיאָנעלע לעבן, ארויסגעגעבן פון דער ארץ-
ישראלדיקער אַרבעטער פארטיי (פועלי-ציון). פאראנטוו. רעד. ח.
שריפטמאַן. תל-אביב, 1931. [„שבעים“].

177. דער פראָפעסיאָנעלער קאָנפערענץ, זאמלהעפט, געווידמעט דער
1טער פראָפעסיאָנעלער קאָנפערענץ פון פועלי-ציון און אומפארטיי-
אישע אין תל-אביב. תל-אביב, דרום „פועלי-ציון“, 9טער נאָוועמ-
בער, 1928, 32 האַלבע זייטן. 8°.

178. דער פרום, [וועכנטלעכע צייטונג], ארויסגעבער שלמה
ישראל שיריזלי. ירושלים, אתח"מ לגלותנו (תרס"ט) [1909] פריז
1 מאמעליק [טערקישע מטבע]. דער ארויסגעבער שלמה ישראל
שיריזלי איז געווען אַ ספרדישער ייד וואָס האָט אויך ארויסגעגעבן
דעם „פרדס“ אין העברעאיש אונטערן נאָמען „הפרדס“ און אין שפּאַ-
ניאַליש „איל פאַראַדיוז“.

אַלע דריי צייטונגען האָבן אָנגעהויבן צו דערשיינען אין איין
מאָל. דער קאַפּ פון דעם פרום איז געווען בערך אזוי: „דער

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

פרדס" א צייטונג, גייט איצט אַרויס איינמאָל אין דער וואָך, פריי-טיק, מנהל און אַרויסגעבער שלמה ישראל שיריזלי. ירושלים, ער-שטער יאָרנאַנג, נומער 1, יום ששי, ט. אייד, א'תת"ם לַגְלוּתֵנו (תרס"ט) 1909.

יענער נומער האָט געהאַט 4 זייטן, אין אַ געוויינטלעכן ציי-טונגס פּאַרמאַט. פרייז אין ירושלים: 6 פּראַנק אַ יאָר, אין לאַנד 8, אין חו"ל 10 פּראַנק, רוסלאַנד 3.30 רובל.

ווי נאָר דער „פרדס" איז דערשינען, האָט ער אַרויסגערוּפּן אַ טומל אין דער העברעאישער פרעסע. עס איז צווישן אַנדערע אויף אים אָנגעפאַלן דער העברעאישער לערער און שרייבער קדיש יהודה סולמאַן אין בן-יהודהס „הצבי" נר. 168 מיט אַ שרייענדיקן אַרטיקל: „הנשתק?" [צי וועלן מיר שווייגן?] וואו עס ווערט צווישן אַנדערן געזאָגט: „איך געדענק נישט ווען האָט נאָך אזוי געציטערט מיין האַנט ווי היינטיקעס מאָל. פאַר אונזערע אויגן טוט זיך אַפּ פאַר-דעכטיקע מעשים און מיר שווייגן. שלמה ישראל שיריזלי גיט אַרויס דעם „פרדס" אין ירושלים. און . . . זאָל יעדע יידישע פּאַ-מיליע קענען די „טאַטערישע" נשמה, וואָס רוט אין קערפּער פון שלמה ישראלן. ווידערווילן, כעס, האַרצקלאַפעניש און נשמה-ציטער כאַפּט אַרום, אַ ווילן אָנצוכאַפּן אַט-דעם מענטשן און אים צעקוועטשן ווי אַ וואַנץ.

„... שלמה ישראל דער ספרדי, גיט אַרויס אין ירושלים אַ ציי-טונג אין אַ דייטשן-זשאַרגאָן און אויב מען וועט אייך מאַרגן זאָגן, אז אַט-דער מענטש האַנדלט מיט מענטשלעכע נשמות, וועט איר דען נישט גלייבן?"

„... מיט אזאַ שמוציקן לוינט זיך נישט צו דיסקוטירן, און איך וויל דאָס נאָר נישט" . . .

אין אַ פּאַלעמיס מיט חיים מיכל מיכלין, געדורקט אין „החרות", 1909, באַשולדיקט זלמן בן טובים, אז מיכלין רעדאַקטירט דעם „פרדס". מיכלין האָט אין אַ בריוו צו שיריזלי (געדורקט אין העברעאישן „הפרדס") דאָס אָפּגעלייקנט, אָבער ווי עס ווייזט אויס, האָט מיכלין געהאַט אַ „האַנט" אין רעדאַקטירן דעם יידישן „פרדס". אַרטיקלען מיט זיין אונטערשריפט זענען אָבער אין „פרדס" קיינמאָל נישט דערשינען. די ערשטע דריי נומערן זענען רעדאַקטירט געוואָרן דורך אַלטר לעווין, דער העברעאישער פּאַעט, באַקאַנט אונטערן פּסעוּן.

מ. אוונגר

„אסף הלוי“, וועמענס סקיצן זענען געדרוקט אין „פרדס“ א. פ. „הארזיש מוסטאפא עומרא“.

א חוץ סולמאן, איז אויך י. קרניאלי שטארק אָנגעפאלן אויף שיריזלי אין בן-יהודה'ס „הצבי“.

אין דעם נומער 4 פון „פרדס“ איז געדרוקט אַן ענטפער צו די אלע וואָס האָבן אַטאַקירט דעם „פרדס“.

אויך י. ח. ברענער האָט געשריבן קעגן דעם „פרדס“ אין „הפועל-הצעיר“, תרס"ט, 1909, (זע „כל כתבי י"ח ברנר“, באַנד ח', בוך א', ז. 151)*.

179. די פרייהייט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 5 יולי 1925, 8 ז. 4°.

180. פרייער געדאַנק, זאַמלעפּט, געווידמעט די א״דיקע אַר-בעטער אינטערעסן. תל-אביב, דרוק „אחרות“, 1930, [?] האַלבעזן. „קרית ספר“].

181. פרייער געדאַנק, [פועל־ציון]. פאַראַנטו. רעד. א. לעוו־קאָוויטש. תל-אביב, 1931. „שבעים“].

182. דאָס פרייע וואָרט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 5טן דע-צעמבער 1925, 8 ז. 4°.

183. צבי לבית ישראל? [לויט „העתונות“, „הצבי לבית ישראל“]. ירושלים, האַלב חודשלעך, אַרויסגעבער בן-יעקב. דער־שינען אין די יאָרן 1892-1893. [אָנגעגעבן אין „העתונות“ ז. 30. לויט מלאכי אין „צוקונפט“, 1928, האָט אזא צייטונג בכלל נישט עקזיסטירט. זע נר. 82 און די באַמערקונגען].

184. צו דער אַרבעטער־קאָנפּערענץ, אַרויסגעגעבן פון פּרוי-ען-סעקרעטאַריאַט ביים צ. ק. פון פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). [אַרט פון דערשיינען נישט אָנגעגעבן], העקט. 1 אַפּריל 1926, 28 האַלבע ז. 16°.

(* וועגן „פרדס“ זע :

1) מ. ד. גאון, קביץ מאמרים לדברי חתונות בארץ-ישראל, תל-אביב, כרך ב' תרצ"ו. ז. 170—172.

2) א. ר. מלאכי „ליטעראַרישער חודש“, פון י. בידערמאַן, ניו יאָרק, דעצעמבער־מערץ 1930-1931.

3) מ. פייגער [מאַטל קאסאווער], „ליטעראַרישע בלעטער“, נר. 35, 1928.

185. צו דער גאַנצער אַרבעטערשאַפט, [אַרויסגעגעבן פון דער] ארץ-ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פּועלי-ציון). יפו — תּל-אביב, דרוק "פּועלי-ציון", 10, 13, 1926, 8 ז. 16°.
186. צום ברעג, אַרויסגעגעבן פון אַמעריקאַנער-יידישן לעגיאָן. העקט. 40 זייטלעך, [אַרויס אין זומער 1916, אויף דער שיף וועלכע איז געגאַנגען פון ענגלאַנד קיין ארץ-ישראל. רעדאַקטירט געוואָרן פון יהושע גאַרדאָן ז. ברכות און ז. וויינפער].
187. צום ערשטן מָאָ, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל-ראַט פון פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). [אַרט און דרוק נישט אָנגע-געבן]. 1928, 6 ז. 8°.
188. צום 8טן חערץ, (אינטערנאַציאָנאַלער פּרויען-מָאָג). אויס-גאַבע פון פּרויען-אַפּטיילונג ביים צענטראַל-ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק "אַמנות", תּל-אביב, מערץ 1927, 16 ז. 16°.
189. צום 10טן יאַרצייט-טָאָג פון ב. באַראַכאָוו. תּל-אביב, דרוק "פּועלי-ציון", דעצעמבער 1927, 8 ז. 8°.
190. צוויי, זאַמלעהפּט פאַר ליטעראַטור און קריטיק, אַרויסגע-געבן מיט דער מיטווירקונג פון יידישן ליטעראַטן און זשורנאַ-ליסטן-קלוב אין ארץ-ישראל. תּל-אביב, דרוק צוקערמאַן [ירושלים] יולי 1929, 80 ז. 8°.
191. צווישן צוויי און דריי, זאַמלונג פאַר ליטעראַטור און קולטור. אַרויסגעגעבן פון דעם יידישן ליטעראַטן און זשורנאַ-ליסטן-קלוב אין ארץ-ישראל. תּל-אביב, דרוק "פּרדי", דעצעמבער 1929, 33 [1]. ז. 8°.
192. ציוניסטיש-סאַציאַליסטישע פאַרטיי (צ. ס.) אין ראַטור פאַרבאַנד, ידיעות פון דער אויסלענדישער דעלעגאַציע פון ציוניסטיש-סאַציאַליסטישער פאַרטיי (צ. ס.) אין ראַטן-פאַרבאַנד. [תּל-אביב ?] תר"ץ. [1930. ז. ?]. [דער ערשטער נומער אַרויס אין תשרי, נר-מער ד' ה' טבת, שבט, העקט. מאַשין-שריפט, אַרויס אויך אין העב-רעאיש. "קרית ספר"].
193. צייט פּראָג, אַרויסגעגעבן פון ז. ר. פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק "עבודה", 1926, 23 ז. 8°.
194. 10 יאָר פּראָלעטאַרישע רוסלאַנד, זאַמלעהפּט, אַרויסגעגעבן דורך דער ארץ-ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי "פּועלי-ציון". ירושלים, דרוק כּהנא, נאָוועמבער 1927, 36 ז. 8°.
195. דער קאָלאָניסט, לאַנדווירטהשאַפּטליכער אָרגאַן, ענט-

האַלט וויסענשאַפֿטליכע אַרטיקלען, נאַטיצען, באַלעהרונגען אונד פראַקטישע ערפאָהרונגען אין אַללער פעכרן דער לאַנדווירטהשאַפֿט, צום פראַקטישען נוצען דער ייִדישער אַקערבוי אין ארץ-ישׂראַל. ירושלים, דרוק אברהם משה לונץ. 8°. [דערשינען פון אָנהייב תרנ"ג — נ"ה (1893-95)]. הערויסגעגעבען פאן (אונטער דער מיטווירקונג פאן מעהרערע פאַכמענער אים הייליגען לאַנד) רעדאַקטאָר טאַר אַנראָנאָם מנשה מאיראָוויטש אין ראשון לציון, אונד אברהם משה לונץ עורך [רעדאַקטאָר פון], „ירושלים“. [אינם ערשטן יאָר אַרויסגעגעבן 4 נומערן, בלויז אין ייִדיש, אינם צווייטן יאָר שוין דערשינען געמישט, העברעאיש און ייִדיש און דער שער-בלאָט איז שוין געווען אויף העברעאיש און אויף דער לינקער זייט איבערגעזעצט אויף ייִדיש. אינגאַנצן אַרום 6 נומערן].

196. דאָס קאָמוניסטישע וואָרט, [פּעריאָדיש] צענטראַל־ראַט פון דער פ. ק. פ. העקט. 1929. „שבעים“].

197. דער קאָמף, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 20 מערץ 1925. 8 זז. 4°.

198. קאָמף, אַרויסגעגעבן פון ירושלימער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע. [העקט.] 14, 1927, 14 זז. 8°.

199. דער קאָמף, זאַמל־העפֿט, אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־ראַט פון דער ארץ-ישׂראַלדיקער אַרבעטער פּאַרטי פּועל־ציון. [יצחקים גרופע]. תל-אביב, [העקט.] 15טער יאָנואַר 1929, 20 זז. 8°.

200. קאָמף, איינמאָליקע אויסגאַבע. [פּאַלעסטינער רויטע היילף]. 1930. „שבעים“].

201. קול מציון, [האַלב ייִדיש און האַלב העברעאיש. אַרויס־געגעבן פון דער חברה „עזרת נדחים“]. ירושלים, [1883]. [דער־שינען צוויי נומערן. די אויפגאַבע פון דער חברה „עזרת נדחים“ איז געווען צו באַקעמפן די מיסיאָנערן. אויספירלעכער וועגן דעם אין „דואר היום“, אלוף, תרפג, פון א. ר. מלאכי].

202. קול שופר, [דערשינען איין מאָל אין צוויי חדשים אונד טער דער רעדאַקציע פון דזשאן משה עפשטיין. אינגאַנצן אַרום צוויי נומערן]. ירושלים, 1895. [וועגן דזשאן משה עפשטיין זע: John Moses Epstein by Rev. Lindey Lonow, 1926, p. 39].

203. קלאָג, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון צענט־

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

- ראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. פאַראַנטוון. רעד. ז. בירמאַן. ירושלים, 1925. ["שבועים"].
204. דער קלאַטן קעמפער, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרום, "הנפיר", חיפה, 5 אָקטאָבער, 1925, 8 ז. 4°.
205. דער קעמפער, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרום, "הנפיר" חיפה, 26 סעפטעמבער, 1925, 6 ז. 4°.
206. דער קעמפער, [אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פּראַקציע]. ירושלים, העקט. [אַנגעהויבן צו דערשיינען בערך 1926, דערשיינען ביז 1927. געזאַלט אַרויס אַלע צוויי וואָכן, איינמאַל אין העברעאיש און איינמאַל אין יידיש. אינגאַנצן אַרויס אַ 6-8 נומערן, נישט רעגלמעסיק, פון 12—16 ז. 8°].
207. קפאָר־ידיעות, וועכנטלעכע אויסגאַבע דערשיינט דורכן פאַלעסטינער אַרבעטער פּאַנדר. רעדאַגירט פון מ[לך] ניישטאַט. תל־אביב, דרום, "אחדות". 16—20 ז. 8.
- [אַנגעהויבן צו דערשיינען דעם 7טן יולי 1926. דערשיינען ביז 1930. אַ שטיק צייט איז אויך געווען רעדאַקטאָר מערעמינסקי. דערשיינען צוערשט אין ראַטאַציע, פון נאָוועמבער 1928 דערשיינען געדרוקט, אילוסטרירט.
- די "קפאָר־ידיעות" זענען דערשיינען אויסשליסלעך פאַר אויס־לאַנד און האָט אַנטהאַלטן ידיעות וועגן אַרבעטער־לעבן אין ארץ־ישראל].
208. קרנו, צוויי־וועכנטלעכער זשורנאַל [אַרויסגעגעבן פון קרן קימת לישראל], ירושלים. [אַנגעהויבן צו דערשיינען אין יאָר 1926]. דערשיינען אויך אין אַנדערע שפּראַכן, אויסשליסלעך פאַר אויסלאַנד.
209. דיאָ ראָזע [פּולער טיטל]: "חבצלת די ראָזע. אַ ייִדי־שער פאַמיליען בלאַט, פאַר אַלע אַוהבי ציון וירושלים, ערשיינט לעת עתה צוויי מאָהל אים חודש. העראַויסגינגעבען פאַן ישראל דוב פרוקמין, מיכל הכהן. ירושלים, ערשטער יאָהר גאַנג. נר. 1 ב' איי, תרל"ז, [1877] 16 April 5637 Jerusalem.
- דיאָ פּרייז פון דעם בלאַט איז אין אַללע לענדער 10 פּראַנק אַ יאָהר, 5 פּראַנק אַ האַלב יאָהר. אין רוסלאַנד 3½ רובל אַ יאָהר. מודעות קאַסטן איין פּיאַסטער אַ שורה. איין בלאַט קאַסט 60 פּאַ־רעם. אינפּראַנקירטע כּריעה ווערדין נישט אן גינמיין.

אינהאלטס־פארהייכענס. פארוואָרט, ירושלים, קאָנסטאַנטינאָפּ־פּיל, גבריאַל זיס, אַ בטלנישע רייד.

[דער], פאָרוואָרט אָדער פראסט גירעט אַ הקדמה "הויבט זיך אָן: „וואָס גיבן דיא לייט אָן? וואָס ווילן זיין ווייטער? שוין אַ חבצלת אויף זשאַרגאָן אויך?" אַזוי וועלן געוויס פּרעגן פּיל לעזער וועלכע זיינען אונבאַקאַנט מיט אונזער גרונדליכען ציל; אונד דער פאַר, קלערין מיר, אַז עש [עס] איז טאַקע גיט איבעריס צו ערקלע־רין זיין וואָס אונזער ציל איז אייגענטליך מיט דער העראַויס־גאַבע פאַן דער חבצלת בלאַטט אין לה"ק שוין 7 יאָהר, אונד איצטער מיט דעם זשאַרגאָן בלאַט. דאַרום גיבען מיר דאָ דיא הקדמה, האַץ [כאַטש] מיר שטיממען אייגענטליך גאָר גיט איין, מיט דעם אַלמען מחבר'שן שפּריך־וואָרט „אַ ספר אָן אַ הקדמה, איז וויא אַ גוף אָן אַ נשמה" . . .

דערנאָך קומט אַ משל פון אַ קראַנקן און אַ נמשל אַז דאָס מיינט מען א"י און דאָן:

„ . . . ווייל זעהר פּיל פון דיא יעניגע וואָס דאַרפּין וויסן, פאַרשטעהען לשון קודש ווייניג, אונד צו דעם צוועק אַז דער המון העם באַרץ ישׂראל ובחויץ לאַרץ זאָל עפּפּנען דיא אויגן אונד גוט אַכטונג געבן אַף די זאַכין, וואָס זיינען נוגע צוא דער לאַגע פון ארץ ישׂראל, צו דעם צוועק קאַנען מיר בישע ה' דורך אַ זשאַרגאָן בלאַטט, פּיל גיכער קוממען, ווייל עס איז אַ פאַרשטנדיגע שפּראַך אונטער דיא אַלע וואָס זיינען אינטערעסירט דאַרינען."

דער צווייטער נומער „דיא ראַזע" און דער לעצטער, דערשינען מיט צוויי וואָכן שפּעטער. ביידע נומערן געהאַט צי 8 זייטן אין אַ צייטונגס פּאַרמאַט.

אין „חבצלת" פון שבט תרל"ז (1877), געפינט זיך אַ רעדאַקציע דערקלערונג, אַז פרומקין און מיכל כהן פאַראייניקן זיך ווידער אין דער אויסגאַבע פון חבצלת און אָנשטאָט דעם „האַריאל", (דאָס בלאַט וואָס מ. כהן האָט געהאַט אַרויסגעגעבן, און צוליב זיין ווערן אַ שותף מיט פרומקיןען אויפגעהערט צו דערשיינען) הויבן אָן די רעדאַקטאָרן אַרויסצוגעבן אַ יידיש בלאַט מיטן נאָמען „דיא ראַזע".

ישׂראל דוב פרומקין איז געבוירן געוואָרן אין ווייס־רוסלאַנד אין יאָר תרי"א, 1851. צו ניין יאָר איז ער געקומען צוזאַמען מיט זיינע עלטערן קיין ארץ־ישׂראל. צו 15 יאָר האָט ער חתונה געהאַט, ווען ער איז אַלט געווען 19 יאָר איז ער שוין געווען דער רעדאַקטאָר פון

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

„חבצלת“. ער איז געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טוער און אַ באַקאַנטע פּערזענלעכקייט אין ארץ־ישראל. געשטאַרבן אין ירושלים, י"ד איר, תרע"ד, 1914.

מיכל הכהן (זיין פולער נאָמען איז געווען יצחק אליהו מיכל הכהן) איז געבוירן געוואָרן אין יאסוויץ, קאָוונער גובערניע, אין יאָר תקצ"ד, 1834.

אַלס סינד געקומען צוזאַמען מיט זיינע עלטערן קיין ירושלים, צו 11 יאָר געבליבן אַ יתום, ווערט אויפגעצויגן אין הויז פון זיינס אַ קרוב ר' שבתי כהן, ער לערנט ביי ר' ישראל סאלאַנט, באַקומט אַ שם פאַר אַן עלוי, צוזאַמען מיט יחיאל ברייל הויכט ער אָן אַרויסצוגעבן דעם „לבנון“ אין ירושלים אין יאָר תרכ"ג.

אין זיינע יונגע יאָרן איז ער אויך געווען אַ כולל שרייבער אין ירושלים און דערנאָך סעקרעטאַר פון „בסור חולים־שפיטאַל“ און משגיח אין „משגב לרד“. ער איז איינער פון די גרינדער פון דער פרעסע אין ארץ־ישראל דורך די פיל יאָרן פון זיין זשורנאַל־ליסטישער טעטיקייט, אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט פאַלגנדיקע צייט־טונגען: „הלבנון“, 1863, „חבצלת“, 1873—1877, „האריאל“, 1875—1877, „ירושלים“, 1882, און דיא „ראָזע“, 1877. געשטאַרבן 1914.

ביבליאָגראַפיע וועגן מיכל הכהן:

חיים מיכל מיכלין, „האריאל“ אין „סבץ מאמרים“, ז. 39—47.

זלמן פעוונער, „האריאל“ אין „סבץ מאמרים“. ז. 48—51. וועגן פרומקין:

מרדכי בן הלל הכהן, „בעל החבצלת“, „סבץ מאמרים“. ז. 32—38.

„לוחם נשכה“ (זכר י. ד. פרומקין) מאת א. גור (א. ר. מלאכי) דואר היום, תרפ"ב.

אין לונצם „לוח ארץ ישראל“ 1910, ז. 44. א. ר. מלאכי: „א זשורנאַליסט פון צוויי דורות“, טאַגע־בלאַט, ניו יאָרק, 1914.

א. ר. מלאכי, אין זיין אַרבעט וועגן דער געשיכטע פון דער השכלה־באַוועגונג אין ירושלים, אין לונצם „לוח ארץ ישראל“, 1916.

ספר זכרון לסופרי ישראל, פון סאַקאַלאָוו, אָפּט. „חכמי ירושלים“.

ש. 5. ציטראן, „לסקסיון ציוני“.

ביבליאגראפיע וועגן „דיא ראָזע“:

מ. קאסאווער: „דיא ראָזע“, „ליטעראַרישע בלעטער“, נר.

20, נר. 21, 1936.

מרדכי קאסאווער; „חבצלת: די ראָזע“, „סבץ מאמרים“.

זו. 113—119. מיט אַ פאקסעמיליע פון ערשטן נומער „דיא ראָזע“.

210. רויטע הילף, אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־קאָמיטעט פון

דער פּאַלעסטינער רויטע־הילף, סעקציע פון א. ד. ה. (מאפר). [אַרט

און דרוק נישט אָנגעגעבן], יאנואר 1929, נר. 1, 30 זו. 8°. [מיט

בילדער].

211. דער רויטער העלפער, ביולעטין פון פּאַלעסטינער „רוי-

טער הילף“. יפו, דרוק „אמנות“, מאי 1927, 16 האַלבע זייטן,

8°.

212. דער רויטער העלפער, פעריאָדיש, „מאפר“, [נישט לע-

גאַל, העקט. 1928. „שבעים“].

213. דער רויטער פּאָן, (זאַמעלהעפט), [אַרויסגעגעבן דורך דעם]

צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“

חיפה. 1925, 16 זו. 8°.

214. רחובותער אַרבעטער וואָרט, אַרויסגעגעבן פון רחובותער

סניף פון דער אַרץ־ישראַלדיקער אַר. פּאַרטיי „פּועל־ציון“. רחובות,

[העקט.]. נר. 1, 27 יאנואר, 1928, 6 זו. 4°. נר. 2, 5 פעברואַר,

1928, 6 זו. 4°. נר. 3, 10 פעברואַר, 1928, 6 זו. 4°. נר. 4, 17

פעברואַר, 1928, 6 זו. 4°. נר. 5-6, 2 מערץ, 1928, 8 זו. 4°. נר.

7, 4 אַפּריל, 1928, 8 זו. 4°. נר. 8, 22 יוני, 1928, 8 זו. 4°. נר.

9, 27 אויגוסט, 1928, 6 זו. 4°.

[נאָך נומער ניין האָט די רעגירונג אָפּגעשטעלט די צייטונג,

ווייל זי איז דערשינען אָן איר דערלויבניש].

215. רחובותער אַרבעטער שטימע, אַרויסגעגעבן דורכן

רחובותער קאָמיטעט פון דער א"י אַר. פּאַרטיי „פּועל־ציון“.

רחובות, [העקט.]. נר. 1, אַקטאָבער, 1927, 7 זו. 4°.

216. שולחית [וואָכנבלאַט]. ירושלים, [דערשינען אַ 6-8

נומערן אין די יאָרן 11-1910. אַרויסגעגעבן פון ח. גאַלבערג. רע-

דאַקטאָר: שלום ירמיהו כ"ע (*).

(* שלום ירמיהו כ"ע איז געבוירן געוואָרן אין ירושלים. זיין פאָטער אליהו כהן, איז געווען איינער פון די ערשטע פיר מלמדים פון דער

ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל

217. דער שוסטער אַרבעטער, [חודש-זשורנאַל פון דער אַרבע-
טער פראַקציע]. יפו, [העקט.] 1930. ["שבעים"].
218. שושנה, [וואַכנבלאַט]. ירושלים, 1908. [דערשינען 4
נומערן. "שבעים"].
219. שטערן, איינמאַליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער
אַרבעטער פראַקציע. חיפה, 1925, פאַראַנטו. רעד. ז. בירמאַן.
["שבעים"].
220. שערי ציון, צוויי-וואַכנבלאַט אין העברעאיש און יידיש.
רעד. יצחק גאַשציני און חיים פרעס.
- דער "שערי ציון" איז דערשינען נישט רעגלמעסיק, פון יאָר
1876 ביז 1885. אין די לעצטע צוויי יאָר עטלעכע מאָל אינגאַנצן
אַפגעשטעלט געוואָרן.
- צוליב דעם, וואָס דער אַרויסגעבער האָט נישט געהאַט קיין דער-
לויבעניש פון דער רעגירונג אַרויסצוגעבן אַ צייטונג, זענען עטלעכע
נומערן דערשינען אונטערן נאָמען: "הצבי" און זענען געווען גע-
דרוקט אין פאַרמאַט פון אַ גרויסער צייטונג.
- וועכנטלעך האָט דער "שערי ציון" אָנגעהויבן צו דערשיינען פון
נומער 19 אָן. און זייט דעמאָלט, נאָר אין העברעאיש. דער לעצטער
נומער איז שוין דערשינען מאַנאַטלעך.
- אין דער יידישער אָפטיילונג פון דער שטאַטישער ביבליאָטעק פון
ניו יאָרק, געפינען זיך די ערשטע פינף יאָרגענג פון "שערי ציון".
דער פולער טיטל פון צווייטן נומער איז: (די ערשטע זייט פון ערשטן
נומער פעלט):
- "שערי ציון" מ"ע יו"ל פעמים כחודש ויודיע כל דבר הדרוש
לחפץ לבב אוהבי שערי ציון. מאתי יצחק גאשציני. שנה ראשונה
נומער 2, ירושלים, יוד סיון, ה' תרל"ו. (דער 3טן יוני, 1876)
מאָטאָ: "נאָט ליבט די טויערן פאַן ציון מעהר ווי אַללע רעהינגען
פון יעקב", אוהם ד' שערי ציון מכל משכנות יעקב" (תהלים, פ"ז, ב').
- "די פריים אין טורקאיי 3 מאג'די, אין עסטרייך אונגאַרען אונד
רומאַניען 6 פ. רוסלאַנד און פּאַלען 4 רוביל, דייטשלאַנד 12 מאָרק,
פראַנקרייך 15 פ. ענגלאַנד אַמעריקע 15 שילינג. אומגעפראַנקירטע
-
- תלמוד תורה, "עץ החיים". ער ווערט דערמאָנט אין טיקאצינסקיס אַרטיקל:
"חצר רבי יהודה החסיד" אין לונצס, "לוח ארץ ישראל", תרס"ד. שלום
רמיהו ב"ץ האָט אַלס חדר יונגל געשטמט פאַר אַ בעל-ידקדוק.

בריעף, ווערדין ניכט אָנגענאַמען. מודעות ווערן בעצאָהלט 10 סר. אָדער 6 קאָפּ. א געדרוקטע שורה.

דער ערשטער נומער דערשינען: כ"ה אייר, תרל"ו.

דער נאָמען פון דער צייטונג איז שפעטער אויך אָנגעגעבן גע-
וואָרן אין אַראַביש. דער מאַטאָ איז שפעטער איבערגעזעצט געוואָרן
אין דייטש און א צייט שפעטער אין פראַנצויזיש.

די צייטונג האָט זיך געדרוקט אין דער דרוקעריי פון די ספרדישע
יידן, ר' משה פריץ און ר' חי גאנץ. גאשצינני האָט געהאַט געדוני-
גען די דרוקעריי און ער אַליין איז געווען דער זעצער און פאָרוואַל-
טער פון דער דרוקעריי.

אויף זייט 4 פון ערשטן נומער „שערי ציון“, ווערט אָנגעגעבן
פאַר וואָס די צייטונג האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען, וואו עס ווערט
צווישן אַנדערן געבראַכט אַ משל מיט אַ הויז וואָס האָט פעלערן און
יעדער איינער וויל די פעלערן אויסבעסערן, נאָר ער ווייסט נישט ווי
אַזוי, און דערנאָך קומט דער נמשל: „דאָס זעלבע איז מיט דעם
הייליגן לאַנד. פיל לייט העטטן גערין אונז העלפן אָבער זייא וויי-
סין ניט מיט וואָס, יעדער זאָגט זיינע געדאַנקען און מיר זענען נאָך
ניט גיהאָלפּין גיוואָרין. אשר ע"כ האָבן מיר זיך מעורר געווען
אַרויס ציא געבין איין בלאַט. ער וועט פאַרייניגן דיא אַללע דעות
און וועט נאָך איינזאַמלען די בעסטע רפואות פאַן דיא גרעסטע דאָק-
טורים, וואָס דער נסיון האָט זייא אום גילערנט ווייא ציא היילין
דיא פעהלערס פאַן דען הייליגען לאַנד און דאָס איז טאַקע די סיבה
וואָס מיר געבין דעם בלאַט האַלב אויף זשאַרגאָן, כדי אונזערע בריי-
דער וואָס פאַרשטייען ניט דיא הייליגע שפראַך וועלין מיר מיט זייא
רעדין מיט דעם לשון וואָס זייא פאַרשטייען — כדי זייא זאָלין אויך
געמין איין חלק אין דיא שיינע נייאיקייטן וואָס מיר וועלין אַרויס-
געבין“ . . .

פון נומער 2 אָן הויבט זיך אָן דרוקן: „דיא פאַנטאַזיע רייזע
אין דער גאַנצער וועלט“, נאָך א. בערנשטיין, בעאַרבייטעט אויף יו-
דיש טייטש פאַן א. מ. הורדנאי.

דער פאַרמאַט פון דער צייטונג איז געווען 4°. יעדער נומער
האַט געהאַט 8 זייטן. פון נומער 19 אָן (כ"ו שבט, תרל"ו), איז
דער פאַרמאַט אַביסל פאַרגרעסערט געוואָרן און די צאָל זייטן איז
פאַרקלענערט געוואָרן, אויף 4. פון דעם דאָזיקן נומער אָן, ווערט
צוזאַמען מיט גאשצינני'ס נאָמען אויך אָנגעגעבן דער נאָמען חיים

פרעס אלס רעדאַקטאָר. („מאתי יצחק גאשצינני ע"י חיים פרעס) און אין דעם נומער פעלט אויך דער ייִדישער טעקסט.

אין אַ קורצן נאָטיץ אין העברעאיש איז די רעדאַקציע מודיע אַז: „בשעת מיר האָבן גענומען אַרויסגעבן דאָס בלאַט „שערי ציון“, האָבן מיר מיט רעכט געוואָלט רעדאַקטירן אַ האַלבן נומער אין דער „זשאַרגאַנישער“ שפּראַך, כדי אונזערע ברידער אין רוסלאַנד, וואָס די העברעאישע שפּראַך איז זיי פּרעמד, זאָלן קענען פאַרשטיין אונזער הייליקן צוועק און דורכדעם ערן די, וואָס וואוינען אויפן באַרג ציון, אָבער טראַץ אונזער מי, האָט דאָס בלאַט צוליב פאַרשידענע אורזאַכן, נישט געפונען קיין גרויסן אָפּגאַנג אין רוסלאַנד, האָבן מיר דערפאַר באַשלאָסן אויפצונגעבן די פאַרדאַרבענע שפּראַך און אַנשטאַט דעם, אַרויסגעבן דאָס בלאַט וועכנטלעך, אין דעם דאָזיקן פאַרמאַט און מיט פילע גוטע און וויכטיקע ענדערונגען, וואָס די מערסטע לעזער וועלן זיך דערמיט פרייען, ווי זייערע אויגן וועלן דאָס אַליין זעען“ . . .

דער רעדאַקטאָר חיים פרעס איז געקומען קיין ארץ-ישראל צו זאַמען מיט זיינע עלטערן אין יאָר תר"י, 1855, פון ביאַליסטאָק. גע- לערנט אין דער ישיבה „עץ חיים“, דאָרט געוואָרן „אַנגעשטעקט“ מיט השכלה געדאַנקען, געוואָרן דערנאָך אַ מלמד, אָבער ווען די טאַטעס דערוויסן זיך אַז ער איז אַ משכיל געמען זיי ביי אים צו די קינדער. אין „פּרהי חבצלת“ צווייטער יאָרג. נומ. 404. אָנגעהויבן דרוקן אַרטיקלען וועגן דער העברעאישער שפּראַך און געוואָרן אָנגענומען פאַן אַ גרויסן „בעל דקדוק“.

פאַרעפנטלעכט אויך אין בן יהודהס „הצבי“ אַרטיקלען צו דער געשיכטע פון דער קאַראַאימישער סעקטע.

(וועגן חיים פרעס זע: פ. גראיעווסקיס „זכרון לחובבים הראשונים“, ירושלים, העפּט 6, ז. 25, אין „חכמי ירושלים“ פון אריה לייב פּרומקין — אַליעזר ריבלין, דריטער טייל, ז. 265. אין „קבץ מאמרים“ ז. 60—61).

אין „חבצלת“ יאָרג. 15, נומ. 16, 30טן יאַנואַר, 1885, געפינט זיך אַן אָנפאַל אויפן „שערי ציון“ פון יעקב גאַלרמאַן.

וועגן „שערי ציון“ זע:

„שערי ציון“ ווערט דערמאָנט ביי שטיינשניידער אין „העב- רעאישע ביבליאָגראַפיע“ 50, XVII; 74, XVI, ווי אויך ביי אליהו הרבכי אין „יעוורעיסקאיא ביבליאָטעקא“ 105, 21, VII, 1879. מנשה אונגער, די ייִדישע פרעסע אין ארץ-ישראל, 60 יע-

ח. אוונגער

ריקן יובילי פון „שערי ציון“, „פראָלעטאָרישער געדאַנק“, ניו יאָרק,
1טער יוני 1936.

מ. ד. גאון „שערי ציון“ אין „קבץ מאמרים“. זו. 145—
147.

א. ר. מלאכי. אין ברוקלינער שטימע.

ישעיהו פרעס „שערי ציון“ אין „קבץ מאמרים“, זו. 52—
61, מיט אַ פאקסעמיליע פון העברעאישן „שערי ציון“ נומ. א.
5טער יאָרג.

221. דער שרוונער אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון פ. ק. פ. [?].
[אַרט נישט אָנגעגעבן, העקט. פעברואַר, (?) 12, 1929, זו. 8°].

„ידישעס וואַכענבלאַט“

צווישן די פאַרשיידענע צייטונגען, וואָס די פּאַמיליע שרהזאָן האָט אַרויסגעגעבן, געפינט זיך אויך אַן אומבאַדייטנדיק בלעטל „ידישעס וואַכענבלאַט“, וואָס איז לערך פיר חדשים צייט אַרויס אין ניו יאָרק. אין יענעם יאָר זענען גראַד געווען וואַלן פון שטאַט־באַ־אַמטע, און כּדי צו באַקומען פּאַליטישע אַדווערטיזימענטס פון אלע פּאַרטייען, האָט שרהזאָן אַרויסגעגעבן נאָך אַ בלאַט, אַ זאך, וואָס די אַרויסגעבער פון „טאַגעבלאַט“ פלעגן זייער אָפט טאָן. אין „וואַכענ־בלאַט“ געפינט זיך טאַקע אַ היפשע צאָל מודעות פון דער דעמאָקראַ־טישער פּאַרטיי מיט די נעמען פון די קאַנדידאַטן פאַר וועמען צו שטימען.

עס קען אויך זיין, אז די גרינדונג פון „וואַכענבלאַט“ האָט אַ שייכות מיט גאָלדפּאַדנע פּרוואו אַרויסצוגעבן זיין „ידישע איל־־סטריטע צייטונג“. אָנהויב אָקטאָבער 1887 האָט גאָלדפּאַדן אַרויס־געלאָזן אַ פּראָבע־נומער, אָנזאָגנדיק אז אין נאָוועמבער וועט זיין ציי־טונג דערשיינען. די פּאַמיליע שרהזאָן, וואָס אין יענער צייט האָט זי זיך שוין געהאַט „אַרויפגעאַרבעט“, האָט אָנגעהויבן פּאַרדיינען פון זייערע בלעטער פיל געלט און געגרינדעט אַ „צייטונג־טראַסט“; האָט זי אין גאָלדפּאַדנעס צייטונג געזען אַ קאָנקורענץ צו זייערע „ביד־נעס“ און זיך מקדים געווען אַרויסגעבן אַ ניי בלאַט, וואָס זאָל אין פּאַרם און אין אינהאַלט זיין ענלעך צו גאָלדפּאַדנעס.

ווי שרהזאָן אַליין גיט איבער (אין דעם יובל־נומער פון די „ידישע נאַזעטן“, דעם 20טן אַפּריל 1894), איז דאָס „וואַכענבלאַט“ דערשינען 13 וואָכן פון ווינטער פון יאָר 1885 אין אָפּיס פון די „ידישע געזעטען“, 12 זייטן אין קליינער פּאַרמאַט, צו 3 סענט אַ בלאַט, אויף קאָלירטע פּאַפּיר געדרוקט. דאָס „וואַכענבלאַט“ איז גע־ווען גוט און געשמאַקפּאַל רעדאַקטירט און האָט זיך אין דער קורצער צייט אין גאַנץ אַמעריקא אַבאַגענטען ערוואָרבען.

באַמת אָבער איז דאָס בלאַט אַרויס אין 1887 און ניט אין 1885 און אויף קאָלירטע פּאַפּיר זענען געדרוקט נאָר די לעצטע 6 נומ־

מערן. דאָס איז אָבער פון אַ קליינעם אינטערעס. וואָס אונדז אינ-
טערעסירט איז — צי איז דאָס בלאַט טאַקע „געשמאַקפול רעדאגירט
געווען“; און מיר וועלן זיך דערויף אָפּשטעלן.

דער ערשטער נומער „וואַכענבלאַט“ איז אַרויס דעם 12טן אָק-
טאָבער 1887 (י"ד תשרי, תרמ"ח) און איז אָנגעגעבן אַלס „סעמפל-
קאַפּיע“ מיט אַ באַמערקונג: „דיזע נומ' ווירד אָן אַלע אַבאָנענטען
דער „יודישער גאַזעטען“ אַלס פּראָבע בלאַט פּערזאָנרט. ווער עס וויל
אויף דאָס „וואַכענבלאַט“ אַבאָנירען, ביטוגסט דאָס סוכסקריפּ-
שאַן געלט איינשיקען“.

אַנשטאָט אַ פּראָגראַם פון דעם נייעם אָרגאַן, איז מיט גרויסע
אותיות געדרוקט אַ מודעה „אַן די לעזער“, וואָס איז שוין אויך
במקום לייט-אַרטיקל. אין דער מודעה לייענען מיר:

„מיט דיזער נומער געבען וויר דעם יודישען פּובליקום איינע
נייע יודישע צייטונג, וועלכע ווירד פּאָן יעצט אָן אונטער דען נאָמען
„יודישעס וואַכענבלאַט“ און יעדען זאָנטאָג ערשיינען.

„דאָס נייע בלאַט ווירד אין דעמזעלבען פּאַרמאַט ווי דיזעס
פּראָבע-בלאַט אונד ערשטע נומער ערשיינען, אָנפאַנגס אַכט זייטען,
שפעטער מיט ביליאָגען, אונד ווירד אימער נייע לעזעשטאָף ענט-
האַלטען, אונד ניכט דאָסזעלבע וועלכעס וואַר שאַן פּריהער אים „יודי-
שען טאַגעבלאַט“ אָדער אין „גאַזעטען“ צו לעזען.

„דאָס יודישע וואַכענבלאַט“ ווירד ענטהאַלטען: וועלטלעכע נייע-
איגקייטען יודישע נייאַיגקייטען, אַרבייטער אַרטיקלען, לעבענס בע-
שרייבונגען, רייזע-בעשרייבונגען, שילדערונגען אויס דער נאַטור-
וויסענשאַפט, אויס דער פּעלקערקונדע א. ז. ו. קורצע געשיכטען
אונד ערצעלהונגען, הומאַריסטישעס און געלעגענטליך אויך אינ-
טערעסאַנטע און בעלעהרענדע אַרטיקלען אָדער מאַמרים אין לשון
קדש. אים פּיללעיעטאָן ווירד זיאַ ברינגען נאָוועללען אונד שילדערונג
גען אויס דעם יודישען לעבען.

„דאָס יודישע וואַכענבלאַט“ קאָסטעט מיט פּרייער צווענדונג
פּער פּאַסט יעהרליך \$1.50, 6 מאָנאַטע 75 סענט. אַבאָנענטען דעם
„טאַגעבלאַט“ ווערדען עס פּרייאַ ערהאַלטען.

„ביטטע צו בעמערקען, דאָס דאָס „וואַכענבלאַט“ ווירד אין
איינער פּיעל לייכטערן שפּראַכע אַלס דיא „גאַזעטען“ אונד דאָס „טאַ-
געבלאַט“ געשריבען ווערדען. דיא שפּראַכע דעם וואַכענבלאַטס
ווירד מעהר עהנליכקייט מיט דעם אין ליטא אונד רוסלאַנד געשפּראַך-

כענעם יודישען דיאלעקט האָבען, אונד ווירד ווייניגער דייטשע אויס-
דריקע ענטהאַלטן, למען ירוץ הקורא בו.

„צו דיעזער נייען האָבען מיר גוטע קאָרעספּאָנדענטען אונד מיט-
אַרבייטער אָנגענאָממען, וועלכע ווערדען אונזער אונטערנעהמונג אונד
טערשטיצען, אונד צוואר זאָלכע קאָרעספּאָנדענטען די אונז אַלס פאַר-
טרעפליכע שרייבער בעקאנט זינד.“

נאָכדעם קומט אַ קליין אַרטיקל „ומי שלא בקצו“, אַ מעשה וואָס
האָט פאַסירט אין פּילאָדעלפיע: „אין 18 אָדער 20 יעהריגער יודי-
שער יונגערמאַן פּאָן דען איינוואַנדערער אויס רומעניען, וואר היער
אין איינער צוקערפאַבריק בעשעפטיגט“, און דער פאַרמאַן פון פאַבריק
ריק, „וועלכער איזט ווי עס שיינט אין רעפּאָרטער“ האָט אים גיט גע-
וואָלט באַפרייען פון דער אַרבעט דעם צווייטן טאָג ראש השנה. דער
יונגערמאַן, אויס מורא ער זאָל גיט אָנווערן דעם „דזשאַב“ האָט גע-
מוזט נאָכגעבן און „בלב נשבר ונדכה איזט ער נאָך דער פאַבריק גע-
גאַנגען, אונד עס איזט קיין וואונדער, דאָס אין דיעזעס פּערוואַרבענעם
גייסטעסצושטאַנד האָט ער זיך אויס פּערוזעהען דעם טריעבראָד דער
מאַשינע גענעהערט, ער ווארדע פאַם טריעברימען ערגריפּען אונד
אַללע קנאָכען אים לייבע צעבראָכען.“

דעם יונגמאַנס נאָמען האָט דער שרייבער פאַרגעסן צו דער-
מאַנען, און די רעדאַקציע באַמערקט: „ווארום שרייבט דער קאָרעס-
פּאָנדענט גיכט דען נאָמען דעם פּעראונגליקטען הרוג, דען נאָמען דעם
פאַרמאַן אונד דען נאָמען דעם פאַבריקאַנטען?“

איך גיב דאָס איבער אַלס באַווייזן וואָס פאַר אַ „גוטע קאָרעס-
פּאָנדענטען“ דאָס „וואָכענבלאַט“ האָט אנגאַזשירט; אויך פון דעם
„ריינעם יודיש“ וואָס האָט אין „וואָכענבלאַט“ געהערשט, וואָס די
דאָזיקע קאָרעספּאָנדענטען קען זיין אַ מוסטער.

די פּאָליטישע פּראָגן ווערן באַהאַנדלט אין עטלעכע שורות
אונטערן טיטל „פּראַנקרייך און דייטשלאַנד“; מיר דערווייזן זיך „דאָס
דער פּרייסישע זאָלדאַט קויפּמאַן, וועלכער האָט אויף די פּראַנצאָזן
איבער די גרענצע געשאַסען, האָט רעכט געהאַנדעלט. די פּראַנצאָזן-
שען צייטונגען שרייבען דאַגעגען, דאָס קויפּמאַן האָט קיין רעכט גע-
האַבט אויף די פּראַנצאָזען צו שיסען.“

די גרעסטע „פיטשור“ אין בלאַט איז אַ מעשה פון „אין זעלבסט-
מאָרד אום ערב יום הכּפורים“, וואָס האָט פאַסירט אין סיראַקיוז,
ג. י., באַשריבן אויף גאַנצע צוויי זייטן, אגב גאַנץ לעבעדיק, מיט

אלע פרטים. דער ארטיקל גיט א בילד פון דעם אינוויניקסטן פא-
 מיליע-לעבן פון די ערשטע עמיגרנטן אין אמעריקע.
 אזעלכע סענסאציעס האבן בכלל אין „וואַכענבלאַט“ פארנומען
 דעם אויבן-אָן. אזוי איז אין פערטן נומער ברייט באשריבן געוואָרן
 די „פּערהייראטהונג דער בתולה אלין ראָטשילד, איינע טאָכטער דעם
 באַראָנס ראָטשילד, מיט דעם בחור אלבערט עדוואַרד סאסען אָדער
 ששון“. דער פעליעטאַניסט פון „וואַכענבלאַט“ ג. זעליקאוויטש אין
 זיין וועכנטלעכן פעליעטאַן „דאָ און דאָרט און איבעראַל“ שענקט
 היפש אַרט דער חתונה, איז באַגייסטערט פון דער חופּה צערעמאָניע,
 וואָס „די גאַנצע בלוּמע פאַן פאַריזער ליטעראַטור, וויסענשאַפט,
 קונסט, פינאַנץ, פּאָליטיק, אַרמעע אונד אַריסטאָקראַטיע זינד געקו-
 מען הערען אין שול דעם „הרי את מקודשת“ „אַט איז עפעס אַ
 צערעמאָניע! — ענדיקט ער מיט התפעלות, — איך וואָלט נאָר גע-
 וואָלט וויסען וועפיעל דרשה געשאַנק דאָרט איז „געפּאַלען“, וואָרום
 האָט מאַן געוואָרפען?“

דאַגען אזעלכע וויכטיקע היסטאָרישע געשעענישן ווי די עקזע-
 קוציע פון די שיקאַגער אַנאַרכיסטן אָדער דער אַרעסט פון יאַהאַן
 מאַסט, דער פירער פון די אַנאַרכיסטן אין אמעריקע, זענען אין
 „וואַכענבלאַט“ אַפּגעפּטרט מיט קורצע נאָטיצן. זיי זענען איבערגע-
 געבן „רעפּאָרטעריש“ און אַנשטענדיק, כאָטש די אַרויסגעבער זע-
 נען געווען פיינדלעך צו סאַציאַליסטן און אַנאַרכיסטן.

אין דעם ערשטן נומער האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ באַשריי-
 בונג „דאָס הויז ראָטשילד“, וואָס איז געגאַנגען כמעט אין יעדן נר-
 מער און איז גיט פאַרענדיקט געוואָרן. די דאָזיקע ביאָגראַפיע האָט
 באַדאַרפט אויך פאַרבייטן דעם ראָמאַן, וואָס פעלט ביז די לעצטע
 דריי נומערן פון „וואַכענבלאַט“. „די רעדאַקציאָן“ כאַמערקט טאַסע
 וועגן דעם: „דיא געשיכטע פאַן דיעזער פאַמיליע איזט פיעל וואונ-
 דערבאַר אונד אונפערגלייכליך פיעל אינטערעסאַנטער אַלז דער אינ-
 טערעסאַנטעסטער ראָמאַן אונד האָט דאַבייא דאָן פאַרהייל אונד דיא
 מעלה דאָס זיא איזט ניכט ערפונדען אָדער אויסגעדאַכט, נור דאָס
 זיא איזט וואהר אונ ענטהאַלט טהאטזאַכען, וועלכע זינד פיעל וואונ-
 דערבאַרער אַלס דיא ערפינדונגען דער איינבילדונגס קראַפט איינעם
 ראָמאַנגעשרייבערס. דיא געשיכטע דעם הויזעם ראָטשילד איזט
 זאָ וואונדערבאַר, דאָס מאַן פינדעט איהרעם גלייכען אין דער וועלט“
 געשיכטע ניכט. מיום ברא אלקים ארץ ושמים האָט עס נאָך ניכט
 געטראַפּען, דאָס איינע פאַמיליע זאָל אין איינער זאָ קורצער צייט

איין זאָ גראַסעס פערמעגען ווי דאָס דער ראַטהשילדס ערוואָרבען אונד איינעם זאָ האָבען שטאַנד אין דער פינאַנציעלען געזעלשאַפט ווי דיא ראַטהשילדס עררייכען“.

קיין נאָמען פון מחבר איז ניט אָנגעגעבן, אָבער עס איז משער צו זיין, אז די ביאָגראַפיע איז פאַרפאַסט פון מרדכי יהלומשטיין, וואָס איז אין יענער צייט געווען דער רעדאַקטאָר פון די „נאַזעטן“, און אויך דאָס די „וואָכענבלאַט“ איז געוויס פון אים רעדאַקטירט גע- וואָרן. יעדנפאַלס, איז די ביאָגראַפיע איבערגעזעצט פון אַ דייטש ביכל. די שילדערונג פון דער „יודעננאַסע“ אין פראַנקפורט און די צייטאַטן פון היינע וועגן די ערשטע ראַטשילדס, וואָס ווערן דאָ גע- בראַכט, האָבן איך געלייענט אין ראַטשילדס ביאָגראַפיע פון יעקב הייפלער, וואָס איז געדרוקט אין זאב יעכצסיס „הארץ“, און איז אַי- בערגעזעצט פון לעאָן ריינאָדס בוך. „דאָס הויז ראַטשילד“ איז ניט שלעכט געשריבן, הגם דייטשמעריש.

די איבעריקע „לעבענסבאַשרייבונגען“ פון גרויסע מענטשן אין „וואָכענבלאַט“ זענען גאָך פון קנאָפערן ווערט און אינטערעס — מאָגערע און קורצע נאָטיצן וועגן דעם פראַנצויזשן פרעזידענט גרעוו, יאָזעף פּויליצער, דעם אַרויסגעבער פון דער ניו יאָרקער „וואוירלד“, ראַסעל סידיזש און דזשאַן וו. מאַקיי — די לעצטע צוויי באַרימטע מייליאָנערן אין אַמעריקע. צו די נאָטיצן קומען אויך ביל- דער, וועלכע זענען געדרוקט מיט אַ וואָך פריער, מיט אַן אונטער- שריפט: „אין געכסטער נומער ווערדען וויר . . . לעבענסבאַשרייבונג ברענגען“. אין די קורצע ביאָגראַפיעס ווערט שטאַרק און מיט נאָיווע התפעלות באַטאָנט זייער גרויסער ערפאָלג אַרויפצואַרבעטן זיך און ווערן מייליאָנערן. וועגן פּויליצער ווערט געזאָגט: „זיין גראַסער ער- פאָלג (הצלחה) איז איין בעווייז, וואָס איין קלוגער און טהעטיגער מאַנן קאָן אין אַמעריקא אַלעס ערלאַנגען“. צום סוף ווערט אויך אַנ- געגעבן: „פּויליצערס שונאים זאָגען, דאָס ער איזט איין יהודי“. אויסער דעם זענען אין „וואָכענבלאַט“ אויך געדרוקט ביאָגראַפיעס פון „מלאכים און קעניגן“: פראַנץ יאָזעף, דער קיזער פון עסטרייך, ווילהעלם דער ערשטער און ווילהעלם דער צווייטער און די קיזערין אַנוסטיאַ. די אַרטיקלען טראַגן אָבער שוין דעם באַראַקטער פון פּאָלי- טישע אַרטיקלען.

די „ליטעראַטור“ פון ערשטן נומער באַשטייט פון אַ שוואַכן פעליעמאָן „דאָס איז דאָך ידוע דאָס“ פון גאַל (דער פּסעוודאָנים פון ג. זעליקאוויטש), אַ מין „פּילאָסאָפישע פּלוידעריי“ איבער דעם

ידישן לעבן אין אמעריקע, פול מיט קיבעץ וועגן די רבנים, חזנים, שוחטים, כלל-טוער און אלערליי כלי-קודש. אָט דעם סאָרט פעליע-טאָנען פלעגט זעליקאוויטש שרייבן כמעט יעדע וואָך אונטערן שוין דערמאָנטן טיטל „דאָ און דאָרט און איבעראַל“. אייניקע זענען גע-ראָטן. עס איז גווייטיק צו דערמאָנען, אַז זעליקאוויטש איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דעם מין פעליעטאָן איינגעפירט אין דער יידישער פרעסע פון אמעריקע און אין די פעליעטאָנען איז ער אויך געווען דער ערשטער צו שרייבן אַ מער-ווייניק ריינעם יידיש, געזען ווי ווייט מעגלעך אויסמירן דייטשמעריש, כאָטש ער האָט דאָס גע-טאָן אומבאַוואוסטזיניק. פעליעטאָנען מיט דעם זעלבן טיטל האָט זעליקאוויטש אויך פאַרעפנטלעכט אין גאָלדפאדנס „יודישע אילום-טריטע צייטונג“; דאָרטן באַהאַנדלט ער דאָס רוב אויסלענדישע פאָליטישע טעמעס, אינדערצייט וואָס אין די פעליעטאָנען אין „וואַכענ-בלאָט“ האָט ער באַרירט לאַקאַלע ענינים, קריטיקירט אָדער גערימט פערזאָנען, וואָס האָבן גענומען אַן אַנטייל אין דעם יידישן געזעל-שאַפטלעכן לעבן פון פילאַדעלפיע, וואו זעליקאוויטש האָט דאַמאָלסט געוואוינט. טיילמאָל פלעגט ער זיך דערלויבן שפּאַס און קריטיק אויך איבער אַנגענומענע מנהגים, און דאָס האָט אַרויסגערופן פאַרדרום ביי די אַרטאָדאָקסישע יידן. אין „הצפירה“ פון יאָר 1888 נומ. 229 שרייבט איינער וזה קאָנטאַר: „דער געערטער שרייבער דר. זעליקאָ-וויטש, וואָס האָט געשטראַלט צווישן די בעסטע שרייבער פון די העב-רעישע בלעטער, האָט פאַרשוועבט זיין פען און האָט זיך אויסגעדריקט קעגן יידישקייט אין אַ וואַכעדיקן בלאָט, וואָס ווערט אַרויסגעגעבן דורך אַן אונבאַגלייבטער קאַמפּאַניע. וויי, וויי, האָבן די פאַרערער פון זיינע בריוו אין „המגיד“ און „המליץ“ געשריען און זיך גע-וואונדערט צו זען ווי אַזוי אַ מענטש, מיט וויסן לערנט די מאַסע אין דער זשאַרגאַנישער שפּראַך, דאָס לעבן פון די עניפּטער פאַר אדם הראשון און שלידערט טויט-פּיילן אין דעם הייליקן תענית תשעה באָב. זיינע לעצטע מעשים אָבער אין פילאַדעלפיע האָבן אים נאָך מער חרפה פאַרשאַפט און אפילו ביי דער מאַסע האָט ער אַנגע-וואָרן דעם חן. ער איז אויך אַרונטערגעזעצט געוואָרן פון זיין פּראָ-פעסאָר-שטול און אַריינגעשלידערט צווישן די מענטשן-קרבתות, וואָס זייער תאווה ווייס קיין גרענעץ ניט“. דאָס לעצטע איז מן הסתם אַ רמז אויף דעם סקאַנדאַל דאַמאָלסט מיט זעליקאוויטש, וואָס ניט דאָ איז דער פּלאַץ צו באַרירן. אין „המגיד“ (1888 נומ. 48) האָט אָבער איינער נחום וואָלף גאָלדן פאַרטריקט זעליקאוויטשן. צ"א

שרייבט ער דאָרט: „און וועגן דעם, וואָס ער באַשולדיגט זעליקאָ-וויטשן, אז ער האָט אין דער וואָכעדיקער שפראַך געשילדערט, דאָס עגיפטישע לעבן פאַר אדם הראשון; באַדאַרף ער וויסן, אז אויף די דאָזיקע אַרטיקלען וואָס ער דרוקט אין דעם היגן בלאַט „ידישע וואָכענבלאַט“, התמעט זיך ניט זעליקאָוויטש מיט זיין נאָמען, נאָר רופט זיך „גץ אל“ (?), און „וחלקקות“, און ער איז ניט פאַראַנט-וואָרטלעך פאַר דעם“.

אין אייניקע פעליעטאָנען האָט זעליקאָוויטש זיך אַרויסגעשטעלט ווי אַ קעמפער פאַר יידיש. בשעת דר. וויז פון סינסינאטי האָט אין זיין אָרגאַן „הדבורה“ קריטיקירט דאָס „וואָכענבלאַט“ און די יידישע שפראַך, וואָס איז אַ שטער צו דער אַמעריקאַניזירונג פון די יידן, האָט זעליקאָוויטש אים שאַרף געענטפערט. אין דעם זעקסטן נומער שרייבט ער:

„ווען מאן איז קיין חמור ניכט, קען מאן מיט „וואָס“ און „דאָס“ אויך אויסדרוקן אַלע געדאַנקען. וויר האָבן שוין געלעזן גרויסע שטותים אין ניידייטש געשריעבען מיט „דאָס“ אונד „וואָס“. יעדער בר בי רב דחד יומא ווייסט, דאָס מאן קען זאָגן אונד ריידען גרויסע חכמות אין זשאַרגאָן עבען זאָ גוט ווי מאן קען זאָגען אונד שרייבען גרויסע דומהייט אין האַך-דייטש אָדער אין איינגליש. דאָ-רום זאָל אונד דער רעדאַקטאָר פאָן דיא „דבורה“ ענטשולדיגען אָב וויר פינדען זיין קריטיק אויף דאָס „וואָכענבלאַט“ זעהר לעכער-ליך“ . . .

. . . „מיר מוזען צום לעזער ריידען אין דיא שפראַך, וועלכע ער אָם בעסטען פערשטעהט; אין דיא שפראַך, אין וועלכע מאן פלעגט איהם פערשלעפערן זינגענדיג איבערען וויענעלע, אין דיא שפראַך אין וועלכע ער האָט אָנגעפאַנגען צו פּרעפלען דיא ערשטע ווערטער, איידער ער איז אַנטוואָהנט געוואָרען און אין דיא שפראַך אין וועלכע ער האָט זיין ערסטען טריט געמאַכט אויף דער פּראַקטי-שען וועלט, אין דיא שפראַך, אין וועלכע ער פיהרט טעגליך זיינע געשעפטען אונד אין וועלכע ער האָט אויף זיין לעבען געוויפצט, געשמיכעלט, געקלאַנגט געלאַכט אונד געליעבט!“

אין דעם ערשטן נומער איז אויך געדרוקט אַ לאַנג ליד, „אַלעס צוזאַמענגעקלעבט“ געהתמעט מיט די ראשי תבות צב"י פון דעם סאָרט געגראַמטער פּראָזע, וואָס אין יענע גוטע צייטן פלעגט מען זיך קוויקן דערמיט אין יידישן טעאַטער:

„טרעפסט איינע דאָמט אויף דער שמראַסע,
ראַממע באַקען, בריימע ברוסטע, ווייסע ציין,
שוואַרצעס האָר, איינע וואַרע הדסה,
דענקסט דאָ איזט איינע ביוטי, אָ, וויא שוין |
טו אָבער אַ בליק אין איהר בעדרום,
וואָ זיא איזט אַלוי, שפעט אין דער נאַכט,
מוסט בעשעמט רופען: „אָ, איך וואַר דום |
פאָן אויז מעדען הינטערן ליכט געבראַכט |“
דין וויא אַ ברעט איזט די בריימע ברוסט,
דיא ראָזען באַקען בלאַס אונד פאַל פלעקען,
די האַרע אויפן מיש, דער מויל איז פוסט“ א. א. וו.

דאָס ליד אַנטהאַלט אָבער אויך בילדער, ווי אַזוי חברות און
„סאָסיעטיס“ זענען אין יענער צייט געגרינדעט געוואָרן:

„שבת צו מנחה איזט אין שול אַ קאָך,
יאַשקע קוקט אויפן פרעזידענט „קראַס“
די חברה האָט בעקאָמען אַ בראָך,
אונד קיינער דער מעמבערס ווייס פאַר וואָס.
נאָך חבדלה זיטצט אין סאַלון, בייא ביר,
יאַשקע מיט נאָך זיעבען חברה לייט.
„נאָך ביער! פילט דיא גלעזער היער
אונד אַ ווייטאַק אין חיימקעס זייט |“
אַ לאַיער ווירד שנעל אין סאַלון געבראַכט.
דאָס ביער ווערט פאַרגאַסען מיט טהייערעס וויין,
אַן אַפליקיישען אויף אַ משאַרטער ווירד געמאַכט,
און „חברת צדק ושלום“ זאָל איהר נאַמען זיין.
פרעזידענט ווירד דער פוהרמאַן,
ישראלקע לאַשומע ווירד דער ווייס;
טרעזורער ווירד דער שנאַרער קאַהן,
און סעקרעטאַר דער בעהעלפער גייס“

דער מחבר הויבט דאָס ליד אָן:

„שאַן באלד אַכט רונדע יאָהרען,
האַבע איך אין אַמעריקע געלעבט“.

עס איז זייער מעגלעך, אַז אונטערן פסעוודאָנים צב"י האָט זיך
באַהאַלטן יעקב צבי טאָבעל, דער מחבר פון „שיר זהב“, דאָס ערשטע
יידישע ביכל, וואָס איז געדרוקט אין אַמעריקע. דער סטיל פון ליד האָט
ענגלעכעס צו סאָבעלס לידער אין „שיר זהב“, כאַטש דאָרט איז זיין
שפראַך מער דייטשמעריש.

די איבעריקע ענינים, וואָס געפינען זיך אין ערשטן נומער פון „וואָכענשריפט“, זענען עטלעכע העברעישע אַרטיקלען און טעאָמער נאָטיצן, וואָס וועגן דעם וועל איך שרייבן אין אַ באַזונדער קאָפיטל. אַ פיל שטענער ליד איז געדרוקט אין צווייטן נומער, דאָס איז יהודה ליב גאַרדאַנס באַקאַנט ליד „זמר לשמחת תורה“, וואָס איז געשריבן אונטערן רושם פון די ערשטע פּאָגראַמען. דאָס ליד איז אָבער ניט געשריבן ספּעציעל פאַרן „וואָכענבלאַט“, נאָר איז איבערגעדרוקט פון גאַרדאַנס ביכל „שיחת חולין“. בכלל האָט מען אין „וואָכענבלאַט“ צופיל געהאַלטן פון „שלך — שלי“, און אַ גרויסער טייל פון מאַטעריאַל איז גענומען פון אויסלענדישע צייטונגען. איבערגעדרוקטע לידער געפינען זיך אין „וואָכענבלאַט“ אליקום צונגערס „בטוח אני באלה“ און „דער וועלט טעאָמער“, ישראל דוב ריזבערגס, משה האַשקעס און רר. נאטשאַן פרידלענדערס. דעם לעצטנס ליד „דער יודע“ איז געשריבן אין עכט ניט „קאַלוויריער“ דייטש. דער רעדאַקטאָר פון „וואָכענבלאַט“ איז, ווייזט אויס, אזוי שטאַרק באַניסטרעט געווען פון דעם ליד, אז ער האָט זיך אויך „פאַרעט“ אין דייטש. טראָץ זיין הבטחה דאָס אין „וואָכענבלאַט“ ווירד וועניקער דייטשע אויסדריקע ענטהאַלט, האָט ער צום ליד צוגעשריבן אַ זאַץ אין דייטש: „הערר דאָקטאָר פריעדלענדער, דער הייטע 70 יאָהר אַלט איזט, וואָרדע איינסט צו איינער קריסטליכען פאַציענטין גערופן, אַלס ער הינקאַם אונד נאָך איהם געבעטענער וויילטע, טראָט די יונגע אַלגאַסי, טאַכטער דעם שטייער אינספּעקטאָר, מיט דער פּראַגע אינם צימער: „וואָר דער יודע שאָן היער? דיעזעס מעדכען שיטטע דער האַרצט פּאַלגענדעס געדיכט. די יונגע דאַמע האָט דען דאָקטאָר אום פּערציהונג געבעטען אויך זיא בעזוכט זייט דעם אַלס פריינדין זיין הויז. דיעזעס געדיכט דורכגעדרונגען פאַן ליעבע צום יודענטהום הייסט „דער יודע“.

אין „וואָכענבלאַט“ האָבן אָבער אויך ניט געפּעלט „שאַפּונגען“ פון אַמעריקאַנער פּאָעטן. אין 8טן נומער איז געדרוקט אַ כּלומרשט קרייטישע סאַטירע איבער אַ חברה, אַ פּרעזידענט און „טראַקטיס“ אונטערנעשריבן „אין לאַנדסמאַן“. אין 9טן נומער געפינט זיך אַ ליד „לא המדרש עיקר אלא המעשה“ פון באַר-אַבן. המכונה „איש ישר“ זינגט אַ „זמר לחנוכה“ און איינער וו. ג—ן (נחום וואָלף גאַרדין?) האָט אין צענטן נומער אַן אדע צום דאָלאַר:

“דו ביזט דער גאָט דעם פרומען,
דער אידעאָל דעם אַריסטאָקראַט,

דער וואונש פאן דעם דומען,
יעדעס האפנונג בכלל ובפרט."

און

"וואָרום וויל ווערען ר' תיים
אַ פרעזידענט אין בית התפלה?
וויל ער און אַ נקי כפים
און וויל בריונגען נושצען דער קהלה?
ער האָט ערשמעקט אַ דאָלאַר!"

און אזוי ווערן אין ליד אויסגעלאַכט רבנים, דרשנים, סאָציאַל-
ליסטן, אַנאַרכיסטן, שרייבער, קרעמער, וואָס האָבן „ערשמעקט" אַ
דאָלאַר."

ווי עס איז צו זען האָבן לידער אין „וואָכענבלאַט" ניט געפעלט.
אפילו זעליקאוויטש און זיפערט האָבן זיך ניט אַנטזאָגט צו שרייבן
לידער. פון זיפערט איז געדרוקט אַ לאַנגע פּאָעמע „נאַטור אונד
קונסט", וואָס אין איר געפינט איר אַלץ וואָס אייער האַרץ גלוסט:
סאַטירע, הומאָר, קריטיק, נאָר ניט קיין פּאָעזיע . . .

דאַגענן איז אין „וואָכענבלאַט" ניט געווען געדרוקט ניט קיין
דערציילונגען און ניט קיין ראַמאַנען. ערשט אין די לעצטע דריי נור
מערן האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ נאָוועלע „געטאַנצט נאָך דער
פידעל", אָן דעם נאָמען פון מחבר, געשריבן אין דייטשמערישער
שפּראַך. אין דעם עלפטן נומער איז פאַרעפנטלעכט אַ פעליעמאָן
„א פּלוגתא צווישן רבי ינאי אונד מיין עלטער מומען" אונטערגע-
שריבן ליבין. דאָס איז אָבער שוואַך געשריבן און האָט אַ קנאַפן
ליטעראַרישן ווערט. די איינציקע ליטעראַטור בלייבט טאַקע נאָר
זעליקאוויטשעס פעליעמאַנען „דאָ און דאָרט און איבעראַל", אָבער
מיטן זיבעטן נומער האָט זעליקאוויטש אויפגעהערט זיך צו באַטיי-
ליקן אין „וואָכענבלאַט". צו דער „ליטעראַטור" דאַרפן אויך צוגע-
שריבן ווערן די וויצן, שפּריכווערטער, אַפּאָריזמען און געגראַממע
גלייכווערטלעך, וואָס פּלעגן זיך אָפט דרוקן אין „וואָכענבלאַט".
צו אייניקע וויצן איז צוגעגעבן אַ קאַריקאַטור פון אַ זאַטאַנגענעסע-
נעם „אַלרייטניק"; שטייט אַ צופרידענער מיט פאַרלייגטע הענט און
דעם בויך אַרויסגעשטעלט און אַנטקעגן אים אַ דערשראָקן יידל מיט
אַ נעבעד־פנים אָנגעטאַן אַ קאַמישן „דוירבי" קאַפּעליושל. דאָס זיי-
נען די „העלדן" שמערל און בערל, וואָס פּילאָזאָפירן צווישן זיך און
שיטן חכמות און וויצן.

ב.

מיט דעם 4טן נומער הויבט דער „וואָכענבלאָט“ אָן ציילן אַ נייען יאָר רעכענונג, כאָטש צו 1888 איז נאָך געווען עטלעכע חדשים. דער נייער יאָרגאָנג הויבט זיך אָבער ניט אָן אַלס צווייטער, נאָר צענטער. דער צווייטער שפרונג איז צו דערקלערן דערמיט, וואָס די אַרויסגעבער זענען אויסן געווען צו נארן די „אדווערטייזער“, אַז דאָס בלאָט עקזיסטירט שוין יאָרן לאַנג און האָט דעריבער אַ גרויסע צאָל לעזער.

אין דעם פערטן נומער האָט זיך אויך אָנגעהויבן דרוקן אַ שרייענדע רעקלאַמע, וואָס דער עולם זאָגט איבער אונדזער צייטונג, וועלכע האָט זיך געדרוקט אַלס „לייט-אַרטיקל“ אין דריי פאַרזעצונגען. עס איז כדאי צו ברענגען אייניקע ציטאַטן פון דעם דאָזיקן אַרטיקל כדי צו באַווייזן די מעטאָדן, מיט וועלכע מען פלעגט דאַמאָלט צוציין ען דעם לעזער.

„דער עולם זאָגט“, פאַנגט אָן דער שרייבער, „אפילו איין שפּרייכ-וואָרט, דאָס דריי זאָל מאַן ניט פרעגן ווי געהט עס? אונד אָב זי זינד צופריעדען. איינען חתן די ערשטע וואָך נאָך די חתונה, אָב ער איזט צופריעדען מיט דער כלה. איינען פרעזידענטען איינער קהלה פאַר ימים נוראים, אָב ער איזט מיט דעם נייען חזן צופריעדען אונד איינען רעדאַקטאָר פאַן איינער נייען צייטונג, אָב זיינע נייע צייטונג געהט גוט. דען ווי דען זאָלען די אַלע דריי זאָגען, אפשר שלעכט? אונדא, געווייס ווערדען זי זאָגען גוט, בעסער אַלס זי האָבען זיך זעלבסט געוואונשען, דען דער חתן וויל נאָך וועניגסטענס אייניגע צייט ביי דער כלה'ס עלטערן קאָסט עסען אונד זאָ מוס ער מיט דער כלה צופריעדען זיין. דער פרעזידענט וויל אַם סוכות „לשמוע אל הרינה ואל התפלה“, טיקיטס פאַרקויפען, אונד מוס דאַרום דען חזן ריהמען, אונד דער צייטונג הערויסגעבער האָפט פיר זיינע נייע צייט-טונג מודעות צו בעקאָמען אונד ער ווערע איין חמור יעדעס צו ער-זעהלען, דאָס זיינע נייע צייטונג האָט לעת עתה נור וועניג לעזער אונד איזט אין קיינע גראָסע צירקולאַציאָן, דאַרום וואָלטען וויר פאַן דער צירקולאַציאָן אונד דער פערברייטונג אונדזערעס נייען וואָכענ-בלאָטעס איינגענטליך גאָר ניכט שרייבען ווייל דער עולם קאָן אונד חושד זיין, דאָס וויר ריהמען זיך נור, אונד דאַרום וואָלען וויר נור אייניגע טהאַטזאַכען און פאַקטען ברינגען, וועלכע זיך ניכט אַפלייגען לאַסען, אונד די וויר אימער בערייט זינד צו באַווייזען, אונד אויס

דיעזען טהאטזאכען אונד פאקטען, אויס דיעזען ראיות אותות ומופתים ווירד דער קלוגע פערנינפטיגע לעזער וכל מי שיש לו מוח בקרדו, שליעסען קענען (מיט חמורים וואָלען ווירד ניכט צו טהון האָבען אונד פיר פתאים המאמינים לכל דבר שרייבען ווירד ניכט) משער זיין אונד וויסען קאָנען, אין זיך פאָן דער ענשטוינענסווערטעהן אונד פאָסט אומגלויבליך שיינענדער גראָסען פערברייטונג די אונזער וואָכענבלאָט, בערייטס נאָך איהרען קורצען ערשט דריי וועכענטלעכען בעשטעהען זיך צו ערפרייען האָט".

די באַוויזן זענען, „איניגע אַפיציעלע בעריכטע פאָן אונזערע רעפאָרטערס, וועלכע וויר האָבען בעאויפטראַגט, דאָס זי זאָלען זיך ערקונדיגען וואָס דער עולם זאָגט צו דאָס „יודישע וואָכענבלאָט". און לויט וואָס דער עולם זאָגט, ווי עס איז איבערגעגעבן אין דער זיסער שפראַך פון די רעפאָרטערס, איז אזוינס ווי דער „וואָכענבלאָט" נאָך קיינמאָל ניט געווען. אין 13 העסטער סט. האָט דער רעפאָרטער אונטערגעהערט אַ שמועס צווישן צוויי שכנים. איינער האָט שטאַרק גערימט „דעם נייען וואַשילישקער חזן, וואָס האָט אַ שטים ווי אַ לייב און אַ קול ווי אַן אַקס", מען איז איהם געלאָפן הערן ווי אַ ביזוואַנדער. דער צווייטער האָט אים געענטפערט: דאָס בשעת ער האָט געוואָלט גיין אין שול, האָט „גראַד איין באַי דאָס נייע „יודישע וואָכענבלאָט" העריינגעבראַכט", ער האָט גענומען ליענען דעם בלאָט און זיך אזוי שטאַרק פארטיפט אין אים, דאָס ער האָט פאַרשפּעטיקט דעם דאווענען, „און איך האָב קיין חרטה ניט, ווייל איך האָב פאָס „יודישען וואָכענבלאָט" מעהר פערניגען געהאַט אַלס ווי פאָן 10 אונד פאָן הונדערט חזנים, און ווען איך זאָל אפילו וויסען דאָס דער נייער חזן האָט איין קול פאָן איין נערה המאורסה אונד פאָן שעיר המשתלח איזט מיר דאָס „וואָכענבלאָט" פיעל ליעבער".

אין אַן אנדער הויז האָט דער רעפאָרטער אויסגעפונען דאָס צוליב דעם „וואָכענבלאָט" האָט אַ חתן פאַרשפּעטיקט וצו קומען צו דער חופה. מען האָט אים אומעטום אַרומגעזוכט, די כלה האָט געחלשט, ביז מען האָט אים ענדלעך געפונען ליענענדיק דעם „וואָכענבלאָט", אונד דער חתן ענטשולדיקטע זיך, דאָס ביים לעזען דעם „וואָכענבלאָט" האָט ער אָן דער גאַנצען וועלט, אונד אויך אָן דער כלה, אָן דען מחותנים אונד דער חופה פערנעסען געהאַבט". און נאָך אנדערע „נסים" פון דעם סאָרט ווערן אין דעם דאָזיקן אַרטיקל דערציילט, געשריבן אין כלומרשט הומאָריסטישן טאָן.

וואָס דער לעזער האָט אזוינס געפונען אין די דריי נומערן פון „וואָכענבלאַט“ ער זאָל אַרײַנפאַלן אין אַזעלכע „סעלבערנע התפעלות“ אין שווער צו פאַרשטיין סײַדען ער איז ווירקלעך געווען פון די „פתאים המאמינים לכל דבר“, און שרהזאָן האָט זיך ערלויבט אַרײַנגלייגן אין זײַן מויל וואָס אים האָט געלוינט.

ג.

ניט רייך איז אויך געווען די פובליציסטיק פון בלאַט. ניט אַלגעמײַנע און ניט ייִדישע פראַגן זענען אין „וואָכענבלאַט“ באַרירט געוואָרן. אין דעם דריטן נומער געפינט זיך אַ שוואַכער אַרטיקל פון ג. זעליקאוויטש „אײן פּילאָזאָפּישער ממה־נפשׁ אונד די אַרבעטער פראַגע“, אין וועלכן ער שטעלט זיך אַרום ווי אַן אַרבעטער פּרײַנט. ער ווײַזט אָבער אַרום ווײַניק פאַרשטענדעניש אין דער אַרבעטער־פּראַגע. האָט נאָר אויבערפּלעכלעך אויפגעכאַפט דעם ענין סאַציאַליזם אַנאַרכיזם און זײַער ביטערניש געגן די קאַפיטאַליסטן. אָנשטאַט צו דערגרונטעווען זיך פאַלט ער אַף די מאָנאָפּאָליסטן, וואָס זענען די „חיה רעה אשר ברא השטן בערב שבת בין השמשות, אונד דיעזע חיה רעה זײַנט אַרום די מאַרד פון יעדען אַרבייטער“, זידלט זיי און שרײַט אויס: „מאָנאָפּאָליסטען! באַנדיטען! איהר קלאַנט אויף די סאַציאַליסטען און אַנאַרכיסטען, ווײַסט איהר אָבער דאָס איהרע טרערען זענען דעם אַרבייטערס שווייס און בלוט? ווײַסט איהר דאָס אַתם עתידים ליתן את הדין פיר אײַערע עגאָיסטישע האַנג־דלונג?“

איבערהויפּט לאָזט ער כל חמתו אויס אויף דעם מיליאָנער דזשיי גולד און פרעגט: „פאַן וואַנען איזט דער נױאַרקער דזשיי גולד געוואָרדען אַ 100 פאַכער מיליאָנער אָב ניכט פאַן גענזלמע געלד? דיעזער לעבעדיגער בר־מנין וואָס זעהט ניט אויס גרעסער פאַר אַ זנב הלמאה, האָט זעלבסט ערצעהלט פאַן וואַנען זײַנע עשירות קאַמט“. זעליקאוויטש זעצט פאַרט: „עס איזט צושפּעט וויר זאָלען היימע פאַן דיעזעם תכשיט שפרעכען, אונד וויר פערשפרעכען איהם פאַרצושמעלען אין דיא „וואָכענבלאַט“ ביי אײַנער אַנדערן געלעגענהייט, ווי זאָ גולד האָט נעבאָך צוזאַמענגעקראַצט זײַן הונדערט מיליאָניגע אפּותיקן, קאָן מען אין אײַן קליינען אַרטיקעל ניכט ערצעהלען. נור עס איזט נאָר קײן ספּס בײַא מיר, דאָס ווען גולד זאָל חס ושלום אַרײַנקאַמען אין גן עדן, וואָלט ער זיך באַלד אַרײַנגעגנבעט צווישן די צדיקים הוישבים ועטרותיהם בראשיהם, ענד אי בעט איי דאָלאַר טויענטי

פיו, דאס איז צירקא פון איין חודש וואָלטען אַלע עטרות געלענען פּערפּאָונט".

אין דעם 7טן נומער באַרירט זעליקאָוויטש ווידער דאָס לעבן פון די אַרבעטער. אין אַן אַרטיקל „די ווייסע סקלאַווין" שילדערט ער דעם אַרימן, גרויען און עלטן לעבן פון דער אַרבעטער פּרוי. דער אַרטיקל איז ניט פאַרענדיקט, און ווי עס ווייזט זענען די ביידע אַרטיקלען געשריבן געוואָרן מיט דער כּונה צו באַווייזן די אַרבעטער, אַז דאָס „וואָכענבלאַט" קעמפט פאַר זייערע אינטערעסן און נעמט זיך אָן זייערע קרוודעס אום צו געווינען זיי אַלס לעזער.

די איבעריקע פּובליציסטישע אַרטיקלען זענען וועגן באַראָן הירש און זיין פּופּציק מיליאָן נדבה פאַר די רוסישע יידן אַן אַרטיקל „דאָס חנוכה ליכט" פון יעקב מאַרזיאָן, און די פאַר אַרטיקלען אין דער ביי-לאַגע „דער וואַנדערער", וועלכע מיר וועלן דערמאָנען שפּעטער.

אויב די פּובליציסטיק איז אין „וואָכענבלאַט" געווען מאָגער, קען מען זיך אָבער ניט באַקלאָגן אויף די ניס, וואָס זענען אין „וואָכענבלאַט" געגעבן געוואָרן מיט אַ פּולער שפּע. די אינלענדישע יידישע ניס האָט געטראָגן דעם נאָמען „שטאַדט נויאַרק" און האָבן שוין אַנטהאַלטן פּאַסירונגען אין די פּראָווינץ-שטעט. ניס פון אויס-לאַנד האָבן זיך געדרוקט אין אַ באַזונדער רובריק „וועלטליכעס" אָדער אַלס טעלעגראַמעס. אייניקע מאָל זענען געווען געדרוקט קורצע קאָרעספּאָנדענציעס פון דער פּראָווינץ, אָבער זיי באַהאַנדלען קליינע אומוויכטיגע פּאַסירונגען, מעסטנס וועגן דער גרינדונג פון אַ תּלמוד תּורה, דאַנקבריוו צו חונים, אָדער פּרעזידענט-וואַלן אין שול. אין פּערטן נומער איז געדרוקט אַ קאָרעספּאָנדענץ פון אויסלאַנד; דאָס איז אַ בריוו פון קאַרלסבורג אין זיבענבירגן פון יאַזעף אַלממאַן, אין וועלכן ער באַשרייבט פּראַנץ יאַזעפּס ריזע איבערן לאַנד, דעם גרויס-אַרטיקן קבלת פנים, וואָס ער באַקומט איבעראַל און זיין פּריינטלעכע באַציאָונג צו די יידן. דער שרייבער, וועלכער איז „אַבערלעכער" גע-ווען אין קאַרלסבורג, ענדיקט זיין בריוו: „האַפּען וויר אָבער, דאָס דער גייסט דער ציוויליזאַציאָן אויך אין יענען פינסטערען לענדערן, דאָס ליכט דער טאַלעראַנץ שיינען לאַסען ווירד, און דאָס קעניג קאַרל פּאָן רומעניען זאָוואַהל אַלס דער צאר פּאָן רוסלאַנד זיך פּאָן אונזער רעט מאַנאַרך איין ביישפּיעל געהמען ווערדען. ובא לציון גואל וכי"ר". אויסער די אַלגעמיינע און לאָקאַלע ניס האָט דאָס „וואָך-כענבלאַט" אויך איינגעפירט אַ מין „סאַסיטע קאָלום" אונטערן טיטל „כעקאַנטע פּערזאָנען".

ד.

צו דעם אַכטן נומער איז צוגעגעבן אַ ביילאָגע „דער יודישער אויסוואַנדערער“. די ביילאָגע איז דערשינען נאָר צוויי מאל און האָט פאַרנומען עפעס מער פון אַ זייט „וואָכענבלאָט“. דער באַזונדער נאָמען איז אָבער פון „ביוזנעס“—שטאַנדפונקט וויכטיק געווען פאַר די אַרויסגעבער, ווייל אין יענעם יאָר האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן-עמיגראַציע פון רוסלאַנד, און שרהאַזן האָט געוואָלט די נייע אָנגע-קומענע עמיגראַנטן ווייזן, דאָס ער איז זייער פריינט און זאָרגט פאַר זייערע אינטערעסן און אזוי זיי צוציען אַלס לעזער פון זיינע צייטונג-גען. די ביילאָגע האָט געוואָלט דערשיינען נאָך אין זעקסטן נומער, און אין אַ באַמערקונג צו דער הקדמה פון דער ביילאָגע ווערט גע-זאָגט: „די ביילאָגע „דער יודישער אויסוואַנדערער“ ערשיינט צום ערשטען מאל נעכסטע וואָכע“. די „הקדמה“ איז אַ פעליעטאָן אין גראַמע, וואָס פון סטיל איז צו דערקענען דאָס זי איז געשריבן גע-וואָרן פון זעליקאוויטש, ווערט פאַרענדיקט מיט אַ רוה צום לעזער צו אַבאָנירן זיך אויפן „וואָכענבלאָט“.

„דיעזע ביילאָגע איז פאַר אויך אַלעס געשריבען
איהר אַלע עמיגראַנטען ווערדעט עס לייעבען.
דאָס איז די אוינציגע ענטפער לעזער לעבען,
וואָס איך קען דיר אויגעבליקליך געבען.

וויילסו דאָך וויסען וועמען דאָס קען דייענען :
לעז עס דורך וועסו אַ בעסער אַנטוואַרט געפינען.
אין אונזער ביילאָגע גיעבט אויך עטוואָס לשון-קודש,
און זי וועט ערשיינען צוויי מאל אַ חודש“.

און אין אַ ליד „דער אויסוואַנדערער“, וואָס איז געדרוקט גלייך
נאָך דער „הקדמה“ און איז אויך איבערגעדרוקט אין ערשטן נומער
פון דער ביילאָגע, דערמוטיקט זעליקאוויטש די עמיגראַציע קיין אַמע-
ריקע :

„וואַנדער מיט פרייד אין די נייע וועלט,
אין אַמעריקא מאַך דיין נייעם געצעלט ;
זיי נור אַרבייטזאָם אונד וויש אַב דייע טרערען
עס איז נאָך ניכט פערלאַשען דיין מאָרגענשמערען“.

אין זעקסטן נומער איז פאַרעפנטלעכט אַ קורצער אַרטיקל „די
איינוואַנדערונג“ — אַ סטאַטיסטישער באַריכט פון וואַשינגטאָן וועגן

דער צאל עמיגרנטן, וואָס זענען אין 1887 אריינגעקומען אין אמע-
ריקע, „והיוצא לנו מזה, איזט דאָס די יודישע איינוואַנדערונג אן
אונד פיר זיך וואר אין דיעזעס יאָהר מיט 1261 פּערזאָנען גרעסער
אַלס אים פּאַריגען יאָהר“.

אין אַ צייט פון אַ מאַסן-עמיגראַציע וואָלט אַ בלאַט געווירמעט
ספּעציעל די אינטערעסן פון די עמיגראַנטן זייער ווינטשנסווערט גע-
ווען. אין דער ביילאַגע איז אָבער ווייניק-וואָס באַהאַנדלט געוואָרן
די עמיגראַציע פּראַגע און די עמיגראַנטן איז ניט געוויזן געוואָרן קיין
וועג ווי זיך איינצואַרדענען אין זייער נייער היים. איין איינציקער אַר-
טיקל געפינט זיך, וואָס איז פאַר די עמיגראַנטן וויכטיק געווען—דאָס
איז „עצות טובות פיר איין-אונד-אויסוואַנדערער“, וועלכער אַנטהאַלט
אינפּאַרמאַציע ווי צו פּאַרן נאָך אמעריקע, זיך אויסהיטן פון שווינד-
לעך און ווי צו פירן זיך ווען מען קומט שוין אין „גאַלדענעם לאַנד“
אַריין. דער אַרטיקל איז אָבער געדרוקט אין „וואַכענבלאַט“ און ניט
אין דער ביילאַגע.

דער מאַטעריאַל, וואָס איז אין דער ביילאַגע אַריין, אין אַן אַר-
טיקל „געשיכטע דער יודען אין קאַנאַדאַ“ פון אַלכסנדר האַרקאַווי,
אין וועלכן ער ניט אַ קוהצן איבערבליק זינט די יידן האָבן זיך באַ-
זעצט אין קאַנאַדע ביז 1887. איבער דערזעלכער טעמע האָט האַר-
קאווי פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין גאַלדפּאַרנס „יודישע אילוס-
טרירטע צייטונג“.

דער הויפט אַרטיקל אין „אויסוואַנדערער“ איז „אייניגע ווער-
טער צום אויסוואַנדערער“, וואָס איז במקום פּראָגראַם-אַרטיקל. ער
הויבט זיך אָן מיט די פּערזן :

„פרייהייט אונד גלויכהייט“ איזט דעם מאנעס וואָרט,
„פּרנסה“, דעם פאַמיליענפּאַטערס זאָרגען ;
דיעזע זוכענד, פּערלאַסט ער פאַטעראַכט,
אונד וואָ ער זיא פינדעט איזט ער געבאָרען“.

און דער שרייבער הויבט אָן פּילזאָפּירן וועגן די אורזאַכן,
וואָס „יעדער דער זיין פאַטערלאַנד, פאַמיליע און פריינדע פּערלאַסט,
זיין וואַנדערשטעקן אין האַנד נימט, זיין לעבען אין געפּאַהר זעצט,
איבער לאַנד אונד מער רייזט אום פיר זיך אונד זיינע פאַמיליע איין
נייעם פאַטערלאַנד צו זוכען“.

נאָכדעם ווי עס ווערן קלאַסיפּיצירט די פאַרשיידענע עלעמענטן,
וועלכע מוזן אויסוואַנדערן פון זייערע געבורטסלענדער, די גליקן,

וואָס מען געפינט אין אמעריקע, וועלכע „ווירד מיט רעכט דאָס לאַנד דעם גאָלדעם אונד דער פרייהייט גענאנט“, פארענדיקט דער שרייבער: „אָבער דיזעז פרייהייט מוס ניכט אין חוצפה אויסמאַכטען, דיזעז גלייכהייט מוס ניכט אין וועלט־אַרדנונג־צערשטערונג אויסגע־לאסען ווערדען; דיזעז „לעבען מאַכען“ זאָל אונד דאַרף אין קיינע „מאַכערייא“ ליעגען, — קורץ, דאָס געזעטץ, די קאָנסטיטוציאָן אונד אַרדנונג דעם לאַנדעס מוס איין יעדער איהם אויגע האָבען דער היער געליעבט, געאַכטעט אונד פרייא זיין וויל“.

אַ וואונק וועגן די סאָציאַליסטן און אַנאַרכיסטן, וואָס זענען אין יענער צייט געקומען הערשן אין דער יידישער גאַס און אויף די אַר־בעטער אַ שטאַרקן איינפלוס געהאַט, האָבן אַגיטירט פאַר סטרייקס, וואָס אין דעם אָנהויב פון דעם אַרבעטער־און־קאַפיטאַליסט־קאַמף זענען זייער אָפט פאַרגעקומען.

די רעדאַקציע האָט פאַרזיכערט, דאָס אין „אויסוואַנדערער“ ווערדען די לעזער אימער אינטערעסאַנטע סקיצען, בעלעהרענדע אויפזעטצע אונד אונטערהאַלטענדע בעמערקונגען איבער אמעריקא אונד די אמעריקאַנער פינדען“, וואָס זי האָט קיינמאַל ניט מקיים געווען. אין ערשטן נומער איז אָפגעדרוקט אַ בילד פון דעם ברוקלין בריק, וואָס איז אין יענער צייט געבויט געוואָרן, מיט דער באַמערקונג: „איינע באַשרייבונג איבער דער איסט ריווער בריקע אין נעכסטער נומער דעם „יידישן אויסוואַנדערער“. די באַשרייבונג איז ניט „געקומען“ און דער „נעכסטער נומער“ איז דערשיגען מיט אַ חודש שפעטער און אין אים געפינט זיך נאָר איין אַרטיקל, אַ בריוו פון „קעסטל גאַרדן“. דער נומער איז אויך געווען דער לעצטער פון דער ביילאַגע. מער האָט דאָס „וואָכענבלאַט“ זיך ניט „געבאַדערט“ מיט די עמיגראַנטן, און, ווי עס ווייזט אויס, האָט שרהזאָן די „עמיגראַציע ענינים“ אַריבערגעטראָגן אין זיין הויפט־פעסטונג — דעם „טאַגע־בלאַט“, וואָס אַ דאַנק דער עמיגראַציע איז ער אין אָנהויב פון 1887 באַנייט געוואָרן און גענומען ווערן די „כל ישראל צייטונג“.

ה.

די עמיגראַציע האָט געבראַכט אַ סך תלמידי חכמים, משכילים און העברעיִשע שרייבער, וואָס זענען דערצויגן געוואָרן נאָר אויף דער העברעיִשער פּרעסע. עס האָט זיך גענומען פילן אַ פּאָדערונג אַרויסצוגעבן דאָ אַ העברעיִש בלאַט. איינער פון די משכילים שלוט

יוסף זילבערשטיין האָט גענומען מאַכן הכנות אַרויסצוגעבן אַ העבֿרֿיש וואָכנבֿלאַט אונטערן נאָמען „היהודי“. די פּאַמיליע שרהזאָן האָט די דאָזיקע שטימונג אויסגענוצט צו באַקומען לעזער און אין „וואָכנבֿלאַט“ אָפּגעזונדערט אַ ווינקל פאַר העברעיִשע אַרטיקלען און מיט דעם צוציען די לעזער צו זיינע בלעטער בכלל. וואָלטן זיי די דאָזיקע אָפּטיילונג פאַרפּאָלקאַמט, וואָלטן די לעזער, וועלכע האָבן געדלעכצט נאָך אַ העברעיִש וואָרט, זיי זיכער דאַנקבאַר געווען. אין אַמעריקע האָבן דעמאָלט זיך שוין געפונען עטלעכע באַגאַבטע העבֿרֿישע שרייבער און זיי וואָלטן די אָפּטיילונג געמאַכט אינטערעסאַנט און אינהאַלטסרייך. די פּאַמיליע שרהזאָן האָט אָבער ניט געוואָלט אַריינטרייבן זיך אין אַן איבעריקער הוצאה פון קויפן העברעיִשע אַרטיקלען, בשעת זיי האָבן די דאָזיקע סחורה געקענט באַקומען אומזיסט — איבערדרוקן פון „המליץ“ און „הצפירה“, און האָבן געמאַן אזוי. די העברעיִשע אָפּטיילונג פון „וואָכענבֿלאַט“ איז פּוּל מיט איבערגעדרוקטע אַרטיקלען, מערסטנס הנ״ל׳ס פעליעמאַנען. די אַריגינעלע אַרטיקלען, וואָס זענען געדרוקט אין „וואָכענבֿלאַט“ פון אַמעריקאַנער שרייבער, זענען אומבאַדייטנד און נישטיק. דאָס זענען אַפּאָרזימען פון איינעם יוליוס בלומענזאָן, אַ „מאמר“ פון אַ חזן אברהם צבי כ״ץ, וואָס משפּט זיך מיט דער קאלוועריער שול פאַר באַעוולען אים און ניט וועלן אים באַצאָלן זיינע שכירות. דאַנקבֿריוו צו חזנים און רעדנער, וואָס זענען געוויס געדרוקט אַלס אַ באַצאָלטע מודעה. צווישן די דאַנקבֿריוו איז אויך אַ שטיקל „פּובליסיטי“ צו זעליקאָר וויטשן, אין וועלכן מען רימט אים אַלס דעם גרעסטן לַמדן, קענער, שרייבער און רעדנער. דער איינציקער אַרטיקל, וואָס האָט אַ שטיקל ווערט, איז „אַלה תולדות אַמעריקע“ פון יוסף מוזיקאַנסקי, אין וועלכן דער שרייבער קריטיקירט די אומאחדות פון די יידן אין אַמעריקע, זיער צושפּליטערונג אין פאַרשיידענע געמיינדעס, אזוי דאָס איינע האַסט די צווייטע און איין ייד קען דעם צווייטן ניט פאַרטראָגן. אַ צווייטער אַרטיקל מיט אַ שטיקל אינטערעס איז זעליקאָווי־משעס „בצאתי ובכואי“, וואָס איז געדרוקט אין דעם פינפטן נומער. דאָס איז אַ בריוו צו זיין „פּריינט דער געשעצטער פּאָעט“, וואָס ווי עס ווייזט אויס איז דאָס יהודה ליב גאַרדאָ, מיט וועמען זעליקאָר ווייטש האָט דאַמאָלסט געפירט אַ קאַרעספּאָנדענץ. דער בריוו איז אַן ענטפּער אויף דעם דיכטערס ביטע אים צו שילדערן דעם יידישן לעבן אין אַמעריקע, אָבער אַנשטאַט איינדרוקן קומט פּיִלֶאָזאָפּישע מליצה וועגן דעם שטורם, וואָס האָט בשעת זיין רייזע אויסגעבראַכן אויפן

„ידישעס וואָכענבלאַט“

ים, און דעם טייטש פון פילאדעלפיע, וואָס מיינט אין גריכיש ברו-
דער-ליבע. ווי ער קומט אָבער צום עיקר דערציילן ווי אזוי די יידן
לעבן אין פילאדעלפיע, פטרט ער אָפט מיט שה'יפה'י, שיקט אָפּ צו
לייענען זיינע אַרטיקלען „דאָ און דאָרט און איבעראַל“, וואָס דרוקן
זיך אין „וואָכענבלאַט“.

ווי עס ווייזט אויס זענען די לעזער ניט איבעריק באַגייסטערט
געווען פון דער העברעישער אָפטיילונג און אויסגעדריקט שרהזאָנען
זייער אומצופרידנהייט. שרהזאָן האָט דעריבער באַשלאָסן די העב-
רעישע אָפטיילונג אָפּשאַפן. אין אַכטן נומער געפינט זיך די פּאָלג-
דיקע דערקלערונג אין העברעיש:

„צו די לעזער פון „וואָכענבלאַט“, וואָס פאַרשטייען העברעיש.“
„עס איז געווען אונדזער ווילן און וואונטש צו צוגעבן צום
„וואָכענבלאַט“ אַ באַזונדער העברעישע ביילאָגע, אָבער מיר זענען
איבערצייגט געוואָרן דאָס העברעישע לעזער געפינען זיך אין אַמע-
ריקע זייער ווייניק, און די בעסטע איילן זיך אויך ניט צו אַבאָנירן
זיך אויף דעם „וואָכענבלאַט“ צוליב די העברעישע ביילאָגע, און אונ-
דזער מי וועט זיין אַרויסגעוואָרפן; דעריבער האָבן מיר זיך באַדיינקט
און באַשלאָסן אויפהערן דרוקן העברעישע אַרטיקלען אין „וואָכענ-
בלאַט“. אָבער צוליב די אייניקע, וואָס זייער האַרץ טוט באַמת
לעכצן נאָך אַ העברעיש בלאַט, וועלן מיר זיי צוליב טאָן און אָפּרעדן
מיט איינעם פון די אַרויסגעבער פון אַ העברעיש בלאַט אין אייראָפּע
ער זאָל פאַר די אַבאָנענטן פון „טאַגעבלאַט“ אַרונטערלאָזן די
„סובסקריבשאַן“ אויף האַלב, און מיר וועלן ביי אים נעמען אַ צאָל
נומערן פאַר די אַבאָנענטן פון „טאַגעבלאַט“ אָדער די „גאָזעטן“
און וועלן דעם העברעישן בלאַט צושיקן צוזאַמען מיט דעם „וואָכענ-
בלאַט“ פאַר העלפט פּרייז. די אַלע וואָס ווילן באַקומען אַ העב-
רעישן בלאַט, וואָס דערשיינט אין אייראָפּע, פאַר העלפט פּרייז, זאָלן
אונדו גלייך לאָזן וויסן און מיר וועלן זיין וואונטש ערפילן פון אָנ-
פאַנג יאָר 1888 און ווייטער.“

1.

אָרים און מאַגער זענען אויך געווען די נאָמיצן וועגן טעאַטער.
אין ערשטן נומער איז געדרוקט אַ האַלבער קאָלום „טעאַטער באַריכט“,
טרעקענע ידיעות אָן שום קריטישע באַמערקונגען. אין צווייטן נומער
געפינט זיך אַ לענגערער אַרטיקל מיטן נאָמען „שוסטער בלייב ביי

דיינען לייסטען". אין דעם דאָזיקן אַרטיקל נעמט זיך „איין אונפאַר-
 מייאישער טעאָטער בעזוכער" אָן די קרוידע פון פרוי ליפּצין, וואָס
 איז שאַרף קריטיקירט געוואָרן אין דער „ניו־יאָרקער יודישע פּאָלקס
 צייטונג". עס איז כדאי צו ברײנגען אַן אויסצוג פון דעם דאָזיקן
 אַרטיקל צו זען, ווי „טעאָטער פּאַטריאָטן" פּלעגן אין די אַמאָליקע
 יאָרן זיך אויסטענהן :

„די פרעכהייט אונד אונפערשעמטהייט מאנכער זאָגענאָמען
 „פּובליציסטען" אין דיעזעס „פּרײעם" לאַנדע, קענט קיינע גרעניצען.
 עס איזט שאָן טרויעריג גענוג, דאָס אָן דער אונזערעס אַמעריקאַני-
 יודיש־דייטשען ליטעראַטור, אין דער לעצטען צײט, געוויסלאָזע אונד
 וואגאבענדירענדע לייטע, זאָגענאָמע „וועלט אומשטירצער" זיך גע-
 שמעלט האָבען, דיא מיט איין הייזעריגער טראָמפּעמע דעם נאַנצען
 וועלט מױרד אונד פּערדערבען צורופּ, אָבער נאָך טרויעריגער איזט
 עס, ווען דיעזע לייטע, דיא ניכטס געלערענט האָבען, אויף דעסען
 ליפּען דאָס מילך פּאָן איהרער מוטערברוסט נאָך ניכט אויסגעטראָקט
 נעט איזט, לייטע, דענען דיא אונבעדייטענדרסטען עלעמענטאַר וויסענ-
 שאַפטען פרעמד זינד, זיך ערפרעכען איבער דינגע צו אורטהיילען,
 דיא איהנען, וויא די חײנעזישע שפּראַכע פּאָלקאָמען פרעמד זינד.
 וויר העטען אונז גלייכגילטיג געפּאַלען לאַסען, ווען יענע מאָדערנע
 „פּובליציסטיק" בײא איהרעס געקרידעל איבער פּרײהייט דורך דינאַ-
 מיט איבער קאָפיטאַל־פּערוואַלטונג דורך מױרד געבליבען, איבער דיע-
 זען פונקט קאָן איהנען דער פּאָליסמענקלאָבהינרייכענד אויפקלערונג
 געבען, ווי דאָס שאָן אונלענגסט אס יוניאָן סקווער געשעהען איזט,
 אָבער דאָ דיא לייטע זיך נאָך ערפרעכען אין דער וויסענשאַפט איינ-
 צודרינגען אונד איבער געגענשמענדע צו אורטהיילען, די איהרעס
 עזעלטהירנע ניכט געוואקסען זינד, זינד וויר פּערפליכטעט איהנען
 צו צורופּען : „שוסטער, בלייב בײא דיינען לייסטען!"

אין זיבעטן נומער איז דאָ אַ נאָטיץ וועגן דער אופּפירונג פון
 „יוסא אונד זיינע ברידער" אין אַריענטאַל טעאָטער"; אין עלפּטן נר-
 מער צוויי קורצע נאָטיצן וועגן „די וואָרזאָגעריין", וואָס איז אויפגע-
 פירט געוואָרן אין „רומעניען אַפּערא הויז" און „המן און אסתר"
 אין אַריענטאַל טעאָטער". די נאָטיצן זענען פשוטע רעקלאַמעס און
 זענען געוויס געשריבן געוואָרן פון די טעאָטער־באַלעבאַטים. וועגן
 יודישן טעאָטער אין פּילאדעלפיע באַריכט זעליקאוויטש אין זיין פּע-
 ליעמאָן „דאָ און דאָרט און איבעראַל" (נומ. 8), אין וועלכן ער רימט
 די אויפּפירונג פון „די קאַפּריזנע טאַכטער" און באַשייט מיט קאָמפּלי-

מענטן די אַקטיאָרן אַבראַמאָוויטש, פּרידמאַן און סימאָנאָו און די אַקטריסעס האַלדער, אַבראַמאָוויטש און גרינבערג. „ואַהרון אַהרון חביב — הער וואַכטעל. ער שפּיעלט זיין שווערע ראָלע פון האַזקעל דעם משרת וויא אַיין קאָמעדיאַנט פּאָן קאָמעדיעלאַנד. אי בעט, ער וואָלט קענען מאַכען לאַכענדיג דעם מלאַך דומה אַליין.“

ז.

ווי עס ווייזט אויס האָט שרהזאָן, טראַץ זיין באַרימערִי און שרייענדיקע רעקלאַמעס, קיין גרויסע גליקן אין „וואַכענבלאַט“ ניט געמאַכט. די לעצטע וואָכן פון זיין דערשיינונג האָט דאָס בלאַט גע- נומען איינשרומפן. פון 12 זייטן איז געוואָרן אַכט. די לעצטע פיר נומערן האָבן זיך געדרוקט אויף קאָלירטע פאַפּיר, יעדער נומער אַן אַנדער פאַרב. זיי האָבן דאָס זיכער געטאָן צוליב רעקלאַמע, אָבער די פאַפּיר איז געווען ביליקע פאַפּיר. אפילו די ווייסע פאַפּיר פון „וואַכענבלאַט“ איז זייער אַ שלעכטע געווען. בכלל האָט די פאַפּיר- ליע שרהזאָן זיך קיינמאַל ניט גערעכנט מיט דער אויסערלעכער אויס- שטאַטונג פון זייערע בלעטער. בעת דער אַרימער גאָלדפאַדן האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן געזען, דאָס די אויסערלעכקייט פון זיין בלאַט זאָל אויסזען שיין, און זיין „יידישע אילוסטראַטע צייטונג“ איז געדרוקט אויף שיינע פאַפּיר און מיט ליכטיקע אותיות, האָט דער „וואַכענ- בלאַט“ פון דעם רייכן שרהזאָן אויסגעקוקט ווי אַ פאַרזעעניש . . . און עס איז ניט קיין וואונדער, וואָס דאָס בלאַט האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטען. מיט דעם 16טן נומער האָט עס, דעם 15טן יאַנואַר 1888, אויפגעהערט דערשיינען.

די שולד פון דעם „וואַכענבלאַט“ אונטערניין וואַרפט שרהזאָן אַרויף אויף דער „פּאָלקס צייטונג“ אַ סאָציאַליסטישער וואַכענבלאַט, וואָס איז דאַמאָלסט דערשינען אין ניו יאָרק. אין דער יוביליי־ אויס- גאַבע פון „גאַזעטן“, אַפּריל 20, 1894, שרייבט ער: „דאָס „וואַכענ- בלאַט“ האָט געמוזט איינגעהן דורך פערפאָלגונגען און אינטריגעס פון דער 2טער „יידישער פּאָלקס צייטונג“, וואָס איז דאַמאָלסט זעהר מעכטיג געוועזען. דאָס „וואַכענבלאַט“ מיט די מטלטלין זיינען אי- בערגעגאַנגען צו די יודישע גאַזעטען.“

ניט האַבנדיק די „פּאָלקס צייטונג“ פאַר זיך, ווייס איך ניט וואָס די „פּאַרפאָלגונגען און אינטריגעס“ זענען געווען. די סאָציאַליסטישע „פּאָלקס צייטונג“ פלעגט געוויס אָנפאַלן אויף שרהזאָנען און אַטאַסירן

זיינע בלעטער. אָבער ניט דוקא דעם „וואַכענבלאַט“ אַליין. ווען די „פּאָלקס צייטונג“ וואָלט פאַרפּאָלגט נאָר דעם „וואַכענבלאַט“ אַליין, וואָלט מען איר זיכער אָפּגעענטפּערט מיט גענן-אַטאַקעס. די „פּאָלקס צייטונג“ איז טאַקע אין דעם צווייטן נומער פון „וואַכענבלאַט“ שטאַרק אָנגעגריפּן געוואָרן אין דעם פּריער דערמאָנטן אַרטיקל „שום מער, בלייב ביי דייען לייסטענס“.

אָט די התנצלות שרהאַנס איז אַ באַווייז אַז דאָס „וואַכענבלאַט“ איז אונטערגעגאַנגען ניט צוליב „פּאַרפּאָלגונגען און אינ-טריגעס“, נאָר פשוט ווייל דער לייען מאַטעריאַל האָט דעם לייענער ניט צופּרידגעשטעלט. זיי איז זיכער ניט אָנגעשטאַנען, דאָס זייערס אַ בלאַט האָט ניט געהאַט קיין אַריכות ימים און זיך געפרובט אָפּ-שאַקלען פון אים, ווי ער וואָלט נאָר פון אַנדערע אַרויסגעגעבן גע-וואָרן; ווען ניט — וואָס באַטייט „דאָס וואַכענבלאַט מיט די מטלמלין זיינען איבערגעגאַנגען צו די יודישע גאַזעטן“? אויף יעדען נומער איז דאָך אָנגעגעבן „שרהאַן און זין, אַרויסגעבער“. דאָס איז אפּשר אויך די אורזאַכע, וואָס אין יוביליי-אַרטיקל גיבן זיי אָן אַז דאָס בלאַט איז געגרינדעט געוואָרן אין 1885, וועלנדיק מאַכן דעם איינ-דרוק, דאָס עס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען מיט אַ יאָר פּריער איי-דער די „פּאָלקס-צייטונג“, וואָס לויט נאָך זייערע רייד איז זי שולדיק אין דעם אונטערגאַנג פון „וואַכענבלאַט“ (*).

(* עס וועט ניט זיין איבעריק איבערצוגעבן וואָס די אַרויסגעבער פון „מאַגעבלאַט“ שרייבן וועגן דער „פּאָלקס-צייטונג“: „די אידישע פּאָלקס-צייטונג געבאָרן אין יוני 1886; מיט סאַציאַליסטישער גרונדלאַגע, רעדאַקטערע ה' מאַזעס מינג און דר. בראַסלאַווסקי. אַזוי לאַנג ווי זי האָט זיך געהאַלטען עהרליך אָן איהר טענדענץ און האָט די „יודישע גאַזעטען“ נור ביסלאַכוויי געשימפט, האָט זי צימליך שעהן אויס-געמאַכט און פיעל אָנהענגער געפונען. קוים אָבער האָט זי אָנגעפאַנגען צו פיהרען איין גרויסען קאַמף געגן די „גאַזעטען“ און האָט זיך שטאַלץ אַרויסגעשטעלט אין אַ בילד אַלס גרויסער עלפאַנט, וואָס וועט איבערלעבן דאָס קלוינע הינטלע „די גאַזעטען“, האָט זי זיך גלייך דערוואַרגען ווי אַ חונד מיט אַ בייז און אין אַ קורצע צייט זיינען איהרע 8 וויטען אַדווער-טיווענטס צוזאַמען געשרוהמפט געוואָרען. די פּובלישערס האָבען זיך צו-הרגעט און די „פּאָלקס-צייטונג“ איז אונטערגעגאַנגען“.

די „ווארהייט“

— ערשטע געזעלשאפטלעכע יידישע צייטונג אין אמעריקע.

מיין חבר דר. עזריאל נאקס געווידמעט.

אין דעם קאמף צווישן די סאציאל־דעמאקראטן און די אנאָר־כיסטן האָט די פרעסע געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע. נאָך אידער די סאציאל־דעמאקראטן האָבן געהאַט זייער אייגענע פרעסע, האָבן זיי זיך באַנוצט מיט דער „ניו יאָרקער יידישער פּאָלקס צייטונג“, (א ריין פריוואַטע אונטערנעמונג). די אנאָרכיסטן האָבן ניט געהאַט קיין אייגענע צייטשריפט. מיט גרויסע קרבנות איז זיי אָבער געלונגן גען צו שאַפן אַן אייגענע פרעסע־פּלאַטפּאָרמע — דאָס איז געווען די „ווארהייט“, די ערשטע געזעלשאפטלעכע יידישע אַרבעטער צייטונג. די דאָזיקע צייטונג איז מאַטעריעל ניט געווען באַזאָרגט. לויט איר כאַראַקטער האָט זי ניט געקענט אַפּעלירן צו די יידישע לייענער פון יענער צייט. די אַרטיקלען זיינען דאָרטן געשריבן געוואָרן צו־לאַנג און דערצו אין אַ שווערער דייטשמערישער שפּראַך. די אַרבעטער לייענער האָט די צייטונג ניט דערגרייכט. עס זיינען דעמאָלט ניט געווען גענוג אינטעליגענטן, וואָס זאָלן אַזאַ צייטונג קענען אויס־האַלטן; עס האָבן ניט געהאַלפּן די געלט זאַמלונגען און די טע־אַמער פּאַרשטעלונגען לטובת דעם אָרגאַן — נאָך אַן עקזיסטענץ פון פינף חדשים איז די „ווארהייט“ אונטערגעגאַנגען.

די אַרויסגעבער האָבן געוואָלט געבן דער צייטונג אַ כאַראַקטער פון אַ ניט פּאַרטייאַישן רעוואָלוציאַנערן אָרגאַן. פאַרן רעדאַקטאָר האָט מען איינגעלאָרן מ. ווינטשעווסקין. ער האָט זיך אָבער אַנטזאַגט צו קומען. דאָן האָט מען באַשטימט פאַרן רעדאַקטאָר י. יאַפּאַ, וואָס האָט פאַרטראָגן דעם אנאָרכיזם אין לאַנדאַנער „אַרבעטער פּריינד“. די אַרויסגעבער זיינען ניט געווען צופּרידן מיט דעם אופן ווי יאַפּאַ האָט רעדאַקטירט די צייטונג, און זיי האָבן אויסגעקלעבן אַ רעדאַק־ציע־קאָמיטע, וואָס איז באַשטאַנען פון מ. קאַטז, ה. זאָלאַטאַראָוו, ר. לואיס און י. א. מעריטאַג.

דער טיראזש פון דער צייטונג איז געווען 2500¹)
 דער ערשטער נומער פון דער „ווארהייט“ איז דערשינען דעם
 15טן פעברואר 1889. דער נומער הויבט זיך אָן מיט אַ ליד פון
 ד. עדלשטאַט „צום רוף דער „ווארהייט“ און מיט אַן אויפרוף צו די
 יידישע אַרבעטער פון די אַרויסגעבער. „די פּיאָנערן דער פּרױ-
 הייט“; אינהאַלט פון אויפרוף: דער אַרבעטער איז אומעטום פאַר-
 שקלאַפּט. די יידן ווערן פאַרפּאָלגט און געמאַרדעט. די, וואָס זיינען
 געפּלויגן קיין אַמעריקע צו געפינען דאָרטן רו, האָבן גלייך אין
 „קעסטל גאַרדן“ דערפּילט, אַז אויף זיי קומט אָן אַ נייע שקלאַפּעריי.
 די מאַסן ווערן עקספּלאַמירט, כדי עטלעכע מענטשן זאָלן לעבן אין
 רייכטום און לוקסוס. „זי (די געשיכטע) לערנט, אַז די הערשער און
 טיראַנען מיט אַלע רעגירונגס פאַרמען האָבן קיין אַנדערן צוועק ווי צו
 אונטערדריקן, שמידן אין געזעץ קייטן די גרעסטע טייל פון דער
 מענטשהייט אום דאָרויך צו האַלטן דאָס פּאָלק אין אונטערמעניקייט
 און שקלאַפּעריי... די קאַפיטאַליסטן... האָבן גאָר איין ציל,
 אויסצווויגן דאָס בלוט פון די אַדערן, מאָרדן און באַרויבן די גרעס-
 טע טייל פון דער מענטשהייט... אום צוואַמען מיט פּאַפּן און
 הערשער... צו לעבן אין רייכטום... ווייל... די אַרבעטער
 מאַסע שמאַכטעט און ליידיט אונטער דעם שקלאַפּן יאָך... די גע-
 שיכטע לערנט אַז דער ציל פון דער הערשנדער קלאַסע אין אַלע פאַר-
 מען... איז צו באַרויבן די אַרבעטער קלאַסע... מיר אַלע
 יידישע אַרבעטער, אַלס אויסגערויבטע און באַרויבטע, דאַרפן זיך
 פאַרבינדן מיט אַלע אַרבעטער פון דער גאַנצער וועלט, מיט דעם פּראָ-
 לעטאַריאַט פון אַלע לענדער... די „ווארהייט“ וועט קעמפּן אזוי
 לאַנג ביז שקלאַפּעריי וועט פאַרניכטעט ווערן... אַ קאַמף געגן
 פּאַפּן, רבנים, קאַמף געגן שווינדלעריי, געזעץ און קייטן, קאַמף געגן
 אויסבייטער און רויבער, קעמפּן אום צו זיגן“².)
 הגם די „ווארהייט“ איז געווען אַ וועכנטלעכע אויסגאַבע, האָט
 זי אָבער אָפּגעגעבן פיל פּלאַץ פאַר נייעס. גאַנצע שפּאַלטן זיינען אָפּ-
 געגעבן געוואָרן צו מעלדן וועגן פאַרזאַמלונגען פון פּראָפעסיאָנעלע
 פּאַריינען, פון אַרבעטער־קלובן און פון דער אַנאַרכיסטישער באַווע-
 גונג. מען האָט אויך געדרוקט נייעס וועגן אַלגעמיינעם לעבן. די

1) בורגין: „די געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג“
 זייטן 159—161.

2) אַרשאַגראַפיע מאָדערניזירט.

נייס פלענט באגלייט ווערן מיט קאָמענטארן. מיר וועלן דאָ ברענגען עטלעכע מוסטערן: „אין ברוסלין האָט פאָריקן זונטיס אָפגעברענט אַ קריסטלעכער בית המדרש. דער שאָדן וואר אויף צען טויזנט דאָלער — מער ניט? אזעלכע ניס אַביסל אָפּטער וואָלט גאָרניט גע-שאַדט“; „אין דובלין (אירלאַנד) האָט געטראָפּן אַ פּאַל, וועלכער שטימט זייער גוט מיט דער גמרא. ווערנד דער לענדלאַרד בריג איז געפאָרן מיט זיין טאָכטער אין קירכע, האָט איין אונבעקאָנטער אויף זיי אויסגעשאָסן און האָט די טאָכטער אַראָפּגעשאָסן די גאָז און דעם פאָטער לייכט פּערוואונדעט. שליחי מצוה אינן, גיוזיקן (וועמען מען שיקט טאָן אַ מצוה, דער האָט קיין שאָדן ניט) זאָגט די גמרא“. און ווייטער: „אין דייטשלאַנד האָבן אין 1871 צוויי מיליאָן, פינף הונד-דערט טויזנט עמיגראַנטן פּאַרלאָזן זייער היימאַט. צוויי מיליאָן פון זיי זיינען געקומען נאָך אַמעריקע. — אַ גרויסער טייל אימאַליענער פּאַרלאָזן אַלע וואָך זייער היימאַט און גייען נאָך בראַזיליען. די אַר-בעטער לויפן פון אַלטן הונגער זוכן גייען ביז זיי וועלן ענדלעך פאַר-שטיין, אַז ניט אין לויפן ליגט זייער רעטונג זאָנדערן, אַז זיי וועלן מאַכן לויפן זייערע בלוט זויגער פון זייער היימאַט“. (נומער 5); „אין ניו יאָרק גיבט עס 5300 פּוילענצער וועלכע רופן זיך אַרוואַ-קאָטן. עס איז קיין וואונדער ניט וואָס עס גיבט אזויפיל פּערברעכן“ (נומער 6); „די שריפות זיינען יעצט אין ניו יאָרק אזוי אַרײַן אין דער מאָדע דאָס עס פאַרגייט ניט איין טאָג וואָס עס זאָל ניט טרעפן צוויי, דריי. און עס לויפט ניט אָפּ נאָר מיטן מאַטעריעלן שאָדן אַליין, עס קומען אויך אום מענטשן. עס איז זיך אָבער אין אונזער געליבטן לאַנד ניט צו וואונדערן דעריבער — יעדער מאַכט ביזנעס ווי ער וויל“.

אין אַ רעדאַקציאָנעלער נאָטיץ וועגן אויסלענדישע אָנגעלעגנ-הייטן ווערט דאָרטן אַזוי גערעדט: „וועלוועלע תכשיטל, דער דייטשער טראָן הונט נומער צוויי, האָט שוין אַ דאַנק זיין ליבן נאָמען בעקומען די גרעסטע וויידזשעס (שכירות). די פאַרלאַנגטע סומע פון דריי און ½ מיליאָן מאַרק אום צו פאַרגרעסערן זיין איבערפליסיקן לעבן האָבן די דייטשע שטום אייזלען באַוויליקט, און חוץ אַ פּאַר ליבע-ראַלע דייטשן, וועלכע האָבן געמאַכט קולאַקעס אין די קעשענעס... האָט זיך קיינער ניט געוואַנט צו עפענען אַ מויל אויף פּראָטעסט נעגן דעם געקרוינטן רויבער“.

כרי צו פּאָפּולאַריזירן די אידיען פון אַנאַרכיזם, האָט זיך אין

דער „ווארהייט“ געדרוקט א „פאלקס ווערטערבוך“ פון פ. א. פראנק (8) מיר גיבן דאָ עטלעכע מוסטערן:

אבסאלוטיום: אין גאנצן אונבעגרענעצט, פאלקאם. די רוסישע רעגירונג איז איין אבסאלוטע, דען דער צאר איז „סאמאדערוזשאַ-וועז“, דער פאליטיקער וואָס ווינשט אזא רעגירונג הייסט „אבסאלו-טיסט, אזא רעגירונג איז „אבסאלוט“. אזא רעגירונג איז „אבסאלוט“ פערדארבן, דען אז דאָס לעבן און טויט פון א גאנץ פאלק אָבהענגען פון איין „פראַכוואַסט“ איז דער גרעסטער —

אבסורד, א פלוידער, א טשעפוכא. צ. ב. ש. די מיינונג פון אנדערע אַרבעטער, אַז אַן באַסעס וועט זיך די וועלט ניט קענען פירן, איז דער גרעסטער „אבסורד“. די איריע, אַז געוויסע מענטשן זיינען געבאָרן געוואָרן צו זיין קנעכט. דאָס גלויבן אין גאָט איז אַן „אבסורד“ דען קיינער קאָן ניט בעווייזן אַז ער איז דאָ (אַז ער איז ניטאָ וועלן מיר שפעטער באַווייזן אין אות „גאָט“). נור „אבסורדנע“ מוחות גלויבן אַז ער איז איין —

אבסטראַקט: אָפגעצויגן, וואָס מען קאָן ניט פילן מיט די חושים, רוחני. מיר שמעלן זיך פאַר אבסטראַקטנע די קינפטיקע געזעלשאַפט און מיר ווערן בעגייסטערט פון די וואַרע גלייכהייט, וואָס מיר וועלן דאָן געניסן. אַבסטראַקטנע פאַרשטייען מיר אַז קיין געזעלשאַפט דאַרף קיינע הערשער און דאַרום מאַכן מיר —

אַנטיטאַציאָן — און ווייטער קומען אַזוינע ווערטער ווי אַרמיר-ניסטראַציאָן, אידעאָלאָגיע, אויטאָריטעט, אויטאָנאָמיע, אַטעאיזם, אינדיווידיאַום א. א. וו. די אויסטייטשונגען ווערן געגעבן אין דעם זעלבן נוסח.

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט די ערנסטע אַרטיקלען, וואָס זיינען געווען געדרוקט אין דער „וואַרהייט“. מיר וועלן זיך איצט אָפשטעלן אויף עטלעכע, כדי צו באַקומען אַ בילד פון דער צייטונג. פ. א. פראַנק האָט געשריבן וועגן „די רעמעניסע פון לעבן“. ער האָט אַרומגעערעדט אַלע מיסטעריעס אין דער וועלט און האָט באַוויזן, אַז מען דאַרף זוכן די לייוונג פון אַלע פראַגעס ניט אין דער גאָטהייט — נאָר דורך דער וויסנשאַפט. דערזעלבער האָט אויך געשריבן וועגן נאַטורוויסנשאַפט.

ה. זאָלצטאַראָוו האָט געשריבן אַרטיקלען וועגן אַמעריקע און איר געשיכטע, איבער מאָנאָפּאָל און מאָנאָפּאָליזם. דערזעלבער האָט

(8) „פריי און פראַנק“ — י. א. מעריסאָן.

„די ווארהייט“

אויך פיל געשריבן וועגן דעם אכט שעה'דיקן ארבעטסמאָגן. ער האָט געהאַלטן, אז מיטן פּאַרקירצטן ארבעטסמאָגן וועלן די אַרבעטער ניט געהאַלפּן ווערן. מען קאָן דורכן געזעץ און די לעגיסלאַטיווע אַג-שטאַלטן גאַרנישט אויסקעמפּן. אָט האָבן די אַרבעטער שוין יאָ אויס-געקעמפּט אין געוויסע לענדער אַ קורצן ארבעטסמאָגן, אָבער ווי ווערט דער געזעץ דורכגעפירט? עס איז קלאָר, אז עס בלייבט נאָר צו קעמפּן, דערציילן די אַרבעטער דעם אמת וועגן זייער לאַגע און ווייזן זיי אין וואָס עס ליגט זייער רעטונג. מען דאַרף צוגרייטן די מאַסן צום קאַמף פאַר פּרייהייט, גלייכהייט און ברודער ליבע. מען דאַרף אַרבעטן פאַר דער סאָציאַלער רעוואָלוציע.

אונטערן פּסעוודאָנים עבר בן עבר האָט איינער פאַרעפּנטלעכט עטלעכע אַרטיקלען וועגן „דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג און די יעצ-טיקע ציוויליזאַציע“. די ציוויליזאַציע האָט געמאַכט ריזיקע פאַר-שרימע לגבי דער פאַרגאַנגנהייט. די וויסנשאַפּט האָט פּראָגרעסירט. אָבער איז זי פּריי? צו וועמען געהערט זי? די ליטעראַטור איז גרויס אָבער וועמען דינט זי? אַלץ דאַרף געהערן און דינען דעם פּראָלעטאַריאַט.

אין אַן אַרטיקל „די סאָציאַלע לאַגע“ שרייבט י. יאַפּפּאָ וועגן דעם, ווי דאָס פּאָלק איז שטענדיק געווען אונטערדריקט פון די הער-שער, די אונטערדריקונג האָט אָבער געווירקט אויף די מאַסן. זי האָט ביי זיי אַנטוויקלט דעם גייסט פון זעלבסטבאַוואוסטזיין. די אונטער-דריקונג האָט די מאַסן צוגעגרייט צום קאַמף. די סאָפיסטאָליסטן האָבן אויסגעניצט די רעליגיע, כדי אַנצוהאַלטן זייער הערשאַפּט. איצט איז די רעליגיע אָפּגעשוואַכט געוואָרן. אָבער איר פּלאַץ פאַרנעמט די פּאַליטיק. מען פאַרדרייט די אַרבעטער אַ קאָפּ מיט „פּאַטערלאַנד ליבע“; „פּאַטערלאַנד איז אין געפאַר“. אָבער די אַרבעטער פאַרשטייען דעם שווינדל. זיי וועלן זיך ניט לאָזן פאַרדרייען די קעפּ. און יאַפּפּאָ שרייבט ווייטער אַזוי: „יעצט זיינען אַלע רעגירונגען צוטומלט. דאָס זיי ווייסן שוין גאַרניט וועלעכע מיטלען זיי זאָלן גרייטן אום דעם אָנ-קומענדן פּאָלקסשטורם אַפּצוואווענדן. זיי וואָלטן וועלן מאַכן אַביסל מלחמות צווישן זיך, אָבער זיי האָבן מורא, אז זיי וועלן אָפּציען דאָס מיליטער פון לאַנד, זאָלן דערווייל די אַרבעטער ניט מאַכן אַ קלאָרע רעכענונג אין דער היים. קורץ — די רעגירונגען זיינען איצט דור פון ראַטלאָזיקייט. . .“ יאַפּפּאָ פאַרענדיקט דעם אַרטיקל מיט די ווערטער: „מוזן מיר זיין געפּאַסט, אז דער געוואַלטיקער קראַך וועט באַלד איינטרעטן און וועט מאַכן פון רעגירונגען, מאַנאַפּאָל, רעגירער

און מאַנפאַפּאָליסטן איין באַרג אַש. דאָן ערשט וועלן די אַרבעטער-
מאַסן וויסן, אז זיי לעבן און זיי ווילן קענען פריי געניסן אַלעס וואָס
די נאַטור גיט צום לעבן" (נומער 4) (אַרטאָגראַפיע מאָדערניזירט).
אין אַ ספּעציעלן אַרטיקל געשריבן פאַר דער „וואַרהייט" פון
יאָהאַן מאַטס פאַרגלייכט דער שרייבער די היינטיקע לאַגע צו דער
שקלאַפּעריי אין מצרים. אויך היינט איז פאַראַן אַ משה, וואָס וויל
באַפרייען דער מענטשהייט — דאָס איז דער סאָציאַליזם; עס איז
אויך פאַראַן דער עמוד האַש — דאָס איז די סאָציאַליסטישע פרעסע.
אין דער „וואַרהייט" איז אויך פיל מאָל אַרומגעווערט געוואָרן
די ייִדישע פּראַגע. משה קאַטץ האָט געשריבן אַ לענגערע אָפּהאַנד-
לונג אויף דער טעמע. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם, וואָס די
יידן זיינען ניט קיין פּאָלק אין דעם וויסנשאַפטלעכן זין, ווייל זיי
האָבן ניט קיין לאַנד און קיין שפּראַך. זיי זיינען פאַרבונדן בלויז
דורך רעליגיע און דעם געפיל, אז זיי זיינען אַ פּאָלק. דעריבער וויל
די יוגנט קאָלאָניזירן פּאַלעסטינע, כדי צו קריגן אַ טעריטאָריע און
ווערן אַ פּאָלק אין וויסנשאַפטלעכן זין. אָבער אויב רעליגיע שפּילט
ניט קיין גרויסע ראָלע, טו וואָס־זשע פאַרבינדט אַלע יידן אין איין
פּאָלק? ניט די רעליגיע, ניט די שפּראַך, ניט קיין לאַנד. . . .
דאָס אַלץ ברענגט אונז צום שלום, אז יידן עקזיסטירן אזוי
לאַנג זייער געוואוינהייט צו אַלע צרות, צו אַלע שלעס, אין וועלכע זיי
האָבן זיך איינגעלעבט פון אָנפאַנג זייער געשיכטע. . . . יידן בינדט
צוזאַמען דער האַס און די פאַרפּאָלונג געגן זיי. . . . דער געבילדער-
טער ייד פּילט זיך אַלס ייד נאָר דערפאַר, וואָס ער ווערט ניט צונע-
לאָזן צו די גוים". אָבער פאַרוואָס ווערן יידן פאַרפּאָלנט? פּרעגט
משה קאַטץ — און ער ענטפּערט, אז יידן ווערן ניט פאַרפּאָלנט צו-
ליב רעליגיעזע מאַטיוון. דאָס האָבן גלחים און קאַפיטאַליסטן פאַר-
פּוצט דעם קאַמף געגן יידן אין רעליגיעזע מאַמענטן, כדי צו גע-
ווינען די סימפּאַטיע פון דעם פּראָסטן פּאָלק פאַר דעם קאַמף. מען
האַט יידן אָנגעהויבן צו פאַרפּאָלנן, ווען זיי האָבן אָנגעהויבן וואַנד-
דערן, כדי די הערשער זאָלן קענען צונעמען דעם יידנס רייכטום,
און כדי די מאַסן זאָלן אויסלאָזן זייער צאָרן ניט צו זייערע אמת'ע
אונטערדריקער, נאָר צו די יידן. די הערשער האָבן אויך געקענט
צונעמען ביי די מאַסן זייער פּרייהייט מיטן אויסרייז, אז דאָס פּאָלק
מיסברויכט מיט זיין פּרייהייט. די פאַרפּאָלונגען אויף יידן האָבן
איין צוועק: צו פאַרבלענדן דאָס פּאָלק די אויגן, כדי ער זאָל ניט
זען די ריכטיקע אורזאַכן פון זיין ליידן. די ייִדישע אַרבעטער דאַרפן

דעריבער פאַרשטיין, אַז זייערע שונאים זיינען גיט די מאַסן, נאָר די, וואָס ריידן אָן די מאַסן. די יידן פּראַגע וועט פאַרשווינדן נאָר דאָן, ווען עס וועט געלייזט ווערן די סאַציאַלע פּראַגע.

צו דעם יוביליי פון דער פאַרזייער קאַמונע אין אַרויס אַ ספּע-ציעלער נומער אין רויטע ראַנדן מיט בילדער פון די שלאַכטן אויף די פאַרזייער גאַסן. אין אַ גרויסן אַרטיקל גיט איבער י. יאַפּפּאָ די געשיכטע פון דער פאַרזייער קאַמונע. ער פאַרענדיקט זיין אַרטיקל מיט די פּאָלגנדיקע צוויי פאַראַגראַפּן, וואָס זיינען אַזוי כאַראַקטע-ריסטיש פאַר דעם געדאַנקענגאַנג פון די דאַמאָלסדיקע אַנאַרכיסטישע שרייבער: „ריזע אומגעהויערע מאַסע בלוט. וועלכע איז פון די בלוטדורשטיקע קאָפיטאַליסטישע רויבער באַנדע פאַרצאַפט געוואָרן, שטייט נאָך אַלע זעלבסטבאַוואוסטע אַרבעטער דער וועלט פאַר די אויגן, און שרייט נאָך ראַכע. „די פעלערן, וועלכע מיר האָבן באַ-גאַנגען, ברידער“, שרייען די ערמאָהרעטע צו אונז, „זאָלן איך אַלס לערע דינען, ווי איר האָט אין דער צוקונפט צו האַנדלען. מיר האָבן מיט אונזערע מערדער מיטלייך געהאַט, מיר האָבן מיט זיי מענטשלעך געהאַנדלט, און דערפאַר פוילן מיר מיט אונזערע אומשוילדיקע סינ-דער און פרויען אין דער ערד. פאַרויכט און קיין מיטלייך!“ „זאָל נאָר דער טאָג דער אַפּרעכנונג קומען, זיינען מיר זיכער, אַז די פע-לערן, וועלכע אונזערע פאַרזייער ברידער האָבן באַגאַנגען, הויפטזעכ-לעך פאַרלאָזנדיק זיך אויף פירער, וועלן ביי אונז גיט פאַרקומען, און דעמזעלכן מיטלייך, וועלכע די קאָפיטאַליסטישע קראַקאַדילן האָבן געהאַט צו די פינף און צוואַנציק טויזנט אַפּפּער, וועלן מיר זיי צאָלן מיט פּראַצענט.“ (אַרמאָגראַפיע מאָדערניזירט).

חוז אַט-די ערנסטע אַרטיקלען זיינען אויך געדרוקט געווען עט-לעכע לייכטע אַרטיקלען אונטערן נאָמען „פּאָליטישע וואָכן רונדשוי“ פון איינעם „ביסמאַרקס אייניקל“. אַט-דער שרייבער רעדט אַרום די וועלט-פּאָליטיק אויף אַ בטלנישן אופן.

דער קאָפיטאַל און די קאָפיטאַליסטישע אַהרנונג איז דאָרטן באַקעמפט געוואָרן אויף אַלע אופנים — פאַר דעם צוועק איז אַפילו אויסגעניצט געוואָרן די ביבלישע פאַרמע. אַטראַיו אַ מוסטער: די עשרת הדברות פון קאָפיטאַל.

אַנכי: איך, אַלמעכטיקער קאָפיטאַליסט, בין דיין גאָט. צו מיר זאָלסטו זיך נויגן און בוקן, קניען און נויגן, און איך וועל איך פאַר שקלאַפּן מאַכן;

לאַ יהיה: אַנדערע געטער זאָלסטו גיט מאַכן, טאָמער וועסטו

א. שולחן

וועלן מאכן אזעלכע בילדער מיט געמאלעכטס ווי איך, טאָרסטו ניט, וואָרום אל קנא, איך בין איין אויפריגער גאָט, איך רעכן זיך מיט די טאַטעס און קינדער און קינדסקינדער (היינטיקע צייטן אפילו מיט די פרויען אויך).

לא תשא: דו זאָלסט זיך ניט ערלויבן אַ וואָרט אויף מיר צו רעדן, וואָרום איך שוין ניט קיינעם, וואָס וואָנט זיך נאָר מײן נאָמען צו שלעכטס צו דערמאָנען.

זכור: געדענק דאָס זעקס טעג זאָלסטו מיט דיין פרוי און קינדער אַרבעטן שווער און ביטער. צו 20 שטונדן אין מעת לעת; ויום השביעי, אין דעם זיבעטן טאָג זאָלט איר אַלע רוען און זיצן צו הויז, מאַכן וואַנעס און לייגן פּלאַסטער צו די פיס און די הענט, דאָס זיי זאָלן ווידער געזונט ווערן אום ווייטער צו קענען אַרבעטן. וואָרום אזוי האָט דער אַלמעכטיקער קאָפיטאַליסט אויך געמאָן: זעקס טעג געהוילעט, געשפּילט אין קאָרטן, פאַרבראַכט וואַכעדיקע נעכט, געפרעסן, געטרונקען. דעם זיבעטן טאָג מוז ער נעמען איין אָפּו פאַר דער גאַנצער וואָך. שריי: הויך איז דער רו־טאָג.

כבוד: דו זאָלסט ערלעך האַלטן דעם קאָפיטאַליסט; אַז ער ווירד דיר אַנטראָטן, זאָלסטו שווייגן, זאָלסטו זיך ניט אַריינמישן, ווען ער שפרעכט, און דו זאָלסט שטויבן פאַר אים „רוקי פאַ שוואַם“.

לא תרצה: דו זאָלסט זיך ניט ערלויבן אויף צו הויבן איין שטאַנד קעגן מיר, אָבער אַז איך וועל נעמען טויזנטער אַרבעטער און זיי מיט איין מאָל אונטער איין שטיק ערד אין אַ מינע באַגראַבן, קומט מיר גאָרניט.

לא תנאוף: פאַר דיזער עברה זאָלסטו זיך שטאַרק היטן און ניט קוקן אויף אונז, דען מיר מעגן און דו טאָרסט ניט. רשי הקדש זאָנט: לאַ תנאוף — אפילו באַשתך.

לא תגנוב: הזהר והזהר פון אַזאַ געפערלעכער עברה ווי גנב/ענען איז: לַמשל, אַ שטיקל ברויט פון אונטער מיין טיש, וואָרום דאָס קאָן דיר פירן אין סיגניסינג. נאָר איך אליין מעג אַוועקנעמען מיליאָנען, באַרויבן די אַרבעטער פון זייער פאַרדינסט און — שאַ! לאַ תחמוד בית רעך: טאַמער וועסטו וועלן וואוינען אין איין הויז אָן געלט, וועט מען דיר באַלד מיט אַ שערף אַרויסוואַרפן, אָבער איך מעג האָבן הייזער און קיינער דאַרף אַ וואָרט ניט רעדן.

לא תחמוד אשת רעך: מיט דעם ווירסטו געוויס הייסן אַ אַרימער בעל עבירה, אַז דיר וועט זיך גלויבטן האָבן די זאַכן אין

דיין אייגנטום, וואָרום דו ווייסט דאָך פון לאַנג, אז אזעלכע זאָכן נעם איך צו.

וכל העם רואים: אַלע זעען די פאַרדאַרבענהייט, געמיינהייט און געפערלעכקייט פון דיין רויבערישן סיסטעם און שווייגן. אָבער אַלעס ביז אַ צייט! *) . . . (א. ראָזענטאַל).

אין דער „ווארהייט“ האָט מען פיל געשריבן וועגן דער צור־קונפטיקער געזעלשאַפט. פ. א. פראַנק שרייבט וועגן „גן עדן אויף דער וועלט“, ד. ה. וועגן לעבן אין אַן אַנאַרכיסטישער געזעלשאַפט. ישׂראַל אַנאַרכין, פון נומער 10 קאָמוניזמוס סטריט, אַרקאַדיען, שרייבט אַ בריוו צו זיין ברודער יודל וועגן דעם גליקלעכן לעבן פון אַ פאַר טויזנט מענטשן אויפן אינזל אַרקאַדיען. דער מחבר שרייבט וועגן דעם לעבן אויף דעם אויסגעטרוימטן אינזל אַרקאַדיען. דאָרטן ווייסט מען ניט פון הערשער, קייזער, רעפובליק אָדער פּאַלי־ציי. יעדער איינער האָט גענוג פאַר זיך. אַלע אַרבעטן פאַר איינעם און יעדער איינער פאַר אַלע; ווי ברידער פון איין משפּחה. ניטאָ דאָרטן קיין פריוואַטע אייגנטום, יעדער איינער אַרבעט און נאָך דער אַרבעט רוט מען. מען הערט וויסנשאַפטלעכע לעקציעס וועגן וואָס יעדער וויל הערן. די צייט וואָס בלייבט נאָכן לערנען פאַרוויילט מען זיך אין טעאַטער. דער טאָג איז איינגעטיילט אויף דריי טיילן: אויף אַרבעט, וויסן און פאַרגעניגן. ניטאָ קיינע אינטריגן, יעדערער פילט זיך דאָרטן גליקלעך. ער ענדיקט זיין בריוו מיט די פּאָלגנדיקע ווער־טער: „דיין וועג מוזסטו מאַכן איבער אַלע לענדער און מערן. מוזט מיטנעמען גענוג וואַפן צום קאַמף, און דאָ געפינסטו די טויערן אָפן, וואו דיין ברודער דיך מיט אויסגעברעטע אַרמען ער־וואַרטעט.“

אין די ווייטערדיקע נומערן שרייבט ער נאָך אזעלכע ענלעכע בריוו פון אַרקאַדיען, און די ליענער דריקן אויס שריפטלעך זייער באַגייסטערונג פאַר דאָס דאָזיקע לאַנד. אַ גרויסן אָרט אין דער צייטונג פאַרנעמט די ליטעראַטור. פון די גרעסערע זאָכן איז דאָרטן פאַרענפנטלעכט אַן איבערזעצונג פון עמיל זאָלאַס ראָמאַן „זשערמינאַל“.

*) די דאָזיקע פאַראַדיע איז געווען איבערגעדרוקט פון „דער אַר־בעטער פּריינד“, באַנד 3, נומער 24.

Davidson Parody in Jewish Literature 1907. No. 378.

די רעדאַקציע.

א. שולמאן

אין יעדן נומער קומט אויפן ערשטן אָרט אַ ליד פון דוד
עדעלשטאַט. אין דער צייטונג האָט עדעלשטאַט פאַרעפנטלעכט אַ
סך פון זיינע רעוואָלוציאָנערע לידער. אויך מאָריס ראָזנפעלד האָט
דאָרטן פאַרעפנטלעכט לידער.

די גאַנצע פּאָעזיע איז דאָרטן דורכגעדרונגען מיט רעוואָלוצי-
אָנערע מאַטיוון, אויך אנדערע מערסטנטייל אומבאַקאַנטע שרייבער
האַבן דאָרטן געדרוקט לידער. אין איין ליד פרעגט אַן אומבאַקאַנטער
דיכטער „דבש“:

אַ, אמת, זאָג מיר נאָך ווי לאַנג
וועט מען ניט הערן דיין זיסער קלאַנג?

ער רופט דעם אמת צו קומען און פאַרטרייבן „רעם פינצטערן שאַטן“
און באַשיינען די וועלט. און דער פּאָעט שרייט אויס:

אַ, קום, שוין צייט דו זאָלסט רעגירן,
קום, דרינג אַריין אין יעדנס האַרץ;
זאָלסט ניט אין בלאַט נאָר עקזיסטירן,
ניט נאָר אויף ווייס געשריבן שוואַרץ.
אין יעדנס האַרץ, אין יעדנס האַרץ!

און אָט זיינען צוויי כאַראַקטעריסטישע לידער. דאָס ערשטע אונ-
טערגעשריבן פון איינעם גלאַדניקאָוו און דאָס צווייטע מיט די
אותיות X. Y. Z.

„די קלאַץ קשיא“.

פאַרוואָס דאָרט אַ פּאָטער ליגט קראַנק און געבראַכן
און קאָן ניט ערגערן די קינדער די שוואַכע
אין קראַפט האָט דער גנב אין הייזער צוברעכן
און מערדער די מאַכט צו מאָרדן צו שטעכן?

וואָרום שטאַרבט אַ מוטער פון קינדערלעך קליינע,
וואָס בלייבן יתומים אין עלענד און צרות,
און דאָרט דורך עבירות די מיידלעך די שינע
זיי טאַנצן און לאַכן און לעבן ווי שררות?

וואָס לאָזט ער דאָרט קרענקען דאָס קליינציקע סינדל,
וואָס האָט נאָך קיין זינד ניט, ווי קרעכט עס דאָ ביטער!
און סוחרים באַנקירן, וואָס לעבן פון שווינדל,
די לעבן זאָ קליקלעך און זאַמלען זיך ניטער ?

וואו איז דער כל יכל, וואָס ווייס און קאָן אַלעס ?
וואו איז דער משגיח מיט זיין גרויס השגחה ?
וואָס גיט ער קיין אַנטוואָרט אויף אַלע שאלות ?
וואָרום דען פערדרייט ער זיין שיינע מלאכה ?

ניטאָ קיין אַנטוואָרט, איין עבירה זיין האַרץ ;
ער שלאָפט דער משגיח, ער קאָן דיך ניט הערן.
מען רעד דיך נור איין זאָ, מען מאַכט דיך צו נאַרן,
דו זאָלסט דיך ניט העלפן, זאָלסט קליגער ניט ווערן.

נור הער ניט די רויבער, ניט הער די באַטריגער,
ניט לאָז דיר פערפירן פון קערעלס געמיינע ;
ניט וואָרט אויף איין אַנטוואָרט, אָ ווער אַמאָל קליגער
מען העלפט ניט פון אויבן, גענוג דיך שוין נאַרן .

מען העלפט ניט פון אויבן, גענוג דיך שוין נאַרן,
אָ, העלף דיך, דיין רעטונג, אַליין העלף דיר נאַר !
פון אויבן די הילפע קענסטו דיך דערהאַרן,
ווען אויף מיין דאָלאַניע וועט אויסוואַקסן האָר . . .

א בילד

שוואַך אַ ליכטעלע דאָרטן אין צימער.
נאָס און פאַרשימלט זיינען די ווענט ;
ביים בעט איינגעבוּיגן, אין דחקות און קומער.
זיצט איינער דאָס פנים פערדעקט מיט די הענט.

ער זיצט פאַרזאָרגט, פאַרצווייפלט, פאַרטראַכט.
אים דוכט זיך — אה — עס איז קיין טעות ! —
דאָרט ראַנגלט זיך, נעבעך פון הונגער פאַרשמאַכט,
זיין פרוי מיט דעם מלאך המות ! . . .

א. שולחאן

און נעבן אים בלאס — די אונשולד אליין —
שטייט דאָס אונוויסנדע קינד :
זי בעט אים, זי פרעגט אים, מיט קינדער געוויין
נאָרישע פראַגן אַצינד :

„פאָטער, גיב אונז עסן, גיב אונז ברויט,
שטיף אונזער הונגער, רעטע פון טויט . . .
פאָטער, וועלן מיר לאַנג נאָך לידן אָן צאָל,
וועלן מיר זאָט זיין, דיינקסטו אַמאָל? . . .”

איר קלייניקע הענטלע רוט אויף זיין שטערן,
די אַוויגעלעך וויינען און קוקן ארויף —
זיי טרעפן זיך אָבער מיט אַנדערע טרערן,
וואָס קייסלען זיך לאַנגזאָם גאָר אָן אַ סוף . . .

מאָרים ראָזנפעלד האָט אין דער „וואַרהייט“ אָפגעדרוקט עטלעכע
בילדער אין פראָזע וועגן דעם שווערן לעבן אין ניו יאָרק. אין בילד
דער „נאַכטוואַנדלער“ מאָלט ער, ווי אַלץ אין ניו יאָרק איז שטיף
און רואיק. אין די פאַלאַצן שלאָפן די רייכע, וועלכע זיינען איינ-
געשלעפערט געוואָרן פון פּיאַנאָ טענער. אין די אַרבעטער־קוואַרטאַלן
שלאַפט מען אויך, יצו אַכט פּערזאָן אין אַן ענגן שמוציגן צימער. מען
הוסט. די וואַנצן אַרבעטן איבער זייערע קרבנות. פאַרטאָג זעט מען
אַ בלאַסן, אויסגעצערטן מענטשן גיין. דער דיכטער טראַכט, אַז דאָס
איז אַ נאַכטוואַנדלער, נאָר, ניין, עס איז אַן אַרבעטער, אַן אָפּערייר
טאָר, וואָס גייט פאַרטאָג צו דער אַרבעט. דער באַנאַכטיקער איז
פאַרשוואַנדן אין דער פינצטערקייט פון די שמוציקע גאַסן — ער
איז אַוועק מאַכן אַ טאָג אַרבעט.

אין בילד דער „וואַרק שאַפּ“ גיט ער אונז דעם קאָנטראַסט צווישן
דעם פּרימאָרגן אין אַרבעטער־קוואַרטאַל, וואו די מאַשינען באַגעגענען
דעם פּרימאָרגן מיט זייער רויש, און די רייכע געגנטן, וואו פּויגע-
לעך באַגעגענען דעם פּרימאָרגן מיט געזאַנג; ראָזנפעלד שילדערט,
ווי אַרעמע, דאַרע איינגעבויענע אין דרייען, זיצן מיידלעך און נייען
שנעל. דער בעל־הבית קומט אַרײַן און שרייט: „גיכער, גיכער“.
דאָס זיינען אומעטיקע בילדער, וואָס מאַלן אַ שווערן לעבן.
„דבש“, וועמענס ליד מיר האָבן פּריער ציטירט, שרייבט אַ בילד
פון יידישן לעבן אין דער ליטע. די רעדאַקציע שרייבט אין אַ באַ-

מערקונג: „אָבוואָל דיזע סצענעס האָבן ניט קיין סאָציאָליסטישן כאַ-ראַקטער, דרוקן מיר זיי דאָך אום אונזערע רוסישע לעזער עטוואָס צו געבן אויס זייער אַמאָליקן לעבן אום זיי זאָלן עס קאָנען בעסער פאַר-גלייכן מיט דעם יעצטיקן. זיי וועלן דאָן האָבן אַ בעסערן באַגריף, איבער דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אַלגעמיין.“ מיר זעען, אַז די „וואַרהייט“ האָט געדרוקט די „שיינע“ ליטעראַטור נאָר מיט איין ציל — צו רעוואָלוציאָניזירן די יידישע אַרבעטער, ווען זי האָט גע-דרוקט אַ זאך, וואָס איז ניט געווען קיין פּראָפּאָגאַנדע, האָט זי גע-פילט, אַז זי דאַרף זיך אַנטשולדיקן פאַרן לייענער.

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, אַז אין דער „וואַרהייט“ איז געגעבן געוואָרן אַן איבערזעצונג פון זאָלאַס „זשערמינאַל“. און דאָ דאַרף מען צוגעבן, אַז אין צווייטן נומער האָט מען אָנגעהויבן פאַר-ענפנטלעכן „אַרלעקען דער ווילדער“, אַ קאָמעדיע אין דריי אַקטן, איבערגעזעצט פון פּראַנצויזיש און באַאַרבעט פון J. J. (י. יאַפּפּאַ). די וויכטיקסטע איבערזעצונג איז אָבער געווען אַ וויסנשאַפּט-לעכע ווערק: קאַרל מאַרקס „די פּאָליטישע עקאָנאָמיע“. דאָס איז געווען גלייכצייטיק אַן איבערזעצונג און פּאָפּולאַריזאַציע.

אין דער „וואַרהייט“ איז אויך געווען איינגעפירט אַ בריוור-קאַסטן, וואו די רעדאַקטאָרן האָבן געענטפערט די לייענער. איין לייענער וויל וויסן, ווער איז געווען עמיל זאָלאַ. און מען ענטפערט אים, אַז „עמיל זאָלאַ איז איינער פון די גרעסטע שריפטשמעלער אין פּראַנקרייך. באַרימט איז ער געוואָרן פאַר זיין ווערק „נאַנאַ“, איינס פון זיינע בעסטע ווערקע, וועלכע האָט געמאַכט אַזאַ גרויסע אויפער-גונג אונטער די קאַפיטאַליסטן“.

און ווייטער: „גענ. י. ראָזען, האַרטפּאַרד. קאָנג. איר פּרענט אונז פאַר וואָס ווערן אין דער בראַשורע „ויכוח“ די קאַפיטאַל באַזיר-צער גערופן רויבער און ניט ערקלערט פאַר וואָס זיי זיינען עס — זיי זיינען דאָך אויך אַ פּראָדוקט פון די היינטיקע געזעלשאַפּט — זאָנט איר. איר האָט אפילו זייער רעכט. אָבער מיר קאָנען דאָך ניט אָפּ-שטרייטן דעם פונקט, אַז שפּינען, וואַנצן, פּלוי און אַנדערע אינגע-ציפּער זיינען ניט אַנדערש ווי פּאַראַזיטן, אָבוואָל זיי זיינען גאַנץ אונשולדיק אין זייער עקזיסטענץ“.

גרויס איז געווען צו יענער צייט די „פּראָדוקציע“ פון לידער. מען האָט די רעדאַקציע פאַרוואָרפן מיט „דיכטונג“, און זי האָט גע-מוזט ענטפערן די דאָזיקע לידער-שרייבער. איינעם א. מ. ג. פון שיקאַגאָ שרייבט די רעדאַקציע אזוי: „איינער ליד קאָנען מיר ניט

אם דינסטיק דעם 16טן אפריל
עם וועט זיין צוגעגרייט אַ הערליכער
חרסת בופעט
פון די בעסטע מיני אכילה ווי אויך מצות שמורה
תחת השגחת של רב כולל ויין שמשמר
יציאת מצרים
וועלן דערציילן גענ. זאָלאַטאַראָוו, גירודאַנסקי
און אנדערע לייטע אין
ע ש ר ת מ כ ו ת
וועלן ווערן פערטיילט בחנם צו קאפיטאליסטן.
מלכים, גלחים, רבנים
רבינו יוחנן מאַסמ'ס בילד
אין לעבנס גרויס און אומפריימט
וועט ווערן אויסגעראַפלט אַ 0.5 אַ טיקעט
מעות הגדה, מעות חטים — פיר די „וואַרהייט“.
נאָך דעם אַפיקומן
קענצערט ענד טאַנץ
קומט ליבע ברידער און שוועסטער צו דיזער שמחה!
איינטריט גאַנץ פריי. אַנפאַנג 7:30 אָוונטס

לשנה הבאה באַרקאָדיען

הפנים, אז די אלע זאַמלונגען און אונטערנעמונגען האָבן ווייניק
וואָס געהאַלפן. דער נומער 18 האָט זיך שוין פאַרשפּעטיקט אויף
אַ וואָך צייט. דער נומער אַנטהאַלט אַן אויפרוף — פאַר הילף.
עדעלשאַט האָט דאָרטן אַ ליד „אן די גענאַסן“. דאָס ליד האָט גע-
זאַלט העלפן שאַפן דעם פּאָנד, אָבער קיין סך שטיצע איז ניט געקור-
מען. די יידישע אַרבעטער האָבן נאָך ניט געקענט אויסהאַלטן אַזאַ,
פאַר יענער צייט, ערנסטער צייטונג און מיטן נומער פון 12טן יולי
1889 איז די צייטונג ליקווידירט געוואָרן.

„דער ארץ־ישראל יוד“

(א קאָפיטל צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ־ישראל).

די צווייטע העלפט פון פאַרנאַנגענעם יאָרהונדערט איז די תקופה פון השכלה ביים אַלטן אַשכנזישן ישוב אין ארץ־ישראל, גענויער: ביים ירושלימער ישוב. עס איז די צייט, ווען די אַלטע מסורה־מויערן פון אַשכנזישן ישוב הויבן זיך אָן טרייסלען. ביז אַהער איז תורה געווען די בעסטע סחורה און די פאַרשיידענע ישיבות זענען עס גע־ווען די אַנטשטאַלטן, וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן אַט־די „תורה־מענטשן“. אמת, מיט קיין גרויסע תלמיד־חכמים, שאַרפע מוחות, מיט וועלכע עס זאָל קלינגען אַ וועלט — האָט זיך דער ישוב קיינמאָל ניט געקענט איבערנעמען. דאָס לערנען איז גיכער געווען אַ „מלאכה“ אַזאַ, וואָס האָט אין פאָרם פון כולל־געלטער געגעבן פרנסה — אמת שטאַרק בצמצום — דעם יעניקן, וועלכער האָט זיך מיט איר אָפֿ־געגעבן.

די געזעלשאַפטלעכע אַרבעטס־צעטיילונג איז געווען אַ שאַרפע, אַ קאַנטיקע, און האָט שטאַרק געשטאַכן די אויגן. די מענער — בית־מדרש־זיצער און עולם־הבא־פאַרוואָרנער; די ווייבער — די שטוב־פירעריןס, באַלעבאַסטעס, קראָם־זיצעריןס, די ווירקלעכע חיונה־פאַרוואָרנעריןס. אין אַלגעמיין איז עס אַ ליניע אַ באַקאַנטע ביז גאָר אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט פון פריערדיקן יר״ה. אינ־מיטן ברעכט זיך אַט־די ליניע איבער און אויפן זיגזאַג אירן זעען מיר באַזונדערלעכט, וואָס פלעגן זייער שווער פאַרהאַרעוועטן אַרבעטס־טאַג פאַרענדיקן אין בית־מדרש הערנדיק אַ פרק „עין־יעקב“. פון ציל־באַוואוסטער אַרגאַניזירטקייט קען נאָך דערזויל קיין רייד ניט זיין. אַמהעכטנס לאַזט זיך דערציילן וועגן אַ חברה „פועל־יצדק“ אָדער „גייע־כפּים“ מיט סטאַטוטן — געשריבענע און שפּעטער גע־דרוקטע — וועגן פראָפעסיאָנעלע ענינים און וועגן פאַרוואָרן די חברים אויף דער עלטער, באַגלייט מיטן פּסוק פון „ואל תשליכנו

לעת זקנה“. פון איין סטאטוטן-פארזאגראף ביזן צווייטן ווארפט זיך אינצווישן דורך א פונקט, וואָס איז מחייב יעדן חבר צו לערנען אלע טאָג אַ פרק משניות אָדער זאָגן אַ קאָפיטל תהלים. ייִדישלאַך ביז גאָר.

און אָט טיילט זיך אויס פון אָטדער סביבה אַ קליינע גרופע משכילים, וואָס האָבן געשטרעבט צו צעטרייסלען איר פון אינעוויי-ניק. פון אָטדער גרופע זענען אַ טייל געווען היגע געבאָרענע, אַ טייל — געקומענע פון גרויסן רוסלאַנד. צווישן זיי האָבן זיך אַרויס-גערוקט אַזעלכע ווי יחיאל־מיכל פינעס, דער מחבר פון „ילדי רוחי“, יואל־חשה סאלאַנאָן — דער מיטגרינדער פון דער ערשטער ייִדישער קאָלאָניע אין ארץ־ישראל, „פתח תקוה“, דער א״י־פאָרשער אברהם־חשה לונץ, דער שפעטערדיקער העברעישער לעקסיקאָגראַף אליעזר פערלמאַן־בן־יהודה, ישראל־דוב פּרוּמקין — דער אַרויסגעבער פון ירושלימער העברעישן וואָכנבלאַט „החבצלת“ און ייִדישן וואָכנ-בלאַט „די ראָזע“ און שפעטער — שמואל ראַפּאלאָוויטש, דער באַ-קאַנטער ייִדישער נומיזמאַטיקער.

צוערשט טראָגט די השכלה אין ירושלים אַ דעמאָקראַטישן כאַ-ראַקטער. איר הויפט־אינהאַלט איז דער קאַמף קעגן די געשוואָרענע כלל־טוער און פאַרשיידענע כולל־ממונים, וועלכע האָבן זייערע אַמטן באַקומען בירושה. די הויפט־קעמפער אין די אַכציקער יאָרן זענען ישראל־דוב פּרוּמקין (ביאָגראַפישע ידיעות וועגן אים — זע ווייטער) פון איין זייט און יוסף ריבלין צוזאַמען מיט יואל־חשה סאַלאָמאָן פון דער אַנדער זייט. די אָרגאַנען, וואו אָטדער קאַמף געפינט זיין אויסדרוק, זענען פון איין זייט — „החבצלת“ און פון דער אַנדער זייט — „הלבנון“ און „יהודה וירושלים“.

סוף אַכציקער און אָנהויב ניינציקער יאָרן ווערט דער השכלה-קאַמף פאַרשאַרפט. עס קומט צו יחיאל־מיכל פינעס — אַן עקשנות-דיקער קעמפער, וועלכער טרעפט זיך אויף מיטן בריסקער רב, ר' יהושע־לייב דיסקין. די ליניע איז דאָ אַ קלאָרע: השכלה פון איין זייט און שמאַלקעפיקער פאַנאַטיזם — פון דער צווייטער זייט. יחיאל־מיכל פינעס פאַרנעמט זיך מיט מינדלעכער און שריפטלעכער פּראָפאַגאַנדע און דער בריסקער רב באַנוצט זיך קעגן אים און די איבעריקע אַפיקורסים מיטן אַלט־אויסגעפרובטן מיטל — דעם חרם. ביי שוואַרצע ליכט ווערט ער אויסגערופן פאַר אַ „מוחרם ומנודה“, מען ווייכט אים אויס און מען קעמפט קעגן אים צוגלייך.

צוליב אַ מער קלערערן בילד דאַרף מען צוגעבן, אז אין דער

יידישער אַלט־שטאָט האָבן בכלל געהערשט די רבנישע שטריימל און זשופיצע. האָט עמיצער אָנגערירט דעם רב מיט אַ שלעכט וואָרט, פלעגט דער שמש אַרומגיין אין מאַרק און אויסשרייען, אז אויף פלוגי בן פלוגי איז אויסגערופן געוואָרן אַ חרם (1).

צוקומען צום ברייטן עולם האָט זיך אָבער די משכילים ניט איינגעגעבן, און דער קאמף זייערער בלייבט דעריבער אָן ווייטערדי קער ווירקונג. די סיבה דערפון איז וואָס אויך דאָ איז די שפראַך פון אַט־דעם קאמף אַ פאַלקס־פרעמדע — העברעיִש. בלייבן די פלאַמיקע, „חוצב־להבות־דיקע“ רייד פון די משכילים אָן אַן אָפּמלאַנג. די היגע משכילים האָבן, וויזט אויס, ניט פאַרשטאַנען די וויכטיקייט צו ריידן צום פאַלקס אויף זיין לשון; און אויב שוין יאָ פאַרשטאַנען — האָבן זיי אָבער, דאָס פאַלקס־לשון בייזוויליק איינגאַרירט. האָבן זיך טאַקע די רייד זייערע אָפּגעשלאָגן אָן די ירושלימער מויערן און ניט דערנאָנגען צו די יעניקע צו וועלכע זיי האָבן געדאַרפט דערגיין. פונדעסטוועגן זענען געמאַכט געוואָרן עטלעכע פרובן אויפצור קלערן דעם ברייטן עולם, צעטרייסלען אַביסל זיין אָנמעכטיקייט אויפהויבן אים פון זיין נכנעדיקייט. צו די פרובן געהערן דאָס די ערשטע צייטונגען, וואָס זענען אַרויס אין יידיש אין אַרץ־ישׂראַל, און צו אַט־די אַרנאָנען געהערט דאָס אויך „דער אַרץ־ישׂראַל יוד“, וואָס שלמה עפשטיין און שמואל ראַפּאַלאַוויטש האָבן אַרויסגעגעבן אין ירושלים.

* * *

צום באַדויערן זענען די ביאָגראַפישע ידיעות אונדזערע וועגן שלמה עפשטיין זייער קאָרגע און מאַגערע. מיר ווייסן נאָר, אז ער איז געבאָרן אין רוסלאַנד (וואו? ווען?). פון יאָר תרנ"ב (1882) איז ער אַ ירושלימדיקער. די מוטער זיינע האָט געהאַט אַ בוכהאַנד־לונג, דער פאָטער איז אַ לאַנגע צייט געווען אַ משולח פון ירושלימ־דיקער בית־תומים דיסקין אין אַמעריקע. שלמה עפשטיין אליין איז

(1) וועגן אַט־די חרמות דערציילט א פ ר י ם בְּהַרְיוּם אין זיין בוך „מזכרונות איש ירושלים“ (תל־אביב, תרצ"ג) אַט־וואָס: „אַש די אויס־רופן, אז דער און דער איז מחויב צו באַקומען אַן אויסרייד, יענער האָט באַקומען אַן אויסרייד, זענען געוואָרן אַזוי אַפּט, אז אין משך פון דער צייט האָבן זיי פאַרלאָרן זייער איכה און ווערט. דער עולם פלעגט זיך באַ־ציען צו זיי מיט גלויבליכטיקייט און שפּאַט, אַזוי אַז מ'פלעגט ענדערן דעם אות, „ז“ אין וואָרט „נויפה“ אויף „פ“ און דעם „פ“ אויף „ח“. . .“ (דאָרט, ז. 82).

„דער ארץ ישראל יוד“

אין אָרדן „בני־ברית“ געווען דער „מזכיר הסוכן“ און געפירט די חשבונות־ביכער. שפעטער איז ער אַוועק קיין אַמעריקע. מערערע ידיעות פאַרמאָגן מיר וועגן שמואל ראַפּאַלאָוויטש. אין זיין אַרטיקל „שמואל ראַפּאַלי“ (2) שרייבט א. ר. מלאכי אַטוואָס: „ראַפּאַלי איז ניט געבאָרן געוואָרן אין ירושלים, אָבער ער איז אויפגעוואקסן און דערצויגן געוואָרן אין דער הייליקער שטאָט. געבראכט אָהער האָט מען אים נאָך אַלס קינד, צו צען אָדער עלף יאָר. אויב איך האָב קיין טעות ניט, איז ער געבאָרן געוואָרן אין יאָר תרכ”ז (1867 — מ. ק.), אין דער שטאָט באָהופאַל, פּאָדאָליער גובערניע. ווי דער פאַרשטאַרבנער האָט מיר דערציילט איז ער אין זיינע קינדער־יאָרן געווען אַ צייט־חבר פון מיכה־יוסף בערדיטשעוו־סקין. ביידע האָבן געלערנט אין איין חדר, אָבער פאַרשיידן איז געווען דער שיקזאַל און מזל פון אַטרי צוויי קינדער. מיכה־יוסף איז געווען אַ זון פון אַ קליינשטעמלידיקן רב, וואָס ציט זיין חיונה פון הייוון און אַזאַ פּרנסה איז קליין און נעבעכדיק. — — ניט איינמאַל פֿלעגט דאָס קינד מיכה־יוסף געפינען אַן אַנטריונג אין שטוב פון זיין חבר שמואל, וועמענס לעבן איז געווען פול מיט גליק און פּרייד.“

ראַפּאַלאָוויטש איז געווען אַ זון פון פאַרמענלעכע עלטערן, וואָס האָבן אָפּגעשטאַמט פון אַ רייכער און יחוסדיקער פּאַמיליע, וואו תורה און רייכטיקייט האָבן געהויזט צוזאַמען. איינער פון אַטרי־דער משפּחה איז געווען באַוואוסט פאַר אַ „שתדלן“, און צוליב דעם איז ער שוין געווען אַ „קרוב למלכות“. די משפּחה־מיטגלידער זענען דעריבער געווען גענויגט אויך צו „השכלה“, און פּאַנאַמיזם און שטרענגע פרומקייט איז זיי פּרעמד געווען. זייערע קינדער האָבן געלערנט „וועלטלעכע וויסנשאַפטן“. צוזאַמען מיט „למודי־קודש“ האָט שמואל אויך געלערנט די לאַנד־שפּראַך און זיינע עלטערן האָבן אים צוגעגרייט אַריינצוגיין אין דער גימנאַזיע. אָבער ער האָט איבערגעריסן זיינע לימודים צוליב דעם, וואָס זיינע עלטערן האָבן אויסגעוואַנט דערט קיין אַרץ־ישׂראל.

קיין אַרץ־ישׂראל האָט שוין מיט יאָרן צוריק געהאַט אויסגעוואַנט דערט זיין עלטער־זיידע רי קלמן ראַפּאַלאָוויטש, וואָס איז געקומען אין

(2) פאַרעפנטלעכט אין „התרן“, העפּט ח—מ, ניו יאָרק, דעצעמבער, 1923. פון דאָרט נעמען מיר אויך די ווייטערדיקע דאַטן. — עס וואוינט דערש נאָך איין זאך: אין גאַנצן אַרטיקל דערמאָנט ניט א. ר. מלאכי אפילו מיט איין וואָרט, אַז ראַפּאַלאָוויטש האָט רעדאַקטירט דעם „אַרץ־ישׂראל יוד“.

א צייט, ווען די פארשיידענע „ממונים“ האָבן געשאַלטעוועט איבער די כוללים ווי זייער הארץ האָט געגלוסט. ישראל'דוב פרומקין (3), וואָס האָט קעגן זיי געפירט אַ פאַרביטערטן קאמף האָט אין ר' קלמן ראַפּאַלאָוויטשן געפונען דעם איינציקן מענטשן, וואָס איז ראוי אָנצו-פירן מיט די כולל-געלטער.

דער פּאָטער, ר' משה ר', האָט זיינע ביידע זין אָפּגעגעבן לערנען אין דער באַקאַנטער ירושלימער ישיבה „עץ חיים“. די נימנאזיע-לימודים זענען אזוי אַרום פאַרביטן געוואָרן אויף תלמוד. דער ראשי-ישיבה איז דעמאָלט געווען רי משה-נחמיה כהנאָו, באַקאַנט אונטערן נאָמען „דער כאַסלאָוויטשער רבי“, וואָס איז געווען אַן אויסגעצייכנטער טיפּ צווישן די ירושלימער רבנים. באַהאַלטענער-הייט האָט ער אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע ליבע צו בילדונג, איז געווען אַריינגעטאָן אין „מורה נבוכים“ און אין „כוזרי“ און פלעגט כאַפּן אַ קוס אין די ספרים פון מאַפּו און קלמן שולמאַן. ער פלעגט דאָס צוריינדן די ישיבה-בחורים זיי זאָלן לערנען תנ"ך און „חכמת הדקדוק“ (4). אונטער זיין ווירקונג, טאַסע, האָט זיך שמואל ר'

(3) י ש ר א ל ד ו ב פ ר ו מ ק י ן , פון די ירושלימער משכילים, געבאָרן אין דובראַוונע, 1850. פון 1870 — 1911 אַרויסגעגעבן אין ירושלים דאָס וואַכנבלאַט „החבצלת“, וואו געפירט אַן אוימאויספהערלעכען קאַמף קעגן דעם אופן פון פאַרשיילן און פאַרווענדן די חלוקה. 1873 געגרינדעט צוזאַמען מיט אברהם-משה לונצן די חברה — „תפארת ירושלים“ מיטן ציל צו פירן אַ קאַמף פאַר דער פאַרבעסערונג פון קהל-פּאָליטישן לעבן. 1874 אַרױסגעגעבן אין ירושלים אַ יודיש װאָכנבלאַט „דױראַזע“ — דױערשטע יודישע צױטונג אין ארץ-ישראל, וואָס איז איצט אומגעגלעך צו באַקוּמען. צוזאַמען מיט בן-יהודה און נסים בכר געגרינדעט אין יאָר 1884 די חברה „עזרת נדחים“ צום קאַמף קעגן מיסיאָנערן. דער הרם, וואָס די כוללים האָבן אויסגעפועלט אויף פרומקונס אָרגאַן, איז אַראָפּגענומען געוואָרן נאָכדעם ווי פרומקין האָט שלום געמאַכט מיט זיי און זיך געשטעלט אין זייער דינסט. געשט. אין ירושלים, 1914.

(4) ער פלעגט זיך אויך נוהג זיין צו ריידן העברעיש און טאַמער האָט אים אויסגעפועלט אַ וואָרט פלעגט ער עס ממלא זיין מיט יודיש. ער פלעגט אַ שטייגער, זאָגן: „קח את המאשינע ותבשל מים“ אָדער „עפּראָיקע, אינד לומד אַ פּיצל“. צווישן די רעפּאָרמען, וואָס ער האָט געפּאָדערט מען זאָל איינפירן אין די ישיבות, איז געווען אויך מען זאָל לערנען די אַראַבישע שפּראַך, לויט משה מאַנשעפּיאָרעס פאַרשלאָג. — וועגן דעם זע דעם אַרטיקל פון ד"ר יוסף י. ריבלין „ר' אברהם משה לונץ“ אין זאַמלבוך „ירושלים“, אַרויס צום צענטן יאָרצױט פון לונצן. ירושלים, תרפ"ה, ז. 3.

„דער ארץ ישראל יוד“

גענומען צו ליטעראטור. צו זעכצן יאָר האָט ער אָנגעשריבן אַ ביב-
לישע דראַמע „משפּיל גאים“ אויף די מאַטיוון פֿון „מגילת רות“.
שפעטער צו איז ער אַ קורצע צייט געווען דער רעדאַקטאָר פֿון
לומדישן צוויי־וואָכנבלאַט „שערי-ציון“, וואָס איז דאָן אַרויס אין
ירושלים (5).

זייער אַ סך האָט ער מיטגעאַרבעט אין בן־יהודים צייטונגען. האָט
דאָרט פֿאַרעפנטלעכט אַרטיקלען, פֿאַרשונגען וועגן אַרץ־ישׂראל און
איבערזעצונגען. פֿון זיינע איבערזעצונגען צייכנט זיך אויס מיל-
טאָנס „פֿאַרלאָרענער גן־עדן“, וואָס ער האָט באַאַרבעט אין פֿראַנצ
א. ג. „תּולדות אדם וחווה“.

צוליב זיינע האַנדלס־אָנגעלעגנהייטן איז ער אַ לענגערע צייט
געזעסן אין לאַנדאָן און האָט דאָרטן פֿאַרנומען זיך מיט געזעלשאַפֿט־
לעכער אַרבעט. ער איז אויך געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון
דער וואָכנבלאַט „היהודי“, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן יצחק
טוואַוואַלטיקי. דאָרט האָט ער פֿאַרעפנטלעכט אַן איבערזעצונג פֿון
האַל קיינס אַ דערציילונג א. ג. „חטאת הקהל“. עטלעכע יאָר האָט
ער אויך געוואוינט אין ניו־יאָרק.

צוריקקומענדיק קיין אַרץ־ישׂראל האָט ער זיך ווידער גענומען
צו זיין ליטעראַרישער אַרבעט, וואָס האָט שוין דאָס מאָל געטראָגן אַ
מערווייניששאַפֿטלעכן באַראַקטער. ער האָט זיך איבערגעגעבן צו זיין
באַליבטן געביט — ייִדישער נומיזמאַטיק, אין וועלכן ער האָט זיך גע-
רעכנט פֿאַר דעם גרעסטן ספעציאַליסט. די רעזולטאַטן פֿון אַט־דער
אַרבעט איז זיין לעבנס־בוך „חטבעות היהודים“ (אַרויסגעגעבן דורך
אַפרים דיינאָרד, ירושלים, תרע"ג).

אַ יאָר פֿאַר זיין טויט האָט ער אין ירושלימער טאָג־צייטונג „דאָר
היום“ פֿאַרעפנטלעכט זכרונות וועגן אַלטן ישוב אין אַרץ־ישׂראל.
געשטאַרבן איז ער אין יאָר 1923 אין ירושלים.

אין יאָר 1890 איז ער צוזאַמען מיט שלמה עפשטיין צעגעטראָגן
אַרויסצוגעבן אַ ייִדישע וואָכנבלאַט אין ירושלים א. ג. „דער אַרץ־
ישׂראל יוד“. אין פֿראַספּעקט צו דער צייטונג שרייבן די רעדאַקט־
טאָרן „אַרויסגעבער צווישן אַנדערע אַטוואָס (6):

(5) דערשינען אין די יאָרן 1876 — 1885 אונטער דער רעדאַקציע
פֿון י. גאַשצין, ח. פֿרעס און אברהם־משה לונץ. געהאַט אַן אַפּשטילונג
אויך אין י. י. ש.

(6) אַרשאַגראַפֿיע, סטיל און פֿונקטואַציע פֿון די ציטאַטן — געלאָזט
אומגענדערט.

א סך קאַרעספּאַנדענטן פון פאַרשידענע שטעט אין אויסלאַנד האָבן צוגעזאָגט „אונז באַהילפּיג צוא זיין אָנצולאָיידען אונזער ארץ־ישראל יוד־מיט „מלבושי כבוד“, אז דיא לעזער זאָללען זיך פשוט מחיה זיין א קוסגעבענדיג אויף איהם, זיי זאָללען זעהן אז דער ארץ־ישראל יוד איז אויך איין מענש גלייך ווי אַללע, ער האָט אויך איין מענשען געפיהל — — — נור דיא ארמוטה פאַרמיאום־ט איהם געד ביך און דאַרום מוזען מיר זוכען מיטלען, וויא איהם צוראַטעווען.“

צוליב וואָס זיי גיבן אַרויס אַזא צייטונג אין ירושלים — דער־קלערן זיי אַזוי :

אַזא צייטונג קען האָבן אַ גרויסן איינפלוס אין ירושלים, ווייל „נור אַ זשאַרגאַנישער צייטונג קען ככה האָבען איינצופלאַנצען אין דעם אונוויסענדען המון וואָס ירושלים איז ב״ה מיט איהם איבער־פיללט, דיא טיערסטע פרוכטבויען וואָס די נאַטור האָט פון זייא געד רויבט און נור דער ארץ ישראל יוד, נור ער וועט קענען זיין אַ גוטער אָנגראַדניק (גערטענירער) פאַר זייא, זייא צו פאַרהיטן פון דיא קראַפֿע־ווע וואָס וואַקסט אַרום זייא — — — זייא אָפטער צו בעפייכטען מיט קלאַרע קוועל וואַססער, כדי זייא זאָללען כח האָבען צוא טראַגען גר מע פרוכט — — —“

אין פּראָספעקט דערקלערן די אַרויסגעבער פאַרוואָס זיי זענען צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ צייטונג אין יידיש (וועגן דעם וועלן זיי נאָך אויך שרייבן אין ערשטן נומער פון זייער צייטונג!) :

„מיר וויללען דאָ ניט מאַריך זיין צופיהל מחבב צו זיין די זשאַר־גאַנישע שפּראַך בייא אַחב״י [אַחינו בני ישראל — מ. ק.]. דאָס זיי זאָללען אויפהערען צוא קוקען אויף איהר ווי אויף אַנ־אַלטע באַבעצע וואָס האָט שוין קיין כח ניט זיך אַליין צוא דערשלעפּן, און זייא אויס ווייזען בחוש וויא פאַלש זייער מיינונג איז איבער איהר, ווי גוטציג זי איז פאַר אונז יודען, וואָס מיר זענען געבאָרען און געוואַקסען אין איהר, און איהר גרויסען כח וואָס זיא האָט מגדל צוא זיין אונזערע שוועסטער און ברידער צוא אַללע קענטניסע — — — און צוא אַללעס גוטען, ווייל ניט דאָ איז דער אָרט צו ריידען וועגען אַזא אַן־ענין וואָס איז שוין גערעדט געוואָרען פון אונזערע בעריהמטעסטע שרייבער און געלעזען געוואָרען פון טויזענדער מענשן, אין אונזער בלאַטט האַפּפען מיר וועגען אונזער מאַמע־לשון צוא ריידען באַריכות. דער ווייל בענגיגען מיר זיך מיט דיא עטליכע שורה־לעך וואָס מיר האָבען דאָ געשריבען און מיר גלויבען אז זייא זיינען גאַנץ גענוג

„דער ארץ ישראל יוד“

אויפצווייזען וויא נומציג עס איז א זשארגאנישער בלאטט אין ירושלים“.

כדי צו דערנרייכן דעם ציל זייערן, אז די צייטונג זאל פאר-שפרייט ווערן, האָבן די אַרויסגעבער געשטעלט אַ גאַנץ קליינעם פּרייז, „הינט גאָר אין פּשטות אונטער קרן“, און אויף דעם וועג ווענדן זיי זיך צו „אחב“ אין חו“ל“ מען זאל זיי באַהילפּיק זיין אויסצו-פירן דעם וויכטיקן פּלאַן דורך דעם וואָס זיי וועלן זיך אַבאַנירן אויפן „אַרץ-ישראל-יוד“ און אויך „ניט זאַלעווען וויכטיגע מאַמרים וואָס זאַללען ציללען צום ריכטיגען ציל“ וואָס מיר האָבען פאַר אונז גע-שטעלט“.

אין פּראָספעקט ווערט אָנגעוויזן, אז די ערשטע דריי חדשים וועט „דער אַרץ-ישראל-יוד“ אַרויסגיין נאָר צוויי מאָל אין חודש, פּערנער אָבער וועט ער ערשיינען רעגלמאַסיג אַללע וואָך. פּון אונז זער זייט וועלן מיר זיך דיא גרעסטע מיהע געבען אויסצופיינערען דעם אַרץ-ישראל יודן אַז ער זאַל די ווערט האָבען צו הייסען איין ריכטיגער פּאָלקסבלאַט, ביי די ליבהאַבער ציון“ס“.

אַט-דער פּראָספעקט, וואָס די אַרויסגעבער האָבן, ווייזט אויס, צעשיקט אויך אין אויסלאַנד, האָט אַרויסגערופּן אַ קענטיקן אָפּטלאַנג אין דעמאָלטיקן „המליץ“. אין נומ' 75 פּון כ"ח ניסן תר"נ (6) (18 אפריל 1890) איז אַט-דעם ענין געווידמעט אַ לייטאַרטיקל, געשריבן — ווי אַלע לייטאַרטיקלען — פּון צעדערבויען אַליין. אַט-וואָס ער שרייבט דאָרטן :

„בשורה חדשה באה אלינו מארץ הצבי, כי בן חדש נתן לה, ילך יולד בקרבה, מ"ע [מכתב עת — מ. ק.] חדש בלשון יהודית המדוברת, אשר קראו שמו „דער אַרץ-ישראל-איד“. מודים אנחנו לקוראינו הנכבדים, כי לא שמחנו ביותר לקראת השמועה הזו, לקראת הצנור החדש אשר יאמרו להשפיע בו כל טוב על דעת הקהל בארץ אבותינו. מודיעים אנחנו מראש, כי לפי שעה אין לנו עסק בתכונת מה"ע החדש ההוא, אשר עדיין לא בא לעולם, בדרכיו ושיטתו. אדרבה, מאמינים אנחנו באמונה שלמה, כי תהי מחשבת עורכיו רצויה תמיד, כי ירדפו רק אחרי הטוב והישר ותמימים יהיו בכל מעשיהם. אבל מסופקים אנחנו מאד, אם יש חפץ במ"ע כזה בארץ הצבי בכלל“ [איבערן. — אַ נייע בשורה איז אונז אָנגעקומען פּון אַרץ-ישראל, אַז אַ נייער זון איז איר געגעבן געוואָרן, אַז אַ סינד איז ביי איר גע-באָרן געוואָרן — אַ נייע צייטונג אין דער יידישער אומגאַנגס-שפּראַך, וואָס מ'האַט איר אַ גאַמען געגעבן „דער אַרץ-ישראל-איד“. מיר זיי-

נען זיך מודה פאר אונזערע חשובע לעזער, אז מיר האָבן זיך ניט אי-בעריקס דערפרייט מיט דעם דאָזיקן קלאַנג, מיט דעם דאָזיקן נייעם קאָ-נאַל דורך וועלכן מען וויל באַאיינפלוסן די עפנטלעכע מיינונג אין לאַנד פון אונזערע אבות. מיר לאָזן צו וויסן פאַרויס, אז דערווייל גיבן מיר זיך נאָך ניט אָפּ מיטן כאַראַקטער פון דער דאָזיקער נייער צייטונג, וואָס איז נאָך ניט געקומען אויף דער וועלט, מיט אירע וועגן און איר שיטה. אדרבה, מיר גלויבן באמונה שלמה, אז דער געדאַנק פון די רעדאַקטאָרן וועט שטענדיק זיין אַ געוואונטשענער, אַז זיי וועלן זיך יאָגן נאָר נאָך דאָס בעסטע און שענסטע און אַז זיי וועלן זיין אָרנטלעך אין אַלע זייערע מעשים. אָבער מיר זענען שטאַרק אין צווייפֿל, אויב עס איז אין אַלגעמיין פאַראַן אַ פאַדערונג פאַר אַזאַ צייטונג אין אַרץ-ישׂראל" — מ. ק.].

דאָ דערצײלט צעדערבוים וועגן דעם קאַמף, וואָס אָנהענגער און קעגנער פון יידיש האָבן געפירט מיט עטלעכע חרשים צוריק איבער דעם נוצן פון דער שפראַך און איר ווערט, און צי לוינט צו שרייבן אין איר ביכער פאַרן פאַלק אָדער ניט. „און אויך מיר אין „המליץ“ האָבן געגעבן אַרט די אָנהענגער פון דער דאָזיקער שפראַך און אירע קעגנער, ווייל אַזאַ ויכוח איז נאָר אַ טעאָרעטישער און עס לוינט זיך באַציען צו אים מיט אויפמערקזאַמקייט“ (וגם אנחנו פנינו מקום ב„המליץ“ גם להמצדדים בזכות הלשון הזאת וגם להמתנגדים לה; כי בכל אפן וכוה כזה הוא דבר שבהלכה שראוי להתבונן אליו בשים לב“).

צעדערבוים באַציאונג צו יידיש איז אַ קאַפיטל פאַר זיך און עס לוינט זיך אָפשטעלן אויף אים גענויער (7). דערווייל לאָמיר נאָר פאַרצײכענען זיין באַציאונג צו אַמ־דעם ענין און זיין וואָרט אין דער דיסקוסיע:

„אין אַזעלכע ענינים דאַרפן מיר נעמען די זאַכן ווי זיי זיינען און ניט ווי זיי וואָלטן געדאַרפט זיין לויט אונזערע השערות. אויב די אומגאַנגס-שפראַך איז גוט אָדער ניט — אָבער מיליאָנען מענטשן

(7) אַביסל מאַטעריאַל וועגן דעם האָט פאַרעפנטלעכט ש. ל. ציטראַן אין זיין „די געשיכטע פון דער יידישער פרעסע. 1. פון יאָר 1863 ביז 1889“. זע דאָרטן ז. 9—10, 23—24, 34, 47—49, 63—64, און 71—72. — ווי אַ זייטיקער צוגאַב-מאַטעריאַל וועגן צעדערבוים אינטערעס צו יידיש איז אויך די נאָטיץ פון מ[אָקס] וו[יינרויך] — „אַ פאַלעמיק צווישן צעבערבוים און פּרץ מאַלענסקיגען וועגן יידישע דיאַלעקטן“, אין „יווואָבלעטער“, באַנד 5, נומ' 5—3, מערץ-מאַי 1933, ז. 401—404.

ריידן אויף איר, און אויב מיר קענען ווירקן צום גוטן אויף די דאָזיקע מענטשן מיט וואָסערע וועגן ניט-איז — דאַרפן מיר דאָס טאָן. — — — אַלע וועגן זיינען גוט וואָס פירן צו גוטע צילן — — — אויב מיר קענען ריידן צו אונזערע ברודער אויף העברעיש — איז אורדאי גוט, און אויב מיר קענען ריידן צו זיי נאָר אויף דער אומגאַנגס-שפראַך — האָבן מיר אויך קיין רעכט צו אַנטזאָגן זיך דערפון. — — — אָבער אומזיסט און אומנישט וועלן מיר זיך איינריידן אויב מיר וועלן טראַכטן צו פאַרוואַנדלען די אומגאַנגס-שפראַך אין לשון פון יידישן פאָלק — אזוינס וועט קיינמאָל ניט געשען“ [„בענינים כאלה עלינו לקחת את כל הדברים כמו שהם ולא כמו שהיו צריכים להיות עפ"י השערותינו. אם טובה הלשון מדוברת ואם אין — הנה אֲלֵפֵי אֲלֵפִים איש מדברים בה, ואם אפשר לנו לפעל על האנשים ההם לטובה באיזה מן דרכים, אז חייבים אנחנו לעשותו. — — — כל דרכים טובים בזמן שהם מולכים למטרות טובות — — — אם יכולים אנחנו לדבר על לב אחינו בשפת עבר — מה טוב, ואם יכולים אנחנו לדבר באזניהם רק בלשון המדוברת, אז גם מזה אין רשות לנו להניח ידנו — — — אפס הכל ושווה יהנה לבנו, אם נאמר לעשות את הלשון מדוברת ללשון בני ישראל ונחלתו — היה לא תהיה“].

און אומקערנדיק זיך צום עצם ענין שרייבט צערערבוים אזוי :

„ . . . אין סבה לנו לשמוח על הולד מ"ע בלשון המדוברת בארץ הצבי. כלנו יודעים אם גם מכאבת לנו הידיעה הזאת עד מאד, כי רוב אחינו בארץ הקדושה אינם מנקי הדעת, המקפידים בלשונם, המשתדלים לדבר תמיד בלשון נקיה. פעמים רבות אדמו פנינו לשמוע החרפות והקללות והדברים הרעים אשר ידברו שם איש על אויבו ואיש על מתנגדו, דברים אשר לא תרגלנו לשמוע כמוהם בחו"ל, גם בשער ההגים ובשוק של תמחוי“ [איבערו. — „מיר האָבן גאָר קיין גרונט ניט צו פרייען זיך אויף דעם וואָס אין ארץ-ישראל הויבט אָן אַרויסצוגיין אַ צייטונג אין דער אומגאַנגס-שפראַך. אונז אַלעמען איז זייער גוט באַקאַנט די ידיעה — הגם זי טוט אונדז זייער וויי — אַז דאָס רוב פון אונדזערע ברודער אין הייליקן לאַנד זענען ניט קיין אַדל־לייט, וואָס גיבן שטאַרק אַכטונג אויף זייערע רייד, און וואָס באַמיען זיך צו ריידן אויף אַן איידעלן לשון. ניט איינמאָל זען נען מיר רויט געוואָרן הערנדיק די זידלערייען און די מיאוסע רייד, וואָס איינער רעדט דאָרט אויס אויפן צווייטן — אַזעלכע רייד, וואָס

מיר דאָ אין חוץ־לאַרץ זענען ניט געוואוינט צו הערן אפילו אויפן פישמאַרק און אין דער יאטקע־גאַס].
און אויב אַזוינס קען פאַרקומען אין העברעיש, וואָס איז אַ „ריינע שפּראַך“ („לשון נקיה“) — היינט זוער ווייס ווי ווייט קענען אַזוינע זאַכן דערגיין אין יידיש, וואָס איז אַ „צומישטער לשון“ . . .
ביי צעדערבוימען הייסט עס אַזוי :

„וואס ככה עושים בלשון הקודש, לשון חכמים וסופרים, מה יעשו עוד בלשון הבלולה, לשון המוכרת דגים בשוק! הלא תאכל הלשון הזאת את יתר הבוש אשר נשאה עוד לפליטה בארץ ההיא וצללו אזנינו לשמוע קול דברים אשר תקוף בהם גם הנפש הגסה בחו"ל. האמנם יוסיפו כל הדברים האלה פאר לארצינו ויוסיפו לחבב אותה על אחינו הנפוצים בכל הארצות? סוף דבר, ככל פנות שאנחנו פונים רואים אנחנו, כי הדבר אשר חשבו לעשות עורכי מה"ע החדש בלשון המדוברת, יהיה לנו לא לעזר ולא להועיל, ולואי שלא יהיה לנו לבשת ולחרפה — — [איבער. — „און אויב אַזוינס טוט מען אויף דער הייליקער שפּראַך, אַ שפּראַך פון געלערנטע און שרייבער — טאָ וואָס־זשע וועט מען טאָן אויף דער צומישטער שפּראַך, די שפּראַך פון פישמאַרק־יידענעס! אָט־דער לשון וועט דאָך פאַרלענדן דאָס ביסל בושע וואָס איז נאָך איבערגעבליבן אינעם דאָזיקן לאַנד און אונדזערע אויערן וועלן קלינגען הערנדיק אַזעלכע ווערטער, וואָס אפילו דער סאַמע גראַבער נפש אַליין אין חוץ־לאַרץ וועט זיך מיאוסן מיט זיי. צו וועלן די דאָזיקע אַלע זאַכן צוגעבן שיינקייט אונדזער לאַנד און וועלן איר ווייטער באַליבט מאַכן צווישן אונדזערע ברידער וואָס זע־נען צעשפּרייט איבער אַלע לענדער? קורץ: וואו מיר זאָלן זיך ניט קערן און ווענדן — זעען מיר, אַז דאָס וואָס די רעדאַקטאָרן פון דער נייער צייטונג אין דער אומאַנגס־שפּראַך רעכענען צו טאָן, וועט אונדז ניט ברענגען קיין הילף און קיין נוצן, און הלואי זאָל עס אונדז ניט זיין צו שאַנד און צו שפּאַט — —“].

אויף אָט־דעם לייטאַרטיקל צעדערבוימס איז געקומען דער ענט־פער פון די רעדאַקטאָרן פון „אַרץ־ישׂראל יוד“ אין ישראָל־דוב פּרוּמ־קינס וואָכנבלאַט „הבצלת“ (אין נומ. 2 פון צוואַנציגסטן יאַרגאַנג, י"ט אייר התר"ן), וואָס איז אַרויס אין ירושלים, וואו זיי שרייבן צווישן אַנדערע :

„ — — והנה לשפת יתר תחשב לנו להביא חבילות חבילות של ראיות להראות בעליל נחיצת ספרים או מכ"ע בלשון זשארנאָן לבני עמנו אשר בחו"ל יען כי לא על זה אנו באים לרון, באשר המו"ל

המליץ בעצמו לא יתנגד להרעיון הזה, ועוד הקדיש מקום במכ"ע, לאלה המצודדים בזכות השפה המדוברת המאמינים כמונו כי רק ע"י השפה מדוברת בין רבבות אלפי אחב"י יש לאל ידנו להשפיע רב טוב להמון בני עמנו. אך על דבריו „כי לפי דעתו למותר הוא מכ"ע כזה בירושלים, באשר לא ידע בעד מי נבראהו אחרי כי אין איש בירושלים (לפי דעתו) אשר לא ידע קרא עברית“ עליהם אנו באים לדון, ואך עליהם תשוב אופן תשובתנו“ [איבער. — — — מיר האלטן נאָר פאַר איבעריק צו ברענגען פעק מיט ראיות, וואָס זאָלן פאַקטיש באַוווּיזן ווי נויטיק עס זענען פאַר די פאַלקס-מאַסן אין אויס-לאַנד ביכער אָדער צייטונגען אין דער זשאַרגאַנישער שפּראַך. ניט וועגן דעם קומען מיר ריידן, ווייל דער אַרויסגעבער פון „המליץ“ אַליין איז ניט קעגן דעם דאָזיקן געדאַנק. דערצו נאָך האָט ער אָפּגע-געבן אַן אַרט פאַר די אָנהענגער פון רעכט פאַר דער אומגאַנגס-שפּראַך, וועלכע גלויבן אַזוי ווי מיר, אַז נאָר דורך דער שפּראַך וואָס ווערט גערעדט פון מיליאָנען אונדזערע ברידער קענען מיר ברענגען אַ סך גוטס פאַר אונדזערע פאַלקס-מאַסן. נאָר וועגן זיינע ווערטער „אַז לויט זיין מיינונג נאָך איז אַזאַ צייטונג אין ירושלים איבעריק, ווייל ער ווייט ניט פאַר וועמען ווערט זי געשאַפּן נאָכדעם ווי עס איז (לויט זיין מיינונג) ניטאָ אין ירושלים קיין איינער וואָס זאָל ניט קע-נען לייענען העברעיִש“ — אָט וועגן זיי קומען מיר דאָס ריידן און נאָר וועגן זיי וועט זיין געווענדעט אונדזער ענטפּער“].

דאָ ווייזן זיי אויף צעדערבויען דעם טעות וואָס ער מאַכט ניט וויסנדיק וועגן דער פאַקטישער לאַגע און באַמערקן וועגן „דעם ליגן וואָס עטלעכע יינגלעך האָבן אויסגעטראַכט“ („השקר אשר יטפלו נערים אחדים“), אַז העברעיִש איז פאַרשפּרייט אין ירושלים. וועגן דעם שרייבן זיי:

„בשם האמת נבקש את בני ירושלים הנאמנים, יקומו נא ויעידו אם נמצא יותר מאיש אחד מדבר עברית בביתו בירושלים, ואם לא לרוב המון בני ציון היקרים אשר עינים להם לראות ובדרך ישר רגליהם לא יכשלו [! — מ. ק.] אף כי שפת עבר לא מזורה להם, אך הספרות העברית החדשה לרובם כספר החתום היא ובמה נסול להם מסילה לשפתנו, ללמדה להבינה ולדבר בה, אם לא נשכים ונאריך לדבר עליהם בשפה אשר יחד את חלב אמם נאה אל קרבם, ואשר אך בה יהגו כל מחשבותיהם“ [איבערו. — „אין נאָמען פון אמת בעטן מיר די ערלעכע ירושלימער זאָלן זיי זיך שטעלן אין עדות זאָגן, אויב אין ירושלים געפינט זיך מער ווי איין מענטש וואָס רעדט אין זיין

הויז העברעיש 8). און הגם פאָר די מערסטע טייערע ציונס מינדער, וואָס האָבן אריג און זעען און וואָס אויף אַ גלייכן וועג ווערן זייערע פיס ניט געשטרויכלט איז די העברעישע שפראַך ניט פרעמד — אָבער פאָר דעם גרעסטן טייל פון זיי איז די נייע העברעישע ליטעראַטור ווי אַ פאַרזינגלעטער בוך. און ווי אזוי זאָלן מיר פאָר זיי אויסטרעטן אַ וועג פאָר אונדזער שפראַך אַז זיי זאָלן איר קענען פאַרשטיין און ריידן אויף איר, אויב מיר זאָלן אָן אויפהער ניט ריידן צו זיי אויף דער שפראַך, וואָס איז צו זיי געקומען צוזאַמען מיט זייער מוטערס מילך און וואָס נאָר אויף איר טראַכטן זיי אַלע זייערע מחשבות".

און מיינענדיק, אַז מיט דער צייטונג טוען זיי אויף אַ גוטע זאָך און האַפּנדיק, אַז זי וועט געפינען אַן אַפּקלאַנג צווישן דעם לעזער-עולם — ענדיקן זיי זייער בריוו מיט פּאָלגנדע ווערטער מיט וועלכע זיי טוען כלומרשט אַ טובה דעם רעדאַקטאָר פון „המליץ”:

„מכירת הגליון נו' 1 מהמכ"ע „דער ארץ-ישראל יוד" תוכיח לנו עד כמה החל החמון בעצמו להרגיש חסרון מכ"ע כזה שהחל לצאת לאור על ידנו, ותחזק לבבנו לעבוד עבודת העם במקצוע זה, לקרב את העת אשר בו יוכל גם מו"ל המליץ להודיע ידיעה נכונה כי העם אשר בירושלים חציו (לכל הפחות) מדבר עברית צחה, ואז, נאמין גם אנחנו כי לא יהי' עוד שום צורך למכ"ע זשארגאָני" [איר בערו. — „דער פאַרקויף פון ערשטן נומער פון דער צייטונג „דער ארץ ישראל יוד" וועט אונדז ווייזן ווי ווייט דער המון אליין האָט אָנגעהויבן צו פילן דעם מאַנגל פון אַזאַ צייטונג וואָס מיר האָבן אָנ-געהיבן אַרויסצוגעבן; און שטאַרקן וועט זיך אונדזער האַרץ כדי צו טאָן די פּאָלקס-אַרבעט אויף אַט-דעם געביט, כדי צו דערנענטערן די צייט ווען אויך דער אַרויסגעבער פון „המליץ" וועט קענען צו וויסן געבן אַ ריכטיקע ידיעה, אַז (לכל הפחות) העלפט ירושלימער ריידן אַ ריינע העברעיש — און דאַן וועלן מיר גלויבן, אַז מ'באַדאַרף שוין מערניט קיין זשאַרגאַנישע צייטונג".

* * *

מיר קענען איצט צוגיין צו דער צייטונג גופא און זען, ווי אזוי די אַרויסגעבער פון „ארץ-ישראל-יוד" Solomon Epstein et Samuel

8) געטוינט אלע זע. ר. ב. ז. י. ת. ו. ד. ה. ז. (1858 — 1922). דעם העברעישן לעקסיקאָגראַף, וועלכער האָט איינגעפירט ביי זיך און דער היום העברעיש ווי אַ לעבעדיקע שפראַך, און איז איינגעטלעך דער „פּאַטער פון העברעיש אַלס אומגאַנגס-לשון (אבי הדבור העברי)" אין ארץ-ישראל.

„דער ארץ ישראל יוד“

Rafalovich (ווי זיי זענען אונטערגעשריבן אויפן פראספעקט!) האָבן אויסגעפירט די אויפגאבן וואָס זיי האָבן זיך געשטעלט ביים אַרויסגעבן די צייטונג.

דער ערשטער נומער פון דעם „ארץ-ישראל יוד“ איז אַרויס אין ירושלים י"ב אייר תר"ן (2 מאי 1890) מיט אַן אויבער-קעפל „Yüdisch-Deutsche Ausgabe des Hazewi“ און מיטן אונטער-קעפל „אַ זשאַרגאַנישע „אונפאַרטייאישע“ צייטונג ערשיינט וואכענטליך אין ירושלים ת"ו [תבנה ותכונן — מ. ק.], באַשטייט פון פיר זייטן אין קוואַרט-פאַרמאַט (22 ס"מ ביי 31 ס"מ) און גע-דרוקט „בדפוס של הרב ר' יצחק הירשענוואו (10 פּעיה"ס ירושלים ת"ו“. ער איז אויך אָנגעגעבן פאַרן פאַראַנטוואָרטלעכן רעדאַקטאָר (Gerant J. Hirschenson).

אינעם לייטאַרטיקל „פּונ'ם ארץ-ישראל יוד“ דערקלערן די אַרויסגעבער נאָכאַמאָל פאַרוואָס זיי זענען צוגעטראַטן אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג אין ירושלים:

„געוויסס וועט יעדער פראַקטישער מענש נייגערײַג זײַן צו וויסען דיא סבה וואָס האָט אונז מעורר גיווען אַרויסצוגעבען אַ זשאַרגאַ-נישעם בלאַטט אין ירושלים ת"ו, וואָס איז אונזער צוועק דער מיט,

(9) „הצבי“, אַ וואַכנבלאַט פאַר חבתי-ציונדיקע ענינים אונטער דער רע-דאַקציע פון אליעזר בן-יהודה, אַרויס אין ירושלים אין די יאָרן 1900—1884. דער „ארץ-ישראל-יוד“ פיגורירט אַלס בײלאַגע צום „הצבי“ נאָר צוליב דעם וואָס אַרויסצובאַקומען אַ „פירמאַן“, אַ דערלויבעניש פון דער רעגירונג איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן. די בקשת וועגן דעם האָט געדאַרפט אַוועקגיין דירעקט קיין סאַמבול, קאַנסטאַנטאַנאָפּאָל, און דאַרטן פלעגט מען אַזאַ דערלויבעניש אַרויסגעבן נאָר אַ טערקישן בירגער. אַן אויסלענדער פלעגט אַזאַ „פירמאַן“ פאַר קיין פּאַל נישט באַקומען. נייע צײטונגען פלעגן דעריבער אַרויסגיין ווי הוספות צו דער שוין-עקזיסטירנד-דיקער.

(10) אַ תלמוד-פאַרשער געב. אַרום 1844 אין פינסק. אַלס קינד געקו-מען מיט זײַן פאָטער ר' יעקב-מרדכי קיין ירושלים. געווען ראשי-שיבה אין דער ישיבה „סוכת-שלום“, וואָס זײַן פאָטער האָט געגרינדעט. גע-זאַמלט אַלע ספרים און מאַנסקריפּטן און כדי זיי צו פאַרעפנטלעכן, האָט ער אין 1883 געגרי. אַ דרוקעריי אין ירושלים. אַ ריי תלמודישע אַפ-האַנדלונגען פאַרעפנטלעכט אין לומדישן אַרגאַן „תמסדרונת“ און אין שאול-פּנחס ראַבינאָוויטשעס (שפ"ר), „כנסת ישראל“.

צוזאַמען מיט זײַן ברודער ה י י ס אַרויסגעגעבן אין י. 93—1892 א י י ש וואַכנבלאַט מיט נקודות, „הצבי לבית יעקב“, וואָס איז אַרויס אַלס בײלאַגע צום „הצבי“. געש. 8 אָקטאָבער 1896 אין לאַנדאָן.

אָדער צו וואָס פאַר אַ צילל ווילען מיר דאָ, מיט אזא מיין צייטונג פיהרען, ס'וועט דערום ניט איבעריג זיין, ווען מיר וועלען וועגען דעם ענין אַ ביסעלע זיך דורך שמעסן".

אויפוועקן דעם געזעלשאַפטלעכן חוש ביי די ירושלימער יידן, אויפהויבן זיי פון זייער גייסטיקער געפאלנקייט און אויפמונטערן זיי אין זייער עקאָנאָמישער דעפּרעסיע, דערנענטערן די אויסלענדישע יידן צו די ארץ-ישראלדיקע — דאָס זענען די צילן פון „ארץ-ישראל יוד", „מיר וועלען זיין אַ מונד פאַרן פּאָלק — שרייבט (ראַפּאָלאָויטש?) — און אַללע וועלכע אינטערעסירען זיך שטענדיג צו וויססען די רייזע נע וואַרהייט, ווערדען שטענדיג פּונ'ם אונפאַרטייאַשען ארץ-ישראל יוד'ן ריכטיגע ידיעות בעקומען, ער וועט איה"ה [אם ירצע השם — מ. ק.] דעם ריינעם אמת דער'צילען, באופן קיינעם פערוענליך צו בעלידיגען, און וועט געבען כבוד דעם וואָס איז ווערטא — — —".

אין צווייטן אַרטיקל „דער פריהלינג אין ארץ-ישראל" צעלאָזט זיך צוערשט דער שרייבער אריה לייב לעווין (11) מיט מליצות וועגן דעם „שמיכלענדען פריהלינג" און וועגן דער ערד, וואָס „האָט פון זיך אַרונטער געצויגן איהרע טרויער-קליידער, און האָט אויף זיך אַרויפגעצויגען אַ גרינעם מאַנטעל פערפּוצט מיט קאַליראָוע בלומען און שמעקענדע רויזען" און גייט נאָכדעם אַריבער צו אַ פּראָזאָאישער שיִלדערונג פון דער עקאָנאָמישער לאַגע פונעם יידישן ישוב אין ירושלים. ער ווייזט אָן, אַז פריהלינג איז דער סעזאָן ווען אין לאַנד קומען אַ סך טוריסטן און פון זיי פּראָפּיטירן נאָך די קריסטן. דעם יידישן האַטעל, דעם יידישן באַלמעלאַכע און קרעמער מירן זיי אויס. דעריבער איז קיין וואונדער ניט, וואָס אויף יעדן פנים פון „אונזערע אומגליקליכע ברידער — — שוועבט אַ שוואַרצער וואַלסען. יעדער רער איז פער יאָג'ט און פערצאג'ט, פערבריינגט זיינע יאָהרען אין דחקות און אין צרות, פער'רוקט אין דיא שמוציגע גאַסען, אין די עננע דירות, דער הונגער פלאגט איהם צו הויז, און דער פערדאָרבער נער לופט אין גאַס, גלייך וויא דיא וועלט איז ניט פאַר איהם באַר שאַפען גיוואָרען — — —".

אין זעלבן אַרטיקל טרעט דער שרייבער אויך אַרויס קעגן דער אַלגעמיינ-פאַרשפּרייטער מיינונג, אַז דער ארץ-ישראלדיקער ייד איז אַ

11) געווען אַ ייד אַ סוחר, געקומען אַלס קליין קינד קיין ירושלים. שפעטער איז ער געווען ארץ-ישראלדיקער קאַרעספּאָנדענט פון לאַנדאָנער „ציוט" אָדער „די פּאָסט".

בטלן, א טויגעניכטס, א שנאָרער. „ניין, ליבע ברידער! — רופט אויס דער שרייבער פונם אַרטיקל — דער ארץ ישראל יוד איז אויך א מענש מיט אַללע מענשין גלייך — — — ער זוכט נעביך מיט אַללע זיינע קרעפטען, זיין שטיקעל ברויט מיט זיין שווערען שווייס צו פאַר-דינען — — — יעדער איינציגער האָרעוועט יעדערער זוכט צו גע-פינען זיין לעבענ'ס מיטעל, אָבער ליידער איז זיין גאַנצע מיהע אומ-זיסט, וויל אידישע בעלי מלאכות זיינען שוין מעהרער פאַר די בעלי בתים, סוחרים מעהרער פאַר קונים — — — און דיא אידען קאָמור רירען איינער דעם צווייטען, אן דעם קלענסטען לעבענסצווייג האַפען זיך הונדערטער מענשין אָן, ביז דער דאַרער צווייגעלע ברעכט זיך איבער און וואַרפט אַרונטער זיינע אַרימע אָנהיינגער, וועלכע זינסען אין זייער אַלט־בעקאַנטע אַרימקייט.“

דערנאָך קומט א „בריה צום ארץ־ישראל יוד“ געשריבן אין אַ הומאָריסטישן טאָן וועגן דעם דערשיינען פון דער צייטונג, געחתמעט „א געבאָרענער שניידער“. „אז איך בין אן עם הארץ — איראַני-זירט גוטמוטיק דער „געבאָרענער שניידער“ — קענט איהר דאָך אַליין פאַרשטיין וואָרום אז ניט וואַלט איך אזוי ניט נתפעל געוואָרען פון אַ זשאַרגאַנישע צייטונג וועלכע וועט ערשיינען אין ירושלים. ווער עם האָט נאָר אַ מוח אין קאָפּ דער פאַרשטייט, אז נאָר אַ בור, נאָר אַ גראַבער יונג קען פיהלען אַ טעם פון אַזאַ שפּראַך וויא דיא זשאַרגאַ-נישע איז. אָבער האַפט נאָר ניט, מיינט ניט אַז איהר זענט שוין יוצא, אַנ' עם הארץ אַליין דאַרף נאָך אויך ניט אזוי דערפרייט ווערין פון אַ זשאַרגאַנישע בלאַטט, אשר על כן מיינע ליבע רעדאַקטערס מוז איך אייך צו לייגען אז איך בין נאָך עפעס, איך בין אַ שניידער — — — נא וואָס קען אַזאַ מענש ווי איך, און נאָך אַנדערע אזוינע טהון, אז זייא וויללען פאַרט עפעס וויססען?“

און אַקעגן דעם וואָס די רעדאַקטאָרן פון דער צייטונג האָבן צוגעזאָגט צו ריידן באַריכות „וועגען אונזער מאַמע לשון“, שרייבט דער „געבאָרענער שניידער“ אזוי: „בייא מיר האָבען די ווערטער אייערע אַ פנים אזוי וויא איינער אַ בעל אכסניא וואַלט מיר וועלען אויס ווויזען מיט ראיות ברורות, אז עססען איז זעהר גוט און נומציג, בשעת מיר פאַלט אַרויס די נשמה . . . פע!“ וואַלט איך איהם גי-זאָגט, „וואָס טייג מיר דיא איבעריגע רייד? גיב עססען און גענוג.“ ווייטער קומט אַ פעליעמאַן „כתבים פון אַנ'־עולה־דנל“ און צוויי רובריקעס, וואָס הערט זיך אין ארץ־ישראל און „וועלמ־נייעס“. מיט דעם שליסט זיך אָפּ דער ערשטער נומער.

ח. קאטאָווער

דער צווייטער נומער, וואָס איז אַרויס דעם 16 מאי, הייבט זיך אָן מיט אזא מעלדונג: „הגם מיר האָבען אין אונזער מודעה (ד. ה. פּראָספעקט — מ. ק.) געשריבען, דאָס די ערשטע דריי חדשים וועט דער ארץ ישראל יוד ערשיינען נור אין מאַל אין צוויי וואָכען, אָבער ווייל דער היגער עולם, פּאַרלאַנגט זעהער דאָס בלאַט, האָבן מיר מבטל גיווען אונזער רצון, און פון דעם נומער אָן וועט „דער ארץ ישראל יוד“ ערשיינען אַלע וואָך“.

דאָ זענען שוין פאַר אַרויסגעבער און רעדאַקטאָרן אָנגעגעבן שלמה עפשטיין און שמואל ראַפּאַלאָוויטש (אויפן ערשטן נומער האָבן זיי נאָך זייערע נעמען ניט אַרויסגעשמעלט און אַלס פּאַראַנטוואָרט לעכער רעדאַקטאָר איז אָנגעגעבן יצחק הירשנזאָן!).

קיין מודעות זענען נאָך אין דעם נומער ניטאָ. אַקעגנזשע איז פּאַראַן אַ בריוורקעסטל פון דער רעדאַקציע א. ג. „דער בריעה-טרע-גער“, וואו צווישן אַנדערע איז פּאַראַן אַן ענטפער אינעם ר' פייטל ב"ר יונה, וואָס באַציט זיך צו צעדערבוים אַרויסטריט אין „המליץ“ קעגן דעם „ארץ-ישראל יוד“: „אייער עצה דאָס דער בעל המליץ זאָל אַ הער קומען זעהן דעם מספר פון די וואָס רעדען לשון הקדש — קאָנט איהר דירעקט צו איהם שרייבען, ער פּאַרשטייט זשאַרגאָן אויך“.

דעם ערשטן אָנאָנט געפינען מיר אין נומער דריי פון דער צוויי-טונג. עס איז אַ מודעה אין פּאַרם פון אַ שמועס:

„ — וואָס האָסטו באַצאָלט פאַר דיין קאַפטען, ירוחם?
— ער קאָסט מיר זעהר טייער!

— דאָס איז, ווייל דו האָסט ניט גיקויפט ביי ישעיהו ראַפּאַלאָ-וויטש אַקעגין ר' לייב אָפּטיקער אין דער יודישער גאַס.

ער פּאַרקויפט אמתיע גוטע דמשקיער סחורה זעהר ביליג“.

אין דעם זעלבן נומער שרייבט איינער אַ לעזער אין אַ בריוו צו די „ליבע רעדאַקטאָרען“ צווישן אַנדערע אַטוואָס: אַז איך האַלט שוין יאָ מיט אייך אין שמועסין וועל איך אייך שוין פאַר איינס בעטען, איר זאָלט ניט אָננעהמען אין אייער בלאַט אַנאַרטיקעל וואָס עס ווערט גירעדט אַנקעגין די שפה ברורה (12). איך קען דאָך אייך,

(12) „שפה ברורה“ — אַ חברה, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יענע יאָרן מיטן ציל צו פּאַרשפּרייטן העברעיִש ווי אַ גערעדטן לשון אין שטוב און אין גאַס. צווישן די מיטגרינדער אירע זענען געווען ד"ר ד'אַרבעלאַ, ישראל דוב פּרומקין, יחיאל-מיכל פּינעס, חיים הירשנזאָן און אַנדערע.

„דער ארץ ישראל יוד“

און ווייס געוויס דאָס איהר אַליין זענט אויך פון די אהבי שפת עבר,
היינט ווי אזוי קענט איהר אָננעמען אַרטיקלען וועלכע בעלידיגען
די חברה?״

אויף דעם קומט אונטן אין אַ באַמערקונג דער ענטפער פון דער
רעדאַקציע: „דער ארץ ישראל יוד איז אונפאַרטייאַיש, און דאַרום
קענען מיר ניט פאַרמאַכען די טיר פאַר אַ שרייבער וועלכער שרייבט
זיינע מיינונגען, ער מאַג אפילו בעריהרען אַזעלכע ענינים וואָס מיר
האַלטען דוקא פון זיי.“

פאַר דער באַמערקונג האָט די רעדאַקציע זוכה געווען צו אַ
פאַלעמישן ענטפער פון איינעם ישראל לעווי, וועלכער לערנט איר
פּשט, וואָס איז אַזוינס אומפאַרטייאַשקייט: „איך זעה דאָרויס (פון
דער רעדאַקציאָנעלער באַמערקונג — מ. ק.), דאָסס די רעדאַקציע
האַט ליידער אַ פאַלשען בעגריף פון „אונפאַרטייליכקייט“ און דאָס
קאָנן זעהר פיל שאַדען ברענגען דעם כלל. — — — „אמת“ האָט
נור אזוי לאַנג אַ גרויסען ווערט, כל זמן עס גרענעצט ניט מיט
„חוצפה“: אזוי באַלד אָבער עס געהט שוין אַריבער דעם גבול,
איז דאָס שוין ניט „אמת“ זונדערן „חוצפה“. אָט דאָרין ליגעט
די קונסט פון אַ רעדאַקציע: זי זאָלל קאָנען מפּריש זיין צווישען
„אמת“ און „חוצפה“. אַ צייטונג איז אפילו טאַקסי אַ רשות הרבים,
וואו יעדער מאַג געהען און פאַהרען; דאָך האָט יעדער בעזונדער
דאָס רעכט און די שומרים פון אַ רשות הרבים — די התחייבות
ניט צו לאָזען, אַז יעדער זאָלל טהון אינ'ם רשות הרבים אַזאַ זאַך,
וואָס פאַססט ניט. פרייהייט איז אַ גאַנץ גוטע זאַך, כל זמן די פריי
הייט פאַר איינעם מאַכט ניט ענג די איבריגען.“

אַטדער אַרטיקל, וואָס הייסט „עשו סיג לתורה“ האָט ווידער
אַרויסגערוּפּן אַן ענטפער — אַן אַרטיקל מיטן נאָמען „סיג לכחמה
שתיקה“, אין נומ' 5 „ארץ-ישראל יוד“: „ — — — ס'האַט
מיר שטאַרק געפרייט צו זעהן אַזאַ נוצליכע זאַך, אַ צייטונג וואָס
איז אונפאַרטייאַיש עקזיסטירט אין אַ שטאָדט וועלכע איז פערטהיילט
אין פערשידענע פאַרטייען, אין משונה'דיגע חברות מיט מאָדנע אי-
דעען — — — ליידער איז אָבער מיין גאַנצער פּערגעניגען געשטערט
געוואָרען לעזענדיג דעם אַרטיקל „עשו סיג לתורה“ אינס נומ. 4
וועלכער איז געקומען מחריב צו זיין דעם איידעלען וואָרט „אונפאַר-
טייאַיש“, דורך אַ טרוקענע פּילאָזאָפיע וועלכע מיין פשוט'ער מוח
ווייל באין אופן ניט פערשטעהן. . . אויף צו וויזען ווי דער פּלפול

איז פאלש רעכען איך פאר איבעריג, ווייל יעדער פארשטענדיגער לע-
זער פיהלט געוויס, ווי זויער די ווערטער זיינען."

לעזער האָבן טענות צו דער צייטונג ניט נאָר וועגן איר אומ-
פארטייאישקייט, נייערט אויך וועגן אופן פון רעדאקטירן איר און
וועגן דער שפראך פון די געדרוקטע אַרטיקלען. אויב דער צוועק פון
דער צייטונג איז אויסצובעסערן דעם כאַראַקטער פון דעם ארץ-
ישראלדיקן יידן — האָט טענות „אינער פון אייערע לעזער“, טאָ
„פאַר וואָס זאָלט איהר ניט זוכען אויס צו בעסערען דעם ארץ
ישראל וידען, טאָקי מיט אַלעמען? איך מיינ גאַנץ פשוט טאָקע מיט
דער שפראַכע אויך, וואָס איז? צו דער גוטער יאָהר האָט זיי גענוי
מען די ארץ ישראלניקעס, זיי קענען טאָקע באמת קיין בעסערע אויס-
שפראַכע ניט פאַרשטעהען וויאָלמאַש: „געד ווי געט“, „פאַמאָציווען“
אַדער „דער עלטערער יונגעל איז דאָס נאָך איהם אַ נאָהמען“ אַדער
„נאָמיך ניט זינדיגען מיט דיא רייד“ און נאָך אַזעלכע צאינה וראינה
דיגע אויסדריקע, מיט זייערע הינעזישע ווערטער. וואָס איז עפעס?
באשר דאָס בלאַטט איז ניט קיין לשון הקודש בלאַטט מעג מען שוין
שמירען אין דעם מיט וואָס עס איז? צי ווייל מיר זענען ניט קיין
שפּה-ברורה-ניקעס, דאַרף מען אונז קאַלע מאַכען דעם מאַגען מיט
אַ פאַרדאַרבענער שפראַכע — — — צו קענען דען אייערע שרייבערס
ניט בעסער שרייבען? — — — פון אַזעלכע אויסדריקע ווי איך האָב
אויבען אָנגעוויזען, איז געוויס רעכט איהר זאָלט אייער בלאַט רייני-
גען; וועט איהר דאָרויך אַ ביסעל רייניגען די שפראַכע; און דער
ארץ ישראל יוד וועט ביסליך ווייס מיט אַ ריינער שפראַכע גע-
וואָהנט ווערען."

אין דעמזעלבן נומער ווערט אין דער רובריק „וואָס הערט זיך
אין ארץ-ישראל“ פאַרצייכנט אַ פאַסט, ווי אזוי דער עולם וואָס איז
געקומען הערן אַ דרשה האָט געפאַדערט פון בעל-דרשן ער זאָל ריידן
יידיש און ניט העברעיִש. געווען איז דאָס אין צוזאַמענהאַנג מיטן
זיבעציק-יאָריקן געבוירנסטאָג פון דעם באַקאַנטן רב עזריאל הילדעס
(היינער 13). דער ירושלימער רב ר' חיים הירשנאָן האָט לכבוד

18) 1820—1899. איינער פון די פירנדיקע פערזענלעכקייטן פון
אַרץ-ישראלנישן יודנטום אין צווייטן העלפט פון 19 יר"ה. געשמרעכט צו
אַ סינטען צווישן יידישער טראַדיציע און מאַדערנער קולטור. זיין וויסנ-
שאַפּטלעך הונפשווערק איז די עדיציע פון „הלכות גדולות“ לויט אַ וואָ-
טיקאַנישן כתב-יד. מיטאַרבעטער אין יידיש-דייטשע וויסנשאַפּטלעכע ציומ-
שריפטן, ווי „אַריענט“, „איזראַעליט“, „יידישע פרעסע“ א. אַנד.

„דער ארץ ישראל יוד“

דעם בעל היובל געהאלטן א דרשה. „האָט ער אפילו אָנגעהויבן צו דרשן אויף לשון קדש אין דיא ספרדישע הברה, נור ווייל דער רוב עולם האָט איהם ניט פארשטאנען, האָט ער מבטל געווען רצונו פאר רצונו אחרים און האָט אין מיט'ן אָנגעהויבן רעדען אויף פראַקט אידיש, און דער עולם האָט שטארק הנאה ג'האָט“.

אין דער רובדיק „וועלט־נייעס“ טרעפט זיך אַמאָל אַ פאַסיק קעפל פאַר אַ ידיעה, אַ שטייגער: „אַ יקרות אויף דרשות. סטענלי (דער באַקאַנטער ענגלישער רייזנדער און אַפריקע־פאַרשער — מ. ק.) פלעגט פאַר עטליכע יאָהר צוריק, נעהמען פיר זיינע אַ דרשה פינפצעהן פונד שטערלינג, און יעצט, נעהמט ער ניט ווייניגער פון דריי הונדערט פונד“.

שוין איינמאָל איראַניזירט איבער אים, לאָזט שוין די רעדאַס־ציע ניט אַרויס אַ צווייטע געלעגנהייט צו שרייבן וועגן אָט־דעם סטענלי: „דער געוויסער סטאַנלי וועלכער האָט זיין לעבען אין סכנות געשטעלט מיט זיין נסיעה צו די שוואַרצע אין אַפריקא און איז פון זיי קוים מיטן לעבען אַרויס, האָט יעצט בדעה זיך ווייטער אין סכנות צו שטעללען — ער וויל חתונה האָבען . . .“

אין זעקסטן נומער פון „ארץ־ישראל יוד“ (4 יולי, 1890) איז פאַראַן אַ מעלדונג פון שמואל ראַפאַלאָוויטשן „צו די געהערטע לעזער פונ'ם ארץ ישראל יוד“, וואו ער לאָזט צו וויסן, אַז „צוליב פיעל סבות, וועלכע האָבען מיר אין מסחר געשטערט, האָב איך מיין אנטהייל אין די רעדאַקציען איבער געגעבען צו ה' עפשטיין“, דעם פריערדיקן מיט־רעדאַקטאָר פון דער צייטונג, וועלכער האָט רעדאַס־טירט נאָר די לעצטע צוויי נומערן.

צי האָט די צייטונג פאַרמאָגט אַ סך לעזער און געהאַט אַ גרויסן אָפגאַנג — איז שווער צו זאָגן. גיכער לאָזט זיך עס באַשטי־מען נעגאַטיוו. אמת טאַקע, אַז אויסער אין לאַנד גופא איז זיך די צייטונג אויך צעגאַנגען אין אויסלאַנד — „אַמעריקע, ניו־יאָרק און פּיטסבורג, פראַנקרייך, לאַנדאָן און מזרח־פּרייסן“ — ווי מען קען עס זען פון דער רשימה פון די צייטונגס־אַגענטן, וואָס איז אָפ־געדרוקט אין נומ' 6.

אַ גרויסע שולד — אפשר, טאַקע, די גרעסטע — איז געלעגן אין דער צייטונג גופא. זי איז געווען מאָגער אין אינהאַלט, אַרים אין אינפאַרמאַציע און מערסטנטייל זיך פאַרנומען נאָר מיט מאַמרים־טיקע. עס האָט איר געפעלט לעבנס־אַטעם, און דעריבער איז קיין וואונדער ניט, וואָס זי האָט קיין סך ניט אויסגעהאַלטן.

אין איר זוענדונג „אן די לעזער“, געדרוקט אין נומ' 8, דעם לעצטן נומער פון דער צייטונג (ס'איז, אנב, צו באמערקן, אז די שפראך פון די נומערן וואָס עפשטיין האָט רעדאָקטירט אין מער דייטשמעריש!) שרייבט די רעדאָקציע, אז „דער ארץ-ישראל-יוד“ האָט אויף „זיין דריי חדשימדיקע ריזע“ באַגעגנט אַ סך שטערונגען. „פון זיין ערשטן טריט אָן עד היום הזה האָט ער דעם שטעקין פון דער האַנד ניט געקאָנט אַוועק לאָזען, ער האָט זיך אַלץ געמוסט וועהרען פון עזי נפש וועלכע האָבען איהם געוואָלט לעבעדיגער הייט צערירי-סען, דער פון איין זייט, און יענער פון דער אַנדערער זייט. פאַרמאָ-טערט פאַר יאָגט האָט ער זיך קוים אין זיין ערשטע סטאַציאָן אַריינ-געחאפּט, דאָ וועט ער זיך אַביסעלע אַברוהען און בעטראַכטען מיט וואָס פיר כלים ער קען ווייטער זיין ריזע מאַכען.“

זיין „ריזע“ האָט שוין „דער ארץ-ישראל-יוד“ ווייטער ניט גע-מאַכט. מיטן אַכטן נומער (אַרויס דעם 18 יולי 1890) האָט זיך די צייטונג אָפּגעשטעלט 14).

א. ר. מלאכי גיט אָן אין זיין אַרטיקל „העתונות הירושלמית“ 15, אז „דער ארץ-ישראל יוד“ איז אונטערגעגאַנגען פאַר דער צייט צוליב מאַנגל אין אַבאַגענטן און צוליב דעם וואָס עס האָט אויסגעפעלט אַ ספּעציעלע דערלויבעניש („... אך גם הוא (ס'הייסט: „דער ארץ-ישראל יוד“ — מ. ק.) נקטף מעודנו באבו מסכת מעוט מנויים ומהערד רשיון מיוחד“).

צוגעבנדיק דערצו נאָך דעם „אידעאָלאָגישן“ צוגאַנג פון די רע-דאַקטאָרן ביים אַרויסגעבן דעם „ארץ-ישראל יוד“ (זע אויבן אין זייער ענטפּער-בריוו צו צעדערבויםען), איז קלאָר, אז קיין אַריכות ימים האָט די צייטונג ניט געקענט האָבן.

14) איך וויל דאָ אויסבעסערן דעם טעות, וואָס איז צוליב מיין שולד אַריין אין זלמן רייזענס לעקסיקאָן, צווייטער באַנד, וואו כ'האָב ביי רפאלי — ראַפּאָלאָוויש אָנגעגעבן, אז פון „ארץ-ישראל-יוד“ זענען דער-שינען נאָר פֿיר נומערן.

15) געדרוקט אין א. מ. לונצס „לוח ארץ-ישראל“ פון יאָר 1910, ז. 185.

דער יידישער פאך־זשורנאליזם אין אמעריקע

הקדמה

אין משך פון דעם לעצטן פערטל יארהונדערט זענען אין די פארייניקטע שטאטן ארויסגעגעבן געוואָרן צענדליגע טעכניש־עקאָנאָמישע צייטשריפטן, טעגלעכע, וועכנטלעכע, מאָנאַטלעכע און יערלעכע, — און ערך אַ דריט־חלק פון וועלכע עקזיסטירן נאָך היינט־צוטאָג הויפטזעכלעך אויף דעם יידישן שפייז־האַנדל געביט. די געשיכטע פון אָט־דעם מין יידישן פאך־זשורנאליזם איז איינגטלעך די געשיכטע פון דעם גאַנצן טעכניש־עקאָנאָמישן פרעסע־וועזן; וואָרום, הגם אין אמעריקע ווערן געדרוקט איבער 600 פראָפּע־סיאָנעל־טעכנישע זשורנאַלן, איז די צאָל יידישע צייטשריפטן צווישן זיי אויף אלע געביטן, אַ חוץ דעם שפייז־פאָך, זייער קליין און אומ־באַדייטנדיק.

דער יידישער שפייז־האַנדל אין אמעריקע.

דער יידישער שפייז־מסחר ווי אַ קרן־קימתדיקע אינסטיטוציע, האָט זיך דאָ אין לאַנד איינגעפונדעוועט אין די 80ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. אין משך פון יענעם פּעריאָד פון דעם גרויסן שטראָם פון יידישער אימיגראַציע פון מזרח־איייראָפּע, זענען טויזנטער איינגע־וואַנדערטע רוסישע, פּוילישע, גאַליצישע, רומענישע יידן א. א. וו. — אַריינגעקומען אין דעם שפייז־האַנדל. דער דאָזיקער עלעמענט איז דאָס רוב באַשטאַנען פון היימישע קרעמער־לעך, פארמיטלער, אַגענטן, כלי־קודש און סתם „לופט־מענטשן“, מייסטנס פון שלום־עליכמס אומשטערבלעכן מנחם־מענדל טיפ . . .

אזוי ווי עס איז פאַר זיי געווען שווער בייצוקומען דעם האַרכן ענגלישן לשון, און זיי האָבן זיך ניט געקענט צופאַסן צו „אמעריקע גנבס“ — ווי זיי האָבן עס גערופן — געשעפּט־מעטאַדן, איז די דאָזיקע מענטשן אויסגעקומען צו פירן אַ שווערן ביטערן קאַמף פאַר עס־זיסטענץ. אָבער אַ ייד ניט זיך אָן עצה; האָט מען געהאַלטן דאָס

א. גאלדבערג

געשעפט אָפֿן 15—18 שעה אַ מעת-לעת, איינגעשפּאַנט אין יאָך דאָס ווייב מיט די קינדער, רעדוצירט די הוצאות (געוואָלגערט זיך אין אַ פּאַר חשכדיקע תּרומלעך הינטער דער קראָם) און געשניטן דעם פּאַרקווירפּרייז פון די אַרטיקלען עד שאול תּחתיה . . .

ווען עס איז אָבער געקומען דער „יום-הדין“ און מ'האַט ניט געקענט משלם זיין פּאַר די געקויפטע פּראָדוקטן, און דער „האַלסיי-לער“ האָט געסטראַשעט צו פּאַרקויפֿן דאָס געשעפט מיט האַס און פּאַק אויף ליציטאַציע, האָט מען גענומען זוכן מיטלען ווי אזוי צו ראַטעווען זיך פון דער קריטישער לאַגע.

האַבן גראַסערי-לייט קאַנקורענטן, פּרוערדיקע דם-שונאים, זיך פּריינדלעך דורכגעשמועסט, פּאַררופן אַן אסיפה און געגרינדעט אַ פּאַך-אַסאַציאַציע.

ווי לאַנג די אָרגאַניזאַציע האָט זיך געהאַלטן, וואָס האָט זי אויפֿ-געטאָן פּאַר די מיטגלידער—מכה דעם, זענען קיין געשריבענע רע-קאָרדס ניט בנמצא. דער איינציקער שפור, וואָס איז פּאַרבליבן פון יענע גוטע אַלטע זעייטן איז אַ צירקולאַר-בריוו, אָפּגעדרוקט מיט 54 יאָר צוריק, וואָס גייט נאָך איצט אַרום פון האַנט צו האַנט אין גראַסערי-קרייזן. דרוך אַטדעם צירקולאַר ווערן די גראַסערי-לייט גערופן צו אַ מאַסן-פּאַרזאַמלונג אין יוני 1882, אין בעטהאָוזן האַל, ניו יאָרק, פון דער „ניו יאָרק ריטייל גראַסערס יוניאָן“.

פון דעם דאָזיקן צירקולאַר דערוויסט מען זיך מכה צוויי אינטע-רעסאַנטע פּאַקטן : (1) אַז דער צוזאַמענשטעל פון דער על-כל-פּנים ערשטער „גראַסערס“-פּאַך-אַסאַציאַציע איז געווען אַ קאַסמאָפּאָלי-טישער (עס וואַרפֿן זיך אין די אויגן נעמען : יידישע, דייטשישע, אַמעריקאַנישע א. א. וו.) און (2) אַז די זעלביקע פּראָבלעמען, וואָס זע-נען געשטאַנען פּנים-אל-פּנים מיט די „טאַטעס און זיידעס“ פון די היינטיקע גראַסערי-לייט, זענען אויך על פי רוב, די פּראַגעס אויפֿן טאַג-אַרדננג פון די „זין און אייניקלעך“ גראַסערי-לייט פון אונדזער מאָדערנער צייט . . .

דערמיט קומט דער סיום פון דער ערשטער תקופה אין דעם אָר-גאַניזאַציאָנעלן לעבן פון די גראַסערי-לייט.

די צווייטע תקופה

אַ ריכטיקע ממשותדיקע פּערמאַנענטע אָרגאַניזיר-באַוועגונג צווישן „גראַסערי-לייט“, אַ באַוועגונג וואָס עקזיסטירט נאָך ביז היינט-

טיקן טאָג און פירט אָן מיט אַ פאַרצווייגטער טעטיקייט, איז אַנט-
שטאַנען אין דער צווישנצייט פון די יאָרן 10—1907.

די ערשטע זעלבסטשטענדיקע יידישע „גראַסערי אַסס'ן" איז
געגרינדעט געוואָרן אין בראַנזוויל, ניו יאָרק, אין יאָר 1907. אין
משך פון די קומענדיקע עטלעכע יאָר זענען אַזעלכע אַסאַציאַציעס
געגרינדעט געוואָרן: — איינע אין וויליאַמסבורג (ברוקלין), צוויי
אויף דער „איסט סייד", ניו יאָרק, איינע אין האַרלעם און שפעטער
— איינע אין בראַנקס.

אַטדי אַלע לאַקאַלע אָרגאַניזאַציעס האָבן געטאָן וויכטיקע אַר-
בעט לטובת הגראַסערימאַן, און הגם זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן פריינט-
לעך איינע מיט די אַנדערע, האָבן זיי זיך אָפגעגעבן מיט זייער טע-
טיקייט בלויז אויף זייערע רעספעקטיווע טעריטאָריעס; קיין אַלגע-
מיינע קאָאָרדינירטע פאַרבינדונג צווישן די אַסס'נס איז נאָך ניט
געווען.

ערשט שפעטער אין יאָר 1912, ווען עס זענען צוגעקומען נייע
קאָמפּליצירטע פאָדזש-פּראָבלעמען און גזירות, און די לאַקאַלע גרופעס
האָבן זיך ניט געקענט ספּראַווען מיט זיי, איז געגרינדעט געוואָרן
אַן אַלגעמיינער „קאָמיטעט פון 25" מיט דעם צוועק צו שאַפן אַ צענ-
טראַלע קערפערשאַפט פאַר אַלע לאַקאַלע אַסס'נס.

דאָס ערשטע, וואָס דער קאָמיטעט האָט אונטערגענומען אויף
אַטדעם געביט, איז געווען די גרינדונג — אין יאָר 1912 — פון אַ
אייגענעם וועכנטלעכן פאָדזש-אַרגאַן.

אונטער דער השפעה פון אַטדער ערשטער מאָדערנער אַסס'ן-
צייטונג איז אין דעם זעלביקן יאָר געגרינדעט געוואָרן און אין יאָר
1913 געזעצלעך אינקאָרפּאָרירט געוואָרן די ערשטע צענטראַלע אָרגאַ-
ניזאַציע פון יידישע גראַסערילייט אין אמעריקע, די פעדעראַציע פון
די יידישע ריטייל גראַסערס אַסטינס איגק."

ביבליאָגראַפיע

א „פענצטער צייטונג".

אידער איך טרעט-צו צו דער באשרייבונג פון די אַקטועלע
צייטשריפטן, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן פון און פאַר דעם
יידישן שפייז און „גראַסערי"-פאָד, האַלט איך עס פאַר אַ „היסטאָר-
רישן" חוב צו דערמאָנען — וגם חרבוּנה זכור לטוב — דעם ערשטן

רעדאקטאָר אויף דעם דאָזיקן געביט און זיין „געניאלע“ דערפינדונג פון אַ אָריגינעלער טשיקאָווער צייטונג, די „פענסטער צייטונג“.

דאָס איז געווען מיט עטלעכע און פופציק יאָר צוריק, ווען אויסניצנדיק די אומוויסנהייט פון די יידישע גראָסעריילייט פון יענעם דור בנוגע פרייזן אויף גראָסערי-אַרטיקלען, פלעגן אייניקע ניט-ערלעכע „האַלסילערס“ באַרייסן די גראָסעריילייט רעכענענדיק פאַר די סחורות וויפיל זיי האָט זיך געלױסט. איז אַ גראָסערימאַן (זיין נאָמען האָב איך, לידער, ניט געקענט דערגיין), געפאַלן אויף אַ המצאה: ער פלעגט אויסגעפינגען די ריכטיקע מאַרק-פרייזן—פון די ענגלישע פאַך-צייטונגען, מסתמא — פון די גאַנגבאַרסטע גראָסערי-אַרטיקלען, פלעגט עס אַרויפשרייבן אויף אַ גרויסן טאַוול און אַרויס-שטעלן די „צייטונג“ אין אַ גאַס-פענצטער פון זיין וואוינונג אויפן אונטערשטן שטאַק, ערגעץ אין עסקס גאַס, ג. י.

די גראָסעריילייט האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם, און „מאַרבע פנות ניו יאָרק“ פלעגן זיי פיליגרימירן אין מאַסן צו דער „רעדאַק-ציע“ ליענען די „צייטונג“, שטייענדיק אויפן טראָטואַר און פאַר-צייכענדיק ביי זיך אין אַ ביכעלע די פרייזן . . .

1. „דער גראָסערימאַן“

דערשינען אין יאָר 1908, אונטערגעגאַנגען אין יאָר 1912, רע-דאַקטירט פון אַלעקסאַנדער שייקעוויטץ (אַ ברודער פון נחום שאַמער-שייקעוויטץ), וועלכער איז אויך געווען דער „כותב וחותם וסופר ומונה“ — אַרויסגעבער, רעדאַקטאָר, געשעפּט-פאַרוואַלטער, רעקלאַ-מען-אַגענט און נאָך און נאָך. „דער גראָסערימאַן“ איז געווען אַ קליין אָרים צייטונג, קליין און אָרים אין פאַרמאָט, אינהאַלט און רעדאַקטירונג. די שפראַך איז געווען אַן אַלט-פרענקישער זשאַנגאַן, און די פאַך-פּראָבלעמען זענען באַהאַנדלט און באַלויכטן געוואָרן אויף אַ זייער פרימיטיוון אופן.

א. שייקעוויטץ האָט אויך צוזאַמענגעשטעלט און אַרויסגעגעבן אין בוך-פאַרם, אַ „שליח ערוך“ פאַר יידישע גראָסעריילייט, וואָס זיין ליטעראַרישע ניוואַ איז ניט געווען העכער פון דעם „גראָסערימאַן“. פונדעסטוועגן מוז מען אָנערקענען, אַז פאַר פיל גראָסעריילייט פון יענער צייט האָבן די דאָזיקע צוויי אויסגאַבעס געבראַכט געוויסע נוצן, געבנדיק זיי לפחות די עלעמענטאַרע „אליף-בית“-כללים פון געשעפּט-פירונג.

ווען עס זענען פארן גראַסערי־פאָך אַנטשטאַנען נייע קאָמפּלי־
צירטע פּראָבלעמען, מיט וועלכע „דער גראַסערי־מאַן“ איז שוין ניט
געווען ביכולת צו ספּראַווען זיך, איז ער אונטערגעגאַנגען אין עטלעכע
חדשים אַרום נאָך דער דערשיינונג פון אַ מאָדערנער צייטשריפט,
וועגן וועלכער עס ווערט גערעדט אין נעקסטן קאַפיטל.

2. מאָדערנע יידישע צייטשריפט אין דעם „גראַסערי־מאַן“

„דער וועגווייזער“.

דערשינען אין יאָר 1912, שפּעטער געענדערט דעם נאָמען אויף
„דער גראַסערי־מאַנס וועגווייזער און מאָדערנער ביזנעסמאַן“, אונטער־
געגאַנגען אין יאָר 1921. דער רעדאַקטאָר פון „וועגווייזער“, פון אָנ־
הויב ביזן סוף, איז געווען א. גאַלדבערג. ביזן יאָר 1916 געווען גע־
דרוקט בלוז אין יידיש, דערנאָך אין יידיש און ענגליש. טיראזש
2500. — אַ וואַכנבאַלאַט.

ווי די ערשטע מאָדערנע „אַסס׳ן“ פאָד־צייטונג, האָט דער „וועג־
ווייזער גלייך פון אָנהויב אָן געהאַט פאַר זיך פיל פּראָבלעמען.

ווען די רעדאַקציע האָט געמאַכט אַ גרינטלעכע פאַרשונג פון דער
שפייז אינדוסטריע און האַנדל אין לאַנד, האָט זי זיך אָנגעשטויסן
אויף דער פּאָלגנדיקער אַבנאָרמאַלער דערשיינונג:

די שפייז אינדוסטריע אין אַמעריקע איז די גרעסטע און רייכסטע
אין לאַנד. זי האָט אַ יערלעכן אומזאַץ פון אַריבער (לויט די לעצטע
סטאַטיסטישע פאַרשונגען) 12 ביליאָן דאָלאַר.

עס איז אויסגערעכנט געוואָרן, אַז וואָסערע 9 מיליאָן פאַמיליעס
זענען גענצלעך אָדער טיילווייז אָפּהענגיק מיט זייער חיונה פון אַט־
דער אינדוסטריע.

די „גראַסערי ביזנעס“ ווייס ניט פון קיינע סעזאָן־וואַקלונגען
און אפילו שלעכטע צייטן גרייפן זי אָן ווינציקער ווי עס איז דער
פאַל אַמאָל מיט אַלע אַנדערע אינדוסטריעס און פאַכן. והאָ ראייה:
אין צייט פון דעם לעצטן עקאָנאָמישן קריזיס איז די שפייז און גראַד
סערי אינדוסטריע געווען פון די יחידי סגולה, וואָס זענען אַרויס
כמעט אומבאַשעדיקט: עסן דאַרף מען דאָך אַלעמאָל!

און טראָץ דעם אַלעס איז דער פּראָצענט פון יידישע גראַסערי־
לייט, וואָס פאַרדינען אַן אָנשטענדיקן לעבן, זייער קליין, און די גרוי־
סע מאַיאָריטעט פון זיי פירן אַן אַרויס געמאַטערט לעבן.

א. גאלדבערג

די הויפט אורזאך דערפון, ווי די רעדאקציע האָט אויסגעפונען, איז די אָפּוועזנהייט — און דאָס איז אויך גילטיק פאַר פיל אנדערע יידישע פּאַכן — פון עלעמענטאַרער טעאָרעטישער בילדונג אָדער קענטניש צווישן דאָס רוב יידישע גראַסעריילייט.

איך וועל אָט־דעם געדאַנק אילוסטרירן מיט אַ פּאַראַלעל: איי־דער דער ניט־יידישער גראַסערימאַן באַשליסט צו גיין אין אַ געשעפט זעלבסשטענדיק, ווידמעט ער פיל יאָרן צו פאַרפּולקאַמען זיך אין דעם פּאַך. ער קומט אָן אין אַ גראַסערי־קראָם אַלס שוי־יונגל, דער־נאָך ווערט ער אַ „קלערק“ (אַנגעשטעלטער), אין מאַכע פּאַלן, אַ פאַרוואַלטער, דערנאָך אַ „סיילסמאַן“ (פאַרקויפער) אין אַ הורט־געשעפט („האַלסייל“) אָדער פאַבריק א. א. וו. און בלויז נאָכדעם ווי ער מאַכט דורך אָט־די ספּאַרטאַנישע שולע און זאַמלט אָן שיינע עטלעכע טויזנט דאָלער, עפנט ער אַ „גראַסערי־סטאָר.“ ער פירט זיין געשעפט מיט אַ טאַלק, מיט אַ סיסטעם, אַרבעט נאָר־מאַלע שטונדן, לעבט נאָרמאַל, נעמט אַרײַן אַ געניגנדיקע וצאַל אָנגע־שמעלטע, שטעלט זיך אַ מעסיקן ריווח אויף די אַרטיקלן און „מאַכט אַ לעבן.“ ער איז אַ מיטגליד פון זיין פּאַך־אַרגאַניזאַציע, אַבאָנירט זיך אויף עטלעכע פּאַך־זשורנאַלן, און איז גוט אינפּאָרמירט בנוגע אַלץ, וואָס עס גייט אָן אין זיין אינדוסטריע בכלל און זיין פּאַך בפרט. און דערצו נאָך באַרייכערט כסדר דער ניט־יידישער גראַסערימאַן זיין באַגאַזש פון וויסן דורך נאָך אַ קוואַל.

די פּעדעראַלע אַדמיניסטראַציע (האַנדל מיניסטעריום, אַגריקול־טור־מיניסטעריום, אַרבעט־מיניסטעריום, די פּעדעראַלע טרייד קאָמי־סיע, א. א. וו.) האַלטן אויף צענדליקע ביוראָס מיט עקאָנאָמיסטן עקספּערטן, סטאַטיסטיקער א. ד. גל. די דאָזיקע ספּעציאַליסטן פּאַרן כסדר ארום פון שטאַט צו שטאַט און מאַכן אונטערזוכונגען פון גראַד־סערי־קראַמען, געפינען אויס די פּעלערן און די רעזולטאַטן ווערן גע־דרוקט און פאַרעפנטלעכט אין בוכשטעבלעך טויזנטער צייטשריפטן, בראַשורן, צירקולאַרן, ביכער א. ד. גל.

דאָס רוב ניט־יידישע גראַסעריילייט באַנוצן זיך מיט אָט־דעם אוצר פון מאַטעריאַל. אָט־די קאָמבינאַציע פון פּראַקטישער און טעאָרעטישער פּאַך־קענטיש באַוואַפנען דעם סוחר מיט אימוניטעט אַנטקעגן „כל צרה שלא תבוא“־קריזיסן, „קייטן“־קראַמען וכדומה. אַ גאַנץ אנדער — פּאַטעטיש — בילד זעט מען צווישן יידישע גראַסעריילייט. דער יידישער גראַסערימאַן גייט ניט אַרײַן, אין ס'רוב פּאַלן, אין אָט־דעם סאָרט האַנדל צוליב דעם, וואָס ער האָט אַ ספּעציע־

עלן באַרוף דערצו אָדער צוליב פּריערדיקער דערפאַרונג. גראַד פאַר־
קערט: ער טוט עס ווייל ער מיינט, אז צו עפענען אַ „גראַסערי
סטאָר“ פּאָדערט זיך ניט קיין קאַפיטאַל און ניט קיין פּאָך־קענטניש...
סקראַבעט ער צונויף אַ פּאָר הונדערט דאָלאַר, באַזאָרגט זיך מיט
קרעדיט פון אַ טויז „הורט־סוחרים, זוכט אויס אַ קוואַרטאַל, וואו עס
געפינען זיך שוין 3—5—8 שפּייז־קראַמען, און עס הויבט זיך אָן אַ
סדרה פון אומדערבאַרימדיקער האַלדזשינידניקער קאַנקורענציע. פון
קיין פּאָך־זשורנאַלן וויל ער ניט וויסן (דערפאַר איז דער דורכשניט־
לעכער טיראַזש פון יידישע שפּייזשריפטן ניט גרעסער ווי אַ פּאָר
טויזנט אין דער צייט וואָס אייניקע ענגלישע שפּייז־פּאָך־צייטשריפטן
האַבן אַזוי פיל ווי 70 טויזנט לייענער).

די מאַסע רעגירונג פּאָך־ליטעראַטור מיט איר האַרבער טערמי־
נאָלאָגישער „עברי“ איז פאַר אים „כינעזיש“, און ער האַלט גלאַט
ניט פון אַזעלכע „מאַניפּאָרנעס“. האָס רוב יידישע גראַסערילייט
האַלטן זיך פאַר „כלנו חכמים, כלנו נבונים — יעדער איינער פון זיי
איז אַ רעדאַקטאָר, אַן עקאָנאָמיסט, אַ כעמיקער, אַ געזונטהייט קאָמ־
שאַנער און . . . וואָס ניט ?

זיין פּאָך־אַרגאַניזאַציע „האַט ער אין דער אַרמיה“, און, זייענדיק
אַבסאַלוט אומפּאַרבאַרייטעט, איז ער דער ערשטער אויף דער פייער־
ליניע פון אונטערגאַנג, לויט דעם דאָרווייניסטישן געזעץ פון „איבער־
לעבונג פון די אמבעסטן צוגעפאַסטע“.

האַט זיך די רעדאַקציע אונטערגענומען, קודם כל, צו באַקעמפן
דעם גראַסערימאַנס גרעסטן שונא, דעם גראַסערימאַן אַליין . . . זי
האַט זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט אַלע געהעריקע רעגירונג־
אַנשטאַלטן באַקומען זייער טעכנישע פּאָך־ליטעראַטור און געדרוקט
דעם מאַטעריאַל אין אַ פשוטער אומטעכנישער איבערזעצונג אין מאַ־
מע־לשון. זי האָט זיך אויך פאַרזאָרגט מיט דער מיטאַרבעטערשאַפט
פון רעגירונג־באַאַמטע פּאָך־ספּעציאַליסטן כלל־טוער, אַדוואָקאַטן
א. א. וו.

האַט אָנגעפירט אַן ענערגישן קאַמף קעגן אייניקע אומעמישע
הורט־סוחרים, דרוקנדיק אַ לאַנגע סעריע לייט־אַרטיקלען אונטערן
טיטל „די רויב פּויגלען“, דורכגעפירט אַ דערפּאָלגרייכע קאַמפּאַניע
פאַר קירצערע אַרבעטשטונדן, שבת־שליסן א. א. וו., האָט דערפּאָלג־
רייך באַקעמפט די דאַמאָלסדיקע אַנטיסעמיטישע טענדענצן פון די
אינספּעקטאָרן פון דעם געזונטהייט־דעפּאַרטעמענט, האָט געגרינדעט
אַן אייגענע „סאַניטאַרישע ביוראָ“, וואָס האָט לויט אַן אָפיציעלער

א. גאלדבערג

דערקלערונג פון געזונטהייט קאמישאנער דר. ע. לעדערלי גורם גע-
ווען, אז 75% יידישע גראַסערי-קראַמען זענען געוואָרן סאַניטאַריש.
דער „וועגווייזער“ איז געווען אינסטרומענטאַל אין דער גרינד-
דונג פון אַ צענטראַלער קערפערשאַפט, די פּעדעראַציע פון יידישע
גראַסערילייט, און האָט אָנגעפירט אַ ביטערן קאַמף און פּאַלעמיקע
מיט דער יידישער טעגלעכער פרעסע. די יידישע זשורנאַליסטיק פון
יענער צייט האָט ניט געוואוסט „מה דקאמדי רבצין“ מכוּח עקאַנאָ-
מישע אַלגעמיינע און פאַך-פּראַגעס און פּלעגט אָפט אַטאַקירן דעם
גראַסערימאַן „שפּילנדיק צו דער גאַליאַרקע“ און איבערחזרנדיק די
נאַרישע מעשיות פון אומוויסנדיקע וויבער, אז ער, דער גראַסערי-
מאַן, ימח שמו! פאַראורזאַכט דעם יקרות . . .

(למען האמת מוז געזאָגט ווערן, אז אין די לעצטע צייטן האָבן
די יידישע צייטונגען געענדרעט זייער טאַקטיק און געוואָרן פּריינר-
לעך צו די יידישע גראַסערילייט: זיי דרוקן באַריכטן וועגן דער טע-
טיקייט פון די גראַסערילייטס אָרגאַניזאַציעס א. א. וואָס איז אַנב-
אורחא אויך אַ גוטע סגולה צו קריגן רעקלאַמעס פון שפּייזפאַבריי-
קאַנטן . . .).

אין צייט פון דער וועלט־מלחמה איז דער רעדאַקטאָר פון „וועג-
ווייזער“ באַשטימט געוואָרן דער אָפיציעלער פּאַרטערטער פון דעם
פאַך אין אייניקע קאָמיטעטן פון דער פּעדעראַלער שפּייזאַדמיניס-
טראַציע אונטער עקס־פּרעזידענט הוואווער (וועלכער זייענדיק דער
האַנדל־מיניסטער פּלעגט פון צייט־צו־צייט דרוקן זיינע צושריפטן
אין דעם „וועגווייזער“).

צו דער געלעגנהייט פון דעם „וועגווייזערס“ יוביליי אין יאָר
1916 האָט פּרעזידענט וואוודראָו ווילסאָן צוגעשיקט דעם רעדאַקטאָר
פון „וועגווייזער“ אַ לאַנגע טעלעגראַמע, לויבנדיק זיין אויפמלערנדיקע
נוצלעכע אַרבעט צווישן די גראַסערילייט.

פאַרויסזעענדיק די געפאַר מצד די „קייטן־קראַמען, וואָס זענען
דאַמאָלסט געווען אַ זעלטנהייט אויף דער יידישער גאַס, האָט דער
„וועגווייזער“ פּראָפּאַגאַנדירט פאַר דער עטאַבלירונג פון קאַפּאַפּעראַ-
טיווע גרופּן צווישן די יידישע גראַסערילייט.

די רעדאַקציע האָט אויך צוגעצויגן אַ רייע פּראָמינענטע פּערזאָן-
נען, וואָס האָבן גרויסע פּאַרדינסטן פאַר דער גראַסערי־באַוועגונג.
צווישן זיי זענען געווען: לואי מאַרשאַל, דר מאַנגעס (דאַמאָלט פּרע-
זידענט פון ניו יאָרקער יידישער קהילה), רבי דר. ב. דראַכמאַן; קאַני-
גרעסלייט: סיגל, דיקשטיין, און אַנדערע; געזונטהייט־קאָמישאַנערס

ס. קאָפּלאַנד (איצט יו. עס. סענאַטאָר), „סופרים קאָרט“ ריכטער לוי-
 אים, ריכטער יעקב שמראַל; דר. הענרי מאַסקאוויץ (ערשטער קאָמי-
 שאַנער פון די ניו יאָרקער שטאַטישע עפנטלעכע מערק, וואָס האָט זיך
 באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זיינע אַרבעטן פאַר די אָרגאַניזירטע
 יידישע גראַסערילייט אין דעם צוקער-מאַנגל, אין מלחמה צייטן), בן-
 הרב נייטן ד. שאַפּיראָ, עקס אַסעמבלימאַן און פרעזידענט פון דער
 ברוקלינער יידישער צדקה-פּעדעראַציע, (א באַוואוסטער ברוקלינער
 אַדוואַקאַט), ה. ה. דזשאָונס, געוועזענער געהילף פון דזשאַן מיטשעל,
 פאַרזיצער (אין שטאַט ניו יאָרק) פון דער פּעדעראַלער שפּייז-אַדמי-
 ניסטראַציע, יוסף סאַקאַלאָף, ערן-פרעזידענט פון דער (יידישער)
 „גרייטער ניו יאָרק האַלסייל גראַסערס אַסס'ן“, הערי ט. טהוירדשוועל,
 אַדוואַקאַט און ענגלישער שריפטשטעלער, דזשאַן וואָלש, געוועזענער
 פינאַנציר-עדאַקטאָר פון דער אַמאַליקער „ניו יאָרק וואָרלד“, אוירווינג
 טיבאַשוויק, שפּייז-„בראַקער“, און אַנדערע.

3. די „שפּייז-צייטונג“.

געגרינדעט אין יאָר 1923 ווי אַ וועכנטלעכע צייטונג, אין יידיש
 און ענגליש, אונטערן נאָמען „דער שפּייז-זשורנאַל“ ביז יאָר 1924,
 ווען דער נאָמען איז געענדערט געוואָרן אויף די „טעגלעכע שפּייז-
 צייטונג“, וואָס איז פאַרבליבן ביז איצט. די צייטונג פלעגט דאַן
 דערשיינען 5 מאַל אַ וואָך (אַ חוץ שבתים און יום-טובים).

אין יאָר 1927 איז די צייטונג איבערגענומען געוואָרן פון דעם
 ניט-לאַנג פאַרשטאַרבענעם הערמאַן ל. וויינער, דעם באַקאַנטן ציי-
 טונג-מאַן, פּיאַנער אויפן געביט פון רעקלאַמע-אַגענטורן, וואָס האָט
 די „שפּייז צייטונג“ פאַרבעסערט און פאַרנרעסערט אויף אַ געהויבע-
 נעם מאַסשטאַב מיט אַ גרויסן רעדאַקציע-פּערסאָנאַל און געשעפּט-
 אַנגעשטעלטע.

די רעדאַקטאָרן זענען, אין כראָנאָלאָגישער אָרדנונג, געווען א.
 ל. אַראָנאָוו, ג. ה. גאָרוויץ — פון יאָר 1926 ביז 1933; א. גאָלד-
 בערג, מיטדערעדאַקטאָר און רעדאַקטאָר פון דער ענגלישער אָפּטיילונג
 — פון 1930 ביז 1932 — דר. מרדכי נץ, ז. שוסטער, י. מ. לעוויץ
 טאָו, מ. ה. פעטיץ, פאַרוואַלטונג-רעדאַקטאָר, און דר. ה. פראַנק,
 מיטדערעדאַקטאָר. (אין דער צייטונג האָבן אויך מיטגעאַרבעט: אָסיפ
 דימאָוו, י. קיסיץ און אַנדערע באַקאַנטע יידישע שרייבער). איר
 טיראַזש איז געווען 2,200 — 3,200.

א. גאלדבערג

די „שפייוז-צייטונג“ האָט געדרוקט ניים און אינפאָרמאַציעס פון דער שפייוז און גראָסערי וועלט; אַ מאַרק-„פּוֹלס“ און פּריזיקוראַנט, אַלגעמיינע אַרטיקלען פון אינטערעס פאַר דעם יידישן „גראָסערי-און דעירי“־מאַן.

די צייטונג איז לכתחילה געווען דער אָפיציעלער אָרגאַן פון דער „יידישער גראָסערס אַסס'ן פון גרייטער ניו יאָרק“ און אירע פּיליאַן. שפעטער איז זי געוואָרן, אַזוי צו זאָגן, דער „אומאַפיציעל-אָפיציעל-לער“ אָרגאַן פון די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס.

ה. 5. וויינער האָט אין משך פון די יאָרן 1931-27 פאַקטיש פּיר-נאַנסירט די צענטראַלע קערפערשאַפט — די „יידישע גראָסערס אַסס'ן“.

אין יאָר 1931 האָט די „שפייוז-צייטונג“ געהאַלפן גרינדן דעם „דעירי פּראָדוקטס, אינק.“, קאָאָפּעראַטיוו פון דער אַסאַציאַציע. אַבער צוליב מיינונג-פאַרשיידנקייטן צווישן דעם געשעפּט-פאַרוואַל-טער פון דער „שפּי-צייט“ (דעם איצט שוין אויך פאַרשטאַרבנעם ס. נ. הורוויץ) פון איין זייט, דעם הויפּט-פירער פון דעם קאָאָפּע-ראַטיוו (דעם אַנגאַנאַם ב. בראַוז), פון דער צווייטער, און דער גראָס-סערס פירערשאַפט, פון דער דריטער זייט, האָט זיך דער קאָאָפּעראַ-טיוו אויפגעצויגן, און די גראָסערילייטס אַסאַציאַציעס האָבן זיך אָפּ-ציעל צוריקגעצויגן פון דער „שפייוז-צייטונג“.

זינט יאָר 1933 איז די צייטונג אַרויס 3 מאָל אַ וואָך: 2 מאָל אין יידיש און ענגליש, און איין מאָל בלויז אין ענגליש. אַלס רע-זולטאַט פון דעם פּלוצלינג טויט פון פ. 5. וויינער, איז די „שפייוז-צייטונג“ אונטערגעגאַנגען אין אַקטאָבער 1936.

4. דער יידישער „רייטיל שפייוז-הענדלער“.

געגרינדעט אין יאָר 1927 ווי אַ יידישע חודש-שריפט, זיך גע-דרוקט ביז יאָר 1928. רעדאַקטירט געוואָרן פון אַ קאַלעגיע גראָסע-רייטיל אַסס'ן-טוערס; א. גאלדבערג איז געווען דער לייט-אַרטיקל שרייבער. טיראַזש גרום 1200.

5. דער „יידישער גראָסערימאַן“.

די דאָזיקע צייטונג איז פון יאָר 1923 ביז 1925 אַרויסגעגעבן געוואָרן הויפּטזעכלעך אין די אינטערעסן פון די פירמעס, וואָס האָבן זיך רעקלאַמירט אין „פאַרווערטס“ — פון דעם געשעפּט-דעפּאַרט-

מענט פון דעם יידישן „פאָרווערטס“ ווי אַ חודש־אויסגאבע. די רעדאַקטאָרן זענען געווען די באַקאַנטע יידישע שרייבער: לאַנדוי און זאָלאָוויץ. דער טיראַזש איז געווען אַ 10—11 טויזנט (די צייטונג פלעגט געשיקט ווערן אומזיסט צו די גראַסערייליט).

אין יאָר 1925 האָט די צייטונג איבערגענומען די צווייטע צענט־ראַלע קערפערשאַפט, „די גרייטער ניו יאָרק פראַטעסטיוו גראַסערס און דעירימענס אַסס'ן“. אונטער דער רעדאַקציע פון א. גאַלדבערג (1926 — 1930).

דער „איד. גראַס.“ איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מאָדערנער אויפסלערנדיקער צייטונג, ביז יאָר 1928 ווי אַ וואַכנבלאַט, דערנאָך ביז 1929, ווי אַ טעגלעכע, און פון 1929 ביז 1931, צוריק אַ וועכנט־לעכע, מיט אַ טיראַזש פון אַ פאַר טויזנט. דער „איד. גראַסער“ איז אויפגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1931.

די אַנדערע רעדאַקטאָרן — אין כראָנאָלאָגישער אָרדנונג — זענען געווען: דר. צבי כהן, ז. וויינפער, נפתלי גראַס און ב. שילמאַן.

6. דער „אינדעפענדענט גראַסערימאַן“.

אין יאָר 1931 האָט טש. אַקערמאַן (געוועזענער פרעזידענט פון דער „גרייטער ניו יאָרק פראַטעסטיוו גראַסערס אַסס'ן“ און עס־פאַרוואַלטער פון „איד. גראַס.“), געגרינדעט דעם „אינדעפענדענט גראַסערימאַן“ ווי אַ וועכנטלעכן יידיש־ענגלישן פאך־אַרנאַן, וואָס ער איז פאַרבליבן ביז היינטיקן טאָג.

די רעדאַקטאָרן זענען געווען, פון יאָר 1931 ביז איצט; ב. שילמאַן (יידיש), פ. שוואַרצמאַן (ענגליש).

אין 1936 איז דער רעדאַקטאָר פון דער ענגלישער אָפטיילונג מאַרק גאַלדבערג־גילבערט (א זון פון א. גאַלדבערג). דער טיראַזש איז 4-5 טויזנט.

די הויפּט־טעטיקייט־ספּערע פון דעם „אינדעפ. גראַס.“ איז אין די בראַנסס, וואו עס געפינט זיך די צענטראַלע קערפערשאַפט „יוניי־טעד אינדעפענדענט ריטייל גראַסערס ענד פוד דילעַרס אַסס'ן, אינס.“ און אַ צאָל פאַרבינדעטע לאַקאַלע גראַסערס אַסאַציאַציעס, אין די בראַנסס און אויך אין ברוקלין, פון וועלכע די דאָזיקע צייטונג איז דער אָפּיציעלער אָרנאַן.

דער „אינדעפ. גראַסער.“ איז די „רייכסטע“ פון אַלע ניו יאָר־קער יידישע גראַסערי־צייטשריפטן אין דעם פּרט פון רעקלאַמע־הכנסה.

א. גאלדבערג

א חוץ די געוויינלעכע פאך-ארטיקלען, ניסן, פרייז-ליסטעס א.א.וו., גיט די צייטונג אפ פיל אַרט פאר באריכטן מכוח דער טעטיקייט פון די פאך-אסאציאציעס, וואָס זי רעפרעזענטירט, און פאר פראָפאגאנדע צו פארבעסערן דעם מצב פון די גראַסעריילייט.

7. „גראַסערס בולעטיין“.

דערשינען אין יאָר 1933 ווי אַ יידיש-ענגלישע חודש-אויסגאַבע, איז אַרויסגעגאַנגען מיט הפסקות ביז יאָר 1936, ווען די צייטונג איז דאָ ניט לאַנג אָפגעשטעלט געוואָרן. געווען הויפטזעכלעך דער אָפּי-ציעלער אָרגאַן פון דער „בראַנזווילער אידישער גראַסערס אַסס'ן“. טיראַזש 1000; רעדאַקטירט געווען פון אַ קאַלעגיע. לעצטנס ווי דער אָנגעהויבן דערשיינען.

8. די „גראַסערס שטימע“.

דערשינען אין יאָר 1933 ווי אַ יידיש-ענגלישער מאַנאַטלעכער זשורנאַל און אָפּיציעלער אָרגאַן פון דער „אידישער גראַסערס אַסס'ן“. רעדאַקטירט געווען פון אַ קאַלעגיע. אין יאָר 1934 נאָך אַן הפסקה איבערגענומען געוואָרן פון דער „וויליאַמסבורג פוד מוירטשענטס אַסס'ן“. פון דעצעמבער 1934 ביז מערץ 1936 רעדאַקטירט גע-וואָרן פון א. גאלדבערג, ווען די צייטונג האָט זיך „פאַרשמאַלצן“ מיט אַ נייעם זשורנאַל. טיראַזש אַרום 800.

9. דעם „גראַסערימאַנס פריינט“.

דערשינען אין יאָר 1934 ווי אַ מאַנאַטלעכער יידיש-ענגלישער זשורנאַל, אַרויסגעגעבן פון דער „גראַסערס און דיירימענס אַסס'ן“ פון איסט ניו יאָרק“. פון אַפּריל 1935 ביז מערץ 1936. רעדאַק-טירט געוואָרן פון א. גאלדבערג, ווען דער זשורנאַל האָט זיך אויך „פאַרשמאַלצן“ מיט דעם אויבנדערמאַנטן נייעם זשורנאַל. טיראַזש אַרום 500.

10. דער „גראַסערימאַנס קאָנסיליאַר“ (ראַטגעבער).

דערשינען אין יאָר 1936 (נאָכפאלגער פון „גראַס. שטימע“, און „גראַסערימאַנס פריינט“) ווי אַ חודש-זשורנאַל, אין יידיש און ענג-ליש, אַרויסגעגעבן פון זעקס אַסאציאציעס פון גראַסעריילייט, וואָס

האָבן זיך פאַרייניקט אונטער דעם נאָמען „דער ריטייל גראָסערס קאונסיל פון ברוקלין“. רעדאַקטאָר א. גאַלדבערג. מיראַזש 1200-1000. אין אָקטאָבער, 1936 אויפגעגעבן געוואָרן, אפטרעטנדיק דעם אָרט פאַר אַ נייער טעגלעכער צייטונג.

אַ חוץ די דערמאָנטע צייטונגען און זשורנאַלן זענען דערשינען אַ צאָל פאך־צייטשריפטן אין ניו יאָרק, אין דעם גראָסערי־פאַך, וואָס האָבן עקזיסטירט אַ קורצע צייט. די וויכטיקסטע פון זיי זענען גע־ווען:

11. דער „יידישער ביזנעס רעקאָרד“.

רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן פון סעמועל מייסאָן,

12. די „יידישע שפייזגאַזעט“,

אַרויסגעגעבן פון דעם פאַרשטאַרבענעם יחזקל שרהאַן, רעדאַקטירט פון א. גאַלדבערג,

13. דער „מאָדערנער שפייז־מוחר“,

רעדאַקטירט פון לעאָן סאווידזש, טרייד־און־פאַרוואַלטונג רע־דאַקטאָר א. גאַלדבערג,

14. דער „אַמעריקאַנער ביזנעסמאַן“,

אַ חודש־זשורנאַל פאַר אלע יידישע שפייז־פאַכן, רעדאַקטירט פון א. גאַלדבערג;

15. „די יידישע שפייז־הענדלערס וואַכנבלאַט“,

אַרויסגעגעבן פון דער „ריטייל גראָסערס פעדעראַציע, איגס.“ רעדאַקטאָר א. גאַלדבערג.

16. אַ נייער טיפּ שפייז־פאַך צייטשריפט.

צו דער „משפּחה“ פון יידישע פעריאָדישע שריפטן אין דעם שפייז־פאַך קומט איצט צו אַ נייער מיטגליד. די „מאָרגן־פרייהייט“ פירט אין אַ „פיטשור“, אַ „שפייז און גראָסערי טריידס“ פולע 8 שפאַלטיקע זייטן. דער דאָזיקער נייער „פרייהייט“־„פיטשור“ ווערט

א. גאלדבערג

אױועקענשטעלט אויף אַ ברייטן מאַסשטאַב ד. ה. די צייטונג װעט צושיקט װערן אין אַלע שטעט, װאָו עס געפינען זיך יידישע שפּיז-הענדלער, — און װאָו געפינען זײ זיך דען ניט? — און װעט שפּע-טער אויך באַדינען די אינטערעסן פון די אַנדערע דיװיזיעס, אָדער צװײגן, אין דער שפּײז-אינדוסטריע. אָט-די אָפּטיילונג װערט רעדאַקט-טירט פון א. גאלדבערג.

17. „דער יידישער ביזנעסמאַן“.

(דערשינען אין יאָר 1924 עקזיסטירט נאָך). דאָס איז אַ שײ-נער אינהאַלטסרייכער, גרויסער חודש-זשורנאַל, אין יידיש און ענג-ליש, דער אָפּיציעלער אָרגאַן פון די פאַרייניקטע יידישע גראַסעריילייט פון קאַליפּאָרניע דערשיינט אין לאַס-אַנדזשעלעס. אַ חוץ דעם גע-װײנלעכן לײען-מאַטעריאַל פון אַ מאַדערנער פאַר-צײטשריפט איז דאָרט פאַראַן אַ ספּעציעלע „פרויען אָפּטיילונג“ און אַ זײט פאַר דער יוגנט אָנגעפירט פון דער „יאָנג דזשװאַיש מערשטענטס ליג“. דער רעדאַקטאָר איז ב. ל. געראַן. טיראַזש — אומבאַקאַנט.

18. „דער יידישער שפּײז-מוהר“.

אויך אַ שײנער אינהאַלטסרייכער מאַנאַטלעכער יידיש-ענגלישער זשורנאַל; װערט געדרוקט אין שיקאַגע, און איז דער אָפּיציעלער אָר-גאַן פון די „אינדעפענדענט ריטייל גראַסערס אַסס'נס“ פון דער „רי-טייל דעליקאַטעסן אינדוסטריע“ און פון דער „איטרעפּ. דעליקאַטעסן אַסס'ן“ פון שיקאַגע. האָט אויך אַ ספּעציעלע דעטראַקטער אָפּטייל-לונג. געגרינדעט אין יאָר 1932. רעדאַקטאָר — נחמן דרודוב. טיראַזש — אומבאַקאַנט.

19. „די יידישע בעקערס שטימע“.

דערשינען אין יאָר 1914 זײ „דער פאַרמיטלער“, איצטיקער נאָמען זינט יאָר 1926—„די יידישע בעקערס שטימע“. דאָס איז אַ גרויסער װעכנטלעכער זשורנאַל אָנגעפיקעוועט מיט גרויסע פעטע רע-קלאַמעס. װערט געדרוקט אין די אינטערעסן פון די יידישע בעקע-ריי-אייגנטימער אין אַמעריקע און קאַנאַדאַ און איז פאַרבונדן מיט דער „ספּעשלטי בייקערי אונערס אָװ אַמעריקאַ“. װערט געדרוקט אין יידיש און ענגליש. יידישע רעדאַקטאָרן — אין בראַנאַל-אַגישער

אָרדנונג: י. קירשנבאָוס, צ. ה. רובינשטיין, נ. ה. גאָרווין, מ. דאָנ
ציס, און א. זלאָטיץ. טיראָזש אַרום 1200.

20. דער „בוטשער זשורנאַל“.

צושרשט דערשינען אין יאָר 1914 אונטער דער רעדאַקציע פון
דעם איצט שוין פאַרשטאַרבנעם זשורנאַליסט און אַדוואָקאַט נייטן
זווירין. די נאַכפּאָלגנדיקע רעדאַקטאָרן זענען געווען: מ. שוואַרץ
און ג. גאָרווין. אין עטלעכע יאָר אַרום איז דער זשורנאַל אונטער-
געגאַנגען.

21. „בוטשער זשורנאַל און עופות מאַגאַזין“.

אין יאָר 1920 איז דער „בוטשער זשורנאַל“ ווידער דערשינען
און איז שפּעטער אויך אונטערגעגאַנגען.

**22. „די שטימע פון דער כשרער פלייש און עופות אינדוסטריע“
(ניו יאָרק)**

דער דאָזיקער וועכנטלעכער (נייער) יידיש-ענגלישער חודש-זשור-
נאַל מיט דעם גלות-לאַנגן נאָמען איז דערשינען אין יאָר 1935 אין די
אינטערעסן פון דער פּעדעראַציע פון יידישע קצבים. ווערט רעדאַק-
טירט פון אַ קאָלעגיע. טיראָזש 2000-3000. (עקזיסטירט).

23. „מגן דוד דעליקאַטעסן זשורנאַל“.

דערשינען אין יאָר 1930. (עקזיסטירט). דאָס איז אַן אינטע-
רעסאַנטער גוט-רעדאַקטירטער חודש-זשורנאַל, אין יידיש און ענג-
ליש. אַרויסגעגעבן אין ניו יאָרק, אין די אינטערעסן פון די יידישע
דעליקאַטעסן-הענדלער און זייערע אָרגאַניזאַציעס. ווערט רעדאַק-
טירט פון אַ קאָלעגיע. טיראָזש 1000-1200.

**24. „דער אַפעטייזער“
(ניו יאָרק)**

דערשינען אין יאָר 1932 ווי אַ מאַגאַטלעכער יידיש-ענגלישער
זשורנאַל אין דעם סטיל פון דעם „מגן דוד דעליקאַטעסן זשורנאַל“.
געווען געדרוקט אין די אינטערעסן פון דעם יידישן „אַפעטייזער“

א. גאלדבערג

און נים-קראָמען אייגנטימער. און פון זייער צענטראַלער אָרגאַניזאַציע פון זעלבדיקן נאָמען. האָט עקזיסטירט 14 חדשים. רעדאַקטירט פון אַ קאַלעניע. (טיראַזש אומבאַקאַנט).

25. „דער נאַכבאַרשאַפט סטיישאַנער“
(ניו יאָרק)

געגרינדעט אין יאָר 1931 ווי אַ יידיש-ענגלישער חודש-זשורנאַל אין די אינטערעסן פון יידישע איינצל-האַנדל סוחרים אין דעם שרייב-מאַטעריאַלן, קאָנדיטאָריי און טאַבאַק-פאַך. דער זשורנאַל איז דער אָפּיציעלער אָרגאַן פון דער „סינאַר און סטיישאַנערי מערמשענסס פּעדעריישאַן, אינק.“. דער רעדאַקטאָר איז ז. וויינפּער. טיראַזש — אומבאַקאַנט. (עקזיסטירט).

26. דער „טרייב-באָראַ בולעטין“
(ניו יאָרק)

דערשינען אין יאָר 1934 (גייט נאָך אַרויס) ווי אַ מאָנאַטלעכער פּאַך-זשורנאַל אין יידיש און ענגליש, אין די אינטערעסן פון דער „טרייב-באָראַ טאַבעקאָ, סטיישאַנערי און קענדי אַסס'ן“. (רעדאַקטאָר און טיראַזש אומבאַקאַנט).

27. דער „קענדי סטאַרקויפּער“.

אַ יידישער חודש-זשורנאַל, אָפּיציעלער אָרגאַן פון דער „מעטראָ-פּאַליטאָן סטיישאַנערי און טאַבעקאָ ריטיילערס אַסס'ן“. ווערט אַרויסגעגעבן אין דזשאַמעיקאַ, לאָנג איילאַנד, נ. י. (דער יאָר פון דערשיינונג, נאָמען פון רעדאַקטאָר און טיראַזש — אומבאַקאַנט).

28. „גראַסערי נייעס און טעגלעכע מאַרק-באַריכטן“

28. סוף אָקטאָבער, 1936, האָט אויף דער איניציאַטיווע פון דעם סטאַף פון דער ניו-יאָרק אונטערגעגאַנגענער „שפּייז-צייטונג“, אָנגעהויבן דערשיינען אַ נייע פּאַך-צייטונג מיט דעם נאָמען „גראַסערי נייעס און טעגלעכע מאַרק-באַריכטן“, ווי דער אָפּיציעלער אָרגאַן פון דער צענטראַלער אָרגאַניזאַציע, די „אידישע גראַסערס אַסס'ן פון גרייטער ניו-יאָרק, אינק.“. דער רעדאַקטאָר איז א. גאלדבערג.

אין משך פון פיל יאָרן ניבן דאָס רוב אַסאַציאַציעס פון יידישע גראַסעריילייט אַרויס יאָרביכער. די סאַמע ערשטע פון אַטדי פע-ריאָדישע שריפטן איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון דער „וויליאַמסבורג גער יידישער גראַסערס אַסס'ן" אין יאָר 1911 אונטער דער רעדאַקציע פון א. גאַלדבערג, פון דער יידישער „בראָנס גראַסערס אַסס'ן", אין יאָר 1928, רעדאַקטירט פון א. גאַלדבערג, פון דער „גרייטער ניו יאָרק פראַטעקטיוו גראַסערס אַסס'ן" אין יאָר 1925, אויך אונטער דער רעדאַקציע פון א. גאַלדבערג, פון דער „איסט ניו יאָרק גראַסערס אַסס'ן" — יעדן יאָר זינט 1928, אונטער דער רעדאַקציע, על פי רוב, פון א. גאַלדבערג; פון דער „קראון הייטס און פלעטבוש גראַסערס אַסס'ן אין די יאָרן 1935 און 1936, רעדאַקטירט פון א. גאַלדבערג; פון דער „וויליאַמסבורגער פוד מוניטשענס אַסס'ן" — עטלעכע יאָרביכער אין לעצטע יאָרן; פון דער „בושוויק-ברוקלין סאָפּעראַטיוו גראַסערס אַסס'ן" — אין די יאָרן 1934 און 1936 (דער יאָרבוך פון יאָר 1934 איז געווען אַ ספּעציעלע יוביליי-אויסגאַבע צו פּיערן דעם 25-יאָריקן יוביליי פון רעדאַקטאָר טעטיקייט פון א. גאַלדבערג, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט אַ פּאָר צענדליק יידישע גראַסערס אָרגאַניזאַציעס.

יידישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע

אין דעם ווייטערדיקן וועט זיין די רייד וועגן יידישע פעריאָ-
דישע אויסגאַבעס בלויז אין דער אומאַפהענגיקער ליטע און בלויז
פאַר דער צייט פון איר אומאַפהענגיקייט, ד. ה. בלויז זינט 1919. די
אַרבעט איז געשריבן אין ניו-יאָרק, עס איז ניט געווען די מעגלעכ-
קייט צו האָבן פאַר זיך גענוג מאַטעריאַל. דעריבער איז עס ניט קיין
עכטע ביבליאָגראַפישע אַרבעט. דאָס זענען בלויז מאַטעריאַלן פאַר אַ
ביבליאָגראַפיע.

אפשר איז עס אויך מער ווי בלויז מאַטעריאַל. אויב מען זאָל
פרואוון צונויפשמעלן אַ ביבליאָגראַפיע פון די פעריאָדישע אויס-
גאַבעס אין ליטע און דערביי פאַרזען די ספּעציעלע באַדינגונגען פאַר
דער פרעסע, קען מען אפשר פאַרבלאַנדזשען אין דעם שלל „איינמאַלי-
קע אויסגאַבעס“, וואָס זענען אין דער אמתן המשכים פון פעריאָדישע
אויסגאַבעס, אָדער אפילו פון לכתחילה פאַרמאַסקירטע פעריאָדישע
אויסגאַבעס. איז נויטיק צו פאַרהיטן דעם צוקונפטיקן ביבליאָגראַף
פון גרייזן.

דאָ ווערט אויך געפרואווט צו געבן קורצע כאַראַקטעריסטיקעס
פון די אויסגאַבעס. אויך אַ געוויסע אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק פון
דער יידישער פרעסע אין דעם קליינעם ליטע-לאַנד.

דאָ זענען מעגלעך זייער פיל ניט-פינקטלעכקייטן אין דאַטעס.
מען קען ניט שטענדיק בויען אויפן זכרון. אין קאָזונע אָדער אפשר
אויך אין ווילנע, וואו עס איז דאָ דער אַרכיוו פון וויסנשאַפטלעכן
אינסטיטוט, וואָלט מען געקענט זיין פיל פינקטלעכער. דאָרטן וואו
דער זכרון קען אפשר פאַרפירן האָט דער צונויפשמעלער פון דער
רשימה שטענדיק באַוואָרנט מיט בפירושע אָנווייזונגען, אַז עס איז
מעגלעך אַ טעות אָדער אַן אומפינקטלעכקייט.

א. טאַגצייטונגען

ה ק ד מ ה

איצט, אין סעפטעמבער 1936, גייען אַרויס אין ליטע מיט אַ
יידישער באַפעלקערונג פון אַן ערך 170 טויזנט, מיט דער גרעסטער

יידישער שטאַט קאָוונע, וואָס האָט סך-הכל מעלעכע און דרייסיק טויזנט יידן — גאַטצע זעקס טעגלעכע צייטונגען!

ווי איז דאָס מעגלעך? איין דערקלערונג איז די גוואַלדיקע אַרעמקייט. דער בודזשעט פון אַ צייטונג איז אזוי קליין, די וואָס לעבן פון דער צייטונג באַנגונג זיך מיט אזוי ווייניק, אַז אַ צייטונג „באַצאָלט זיך“ ווען זי האָט אַ צירקולאַציע פון 2000-2500 עקזעמפּלאַרן, אַביסל אַנאַנסן וועגן טויטפּאַלן און שמחות און פון צייט צו צייט אויך אַביסל געשעפטלעכע אַנאַנסן. אָבער חוץ דער אַרעמקייט, וואָס מיט איר וואַקסן איז אויך געוואַקסן די צאָל יידישע צייטונגען, איז דאָ נאָך אַ סיבה.

די פּרעסע אין ליטע איז נישט קיין ענין פון געשעפט. די טאַג-בלעטער אין ליטע זענען אויך ניט קיין רעזולטאַט פון דעם, וואָס עס זענען דאָ זשורנאַליסטן און זעצער, וואָס ווילן עסן. זיי שטאַמען פון דעם דראַנג, וואָס איז נאַטירלעך פאַר יעדער ריכטונג און פאַרטיי, צו האָבן אַן „אייגענע פּרעסע“. יעדע נייע צייטונג, וואָס האָט אַנ-געהויבן צו דערשיינען אין קאָוונע, איז אַלעמאַל געווען אַ צייטונג פון אַ פאַרטיי אָדער אַ גרופע אָדער אַ ריכטונג, וואָס האָט פּריער קיין צייט טונג ניט פאַרמאָגט אָדער וואָס איז פּריער בכלל ניט געווען געבאָרן. יעדע „אַנשטענדיקע“ ריכטונג אין דעם רעגנבויען פון אונדזער פּאָליטישן לעבן מוז זיך האָבן איר טאַגצייטונג. די אַרעמקייט דערלויבט אַזאַ מין לוקסוס, וואָס בעסערע אַרבעטס-באַדינגונגען און אַ העכערער שטייגער לעבן וואַלטן עס געמאַכט פאַר ניט מעגלעך.

די יידישע פּרעסע אין ליטע האָט איבער איר פאַרטייאישן מהות ניט געקענט זיך אַרויפאַרבעטן צו דער מדרגה פון איינעם אָדער צוויי גרויסע טאַגבלעטער. דערפאַר אָבער איז זי באַוואָרנט געוואָרן פון דער יאַגעניש נאָך לייענער, וואָס ברענגט ביי אונדזער נידעריקן קול-טורניוואָ צו דעם וואָס מען רופט אַן שונד, צו דעם וואָס מען רופט געלע פּרעסע. די יידישע פּרעסע אין ליטע, חוץ קליינע און צופע-ליקע אויסנאַמען, האָט קיינמאַל ניט געוואוסט פון פאַרקויפּלעכקייט. זי האָט אויך קיינמאַל ניט געמאַכט יענעם ווילדן געמיש פון אַבסאַ-לוט קעגנזעצלעכע שטאַנדפּונקטן, וואָס מען קען טרעפן אין טאַגבלע-טער, וועלכע ווערן אַרויסגעגעבן ווי געשעפטלעכע אונטערנעמונגען פון פּערזאָנען אָדער גרופעס.

אין דער יידישער פּרעסע פון ליטע האָט דאָס ריין-פּערזענלעכע אויך קיינמאַל ניט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע. עס זענען געווען גענוג

פּערזענלעכע קאַמפּן און פּערזענלעכע אָנפּאַלן, אָבער אַלעמאַל זענען זיי אויסן געווען אַ געזעלשאַפּטלעכן קאַמפּ. נײַט געקוקט אויף דעם, וואָס מען קען געפּינען פּיל קאַמישע שטריכן אין אזאַ צעפּיצלטער און פּילצאַליקער פּרעסע; נײַט געקוקט אויף דעם, וואָס די ייִדישע פּרעסע אין אזאַ קליינעם פּונקט האָט זעלטן-ווען זיך געקענט דערהייבן איבער אַ נאַטירלעכן פּראָווינציאַל ליזם, האָט זי דאָך די דערמאַנטע מעלות פּון אן אויסגעשפּראַכענעם און פּאַרהעלטעניש-מאַסיק ריינעם געזעלשאַפּטלעכן פּרצופּ און פּון פּרינציפּיעלער אויסגעהאַלטנקייט.

1. „די אידישע שטימע“.

אזוי הייסט די עלטסטע טעגלעכע ייִדישע צייטונג אין ליטע. זי דערשיינט שוין דאָס 18טע יאָר, האָט שוין אַן ערך 5500 נומערן. זי איז געווען די ערשטע ייִדישע צייטונג אין ליטע, זי האָט אַריבער-געלעבט אַ ריי צייטונגען, וואָס זענען פּאַרשניטן געוואָרן אין זייערע יונגע טעג, און זי איז אַפּנים אויך איצט די סאַמע פּאַרשפּרייטע טאַגצייטונג.

די „אידישע שטימע“ ווערט אַרויסגעגעבן פּון דער אַלגעמיינ-ציוניסטישער אָרנאַניזאַציע אין ליטע. יאָרנלאַנג האָט דאָס דאָזיקע בלאַט פּאַרטראָטן די גאַנצע ציוניסטישע באַוועגונג מיט אַלע אירע פּראַקציעס. אפּילו ווען די צעירי-ציון און די ציוניסטן-סאַציאַליסטן האָבן געהאַט זייער וועכנטלעכן פּאַרטיי-זשורנאַל, איז דאָך די „אידי-שע שטימע“ געווען פּאַקטיש אויך זייער טעגלעכער פּאַרום. ערשט מיט דעם פּונאַנדערוואַקסן זיך פּון דער ציוניסטישער באַוועגונג און מיט דער פּאַרשאַרפּונג פּון די באַציאונגען צווישן די פּראַקציעס אין די יאָרן 1932-1933 איז די „אידישע שטימע“ פּאַרבליבן די צייטונג בלויז פּון די אַלגעמיינע ציוניסטן און פּון יענע ציוניסטישע גרופּן-רונגען (מזרחי, ייִדנשטאַטס-פּאַרטיי), וואָס האָבן נישט געקענט אויפ-בויען זייער אייגענע טאַגבלעטער.

די „אידישע שטימע“ האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין יאָר 1919 (*). איר ערשטע רעדאַגיר-קאַלעגיע איז באַשטאַנען פּון: דר. ב. בערגער, ל. גאַרפּונקל, מ. יאַטקונסקי, דר. מ. סאַלאַווייטשיק. דאָס

(* די „אידישע שטימע“ דערשיינט זינט דעם 21טן יולי 1919 און נײַט 1918, ווי דאָס ווערט אָנגעגעבן אין דער ייִדישער ענציקלאָפּעדיע (באַנד II, זײַט 36).

איז געווען אַ קאָאָליציע צווישן לינקערע און רעכטערע ציוניסטן. זינט אַפּריל 1920 האָט זיך אַלס רעדאַקטאָר אונטערגעשריבן ל. גאַרפּונקל. אָבער אין ניכן איז אויך דר. מ. סאַלאָווייטשיק געוואָרן אַן אַלגעמיי- דער ציוניסט און דער צעירי-ציוניסט ל. גאַרפּונקל האָט בלויז אַ סור- צע צייט אָנגעפירט מיט דער רעדאַקציע. נאָך דעם זענען די רעדאַק- טאָרן פּון דער צייטונג געווען: בעל-מחשבות און י. א. ליוועראָוויטש (איזידאָר לאַזאַר). בעל-מחשבות האָט ניט געקענט זיצן לאַנג אין זיין הימטמאַט קאָוונע. ער איז אויך אפּשר ניט געווען דער פּאַסי- קער רעדאַקטאָר פאַר אַ טעגלעכער צייטונג. צום טייל איז ער אַליין אַוועקגעגאַנגען, צום טיילוּל האָט מען אים געהייסן אַוועקגיין. די אָנפיר- רונג פּון דער צייטונג איז נאָך געלעגן אין פּיל מער אויסגעשפּראַכן פאַרטייאישע הענט: פּון משה קליינמאַן (סוף 1921). ווען משה קליינ- מאַן איז אַריבער קיין לאַנדאָן (1922), איז אַ קורצע צייט געווען דער רעדאַקטאָר פּון דער „אידישער צייטונג“ משה כהן. דער לעצטער איז אָבער געוואָרן דער אַרמיניסטראַטאָר פּון דער צייטונג און נאָך אַ געוויסער צייט פּון קאַלעגיאַלער אָנפירונג מיט דער צייטונג (דר). יעקב ראַבינאָן, ראובן רובינשטיין און אפּשר אויך אַנדרעע, איז זינט 1925 דער איינציקער רעדאַקטאָר פּון דער „אידישער שטימע“ — ראובן רובינשטיין.

במשך פּון 18 יאָר צייט האָט די צייטונג געהאַט אַ נאַטצע ריי מיטאַרבעטער. זי פלעגט זיך שטענדיק באַנוצן מיט אַרטיקלען פּון ציוניסטישע פירער, געדרוקט אין בלעטער פּון אַנדערע לענדער. אויף אַזאַ אופן זענען אומדירעקט אַלע פּראָמינענטע ציוניסטישע שרייבער געווען אירע מיטאַרבעטער. פּון די אַרטיקע איז כדאי צו דערמאַנען: נתן גרינבלאַט, ר. כאַסמאַן, ז. טרויב, ז. שוסטער, דוד כהן, ל. צער- נעם, דר. צ. פּעלדשטיין, דר. ח. נ. שאַפּיראַ, דעם לאַנגיאַריקן רעפּאָר- טער פּון דער צייט זשאַפּער, דעם ניט לאַנג געוואָרענעם מיטאַרבעטער גלאַזמאַן. די צייטונג פלעגט אויך איבערדרוקן, לויט אַן אָפּמאַך מיט די מחברים די ראַמאַנען פּון שלום אַש און זלמן שניאור, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין „פּאַרווערטס“.

בכלל גענומען, האָט זיך אין ליטע איינגעשטעלט אַ סיסטעם, אַז מען מעג איבערדרוקן וואָס מען וויל און פּון וועמען מען וויל. דער דאָזיקער כלל איז גילטיק אַבסאָלוט פאַר אַלע יידישע צייטונגען. זעלטן-ווען אַ צייטונג האָט כאַמת אַ דערלויבעניש פּון אַ מחבר איר בערצודרוקן זיין אַרבעט. די לעצטע יאָרן, למשל, ווען די צאָל ציי- טונגען האָט קיין עין הרע גענומען וואַקסן, איז דאָס איבערדרוקן

פון דער פרעמד פארוואנדלט געוואָרן אין אַ וואַסכאַנאַליע. ביים איבערדרוקן איז מען ניט שמענדיק אָנשמענדיק און עס טרעפן זיך פאַלן, אז אין דער ליטע דרוקט מען איבער, מאַכנדיק ניט נאָר קיצורים נאָר, „אויסבעסערונגען“. ס'טרעפט זיך אָפט, אז קאָנקור- רירנדיקע צייטונגען דרוקן איבער די זעלביקע אַרטיקלען. און דאָך באַקומען זיך נישט די זעלביקע אַרטיקלען. אזוי, למשל, האָבן די „אידישע שטימע“ און „פּאָלקסבלאַט“ אין 1934 איבערגעדרוקט בן-ציון גאָלדבערגס אַרטיקלען וועגן רוסלאַנד, אָבער די „אידישע שטימע“ פלעגט דורכלאָזן אַלע ערטער וואו אין די אַרטיקלען פלעגן זיין מיטטיילונגען און אָפּשאַצונגען צו פריינדלעכע פּאַרן ראַטן- פּאַרבאַנד, לויט דער איינשמעלונג פון דעם ציוניסטישן אָפיצאַן.

איבער דער סיסטעם פון איבערדרוקן קען זיך באַקומען, אז אין יעדער יידישער צייטונג פון ליטע זאָל דער צוקונפטיקער ביבליאָ- גראַף געפינען כל המינים נעמען פון שרייבער אין אַלע לענדער. אזוי ווי אַ העלפט פון דער צייטונג פלעגט די „אידישע שטימע“ יאָרנלאַנג באַקומען פון ריגע, לויט אַן אָפּמאַך מיט די אַרויסגעבער פון ריגער, „פּרימאָרגן“, און אזוי ווי „פּרימאָרגן“ פלעגט כסדר און סיסטעמאַטיש איבערדרוקן פון אַלע צייטונגען, אָן אונטערשייד פון ריכטונג, קענט איר אין דעם קאָמפּלעקט פון דער „אידישער שטימע“ טרעפן פעלעטאָנען אפילו פון ברוך שעפנער, דעם מיטאַרבעטער פון דער בונדישער „פּאָלקסצייטונג“, אויב, פאַרשטייט זיך, די דאָזיקע פעלעטאָנען זענען געווען, פון פאַרטייאישן שטאַנדפונקט, פאַרעווע.

די „אידישע שטימע“ האָט אָנגעהויבן פון גאָר קליין. אפילו קיין פּאַסיקע אותיות זענען ניט געווען און די ערשטע צייט איז זי געווען אַ קליין בלעטל מיט אותיות פון אַ קרבן-מנחה-היסדור. מיט יעדן קאָנקורענט וואָס די צייטונג פלעגט באַקומען איז זי אָבער גע- וואַסן, ווייל די אָרגאַניזאַציע הינטער איר פלעגט זיך יעמאַלט מער אָנשמערענגען, אַריינלייגן אין דער צייטונג מער געלט און זי פאַרבע- סערן טעכניש. די בעסטע יאָרן פאַר דער „אידישער שטימע“ זע- נען געווען פון סוף 1922 ביז אָנהייב 1930. אין פאַרלוף פון איר בער 7 יאָר איז די צייטונג געווען דאָס איינציקע טאָגבלאַט אין ליטע. כאַטש זי איז יעמאַלט געווען אַן ענג-פאַרטייאישע צייטונג און דורכ- געלאָזן דורך איר פאַרטייאישן פּילטער אפילו קליינע כראַניק-נאַטיצן, האָבן דאָך אַלע יידישע ליענער פון ליטע געמוזט אָנקומען צו איר. די אַרויסגעבער פון דער צייטונג האָבן געהאַט די מעגלעכקייט פון די פּראָפּיטן צו געבן צו שטייער דער העברעיסישער תרבות-

יידישע פעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע

באוועגונג. אזוי, למשל, האָט די העברעיִשע גימנאַזיע אין ווילקאָמיר, וועלכע האָט געקעמפט קעגן דער דאָרטיקער יידישער גימנאַזיע, באַקוּר מען סובסודיע פון דער „אידישער שטימע“.

געוויסע צייטן האָט די „אידישע שטימע“ געהאַט ביילאָגעס אויך ניט אין יידיש. אין די אינטערעסן פון דער יידישער פּאָליטיק אין ליטע, ווי עס האָט זי פאַרשטאַנען די יידישע סייס-פּראַקציע, האָט די „אידישע שטימע“ אין 1923 געהאַט אַ פעריאָדישע ביילאָגע אין ליטוויש Musugarsas. אַ לענגערע צייט (1923 — 1924) האָט די „אידישע שטימע“ אַרויסגעגעבן 2 מאָל אַ חודש די פעריאָדישע אויסגאַבע אין העברעיִש „הר ליטאָ“, מיט משה כהן אַלס רעדאַקטאָר. די דאָזיקע אויסגאַבעס האָט דער געצוואונגענער לייענער גע- מוזט לית ברירה זיך איינשאַפן. דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, פאַרטיי- ערט דעם פּרייז פון דער צייטונג, אָבער די מאָנאָפּאָלישטעלונג פון אַן איין-איינציגן טאָגבלאַט אין אַ לאַנד האָט געמאַכט מעגלעך אזאַ אויס- טערלישע דערשיינונג.

די יאָרן 1927, 1928, 1929 זענען געווען עקאָנאָמיש גוטע און דאָס איז געווען די „פּראָספּעריטי“ צייט פאַר דער „אידישער שטימע“. אַ דאַנק די יאָרן פון זיין אַליין אויפן פּלאַץ האָט די „אידישע שטי- מע“ זיך איינגעשאַפט אַ פאַרהעלטענישמעסיק גוטע דרוקעריי מיט זאַיט-מאַשינען און פון 1933 האָט זי אויך אַ ראָטאַציע-מאַשין. אַלע אַנדערע יידישע צייטונגען אין ליטע ווערן געדרוקט אויף פּלאַכ- מאַשינען.

עס איז שוין געווען דערמאָנט וועגן אַן אָפּמאַך צווישן ריגער „פּרימאָרגן“ און קאָוונער „אידישער שטימע“. נאָך אַ פּאָר ווערטער וועגן דעם. דער ריגער „פּרימאָרגן“ איז געווען דאָס איינציק פון די באַלעבאַטים פון דער רוסישער צייטונג „סעוואָדניאַ“. „פּרי- מאָרגן“ האָט זיך געמיט צו זיין גוט פאַר אַלע ריכטונגען. דער אָפּ- מאַך צווישן דער „אידישער שטימע“ און „פּרימאָרגן“ איז באַשטאַ- נען אין דעם, וואָס פון ריגע פּלעגט מען צושיקן קיין קאָוונע פּאַרטיקע 4 זייטן („שטימע“ פּלעגט יעמאָלט האָבן 8 זייטן : 4 געמאַכטע אין קאָוונע, און 4, די מיטלסטע, צוגעשיקטע פון ריגע). לויטן אָפּמאַך האָט דער מאַטעריאַל פאַר די צוגעשיקטע 4 זייטן געדאַרפט זיין אַ כּשרער פון פּאַרטייאַיש-ציוניסטישן שטאַנדפּונקט. דאָך פּלעגט זיך טרעפן אין די צוגעשיקטע זייטן אַן אַרטיקל, וואָס זאָל, למשל, זיין צו גינסטיק פאַר יידיש אָדער פאַר דער יידישער שול. יעמאָלט פּלעגט מען מוזן אין קאָוונע גופאַ פאַרריכטן אזאַ „דורכפאַל“. און דער

ליענער פלעגט באקומען אַנשטאָט 4 זייטן ביילאַנגע נאָר 2, אויב מען פלעגט ניט קענען באַוווּיזן אויסצוזעצן אָן אַנדער מאַטעריאַל. אַנב פלעגט מען אַ געוויסע צייט צושיקן ניט בלוז די מאַטריצן, נאָר שוין די אָפּגעדרוקטע עקזעמפּלאַרן. מחמת דעם דאָזיקן אָפּמאָך פלעגט זייער אָפּט זיך טרעפן, אַז אין לעמלאַנד זאָל מען פאַרשפּרייטן אין פאַרשויה אַ „פּרימאַרגן“, וואָס אויף אַנדערע פּון זיינע זייטן זאָל שטיין דער נאָמען „אידישע שטימע“.

די „אידישע שטימע“ האָט פאַרשטאַנען כמעט אינגאַנצן זיך אויסצוהיטן פּון רדיפות מצד דער מאַכט. ס'איז איר דורכגעגאַנגען גלאַט די תקופה ווען די קריסטלעכע דעמאָקראַטן האָבן רעגירט מיט דער הילף פּון קריגצושטאַנד. און אויך דער איצטיקער „אוּטאָרי-טאַרער“ רעזשים, וואָס רעגירט אין ליטע זינט דעם 17טן דעצעמבער 1926, איז צו איר מילד. בלוז געצויילטע מאָל איז זי באַשטראָפּט געוואָרן. דאָס האָט די צייטונג דערגרייכט אַראַנק איר עלאַסטישקייט אין אַלע ענינים פּון אינערן-פּאָליטיק.

די „אידישע שטימע“ דאַרף באַטראַכטן ווערן ווי די צייטונג פּון דעם סתּם-באַלעבאַטישן יידן פּון ליטע.

2. „היינטיקע ניים“

ווען די „אידישע שטימע“ האָט זיך איינגעשאַפּט אַ ראַטאַציע-מאַשין, האָט זי אָנגעהויבן צו דערשיינען אין דער פּרי (פּריער פלעגט זי דערשיינען בייטאָג) און אין אָונט גענומען אַרויסגעבן אַ צווייטע אויסגאַבע, אָן אָונט-אויסגאַבע, וואָס האָט געהייסן „אידישע שטי-מע“ אָונט-אויסגאַבע. דוכט זיך, כמעט אַ יאָר צייט איז געווען אַזאַ סיסטעם. נאָך דעם איז געקומען אַ קורצער איבעררייס. און פּון דעם 1טן אָקטאָבער 1934 דערשיינט ביי דער „אידישער שטימע“ אַן אָונט-צייטונג מיטן נאָמען „היינטיקע ניים“. די באַלעבאַטים און די מיטאַרבעטער זענען די זעלביקע וואָס אין דער „אידישער שטימע“.

די צייטונג באַשטייט פּון 4 זייטן. זי קאָסט נאָר 10 צענט, בעת די „אידישע שטימע“ קאָסט 25 צענט. ווען די „אידישע שטימע“ איז געווען אין צייטונג האָט זי געקאָסט 50 צענט און שפעטער 40 צענט; ערב יום-טוב פלעגט זי האָבן אַ ספּעציעלן געהעכערטן פּריז, וואָס פלעגט קענען דערגיין ביז 1 ליט. (אין ליט איז אַ זענטל פּון אַ גאַלד-דאָלאַר, אין אַ ליט זענען פאַראַן 100 צענטן). „היינטיקע ניים“ טראַגט אַביסל אָן אַנדער באַראַקטער ווי די „אידישע שטימע“.

זי זוכט שוין מער „פעטע“ זאַכן איבערצודרוקן פון אַמעריקאַנער יידישע צייטונגען. כּבאַ-מעשיות און וויצן ווי אויך דער ראָמאַן, וואָס זי דרוקט איבער, פאַרנעמען דעם הויפּט-אַרט.

מען זאָגט, אַז די אַרויסגעבער מאַכן גוטע געשעפטן מיט די „היינטיקע נייעס“ און אַז דער טיראַזש פון „היינטיקע נייעס“ זאָל זיין גרעסער פאַרן טיראַזש פון דער „אידישער שטימע“, אָבער קיין גע-נעלשאַפטלעכע השפּעה האָט ניט די דאָזיקע אָוונט-צייטונג. חשיבות און אווטאָריטעט האָט נאָר די פּרימאָרגנדיקע „אידישע שטימע“.

3. „פּאָלקסבלאַט“.

אזוי ווי די טאָג-פּרעסע איז „פאַרכאַפט“ געוואָרן פון די ציר-ניסטן, האָבן אַלע ניט-ציוניסטן זיך געפילט יעדן טאָג אומבאַקוועם ווען זיי פלעגן דאַרפן אַרײַננעמען אַ צייטונג אין די הענט. די יידישיסטישע און פּאָלקיסטישע עלעמענטן האָבן דעריבער געמאַכט אַ ריי פּרוּאוּן אויפצובויען אַן אייגענע צייטונג. דאָס איז געלונגען בלוז פאַר אַ קורצער צײַט אין די יאָרן 1921-22. אין תקופות פון ספּע-ציעל צוגעשפּיצטן געזעלשאַפטלעכן קאַמף ווי אין די יאָרן 1923 און 1926 האָבן די פּאָלקיסטן אַרויסגעגעבן אַ וואַכנבלאַט. אָבער ערשט אָנהייבנדיק פון 1930 האָט זיך די ניט-ציוניסטן איינגעגעבן אויפ-צובויען אַ טאָגצײַטונג, וואָס זאָל זיין אַ שטאַנדאַהאַפטיקער ענין.

דאָס איז „פּאָלקסבלאַט“. די צייטונג דערשיינט זינט דעם 15טן פעברואַר 1930. זי ווערט אַרויסגעגעבן פון דער יידישער בילדונגס-געזעלשאַפט אין ליטע. דאָס איז אַ צייטונג, וואָס קען ניט אָנגערופן ווערן אַ פאַרטייאישע, ווייל פּאָלקיסטן זענען קיינמאָל ניט געווען אַ פאַרטיי אויף צום אמתן. אגב, איז „פּאָלקסבלאַט“ ניט קיין אויס-געשפּראַכן-פּאָלקיסטישע צייטונג (אויב מען קען וויסן וואָס דאָס הייסט „אויסגעשפּראַכן פּאָלקיסטיש“). דאָס איז אַ צייטונג פאַר יידיש און יידישער שול און פאַר יעדער מין אַרטיקער אַרבעט. „פּאָלקסבלאַט“ איז אַנטי-ציוניסטיש און אויף וויפיל עס האָט גע-קענט איז עס אַנטי-דעכט.

דער אידייאישער פּאָטער פון „פּאָלקסבלאַט“ איז געווען דער פאַר-שטאַרבענער עוזר פינקלשטיין. מיט די ענינים פון דער צייטונג האָט די גאַנצע צײַט זייער אַקטיוו זיך פאַרנומען דער שטענדיקער פאַרזיצער פון דער בילדונגס-געזעלשאַפט דר. מ. סודאַרסקי. חוץ די ביידע נעמען דאַרף דערמאָנט ווערן דער פאַרשטאַרבענער מתתיהו סאַלאָוויטשיק,

י. מארק

וואָס האָט געהאַלפֿן בויען „פּאָלקסבלאָט“. די ערשטע צוויי יאָר האָט מיט דער צייטונג אָנגעפירט אַ רעדאַגיר-קאָלעניע און איר טעכנישער רעדאַקטאָר איז געווען 5. שכולת. פון ערשטן מערץ 1932 ביזן 1טן דעצעמבער 1934 איז דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג געווען יודל מאַרק. איצט ווערט די צייטונג אָנגעפירט פון דר. מ. סודאַרסקי און 5. קאָפּילאָוויטש.

ס'איז שוין דערמאָנט די סיסטעם פון איבערדרוקן. דרוקט „פּאָלקס-בלאָט“ איבער אַלע יידישיסטישע זשורנאַליסטן, אַלע ניט-ציוניסטישע זשורנאַליסטן. צום טייל דרוקט די צייטונג איבער מיט דער דערלויב-בעניש פון די מחברים. צום טייל פלעגט „פּאָלקסבלאָט“ באַקומען די רעקט מאַטעריאַל פון די שרייבער גופא, כאָטש דער זעלביקער מאַטע-ריאַל פלעגט גיין פאַר אַנדערע צייטונגען. (פון דניאַל טשאַרני, פון 5. מלאַך און אַנדערע). פון די אַרטיקלע מיטאַרבעטער דאַרף מען דערמאָנען, אַ חוץ די פריער אָנגערופענע נעמען: העלענאַ כאַצקעלס, וואָס שטעלט צונויף דאָס „קינדערבלאָט“ (אַ וועכנטלעכע ביליאַגע פאַר קינדער; די דאָזיקע ביליאַגע דערשיינט זינט „פּאָלקסבלאָט“ עקסיסטירט; איר ערשטער צונויפּשטעלער איז געווען מ. ליפּשין און נאָך זיין טויט אין 1931 איז דאָס „קינדערבלאָט“ אין העלענאַ כאַצקעלס הענט; אַזוי ווי די ציוניסטישע צייטונגען אין ליטע קענען ניט האָבן קיין אָפּטיילונג פאַר קינדער אין יידיש, האָבן די „אידישע שטי-מע“ און „דאָס וואָרט“ איינגעפירט קינדער-אָפּטיילונגען אין העב-רעיש); זייער קלאַר, וואָס שרייבט דער עיקר אַרטיקלען אויף עקאָ-נאָמישע פּראָגעס; דר. סימפּלעטאַן און דער פיטשינקער (פּסעוודאָ-מימען פון ח. זאַס); י. ריבין; דר. י. איפּ; דר. 5. ווערזשבאַוויטש; דוד גלאָבוס; שמואליק מאַץ; זעליג באַק; יעקב גאַטליב, וואָס איז אין 35טן יאָר אַריבער צו „דאָס וואָרט“; דער רעפּאָרטער בינדער. אַ היפּשע ראַלע האָבן געשפּילט די קאָרעספּאָנדענציעס פון ארץ-ישראל, געשריבן פון אַבאָ גוטעס (5. חייז). פון אויסלענדישע קאָרעספּאָנ-דענטן, וואָס שרייבן נאָר פאַר דער צייטונג, דאַרף דערמאָנט ווערן דער שטאַקהאַלמער ב. מער.

זינט מאי 1934, האָט „פּאָלקסבלאָט“ יעדן פרייטיק אַ ספּעציעלע ביליאַגע פאַר עסטלאַנד. די דאָזיקע ביליאַגע ווערט צונויפּגעשטעלט אין טאַלין, אירע הויפּט-מיטאַרבעטער זענען: ראַכלין, פערלמאַן, גענש, טאַמאַרקין און זינדערע.

„פּאָלקסבלאָט“ האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען, ווען דער פּאָ-שיסטישער רעזשים אין ליטע איז שוין געווען איינגעפּעסטיקט און די

צייטונג האָט דעריבער ניט געהאַט קיין איין פרייען נומער, אָן דער מיליטערישער צענזור. נאָך 13 נומערן לעבן איז זי געשלאָסן גע-
וואָרן.

יעמאַלט האָט מען געמענט אַרויסגעבן איינמאַליקע אויסגאַבעס,
ניט האָבנדיק קיין ספּעציעלע דערלויבענישן אויף דעם. דעריבער
האָט „פּאָלקסבלאַט“ געמוזט דערשיינען יעדן טאָג אונטער אַן אַנדער
נאָמען מיט אַ בפירושן אָנווייז, אַז דאָס איז אַן איינמאַליקע אויס-
גאַבע.

- 3טן מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „יידישע פּאָלקסבלאַט“,
- 4טן מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „אונדזער פּאָלקסבלאַט“,
- 5טן מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „קאָוונער פּאָלקסבלאַט“,
- 7טן מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „מאָרגן פּאָלקסבלאַט“,
- 7טן * מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „עכטע פּאָלקסבלאַט“,
- 10טן מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „אונפאַרטייאישע פּאָלקס-
בלאַט“,
- 11טן מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „אַלגעמיינע פּאָלקסבלאַט“
- 12טן מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „אמתע פּאָלקסבלאַט“,
- 13טן מערץ 1930 האָט די צייטונג געהייסן „אויפריכטיקע פּאָלקס-
בלאַט“,

און ווער ווייס וויפיל קאָמפּלימענטן די צייטונג וואָלט זיך נאָך גע-
געבן, אויב זי וואָלט נישט ווידער דערלויבט געוואָרן.

די זעלביקע חתונה האָט זיך איבערגעחזרט מיט 4 יאָר שפעטער.
נאָך דעם ווי זי איז אַ סך מאָל באַשטראַפט געוואָרן מיט גרעסערע
און קלענערע געלמטראַפּן (פון 500 ביז 100 ליט), איז „פּאָלקס-
בלאַט“

(* דער 7טער מערץ איז געווען פּרויטיק און מיט דעם דערקלערט זיך
דאָס דערשיינען פון 2 נומערן מיט איין דאַטע. אין ליטע פלעגן די טאָג-
בלעטער אַרויסגיין בייטאָג, און זיי פלעגן זיין פאַרדאַמירט. די צייטונג
פון דאָנערשטיק פלעגט האָבן די דאַטע פון פּרויטיק. אַזוי ווי עס האָט
ניט געפאַסט פאַר אַ צייטונג צו האָבן די דאַטע פון אַ שבתדיקן טאָג, פלעגט
די פּרויטיקדיקע צייטונג האָבן אַ באַצייכענונג „ערב שבת“, אָבער די „גוי-
ישע“ דאַטע פלעגט זיין די פּרויטיקדיקע. קיין צייטונג מיט אַ זונטיק-
דיקער דאַטע פלעגט אין ליטע ניט דערשיינען, ווייל די זונטיקדיקע צייטונג
פלעגט שוין טראָגן אויף זיך די מאַנטיקדיקע דאַטע. אַזאַ פּלאַנטער האָט
זיך געצויגן ביזן 1טן יאַנואַר 1932, ווען „פּאָלקסבלאַט“ האָט אָנגעהויבן
צו דערשיינען אין דער פּרי מיט דער ריכטיקער דאַטע; די איבעריקע ציי-
טונגען האָבן נאָך דעם נאָכגעטאָן דעם דאָזיקן ביישפּיל.

בלאט" דעם 22טן יולי 1934 געשלאסן געוואָרן פון דער מאַכט אויף 3 חדשים צייט.

די צייטונג איז יעמאָלט דערשינען אויף אזא אופן :
מאָנטיק, דעם 23טן יולי, 1934 האָט זי געהייסן „אונדזער טאָג“,
ביז סוף יולי האָט זי געמוזט מאַכן אַן איבעררייס. בלויז דעם 31טן
יולי 1934 איז זי ווידער דערשינען מיטן נאָמען „מאָרגנבלאַט" און
פון יעמאָלט אָן שוין רעגלמעסיק, יעדן טאָג, אָבער מיט אַ נייעם נאָ-
מען און מיט אַן אויפשריפט פון אויבן „איינמאָליקע אויסגאָבע“ :
מיטוואָך, דעם 1טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „ידיש
בלאַט“,

דאָנערשטיק, דעם 2טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „אונ-
דזער בלאַט“,

פרייטיק, דעם 3טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „ערב
שבת בלאַט“,

זונטיק, דעם 5טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „זונטיק-
בלאַט“,

מאָנטיק, דעם 6טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מאָנ-
טיק-בלאַט“,

דינסטיק, דעם 7טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן
„דינסטיק-בלאַט“,

מיטוואָך, דעם 8טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן
„מיטוואָך-בלאַט“,

דאָנערשטיק, דעם 9טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן
„דאָנערשטיק-בלאַט“,

פרייטיק, דעם 10טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן
„פרייטיק-בלאַט“,

זונטיק, דעם 12טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן
„ידיש פּאָלקסבלאַט“,

מאָנטיק, דעם 13טן אויגוסט 1934 האָט די צייטונג געהייסן
„אונדזער פּאָלקסבלאַט“,

און דינסטיק, דעם 14טן אויגוסט 1934, איז שוין דערשינען די
טאָג-צייטונג „דאָס פּאָלק“, ווייל מען האָט שוין באַקומען אַ דער-
לויבעניש אַרויסצוגעבן אַ ניי בלאַט. „דאָס פּאָלק" איז געגאָנגען
ביזן 1טן נאָוועמבער 1934, ווייל יעמאָלט איז שוין געווען בטול די
גזירה פון נישט טאָרן אַרויסגעבן „פּאָלקסבלאַט“, און „פּאָלקסבלאַט"
האָט געקענט הייסן פשוט — „פּאָלקסבלאַט“.

אין יענער תקופה פון כסדרדיקע רדיפות איז שווער געווען צו באקומען א בעלן אויף צו זיין א זיצרעדאקטאָר. האָט געמוזט זיין אונטערגעשריבן אַלס פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאקטאָר פון „פּאָלק“ דער פּאַקטישער רעדאקטאָר פון „פּאָלקסבלאַט“ יודל מאַרק. אַלס אַרויסגעבער איז געווען געצייכנט דער אַרמיניסטראַטאָר פון „פּאָלקס-בלאַט“ ש. בלומאַן, כאָטש דאָס „פּאָלק“ איז אויך אַרויסגעגעבן גע-וואָרן פון דער יידישער בילדונגס-געזעלשאַפט.

אנב, קען מען איצט אין ליטע אַזוינע קונצן ניט מאַכן. דעם ערשטן יאַנואַר 1936 איז אַרײַן אין קראַפט אַ נייער געזעץ, וואָס צווינגט אַרויף אַ גאַנצע מאַסע נייע שוועריקייטן אויף אַרויסגעבערס און רעדאקטאָרן פון צײַטונגען. צווישן די נייע חומראַס איז אויך דאָ אַ פאַרבאָט אַרויסצוגעבן אײַנמאָליקע אויסגאַבעס אָן דער דער-לױבעניש פון דער מאַכט.

נאָך דעם ווי יודל מאַרק האָט דעם 1טן דעצעמבער 1934 פאַרלאָזן „פּאָלקסבלאַט“, זענען דאָרטן פאַרגעקומען אַ רײ שנויים. די צײַטונג גופא ווערט איצט אַרויסגעגעבן בלױז פאַרמעל פון דער בילדונגס-געזעלשאַפט, פּאַקטיש אָבער פון דעם קאָלקטײוו מיטאַרבעטער און זעצער פון דער צײַטונג.

4. „דאָס וואָרט“.

די ציוניסטיש-סאָציאַליסטישע פּאַרטי אין ליטע (אָדער די צע-עסניקעס, ווי מען רופט זיי געוויינלעך) האָט ניט געהאַט קיין אײַגן טאָגבלאַט. די זשורנאַליסטן פון דער פּאַרטי האָבן יאָרנלאַנג מיט-געאַרבעט אין דער „אידישער שטימע“. חוץ דעם האָט די פּאַרטי אַרויסגעגעבן אַ וואָכנבלאַט „די צײַט“.

די פּאַרטי איז אָבער געוואָרן רק שטאַרקער. אין 1933 האָט זי געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג בײַ די קאָנגרעס-יוואָלן אין ליטע. אנב, זענען די באַצײאונגען וצו דער „אידישער שטימע“ געוואָרן אָנגעד-שטרענגטע, ווייל אין דער „אידישער שטימע“ האָבן געשפּילט אַ גרוי-סע ראַלע אויך די ציוניסטן פון דער גרופע „ב“, ד. ה. יענע אַלענע-טײַנע ציוניסטן וואָס זענען קעגן ווייצמאַנס קאָאָליציע-פּאָליטיק מיט לינקס און וואָס גאַרן נאָך אַ בלאַק צווישן אַלע רעכטע עלעמענטן אין דעם ציוניזם.

עס וואָלט אָבער קוים געקומען דערצו, אַז די ציוניסטיש-סאָצי-אַליסטישע פּאַרטי זאָל זיך אַרויפאַרבעטן צו האָבן אַן אײַגן טאָג-

בלאָט אין ליטע, אויב די אַרויסגעבער פון דער „אידישער שטימע“ וואָלטן ניט געמאַכט קיין טעות אין זייערע קאָמערציעלע חשבונות מיטן איבעררייסן דעם אָפּמאַך צווישן דעם ריגער „פּרימאָרגן“ און דער קאָוונער „אידישער שטימע“. אזוי ווי די „אידישע שטימע“ האָט אין זומער 1933 געהאַט אי אַ ראַטאַציע־מאַשין, און 2 זאַממאַ־שינען, האָט זי געהאַלטן פאַר איבעריק צו באַקומען ווייטער די פיר זייטיקע ביילאַגע אַ פאַרטיקע פון ריגע, אָבער די אַרויסגעבער פון ריגער „פּרימאָרגן“ האָבן ניט געוואָלט מוותר זיין אויף דעם ליטווישן מאַרק און זיי האָבן זיך געמיט איצט צו פאַרשפּרייטן דעם „פּרי־מאָרגן“ אויך אין ליטע, וואָס פּריער האָבן זיי עס ניט געמאָן לויט זייער אָפּמאַך מיט דער „אידישער שטימע“. דער ריגער „פּרימאָרגן“ האָט אָנגעהויבן זיך צו אינטערעסירן אויך מיט די אַרטיקע ליטווישע ענינים און אָפּגעבן יעדן טאָג אַ טייל צייטונג פאַר לאַקאַלע קאָור־נער ניס. אזוי ווי אַ טייל ליטע קען באַקומען אַ צייטונג פון ריגע נאָך גיכער ווי פון קאָוונע און אזוי ווי דער עולם „שטימע“־לייענער איז געווען צוגעוואוינט צו דער ריגער ביילאַגע, איז דער „פּרימאָרגן“ ניט שלעכט געגאַנגען און אָפּגעריסן אַ טייל לייענער פון דער „אידי־שער שטימע“. און דאָ האָט זיך אַריינגעמישט דער צע־עסישער רע־דאַקטאָר פון „פּרימאָרגן“ דר. יעקב העלמאַן און דערפירט צו אַ שידוך צווישן דער צע־עסישער פאַרטיי און ליטע און זיינע אַרויסגע־בער, די באַלעבאַטים פון דער רוסישער „סעוואָדניאַ“ און דעם יידישן „פּרימאָרגן“. פון שפּעט־האַרבסט 1933 (גענוי די דאַטע געדענק איך ניט) הייבט אָן אין קאָוונע צו דערשיינען די צייטונג פון דער ציוניס־טיש־סאַציאַליסטישער פאַרטיי מיטן נאָמען „אונזער וואָרט“. די דאָזיקע צייטונג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן טעגלעך אין 8 זייטן, 4 זייטן זענען געמאַכט געוואָרן אין קאָוונע און האָבן אַנטהאַלטן די אַלגעמיינע ניס און די אַרטיקע ניס ווי אויך דעם לייט־אַרטיקל און אַמאָל אויך אַן אַרטיקעלע פון כלווי אַרטיקע ענינים; די אַנדערע 4 זייטן פלעגן צוגעשיקט ווערן פו ריגע. די 4 ריגער זייטן זענען באַ־שטאַנען פון אַרטיקלען, קאָרעספּאַנדענציעס, ראָמאַן און אַנדערע ס'רוב „געשניטענעם“ מאַטעריאַל.

אזוי האָט עס געדויערט ביזן 16טן מאי 1934. יעמאָלט איז פאַרגעקומען די פאַשיסטישע איבערקערעניש אין לעטלאַנד, און די אַרויסגעבער פון „פּרימאָרגן“ האָבן ניט געוואָרט, די מאַכט זאָל אָפּ־שמעלן זייער צייטונג: זיי האָבן זי אַליין אָפּגעשטעלט. אָבער צו יענער צייט איז שוין „אונזער וואָרט“ געווען איינגעפּעסטיקט און גע־

קענט אויסקומען אויך אַן דער הילף פון ריגע. פון יעמאַלט אַן דער-
שיינט „אונזער וואָרט" ס'רוב 6 זייטן טעגלעך.

דעם 22טן יולי 1934, ווען מען האָט אָפגעשטעלט אויף 3
חדשים דאָס „פּאָלקסבלאַט", איז אויך געשלאָסן געוואָרן אויף דער
זעלביקער צייט „אונזער וואָרט". נאָך אַ קורצן איבעררייס אין דער-
שיינען, האָט די צייטונג אָנגענומען דעם זעלביקן מיטל ווי דאָס
„פּאָלקסבלאַט" און אָנגעהויבן אַרויסצוגיין איטלעכן טאָג מיט אַן אַנ-
דער נאָמען:

מיטוואָך, דעם 7טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „היינ-
טיקע ניים",

דאָנערשטיק, דעם 2טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „טאָג-
ניים",

פרייטיק, דעם 3טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מאָרגן-
ניים",

זונטיק, דעם 5טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן
„זונטיק-ניים",

מאָנטיק, דעם 6טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מאָג-
טיק-ניים",

דינסטיק, דעם 7טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „דינ-
סטיק-ניים".

מיטוואָך, דעם 8טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מיט-
וואָך-ניים",

דאָנערשטיק, דעם 9טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן
„דאָנערשטיק-ניים",

צי עס איז אַרויס פרייטיק, דעם 10טן אויגוסט 1934 אַ צייטונג, וואָס
האָט געהייסן „פרייטיק-ניים", ווייס איך ניט, פונקט ווי איך ווייס ניט
אויף זיכער, צי זונטיק, דעם 12טן אויגוסט, איז דערשינען אַן אויס-
גאַבע אָנשטאַט דעם געשלאָסענעם „אונזער וואָרט". איך געדענק
עס ניט אזוי אַקוראַט און צווישן די קעפלעך פון צייטונגען און זייערע
איינמאָליקע אויסגאַבעס, וואָס דער זאַמלער ישראל מאָרגאַליס האָט
מיר צוגעשיקט פון קאָוונע, זענען ניט געווען קיין קעפלעך פאַר דעם
10טן און 12טן אויגוסט 1934. דעם 13טן אויגוסט איז אָבער זי-
כער דערשינען אַן איינמאָליקע אויסגאַבע „לעצטע ניים", און פון
15טן אויגוסט 1934 דערשיינט די צייטונג „דאָס וואָרט".

ווען די 3 חדשים פון דער נזירה אויף „אונזער וואָרט" זענען
געווען פאַרביי, האָבן די אַרויסגעבער ניט באַנייט דעם פריערדיקן

נאָמען, נאָר פאַרגעזעצט דאָס אַרויסגעבן „דאָס וואָרט“. און מיט דעם נאָמען דערשיינט די ציוניסטיש-סאָציאַליסטישע צייטונג פון ליטע ביזן היינטיקן טאָג.

אירע 2 רעדאַקטאָרן זענען נתן גרינבלאַט און אפרים גרינ-בערג. סוף 1935 איז נתן גרינבלאַט אוועק אין ארץ-ישראל און דער רעדאַקטאָר איז פאַרבליבן אפרים גרינבערג. דער הויפט-טוער פון די צע-עס אין ליטע דר. ש. פרידמאַן, וואָס וואוינט איצט אין ארץ-ישראל, איז זייער קאָרעספּאָנדענט פון דאָרטן. פון צווישן די איצטיקע מיטאַרבֿעטער דאַרפן דערמאָנט ווערן: ז. טראוב, וועלכער האָט פאַר דעם דערשיינען פון „אונזער וואָרט“ געאַרבעט אין דער „אידישער שטימע“, יעקב גאַמליב, וועלכער האָט פריער געאַרבעט אין „פּאָלקסבלאַט“, משה גלוך, וואָס האָט פריער געאַרבעט אין „פּאָלקסבלאַט“, י. גרינבערג א"א.

די צייטונג אינטערעסירט זיך אין אַלגעמיין ווייניקער מיט אַר-טיקע ענינים ווי דאָס טוט די „אידישע שטימע“. במשך פון ערשטן יאָר פון איר עקסיסטענץ האָט זי געהאַט גרויס דערפאַלג און אַ סך לייענער צוגענומען פון דער אַלגעמיין-ציוניסטישער צייטונג. גרויס דערפאַלג האָט זי אויך געהאַט אין דער צייט פון סטאַווסקי-פּראָ-צעס. אָבער גאָר די לעצטע צייט איז אַפנים איר טיראַזש קלענער געוואָרן און אויך דער צונויפשטעל פון דער צייטונג איז מאָגערער.

5. „אונזער מאָמענט“

כידוע, זענען די הויפט-געגנער פון צע-עסניקעס — די רעוויזי-אָניסטן, די אָנהענגער פון ז. זשאַבאַטינסקי. ווי נאָר די ציוניסטיש-סאָציאַליסטישע פּאַרטיי אין ליטע האָט זיך דערשלאָגן צו דער פּדרגה פון האָבן אַן אייגענע טאָגצייטונג, האָבן די רעוויזיאָניסטן מער ניט געקאָנט דולדן דעם מצב פון זיין צייטונגלאָז און פון סוף 1933, דוכט זיך פון נאָוועמבער 1933, האָבן זיי אַליין אָנגעהויבן אַרויס-געבן אַ פּערטע יידישע טאָגצייטונג „מאָמענט“.

דעם נאָמען האָבן זיי גענומען אן אַלט-באַקאַנטן. ווייל זייער פירער אַרבעט מיט אין וואַרשעווער „מאָמענט“, האָבן די ליטווישע רעוויזיאָניסטן אַפנים אויסגעטייטשט, אַז אויף דעם נאָמען „מאָ-מענט“ האָבן זיי אַ חזקה. אַזוי ווי מען דרוקט במילא איבער אין ליטע פון וואָס מען וויל, האָבן די אַרויסגעבער פון קאָוונער „מאָ-מענט“ דוכט זיך באַקומען אַן אָפיציעלן היתר פון וואַרשעווער „מאָ-מענט“ איבערצודרוקן פון דאָרטן וואָס זיי ווילן. איז חוץ די רעווי-

זינאָניסטישע אַרטיקלען פון וואַרשעווער „מאַמענט“, געשריבן פון זשאַבאָטינסקי און שעכטמאַן, זענען אַרויף אויף די שפּאַלטן פון קאָוונער „מאַמענט“ אויך סעגאַלאָוויטש מיט זיינע דערציילונגען, סטופניצקי, הלל צייטלין א"א מיט זייערע אַרטיקלען.

קאָוונער „מאַמענט“ איז די גאַנצע צייט רעדאַגירט געוואָרן פון אַ קאַלעניע. דאָך פלעגט די לייט־אַרטיקלען די ערשטע צייט שרייבן י. מאַסקאָווסקי. אַ געוויסע צייט האָט מיטן „מאַמענט“ אָנגעפירט איינער אַ רעוויזיאָניסטישער טוער, וואָס איז געקומען פון רומעניע, (זיין נאָמען געדענק איך נישט אין דעם אויגנבליק); לעצטנס זענען געווען די לייט אַרטיקל־שרייבער פון „מאַמענט“ י. כץ, י. סערעבראַַ וויטשכּספי, וויינערמאַן און נאָך אַנדערע. חוץ די דערמאַנטע גע- מען איז כּראַי אָנצוואַווייזן אויף הירש קאַליצין, נאָך אַ יונגן אָבער קעסן דערציילער.

ווען עס איז געקומען דער כּראַך פון 22טן יולי 1934 פאַר „פּאָלקסבּלאַט“ און „אונזער וואָרט“, איז אויך דער „מאַמענט“ אַפֿ- געשטעלט געוואָרן. פון 15טן אויגוסט 1934 האָבן די אַרויסגעבער פון „מאַמענט“ באַקומען די דערלויבעניש פאַר אַ צייטונג מיטן נאָ- מען „אונזער מאַמענט“ און אונטער דעם דאָזיקן נאָמען דערשיינט די צייטונג איצט, ווען מען האָט געקענט באַנייען דאָס אַרויסגעבן מיטן אַלטן נאָמען „מאַמענט“, האָבן די אַרויסגעבער עס ניט גע- וואָלט, פונקט ווי דאָס איז דער פאַל מיט „דאָס וואָרט“.

צווישן דעם 22טן יולי און דעם 15טן אויגוסט 1934 זענען דערשינען עטלעכע מאָל איינמאַליקע אויסגאַבעס. מיר דוכט זיך, אַז זיי זענען ניט געווען אַזוי רעגלמעסיק ווי די איינמאַליקע אויסגאַ- בעס במקום „פּאָלקסבּלאַט“ און במקום „דאָס וואָרט“. דער דער- מאַנטער י. מאַרגאַליס האָט מיר צוגעשיקט בלוזן איין איינמאַליקע אויסגאַבע פון 3טן אויגוסט, 1934, מיטן נאָמען „אונזער פרעסע“. איך געדענק, אַז עס זענען געווען נאָך עטלעכע; איך געדענק ניט, צי זיי זענען געווען טעגלעך. מיר דוכט זיך, אַז ניט.

אַן איינמאַליקע אויסגאַבע איז דערשינען פון די מיטאַרבּעטער פון „מאַמענט“ דעם 18טן מאי 1934. די אויסגאַבע האָט געהייסן „אין קאַמף“. דאָס איז געווען אין רעכטן ברען פון קאַמף צווישן צע-עס און רעוויזיאָניסטן איבער דעם אַרלאַזאַר־אָרמאָרד. די אויס- גאַבע איז פול מיט זלזולים קעגן וצע-עס און דער ציל אירער איז גע- ווען צו געבן אַן אָרט פאַר אַזוינע זידלערייען, וואָס מען האָט אַפּנים געהאַלטן אומבאַקומען זיי אַריינצושטעלן אין דער טעגלעכער צייטונג.

6. „פרימאָרגן“

די יינגסטע יידישע צייטונג אין ליטע הייסט „פרימאָרגן“. זי דערשיינט סך-הכל זינט זונטיק, דעם 30טן אויגוסט, 1936. אין קעפל איז אָנגעוויזן, אז דאָס איז אַ טעגלעכע אומפּאַרטייאישע מאָרגנציי-טונג. איר פּרייז איז 10 צענט, אַזוי ווי דער פּרייז פון די „היינטיקע ניס“, בשעת די אַנדערע צייטונגען קאָסטן 20 און 25 צענט. די ציי-טונג האָט נאָר 4 זייטן און כמעט בלויז אינפּאַרמאַציע-מאַטעריאַל און אַזוי צו זאָגן, פּאַרוויילונג-מאַטעריאַל.

די צייטונג ווערט אַרויסגעגעבן פאַקטיש פון די באַלעבאַטים פון דער ריגער „סעוואָדניאַ“, וואָס זענען אויך די פאַקטישע באַלע-באַטים פון אַ קליינעם רוסישן בלעטל אין קאָוונע. דער מיטאַרבע-טער פון „סעוואָדניאַ“, דער פאַרוויסער ייד אַרעטשקין איז דער הויפּט אָרגאַניזאַטאָר און רעדאַקטאָר פון דער נייער צייטונג. די צייטונג איז ניט פאַרבונדן מיט קיין שום געזעלשאַפטלעכער שטרע-מונג. זי מיט זיך צו זיין ניט בלויז טאָלעראַנט, נאָר אויך פּריינדלעך צום רעזשים.

צווישן אַלע יידישע טאָגבלעטער פון ליטע איז עס די איינציקע אויסגאַבע, וואָס האָט אין זינען בלויז פּראָפּיט. אַזוינע אויסגאַבעס האָבן ביז איצט זיך ניט געקענט איינוואַרצלען אין ליטע. איצט אָבער האָט זאָ אַ אויסגאַבע הינטער זיך אַ ברייטע קעשענע פון „סעוואָדניאַ“ באַלעבאַטים און ביי זיך אַ פּאָר גענימע זשורנאַליסטישע הענט.

מיט דעם האָבן איך פאַרענדיקט דאָס דערציילן וועגן די 6 טאָג-בלעטער, וואָס דערשיינען איצט אין דער שטאָט קאָוונע און וואָס זייער צאָל איז קוריאָזאַרטיק. ס'איז זייער שווער אָנצואווייזן אין וויפיל עקזעמפּלאַרן עס דרוקן זיך אַלע זעקס בלעטער אין איינעם. איך גלויב קוים, אז דער אַלגעמיינער טיראַזש פון אַלע 6 בלעטער זאָל דערגרייכן די ציפער 15.000. וויסנדיק די פאַרהעלטענישן אין ליטע, רעכן איך, אַז דער אַלגעמיינער טיראַזש וואַקלט זיך צווישן 12 ביז 15 טויזנט, דערביי איז עס פיל גיכער 12 אידער 15 טויזנט. די צאָל ליענער פון יידישע בלעטער איז אומפאַרגלייכלעך גרע-סער פאַר דער צאָל פאַרקויפטע עקזעמפּלאַרן, ווייל אין ליטע אַזוי ווי אין פּוילן ווערט איין עקזעמפּלאַר פון אַ צייטונג געליענט פון עטלע-כע שותפים, וואָס שרייבן געמיינזאַם אויס די צייטונג, באַזונדערש איז עס כאַראַקטעריסטיש פאַר די שטעטלעך פון דער פּראָוויני. דאָרטן

קען איין צייטונג געלייענט ווערן פון 3, 4 און אַמאָל אפילו מער שותפים. בכלל, איז דאָס לייענען אַ בלאַט זייער פאַרשפּרייט אין דער איצטיקער ליטע. עס לייענען די בלעטער מענער, פּרויען און קינדער. אַ נישטיקער פּראָצענט יודן אין ליטע לייענען ניט קיין יודישע טאָנצייטונג.

אַצינד וועלן מיר איבערגיין צו יענע טאָגבלעטער פון ליטע, וואָס האָבן ניט דערלעבט ביזן היינטיקן טאָג. זיי אַלע האָבן איין שותפותדיקן שטריך, אַז מען קען זיי באַטראַכטן ווי ניטגעלונגענע פּרואוון צו שאַפן די בלעטער, וועלכע האָבן זיך דאָרטן שפּעטער ערשט פאַרפעסטיקט אָדער בכלל ווי ניטגעלונגענע פּרואוון צו באַקעמפן די „אידישע שטימע“, אין דער צייט ווען זי איז געווען אַליין אויף דער יידישער גאַס אין ליטע.

יעדער פון די איצטיקע בלעטער האָט זיך זיין פאַרגעשיכטע. די דאָזיקע פאַרגעשיכטע איז אַ ריי פּרואוון פון אַלע אַנדערע ריכטונגן גען אין דעם יידישן לעבן פון ליטע, הויז דער אַלגעמיינ-ציוניסטישער, צו האָבן אַן אייגענע פרעסע. באַזונדערש פּילצאַליק איז די ריי פּרואוון פון די ניט-ציוניסטישע עלעמענטן צו האָבן אַן אייגן טאָג-בלאַט, אַ ריי פּרואוון וואָס ביו דעם דערשיינען פון „פּאַלקסבלאַט“ פּלעגן זיי זיך ענדיקן מיט אַ דורכפאַל.

7. „אונזער צייט“

עס איז געמאַכט געוואָרן אַן ערשטער פּרואוו אַרויסצוגעבן אַ לינק-אַריענטירטע יידישיסטישע צייטונג אַן ערך אַ יאָר נאָך דעם, ווי די „אידישע שטימע“ האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען.

די דאָזיקע ערשטע יידישע צייטונג פון דעם ניט-ציוניסטישן לאַגער האָבן איך קיינמאָל ניט געזען. איך האָב נאָר געהערט וועגן איר. איך ווייס, אַז די צייטונג האָט עקסיסטירט אין גאַנצן 3 חדשים. וועלכע 3 חדשים פון דעם יאָר 1920 עס זענען געווען די חדשים פון איר עקסיסטענץ — דאָס ווייס איך ניט.

דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג איז געווען היים ראַפּאַלאָוויטש (געשטאָרבן אין זומער 1927). צווישן אירע מיטאַרבעטער זענען גע-ווען א. און ז. קאַלאָדני. איינער פון די הויפּט-אַרגאַניזאַטאָרן פון דער צייטונג איז געווען ג. שוואַץ. די צייטונג האָט געקעמפט ניט נאָר מיט מאַטעריעלע שוועריקייטן, נאָר אויך מיט זייער פּיל טעכנישע שוועריקייטן. זי האָט אויך ניט געהאַט קיין געניטע זשורנאַליסטישע הענט. די אַלע סיבות האָבן געבראַכט צו איר אונטערגאַנג.

8. „ניים“.

דאָס איז געווען דער אינטערעסאַנטסטער פּראָוו אויפצובויען אַ ניט־ציוניסטישע טעגלעכע צייטונג אין ליטע. דאָס איז געווען בכלל אַ מערקווירדיקע צייטונג, וואָס איז געווען צו רייך און צו פעט, אַז דער קליינער יידישער קיבוץ פון ליטע זאָל קענען פאַרדייען אַזאַ לוקסוס־שפּיז.

דאָס בלאַט איז געשאַפן געוואָרן אַדאָנק דעם, וואָס אונטערעוועגס פון רוסלאַנד קיין אויסלאַנד זענען אין קאָוונע געבליבן שטעקן אַ ריי ערשטראַנגיקע זשורנאַליסטן. זיי זענען אָבער ניט געווען אַרגאַניש פאַרבונדן מיט ליטע, וואָס האָט זיי אַנג ניט באַזונדערש פּריינדלעך אויפגענומען, און ווען זיי האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו פאַרלאָזן ליטע און צו פאַרן ווייטער, האָבן זיי עס געטאָן. האָט דעריבער גע־מוזט פעלן די נויטיקע עקשנות אויפצוהאַלטן דעם פּראָוו און פאַר־וואַנדלען אַן עקספּערמענט אין אַ סטאַבילער איינגעפונדעוועטער מאַנציטונג.

„ניים“ איז דערשינען פון אָנהייב אויגוסט 1921 ביז אָנהייב מערץ 1922. דאָס אונטערקעפּל פון בלאַט: „אומפאַרטייאיש־דעמאָקראַטי־שע צייטונג“. איר רעדאַקטאָר איז געווען דר. א. מוקדוני. צווישן אירע מיטאַרבעטער — די געקומענע קיין ליטע: נחום שטיף, א. ראָזין (בן־אדיר), ז. קאַלאַמאַוויטש, י. סלאָנים (א. נאָרל); עס האָט מיטגעאַרבעט אין דער צייטונג דוד בערגעלסאָן. די צייטונג האָט צו־געצויגן פון די אַרטיקע די מיטאַרבעטערשאַפט פון: עוזר פינקל־שטיין, וואָס פלעגט יעמאָלט נאָך שרייבן רוסיש, יודל מאַרק, אוריה קאַצענעלנבאַגן, חיים ראַפּאַלאָוויטש. די צייטונג איז געווען איבער־געפיקעוועט מיט אַרטיקלען און די פאַרהעלטעניש צווישן אַרטיקלען און ניים איז געווען ווייט ניט לטובת ניים. דער נאָמען האָט גע־קענט באַרעכטיקט ווערן נאָר פון דעם שטאַנדפונקט, אַז די צייטונג האָט געגעבן נייע אידיען פאַר ליטע, אָבער נישט פון דעם שטאַנד־פונקט, אַז מען האָט געגעבן אַ סך אינפאַרמאַציע.

פאַר דער ניט־ציוניסטישער ליטע איז „ניים“ געווען אַ יום־טוב. ספּעציעל די שבתדיקע נומערן פלעגן אויפגעהיט ווערן און געלייענט ווערן ניט ווי מען ליענט אַ טאַגבלאַט, נאָר ווי אַ וויכטיקן און ערנסטן זשורנאַל. אָבער דאָך האָט די צייטונג זיך ניט געקענט איינ־וואַהצלען. צום טייל איז אין דעם שולדיק די שליממזלדיקע ווירט־שאַפטלעכע אָנפירונג, צום טייל איר אויסשליסלעכע אינטעליגענטיש־

קייט. דאָך האָט זי געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער געזעלשאַפּטלעכקייט אין ליטע. יאָרנלאַנג האָט מען זי ניט געקענט פאַרגעסן.

נאָך דעם ווי די צייטונג האָט אויפגעהערט צו דערשיינען אין מערץ 1922 איז במשך פון זומער 1923 געמאַכט געוואָרן אַ צווייטער פּרואוו צו באַנייען דאָס טעגלעכע אַרויסגעבן „נייס“. אין יוני, יולי און אויגוסט דערשיינט די צייטונג ווידער. די פּריערדיקע מיט אַרבעטער זענען זיך שוין געווען צעפּאַרן, און די צייטונג איז געוואָרן רעדאַגירט פון יוסף טשערניכאָוו, וואָס האָט יעמאָל געלעבט אין ליטע, און פון יודל מאַרקן. פון די אַנדערע מיטאַרבעטער אין יענער צייט מוז מען דערמאָנען דר. רודאָלף וואַלסאַנאָק און חיים ראַפּאַ-לאָוויטשן. אין דעם דאָזיקן צווייטן פּעריאָד האָט די צייטונג געהאַט אַ מער אַרטיקן קאָלאָריט. זי איז אָבער געווען בלאַסער אין אינ-האַלט.

סך-הכל זענען דערשינען 282 נומערן פון טעגלעכע „נייס“. שפּעטער-צו האָט מען ווידעראַמאָל אין ליטע אַרויסגעגעבן „נייס“ אין די יאָרן 1923 און 1926. אָבער יעמאָלט איז דאָס געווען אַ וואַכנבלאַט.

9. „צייט“.

ווי דערמאָנט, איז אין 23טן יאָר געגאַנגען בלויז אַ וואַכנבלאַט „נייס“. סוף 1923 איז ווידער געווען די איינציקע צייטונג פון ליטע די „אידישע שטימע“. נאָך אזוי פיל אומגעלונגענע פּרואווין צו שאַפן אַ צווייטע צייטונג אין קאָוונע גופא, האָט אַ גרופע פּאָל-קיסטן פאַרטראַכט אַ פּלאַן אַרויסצוגעבן אַ טאַגצייטונג אין דער פּראָ-ווינץ, אין שאוול. אזא פּרואוו האָט שוין פון לכתחילה זיך ניט גע-קענט איינגעבן, ווייל ליטע איז ניט גענוג גרויס צו פאַרמאָגן אויך פּראָווינציעלע צייטונגען. דאָס איז געווען פון אָנהייב-אָן אַ יאוש פּרואוו. מען האָט אים אויך געמאַכט אָן דער אָפּיציעלער ברכה פון דער יידישער פּאָלקספּאַרטיי אין ליטע. עוזר פינקלשטיין, דער פּאַרזיצער פון דער פּאַרטיי, האָט צו איר קיין שייכות ניט געהאַט און ניט געוואָלט דאָרטן מיטאַרבעטן.

„צייט“ האָט עקסיסטירט אַן ערך 5 חדשים, פון אַפּריל ביז אויגוסט 1924. עס איז געווען די תקופה פון דער ירידה פון דער יידי-שער אוטאָנאָמיע און די צייטונג האָט זיך פאַרנומען מיט באַוויינען זי. איר רעדאַקטאָר איז געווען הירש בלאַשטיין, וואָס איז יעמאָלט

געווען א פאלקסיסט. אין דער צייטונג האָט אויך מיטגעארבעט יודל מארק.

„צייט“ האָט זיך זייער שוואַך פארשפרייט, באַזונדערש שלעכט אין קאָוונע, וואָס אירע לייענער האָט ניט געפאָסט צו נעמען אין האַנט אַרײַן אַ פּראָווינץ-צײַטונג.

10. „אידישער לעבן“.

אין דער צייט וואָס די נײַט-צײַונײַטישע לײַטע האָט זיך סוף-כּל-סוף דערשלאָגן צו אַ טעגלעכער צײַטונג און אפילו ווען צײַונײַטישע פּראַקציעס, וועלכע האָבן יאָרנלאַנג ניט געוואָלט מער ווי אַ וואָכנ-בלאַט, האָבן שוין אויך זײַערע טאָגבלעטער, — קען די אַרטאָדאָקסיע אין לײַטע זיך ניט אַרױפּאַרבעטן צו אַ טאָגבלאַט. די לעצטע יאָרן האָט די אַרטאָדאָקסיע לײַטע שוין אין גאַנצן אױפּגעגעבן דעם פּלאַן צו האָבן אַן אײַגענע טעגלעכע צײַטונג. אפילו אַ כּסדרדיקן וואָכנ-בלאַט ניט זי אויך ניט אַרױס. אפשר איז דאָס דערפאַר, וואָס די אײַצטיקע „אידישע שטימע“ און „אונזער מאָמענט“ זענען שטענדיק גרייט אָפּצוגעבן גענוג אַרט פאַר אַלע אַרטאָדאָקסישע ענינים. אָבער אין די ערשטע יאָרן פון דער אומאָפּהענגיקער לײַטע זענען יאָ געמאַכט געוואָרן פּרױוון אַרױסצוגעבן אַן אַרטאָדאָקסיש טאָגבלאַט.

אויך גערענט ניט גענוי, מיר דוכט זיך נאָר, אַז אויך פאַר דעם יאָר 1922 איז אַ געוויסע צײַט אין קאָוונע אַרױסגעגאַנגען אַן אַר-טאָדאָקסיש טאָגבלאַט. אויך ווייס אויף זיכער, אַז פון 1טן יאַנואַר 1922 איז אין קאָוונע דערשינען אַן אַרטאָדאָקסישע צײַטונג מיטן נאָמען „אידישער לעבן“.

די צײַטונג האָט געהאַט אײַגנטלעך אַ טאָפּעלן נאָמען. חוצן דערמאָנטן נאָמען „אידישער לעבן“ איז געווען אונטן אין פּיסלעך דער נאָמען „אידישער טאָגעבלאַט“. די צײַטונג פלעגט אויך אָנ-ווייזן, אַז זי איז אַן „אַרטאָדאָקסישע טעגליכע צײַטונג“. ווי לאַנג זי האָט עקסיסטירט ווייס איך ניט. אין זומער 1922 האָט זי נאָך גע-לעבט. וואָס איז געוואָרן מיט איר אין האַרבסט און ווינטער פון דעם יאָר, קען איך אויף זיכער ניט זאָגן. אין דער דאָזיקער צײַטונג, וואָס איז רעדאַגירט געוואָרן פון אַ קאָלעגיע בראַש מיט ש. שערע-שעווסקי, און וואָס איז אַרױסגעגעבן געוואָרן פון די מרכזים „אגודת ישראל“ און „צעירי ישראל“ אין לײַטע, האָט אויך מיטגעאַרבעט ז. שוסטער.

יידישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע

נאָך דעם ווי די צייטונג האָט אויפגעהערט צו דערשיינען טעג-
לעך, איז זי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ וואַכנבלאַט.
קיין דויערנדיק עקסיסטירנדיקע טאָגצייטונג האָט די אַרטאָדאָקס-
סיע אין ליטע ניט געקענט אָרגאַניזירן.

11. „אינפֿאַרמאַציע“

אויך די לינקע ריכטונג האָט ניט געקענט זיך דערשלאָגן צו
אַ טאָגצייטונג. די סיבה איז גאָר אַ פשוטע. די דאָזיקע ריכ-
טונג איז קיינמאָל ניט געווען לעגאַל אין ליטע, און דאָס גופא איז
אַ גענוגיקער שטער. אויך פאַר דער פּאַשיסטישער איבערקערעניש
האָט כמעט שטענדיק עקסיסטירט אַ צענזור, איז אין לאַנד כמעט
שטענדיק געווען קריג-צושטאַנד, איז קיינמאָל ניט געווען קיין פּול-
שטענדיק פּרײַע פרעסע.

פריער איז שוין עטלעכע מאָל דערמאָנט געוואָרן, אַז דער זומער
1933 האָט אַריינגעבראַכט אַ געוויסע צעמישעניש אין דעם געוויסנ-
גען-לעבן. יעמאַלט האָט זיך אויך אָנגעהויבן אַ ריי פּרואוון איינצו-
בירגערן אַ ביליקע, אַ צענצענטיקע צייטונג. אין דער צייט האָבן
אויך די גאָר לינקע געמאַכט אַ פּרואוון אַרויסצוגעבן אַ טאָגצייטונג.
די צייטונג האָט געהייסן „אינפֿאַרמאַציע“. איר ערשטער נומ-
מער איז דערשינען דינסטיק, דעם 11טן יולי, 1933. נאָר אויף ליט-
וויש איז געווען אָנגעוויזן אַלס רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער ז.
פּריידהיים.

די צייטונג איז טאַקע געווען דער עיקר פאַר אינפֿאַרמאַציע.
זי איז דערשינען בלויז 2-3 מאָל. אויף וויפיל איך ווײַס, איז זי ניט
געשלאָסן געוואָרן מצד דער מאַכט, נאָר אירע אַרויסגעבער האָבן
אַליין אויפגעהערט זי אַרויסצולאָזן.

12. „קאָזנער צייט“

אין ליטע איז שטענדיק געווען אַ גרופע אויסגעשפּראַכן בירגערלעכע
און אויסגעשפּראַכן רעאַקציעאַנערע עלעמענטן, וואָס זענען געווען אומ-
צופרידן מיט דער „אידישער שטימע“ פאַר איר „לינקסיט“, וואָס זע-
נען געווען סעגנער פון דער יידישער אווטאָנאָמיע איבער די שטייערן,
וואָס די קהילות פלעגן אַרויפלייגן. די דאָזיקע גרופע איז אָבער כמעט
קיינמאָל ניט געקומען צום וואָרט, ווייל זי איז געווען צו קליין אין
צאָל.

בלויז איין מאָל האָט די דאָזיקע גרופע געמאַכט אַ פּרואוון אַרויס-

צוגעבן א טעגלעכע צייטונג. דאָס איז געווען נאָך סוף 1925. ביי דער מאַכט זענען געווען די ליטווישע „קריסטלעכע דעמאָקראַטן“, וועלכע האָבן רעגירט מיט דער הילף פון קריג־צושטאַנד. די דאָזיקע פּאַרטיי איז געקומען צו דער מאַכט אויף אַ לעגאַלן פּאַרלאַמענטאַר־רישן וועג. סוף 1925 האָט זי אָבער געפילט, אז זי ווערט וואָס וויי־ניקער פּאַפּולער און זי האָט זיך שטאַרק געשראַקן פאַר די נייע וואַלן, וואָס זענען געווען באַשטימט אויף מאי 1926.

ביי אַזאַ סיטואַציע האָבן די „קריסטלעך־דעמאָקראַטישע“ רעגירער באַשלאָסן צו זוכן אונטערשטיצונג אויך צווישן יידן. ל. חדש, וואָס דאַרף באַטראַכט ווערן ווי אַ פירער פון דער דערמאָנטער פּאַר־מעגלעכער גרופּע און וואָס איז געווען אין גוטע באַציאונגען מיט דער דאַמאָלסדיקער מאַכט, האָט פון 30טן דעצעמבער 1925 אָנגע־הויבן אַרויסגעבן אַ טעגלעכע צייטונג מיטן נאָמען „קאָוונער צייט“. דאָס איז די איינציקע ייִדישע צייטונג אין ליטע, וואָס האָט גע־קראָגן געלט פון דער רעגירונג. פאַרשטייט זיך, אַז אַזוינס איז ניט געטאָן געוואָרן בפרהסיא. ווען די צייטונג איז אַרויס, האָט מען אָבער וועגן דעם זייער פיל גערעדט אין ליטע, און שפּעטער נאָך די וואַלן, ווען אין פּאַרלאַמענט איז געווען אַ נייע מערהייט און עס האָט זיך געשאַפן אַ נייע רעגירונג, איז דער ענין סובסידיע, וואָס די עכט־קריסטלעכע רעגירונג האָט געגעבן אַ ייִדישער צייטונג, אויפגע־שוומען אויך אין פּאַרלאַמענט. אַזוי אַרום האָבן זיך די פּריעהריקע קלאַנגען באַשטעטיקט.

די צייטונג האָט עקסיסטירט ביז איבער די וואַלן פון מאי 1926, ביזן 15טן מאי 1926. ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז זי האָט איר שליוות ניט געקענט אויספירן, ווען די גרופּע וואָס איז געשטאַ־נען הינטער דער צייטונג איז דורכגעפאַלן ביי די וואַלן, האָט זיך די צייטונג געשלאָסן נאָכן אַרויסלאָזן 110 נומערן.

ווי דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג איז געווען געצייכנט איי־נער ב. שאַפיראָ. ווי דער אַרויסגעבער פון דער צייטונג ש. מ. גאַץ. געאַרבעט אין דער צייטונג האָבן נאָר מענטשן, וואָס האָבן געקוקט אויף זייער אַרבעט בלויז ווי אויף אַ פּראָפּעסיע. קיין אַרטיקלען זענען אין דער צייטונג כמעט ניט געווען. איר פּראָדעגירונג־ריכטונג פלעגט זי אַרויסווייזן דורך דעם טענדענציעזן באַפּאַרבן די אַרטיקע ידיעות. לְמשל, אַזוי ווי יידן האָבן יעמאָלט גוואַלדיק געליטן פון אַן אַנטיסעמיטיש צוגעשפּיצטן אויפּמאָנען שטייערן, פלעגט די ציי־טונג יעדע ווייל קומען מיט נייעס וועגן איבערקערעניש אין אויפּמאָ־

נען שטייערן, וועגן נייע פּראָיעקטן, וואָס די רעגירונג אַרבעט אויס אויף דעם געביט, און מיט נאָך ענלעכע חידושים. דער מיטל איז געווען זייער אַ פּרימיטיווער: אַזוי ווי עס איז געווען שווער צו דער-ציילן גוטס וועגן דער טעטיקייט פון דער רעגירונג בנוגע יידן, האָט מען געהאַלטן אין איין מיטטיילן דעם עולם וועגן גוטע פּראָיעקטן, וואָס די רעגירונג קאַנצעלאַרעס אַרבעטן אויס. עס האָט געהייסן, אַז אויב חס וחלילה עס בלייבט ניט ביי דער מאַכט די דאַמאָלסדיקע רעגירונג, וועלן דאָך די אַלע גוטע פּראָיעקטן ניט דורכגעפירט ווערן.

13. "קאָוונער טאָג".

ווען „קאָוונער צייט" האָט שוין געהאַלטן ביים שליסן זיך, האָט אַ גרופע פון אירע מיטאַרבעטער, אָנגעשטעלטע אין דער צייטונג, גע-מאַכט אַ פּראָוו אַרויסצוגעבן אַן אַנדער צייטונג.

„קאָוונער טאָג" האָט געהייסן די נייע צייטונג. זי האָט אָנגע-הויבן וצו דערשיינען דעם 1טן אַפּריל 1926. זי האָט זיך דעקלאַרירט ווי אַן אומאַפהענגיקע פּאָלקסטימלעכע צייטונג. זי איז באַמט געווען אומאַפהענגיק פון יעדער געזעלשאַפטלעכער גרופע ביי יידן. דאָס וואָרט „אומאַפהענגיקע" במקום דעם געוויינלעכן וואָרט „אומפּאַרטיי-אישע" האָט די צייטונג געמוזט נוצן דערפאַר, ווייל „קאָוונער צייט" האָט זיך גערופן „אומפּאַרטייאישע טעגלעכע צייטונג", הגם זי איז דאָס ניט געווען.

דער דאָזיקער פּראָוו צו שאַפן אַן אומפּאַרטייאישע צייטונג האָט זיך אָבער ניט איינגעגעבן. די צייטונג האָט נישט באַקומען קיין אונ-טערשטיצונג פון קיינעם ניט; כאַטש זי האָט זיך געמיט צו זיין דער-מאַקראַטיש און פּאָלקסטימלעך, האָט די יידישע פּאָלקספּאַרטיי אין ליטע זיך באַצויגן צו איר מיט חשד, ווייל אַ טייל פון אירע מיטאַרבע-טער האָבן אַקאַרשט געדינט ל. חרשן, דעם פּאַקטישן רעדאַקטאָר פון „קאָוונער צייט".

„קאָוונער טאָג" האָט אויסגעהאַלטן בלויז פינף חדשים, איר לעצטער נומער איז געווען פון 28טן אויגוסט. איר רעדאַקטאָר איז געווען ל. זינגמאַן. צווישן אירע מיטאַרבעטער זענען געווען דוד גלאָבוס און, דוכט זיך, אויך ר. צרפּת. דער רעדאַקטאָר און די מיט-אַרבעטער האָבן געהאַט די בעסטע כוונות אויפצובויען אַ פּאָלקסטימ-לעכע צייטונג. האָבן זי זיך ביטער געמאַטערט, ביזוואַנעט עס האָט אויסגעפעלט. . . . ניט שכירות, ווייל דאָס האָט שטענדיק אויסגע-פעלט, נאָך געלט אויף פּאַפּיר.

14. „וועלטשפיגל“ (?)

דער ביישפיל פון „קאווער טאָג“ האָט אַ יאָר צוויי אָפּגעשלאָגן דעם חשק אַרויסצוגעבן אַן אומפּאַרטייאישע צייטונג. אָבער ווען מ. מעלער האָט גענומען מאַכן געשעפטן מיט זיין וואָכנבלאַט „וועלט־שפיגל“, האָט זיך אים פאַרגלוסט אַ פאַרמעסט צו טאָן זיך מיט דער „אידישער שטימע“, און ער האָט במשך פון זומער 1928 פאַרוואַנדלט זיין וואָכנבלאַט אין אַ טאָגצייטונג. איך געדענק ניט, ווי די דאָזיקע טאָגצייטונג האָט געהייסן. דוכט זיך, אז ניט „וועלטשפיגל“. איך דערמאָן זי, כדי דער קומענדיקער ביבליאָגראַף זאָל זי ניט דורכלאָזן. די צייטונג האָט עקסיסטירט ניט מער ווי 3 חדשים. איר רע־דאַקטאָר איז געווען דער נאָר יונגער זשורנאַליסט א. י. סטומשינסקי. די טאָגצייטונג, וואָס מ. מעלער האָט אַרויסגעגעבן, האָט ניט געהאַט קיין אָנזען און אויך ניט קיין טיראַזש. דער אַרויסגעבער האָט זי אויפגעגעבן און דורך זיין פאַרמעסט האָט ער קאַליע געמאַכט זיין פּריערדיקע אונטערנעמונג — דאָס וואָכנבלאַט „וועלטשפיגל“.

15. „לעצטע ניים“.

נאָך דעם ווי קאווע האָט שוין געהאַט 2 צייטונגען מיט אַן אויסגעשפּראַכענעם געזעלשאַפטלעכן פּהצוף, די „אידישע שטימע“ און „פּאָלקסבלאַט“, איז ווידער אַמאָל געמאַכט געוואָרן דער פּרואוו אַרויסצוגעבן אַ ריכטונגלאָזע צייטונג, וואָס אירע כּוונות זענען בלוז קאַמערציעלע. אזאָ צייטונג האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען פון ערשטן יאַנואַר 1933.

דאָס איז די צייטונג „לעצטע ניים“. איר אַרויסגעבער און רע־דאַקטאָר איז ל. שבּולת, וואָס האָט פאַרלאָרן זיין אַרבעט אין „פּאָלקסבלאַט“. די צייטונג האָט עקסיסטירט אַ האַלב יאָר צייט. האַרט פאַר ראַש־השנה תרצ"ד, ווען אין דער צייטונג האָט מען זיך שוין געגרייט צו דעם גרויסן ראַש־השנה־נומער, וואָס דאַרף אַרייַן ברענגען געלט פאַר די ברכות (אין לייטע איז ראַש־השנה די בעסטע צייט פאַר די בלעטער: עס איז אַ מנהג אין לייטע צו שיקן כּתיבה וּחתימה טובה'ס דורך דער צייטונג), האָבן די מיטאַרבעטער און זע־צער געמאַכט אַ „רעוואָלוציע“, ווייל זיי האָבן שוין מער ניט געקענט אויסקומען אָן שכירות. און די צייטונג האָט אויפּגעהערט צו עקסיס־טירן.

„לעצטע ניים“ האָט לכתחילה זיך געפרואווט צו נעמען אויף

לינקס און געוואָלט פאַרקאַנקורירן „פּאָלקסבלאַט“. ווען מען האָט דאָרט געזען, אז דער ענין גייט ניט דורך, איז מען דאָרט געוואָרן אַליץ רעכטער און רעכטער, געוואָרן היפש פריינדלעך צו די אָרטאָדאָקסן און אין דער לעצטער סטאַדיע פון עקסיסטירן איז אַוועק אַ קאָקעטירן מיט רעוויזיאָניסטן.

„לעצטע ניס“ האָט דערווייזן, אז אומפאַרטייאיש קען אַ צייטונג זיין נאָר אין קעפּל, אָבער ניט אין אינהאַלט. איר רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער האָט נאָך דעם דאָזיקן אומגעלונגענעם פּרוּאוּ אויפגע- געבן דעם פּלאַן צו האָבן אַן אייגענע צייטונג און ער האָט שפּעטער געאַרבעט אין „אונזער מאָמענט“.

16. „מאָרגן-קוריער“.

אין דעם זעלביקן יאָר 1933, איז אַרויס אַ קורצע צייט נאָך אַ צייטונג. זי האָט געהייסן „מאָרגן-קוריער“. זי האָט זיך באַצייכנט „טעגלעכע אומפאַרטייאישע אינפּאַרמאַציע-צייטונג“. זי איז דערשי- נען פון 1טן יולי 1933 אן ערך 2-3 וואָכן. איר אַרויסגעבער איז געווען אַ דרוקער, ניימאַן. איר רעדאַקטאָר ר. צרפּת. איר פּרייז איז געווען 10 צענט. זי איז באַשטאַנען פון 4 זייטן, זי האָט כמעט נאָר אינפּאַרמאַציע-מאַטעריאַל, און דער דאָזיקער מאַטעריאַל איז באַמת געווען אַן אומפאַרטייאישער. אַזוי ווי איר אַרויסגעבער האָט ניט געוואָלט קיין סך צולייגן, האָט די צייטונג קיין אַריכט ימים ניט געהאַט.

אַזוי ווי דאָ ווערט געאַרבעט נאָר אויפן סמך פון זכרון און פון אַ צופעליקן מאַטעריאַל, צוגעשיקט פון דעם דערמאָנטן זאַמלער, האָט זיך דער קאַפיטל „טאַגצייטונגען“ אויסגעשעפּט. זיכער זענען דאָ אַ פּאַר בלוויזן פאַראַן, אָבער נאָר פון צייטונגען, וואָס זענען געווען עפעמערישע דערשיינונגען. מיר גייען איבער צו

ב. וואָכנבלעטער און אַנדערע פעריאָדישע אויסגאַבעס.

אויך דאָ וועל איך זיך ניט האַלטן ביים כראָנאָלאָגישן סדר. איך וועל פּריער דעהצילן וועגן די וואָכנבלעטער און אַנדערע פערי- אַדישע אויסגאַבעס, וואָס טראָגן אַ געזעלשאַפּטלעכן כאַראַקטער, און שפּעטער וועגן אַפּאָליטישע אויסגאַבעס.

1. „ארבעטער־לעבן“.

די ערשטע לינקע צייטונג נאך דעם ווי ליטע איז געוואָרן אומ־אָפהענגיק איז דאָס וואַכנבלאַט „ארבעטער־לעבן“. דאָס וואַכנבלאַט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דעם צענטראַלן ביורא פון די פּראָפּע־סיאָנעלע פאַראיינען אין קאָוונע. אין קעפל איז געווען דער זאַץ „פּראָ־לעטאַריער פון אַלע לענדער, פאַראייניקט זיך!“

דאָס וואַכנבלאַט איז רעגלמעסיק דערשינען אין אַקטאָבער, נאָך וועמבער און דעצעמבער 1919. אין 1920 איז עס, דוכט זיך, גע־נאַנגען ניט אזוי רעגלמעסיק, ווייל עס האָט געהאַט אויסצושטיין שוועריקייטן מצד דער מאַכט. אין אָנהייב איז עס געווען בונדיס־טיש, אָבער שפעטער זענען שטאַרקער געוואָרן די קאָמוניסטישע טענדענצן.

מיר דוכט זיך, אז דאָס וואַכנבלאַט האָט אויפֿגעהערט צו דער־שיינען אין 1921.

אין יאָר 1926, ווען ביי דער מאַכט איז ווידער געווען אַ פּראָג־רעסיווע רעגירונג, האָט „ארבעטער־לעבן“ פון דאָס ניי אָנגעהויבן צו דערשיינען. וויפיל חדשים דאָס באַנייטע וואַכנבלאַט איז אַרויסגע־גאַנגען, — געדענק איך ניט. איך געדענק אויך ניט, צי דאָס וואַכנ־בלאַט איז געשלאָסן געוואָרן דורך דעם פּאַשיסטישן רעזשים נאָך דער איבערקערעניש פון 17טן דעצעמבער 1926, אָדער עס איז אונטערגע־גאַנגען איבער פּאָליצייאישע רדיפות מצד דער קאָאָליציע־רעגירונג פון ליטווישע פּאָליקסיטן און סאָציאַל־דעמאָקראַטן.

2. „ארבעטער־צייטונג“.

די לינקע פּועל־ציון האָבן ניט געקענט זיך באַפּרידיקן מיטן וואַכנבלאַט „ארבעטער־לעבן“, ווייל הן אין זיין בונדיסטישער, הן אין זיין קאָמוניסטישער טענדענץ איז ער געווען קעגן זיי. האָבן זיי אין יאָר 1920 אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַן אייגן וואַכנבלאַט מיטן נאָמען „ארבעטער־צייטונג“. ווי דער רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער איז געווען געצייכנט מ. משורר. דער פּאַקטישער רעדאַקטאָר איז, דוכט זיך, געווען משה ערעם (קאַזאַרנאָווסקי). די צייטונג האָט אויפֿגע־הערט צו דערשיינען אין 1921.

3. „די נייע צייט“.

סוף 1920 און אָנהייב 1921 איז אין קאָוונע דערשינען דאָס וואַכנבלאַט „די נייע צייט“ מיט אַן אונטערקעפל „וואַכנבלאַט פאַר

די יידישע אַרבעטער אין ליטע". מיר דוכט זיך, אז דאָס וואָכנבלאַט איז געווען אַ המשך פון דער טאָג-צייטונג „אונזער צייט", בכל אופן האָבן דאָרט מיטגעאַרבעט די זעלביקע מענטשן וואָס אין „אונזער צייט". דער רעדאַקטאָר פון דער „נייער צייט" איז געווען ז. קאָ-לאָדני. דאָרטן האָבן אויך מיטגעאַרבעט ח. ראַפּאַלאָוויטש, א. קאָ-לאָדני און אַנדערע.

„די נייע צייט" איז ניט געווען קיין צייטשריפט פון אַ פּאַרטיי. דאָרטן זענען אויך געווען אַרטיקלען וועגן ליטעראַטור און קונסט, אויך דערציילונגען און לידער. איך געדענק ניט, וואָס איז געווען די סיבה פון איר אונטערגאַנג: זי די מאַכט האָט זי געשלאָסן אָדער זי איז אַליין אויסגעגאַנגען.

4. „ניים".

ווי אַ וואָכנבלאַט איז „ניים" דערשינען אין צוויי באַזונדערע סעריעס, אין 1923 און 1926.

אין 1923 איז די סיטואַציע געווען אזאָ:

עס האָט זיך געגרייט אַ רעפּאָרם אין דער יידישער נאַציאָנאַלער אווטאָנאָמיע. די פּאָליסיטישע עלעמענטן האָבן געפּוּעלט, מען זאָל מאַכן אַ פּראַווו צו באַלעבן די אווטאָנאָמיע. מען האָט זיך געגרייט צו נייע קהילות-וואַלן און צו וואַלן צו דער יידישער „נאַציאָנאַלער פּאַרזאַמלונג". האָבן די פּאָליסיסטן ניט געקענט בלייבן אָן אַן איי-גענער צייטשריפט. אָבער אזוי ווי עס זענען ניט געווען קיין כוחות צו באַנייען „ניים" ווי אַ טאָג-צייטונג, האָט מען זיך אַנטשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ וואָכנבלאַט. אזוי ווי דער נאָמען „ניים" איז געווען באַליבט אין די דאָזיקע קרייזן, האָט דאָס וואָכנבלאַט געהייסן ווידער-אַמאָל „ניים".

„ניים" איז איצט דערשינען פון אָנהייב אַפּריל ביז סוף אָקטאָ-בער, ביז נאָך די וואַלן. אירע רעדאַקטאָרן זענען געווען: עוזר פינקל-שטיין, יוסף טשערניכאָוו און יודל מאַרק. חוץ זיי האָבן מיטגעאַ-בעט נחום שטיף, וואָס האָט יעמאָלט געלעבט אין בערלין, ח. ראַפּ-פּאַלאָוויטש, דר. אסתר עליאשעוו, אוריה קאַצענעלנבויגן, ר. צרפת, ח. בלאַשטיין און אַנדערע.

אין דעם וואָכנבלאַט האָט מען זיך פּאַרנומען ניט נאָר מיט פּאָ-ליטישע, עקאָנאָמישע און בכלל געזעלשאַפטלעכע ענינים, נאָר מען האָט אָפּגעגעבן דאָרט אַ סך אַרט פּאַר קולטור און ליטעראַטור. דאָס

וואַכנבלאַט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן ציכטיס און זאָרגעוודיק. און האָט געהאַט היפש געזעלשאַפטלעכע השפּעה.

אין 1926 איז ווידערמאָל באַנייט געוואָרן „ניים“. דאָס איז געווען נאָך די וואַלן, וואָס האָבן געבראַכט צו דער מפּלה פון די קריסטלעכע דעמאָקראַטן, ווען עס איז געווען אין ליטע אַ פּראָגרע-סיווע רעגירונג, אַ קאָאָליציע פון ליטווישע פּאָליטיסן (אַ לינקע פּויעריס-פּאַרטיי) מיט סאָציאַל-דעמאָקראַטן, און ווען עס איז געקומען אַ גרויסע געזעלשאַפטלעכע אויפֿלעבונג אין ליטע בכלל און אויך ביי יידן פון ליטע בפרט.

יעמאַלט האָט שוין די פּאָליטישע גרופּע צום פּערטן מאָל באַ-נייט „ניים“. דאָס וואַכנבלאַט האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין מאי 1926 און גענאָנען ביז סוף אויגוסט 1926. יוסף טשערניכאָוו איז שוין יעמאַלט ניט געווען אין ליטע, און דאָס וואַכנבלאַט איז אָנגע-פירט געוואָרן פון עוזר פינקלשטיינען און יודל מאַרקן. חוץ אַלע פּריער דערמאָנטע (מיטן אויסנעם פון ה. בלאָשטיין, וואָס איז אויך ניט געווען אין ליטע), האָט מיטגעאַרבעט און מיטגעהאַלפֿן דר. מ. סודאַרסקי.

דאָס וואַכנבלאַט איז אָבער געווען אַ דעפיציט-אונטערנעמונג און די פּאָליטישע גרופּע איז זי ניט געווען בכוח אַ לאַנגע צייט זיך צו פּאַרגינען אזא מיין זאך. טעכניש איז „ניים“ פון 1926 געווען בעסער און שענער פאַר „ניים“ פון 1923.

5. „אונזער וועג“.

מיר גייען איבער איצט צו די פּעריאָדישע אויסגאַבעס פון פאַר-שידענע ציוניסטישע פּראַקציעס.

עטלעכע יאָר איז אַרויסגעגאַנגען מער-ווייניק אָן איבעררייסן די צייטשריפט „אונזער וועג“. דאָס איז געווען די פּאַרטייאישע אויס-גאַבע פון די ציוניסטן-סאָציאַליסטן (וועלט-פאַרבאַנד). „אונזער וועג“ האָט זיך גערופן „אַרגאַן פון ציוניסטיש-סאָציאַליסטישן גע-דאַנק“. ס'האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין יאָר 1923 און עס האָט עקסיסטרירט, דוכט זיך, ביז 1927.

געוויינטלעך פלעגט עס דערשיינען איין מאָל אין צוויי וואַכן. געוויסע תקופות פלעגט עס דערשיינען איין מאָל אַ וואָך, עס זענען אָבער געווען איבעררייסן. דער הויפט-מיטאַרבעטער פון דער צייטונג איז געווען דר. שמואל פּרידמאַן. עס האָבן אין „אונזער וועג“ מיט-געאַרבעט ש. קאַפּלאַן, נתן גרינבלאַט א"א. די דאָזיקע פּעריאָדישע

יידישע פעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע

אויסגאַבע פֿלעגט זיך פֿאַרנעמען נאָר מיט פֿאַרטייאישע ענינים, זי פֿלעגט פֿאַרשפּרייט ווערן כמעט נאָר צווישן פֿאַרטיי־חברים.

6. „אונזער רוף“.

עס איז געווען אַ צייט, ווען די ציוניסטן-סאַציאַליסטן זענען גע-
ווען זעשפּאַלטן אין צוויי באַזונדערע פֿאַרטייען, מיט צוויי באַזונדערע
וועלט־צענטראַלעס. „אונזער וועג“ איז געווען דער פֿאַרטיי־אָרגאַן
פֿון די לינקערע צע׳עס, פֿון יענע וואָס האָבן באַלאַנגט צום „וועלט-
פֿאַרבאַנד“. „אונזער רוף“ איז געווען דער „צווייוועכנטלעכער אָרגאַן
פֿון צע׳עס, צעירי־ציון (התאחדות)“.

„אונזער רוף“ איז דערשינען פֿון אָקטאָבער 1925 ביז מיטן
אָדער סוף 1926. איר רעדאַקטאָר איז געווען 5. גאַרפּונקל, צווישן
אירע מיטאַרבעטער — ש. שניידער, צ. פֿאַרט, ז. טראַוב א״א. נאָכן
כאַראַקטער נאָך איז „אונזער רוף“ געווען זייער ענלעך אויף „אונזער
וועג“.

נאָך דעם ווי די ביידע פֿאַרטייען האָבן זיך פֿאַראייניקט אין איין
צע־עסישער פֿאַרטיי, האָט מען אַרויסגעגעבן איין צייטשריפט
כשותפּות. איך געדענק נאָר דאָס וואַכנבלאַט

7. „די צייט“.

„די צייט“ דערשיינט פֿון 10טן אַפּריל 1932 ביז האַרבסט
1933, ווען עס הייבט אָן אַרויסצוגיין דאָס טעגלעכע „אונזער וואָרט“.
מיר דוכט זיך, אז הויז „אונזער וועג“, „אונזער רוף“, און „די צייט“
איז געווען נאָך אַן אויסגאַבע פֿון צע׳עס. איך ווייס עס אָבער ניט
אויף זיכער. די הויפּט־מיטאַרבעטער פֿון וואַכנבלאַט „די צייט“ זע-
נען געווען שמואל פֿרידמאַן, נתן גרינבלאַט, אפרים גרינבערג, 5.
גאַרפּונקל א״א.

„די צייט“ האָט שוין געמאַגן אַביסל אַן אַנדער כאַראַקטער ווי
„אונזער וועג“ און „אונזער רוף“. „די צייט“ האָט זיך מער פֿאַר-
נומען מיט וועלט־ענינים, האָט אָפּגעגעבן מער אָרט פֿאַר ליטעראַטור
און האָט פֿרעטענדירט צו האָבן — און אויך געהאַט — לייענער ניט
נאָר צווישן די פֿאַרטיי־קרייזן.

ווי דער אַרויסגעבער פֿון דער „צייט“ איז געווען געצייכנט די צע-
עסישע „בילדונגס־געזעלשאַפּט אויפֿן נאָמען פֿון דר. נחמן סירקין
אין ליטע“. די דערמאָנטע צע־עסישע אויסגאַבעס פֿלעגן דערשיינען
אין פֿאַרם פֿון זעקסזייטיקע צייטונגען.

8. „די צוקונפט“.

די אנדערע ציוניסטישע גרופירונגען האָבן ניט געהאט אזוינע סיסטעמאטישע אויסגאבעס ווי די צע.עס. זיי האָבן אַרויסגעגעבן נאָר סעזאָן-בלעטער. אזוי למשל, האָבן די רעוויזיאָניסטן פון מאיר גראַסמאַנס חדר זומער פון 1933, ווען זיי האָבן געהאלטן אין רעכטן ברען פון דער וואַלקאמפּאַניע צום ציוניסטישן קאָנגרעס, אַרויסגעגעבן אַ ריי „איינמאָליקע אויסגאבעס“. די דאָזיקע „איינמאָליקע אויסגאבעס“ זענען אָבער בלויז אָפיציעל געווען איינמאָליק. פאַקטיש איז עס געווען אַ פּעריאָדישע אויסגאבע. אַ קורצע צייט — אפילו אַ טעגלעכע אויסגאבע נאָך דעם אַלץ זעלטענער און זעלטענער, ביז דער סעזאָן איז געווען פאַרביי.

די דאָזיקע אויסגאבע פון די גראַסמאַניסטן, וואָס האָבן אַקאָרשט איצט געהאט זיך צערסן מיט זשאַבאַטינסקין, האָט געהייסן „די צור קונפט“, אָבער נאָר דעם 18טן יולי 1933 דעם 19טן יולי האָט די זעלבי-קע אויסגאבע געהייסן „אונזער צוקונפט“, דעם 20טן יולי— „די נאָנטע צוקונפט“, דעם 21טן יולי — „די אידישע צוקונפט“ און נאָך עטלע-כע „צוקונפטן“ זענען דוכט זיך געווען. אומעטום איז אונטערן קעפל געווען אָנגעוויזן „אָרגאַן פון דעמאָקראַטישן רעוויזיאָניסטישן גע-דאַנק“.

דער ניט-דעמאָקראַטישער רעוויזיאָניסטישער געדאַנק האָט יע-מאָלט אויך געהאט עפעס אויסגאבעס. איך געדענק ניט, צי דאָס איז געווען אזוי פּעריאָדיש ווי ביי די „דעמאָקראַטישע רעוויזיאָניסטן“.

9α. „דער אידנשטאט“.

9b. „אידנשטאט אין א“י.

די זעלביקע גראַסמאַניסטן האָבן נאָך אין דעם זעלביקן 1933 זיך אַ נאָמען געגעבן „אידנשטאטס-פאַרטיי“. האָבן זיי געדאַרפט אַ צייטשריפט, וואָס זאָל דערקלערן די יסודות פון דער נייער פאַרטיי. צו דעם ציל האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַן איינמאָליקע אויסגאבע „דער אידנשטאט“. ווי דער רעדאַקטאָר איז געווען אָנגעוויזן ש. דרור. די דאָזיקע אויסגאבע האָט אויך געהאט עטלעכע וואַריאַציעס אין איר נאָמען.

סוף יולי 1934 (כ"ג תמוז) האָט די „אידנשטאטס-פאַרטיי“ אָנגע-הויבן אַרויסצוגעבן אַ 2-ווענטלעכע שריפט מיטן נאָמען „אידנשטאט

יידישע פעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע

אין א"י" און מיט אַן אָנווייז, אַז דאָס איז דער „אַרגאַן פֿון דער אידנשטאַטס-פֿאַרטיי אין ליטע". די צוויי-וואָכנשריפט איז אַרויסגע-נאַנגען אויך אין 1935. דאָרטן פֿלעגט מען איבערדרוקן מאיר גראַסמאַנס אַרטיקלען. דער פּאַקטישער רעדאַקטאָר איז אין אָנהייב געווען דר. ה. ראָזענבלום. די מיטאַרבעטער: ש. דרוֹר, משה זאַקס, י. זשערדין א"א. דאָס איז געווען אַ רייך-פֿאַרטייאישע אויסגאַבע.

10. „ציוניסטישער געדאַנק".

ביי יעדע קאָנגרעס-וואָלן זענען געווען צייטווייליקע פעריאָדישע אויסגאַבעס. ליידער, קען איך דאָ דערמאָנען נאָר יענע, וואָס איך געדענק, אָדער וואָס איך האָב צופֿעליק דאָ באַקומען. דעריבער מוז איך זיך פֿון דער גאַנצער ריי ענלעכע אויסגאַבעס באַגנוגענען מיטן אָנווייזן אויף דעם „ציוניסטישן געדאַנק", דעם „אַרגאַן פֿון די פֿראַג-רעסיווע אַלגעמיינע ציוניסטן אין ליטעווא". דאָס איז אַן אַרגאַן, וואָס איז דערשינען אין יולי-אויגוסט, 1935, און זיך פֿאַרנומען מיט קאָנגרעס-אַגיטאַציע. די מיטאַרבעטער זענען געווען: דר. ת. נ. שאַ-פּיראַ, דר. י. נ. דאָנסקי און אליעזר היימאַן.

11. „דאָס אידישע וואָרט".

אויך די מזרחי-פֿאַרטיי אין ליטע האָט געהאַט אַן אייגענעם אָר-גאַן, ס'רוב פֿלעגט עס זיין ניט קיין פעריאָדישע אויסגאַבע. פֿון 1טן נאָוועמבער 1933 האָט „דאָס אידישע וואָרט" געדאַרפֿט ווערן דער פעריאָדישער וועכנטלעכער אַרגאַן פֿון „תורה ועבודה" און פֿון „מזרחי" אין ליטע, אָבער פעריאָדיש איז עס געווען בלויז אַ קורצע צייט. אין די מזרחי-אויסגאַבעס איז דער הויפּט-שרייבער געווען הרב י. ראָזענסאָן. חוץ אים — הרב זופּאַוויטש, צבי בערנשטיין, דוד רעזניק א"א.

12. „אונזער וואָרט".

13. „אידישע וועלט".

14. „דער אידישער לעבן" (וואָכנבלאַט).

15. „דער אַרטאָדאָקסישער אידישער לעבן".

16. „צום יוגנט".

17. „בית-יעקב-היים".

דאָס זענען אַלץ אַרטאָדאָקסישע אויסגאַבעס, וואָס זענען אין פֿאַרשידענע צייטן דערשינען אין ליטע. דאָס זענען זיכער ניט אַלע

אויסגאבעס. איך ווייס אויך ניט גענוי ווען די דאָזיקע אויסגאבעס האָבן אויפגעהערט צו דערשיינען. איך ווייס נאָר: „אונזער וואָרט“ פלעגט מער-ווייניק פּעריאָדיש דערשיינען אין 1931;

„אידישע וועלט“ גייט אַרויס פון אָנהייב 1932 און איז פאַר דער לעצטער צייט די וויכטיקסטע אַרטאָדאָקסישע אויסגאבע, גייט אַרויס אין 8 זייטן פון צייטונגס-פאַרמאט, מיט געוויסע איבעררייסן איז עס דערנאָנגען ביז איצט;

„דער אידישער לעבן“, וואָס איז דער אַלטער נאָמען פאַר אַר-טאָדאָקסישע אויסגאבעס פלעגט דערשיינען ווי אַ וואָכנבלאַט אין 1921, צווייטער העלפט 1922, אין 1926 און, דוכט זיך, אין 1933; „דער אַרטאָדאָקסישער אידישער לעבן“, אַן אויסגאבע פון צעירי אגודת ישראל, איז דערשינען 1934;

„צום יוגנט“ איז געווען אַ צוויימאָנאַט זשורנאַל פון „מרכז תפארת בחורים פאר די אינטערעסן פון יוגנט און תפארת בחורים אַרגאַניזאַציעס אין ליטע“ און איז דערשינען אין סלאָבאָדקע פון 1929, דוכט זיך, ביז 1930;

„בית-יעקב-היים“ פלעגט אַרויסגיין אין קיידאַן „געווידמעט די אינטערעסן פון דער פרויען-באוועגונג אין ליטע“; איז עס אין 1933 געווען אַ פּעריאָדישע אויסגאבע?

18. „קלאַרקייט“.

אַרויסגעגעבן פון די לינקסטע ציוניסטן. פון 1טן אָקטאָבער 1933 האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אַ „פּעריאָדישע אויסגאבע פאַר אַלגעמיינע און פאַלעסטינער פּראַגן“. אָבער די צייטשריפט „קלאַר-קייט“ האָט אויסגעהאַלטן בלויז עטלעכע נומערן.

19. „מעמלער יידישע נייע“.

חויז די ביז איצט דערמאָנטע אויסגאבעס, וואָס זענען דערשינען פון דער אָדער יענער ריכטונג, האָט ליטע געהאַט אַ געזעלשאַפטלעכע אויסגאבע ניט מיט קיין פאַרטייאישן נאָר מיט אַן אַרטיקן שטעמפל. דאָס איז די „מעמלער אידישע נייע“ מיט אַן אונטערקעפל „אומפאַר-טייאישע מעמלער טריבונע“. ס'איז לכתחילה אַרויס זעלבשטענדיק אָנהייב 1933, נאָך דעם אין מיטן מאי ביז אָקטאָבער איז עס געווען איין מאָל אַ וואָך אַ ביליאַגע צו די „לעצטע נייע“ (זע צווישן די טאַג-צייטונגען נ. 15). און נאָך דעם ווי די „לעצטע נייע“ איז אונטער-

געגאנגען, איז עס דעם 11טן אָקטאָבער 1933 אַרויס ווי אַן איינמאָד-ליקע אויסגאַבע מיטן נאָמען „ערשטע מעמלער אידישע ניס“ צי עס זענען געווען נאָך אַזוינע איינמאָליקע אויסגאַבעס ווייס איך ניט. דער הויפּט-אַרגאַניזאַטאָר און צונויפּשטעלער פון די „מעמלער אידי-שע ניס“ איז געווען א. נאָוויץ (נאָוואַכאָוויטש). אין דער צייטונג האָט אויך געאַרבעט אברהם מעלער, עס זענען דאָרטן געווען עטלעכע גרעסערע אַרטיקלען פון דר. רודאָלף וואַלסאַנאָס.

די צייטשריפט האָט זיך אינטערעסירט נאָר מיט דעם יידישן לעבן אין מעמל און מיט די באַזונדערע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן פון מעמל, דער שטאָט און געגענט, וואָס האָט אַמאָל באַלאַנגט צו דייטשלאַנד און אַצינד געהערט עס צו ליטע. הנם פאַרמעל-אומפאַרטייאַיש, האָט דאָך „מעמלער אידישע ניס“ אַ בולטע ציוניסטישע באַפאַרבונג.

20. „דער אידישער קאָאָפּעראַטאָר“.

אין ליטע האָט די פאַך-פרעסע געשפּילט אַ קליינע ראָלע. עס זענען אַלעמאָל געווען גענוג פעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס זאָלן דרוקן אַלע מאַטעריאַלן פון פאַך-אַרגאַניזאַציעס. דעריבער האָבן די פּראָפּעסאַניאַלע אַרגאַניזאַציעס נישט געהאַט די נויטווענדיקייט צו פּטרן געלט און ענערגיע פאַר פאַך-צייטשריפטן. אויב אַרגאַניזאַציעס האָבן דאָך אַרויסגעגעבן פעריאָדישע שריפטן, איז עס געווען מער לשם פרעסטיזש פון דער אַרגאַניזאַציע ווי צוליב נויטווענדיקייט.

פון די דאָזיקע פעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס האָבן אין זינען נאָר איין בראַנזשע, אָדער נאָר איין געביט, איז די וויכטיקסטע „דער אידישער קאָאָפּעראַטאָר“. דאָס איז אַן אויסגאַבע פון פאַרבאַנד פון די יידישע פּאָלקס-בענק. די דאָזיקע אויסגאַבע האָט דורכגע-מאַכט אַ ריי גלגולים: אין 1923—1924 איז זי געווען אַ זעלבשטענ-דיקע אויסגאַבע; אין 1925 איז זי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ביי-לאַגע צו דער „אידישער שטימע“; פון 1926 איז עס געוואָרן אַ חודש-שורנאַל, גאַנץ לייטיש אַרויסגעגעבן, מיט אַ הילע, האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביזן 31טן (?) יאָר. ביסלעכווייז איז עס געוואָרן וויי-ניקער פעריאָדיש, און דוכט זיך, פון 1932 איז עס פאַרוואַנדלט גע-וואָרן אין אַ בולעטען פון דעם פאַרבאַנד פון די פּאָלקסבענק, וואָס ווערט פּונאַנדערגעשיקט צו די רעדאַקציעס פון די צייטונגען און צו די פּאָלקסבענק.

„דער אידישער קאָאָפּעראַטאָר“ האָט זיך דערהויפּט פאַרנומען

מיט אלע ענינים, וואָס קענען האָבן אַ שייכות צום לעבן פון די פּאָלקסבענק, ד. ה. מיט דער טעטיקייט פון זייער פּאַרבאַנד, מיט דעם מצב פון די אַרטיקע פּאָלקסבענק, מיט דער אַלגעמיינער קאָאָפּעראַטיוו ווער באַוועגונג אין ליטע און בכלל מיט דער ווירטשאַפּטלעכער לאַגע פון ליטע. אָבער „דער אירישער קאָאָפּעראַטאָר“ פּלעגט זיך אויך פאַרנעמען מיט עקאָנאָמישע פּראָבלעמען בכלל און פּלעגט געבן סיס-טעמאַטישע איבערויכטן וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע אין דער וועלט. חוץ דעם פּלעגן אפילו פון צייט צו צייט דערשיינען פעליע-טאַגען, וואָס האָבן בלויז אַן אומדירעקטע שייכות געהאַט צו קאָאָפּע-ראַציע אָדער צו עקאָנאָמיק.

די הויפּט-מיטאַרבעטער פון „אירישן קאָאָפּעראַטאָר“ זענען גע-ווען די ביידע דירעקטאָרן פון פּאַרבאַנד פון יידישע פּאָלקסבענק אין ליטע ש. קעלזאָן און צ. פּאַרט. עס האָבן דאָרטן אויך מיטגעאַרבעט 5. גרוויטש, י. ראַגינסקי, דר. ה. לאַנדוי, ש. וואָלאַצקי א"א. חוץ דעם פּלעגט „דער אירישער קאָאָפּעראַטאָר“ זיך באַנוצן מיט איבער-געזעצטע מאַטעריאַלן.

21. „דער בעל-מלאכה“.

אזוי האָט געהייסן אַ צוויי-וועכנטלעכער זשורנאַל, וואָס האָט אַרויסגעגעבן דער אל-ליטווישער פּאַרבאַנד פאַר מלאכה און קליין אינדוסטרי. דער דאָזיקער צוויי-וועכנטלעכער זשורנאַל איז דערשינען אין די יאָרן 1925 און 1926. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען די יידישע האַנטווערקער אין ליטע זענען געווען צעשפּאַלטן אין צוויי אָרגאַניזאַציעס. האָט די נייע אָרגאַניזאַציע אַרויסגעוויזן אַ לעבע-דיקע טעטיקייט און אַנגב אַרויסגעבן אויך דעם דערמאָנטן זשור-נאַל. די הויפּט-מיטאַרבעטער דאָרטן זענען געווען: 5. גרוויטש, ה. זוסמאַנאוויטש און אַנדערע.

באַראַקטעריסטיש: ווען ביידע פּאַרבאַנדן האָבן זיך שפּעטער פאַראייניקט, איז מער ניט געווען קיין נויטווענדיקייט אין אַרויסגעבן אַ ספּעציעלן זשורנאַל פאַרן בעל-מלאכה. אַנגב, איז זינט דעם אָנהייב פון „פּאָלקסבלאַט“ געשטיגן דער אינטערעס פאַר אַנגעלעגנהייטן פון בעל-מלאכות און נאָך דעם זענען שוין אלע צייטונגען געווען גרייט צו געבן אזוי פיל מאַטעריאַל וועגן בעל-מלאכהשן לעבן, וויפיל נאָר דער האַנטווערקער-פּאַרבאַנד האָט געוואָלט.

אין אזאַ לאַגע זענען אויך אַנדערע פּראָפעסיאָנעלע פּאַרבאַנדן. אזוי ווי די צייטונגען קאָנקורירן צווישן זיך, זענען זיי מוכן ומזומן

צו דרוקן גאַנצע מעמאָראַנדומס און אויך ספּעציעלע אַרטיקלען וועגן פּאָר-ענינים, וואָס יעדע עקאָנאָמישע אָרגאַניזאַציע וואָלט זיי צו-שמעלן. דערמיט דערקלערט זיך דער פּאַסט, אז אין דער יידישער ליטע זענען נישטאָ איצט קיין שום פּאָר-צייטשריפטן. ווען מען מאַכט אַ פּרוּאוּ אַרויסצוגעבן אַ פּאַכשריפט, גיט עס זיך אויך ניט אײן.

אזוי האָט זיך אויך ניט אײנגעגעבן אַרויסגעבן די צײטשריפט

22. „אונזער האַנדל“.

דאָס האָט געדאַרפט ווערן אַ פּעריאָדישע אויסגאַבע פאַר האַנדל און ווירטשאַפּט און געזאַלט דערשיינען יעדן חודש, ווי דאָס איז גע-ווען געמאָלדן גלייך אונטערן קעפּל פון דער צײטשריפט. איך ווייס אָבער נאָר פון דעם פעברואַר-נומער פון יאָר 1935. קען זײן עס איז געווען נאָך אַ נומער. בכל אופן האָט די צײטשריפט קײן לאַנגן קיום ניט געהאַט. עס האָט זי אַרויסגעגעבן דער קליין-סוחרים-פאַר-באַנד. ווי דער רעדאַקטאָר איז געווען אונטערגעשריבן י. סאַלאַמין, דער לאַנגיאַריקער פּאַרויצער פון דערמאָנטן פאַרבאַנד. אַלע אַנדערע מיטאַרבעטער האָבן זיך באַנונגט מיט ראשי תבות און פּסעוודאָני-מען. „אונזער האַנדל“ איז אַרויס אין אַ צײטונגס פּאַרמאַט און גע-האַט ס״ה 4 זײטן.

23. „האַנדל און אינדוסטרי צײטונג“.

אַביסל לענגער האָט עקסיסטירט די „האַנדל און אינדוסטרי צײ-טונג“ אין דעם יאָר 1923.

דאָס איז געווען אַ וואַכנבלאַט, וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסצו-גיין אין אַפּריל 1923 און געגאַנגען, דוכט זיך, ביז יוני פון דעם זעל-ביסן יאָר. יעדער נומער איז באַשטאַנען אויך ניט מער ווי פון 4 זײטן צײטונגס-פּאַרמאַט. אירע מיטאַרבעטער זענען געווען: י. עטינ-גער, ר. קאַמאַראָוו (רעפּעס) א״א. ווי דער רעדאַקטאָר איז געווען גע-צײכנט א. נאָוויכאָוויטש.

דאָס סאַמע אַריגינעלע פון דעם וואַכנבלאַט איז געווען זײן דריי-שפּראַכיקייט: יידיש, ליטוויש און רוסיש. אָבער מער ווי אַ העלפט אָרט האָט פאַרנומען יידיש, אײן זײט איז געווען אַ ליטווישע, און רוסיש האָט מען געקענט טרעפן בלויז אין די אַנאַנסן. דאָס איז גע-ווען אַן אונטערנעמונג פון עטלעכע מענטשן, אויסגערעכנט אויף אונ-טערשטיצונג פון סוחרים-פאַראיינען און פון אינדוסטריעלער. מסתמא האָבן זיי זיך ניט דערוואַרט אויף אונטערשטיצונג אָדער אפּשר איז

י. מארק

די אונטערשטיצונג געווען א צו קליינע, האָבן זיי אויפגעגעבן זייער צייטשריפט.

24. „לעבן“.

איך גיי איצט אַריבער צו צייטשריפטן אָן פּאָליטיק און אָן גע-
זעלשאַפטלעכע כּוונות. זייער צאָל איז פיל קלענער. ניט אלעמאָל
האָט ליטע געקענט אויסהאַלטן כאַטש איין צייטשריפט מיט סתּם
פּאַרוויילונגס־מאַטעריאַל. ריין־ליטעראַרישע צייטשריפטן זענען אַפּנים
ניט פאַר די כּוחות פון דעם קליינעם יידישן קיבוץ אין ליטע. וואָכנ-
בלעטער, וואָס מען רופט זיי „פּאַמיליען־זשורנאַלן“, האָבן עטלעכע
מאָל געפרוּווט זיך איינפּעסטיקן. איך וועל זיי דערמאָנען אין אַ
כּראַנאַלאָגישן סדר :

דאָס ערשטע וואָכנבלאַט פון דעם מין איז „לעבן“. אזא צייט-
שריפט איז דערשינען אין 2טער העלפט 1923 אונטער דער רעדאַקציע
פון מרדכי יפה. אויף אזא אופן איז ער דער פּיאָנער פון „פּאַמיליען־
זשורנאַלן“ אין ליטע. אָבער קיין מזל האָט דער פּיאָנער ניט גע-
האַט, עס איז אַרויס בלויז איין נומער „לעבן“ (אפּשר איז אַרויס אַ
2טער נומער).

פיל ערנסטער, מער מזל, אַ פעסטערן מאַטעריעלן יסוד און אַ
לענגערן קיום האָט געהאַט דאָס וואָכנבלאַט

25. „די וועלט“.

מיט אַן אונטערקעפּל „אילוסטרירטער וואָכנבלאַט פאַר דער אי-
דישער היים און פּאַמיליע“. דאָס וואָכנבלאַט האָט אָנגעהויבן דער-
שיינען דעם 1טן יאַנואַר 1924. דאָס איז געווען צום טייל אַ ביילאַגע
צו דער „אידישער שטימע“, צום טייל אַ זעלבשטענדיקער זשורנאַל.
זיין רעדאַקטאָר איז געווען ר. רובינשטיין.

„די וועלט“ פלעגט האָבן אַן אַפּטיילונג „פון נאָר דער וועלט“.
מיט פאַרשידענע טשיקאָווע מאַטעריאַלן. „די וועלט“ האָט זיך באַ-
מיט צו באַקענען אירע ליינער מיט דער ליטווישער ליטעראַטור און
געגעבן איבערזעצונגען פון ליטווישע נאָוועליסטן. דאָס וואָכנבלאַט
האַט אויך זיך אינטערעסירט מיט קונסט בכלל, עס האָט געהאַט אַ
גוטע באַציאונג צו יונגע אַרטיקע דיכטער און דערציילער.

דאָרטן האָבן מיטגעאַרבעט: דוד כהן, ה. פּראַנק, יודיקא, מרדכי
יפה, י. מהיפּית, דוד פּראַם א"א.

פון אָנהייב 1925 איז דאָס וואָכנבלאַט רעאָרגאַניזירט געוואָרן.

יידישע פעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע

עס האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אין בערלין, הגם דער מאַטעריאַל איז ס'רוב געשיקט פון קאָוונע. דאָס וואַכנבלאַט איז געוואָרן גרעסער אין פאַרמאָט און די אילוסטראַציעס זענען טעכניש געוואָרן בעסער. ווי דער אָרט פון דערשיינען איז געווען אָנגעוויזן בערלין-קאָוונע. ווי רעדאַקטאָרן זענען געווען אָנגעגעבן י. קלינאָו און ר. רובינשטיין. דאָס האָט געזאָלט ווערן אַ צענטראַלע וואַכנשריפט, וואָס האָט פּרע-טענדירט פאַרשפּרייט צו ווערן אין גאַנץ מזרח-אייראָפּע. דאָס פּאַר-ברייטערן די אויסגאַבע האָט אַפּנים קיין דערפּאָלג ניט געהאַט. ווען די צייטשריפט איז אונטערגעגאַנגען געדענק איך ניט. מיר דוכט זיך, אז צום 1926טן יאָר האָט זי ניט דערלעבט.

26. „וועלטשפּיגל“.

אין 1927 איז געמאַכט געוואָרן נאָך אַ פּראַוו אַרויסצוגעבן אין ליטע אַ זשורנאַל מיט פאַרוויילונג-מאַטעריאַל. דער אונטערנע-מער איז געווען מ. מעלער. די צייטשריפט האָט געהייסן „וועלט-שפּיגל“ און האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין סעפטעמבער 1927. ווען די צייטשריפט איז אונטערגעגאַנגען, ווייס איך ניט. מיר דוכט זיך, אז זי האָט עקסיסטירט ביז סוף 1928.

דער „וועלטשפּיגל“ האָט געטראָגן אַ ווייניקער ערנסטן כאַ-ראַקטער ווי „די וועלט“, געהאַט ווייניקער מיטאַרבעטער און אַרויס-געוויזן בכלל ווייניקער אינטערעס פאַר ענינים פון קולטור און ליטע-ראַטור. אויף וויפּיל איך געדענק, איז דער וויכטיקסטער מיטאַר-בעטער די ערשטע צייט געווען ר. כאַסמאַן. דאָרטן האָט אויך מיט-געאַרבעט ר. צרפּת.

27. „פּונקען“.

דאָס איז אַ „וועכנטלעכער פּאַמיליען-זשורנאַל“. עס האָט אָנגעהויבן דערשיינען פון 1טן יאַנואַר 1931 און עס האָט עקסיסטירט אַ דריי פּערטל יאָר. איר אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר איז געווען ר. צרפּת. דאָס איז געווען אַ גאַנץ לעבעדיק צונויפּגעשטעלט וואַכנבלאַט מיט אַ היפּש ביסל אילוסטראַציעס. „פּונקען“ האָבן געהאַט אַ שטענדיקע אָפּטיילונג פאַר ספּאַרט אונטער דער רעדאַקציע פון י. ליפּשיץ, אַ שטענדיקע אָפּטיילונג פאַר קינאָ, אַ קונסט- און ליטעראַ-טור-אָפּטיילונג אין די „פּונקען“ האָבן זיך געדרוקט גאַנץ לעבעדיקע באַשרייבונגען פון די שטעטלעך, פון י. סערעבראַוויטש-כּספי. פון אירע שטענדיקע מיטאַרבעטער דאַרף אויך דערמאָנט ווערן ד. גלאָבוס.

הגם, "פונקען" האָבן זיך געמיט צו זיין אינטערעסאַנט, צו שפּריצן מיט פונקען פון הומאָר, הגם אין פּראָווינץ האָבן זיי געהאַט ניט קיין שלעכטן דערפּאָלג, האָבן זיי זיך ניט איינגעוואָרצלט אין דעם ליטוואַקיש-טרוקענעם באָדן.

28. "נייער וועלטשפיגל".

דאָס דאָזיקע וואָכנבלאַט האָט ניט געהאַט קיין אריכת ימים. דער ערשטער נומער איז דערשינען דעם 1טן יוני 1934. איז געווען אַ צווייטער נומער? איך גלויב קוים. זיין רעדאַקטאָר-אַרויסגעבער איז געווען גדליה שוסטער. אין ערשטן נומער האָט איר געהאַט אי ספּאַרט, אין אַן אָפּטיילונג, וואָס האָט געהייסן "פרויען און מענער", אי אַן אָפּטיילונג, "אויף דער גרויסער וועלט". עס האָט אָבער געפעלט זאָלן און . . . לייענער.

29. "פאר אלעמען".

דאָס איז דאָס וואָכנבלאַט, וואָס דערשיינט נאָך איצט און וואָס האָט אַפנים זיך יאָ איינגעבירגערט אין ליטע. "פאר אלעמען" האָט אָנ- געהויבן צו דערשיינען אין מאי 1935. די דאָזיקע וועכנטלעכע אויסגאַבע צייכנט זיך אויס מיט דעם, וואָס זי האָט זייער פיל איר לוסטראַציעס. זי איז באמת לעבעדיק און האָט געפונען חן ביים עולם.

איר רעדאַקטאָר איז ווידער ר. זרפת. חוץ אים זענען די הויפט מיטאַרבעטער א. דעפעס און דוד גלאָבוס. אין וואָכנבלאַט אַרבעט מיט אַ פעיקער יונגער קאַריקאַטוריסט ח. פיינשטיין.

"פאר אלעמען" אינטערעסירט זיך מיט אַלע ענינים פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, אָבער גיט זיי איבער אין אַ קרומען שפיגל. אָפט איז דאָס וואָכנבלאַט גאַנץ צוטערפנדיק אין זיין קריי- טיק, וואָס איז אומפאַרטייאיש און שאַנעוועט קיינעם ניט. ליידער, איז שווער צו זיין הומאָריסטיש אָדער סאַטיריש אונטער דער השגחה פון אַ צענזור, וואָס האָט מורא פאַר די מינדסטע אַנצוהערענישן.

"פאר אלעמען" האָט אָפּטוילונגען פאַר ספּאַרט, פאַר קינאָ, פאַר משיקאווע מעשיות פון דער וועלט (ריכטיקער: פון צייטונגען), האָט אפילו אַן אָפּטיילונג פאַר פּרויען-מאָדע. די גרעסטע מעלה פון דעם וואָכנבלאַט איז, וואָס הגם עס באַמיט זיך צו זיין וואָס אינטערעסאַנט מער און צוציעוודיקער, איז עס דאָך אינגאַנצן ריין פון שונד.

30. „געראַנק און לעבן“.

דאָס איז דער נאָמען פון אַ צייטשריפט פאַר פּילאָד-זאַפּיע, וואָס איז דערשינען זומער 1935. בלויז 2 נומערן זענען אַרויס. דאָרטן זענען דאָ אַרבעטן פון דר. אַסתר עליאַשעוו, דר. ח. נ. שאַפּיראַ, דר. נ. דאָנסקי, חיים קלאַצקין, נתן גרינבלאַט א"א.

אין דער אָפּטיילונג וועגן וואַכנבלעטער און אַנדערע פעריאָדישע אויסגאַבעס זענען זיכער פאַראַן מער בלויזן ווי אין דער אָפּטיילונג וועגן טאַנצייטונגען. דאָ זענען אפילו מעגלעך וויכטיקע אומפינקט-לעכקייטן. דער שר השכחה איז אַ ביטערער בעל דבר און מען קען זיך ניט ווערן קעגן אים.

ג. ניט-פעריאָדישע אויסגאַבעס.

חוצ דעם שלל איינמאָליקע אויסגאַבעס, וואָס זיי גייען ניט אַרײַן אין געביט פון דער איצטיקער אַרבעט, האָט ליטע געהאַט אַ היפשע ריי ניט-פעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס האָבן צום טייל ביי יעדן מאָל דערשיינען געטראָגן אפילו אַן אַנדער נאָמען און זענען אָבער געווען המשכים פון דער זעלביקער אויסגאַבע און צום טייל — אויסגאַבעס מיט דעם זעלביקן נאָמען, וואָס האָבן נישט קיין שטרענג-פעריאָדישן כאַראַקטער. אויף וויפיל איך האָב צופעליקן מאַטעריאַל וועגן זיי וועל איך זיי איבערדעכענען. זייער רשימה איז זיכער פיל אַ לענגערע, ווי זי וועט זיין דאָ אונטן:

1. "ידיעות פון ביוראָ ביים מיניסטער פאַר אידישע ענינים".

דאָס איז געווען אַ ניט-פעריאָדישע אויסגאַבע פון דעם יידישן מיניסטער, מ. סאַלאָווייטשיק, אַרויסגעגעבן אין די יאָרן 1919 און 1920. דאָרטן זענען געווען באַריכטן וועגן דער טעטיקייט פון מיר-ניסטעריום פאַר יידישע ענינים, וועגן דער טעטיקייט פון די יידישע קהילה-ראַטן און וועגן געזעלשאַפטלעכער אַקטיוויקייט בשייכות מיט דער יידישער נאַציאָנאַלער אוואַגאַנאַמיע.

2. „וויספע“.

דאָס איז געווען אַ ניט-פעריאָדיש אַרויסגעגעבענער זשורנאַל, רעדאַגירט פון קלמן זינגמאַן. דאָס זענען געווען זאַמלעהפּטן „פאַר ליטעראַטור, קונסט, קריטיק

און פרייען אומאָפּהענגניקן געדאַנק". די דאָזיקע זאַמלעפּטן זענען דערשינען אין דעם יאָר 1921, במשך פון יאָר אָבער בלויז 2 זאַמל-העפּטן. אין יאָר 1922 איז „וויספע" בכלל ניט דערשינען. פון אַנד-הייב 1923 דערשיינט „וויספע" רעגלמעסיקער. במשך פון יאָר זע-נען אַרום 6 העפּטן. די ערשטע זאַמלעפּט איז אַרום סוף פעבר-אר אָדער אָנהייב מערץ 1923 און געהאַט אָנשטאַט אַ נומער אַ באַצייכנונג דורך די אותיות א — ב. סוף מערץ 1923 איז דערשי-נען אַ העפּט מיט דעם צייכן ג. פון אַפּריל 1923 האָט „וויספע" געהאַט אַן אונטערקעפּל „ליטעראַריש-קינסטלעכער חודשניק". עס זענען נאָך דעם דערשינען נומערן פון דעם חודשניק פאַר מאַיי-וני, יולי-סעפטעמבער, און דער לעצטער נומער איז דערשינען פאַר אָק-טאָבער-נאָוועמבער-דעצעמבער. דער לעצטער נומער איז געווען אַ יובל-נומער.

די „וויספע" האָט גרופירט אַרום זיך אַלע יונגע שרייבער פון ליטע, וואָס זייער צאָל איז יעמאָלט דווקא געווען אַ גרויסע. איר רע-דאַקטאָר, קלמן זילגמאַן, האָט געהאַט זייער אַ וואַרעמע באַציאונג צו אַלע אָנהייבער. יעדער יונגער פּערזן-שרייבער האָט געקענט געדרוקט ווערן אין דער „וויספע". קיין שטרענגער אויסקלייב איז חס וחלילה ניט געווען.

די „וויספע" האָט זיך ווייניק אינטערעסירט מיט דעם, צי דער ליינער וועט פאַרשטיין די אולטראַ-מאָדערניסטישע שאַפונגען פון די יונגע מיטאַרבעטער. די זאַמלעפּטן פלעגן זיך שוואַך פאַרשפּרייטן, און די יונגע חברה בראַש מיטן רעדאַקטאָר האָבן געשפּאַרט פון דעם גויטיקסטן, כדי אַרויסצוגעבן זייערע זאַמלעפּטן.

דאָרטן האָבן מיטגעאַרבעט: ה. בלאַשטיין, דוד גרינשפּאַן, יוסף גאַטפאַרשטיין, ראָזאַ גוטמאַן, ב. י. ביאַלאַסטאַצקי, דוד גלאָבוס, א. גאַלדבלאַט, לייב גליצמאַן, ז. סאַנדלער, שמואל פּערסאָו, ח. מ. פּער-זאַל, י. קולטשיק, י. ראָזענבוים, מרדכי יפה, פּסח מאַרקוס, יעקב פלאַטנאַן, מ. לוריע, אייזיק פלאַפּער, ז. שוסטער, ה. ראַסקעס און אַנדערע. ק. זינגמאַן פלעגט חוץ דעהצילונגען און קריטישע נאָטיצן דאָרטן דרוקן אויך לידער מיטן פּסעוודאָנים ז. קלוגימוס. אין „וויס-פע" פלעגט מען איבערדרוקן משה גאָדירס זאַכן, קושיניאָווס, פּע-פּערס און אַנדערנס לידער. אין 1923 איז אַ שטענדיקער מיטאַרבע-מער פון דער „וויספע" געווען אויך צבי הירשקאָו. דאָרטן האָבן זיך אויך געדרוקט איבערזעצונגען פון יעסענין, וואַלט וויטמאַן און פון אַנדערע.

יידישע פערזאָנלעכע אויסגאָבעס אין ליטע

אזוי ווי טייל מיטאָרבעטער זענען זיך צעפּאַרן און דער רעדאַקט־
טאָר איז קראַנק געוואָרן און געמוזט אַוועק פון ליטע קיין אויסלאַנד
זיך היילן, האָבן די זאַמלעפּטן אויפגעהערט צו דערשיינען.

3. „ליטע“.

עס זענען דערשינען צוויי זאַמלעפּטן מיט דעם דאָזיקן נאָמען
אונטער דער רעדאַקציע פון אוריה קאַצענעלנבאָגין. זיי זענען אַרויס
אַנהייב 1922. יעדער העפט האָט געהאַט אַ 50 זייטלעך, יעדער זייטל
איז געווען צוויי־שפּאַלטיק.

די כּוננה פון די זאַמלעפּטן איז געווען — ברענגען צו אַ קול־
טורעלער דערנענטערונג צווישן יידן און ליטווינער, באַקענען יידן
מיט די שאַפּונגען פון דער ליטווישער ליטעראַטור און מיט די אידוּי־
ען פון די פּאַרשיידענע געזעלשאַפּטלעכע שטרעמונגען ביי די ליט־
ווינער, איינפלאַנצן ביי יידן גופא מער צוגעבונדקייט צו ליטע און
פאַרטיידיקן אַ פּרינציפּיעלן שטאַנדפּונקט פון דאָיקייט. ווי אַ קעגנ־
זאַץ צו דער ציוניסטישער דאָרטיקייט (הגם קיין שום פּאַלעמיק און
קיין שום בפרוּשע פאַרטיידיקונג פון דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט איז
דאָרטן ניט צו געפינען).

אין די זאַמלביכער זענען דאָ אַרטיקלען פון ליטווינער (ז. זשע־
מייטס, פעטראַס רוסעצקאס, באַליס סרוואַנא, יאַזאַס טומאַס, אַני־
טאַנאַס סוטקוס, ליודאַס גיראַ, ווייזשנאַטאַס), פון א. ווייסרוס (וו.
לאַסמאַזוסקי), אָבער דער וויכטיקסטער און דער גרעסטער טייל פון
מאַטעריאַל זענען אַרטיקלען וועגן ליטע געשריבן פון יידן, און קינסט־
לערישער מאַטעריאַל, וואָס האָט אַ דירעקטע שייכות צו ליטע. אין
די זאַמלביכער זענען דאָ אַרטיקלען פון: אוריה קאַצענעלנבאָגין, בן־
אדיר, בעל־דמיון, דר. א. מוקדוני, דר. ה. לאַנדוי, ז. קאַלמאַנאָד
וויטש א"א. עס זענען דאָ דערציילונגען און לידער פון: פּסח מאַר־
קוס, א. עטלעיים, משה ריין און פון אוריה קאַצענעלנבאָגין גופא.

די זאַמלעפּטן זענען אַרויסגעגאַנגען אין דער תקופה פון
„נייס“. און זיי זענען געווען אַ וויכטיקע דערגאַנצונג צו דער צופע־
ליק־ליטווישער ליטעראַרישער טעטיקייט פון די „פאַרבייפאַרערס“,
וואָס האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין דער ליטע: אין די זאַמלעפּטן זען
נען אַרטיקייט און „ליטווישקייט“ געווען אַן אָרגאַנישע דערשיינונג,
ניט קיין אַבסטראַקטע פּרינציפּיעלע איינשטעלונג פון אומעטומיקע
אווטאָנאָמיסטן.

די זאַמלעפּטן זענען דער בעסטער אָנדענק פון יענע גוטע באַ־

י. מארק

ציאונגען, וואָס זענען געווען צווישן דער ליטווישער און יידישער פראַגרעסיווער אינטעליגענץ אין די ערשטע יאָרן פון אומאַפהענגיקייט פון ליטע.

4. „קוויטן“.

אין דעם זעלביקן 1922טן יאָר איז אוריה קאצענעלנבאָגנס שטאַט פאָנעוועזש געווען ליטעראַריש זייער אַקטיוו. אַ גרופע יונגע חברה, שוין נאָר גרינע אָנהייבערס, האָבן זיך פאַרמאַסטן אַרויסצו־געבן אין פאָנעוועזש „אַ צייטשריפט פאַר ליטעראַטור און קונסט“. די צייטשריפט האָט געהייסן „קוויטן“. אויף וויפיל איך ווייס, איז אָבער אַרויס נאָר איין זאַמלעהפּט. דער רעדאַקטאָר פון זאַמלבוך איז דוד קאַט, ווי דער אַרויסגעבער איז געצייכנט א. סידעלסקי. דאָרטן געפינט איר לידער פון לייב גליצמאַן, וו. טראָוב און מאַטעס גורוויטש, דערציילונגען פון דוד קאַט און איינעס אַ „בן־אָדם“, אַן איינאַקטער פון דוד קאַט. כמעט אַלע שאַפונגען פון די גאָר יונגע זענען ביטער אָדער אַן אַ טעם אַזוי ווי ניט קיין צייטיקע פּרות.

5. „פּעדאַגאָגישע בלעטל“.

די „קולטור־ליגע“ אין ליטע, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן יידיש־וועלטלעכן שול־וועזן, האָט געפרוּאוּט אַרויסגעבן אַ פּעדאַגאָגישן זשורנאַל. איך ווייס פון איין נומער פון אַזאַ פּעדאַגאָגישער שריפט. דאָס איז דאָס „פּעדאַגאָגישע בלעטל“, וואָס איז דערשינען אָנהייב 1922. עס האָט געהאַט די נומעראַציע 1—2 און דעם צייט־אָנווייז יאַנאַר—פּעברואַר, אַזוי אַז מען דאַרף מיינען, אַז עס איז געווען פאַרטראַכט אַ חודש־שריפט פאַר פּעדאַגאָגיק. מיר געדענקט זיך אָבער ניט קיין צווייט בלעטל.

אין דעם „פּעדאַגאָגישן בלעטל“ איז געווען אַ גרעסערע אַרבעט פון ש. לעווין, אַ ריי רעצענזיעס וועגן לערנביכער און ידיעות וועגן דער שול־באַוועגונג.

דאָס „פּעדאַגאָגישע בלעטל“ האָט זיך געדרוקט אין שאוול, עס האָט געהאַט 42 זייטלעך, געוויינלעכן פאַרמאַט, 16°.

6. „מכבי“.

די ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „מכבי“ האָט פון צייט צו צייט ספּע־ציעלע בילאַגעס ביי דער „אידישער שטימע“. אָבער זי האָט אויך אין פאַרלויה פון איר עקסיסטענץ—עטלעכע מאָל אַרויסגעגעבן פּערי־אָדישע שריפטן.

אזוי איז עס געווען אין יאָר 1925, ווען קאָוונער „מכבי“ האָט בשותפות מיטן ריגער „הכוח“ אַרויסגעגעבן אַ צייטשריפט מיטן נאָם „מכבי“. די צייטשריפט איז געגאַנגען איין מאָל אַ חודש, גע- האַט 4 זייטן צייטונג-פאַרמאַט און דעם אָנווייז פון אָרט — ריגע- קאָוונע. וואו די צייטונג האָט זיך געדרוקט, צי אין ריגע אָדער אין קאָוונע, ווייס איך ניט.

ווען דער שידוך מיט ריגע איז זיך צעפאַלן, האָט דער מרכז פון דער ליטווישער „מכבי“-אָרגאַניזאַציע געהאַט אין דעם יאָר 1927 אַן אייגענע פעריאָדישע אויסגאַבע. זי האָט עקסיסטירט פון יאַנואַר ביז מאי. איר רעדאַקטאָר איז געווען פ. פ. 5. ראַבינאָוויטש.

7. „הכוח“-צייטונג.

ווען אין קאָוונע האָט זיך געשאַפן אַ קאָנקורענץ-אָרגאַניזאַציע צום „מכבי“, — דער „הכוח“, האָט די נייע אָרגאַניזאַציע עטלעכע מאָל אַרויסגעגעבן איינמאַליקע אויסגאַבעס, וואָס שטעלן פאַר מיט זיך אַ סעריע. דעם 2טן מערץ 1928 איז דערשינען אַ „הכוח“-צייטונג, דעם 27טן מאי 1928 אַ „הכוח“-וואָרט. מיר דוכט זיך, אַז עס זענען געווען אויסגאַבעס במשך פון דער ערשטער העלפֿט 1928. די דאָזיקע אויסגאַבעס זענען אויך דערשינען אין אַ צייטונג-פאַרמאַט און האָבן געהאַט צו 4 זייטן.

8. „מטרתנו אונזער ציל“.

אַ כאַראַקטער פון אַ צייטשריפט האָט אויך געטראָגן די אויס- גאַבע פון „מכבי הצעיר“ מיטן נאָמען „מטרתנו — אונזער ציל“. איך ווייס פון צוויי העפטן, קען זיין אַז עס זענען געווען נאָך. אין יאַנואַר 1934 איז אַרויס אַ העפט מיטן אַקאָרשט-אַנגעוויזענעם נאָמען און אין פעברואַר 1934 האָט די העפט געהייסן „מטרתנו — אונזער נייער ציל“. דאָס איז אַ שריפט וואו יידיש און העברעיִש זענען געמישט. די אַרויסגעבער האָבן אַפֿנים געוואָלט איינהאַלטן גלייכגעוויכט צווישן די ביידע שפראַכן, אָבער עס האָט זיך דאָך באַ- קומען אַז דריי פּערטל פון צייטשריפט פאַרנעמט יידיש און בלויז איין פּערטל — העברעיִש. „מטרתנו“ פאַרנעמט זיך בלויז מיט ענינים פון מכבי הצעיר.

9. „ווילקאָווישקער זאַמלונגען“.

אין דער פּראָווינץ-שטאָט ווילקאָווישק האָט איינער פּוסטאַפעצ-

קי, ארויסגעגעבן 2 מאָל זאַמלונגען פון כמעט נאָר אַרטיקע, ווילקאָר ווישקער שאַפונגען.

די ערשטע ווילקאָווישקער זאַמלונג איז אַרויס אין יאָר 1929 און הייסט „שנייעלאַך“. די זאַמלונג האָט אַן אונטערקעפל „ליטע-ראַרישע הומאָריסטישע שריפטן“. זי אַנטהאַלט 36 זייטלעך, אַ פערטל פאַרנעמט העברעיִש. געדרוקט איז די זאַמלונג אויך אין ווילקאָווישק.

אין יאָר 1930 האָט דער זעלביקער פּוסטאַפעצקי אַרויסגעגעבן אַ „ווילקאָווישקער אַלמאַנאַך“ מיט אַן אונטערקעפל „ליטעראַרישע היסטאָרישע שריפטן“. דער רעדאַקטאָר פון אַלמאַנאַך איז באַ-האַלטן אונטערן פּסעוודאָנים איתן האזרחי. די דאָזיקע זאַמלונג האָט 48 זייטלעך.

10. אַ סעריע ליברעטאָם.

אַן אייגנאַרטיקע אונטערנעמונג האָט אין קאָוונע דורכגעפירט דער מוזיקרעצענזענט פון דער „אידישער שטימע“ ה. שקלאַרסקי מיט דער מאַטעריעלער אונטערשטיצונג פון צבי ראַבינאָוויץ. זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַ סעריע ליברעטאָם פון אָפּערעס, וואָס זענען געשפּילט געוואָרן אין דער ליטווישער מלוכה-אָפּערע.

נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז די יידישע באַזוכערס פון דער מלוכה-אָפּערע פאַרשטייען ניט די שפּראַך פון די אויפפירונגען (ליטוויש), האָבן די דערמאָנטע אַרויסגעבער געהאַפט צו קענען ברענגען נוצן און האָבן דערפאַלג. איך ווייס, אַז עס זענען אַרויס די ליבערטאָס פון: 1) „סאַרמען“, 2) „אאידא“, 3) „פּאַוסט“, 4) „די יידין“, 5) „טיפּלאַנד“ פון אייזשען ד'אַלבער.

זיי האָבן זיך געקליבן אַרויסגעבן אויך די ליברעטאָס פון: „מאַדאַם בומערפּליי“, „דאַמע פּיק“, „סילויליער פאַריקמאַכער“, „טאַסקאַ“, „רינגאַלעטאַ“, „טראַוויאַטאַ“, „באַל מאַסקאַראַד“. דוכט זיך, אַז קיין זאַך פון דעם איז ניט אַרויס. דאָ איז אָבער מעגלעך אַ טעות פון מיין זייט.

11. „אויפגאַנג“ און „גלאַקן“.

דאָס זענען צוויי זאַמלעפטן מיט באַזונדערע נעמען, אָבער אין תּוך געהערן זיי צו איין סעריע. „אויפגאַנג“ האָט אַן אונטערקעפל „איינמאַליקע אויסגאַבע גע-ווידמעט ליטעראַרישע און געזעלשאַפטלעכע פּראָגן“. די אויסגאַבע

אין דערשינען אין יאנואר 1933, האָט 32 זייטן און אַ הילע מיט אַ צייכענונג. ווי דער רעדאַקטאָר-אַרויסגעבער איז געצייכנט איינער לויב יעזערניצקי. עס האָט ניט קיין זינען אָנצורופן די אָנגעגעבענע נעמען פון די מיטאַרבעטער, ווייל דאָס זענען אַלץ פּסעוודאָנימען איינמאַך ליסע פּסעוודאָנימען. „אויפּנאַנג“ האָט לידער און אַרטיקלען וועגן ליטעראַרישע און פּאָליטישע ענינים. דאָרטן געפינט מען אַן אַרטיקל וועגן מאַססים גאַרסי, וועגן שלום אַשן און דער איבעריקער מאַטעריאַל אַל האָט שוין צו טאָן מיט פּאָליטישע און געזעלשאַפּטלעכע ענינים. די זאַמלעפּט „גלאָקן“ מיטן אונטערקעפּל „איינמאַליקע אויב-גאַבע פאַר ליטעראַריש-געזעלשאַפּטלעכע פּראַגן“ איז דערשינען אין מאַי 1933. ווי דער רעדאַקטאָר-אַרויסגעבער איז אָנגעוויזן איינער אליה רייכשטיין. די „גלאָקן“ פאַרמאָגן בלויז אַרטיקלען. די אַרטיקלען זענען וועגן קאַרל מאַרסן, וועגן מלחמה-געפאַר, וועגן די דער-גרייכונגען פון אַרבעטער אין סאָוועט-רוסלאַנד, וועגן „פּאַלעסטינע אָן אַ פּרוכט“, און וועגן 35-יאָריקן יובל פון „בונד“ אונטערן נאָמען „אַ יוביליי פון אַ גרויסן פאַראַט“. „גלאָקן“ האָבן 32 זייטלעך, זענען ציכטיק אַרויסגעגעבן און מיט אַ הילע.

12. „טראַט“ און „יונגט-טראַט“.

די זאַמלעפּט „טראַט“ פון 1934 און „יונגט-טראַט“ פון 1935 שטעלן אויך פאַר אַ געוויסע קורצע סעריע. זייערע אַרויסגעבער זענען די זעלביקע עלעמענטן וואָס פון דער פּריערדיקער סעריע. די ביידע זאַמלעפּטן האָבן אָבער פיל מער אַרט פאַר ליטעראַטור. גאַנץ געלונגען איז צונויפגעשטעלט די זאַמלעפּט „יונגט-טראַט“, וואָס איז באַשטימט ספּעציעל פאַר יוגנטלעכע און באַשטימט צום טייל פון אַר-בעטן פון יוגנטלעכע.

13. אויסגאַבעס פון אַ גרופּע אַרבעטלאָזע זעצער.

אין 1934 האָט אַ גרופּע אַרבעטלאָזע זעצער כמעט צו יעדן יום טוב אַרויסגעגעבן אַ צייטונג, כדי צונויפצוקלייבן אַנאָנסן. דעם 28טן פעברואַר 1934 איז דערשינען די איינמאַליקע אויסגאַבע „שלח-מנות“, מיטן אונטערקעפּל „איינמאַליקע פּורים-אויסגאַבע אַרויסגע-געבן דורך אַ גרופּע אַרבעטלאָזע שרייבער און זעצער“. דעם 30טן מערץ איז דערשינען אַ „פּסח-צייטונג“ מיטן אונטערקעפּל „איינמאַלי-קע פּסח-אויסגאַבע אַרויסגעגעבן דורך אַ גרופּע אַרבעטלאָזע שרייבער און זעצער“. דעם 18טן מאַי 1934 איז דערשינען אַ „שבועות-בלאַט“ מיטן אונטערקעפּל „איינמאַליקע שבועות-אויסגאַבע פון אַ

י. מארק

גרופע קאוונער שרייבער און זעצער". דעם 9טן סעפטעמבער 1934 איז ארויס א „ראש השנה צייטונג" מיטן אונטערקעפל „איימאָליקע אויסגאבע פון א גרופע שריפטזעצער". אין די דאָזיקע אויסגאַבעס איז חוץ אַנאַנסן כמעט קיין זאך ניט געווען. דאָס ביסל מאַטעריאַל, וואָס מען פלעגט דאָך דאַרפן געבן חוץ אַנאַנסן, איז געוואָרן צונויפגעשטעלט פון גדליה שוסטער.

מען קען אויך באַטראַכטן ווי ניט־פּעריאָדישע צייט־אויסגאַבעס די כלערליי אויסגאַבעס פון פאַרשיידענע יידישע געזעלשאַפטן בעת זייערע זאַמלאַקציעס, וואָס טראָגן כידוע כמעט א פּעריאָדישן כאַראַקטער. „אַרט", „אַזע", דער „בסור חולים", „דאָס קינדער־הויז" און פיל אַנדערע געזעלשאַפטן גיבן סיסטעמאַטיש אַרויס במשך פון זייער עקסיסטענץ אויסגאַבעס, וואָס אימלעך מאַל טראָגן זיי אָבער אַן אַנדער נאָמען און זייער סעריע־כאַראַקטער איז ניט אַזוי בולט. בכל אופן האָבן זיי ניט צו טאָן מיט מיינע איצטיקע דער־מאַנונגען פאַרן צוקונפטיקן ביבליאָגראַף.

די יאָריקע באַריכטן פון יידישע בענק, פּאָלקסבענק, געזעל־שאַפטן און חברות האָבן אמת אויך א פּעריאָדישן כאַראַקטער און וועלן האַפנטלעך ווען־ניט־איז זיך דערוואַרטן כאַטש אויף א רשימה. זי זענען דאָ אין גאַנצן דורכגעלאָזן.

אַ רשימה פון איינמאָליקע אויסגאַבעס פון ליטע וואָלט געווען אומפאַרגלייכלעך לענגער און געהאַט פיל מער נומערן איידער עס זענען דאָ דערמאָנט געוואָרן. אַנב, זענען פאַראַן צווישן די אויס־גאַבעס א סך אינטערעסאַנטע. איך קען אָנווייזן אויף:

1. די זאַמלהעפט „אַרבעטער־געזאַנק", וואָס איז אַרויס אין נאָוועמבער 1920; איר אַרויסגעבער איז די אַרבעטער־היים א"נ ב. באַראַכאָוו, איר רעדאַקטאָר איז געווען משה קאַזאַרנאַווסקי (משה ערעם).

2. „פּלאַמען", אַרויס אין אויגוסט 1922, א זאַמלבוך „גע־ווידמעט די אינטערעסן און אויפגאַבן פון דער אַרבעטער־יונגט".

3. „דער רויטער האָן", דערשינען סוכות תרפ"ג, א הומאָר־ריסטישע אויסגאַבע, צונויפגעשטעלט פון א. נאָדל (י. סלאָנים); די דאָזיקע אויסגאַבע מיט פיל געלונגענע פאַראַדיעס און מיט א הומאָר־ריסטישער „געאַגראַפיע פון ליטע" האָט געהאַט גרויס דערפאַלג.

4. „פּאָלק אוו לאַנד", אַרויסגעגעבן אין יולי 1923 פון „מרכוז־

מזרחי" אין ליטע, א העפט פון 2 דרוקבוין מיט פארטייאישע אר-טיקלען.

5. „דער ליטווישער קונדס“, ארויס אין מערץ 1924, א „המנ-טאש לכבוד פורים אָנגעפיקעוועט מיט וויצן און מעשיות, קאריקאַ-טורן און ליליאַך, ווערטלאַך און שאר ירקות“. דער רעדאַקטאָר פון דער דאָזיקער הומאַריסטישער אויסגאַבע איז געווען ה. בלאָשטיין.

6. „אַרבעט“, אַ זאַמלבוך „פאַר די אויפגאַבן פון „אַרט“, וואָס איז אַרויס אין יאָר 1924. דאָס זאַמלבוך אַנטהאַלט 80 זייטן מיט אַ גרעסערן אַרטיקל פון יוסף טשערניכאָוו וועגן דער אַרבעט־אידעאָלאָג-ניע ביי יידן און מיט אַרטיקלען פון עוזר פינקלשטיין, לאַזאַר אַבראַם-סאָן, ש. ראָזענבוים, ר. רובינשטיין, ז. קאַלמאַנאוויטש, דר. ה. לאַנדוי א"א.

7. „ספּאַרט און לעבן“, אַרויסגעגעבן פון דעם „יידישן אַמלע-טיק־קלוב“ אָדער, ווי מען פלעגט עס פאַרקירצט רופן, פון „יאַס...“ די אויסגאַבע איז דערשינען אין 1926.

8. „דער וואַנדערפויגל“, אַרויס אין יוני 1926, אַן איינמאַליקע אויסגאַבע פון דעם „וואַנדערפויגל“ אין קאָוונע, מיט אַרטיקלען פון דר. 5. פינקלשטיין, דר. ש. לעווין, דר. וו. לאַזאַרסאָן, העלענאַ באַצקעלס, 5. אַבראַמסאָן א"א, 16 זייטן אין 8°.

9. „פּאַלק און געוונט“, אַרויס אין 1926 צום 5־יאָריקן יובל פון „אַזע“, מיט אַרטיקלען פון אַלע „אַזע־טוער און פון די יידישע זשורנאַליסטן אין ליטע.

10. „דער יוגנט וועקער“, געווידמעט דעם אַרבעטנדיקן א"י און דעם סאָציאַליסטישן געדאַנק. אַרויס אין 1927. 16 זייטן, 16°.

11. „אונזער דריידלי“, זשורנאַל פאַר „הומאַר, סאַטירע און סתם לצנות“, אַרויס צו חנוכה תרפ"ז אונטער דער רעדאַקציע פון מרדכי יפה.

12. „געזונטהייט־הויז“, אַרויס אין יאַנואַר 1928, „אויסגאַבע פון צענטראַל קאַמיטעט פון „אַזע“ צום בוי פון געזונטהייט־הויז“.

13. „היר אַליין“, אַ „זאַמלבוך פאַר ליטעראַטור, קונסט און קריטיק“, אַרויס אין יאָר 1928 אונטער דער רעדאַקציע פון ג. י. נאַטליב, נתן גרינבלאַט און ר. רובינשטיין, חוץ די רעדאַקטאָרן האָבן דאָרטן אָפגעדרוקט לידער און דערציילונגען יעקב נאַטליב, יודיקאַ, אליעזר היימאַן א"א.

14. „יוגנט וועקער“, איינמאַליקע אויסגאַבע פון דער קאָוונער

- יידישער אַפטיילונג ביי סאַציאַליסטישן יוגנט פאַרבאַנד אין ליטע
„דער פונק“ („ Zezirba “), אַרויס צום 1טן מאי 1932.
15. „שליאכט“, „זאַמלבוך פאַר ליטעראַטור“, אַרויס אין יאָר
1932 (48 זייטן) מיט לידער פון יעקב גאַטליב, נ. י. גאַטליב, ד.
מעיעראַוויטש, ראָזע גוטמאַן, לאה גרינשטיין, יהושע לאַצמאַן א"א.
און מיט דערצייילונגען פון נתן גרינבלאַט, אליעזר היימאַן, ישראל
קאַפלאַן, מיט אַרטיקלען פון יעקב גאַטליב און א. היימאַן.
16. „דער אידישער סטודענט מעדיקער“, „אַרויסגעגעבן דורך
דעם פאַראיין פון אידישע סטודענטן מעדיקער אין אוניווערסיטעט
פון וו. ד. ג.“, אַרויס אין 1932 צום יובל פון 5-יאָריקער עקסיסטענץ.
17. „די סוחרישע וולעט“, אַן „איינמאַליקע אויסגאַבע פון
צענטראַלן קליין-סוחרים פאַרבאַנד“, אַרויס אין 1933 צום 10-יאָריקן
יובל פון דערמאַנטן פאַרבאַנד.
18. „פאַר רעכט פון יידיש אין פאַלעסטינע“, „איינמאַליקע
אויסגאַבע“, דערשינען אין מערץ 1935.
- אגב זאָל מען ניט פאַרגעסן, אַז דער לינקסטער פליגל פון דער
יידישער געזעלשאַפטלעכקייט האָט קיינמאַל ניט געקענט האָבן קיין
פּעריאָדישע אויסגאַבע און געמוזט אָנסומען צום מיטל „איינמאַליקע
אויסגאַבע“, אויב מען האָט געוואָלט עפעס אַרויסגעבן לעגאַל. די
צאָל פון אַזוינע אויסגאַבעס איז היפש גרויס.
- פון די איינמאַליקע אויסגאַבעס זאָל גאָר צום סוף דערמאַנט
ווערן וועגן עטלעכע אויסגאַבעס פאַרן יידישן וויסנשאַפטלעכן אינ-
סטיטוט. די ערשטע אויסגאַבע פון דעם מין איז דערשינען נאָך אין
יאָר 1926.

מאטעריאלן און נאָטיצן

צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רומעניע.

אין די „פילאָלאָגישע שריפטן“ (כאָנדר 3 536-525) האָט ש"ס ראָמאַן פון בוקאַרעסט אָפּגעדרוקט אַן אַרבעט א. נ. „די יידישע פרעסע אין רומעניע פון 1854 ביז 1926“.

קיין קוועלן פאַר זיין אינפאָרמאַציע ווערן ניט אָנגעגעבן. עס ווערט דאָרטן געזאָגט, אַז ער האָט זיך באַדינט מיטן אַלגעמיינעם קאַטאַלאָג פאַר פּעריאָדישע אויסגאַבעס פון דער רומענישער אַקאַדעמיע פון וויסנשאַפט. אַז דער דאָזיקער קאַטאַלאָג איז געווען געדרוקט אין 1913 אונטער דער רעדאַקציע פון ביאַנז און צונויפגעשטעלט פון האָדאָס און יאָנעסקו (Hodos si Jonescu) — וועגן דעם זאָגט ש"ס ראָמאַן קיין וואָרט ניט, הגם ער האָט פון דאָרטן געשעפּט (אנב זייער אויבערפֿלעכלעך) די הויפּטידיעות פאַר זיין ביבליאָגראַפישער רשימה.

ש"ס ראָמאַן זעצט איבער בוכשטעבלעך פון דער דאָזיקער ביבליאָגראַפיע און ניט עס אַזוי אָן, ווי ער וואָלט געמאַכט די דאָזיקע הערות.

אַזוי, למשל, זאָגן די רומענישע ביבליאָגראַפן וועגן אַ זשורנאַל „דער פּאָלקספּריינד“ (ז. 799 פון קאַטאַלאָג) אַזוי:

Nu stim când au apărul primele 4 numere in 1888 sau mai inainte.

וואָס מיינט אויף יידיש:

„מיר ווייסן גישט, ווען עס זיינען דערשינען די ערשטע פיר נומערן, אין 1888 אָדער פּריער“.

ביי שײַס ראָמאַן לייענען מיר (ז. 533) אַ נאָטיץ אַריינגענומען אין עקיקע קלאַמערן:

„מיר ווייסן גישט, ווען ס'זענען דערשינען די ערשטע 4 נומערן, אין 1888 אָדער פּריער“.

און אַזוי כּסדר.

אין דערזעלבער צייט האָט ער אָבער ניט ריכטיק איבערגעגעבן אַ ריי וויכטיקע פרטים, וואָס די רומענישע ביבליאָגראַפן גיבן אָן, ווי, למשל, אַז פון דעם זשורנאַל „פּאָלקספּריינד“ זענען דערשינען 32 נומערן.

י. שאצקי

ביי אנדערע ידיעות זענען געקירצט די פרטים וועגן נומערן, דרוקערייען, רעדאקטארן א. א. וו.

חויז דעם זענען איבערגעהיפט געוואָרן אַ ריי נעמען פון פעריאָד
דישע אויסגאַבן, וואָס מיר דרוקן דאָ איבער אין אונדזער איבערזע-
צונג פון רומעניש, אַנטנומען פון דעמוזעלביקן וויכטיקן מקור.
אויך האָבן מיר איינגעשלאָסן אין אונדזער רשימה די זשור-
נאַלן, וועגן וועלכע שײַט ראָמאַן גיט ניט קיין פינקטלעכע ידיעות, און
מיר זענען זיי ממלא מיט ידיעות פון אנדערע מקורים. אונדזער
רשימה איז אַ כראָנאָלאָגישע.

1) עידות העתים (די רומענער שרייבן גרויזיק: עידית
הועתים).

ש׳ם — ראָמאַן גיט אָן דאָס יאָר 1856, בעת די ביבליאָגראַפֿן גיבן
אָן בפירוש: 1855. די גאַנצע ידיעה האָב איך איבערגעזעצט אין
„פּנסק“ (2, 1929, ז. 79).

דער דאָזיקער זשורנאַל האָט אַריינגעבראַכט אַ גאַנצע דיי פאַר-
פלאַנטערטע ידיעות. לויט אייניקע קומט אויס, אַז לכתחילה האָט
דער זשורנאַל געהייסן „קורות העתים“ און שפעטער געענדערט
דעם נאָמען אויף „עידות העתים“, לויט אנדערע דוקא פאַרקערט.
שוין אין 1858, שרייבט שטיינשניידער וועגן „קורות העתים“
(המזכיר 1858, ז. 7).

אַבער נאָך פריער, אין יוני 1856 שרייבט דער אַמעריקאַנער
Occident (זייט 154), אַז:

„פון מאָדאַוויע קומט אָן אַ ידיעה, אַז עס גייט דאָרטן אַרויס
אַ וועכענטלעכער זשורנאַל פאַר יידן אין יידישן דיאַלעקט מיט העב-
רעישע אותיות. ער הייסט „קורות העתים“. איר ערשטער נומער איז
געווען געדרוקט פאַריקן האַרבסט אין יאַסי.“
„פאַריקן האַרבסט“ מיינט אין 1855.

אויך אין American Israelite (8טן אויגוסט 1856, זייט 39)
ליענען מיר אַ ידיעה, אַז:

„פון מאָדאַוויע קומט אָן אַ באַריכט, אַז אין יאַסי איז לעצטן
האַרבסט אַרויס אַ ליטעראַרישער וואָכנשריפט א. נ. „קורות העתים“
אין יידישן דיאַלעקט און געדרוקט מיט העברעישע אותיות.“

רייזען אינפאַרמירט (לעקסיקאָן 1914, 737), אַז „קורות העתים“,
אַן האַלבוועכנטלעכע צייטונג, איינע פון די ערשטע יידישע צייט-
שריפטן אין רומעניע, אַרויסגעגעבן אין יאַסי אין יידיש און רומע-

ניש (?) אין דער צייט פון דער קרימער מלחמה אין יאָר 1855 דורך איצטיג זינגער. דעם „עידות העתים“ דערמאָנט ער אינגאנצן ניט. שײַט ראָמאַן ציטירט רייזענס לעקסיקאָן (ז. 534) און גיט אָן אין רייזענס נאָמען, אַז דער „קורות העתים“ איז אַרויס אויפן אָרט פון „עידות העתים“ אין יאַנאַר־פּעברואַר 1871, וואָס איז נײַטאָ בײַ רײַזענען.

מלאכי ברענגט („פּנקס“ 2, 1929, 77-79) אַ רײַ אינדירעקטע ידיעות פון פאַרשידענע צײַטשריפטן און אומעטום דערט זיך וועגן „קורות העתים“.

וואָס לערנען אונדז די דאָזיקע סתירות אין אינפאָרמאַציע? אַז אַזאַ זשורנאַל ווי „עידות העתים“ איז קײַנמאַל נײַט דערשינען. עס איז פשוט אַ טעות הדפוס, וואָס איז פאַרשטענדלעך, ווייל אַלע העב־רעישע טיטלען אין דער רומענישער ביבליאָגראַפיע זענען פול מיט גרײַזן. אַנב, גיבן די רומענישע ביבליאָגראַפן אפילו נײַט אָן דעם טיטל „קורות העתים“ און בײַ דער אויספירלעכער אינפאָרמאַציע וועגן דעם כלומרשטן „עידות העתים“ גיבן זײַ נײַט אָן, ווען האָט דער זשורנאַל געביטן דעם נאָמען אויף „קורות העתים“.

די פריערדיקסטע ידיעות וואָס מיר געפינען אין דער אַמעריקאַ־נעריידישער פרעסע, רײַדן נאָר וועגן „קורות העתים“.

איז קלאָר, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ גרײַז, און מען דאַרף אויפהערן צו רײַדן וועגן אַ ייִדישן זשורנאַל „עידות העתים“ און ממילא אַנטלירן די אינפאָרמאַציע און שײַס־דאָמאַנס ביבליאָגראַפיע, ווי אויך אין מײַן נאָטיץ אין „פּנקס“ 2, ז. 79.

אַנב, איז גראַפיש „עידות“ אַזוי ענלעך אויף „קורות“ אַז די נײַט ייִדישע צוזאַמענשטעלער פון דער רומענישער ביבליאָגראַפיע האָבן די צוויי ו (וואָוו) פאַרביטן אויף צוויי י (זײַ שרײַבן עידית), דעם ק אויף אַן ע (עין) און דעם ר אויף אַ ד (*).

מיט דעם, האָף איך, האָב איך פּעסנגעשטעלט, אַז די עקזיס־טענץ פון אַ זשורנאַל „עידות העתים“ איז אַ ביבליאָגראַפישע לע־גענדע.

(2) „די צײַט“. אַזאַ זשורנאַל ווערט דערמאָנט אין ייִדישן צײַטשריפט „עַת לדבר“, וואָס חנּוּה אונגער באַשרײַבט אין אונדזער

(* דערזעלבער טעות איז מיטן זשורנאַל „עַת לדבר“, וואָס איז גע־דרוקט „עַת לבנד“ (?) (ז. 724 פון דער רומענישער ביבליאָגראַפיע).

זאמלבוך. פון דאָרטן איז ניט קלאָר אויף וואָס פאַראַ שפּראַך איז ער אַרויסגעגעבן געוואָרן.

ביי שײט רָאָמאַן איז „די צײַט“ ניט דערמאָנט.
דאַקעגן אין American Israelite (29 יולי 1859, ז. 30) לײענען מיר אַז אין בוקאַרעסט גײט אַרויס אַ זשורנאַל „די צײַט“ אין דעם „דייטשן זשאַרגאַן פון די איזראַעליטן אין טערקײ. די צײַטונג טראָגט אַ פּאָליטישן כאַראַקטער און צילט צו באַשיצן די וואַלאַכישע איד־ראַעליטן“.

(3) „עת לדבר“ (זע: אונגערס ארטיקל).
אין דער רומענישער ביבליאָגראַפיע (ז. 724) זוערט דערמאָנט אַ זשורנאַל א. נ. „טימפּול“ ד. ה. צײַט, מיט אַזעלכע פרטים: אַרויס אין יאַס, פעברואַר — 1872. דערשינען אויף רומעניש און אויף יידישן זשאַרגאַן. ווי אַ קוואַל פון אינפּאַרמאַציע ווערן אָנגעגעבן דריי רומענישע צײַטונגען פון 1872, וואו די „צײַט“ (זע די רומענישע ביבליאָגראַפיע זײט 317). ווערט דערמאָנט. דאָס איז זיכער דיזעלבע צײַטונג, וואָס איז נאָך דערשינען אין יענעם יאָר. אַזוי באַקומען מיר דעם צײַטשפאַן פון דעם זשורנאַל: 1872-1859.

(4) הגבור, אַרויס אַפריער אין בוקאַרעשט (סעפטעמבער) 1886 — אַפּריל 1887 (אין גאַלאַץ אין אַפּריל 1887).
אין מאָל אַ וואָך. רעדאַקטאָר ליפּאַ ראָדעסקאַ.
די שפּראַך פון דער צײַטונג ווערט ניט אָנגעגעבן. אָבער אַזוי ווי דערזעלבער ראָדעסקאַ איז געווען דער רעדאַקטאָר פון אַן אַנדער יידישן זשורנאַל א. נ. „קול רנה“ (זע אונדזער נאָטיץ אין דעמזעלבן זאמלבוך), איז מסתמא דער דאָזיקער זשורנאַל הגם מיט אַ העברעישן טיטל געווען אַרויסגעגעבן אויף יידיש.

(5) „דאָס פּאָלקסבאַלט“ בוקאַרעסט 24 יולי 1891 — 1 נאָוועמבער 1895, שפּעטער אַרויס אין יאַסי, פון 15 נאָוועמבער ביזן 12 אַפּריל 1896. דערשינען איין מאָל אַ וואָך. פּרייז 7 לײ אַ יאָר, 15 באַן אַ נומער. פון 2טן אויגוסט 1891 בײַט זיך דער נאָמען פון דער צײַטונג.

פון 15טן נאָוועמבער 1895 איז דער רעדאַקטאָר ל. קאַרופּעלד, פון 31טן אויגוסט 1891 — 1טן נאָוועמבער 1895 איז דער רעדאַקטאָר געווען א. דאווידעסקו. סך הכל אַרויס 150 נומערן. (ווערט געבראַכט ביי שײט רָאָמאַן — אָבער זײער קורץ).

(6) גאַלאַצער איזראַעליט. דערשינען אַלע צוויי וואָכן. פון 15 אויג. 1887 — 26 מאַרט 1886, דערשינען דריי מאָל אַ וואָך. די

ארויסגעבער זענען געווען די בעלי-הבתים פון דער דרוקעריי: מוטער-
פערל און קאהן.

פון 26טן אויגוסט 1887 ווערט אויך דאָס קעפל פון דער צייטונג
געשריבן אויף דייטש: „נאַלאַטצער איזראַעליט“, פון 23טן יאנואַר
1888 נעמט מען אַראָפּ דאָס דייטשע קעפל, פון 26טן אויגוסט 1887
דערשיינט צוויי מאָל אַ וואָך פון 15טן יאנואַר 1888 — איין מאָל
אַ וואָך.

סך הכל דערשינען 41 נומערן. בכלל אַרויס זייער ניט רעגל-
מעסיק.

(דערמאָנט ביי שײַט ראַמאַן אָבער זייער ניט פינטלעך).

(7) יציאת רומעניע. אַרויס איין נומער אין יאָסי אין 1900.
פרייו 10 באַן. אַרויסגעגעבן פון די יידישע עמיגראַציע פירער,
אויף יידיש און אויף רומעניש.

(8) לבנון. אַרגאַן פון דעם קרייז פאַר ציוניסטישער פּראָפּאַ-
גאַנדע אין פּיאָטרֶאָ נעאָחז. אַרויס צוויי נומערן (1טן סעפטעמבער
1901 און 12טן מאי 1902). פרייו 10 באַן אַ נומער. אייניקע אַר-
טיקלען געדרוקט אויף יידיש. (לויט דער רומענישער ביבליאָגראַפיע
ז, 368-369).

(9) תקות ישראל. אַ ציוניסטישער אַניטאַציע אַרגאַן, אַרויס
איין נומער אין יוני 1903, אין יאָסי, אונטער דער רעדאַקציע פון אַ
קאָמיטעט. געדרוקט אויף יידיש און רומעניש. פרייו 5 באַן.

(10) חנוכה, אַ יום-טוב בלאַט. אַרויסגעגעבן אין גאַלאַץ דעם
22טן נאָוועמבער 1904 פון דריי ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס: „סאַמ.
פינעלעס“, קדימה“ און דר. מ. נאָרדוי“. אַ צווייטער נומער אין דער-
שינען דעם 21טן דעצעמבער 1905. אַרויס אין דריי שפּראַכן:
דייטש, יידיש און רומעניש. געדרוקט אין דער דרוקעריי פון א.
פּרידמאַן.

יעקב שאַצק

„עת לדבר“:

די צייטונג „עת לדבר“, וואָס איז דערשינען אין בוקארעסט אין יאָר 1859, איז איינע פון די עלטסטע יידישע צייטונגען אין רומען (ניע¹). זי ווערט דערמאָנט אין פאַרשידענע ביבליאָגראַפיעס, אָבער ווי עס ווייזט אויס, האָט קיינער ביו איצט די דאָזיקע צייטונג נישט געזען פאַר די אויגן, און דערפאַר האָט יעדער ביבליאָגראַף באַזונדער געמאַכט אַן אַנדער טעות. אזוי געפינען מיר ביי זלמן רייזען (לעקסי-קאָן פון דער יידישער פרעסע און ליטעראַטור“, וואַרשע, 1919, זייט 719) „עת לדבר“ — אַ צייטשריפט אין העברעאיש און יידיש, אַרויסגעגעבן (אין בוקארעשט ?) 1854-1856 דורך מיכל עזיאל“. ביי שטרַאָמאַן — „די יידישע פרעסע אין רומעניע פון יאָר 1854-1926“, (פילאָלאָגישע שריפטן“ דריטער באַנד, זייט 524-535: (שפאלט 532)): „עת לדבר“, בוקארעסט, רעדאַקטאָר נ. פּאַפּפּער און קאהאַנע, ערשיינט אויף רומעניש און זשאַרגאָן (מאי ? 1859)“; דאָ האָבן מיר שוין אַ צייטונג נישט אין „העברעאיש און יידיש“ ווי ביי רייזענען, נאָר נאָר „רומעניש און זשאַרגאָן“, מיט צוויי אַנדערע רעדאַקטאָרן.

אויך אין דעם „יידישן לעקסיקאָן“, בערלין, באַנד 4, איז אָנגע-געבן: „עת לדבר“, בוקארעשט 1854-1856, העברעאיש-יידיש“; דאָ איז די דאָטע אָנגעגעבן ניט ריכטיק און ווידער טאַקע דערפאַר, ווייל קיינער פון זיי האָט די צייטונג נישט געזען.

אין דער ביבליאָטעק פון יוסף מאַרגאַשעס געפינט זיך זעקס נור מערן פון דער זעלטענער צייטונג „עת לדבר“ און דאָ זעען מיר, וויפיל טעותן די ביבליאָגראַפן האָבן געמאַכט.

דער פּאַרמאַט פון דער צייטונג „עת לדבר“ איז: 24 ביי 20 צ״מ יעדער נומער²) האָט 4 זייטן, 2 שפאלטן אויף יעדער זייט. די נומעראַציע איז אַ לויפנדיקע פון דעם ערשטן נומער, אזוי אַז נומער 3 האָט אויף דער צווייטער זייט דעם באַצייכנונגס נומער פון דער זייט 10 נומער 5, זייט 18 א א. וו.

¹ וועגן די פּרועדריקע צייטונגען זע די נאָטיץ פון י. ש. צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רומעניע (אין דעם זאַמלבוך).

² פאַראַן נאָר פּאָלנדיקע נומערן: נר. 3, 5, 6, 7, 8, 10.

„עת לדבר“

דער פולער טעקסט פון דער צייטונג איז:

„עת לדבר“

בוקארעשט דינסטאָג כ' אייר ה' תרי"ט

מיט אַן איבערשריפט איבערן קאָפּ:

“Anulu I Bucurestu, No. 3 Maiu 12, 1859.”

און אין דער רעכטער זייט, לעבן קאָפּ, מיט קלענערע אותיות:
„דיזעע צייטונג ערשיינט איינמאָל, אויך צוויי מאל וועכענטליך“
מיט צוועלף פּאַראַ [אַזאַ מטבע] אין בלאַט, רעדאַקטאָר א.
זילבערשטיין, און אויף דער לינקער זייט: „אַללער מיט בעקאַנט-
מאַכונג ווערדען אויפגענאַממען אונד פיר איינע ציילע מיט צעהן
פאַראַ באַרעכנעט“.

דאַן קומט אַ דיקער שטריך און אונטערן שטריך מיט פעטע
אותיות:

„אין געזעלשאַפטליכעס צייטונגס בלאַט³ פאָן גוטגעזאַנענע
מענשען. הערויס געגעבן לטובת הכלל. וועלכעס נוצליך איזט. צום
וועלטליכן. אונד רעליגיעזן לעבן:

מאתי

אריה זילבערשטיין“

דערנאָך מיט קלענערע אותיות:

„דאָס בלאַט ענטהעלט: נייאיקייטען אין קורצען. פאָן אללען
וועלט טהיילען: חדשות וועלכע בעריהרט יהודים: יודישע געשיכ-
טען. קונסט און וויססענשאַפט ניצליכע ידיעות. פיר האַנד ווער-
קער. אונד פיר יעדען מענשען: מעזאַמען...⁴ וועלכע פאָן דער
לעבליכע רעגירונג ווירד בעקאַנט געמאַכט. אונד מעהרערע זאַכען,
וועלכע דעם יודען ניצליך זינד דאַן אויך. וויטצען, געשיכטען,
שפּריכווערטליך צום אונטערהאַלט“.

צום סוף פון דער צייטונג איז אָנגעגעבן:

Redactor A. Zilberstein, Tipografia Jurn. Nationalulu callea covaci.

דער נומער 5, וואָס איז דערשינען: „באקארעשט פרייטאָג א’

סיון ה’ תרי”ט 1859 שטייט אָנגעגעבן אונטערן קאָפּ:

„דיא בלעטטער זיינען אויך אללע צייט צו באַקומען אצל ה’ ר’

³ וואו עס דאַרף קומען אַ קאַמאַ, קומט אַ פּונקט.
⁴ אויפּרופּן.

מיכל עזיאל⁶) אין דער שעלאר גאסע: וויא אויך בריה אן דער רע-
דאקציאָן אויף זיין נאָמען צו אַררעסירן".
דאָן, אַזוי ווי אין נר. 3, "אין געזעלשאַפּטליכעם בלאַט . . .
מאתי אריה זילבערשטיין" אָבער עס פעלן די שורות: "דאָס בלאַט
ענטהעלט . . . ווי אין די פריערדיקע נומערן, נאָר עס הייבט זיך
גלייך אָן דער טעקסט.

נר. 6 איז דערשינען דינסטיק ה' סיון, תרי"ט, 26טן מאי 1859,
נאָך "מאתי אריה זילבערשטיין" איז אָנגעגעבן דער פסוק: "וויאמר
לארם הן יראת ה' היא חכמה וסוד מרע בינה (איוב כ"ה)".

נר. 8 איז דערשינען פרייטיק כ"ב סיון תרי"ט, 12טן יוני
1859, שוין מיט אַ גרעסערן קאָפּ אין געשניצטע אותיות.

עס שטייט אויך אָנגעגעבן אונטערן הויפטטיטל:
"אין איססי זינד דיעזע צייטונג צי פינדען אצל ה' הנגיד מו"ה
מרדכי זילבערמאָן לייפציגער און שומהוויגער", וואָס דאָס באַוווינט,
אַז די צייטונג האָט באַקומען לייענער אויך אין אַנדערע שטעט.

עס פעלט אָבער דער נאָמען פון רעדאַקטאָר⁶), וואָס איז געווען
אין יעדן נומער אָנגעגעבן מיט גרויסע אותיות: "מאתי אריה
זילבערשטיין".

נר. 10 דערשינען דינסטיק י' תמוז תרי"ט, 30טן יוני 1859.
די שפראַך איז אַ טייטשמערישע. עס איז מעגלעך, אַז דער רע-
דאַקטאָר האָט עס געטאָן מיט אַ כיון כדי זיינע לייענער זאָלן אים
האַלטן פאַר אַ "געבילדעטן" מענטש. דער רעדאַקטאָר האָט אָבער
דערפילט, אַז גישט אַלע, "פרעמדע" ווערטער וועלן די פשוטע יידן
פאַרשטיין, האָט ער דערפאַר געגעבן ביי יעדן שווערן אויסדרוק אַ
העברעאישע איבערזעצונג.

אַזוי למשל אין נר. 3, זייט 11, אין די ידיעות אָנגעגעבן:

⁶) פון דאָנען נעמט זיך דער טעות, וואָס ז. ריווען האָט געמאַכט און
אים אָנגענומען אַלס רעדאַקטאָר פון "עת לזכר". עס איז מעגלעך, אַז מ.
עזיאל האָט געהאַט אַ שייכות אַלס אַרויסגעבער פון דער צייטונג, ווייל ער
איז געווען אַן אַרויסגעבער פון צייטונגען. אַזוי האָט ער אַרויסגעגעבן
אין יאָר 1877 דעם, "ידישן מעלעגראַף", דערשינען אין בוקאַרעשט פון
1טן אַפּריל 1877 ביז 15טן סעפטעמבער 1878 און אין יאָר 1882 אַרויס-
געגעבן דעם, "היועץ לכית ישראל ברומניה", בוקאַרעשט, צייטונג פיר
געמיינדע און פאַמיליע, דערשינען אין מאָל וועכנטלעך.
⁶) זיין נאָמען געבליבן אויף דער רעכטער זייט פון "קאָפּ".

„פעטערסבורג (א מאי) די רעזידענץ“ — („עיר מלוכה“) . . . „גראַססע ריכטונגען“ — („הכנות גדולות“), „אַרמע־קארפּס“ — („מחנות מלחמה“), אין נר. 5 זייט 13 „קריגס־שוּפּלאַטץ“ („שדה מלחמה“), „געגראַבענע קאנאלע“ („תעלות המים“) און אפילו „פרי־לינג“ שטייט אין קלאַמערן „אביב“. ווייזט אויס, אז דאָס וואָרט „נעבן“ האָט דער רעדאַקטאָר געהאַלטן פאַר אַ „פּרעמד־וואָרט“ און געפונען פאַר נויטיק צו איבערזעצן „אַצל“. אין נר. 6, זייט 21, געפינען מיר איבערזעצט די ווערטער „פאַלקס מענגע“ — „המון עם“, „טעריטאָריעס“ — „באָדן, ערד“ און „אַפּאָנירט“ — זיך ווידער־זעצט“. און אין נר. 7 געפינען מיר דעם יודישלעכן אויסדרוק: „פאַרמעג“, דאָס גאַנצע פאַרמעג“ אָנשטאַט „פאַרמעגן. דער רעדאַקטאָר, וועלכער ברענגט אַ סך נייעס פון „קריגס־שוּפּלאַטץ“, כאַ צייכנט די נעמען פון די ענגלישע צייטונגען אזוי ווי זיי ווערן געשריבן נישט ווי מען ליענט זיי אין ענגליש: אזוי ווערט אָנגעגעבן אין די „פּערשיעדענע נאַכריכטען“ (נר. 7, זייט 25) „טימעס“ ענגלישע צייטונג און דיילי נעווס⁹) ראטהען עסטערייך פריעדען צי שלים־סען אונד די לאַמבארדי אויף צי געבן“. ווייסט אויס, אז דער רעדאַקטאָר האָט די ענגלישע צייטונגען נישט געזען, נאָר די נייעס אַרויס־גענומען פון דייטשע אָדער רומענישע צייטונגען; דערפאַר קומט ביי אים אויס, אז די צייטונג האָט געהייסן „טימעס“ און דיילי נעווס“ דער נומער 3 פון „עת לדבר“ הייבט זיך אָן מיט אַן „אויפּרוף לאַחב־י“⁸). וועגן דער אָנגליהע מהמשכיל כו' דורש שלום אחיו ומבקש הצלחתם“.

וואָס איז אַ בריוו צום „הער רעדאַקטאָר“ אונטערגעשריבן מיט דעם אות „ד“, וואו עס ווערט געבעטן, אז די יידן זאָלן אונטערשטיצן די הלואה, וואָס די רומענישע רעגירונג האָט דעמאָלט פאַרלאַנגט.

⁷ עס איז דעמאָלט געווען קריג צווישן נאַפּאָלעאָן אין עסטרייך און ווי עס ווייזט אויס, האָט די דאָזיקע מלחמה, וואָס האָט שטאַרק פאַראינטער־רעסירט די יידן, געבראַכט דערצו עס זאָל דערשוינען אַ יודישע צייטונג, כדי יידן זאָלן נישט דאַרפן וואַרטן אויף קריגן די קריגס־ידיעות פון פּרעמד־שפּראַכיקע צייטונגען. אַ גרויסער גורם צום אַרויסגעבן די צייטונג „עת לדבר“ איז אויך געווען די מחלוקה מיטן „מלבי“⁸, וועלכער איז געוואָרן דעמאָלט רב אין בוקאַרעשט, און וועמען די משכילים האָבן כאַ קעמפּט. גענויער וועגן דעם זע ווייטער.

⁸ געמיינט „טיימס“ און „דיילי ניוס“.

⁹ אחינו בני ישראל.

דער אויפרוף הייבט זיך אָן :

„אים איהרעם נומר ערזעהע איך איינען אַרטיקל אין אָנבעט-ראַכט דער אַנלייחה מהרעגירונג. ערלויבן זיא מיר אָבער איהנען צו בעמערסען, דאָס אַרטיקל צו קורץ וואר אונד דאָס זיא מתוכן הדכר (צוועק דער זאכע) זעהר ווייניג געשריבען האָבען, דאהער ערזוכע איך זיא פאָלגענדע ציילען אין איהרעם בלאטע צו שטעללען“.

און דאָ דערציילט דער אויפרוף שרייבער, אז „עס ווירד וואָהל יעדער יהודי מכאן הופטזעכליך וויסען דאָס אונזערע רעגירונג פער-לאַנגט איינע אַנלייחה אונד דאָס דיא רעגירונג האָט איין עקסטראַ פּאַפּיער אין דער עפּיטראָפּיע חכאן געשיקט און האָט ערזוכט דאָס יהודישע געמיינזע זאָל אויך מיטהעלפּן: דיעזעס איז יא גענוג שען פיר אונז, איך זעהע אָבער מיט בעדויערן, דאָס קיין איינציגער יוד האָט זיינע פּפליכט געטהאן“.

און ער וויל געבן צו פאַרשטיין די יידן וואָס פאַרא „טובה“ די רעגירונג האָט מיט זיי געטאָן; ווייל „וואָס וואָלט מאן געטהון ווען דיא רעגירונג זאָל אונז איינען שטייער אויף לעגען דאָס יעדער מענש זאָלל פינפציג אָדער הונדערט פיאַסטער צו געבען, איז דאָך בעסער, אז מען גיבט פּריוויליג?“

דער אַרגומענט האָט אָבער אַפנים נישט געשלאָגן, די אידן האָבן יאָ געמאַכט אַ אונטערשיד צווישן אַ שטייער אין אַ פּריוויליגע הלואה, באַקלאָגט זיך טאַקע דער אויפרוף-שרייבער, וואָס, „מיר זע-הען, אז פּיעלע קריסטען האָבען זיך שאָהן פּערשריבען אונד קיינען איינציגען יהודי דארונטער“ . . .

צום סוף פון אויפרוף דערמאָנט דער שרייבער, אז מען וועט זיך דערמאָנען, ווי עס ווערט אויסדריקלעך געזאָגט אין „נאַציאָנאַל-לול¹⁰“, אז „מיר וועלן זעהען דיא יודען וואָס זאָגען זיא זענען פאַט-ריאָמען“ . . .

אויב דאָס איז נאָך ווייניק, ניט דער שרייבער „אַנצוהערען“, אז עמיצער איז געווען אין „בהוויסטאַריע“ האָט מאן איהם געפראַגט, פאַרוואָס איז נאָך קיין איינציגער יוד געקאָמען זיך צו פּערשרייבען“ . . .

נאָך דעם „בריוו“ קומט באַלד אַ ענטפּער פון דעדאַקטאָר : —

„אַנטוואָרט תשובה“ :

טהייערסטער פּריינד

ווי דער דעדאַקטאָר הייבט אָן : „טויזנד מאָל דאַנקע איך איהר

¹⁰ אַ רומענישע צייטונג.

„עת לדבר“

נען פיר איהרע שריפט" און גיט צו פארשטיין אז, ווייל עס איז אזא וויכטיקער ענין האָט ער דעם אויפרוה געדרוקט אין אָנהייב פון דער צייטונג. ער פארענטפערט זיך אויך, פארוואָס ער האָט אין פריער-דיקן נומער ווייניג געשריבן וועגן דער רעגירונגס הלואה, ווייל ער האָט געמיינט, אז עס וועט זיין גענוג די דערקלערונג פון רב וועגן דעם ענין און די דרשה פון „דאָקטער וועטהיימער“. אָבער ער האָט איינגעזען, אז מען דארף וועגן דעם ענין אַ סך שרייבן כדי מערער צו זיין די יידן, הגם ווי ער גיט אַליין צו „עס איזט איין יעדען מעגל-שען בעקאנט דאָס עניות וואָס עס הערשט יעצט אונטער אונז און איין יעדער פיעלט עס זעער גוט, ד' ירחם וישלח עזרתו בקדש“, אָבער דאָס האָט אים נישט אָפגעהאַלטן צו מאַכן אַ פראָפאָגאַנדע פאַר דער רעגירונגס הלואה, כדי מען זאָל זען, אז ס'איז אמת, וואָס די וועלט האָט אונז ערקלערט פיר פאַטריאָטן“ . . .

נאָך דעם ענטפער פון רעדאַקטאָר קומט אַ באַריכט וועגן „דער בראַנד פאַן בראַדי“, וואו עס קומט צו אַ באַמערקונג פון רעדאַקט-טאָר, אז מען זאָל עס לייענען פאַמעלעך: „לאַט לאַט לעזעט פריינדע כי גדול מאד השבר“. און עס ווערט דערציילט, אז אין בראַך איז געווען אַ גרויסע שריפה און אין אַ „האַלבען שטונדע זינד איבער טויזענט הייזער דורך פייער-בריסט פארזעהרט“ . . . געוואָרן אזוי אז 18 טויזנט נפשות זיינען געבליבן אָן אַ דאָך איבערן קאָפּ, און 24 מענטשן זיינען פאַרברענט געוואָרן; דערפאַר זאָל יעדער איינער זיך באַטייליקן אין דער זאַמלונג פאַר די יידן, וועלכע זיינען „אויף דעם בעטטעלשטאַבע געקאַמען“.

עס ווערט דאָן געגעבן נייע פון רוסלאַנד: פון אָדעס, אז: דער גובערנאַטאָר גראַף סטראַנגאַוו האָט אַרויסגעגעבן אַן אורטייל אויף די גריכישע מאַטראָוז, די מורדים, וואָס דורך זיין איז איין יהודי נהרג געוואָרען און מעהרערע יהודים זענען פערוואַנדעט געוואָרין, און אז „דרייאַ גרעקין דיא הויפט רעדעלפיהרער“ האָט מען דערשאָסן און די איבריגע „מורדים“ באַשטראַפט יעדן איינעם צו פופציק שטעמען“.

דערנאָך אַ ידיעה פון פעטערסבורג, פון פראַנקרייך, פאַריז, נייע פון קריגסשוּפלאַץ“.

אויף דער לעצטער זייט קומט אַ פאַלעמישער אַרטיקל מיט די „אַריסטאָקראַטען פאַן בוקאַרעשט“, וועלכע באַקעמפן דעם רב דעם

מלבים און געגן די רעדאקטארן פון דער צייטונג „דיא צייט“¹¹, וואָס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען „פיר דאָס וואָהל דער מענשן ניצלדיך צו זיין“, און דער שרייבער¹² פּרעגט וואו זיי זיינען פריער געווען אידער דער רב איז געקומען אין שטאָט אַרײַן? דער שרייבער חוזקט אַביסל פון זיי און זאָגט, אַז די „אַריסטאָקראַטן דאַרפן זיין צופרידען וואָס זיי לערנען זיך אויס רעדן דייטש הערנדיק דעם רבם דרשות“¹³.

אַזוי ווי די רעדאקציע האָט אויסגערעכנט אין אָנהייב פון דער צייט, אַז „דאָס בלאַט ענטהאַלט נײַאיקײַטען . . . קונסט און וויסענ־שאַפט“ . . . זוערט געגעבן צום סוף נומער עפעס אַ נייעס אויף אַט דעם געביט, און עס איז געדרוקט מיט גרויסע אותיות:
„קונסט“

¹¹ אין דער דײַטש־ײִדישער וואַכנשריפט „פּרױשאַגאַבענד“ נר. 32, ערשטער יאָרגאַנג (דערשיינען נאָר אײַן יאָר) 1859, פּראַנקפּורט אַם מאַין, אין דער אָפּטיילונג: „דער קראַנק שרייבער“ (זײַט 511) געפונט זיך פּאַלאַנדי־דיקער נאָטיץ:

„אין בוקאַרעסט דערשיינט זײַט אַ געוויסער צײַט אַ צײַטשריפט פּאַר יודישע אינטערעסן אין יודיש־וואלאַכישער שפּראַך, וועלכן מיר ווײַנטשן אַ לענגערעם לעבן, אַלס דעם עהרלעכן אונטערנעמונג“.

אונטערגעשריבן מיט לאטיינישע אותיות:

Izralitl Roman

[וועגן „דיא צייט“ זע נאָטיץ וועגן דער יודישער פרעסע אין רומעניע, און דעם זאַמלבוך. די רעדאקציע].

¹² התמט זיך מיט די אינציפאלן ח. ב.

¹³ דער מלבים מאיר ליבוש בן יהואל מיכל. באַקאַנט אונטערן נאָמען „קעמפּער מגיד“. איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תקס״ט אין וואַלאַטשיסק, פּוילן. ער איז געווען אַ גרויסער גאון. געווען 7 יאָר רב אין וורעשאַ, דערנאָך 15 יאָר אין קעמדען. דאַן אופגענומען געוואָרן פּאַר רב אין בוקאַרעסט, וואו ער איז געווען רב פינף יאָר. דאָרט האָט ער געהאַט אַ גרויסע מחלוקה מיט די אַסימילאַנטן. מען האָט אים געמסרט פּאַר דער רעגירונג, און שבת אין מיטן זײַן דרשה האָט מען אים אַרעסטירט. סײַד משה מאַנטעפּיאָרע האָט זיך פּאַראַוינטערעסירט מיטן אַרעסט און אויסגע־פּוועלט בױ דער רומענישער רעגירונג מען זאָל אים באַפּרײַען. ער איז דערנאָך באַלד אַוועק פון רומעניע. אין יאָר 1865 אויפגענומען געוואָרן פּאַר רב אין לינטישױץ. ער איז דערנאָך געווען רב אין פּאַרשױדענע אַנ־דערע שטעט און געשטאַרבן דעם 18טן סעפטעמבער 1879. געבויער וועגן אים זע „כנסת ישראל“, חלק ג' זײַט 207, „תולדות הפוסקים“, ש. מ. כאַנס, וואַרשע, תרע״ט, זײַט 245-247 אין „אוצר ישראל“.

„א“

„לעכער אין גלאָז צו מאַכען“

„מאן קלעבט רונד הערום מיט גוט געקנעמענעם ליים דאָס אָרט וואָ מאן ווילל דאָס לאָך מאַכען אונד מאן גיסט העריון איין ביסיל ווענעציאנישען טערפעטין אויף דאָס אָרט, וואָ מאן וויל דאָס לאָך זאָלל זיין, דאָן צענדעט מאן עס אָן, אונד אז עס ווירד דערהיצט ווערדען זאָלל מאן הערויס שטאַסען דאָס קליינע שטיקל גלאָז זאָה וועט עס הערויס פאללען אונד דאָס איבריקע גלאָז אָבער בלייבט גאַנץ.“

כאָטש דער רעדאַקטאָר שטעלט נעבן „קונסט“ אן „א“, געפינען מיר מער נישט אין די אַנדערע נומערן פון דער צייטונג נאָך עפעס וועגן „קונסט“ און וויסענשאַפט“, ווייזט אויס, אז ער האָט זיך באַנונגט דערמיט וואָס ער האָט אויסגעלערנט זיינע לעזער „ווי אזוי מען מאַכט לעכער אין גלעזער“.

צום סוף פון נומער קומט אַ מודעה „מאזאָט“, איבערגעדרוקט פון „מאניטאָריל נומר נ"א“, אז מען וויל קויפן נייע זאַכן און די אַלטע וועלן ליציטירט ווערן דעם 12טן מאי און אז „מאן זאָלל קור מען אין דעם טאָג צום זשאַסטיץ מיניסטער. דייעזע זאַכען קאָן מען דאָרט אַללע טאָג זעהען“.

דערמיט ענדיקט זיך דער נומער 8.

דער נומער 5 פון „עת לדבר“, הייבט זיך אָן מיט אַ דערקלערונג

פון דער רעדאַקציע:

„מיינע העררן“, ווי עס ווערט צווישן אַנדערן געזאָגט, אז מען זאָל זיך נישט חרושן וואָס אין צייטונג ווערן געדרוקט נייע וועגן קריג, וואָס האָבן זיך פאַרלאָפן מיט אַ פאָר טאָג צוריק, „ווייל — לערנט דער רעדאַקטאָר מיט די לעזער אַ פרק אין תרסיסי המלחמה — „איך וויל דאָס איר זאָללט איין באַגריף האָבן אונד עטוואָס פערשטיין פאָן דער קריג“, — און כדי דאָס צי „פאַרשטיין“, עצהט דער רע-דאַקטאָר, אז „ווען איהר וועט דאָס בלאַט נישט דורך ליזפין, נור איר וועט מיט געדאַנקען אייניגע מאָהל לעזען יעדעס בלאַט, אונד אז איהר וועט לעזען איין בלאַט, וועט איהר נישט פאַרגעסען וואָס איהר האָט געלעזען אין די פאָריגע בלעטער, בין איך אין דער האַפנונג, אז איהר אַללע פאָן קליין ביז גרויס, וועט איהר פאַרשטיין און וויסען פאָן דעם בלאַט פיעל זאַכען, וואָס עס שרייבען מעהרערע בלעטער...“ עס קומען דאָן באַריכטן פון „קריגסשוּפּלאַטיץ“ פון „פראַנקט-“

רייך, חדשות בתוך המדינה", נייסטעס אויס נעאפאל" און אן „אויפ־רוף לאַחב־י, וויער וועגן דער רעגירונגס אָנלייע אונטערגעשריבן פון „יהודה ליב אהרנבערג".

דערנאָך אַ „אנקינדיגונג" פון דער רעדאַקציע, אַז אַזוי ווי אַ סך מענטשן האָבן זיך שוין אַבאָנירט אויפן בלאַט, בעט די רעדאַקציע, אַז מען זאָל „למען דאָס בלאַט זאָל עקזיסטירן" זיך ווייטער אַבאָנירן און דערפאַר וועט מען קריגן די צייטונג פריער און דערצו נאָך וועט מען אַ „ספר גראַטיס באַקומען" . . .

עס קומט דאָן אַ גרויסער אַנאַנס :

„דיא בלעטער געפינען זיך אויך אצל ר' אברהם באקאן אין דער פיראסקע".

דער בוקאַרעשטער רב דער מלכים, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו דרוקן דעם „הספרא" מיט אַ נייעם פירוש „התורה והמצוה", בעט ער מען זאָל זיך פריער אַבאָנירען אויף זיין חיבור¹⁴).

דער רעדאַקטאָר אליין האָט אָפּגעדרוקט אַ קליינעם אויפּרוף אין העברעאיש געגן די רעדאַקטאָרן פון דער צייטונג „דיא צייט", וועלכע זענען אָנגעפאלן אויפן בוקאַרעשטער רב מיט „דברים אסור להעלותם על הכתב". (ווערטער וואָס מען טאָר זיי נישט אַרויפברענגען אויפן כתב¹⁵).

צום סוף פונם נומער איז פאַראַן אַ „מעזאט", אַז מען קען אָנ־נעמען צי מאַכן כאלאַטן־העמדער פאַרן שפיטאָל, און אַ „בעקאנט־מאַכונג" וועגן אַ ווירטסהויז, וואָס איז פאַראַן צו קויפן „אצל הר' ר' יצחק מאיר בירגער אין טאַבאַטש, אויך געפינען זיך די עזע בלע־טער צו קויפּען".

און „ר' ליב באקאן", איז מודיע, אַז ער איז אַ מעקלער פון הייר־זער, און „בעט איין יעדען וואָס ברויכט איין הויז קויפּען אָדער פּער־קויפּען . . . אים צו מעלדען".

דער „עת לְדבר" נר. 6 האָט זייער פיל נייעס פון „טירקיא, עסטערייך, סאַרדיניען, נעאַפּאָל" און פון „אַפּריקע", „אייע רייע

¹⁴ זיין פירוש „התורה והמצוה" איז געדרוקט געוואָרן אין בוקאַ־רעשט, 1860.

¹⁵ עס וואָלט געווען זייער אינטערעסאַנט אויסצוגעפינען די צייטונג „דיא צייט" און זען אין וואָס אויגנשלעך די מחלוקה געגן מלכים איז באַשטאַנען.

„עת לדבר“

נאך אראביען, „אין המשכים“¹⁶, וואו עס ווערט באשריבן אל-
דזשיר, און וועגן די יידן, וואָס האָבן דאָרט געוואוינט.
עס איז אויך פאראן אַ מין פעליעמאָן, „איינ געשפרעך צווישען
יאסי מיט בוקארעשט“ אין „המשכים“, וואָס פעלן אין די ווייטער-
דיקע צוויי נומערן 8 און 10.

דער שמועס צווישן יאסי און בוקארעסט איז וועגן רב וואָס
בוקארעסט האָט אויסגענומען, דעם מלכים. יאסי איז מקנא בוקאר-
רעשט מיטן נייעם רב, אָבער בוקארעשט באַקלאַנגט זיך, אַז עס זיינען
פאראן שלעכטע מענטשן וואָס מאַכן אָן מחלוקות . . .

צום סוף פון דער צייטונג קומט אַ נייעס, אַז „אין בוקארעשט
האָבען זיך זיבען אונד צוואַנציג מאָדערנע מענשן לוסטיג געמאַכט ביום
שבת העבר אין די קאפּענעלעס מיט קארטען אונד ציגאַרען דייעזע ציוויר-
ליזירטע לייטע זינד דען נעמליכען טאָג איינגעשפּערט ווארדען. ביום
א' העבר האָט מען זיי בעשעפטיגט בנקיות“¹⁷ . . . אונד זייען זיצען
נאָך זייער משפט איזט נאָך נישט הערויס“ . . . דער רעדאַקטאָר
פרייט זיך, וואָס מען „רוימט“ אויס די „קוצים“ (דערנער) פון דער
שטאָט, און ער לאָזט אויס: „פאָן יעצט אָן, ווער עס ווירד מחלל
שבת זיין בפרהסיא, ווירד פּערעפּענטליכט ווערדען“.

דער נומער 7 האָט נייעס פון קריג פון „טערקייא און פראַנקרייך
און דעם המשך פון די „רייזע נאָך אַראַביען“.

און „איינע וואהרע געשיכטע“ וועגן אַ פרוי חנה פון לאַנד
יהודה, וואָס האָט אירע קינדער איינע טאַכטער מלכה און איינע
זאָהן שלם¹⁸.

אין דעם נומער איז אויך פאראן אַ באַסאַנטמאַכונג פון איינעם
ישראל קליין, אַז היות „בני איזאק ליין, וואָס לערינט יודיש אין דער
וואַלאַחישער שוהל עוד משנת טוויזנט אַכט הונדערט צווייא אונד
פונפציג, ויניע לזמן בר מצוה אונד ער קען קיין תפילות ישראל“...
וויל ער באַצאָלן פאר אַ גוטן מלמד, וואָס זאָל זיין זון אין משך פון

¹⁶ אין נ. 7 איז פאראן דער המשך, וואו ס'איז צום סוף אָנגעגעבן
„המשך יבוא“, אָבער אין די נומערן 8 און 10 זעען מיר נישט קיין פאָר-
זעצונג פון דער „רייזע נאָך אַראַביען“. אפשר אין די ווייטערדיקע
נומערן ?

¹⁷ רייניקן שמוציקע ערטער...

¹⁸ אָנגעגעבן דעם סוף „המשך יבוא“, אָבער אין די ווייטערדיקע
צוויי נומערן נישט פאראן קיין המשך.

זעקס חדשים אויסלערנען ליענען קריאת שמע, מעביר זיין די סדרה און לערנען „בענטשען“.

איינער הי"ל בראווערמאן איז ווידער מודיע, אז אזוי „ווי מין ארבעט איז איבעראל בעקאנט, נאָר ווייל איך וויל באלד אוועק פאָהר רען, לכן זוער עם וויל זיך זיין פאָטרעט פאָטאָגראַפיש אַראָפּ נעמען, וועל איך ביו אַכט טעג, מיט דרייאַ צוואַנציגער אַ פאָטרעט מאַכען. מײן וואָהנונג איז אַצײל ר' יעקב לאַזאַרװיטש רוסישער סטאַראָסטע.“ צום סוף אַ ידיעה פון לאַנדאָן, אַז עם איז געשטאַרבן „השר העברי באַראָן גאַלדשמידט“ און ער האָט איבערגעלאָזט אויף צדקה דרייסיק טויזענט ר"ט (רהיין טאַלער) דאָס גאַנצע פאַרמעגן, וואָס ער האָט זיינע קינדער איבער געלאָזט איזט סך איין אונד צוואַנציג מ"ר ליאָן ר"ט“.

נר. 8, האָט צווישן די „נאַכריכטען אַ נייעס אז „אין עסטרייך דאַרפֿען דיא יודען קיינע קרויסטליכען דיענער האַלטען“. אין ידיעות פון „קריגסשוּפּלאַץ“, איין געשפּרעך צווישן „בלרד“ און „צופּר“ און „אַנעקדאָטע“, אַלס סימבאָלישע אַנדייטונגען אויף די מענטשען, וואָס האָבן געפירט אַ מחלוקה מיטן רב.

אויף דער לעצטער זייט קומט אַ ליד אין העברעאיש, געשריבן ווי די רעדאַקציע גיט אָן, פון אַ צוועלף-יעריק יינגל, וואָס חתמעט זיך מיט דעם אות „ש“. אויך דאָס ליד האָט רמזים געגן די בעלי מחלוקתניקעס.

צום סוף אַ מודעה פון איינעם יוסף גרינבערג, אַז ער האָט געעפנט אַ „נאַציאָנאַל באַזד אין טאַכאטש גאַססע“ מיט „פּרייזען פיר אַחב"י“, וואַרעמע וואַנע-בעדער אין צוואַנציקער, קאַלטער טוש מיט גערלע בעדער אין האַלבען, בלאָס גערלע בעדער, דרייאַ גריי-צער, פיר פּראָען גערלע-בעדער צווייאַ גרייצער.

דער נר. 10 הויבט זיך אָן מיט „נאַכריכטען“ פון „קריגסשוּי-פּלאַץ“, און נייעס פון „ענגלאַנד“, וואו עם ווערט צווישן אַנדערן אויך דערציילט, אַז „בערך שבועות העבר, האָט דער באַראָן ליאַנעל ראָטהשילד אין לאַנדאָן זיין שטעלע פּערטרעמען אין פּאַרלאַמענט (מיניסטעריום) עם האָט נישט געהאַלפֿען דיא בעמיהונגען משונאי ישראל אונטער וועלכע עם וואר אויך נידענאט, דער בעקאנטער פינדער דער יודענטהום אונד זייער אָנווענדונג דאָס ראָטהשילד זאָל אַבלעגען זיין קרויסטליכע שבועה אונד ער האָט געשוואָרין על פי דת ישראל, נאָך דיעזען האָבען אויך געשוואָרען ה' מאיר ראָטהשילד אונד

אלדערמאן זאלאָמאנאם היהודים אונד זינד מיט גראָם עהרע איינגע-
טרעטען אין פארלאַמענט".

אינם זעלכן נומער זענען פאראן פיר העברעאישע לידער פון
איינעם אליעזר מרגלית, לויב-געזאנגען פארן קעניג¹⁹) אלעקסאנדער
יאָריאן.

אויף דער לעצטער זייט פון דער צייטונג איז פאראן א לענגער
רעד בריוו „להרעדאָציאָן" פון איינעם שמעון לענדער, וואו ער ענט-
פערט בכלומרשט ישהאל קליון, אין א לצנותדיקן טאָן און לאַכט אָפּ
פון די מלמדים פון דער וואָלאָכישער שול.

די צייטונג שליסט זיך מיט די אַנאַנסן פון הילל בראווערמאן
וועגן זיינע פאָטאָגראַפישע אַרבעטן און פון יוסף גרינבערג וועגן זיין
נייעם „נאַציאָנאַללאַבאָר".

אויף וויפיל מען זעט, ווי די צייטונג „עת לדבר" איז געוואָרן
מיט יעדן נומער לעבעדיקער (דאָס אָנגעבן כסדר „המשך יבוא", דאָס
צוקריגן וואָס אַמאָל מער נייע אַנאַנסן) איז ביי מיר קיין ספק נישט,
אַז דער נומער 10 איז זיכער נישט געווען דער לעצטער, און אַז דער
„עת לדבר" איז דערשינען נאָך אַ לאַנגע צייט.

ח. אונגער

ווער איז געווען דער רעדאָקטאָר פון „השופר" ?

דעם 14טן יאנואר 1874 האָט אין לאַנדאָן אָנגעהויבן צו דער-
שיינען אַ יידיש וואָכנבלאַט מיט אַ העברעאישן נאָמען „השופר".
אַ רעפראָדוקציע פון דעם ערשטן זייט פון דעם ערשטן נומער
האָט ק. מרמר פאַרענפנטלעכט אין „האַמער" (יאָרג. 5, נומער 5;
מאי, 1931).

קיין נאָמען פון דעם רעדאָקטאָר אָדער אַרויסגעבער איז ניט
דערמאָנט, נאָר מרמר גיט אונטער דער רעפראָדוקציע אַן, דאָס דער
רעדאָקטאָר אין געווען ס. דיטץ.

איך האָב דעם „השופר" ניט געזען, אָבער אין אַ ריזע-בריוו
פון איינעם, וואָס איז אונטערגעשריבן „הר'י בן ישי" (לויט מיין
השערה איז דאָס געווען יצחק יעקב הירשביין) געדרוקט אין פרומ

¹⁹) זע אויבן די באַשרייבונג פון גר. 7.

א. ר. מלאכי

קינ'ס, "הבצלת" (יארג. 6, נומער 5; 19טן נאוועמבער, 1875), איז אָנגעגעבן היינט זלמן אַליאַשעוויטש ווי דער רעדאַקטאָר פון „השופר". אויסרעכנדיק אין דעם דאָזיקן בריוו די משכילים, וואָס ער האָט געטראָפן אין לאַנדאָן, דערמאָנט ער אויך דעם „באוואוסטן משכיל", דער מליץ און מדקדק הר"ר חז'אל פון ווילנע, וואָס וואוינט דאָ עטלעכע יאָר און ווי אַן עפּל צווישן די בוימער פון וואַלד אזוי איז ער אויך דאָ צווישן זיינע לאַנדסלייט" און גיט צו אַ באַמערקונג: „דער דאָזיקער געלערטער האָט אין דעם פאַרגאַנגענעם יאָר גענומען אַרויסגעבן דאָ אַ בלאַט אין דער זשאַרגאַנישער שפראַך אונטערן נאָמען „השופר", וואָס איז זייער וויכטיק געווען פאַר אונזערע ברידער, וואָס פאַרשטייען ניט קיין אַנדער שפראַך, ווייל ער האָט זיך באַמיט צו געבן זיי גוטע און ניצלעכע זאַכן. ניט באַקומענדיק אָבער די גע-העריקע הילף און שטיצע איז ער געבליבן אָן מיטלען און ביי דעם ניינטן נומער האָט ער שוין מער ניט געהאַט קיין כוח פאַרצוועצן די אויסגאַבע."

ווי עס ווייזט אויס האָט אויך מרמר ניט געזען דעם „השופר". ווי ער האָט מיר איבערגעגעבן, איז אים דער פאַטאַסטאַט צוגעשיקט געוואָרן פון דער יווא ביבליאָטעק אין ווילנע. עס איז כדאי נאָכצוזען, צי דער נאָמען ס. דיטץ פיגורירט ווי אַ רעדאַקטאָר אָדער אַרויסגעבער צום סוף פון נומער. אַליאַשעוויטש, וואָס איז אין דער העברעאישער ליטעראַטור באַוואוסט אונטערן פּסעוודאָנים חז'אל, איז ניט באַקאַנט אַלס יידישער שרייבער. ער איז דער שווער פון דעם באַרימטן מאַטעמאַטיקער פּראָפ. הערמאַן שאַפיראָ און אַ יונגטפּריינט פון דעם דיכטער יהודה לייב גאַרדאָן (אין דעם ערשטן באַנד פון „כל כתבי יל'ג" געפינט זיך אַ ליד גע-ווידמעט אים). סוף פון די זעכציקער יאָרן האָט ער עמיגרירט קיין ענגלאַנד און גענומען אַ טעטיקן אַנטייל אין דעם לעבן פון די רוסיש-פּוילישע יידן אין לאַנדאָן.

א. ר. מלאכי

זיינען די דאָזיקע צייטונגען דערשינען ?

א. „בת ציון"

אין אַ מודעה, וואָס יעקב מהרשי"ק, דער אַגענט פון דעם ירושלימ'ער בלאַט „שערי ציון" האָט סוף יאָר 1884 אָפּגעדרוקט

אין „המליץ“, האָט יצחק גאָשציני, דער אַרויסגעבער פון „שערי ציון“ געזאָלט אין אָנהויב 1885 אַרויסגעבן אַ ייִדישן בלאַט מיטן נאָמען „בת ציון“ („די טאָכטער ציונ'ס“).

אין דער דאָזיקער מודעה ווערט געזאָגט: „אין צוויי וואָכן אַרום וועט דורך דער דאָזיקער רעדאַקציע אויך דערשיינען אַ ציי-טונג אין דער ייִדיש-דייַטשישער (זשאַרגאָן) שפּראַך און וועט הייסן „בת ציון“ (די טאָכטער ציונ'ס) פאַר אונזערע ברידער און שוועס-טער, וואָס פאַרשטייען ניט אַ העברעאישן בלאַט“.

די עקזיסטענץ פון אַ בלאַט מיטן נאָמען „בת ציון“ אָדער „די טאָכטער ציונ'ס“ ווערט אין ערנעץ ניט דערמאָנט; עס איז אָבער מעגלעך דאָס גאָשציני האָט יאָ אַרויסגעגעבן אַ צוויי דריי נומערן פון זיין געפלאַנטן בלאַט.

ב. „דער אמת פון ירושלים“.

אין דעם ערשטן נומער פון דעם ירושלימ'ער „שולמית“ (י"א אייר, תרע"א) ווערט אין די לאַקאלע נייע געבראַכט, דאָס דער משומד שלמה פיינגאָלד פלאַנעוועט אַרויסגעבן אַ בלאַט אין ייִדיש מיט דעם נאָמען „דער אמת פון ירושלים“. אונטער אַ קעפל „ער טרעט ניט אָפּ פון אמת“ ווערט דערציילט: „מיר האָבן געהערט, אז דער באַ-וואוסטער ה. פיינגאָלד האָט באַשלאָסן ניט אַרויסגעבן זיין בלאַט מיט דעם נאָמען „גוט שבת“ — ער וויל ניט אוועק פון דעם אמת, און דאַרום דענקט ער אַרויסצוגעבן דעם בלאַט מיט דעם נאָמען „דער אמת פון ירושלים“.

א. ר. מלאכי

„קול רנה“

אן אומבאקאנט וואַכנבלאט אין רומעניע פון די יאָרן 1884 — 1883.

אין 1883 האָט אין בוקאַרעסט אָנגעהויבן צו דערשיינען אַן אייגנאַרטיק וואַכנבלאט א. נ. „קול רנה“. לידער גאלעריע ערשיינט יעדע וואָך רעדאַגירט פון ליפּא ראַדעסקאַ.

אויפן שערבלאט ווערט אָנגעוויזן, אַז „אַבאַנעמענטספּרייזען פיר גאַנץ ראָמעניען יעהרליך 5 פּראַנק“ און אַז „פּאַעזיען ווערדען פּרייאַ אויפגענאַמען“ און אַז „אונפּרענקירטע בריעף ווערדען רע-פּוירט“ (ניט אָנגענומען).

דער „קול רנה“ האָט געמוזט האָבן אַ נישקשהדיקע פּאַרשפּריי-טונג, ווייל אין אַ סך נומערן געפינען זיך נעמען און אַדרעסן פון אַגענטן, וואָס פּאַרקויפּן אים אָדער נעמען אָן אַבאַנענטן. אין איין נומער, למשל, ווערט אָנגאַנסירט, אַז די צייטונג זוכט אָרנטלעכע „אַגענטן מיט ראַבאַט“.

אין אַ ריי שטעט זענען די אַגענטן געווען ניט קיין פּראָפּעסי-אַנעלע, נאָר סתּם „ליבהאַבער“ פון געדרוקטן וואָרט. אין די נומערן ווערן אָנגעגעבן זייערע נעמען. צווישן זיי זענען פּאַראַז אַ סך פון דער טעאַטראַלער וועלט. די סיבה פון דעם אינטערעס פון די אַקטי-אָרן צו דעם דאָזיקן מיניאַטור-זשורנאַל קען ערקלערט ווערן מיט דעם, וואָס דאָרטן האָט מען געדרוקט קופּלעטן פון אַקטיאָרן אָדער סתּם וועגן יידישן טעאַטער.

עס זענען אָבער אויך געווען געשעפטסאַגענטן, ווי, למשל, אין בוקאַרעסט, וואו אַ געוויסער „מאָריטץ בעקער, וואָס פּאַרקויפט דאָס בלאַט „היועץ“ (איינע, פון די עלטסטע יידישע בלעטער אין רומעניע) איז אויך דער הויפּט-פּאַרקויפּער פון „קול רנה“.

דערביי ווערט אָבער אָנגעמערקט, אַז אין בוקאַרעסט קען מען עס קריגן „בייאַ אַללע יונגלעך וועלכע צייטונגען טראָגן“. אינטערעסאַנט זענען די אַנאַנסען אין „קול רנה“.

אין עטלעכע נומערן ווערט דערמאַנט, אַז „דיא הַערן, וואָס וועלען אונזער קול רנה ביו אין 3 נומערן ערהאַלטען אונד גיכט רעפּוויזן, זינד בעטראַכטעט אַלס אַבאַנענט פיר איין האַלב יאָהר“. אין אַן אַנדער נומער בעט זיך די רעדאַקציע ביי די אַנדערע צייטונגען, אַז זיי זאָלן איינגיין אויף אַן אויסטויש מיט זייערע אויס-גאַבן.

„די געהרטע רעדאקטערע — שרייבט דער „קול רנה“ —
(זייער), „גראַססע צייטונג אן אונזער רעדאקציאָהן צו זענדען“.
דער „קול רנה“ האָט געמוזט זיין אַ דערפאַלג, ווייל אין איין
נומער ווערט געמאַלדן, אַז ער וועט דערשיינען צוויי מאַל אַ וואָך
און די פרייז וועט בלייבן די זעלבע.
די רשימה פון אַבאָנענטן וואָס האָבן איינגעצאָלט „אנטיטשי-
פאַנרא“ (אין פאַרויס) ווערט געדרוקט אין די נומערן פון „קול רנה“
מיט אַן „עפנטליכע דאַנקזאָגונג“.
כמעט אין אַלע נומערן, וואָס אונז איז אויסגעקומען צו זען,
געפינט זיך אַן אַנאָנס וועגן דעם „פוילישן אידל“, וואָס איז כדאי
צו ציטירן אינגאַנצן:

אַנאָנס

דער פוילישער אידעל

אייע צייטונג פיר דיא אַרבעטענדען קלאַסען דער געזאַמטען
יודענהייט, ערשיינט יעדען ערב שבת און ברענגט אַלל וועכענטליך
בעלעהרענדע לייט אַרטיקעל. אייע קלאַרע איבערזיכט אַללע פאַלי-
טישע עראַייגעניסע, קאראספּאָנדענצען פון דער גאַנצען וועלט, ני-
איגקייטען דיא אידישע נאַציאָן בעטרעפן, נאַכריכטען פון ענטדע-
קונגען אין ערפינדונגען, שפּאַנענדיגע פעלליטאַנס אין וואונדער
שענע געדיכטע.

די פרייז איז 1 פראַנק 75 סאַנטים פער קוואַרטעל. צו אַבאָני-
רען בייא וו. ראַבכינאַוויט , 187 קאַמאַיטשיל סטר. לאַנדאָן.
פון צייט צו צייט ווערט געמאַלדן פון דער רעדאַקציע, וואָס עס
וועט זיין געדרוקט אין די נאַנטסטע נומערן. מערסנטטיילס דעקלאַר-
מירט דער רעדאַקטאָר זיינע שריפטן.

„באַלד ווירד אין אונזער קול רנה געדרוקט ווערען איין זעהר
אינטערעסאַנטער פּעאילעטאַן, דער אַבגעקויממענער היזירער, אַריגי-
נאַל פּערפאַסט פון ליפּא ראָדעסקאַ“.

דער זשורנאַל איז, ווייזט אויס, דערשינען יעדע וואָך פינקטלעך,
ווייל אין נומער 3 פון 1טן סעפטעמבער 1884 געפינט זיך אַן אַנט-
שולדיקונג, אין וועלכער עס ווערט געמאַלדן, אַז „דורך דער שולד
דעם זעצערס איז דיעזעס העפט פּערשפּעטעט געוואָרען“.

ווי עס איז שוין פריער דערמאַנט געוואָרן באַשטייט דאָס זשור-
נאַלכע מערסנטטייל פון טעאַטראַלישע קופּלעטן. אַזוי געפינען מיר
אין „קול רנה“ לידער און טעאַטער קופּלעטן פון לאַטיינער, דוד

י. שאצקי

אפאטעקער, טעכאלעסקא, גאלדפאדען, שמיד, חרדכי בארער, יוסף
לייבאוויטש, דירעקטאר הורוויץ, מאגולעסקא, ח. ז. ברוקער, יוסף
ב. גוסמאן א. א.

דער רעדאקטאר גופא ליפא ראָדעסקאָ האָט געדרוקט פעליע-
טאָנען.

אין פראָזע איז געדרוקט „איין ביאָגראַפיע אָדער דאָס מאָל-
דאווישע יונגל" וואָס איז אנטנומען פון לינעצקיס „דאָס פּוילישע
יונגעל". קיין מחבר איז דערביי ניט דערמאָנט.
דער צייטונגס כאַראַקטער פון דעם דאָזיקן מערקווירדיקן וואָכנ-
בלעטל באַשטייט אין דעם, וואָס אַקטועלע ענינים ווערן באַשריבן אין
גראַמען. אַזוי, למשל, איז דאָרטן געדרוקט אַ לאַנג ליד אויפן טויט
פון באַראָן הירש מיט אַזאַ רעפּריין :

„באַראָן הירש דער ערלער נאָמען
דאָס גוטע הערץ פיר דער גאַנצען וועלט
מיט טרערין וועלען מיר זיך שפעטער דערמאָנין
מיר וועלען ערשט זעהען ווער פון אונז יודאלעך פעהלעט".

די נומערן פון ימים-נוראים זענען אויך „אַקטועל", ווייל מען
דרוקט קופלעטן וועגן תשליך, יום-כפור, כפרות-שלאָגן א. א. וו.
אייניקע קופלעטן זענען וועגן דעם טיסא-עסלאַרער עלילת-דם
פראַצעס, וואָס האָט זיך גראָד צו יענער צייט פאַרענדיגט, ווי, למשל,
מאָריטץ שאַרפס געוויסענס ביססע (חרטה) פון הורוויץ, וואָס זענען
מסתמא אַנטנומען פון זיין פיעסע „טיסא עסלאַר", וואָס איז אין
1886 געשפילט געוואָרן אין ניו יאָרק.

אין אַן אַנדער נומער איז געדרוקט דאָס ליד, „יאָזעף שאַרף אין
קערקער", אויך פון דער זעלבער אָפּערעטע.
אפילו לייט-אַרטיקלען זענען געשריבן אין גראַמען. אַזוי, למשל,
געפינט זיך אין איין נומער אַן אַרטיקל א. נ. עטוואָס איבער דער
לאַנגע דעם יודענטהום אינגאַנצן אין . . . גראַמען.

דאָס איז, ווייזט אויס, אַ פּסחדיקער נומער (דאָס שערבלאַט
פעלט), ווייל אין דעם „לייט-אַרטיקל" רעדט זיך וועגן יציאת מצרים
און וועגן אַמאָל און וועגן דעם, אַז מען דאַרף זיך אומקערן קיין
ארץ ישראל, ווייל ריידן איז אומגעזונט און מען דאַרף זיך ראַטעווען
וואָס שנעלער.

בכלל זענען אַלע קופלעטן און לידער פון געזעלשאַפטלעכן כאַ-
ראַקטער דורכאויס ציוניסטיש באַפאַרבת.

„קול רנה“

אויף איין כאראקטעריסטיש ליד פון „קול רנה“ איז כדאי זיך אָפֿן צושטעלן, מחמת עם גיט אונז אַ שליסל צו דער אַזוי־גערוּפֿענער סאָך־ציאָלער פּאָעזיע פון יענער צייט.

אין אַ ריי קופּלעטן א. נ. ענטשולדיגונג „מען זאָל עם נישט בע־דאַרפֿין“ ווערט אַנטוויקלט אַזא „געדאַנק“:

געזונטע מענטשן עסן ברויט און קראַנקע איינגעמאַכטס; גע־זונטע פעלקער זינגען פּריילעכע לידער, קראַנקע פעלקער זינגען נאַצי־אַנאַלע לידער ד. ה. טרויעריקע. לאַמיר ציטירן דעם „שרייבער“ גופא:

„די נאַציאָנאַלע פּאָעזיע מיט איר געדאַנק
איז גלייך צו דעם זיסן איינגעמאַכטס
זי ערקוויקט די נאַציאָן ווען זי איז גייסטעש קראַנק
ווען איר הערץ איז פּערשמאַרצט.“

די ווייטערדיקע סטראָפּן זענען שוין רעקלאַמע קופּלעטן פּאַרן זשורנאַל „קול רנה“, וואָס ברענגט זיסע געזאַנגען צו ערקוויקן, אָבער דער מחבר (מסתמא דער אַרויסגעבער גופא) האָפט, אז יודן וועלן זיך אינגיכן איבערפעקלען קיין ארץ ישראל און

„דאָרט וועלן זיך אונדזערע הערצער קוויקן,
ווייל אַז ירננה כל עצי היער

דערווייל וועל איד דאָ מיין „קול רנה“ רדיקן
און איר אַבאָנירט אייך כאַטשי אויף איין יאָר.“
(אַרטאָגראַפיע מאָדערניזירט).

וועגן דעם רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון „קול רנה“ ליפּא ראַדעסקאָ ווייסן מיר נאָר אַזויפיל, אז ער איז געווען פּאַרבונדן מיטן יידישן טעאַטער אין רומעניע. זיינס אַ ביכל פון טעאַטראַלע קופֿ־לעטן א. נ. ליפּעלטס ווערק, „זייער שיינע און נייע לידער, וועלכע נאָך ביז יעטץ נישט געדריקט גיוואָרן און איבעראַל גישפּילט גיוואָרן אין אַללע טעיאַטערע פּערפּאַסט פּאַן ליפּא ראַדעסקאָ. בהוצאת ובידפּוס (!) ה' יחזקאל מרגוליות באַקווי. ערשטע טהייל. פּרייז 50 באַני 1882. 28 זייטן. (געפינט זיך אין טעאַטער מוזיי פון יווא).

דער זעלבער ראַדעסקאָ איז געווען אַ רעדאַקטאָר פון אַ זשורנאַל הנבּור, וואָס איז דערשינען אַפּריער אין בוקאַרעסט אין די יאָרן

י. שאצקי

1886-1887 און שפעטער אין גאלאץ (אפריל 1887). (לויט דער ביבליאגראפיע פון די רומענישע פעריאדיקא, ז. 317). אז ראָדעסקאָ איז געווען אויך פראָפעסיאָנעל פארבונדן מיטן יידישן טעאטער איז צו זען ניט נאָר פון זיין זשורנאַל, וואָס איז דורכאויס „טעאטראַליש“, נאָר אויך פון אַן ענטפער אין איינעם פון זיינע בריווקאָסמנס.

עס ווערט דאָרטן געענטפערט דעם אַקטיאָר און טעאטער אונטערנעמער אברהם אַקסעלראָד (1858-1925), וועלכער איז האָן געווען אין ראָמאַן (אין 1883) אין אזא לָשון: — „מיר זאָרגען פיר אונזער אינטערעס. נאָר איין קליינעם בעריכט קענט איהר האָבען. דאָס וויא טרופע האָט אָבגערייזט נאָך קראַד יאָווע“.

ווייזט אויס, אַז אַקסעלראָד האָט געוואָלט אָפּדרוקן אַ באַריכט פון דעם מאַרשרוט פון זיין טרופע, אָבער ראָדעסקאָ האָט געהאַט זיינע אינטערעסן מיט אַן אנדער טעאטער טרופע אין רומעניע און דערפאַר האָט ער ניט געוואָלט דרוקן אזא נאָטיץ.

פאַר דעם סאָציאַלן מעמד פון יידישן טעאטער אין רומעניע אין יענע „האַנגי יאָרן“ געפינען מיר אין אייניקע קופלעטן פון „קול רנה“ נאָר אינטערעסאַנטע רמזים. אָבער דאָס איז שוין אַן ענין, וואָס האָט ניט צו טאָן מיט דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע. וויפיל נומערן פון „קול רנה“ זענען דערשינען איז שווער פעסט צושטעלן.

די רומענישע ביבליאגראפיע פון פעריאדישע שריפטן, וואָס די אַקאַדעמיע פון וויסנשאַפט אין בוקאַרעסט האָט אַרויסגעגעבן אין 1913 נאָטירט ניט די דאָזיקע וואַכנשריפט. ממילא אויך ניט שייס ראָמאַן אין זיין רשימה („פילאָלאָגישע שריפטן“ פון ייוואַ, באַנד 3), דער לעצטער נומער, וואָס אונדז איז אויסגעקומען צו זען, איז נומער 9 פון צווייטן יאָרגאַנג, ניט דאָטירט.

אין די מערסטע נומערן, וואָס מיר האָבן געזען געבונדן אין אַ קליין באַנד, זענען די שערבלעטער אַרויסגעריסן.

אויפן שערבלאַט פון נומער 3 פון צווייטן יאָרגאַנג איז אָנגעגעבן די דאַטע: 1 סעפטעמבער 1884 (אלול, תרמ"ד).

פון די נאָטיצן פון דער אַדמיניסטראַציע און דער רשימה פון אַגענטן און אַבאָנענטן איז צו זען, אַז דער „קול רנה“ איז געווען אַ גאַנצבאַר אַרטיקל און איז געווען געפירט אויף אַ געשעפטלעכן אופן.

יידישע סאָציאַליסטישע פרעסע אין פּוילן

א סך פון די מיטארבעטער פון „קול רנה“ ווערן ניט דערמאָנט אין ריזענס לעקסיקאָן.

יוסף לייבאַוויטש איז מסתמא אידענטיש מיטן הירש לייבאַ-וויטש, וועגן וועלכן עס שרייבט זלאכי אין „פנסס“ (2, 1929, 85-84). דער דאָזיקער לייבאַוויטש איז געווען אַ רעדאַקטאָר פון אַן יידיש בלאַט א. נ. התקוע (אין 1885).

דאָרטן שרייבט ער זיך אונטער צבי הירש יוסף, המכונה צל"צל איש באטושאני.

מסתמא האָט ער די קופלעטן געחתמעט מיטן דריטן נאָמען: יוסף.

צווישן די אַגענטן פון „קול רנה“ געפינען מיר איינעם אברהם חיים כץ אין בריאלא, וואָס איז געווען אַזוי פריינדלעך, ווי עס מעל-דעט די אַרמיניסטראַציע פון זשורנאַל „פיר אונדזער „קול רנה“ דיא אַגענטור אונד איינקאססאָ אַנצוגעהמען על מנת שלאַ לקבל פרס“.

דאָס איז וואַרשיינלעך דער זעלבער כץ, וואָס האָט איבערגע-זעצט לינעצקים, „פּויליש יונגל“ אויף העברעאיש, וועגן וועלכן עס שרייבן זלאכי („יווא בלעטער“ 1, 83-282) און נ. חאַרק (דאָרטן 8, 90-91 און באַנד 9, ז. 152), אַז ער איז געווען אַ משכיל און אַן העברעאיש-יידישער שרייבער.

אנב איז כץ געווען דער „גענעראַל אַגענט“ פון ראַדיקניסאָנס „הקול“ און דער פאַרטרעטער פונעם „וואהרען היעוץ“.

י. שאַצקי

צו דער געשיכטע פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פרעסע אין פּוילן.

אין 1935 איז אין וואַרשע דערשינען אויף פּויליש אַ וויכטיקע ביבליאָגראַפישע אַרבעט פון פרוי זשאַנאַ קאַרמאַן א. נ. מאַטעריאַלן צו דער ביבליאָגראַפיע פון סאָציאַליסטישע דרוקן אויף די טעריטאָר-ריעם פון פּוילן אין די יאָרן 1866—1918 (374 זייטן).

די דאָזיקע ביבליאָגראַפיע אַנטהאַלט אויך די יידישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס ווי אויך בראַשורן. ליידער, זיינען אַזוינע ריכטונגען ווי דער „בונד“, „פּועלי ציון“, סאָציאַליסטן-ציוניסטן (ס'ס) און יידישע אַנאַרכיסטן באַאַרבעט געוואָרן זיער שוואַך.

דאַגענן זיינען גלענצענד באַאַרבעט געוואָרן די יידישע שריפטן

י. שאצקי

פון די פוילישע סאציאליסטישע פארטייען, פון דער סאציאל־דעמאָ-
קראטישער פארטיי פון פוילן און ליטע (ס. ד. ק. פ. ל.) און פון דער
פוילישער סאציאליסטישער פארטיי אין גאליציע.

דערפאר האָבן מיר באשלאָסן אַרויסנעמען פון דער דאָזיגער
ביבליאָגראַפיע נאָר די פרעסע פון די פארטייען, וואָס זיינען אַמבעסטן
באַארבעט געוואָרן און באַקענען דעם יידישן לייענער מיט דער דאָזי-
קער אינטערעסאַנטער רשימה. אַזאַ פּולשטענדיקע און אַזאַ דעמאָ-
ליזירטע ביבליאָגראַפיע איז נאָך קיינמאָל ניט געווען פאַרענפּטלעכט.
ליידער, זיינען די קעפלעך פון די בלעטער אָנגעגעבן מיט לאַטויר
נישע אותיות, אַזוי אַז ביים רעקאָנסטרואַירן די דאָזיקע קעפלעך זייר
נען וואַרשיינלעך אַרײַן אומפּינסטלעכקייטן אין אויסלייג. אָבער מען
קען זיך ניט העלפּן. די הויפט ווערט פון דער דאָזיקער ביבליאָגראַ-
פיע באַשטייט אין איר רייכקייט פון אינפאָרמאַציע, און זי קען דינען
ווי אַ מוסטער, ווי אַזוי מען דאַרף באַארבעטן אַ ביבליאָגראַפיע פון
דער פרעסע.

אין דער רשימה זיינען אַרײַן די אומלעגאַלע אַזוי גוט ווי די לעגאַל-
לע אויסגאַבעס.

די רשימה גיבן מיר לויטן אלה־בית :

דער יידישער סאציאל דעמאָקראַט — צייטשריפט פון סאציאל-
ליסטישער וויסנשאַפט, ליטעראַטור, קריטיק און געזעלשאַפט
לעבן לעבן. דערשינען יעדן חודש ווי דער אָרגאַן פון דער
יידישער ס. ד. פארטיי. לעמבערג 1905. אַרויס 5 נומערן.
רעדאַקטאָר יהושע נעקער. נומער 1—2 — אַפּריל־מאי 1905.
אַנטהאַלט 70 זייטן. מיטאַרבעטער: ה. גאַסמאַן, ה. מייזעלס
א. א.

אידישע פּאָלקסבילאַט — אָרגאַן דער סאציאל דעמאָקראַטישען (!)
פארטיי. דערשינען יעדע צוויי וואָכן. לעמבערג 1896—1899.
רעדאַקטאָר: דר. מאַקס צעטערבוים. אַרויסגעבער: דר. הערמאַן
דיאַמאַנט. ערשטער נומער דערשינען דעם 16 אָקטאָבער
1896 (4 זייטן). אין 1896 איז דער טיראַזש געווען 1300
קוועכפלאַרן.

די אידישע פּאָלקסצייטונג — סאציאל־דעמאָקראַטישער וואָכנבלאַט.
סימפּאָזיירט מיט דער פוילישער ס. ד. פארטיי. לעמבערג
1902. רעדאַקטאָר: ה. דיאַמאַנט.

דער אַרבעטער — אָרגאַן (פון) דער סאציאל־דעמאָקראַטישער פאר-

טײַ. דערשינען אלע צוויי וואָכן. לעמבערג 1893-1896.
 אַרויסגעבער: יוסף וואָלחאַן. פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקט-
 מאָר: יאַצקיס פרענקעל. דער ערשטער נומער איז דערשינען
 דעם 5טן יאָנואַר, 1894, 8 זייטן. טיראַזש: 500 עקזעמפּלאַרן
 (אַנהויבנדיק מיטן יאָר 1894).

דער אַרבייטער — אָרנאַן פון דער פּוילישע (ר) סאָציאַליסטישע (ר)
 פאַרטיי. (פ. פ. ס.). אַרויס אין לאַנדאַן, קראָקע און וואַרשע
 אין די יאָרן 1898-1906. אינגאַנצן דערשינען 50 נומערן
 (1898 — 1, 1900 — 1, 1901 — 2, 1902 — 3, 1903 — 1,
 1905 — 6, און 1906 — 36 נומ.). דער ערשטער נומער איז
 דאַטירט: דעצעמבער 1898 (16 זייטן). פון נומער 6 פון 1902
 געדרוקט אין פּוילן אין אַ געהיימער דרוקעריי. פון נומ. 9
 (יאָנואַר 1905) געדרוקט אין קראָקע אין דער דרוקעריי פון
 יוסף פישער. אין 1906 איבערגעטראַגן קיין וואַרשע, פאַר-
 וואַנדלט אין אַ וואָכנבלאַט. יעדער נומער האָט געהאַט 8 זייטן
 און געקאָסט 3 קאָפּיקעס. טיראַזש: נומ. 1-2 צו 1500 עקז.,
 נומ. 13 (22טן דעצעמבער 1905) — 20.000, 21 (אַפּריל
 1906) — 10.000, 36 (אויגוסט 1906) — 10.000 נומ. 1
 האָט דעדאַקטירט מאַקס האַראָוויץ (וואַלעצקי), 2 — 5 לעאַן
 וואַסילעווסקי (א קריסט); פון יאָר 1900 האָט רעדאַקטירט דר.
 פעליקס זאַקס. מיטאַרבעטער: רובינשטיין (מיכלסאָן), געזעצט:
 י. האַרטמאַן (לעאַן גאַטליב) און בערגער. אין די יאָרן 1904-
 1906 (אַפּריל) איז דער רעדאַקטאָר געווען מיכעלסאָן (אין
 קראָקע).

דער אַרבייטער — אָרנאַן פון פ. פ. ס. (לינקע). אַרויס אומלענאַל
 אין וואַרשע אין די יאָרן 1906-1907, נאָכדעם ווי עס איז פאַר-
 געקומען אַ שפּאַלטונג אין פ. פ. ס. פאַרטגעזעצט די נומערן-
 ציע פון אַלטן „אַרבייטער“, אַזוי אַז דער ערשטער נומער איז
 נומער 50. אַרויס אינגאַנצן 15 נומערן (50-64). נומער 50
 איז דערשינען דעם 30טן נאָוועמבער 1906. נומער 64 דעם
 16טן אויגוסט 1907. יעדער נומער האָט געהאַט אַכט זייטלעך.
 די געוועזענע פּרעסע — אויסגאַבע פון פ. פ. ס. אומלענאַל. אַרויס 2
 נומערן. דער ערשטער איז דאַטירט מאי 1906.
 די לעצטע גאַנצריכטן — אָרנאַן פון פ. פ. ס. קראָקע 1905. אַרויס
 פינף נומערן: 1 — 22טן יאָנואַר, 2-3 — 30טן אַפּריל,
 4 — 12טן מאי, 5 (דער לעצטער). אַכט זייטן אַ נומער.

י. שאצקי

דאָס סאָציאַליסטישע בלאַטט — אָרגאַן פֿון ייִדישן קאָמיטעט פֿון פ. פ. ס. וואַרשע 1905 (אומלעגאַל). אַרום 6 נומערן. נומ. 1 — נאָוועמבער 1905 (10.000 עקז.), 2 — 19טן נאָוועמבער 1905 (10.000 עקז.), 6 — 5טן דעצעמבער 1905 (10.000 עקז.), רעדאַקטאָר מ. קרול.

עס טאָגט — פּאָפּולערער וויסנשאַפּטלעכער חודש זשורנאַל. אָרגאַן פֿון פ. פ. ס. ד. פֿון גאַליציע און שלעזיע. איין נומער דערשיינען אין פעברואַר 1900. געדרוקט אין קראָקע. פּרייז 4 העלער. סאָציאַליסטישע בלעטלעך — אָרגאַן פֿון ייִדישן קאָמיטעט פֿון פ. פ. ס. אין 1905 אַרום אין וואַרשע אַ רייע פֿלוגבלעטלעך אונטער דעם נאָמען. טיראַזש: 10.000 עקז.

סאָציאַליסטישע פֿלוגבלעטלעך — אומלעגאַלע איינמאַליקע אויסגאַבע פֿון פ. פ. ס. וואַרשע, יולי 1904. 4 זייטן.

די פּראָלעטאַרישע וועלט — „אָרגאַן פֿון די (דער) פּוילישע (ר) סאָציאַליסטישע (ר) פּאַרטאייִי“. לאַנדאָן 1902-1903. אַרום דריי נומערן. 1 — אָקטאָבער 1902, 16 זייטן; 2 — יאַנואַר 1903, 40 זייטן, 3 — פעברואַר 1903, 48 זייטן (41 — 88). רעדאַקטאָר: פ. זאַקס. מיטאַרבעטער: מיכעלסאָן, פּיליפּ קראָנץ. געזעצט: האַרטמאַן (לעאָן גאַמליב).

די פּראָלעטאַרישע וועלט — פּאָפּולער־וויסנשאַפּטלעכער חודש זשורנאַל, אָרגאַן פֿון פ. פ. ס. (לינקע). ווילנע־וואַרשע, 1907, אַרום 9 נומערן, רעדאַקטירט פֿון פּיליפּ קראָנץ. שטענדיקער מיטאַרבעטער: ש. הורוויץ. צווישן די מיטאַרבעטער זיינען געווען: י. ל. פּריץ, יעקב מילך, א. א. טיראַזש: 1000 עקז. ערשטער נומער דערשיינען אין יאַנואַר 1907. לעצטער (9) אין אָקטאָבער 1907.

צוט קאַנף — פֿלוגבלאַט פֿון צענטראַלן קאָמיטעט פֿון סאָציאַל־דע־מאָקראַטיע פֿון פּוילן און ליטע. 1918, 3 נומערן. טיראַזש: נומ. 1 — 1000; 2, אַפּריל 1918 — 3000; 3 — אויגוסט 1918 — 3000.

דער קאַנף — אויסגאַבע פֿון פ. פ. ס. אין ליטע. אומלעגאַל. איין נומער דערשיינען אין מאי 1906.

די רויטע פּאַן — אָרגאַן פֿון ז. ד. פֿון פּוילן און ליטע. אַרום פיר נומערן אין 1906. נומער 1, דערשיינען דעם 6טן יולי 1905, אין 6000 עקז. נומער 2 — 4טן אויגוסט 1906 (12 זייטן), נומער 3 — 3טן סעפטעמבער 1906 (6000 עקז.).

י. ש.

פיליפ קראנץ און די „פראלעטארישע וועלט“.

נאך מאָרים ווינטשעווסקין, דעם „זיידן פון יידישן סאָציאַליזם“, איז יעקב ראָמבראָ, מער באַקאַנט אונטער זיין פּסעוודאָנים פיליפ קראַנץ¹, געווען דער סאַמע פּראָמינענטסטער פּאַרשטייער פון סאָציאַליסטישער זשורנאַליסטיק אויף יידיש. פון 1881 ביז 1889 האָט ער רעדאַקטירט דעם לאַנדאָנער „אַרבעטער פּריינד“, די צייטשריפט, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ מין קאָרעספּאָנדענץ-שול פון סאָציאַליזם צווישן יידן, אָנפירנדיק אין לאַנדאָן אויך מיט דער ערשטער יידישער אַרבע-טער דעמאָנסטראַציע; אין 1899 איז אין לאַנדאָן דערשינען זיין יידישע איבערזעצונג פון פּערדינאַנד לאַסאַלס „דאָס אַרבייטער-פּראָגראַם“ מיט אַן אַריינפיר פון מאָרים ווינטשעווסקין, וואָס האָט קראַנצן געמאַכט פאַר אַ שרייבער אויף יידיש, און אין 1890 איז ער אויף דער איינלאַדונג פון די ניו יאָרקער יידישע סאָציאַליסטן, וואָס זענען ווי אַ באַזונדער סעקציע געווען אָנגעשלאָסן אַן דער „סאַשעליסט ליי-כאַר פּאַרטיי“ (ס. ל. ב.), געקומען אַהער רעדאַקטירן די וואַכנשריפט „אַרבייטער צייטונג“, וואָס איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן².

אין 1892 האָט קראַנץ רעדאַקטירט די „צוקונפֿט“, דעם ערשטן יידישן סאָציאַליסטיש-זויויסנשאַפּטלעכן זשורנאַל, וואָס איז געווען די מאַמע פון דער איצטיקער „צוקונפֿט“, און אין 1894, ווען עס איז געגרינדעט געוואָרן דאָס „אַבענדבלאַט“, דאָס ערשטע יידישע סאָציאַליסטישע טאָגבלאַט, איז קראַנץ אויך צוגעצויגן געוואָרן פאַר רעדאַקטירט, אָנהאַלטנדיק דעם אַמט ביז 1899, ווען ער איז איבער דער צווייטער שפּאַלטונג אין דער ס. ל. ב. אַרויסגעטראָטן און אַ קורצע צייט רעדאַקטירט די וואַכנשריפט „פּאַלקסצייטונג“, וואָס די אָפּגע-שפּאַלטענע האָבן געגרינדעט. ער האָט אויך רעדאַקטירט די לעצטע צוויי נומערן פון „די נייע צייט“, דעם חורש-זשורנאַל, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אויפן אָרט פון דער אָפּגעשטעלטער „צוקונפֿט“.

אזוי ווי קראַנץ איז געווען אַ קעגנער פון דער „פּאַרווערטס“-ריכטונג נאָך פון דער צייט, ווען עס איז פּאַרגעקומען דער אַרויסטריט פון די שפּעטערדיקע „פּאַרווערטסיסטן“ פון דער ס. ל. ב., האָט ער אַ

¹ זלמן רייזען: לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור. דריטער באַנד. ווילנע, 1929 זז. 740-727.

² משה שטאַרקמאַן: צו דער געשיכטע פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פרעסע. „ויוואָ-בלעטער“, דעצעמבער, 1932. זז. 855-887.

צייט לאנג זיך פארנומען מיט סתם זשורנאליזם, מיטארבעטנדיק אין דער ניו יארקער יידישער בירגערלעכער פרעסע, צוערשט אין דער „יידישער וועלט" און דערנאך אין „מארגן זשורנאל" און אין וואָכנ-בלאָט „דער אַמעריקאנער", שרייבנדיק פון צייט צו צייט פאַר די אומאַפהענגיקע סאָציאַליסטישע און אַנאַרכיסטישע צייטשריפטן. ניט געקומט אויף זיין פאַרבינדונג מיט דער בירגערלעכער פרע-סע, האָט קראַנץ רעדאַקטירט די וואָכנשריפט „אַרבעטער וועלט", וואָס די פאַרייניקטע יידישע געווערשאַפטן האָט אַרויסגעגעבן אין 1904 (דערשינען 22 נומערן), און דערביי זיך אָפּגעגעבן מיט איבערזע-צונגס-אַרבעט און מיט שאַפן אַ ריי פּאָפּולער-וויסנשאַפטלעכע ווערק. אין 1901-1904 האָט ער אַ צייט לאַנג רעדאַקטירט די באַניימע „צו-קונפט".

הגם קראַנץ איז געווען געניגט אַסימיליטאָריש, האָט ער אַלס רעדאַקטאָר געהאַלפן דער אַנטוויקלונג פון אַ גאַנצער ריי יידישע סאָ-ציאַליסטישע שרייבער, און שוין אין 1893 האָט ער אינאיינעם מיטן דיכטער אברהם חיכל שאַראַנסקי⁸) רעדאַקטירט דעם אָנציינער⁹, אַ וויסנשאַפטלעך-ליטעראַרישן חודש-זשורנאַל, פון וועלכן ס'זענען אַרויס בלוז צוויי נומערן. ווען יעקב גאַרדן איז געקומען קיין אַמע-ריקע אין 1891, האָט קראַנץ ניט בלוז אים געגעבן אַ מעגלעכקייט צו שרייבן פאַר דער „אַרבעטער צייטונג", אַז גאַרדן זאָל אַזוי אַרום ווערן אַ שרייבער אויף יידיש, נאָר ער האָט אים אויך באַקענט מיט די „סטאַרס" פון דעמאָקראַטיקן יידישן טעאַטער. דאָס האָט געפירט דערצו, אַז גאַרדן איז געוואָרן אַ יידישער דראַמאַטורג און געשאַפן עפאַכע אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער¹⁰.

מחמת אַן איבערברוך אין זיין פאַמיליען-לעבן האָט קראַנץ באַ-שלאָסן אַוועקצופאַרן פון אַמעריקע. ער האָט זיין באַשלוס דורכגע-פירט, ווען די „פ. פ. ס.", די פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי, האָט אַסיגנירט געלט אַרויסצוגעבן אַ יידישן זשורנאַל, און מען האָט אים איינגעלאָדן דעם זשורנאַל צו רעדאַקטירן. אין די אויגן פון די פיר-רער פון דער יידישער „פ. פ. ס."-סעקציע איז קראַנץ געווען דער פאַ-

⁸ ריווען לעקסיקאָן, פּערטער באַנד, ווילנע, 1929, זז. 500-503.
⁹ דער „שטאַדט-אַנצייגער", „מאַנאַטליכער זשורנאַל פיר ליטעראַטור, קונסט, וויסענשאַפט און קאָמערץ. ניו יארק, 1893, אָקט. און נאָו. — 2 נומערן.

¹⁰ משה שטאַרקמאַן: יעקב גאַרדנס דעביוט אויף יידיש-וואָכנ-בלע-טער, פעברואַר, 1932, זז. 180-185.

פיליפ קראנץ אוו די „פראָלעטאַרישע וועלט“

סיקער מענטש פאַר אַטדער אַרבעט. ניט בלויז מחמת זיין לאַנג-יאָריקער דערפאַרונג אַלס סאַציאַליסטישער רעדאַקטאָר און פּובלי-ציסט, נאָך פאַר זיין ביטערער קעגנערשאַפט צום „בונד“, וועמען די פ. ב. ס. האָט באַעמפּט.

זייענדיק אין אייראָפּע (1906-1907), האָט קראַנץ געמאַכט אַ לענגערע נסיעה איבער גאַליציע, פּוילן און רוסלאַנד. און די איינ-דרוקן פון זיין נסיעה האָט ער פאַרעפנטלעכט אין „מאַרגן זשור-נאַל“, אין „אַמעריקאַנער“ און אין דער אַנאַרכיסטישער „פּרייע אַר-בעטער שטימע“.

אין יאנואַר 1907 האָט אין ווילנע אָנגעהויבן צו דערשיינען דער יידישער אָרגאַן פון „פ. ב. ס.“ — „די פּראָלעטאַרישע וועלט“, מאַ-נאַטלעכער פּאַפּולער-ווויסנשאַפטלעכער זשורנאַל, אונטער קראַנצ'ס רע-דאַקציע. עס האָבן געפּעלט מיטאַרבעטער; די פּאַליטישע לאַגע אין רוסלאַנד איז געווען אַ שווערע, און זי האָט באַזונדערס געדריקט קראַנצ'ן, וואָס איז שוין געווען צוגעוואוינט צו ענגלישע און אַמערי-קאַנער פּרייהייטן, און דערצו נאָך האָט אין די רייען פון פ. ב. ס. אויך ניט געהערשט קיין שלום.

עס זענען אַרויס בלויז ניין נומערן¹⁾ פון דער „פּראָלעטאַרישע וועלט“, און וואָס קראַנץ האָט איבערגעלעבט אין יענע טעג האָט ער געשילדערט אין אַ דריי בריוו צו יעקב מילכ, וואָס איז אין 1907 געווען רעדאַקטאָר פון דער „צוקונפּט“ און זינט יאָרן זיינער אַן אינ-טימער פּריינד.

די דאָזיקע בריוו געפינען זיך אין די פּרעסע זאַמלונגען פון ייווא אין ווילנע; (פון יעקב מילכ'ס אַרכיוו) און מיר ברענגען דאָ עטלעכע אויסצוגן, וועלכע באַציען זיך דירעקט אויף דער „פּראָלע-טאַרישער וועלט“ און צו דער לאַגע אַרום דעם זשורנאַל.

א.

וואַרשע, 1 יאנואַר, 1907.

ווערטער גענאָסע מילך!

. . . אויב איהר זאונדערט זיך, וואָרום איך האָב ביז יעצט

¹⁾ משה שטאַרקמאַן: „פּילוס קראַנצ'ס ליטעראַרישע באַגעגענישן“, פּילאַגאָישע שריפטן, דריטער באַנד, ווילנע, 1929, ז. 57-82.
²⁾ די „פּראָלעטאַרישע וועלט“ איז דערשינען פון יאנואַר ביז נאָ-וועמבער, 1907. די ערשטע זיבן נומערן זענען געדריקט געוואָרן אין וויל-נע; די איבעריק צוויי אין וואַרש.

ניט געשריעבען, זאָלט איהר זיך ניט וואונדערן, ווייל איך האָב אַליין
ניט געוואוסט, אויף וועלכער וועלט איך געפין זיך. מיין יאָרדא איז
געווען פֿול מיט אונעררוואַרטעטע אינצידענטען.

יעצט ווייס איך ווייניגסטענס אזוי פיעל, אז „דיא פּראָלעטאַרישע
וועלט“ וועט ענדליך דערלעבען צו זעהן סטאַלין'ס וועלט אין רוס-
לאַנד . . . דאָ האָבען מיר אויף קיין פּאַל ניט געקענט קריגען אַ סאַנ-
צעסיע, און מען האָט געמוזט זיך בענוצען מיט דער „קאָנסטיטוציע“
אין ווילנע. נאַטירליך, איז דאָס אזוי לייכט ניט געגאַנגען און עס
האָט געקאָסט פיעל צייט. אין אַמעריקע קען מען זיך קוים פּאַרשטע-
לען, וויא פיעל צרות מען האָט דאָ ביי'ן אַרויסגעבען וואָס ניט איז.

פּאַרלויפּיג איז דאָס ערנסטע, וואָס מיר האָבען דאָ גאָר קיין איר-
דישע ליטעראַרישע קרעפטע. אונזער פּאַרטיי האָט אַ סך אידישע
אינטעליגענטען, אָבער אַלץ אַזעלכע אַסימילירטע, אז זיי קענען אַ
וואָרט איריש ניט שרייבען. געלט פעהלט גראדע ניט, און לעזערס
וועלען אויך געוויס זיין, אָבער, צום טיפּעל, וואו נעמט מען שריי-
בערס? אויב איהר אין אַמעריקע וועט מיר ניט העלפען מיט אייערע
פּעדערס, וועט „דיא פּראָלעטאַרישע וועלט“ פשוט שטאַרבען פון
אויסצעהרונג. דעם ערשטן נומער האָב איך און גענ. מיכעלסאָן⁸
אויסגעפּילט, אָבער אזוי קען עס דאָך לאַנג ניט געהן. דארום בעט
איך אייך רחמים מיר באַלד צוצושיקן אַן אַרטיקעל. מינס⁹ האָט
אָהער צוגעשיקט אייערן (אַן) אַרטיקעל פון דער „צוקונפּט“. הפנים
צום איבערדרוקען. אָבער דעם ערשטען מאָל ווייניגסטענס דאַרפט
איהר צושיקען ניט קיין איבערגעניצעוועטע סחורה. דאָס בעסטע
וואָלט געווען, ווען איהר וואָלט מיר צוגעשיקט אַן אַרטיקעל איבער
דיא אַמעריקאַנער פּאַרטייען אין אַלגעמיין. דאָ ווייס מען גאָרניט
דערפון. ערקלערט זייערע שטרעבונגען און אונטערשייערע, און
שמעלט זיך אַפּ אויף די זאָגענאַנטע פּאַלקס-פּאַרטייען און שליסליך
אויף דער סאָציאַליסטישער. לאָזט דיא ציוניסטען, טעריטאָריאַליס-
טען און איבערהויפּט דיא אידישע פּראַגע צו רוהע. מיכעלסאָן
שרייבט וועגען דעם, און דאָ אויפן אָרט ווייסען מיר מעהר דערפון,
וויא אין אַמעריקע.

⁸ ווגן מיכעלסאָנען און זיין טעטיקייט אין דער יידישער אַרבעט
פון פ. פ. ס. זע: ג. איזנערס „י. ל. פרעס אַרעסט אין 1899 — יוואָט-
בלעטער, מערדזשאַי, 1983, זז. 361-353.
⁹ איזנער כּוּן די גרינדער פון די יידישע פ. ב. ס. אין אַמעריקע
איז ער געווען א. ס. ל. פ. — ניק.

איך שרייב אויך היינט צו פייגענבויען²⁰) און ווינטשעווסקיין.
(דער בריף צו איהם איז אדרעסירט צו דער „צוקונפט“ און זעהט
אז ער זאל איהם באַלד בעקומען). פייגענבויען האָב איך געבעטען
מיר צו שיקען אַן אַרטיקעל איבער דער פראַקטישער זייט פון דיא
טראַקטס. אין וועלכע בעציהונגען זייט איהר יעצט מיט איהם ?

פילייכט וועט מיר בודיאַנאָוו, וועמען גיט איבער אַ גרוס פון
מיר, אויך צוגעשיקט אַן אַרטיקעל ? עס וואָלט זעהר ווינשענס-
ווערט געווען צו קריעגען פון איהם אַן אַרטיקעל פשוט איבער דער
אַמעריקאַנער קאָנסטיטוציע. פאַר אונז איז עס דאָ זעהר וויכטיג
וויא איהר וועט עס אַליין פערשטעהן.

קורץ, יעדערער פון אייך וועט פערדינען אַ אמת'ע סאַציאַליס-
טישע מצוה, ווען ער וועט אונז מכבד זיין מיט אַן אַרטיקעל, דען,
ווי געזאָגט, מיר האָבען דאָ קיינע אידישע שרייבערס און מיר מוזען
האַבען ליטעראַרישע הילפע פון אַמעריקע.

אַזאָ, ליעבער ברודער, נעהמט זיך צו דער אַרבעט און זאָרנט
אויך, אז אַנדערע סימפּאָטיזירערנדע גענאַסען זאָלען אונז דאָ ליטע-
ראַריש אַרויסהעלפּען.

וואָס אַנבעלאַנגט צו מיר, זאָ פערשטעהט איהר דאָך, אז איך
שלאָף גיט אויף אַ בעט פון ראָזעס . . . די רעפּרעסיעס זיינען גוואָל-
דיגע, און דיא לעצטע פּאָאָר וואָכען האָבען מיר געהאַט איין דורכ-
פאַל נאָך דעם אַנדערן. עס איז גרויסענע צרות. איך וועל דאָ
אַבער פערבלייבען אַזוי לאַנג, וויא עס וועט זיך לאָזען, וויא איך וועל
עס אין שטאַנד זיין אויסצוהאַלטען . . . דאָס ערגסטע איז דאָ פאַר
מיר דיא איינוואַקסיוו און אַפּגעזונדערטקייט, אַבער איך האָף, אז
עס וועט בעסער ווערען. יעדענפאַלס, איז דאָס יעצט פאַר מיר
a matter of honor צו פאַרבלייבען דאָ אין רעכטען פייער . . .
אַבוואָהל איך קען ליידער גאַנץ ווייניג לייסטען אונטער דיזע פער-
פּלוכטע אומשטענדען.

איך וועל אייך אַן אַנדערס מאַהל מעהר שרייבען וועגען דעם.
דערווילע ווינשט מיר צו ענדיגען דיזען יאָהר אויף דער פרייהייט . . .
איך ערוואַרטע פון אייך איין אַרטיקעל צו ענדע פון דיזען מאָ-
נאַט, זאָ דאָס איך זאל איהם קענען אַפּדרוקען אין נעכסטען נומער.
שרייבט, שרייבט !

²⁰ בנימין פייגענבוים, איינער פון די ערשטע יודישע סאַציאַליס-
טישע שרייבער און פראַפּאָגאַנדיסטן פון „אַפיקורסות“.

(ב)

WARSAWA, 13/III/ 07.

פריינד מילך!

. . . „זאגאר יעצט, ווען איך האָב זיך אַביסעל צוגעוואָהנט צו דיא היגע צרות און רעדאקטיר דעם זשורנאַל, פיהל איך מיך, דעם אמת צו זאָגן, גאָר ניט היימליך. קיין גרויסע האָפנונגען האָב איך קיין מאָל ניט געהאַט מכה מיין ריזע, אָבער אויף אזא אונאויפהערליכע רייע פון אונגליקספעלע האָב איך זיכער ניט געקענט רעכענען. מיַלא, וואָס עס איז פאָריבער, איז פערפאַלען, דיא פערגאַנגענהייט פון דיא לעצטע 6 מאָנאַט וועל איך יעצט ניט בעריהרען; אָבער דאָס וואָס עס קומט יעצט פאָר איז נאָך אַ צוגאַב צו דיא פריהערע צרות. איך מיין דיא טרויעריגע אינערליכע שפאַלטונג. דאָס מאַכט אַלץ מעהר אַ תל פון דער פאַרטיי. איך ווייס גאָר ניט, וואָס דער סוף דערפון וועט זיין. ניט קיין געלט און ניט קיין מענשען. דיא עספּראָפּיאַציעס האָבען אָבגעוואָהנט דיא מיטגליעדער פון בייטרע-גע, און דיא שרעקליכע רעפּרעסיעס האָבען אַרויסגעריסען פון דיא רייען דיא בעסטע און ענערגישסטע מיטגליעדער. אויב עס וועט ניט זיין אַן אַמעסטע פון איין זייט און אַ פּעראַייניגונג פון קרעפטע פון דער אַנדער זייט, זיינען מיר דאָ קאַפּוט אויף יאָהרען.

וואָס אָנבעלאַנגט צום אידישען קאָמיטעט, זאָ ליידעט ער נאָ-טירליך פון דעם אַלגעמיינען קריזיס. צווישען דיא אידען איז דאָ אייגענטליך קיין שפאַלטונג ניטאָ, אָבער אַליין קענען זיי גאַנץ וויי-ניג אויפמאַן איינפאַך צוליעב מאַנגעל אין פינאַנציעלע מיטעל. מיר האָבען דאָ געהאַט אַ געוויסע סומע אויף דעם זשורנאַל און איבער-הויפּט אויף לעגאַלע אויסגאַבען, אָבער מען האָט געמוזט געברויכען דאָס געלט אויף אַנדערע זאַכן, זאָ דאָס עס וועט קוים קלעקען אויף נאָך אַ פּאָר נומערן. דיא צירקולאַציע איז אונגעפּעהר 4000¹¹ עקזעמפּלאַרען, און אַזוי וויא אַ נומער ווערט פּערקויפּט בלויז פאַר 10 קאָפּ¹² (פּאַקטיש 6 קאָפּ), זאָ דערלינגט מען אין בעסטען פּאַל אַ העלפט, דאָס איז אונגעפּעהר 125 רוב'. נאַטירליך, ווען ניט דיא

¹¹ דאָס איז ניט ריכטיק. פּרוי קאַרמאַן באַווייזט אין איר בוך וועגן דער סאַציאַליסטישער פרעסע, אַז דער מיראַזש איז געווען 10000. זע: י. ש'ס „צו דער געשיכטע פון דער יידישער סאַציאַליסטישער פרעסע“ אין דעם זאַמלבוך.
¹² קאַפּיקעס.

שפאלטונג, וואָלט אזא דעפיציט קיין ווערדע געהאט, אָבער ביי דיא יעצטיגע אומשטענרען איז דאָס אַ נאַלאָפירערנדע שווינדרוכט. דער זשורנאַל האָט אויסגענומען דאָרט, וואו מען ווייס פון איהם און מען לעזט איהם, אָבער אזוי וויא רוסלאַנד איז גרויס און מיר האָבען ניט דיא נויטיגע מיטעל נומ צו אַדווערטייזען, ווייס מען נאָך אפילו ניט פון זיין עקזיסטענץ אין דיא מייסטע שטערט פון דער ליטא און פון זיידרוסלאַנד.

דערצו נאָך האָבען מיר דאָ גאָר קיין ליטעראַרישע קרעפטע. איך און גענ. מיכעל¹⁵⁾ . . . פילען אויס דיא נומערן. פיר דעם 3-טען נומער האָב איך געקראָגען אַן אַרטיקעל פון פייגענבוים. דאָס איז דערוויילע דיא גאַנצע זייטיגע ליטעראַרישע מיטווירקונג . . . איך האָב געשריבען צו פערלמוטער'ן, וויא ער זאָל מיר שיקען דיא „צוקונפט“. זאָל ער עס ניט פערנאַכלעסיגען. איך וועל שוין זעהן, וואָס מען קען איבערדרוקען. פרינציפיעל האָב איך נאָטירליך גאָר נישט דאַגעגען. שיקט מיר יעדענפאַלס צו אייער „פאָליטישען איבערבליק“ פון יאַנאַר-נומער אין אַ קאַנווערט, וועל איך עס זיכער בענוצען.

איך האָף, אַז איהר קריענט דיא „פראָל. וועלט“ אין צייט. נאָ-טירליך, איהר מעגט זיך בענוצען מיט דיא אַרטיקלען, אָבער איך זעה ניט איין, וואָס איהר וועט קעגען איבערדרוקען. אייער פאָרשלאַג וועגען אַ סעריע אַרטיקלען איבער טראַקטס נעהם איך גערן אָן. איך וואָלט כאַטש איינעם פון זי געוואָלט זעהען. פייגענבוים'ען האָב איך אין מיינ לעצטען בריף פאָרגעשלאָגען צו שרייבען מכת דעם טרייד ענד לייבאָר אליוענס עליו השנאָבעל און צו האָבען דערביי אין אויג דיא זעהר וויכטיגע היער פראַנע וועגען פאָרטייאישע און אונפאָרטייאישע יוניאָנס.

איך שיק אייך צו דיא קאָרעקטור פון מיינ קורצען אַרטיקעל איבער דער דומע, וואָס וועט דאָ איבערגעדרוקט ווערען אין אַ 10 טעג אַרום אין 3-טען נומער „פראָלעט. וועלט“. אויס מאַנגעל אין פלאַץ האָב איך מעהר ניט געקענט שרייבען. פאַר אייך אין אַמעריקא איז עס דערוויילע געוויס גענוג. וועגען דיא אידען און ספעציעל דעם „בונד“ אין דער וואהל-קאָמפּיין האָב איך אַ סך צו שרייבען, נאָר איך וועל עס שרייבען עטוואָס שפעטער. לאָזט איבער די אונ-טערשריפט „י. בלאָד“, אויב איהר וועט אָבדרוקען דעם אַרטיקעל אין דער „צוקונפט“.

¹⁵⁾ מ. מיכעלסאָן. זע: הערה 6.

ח. שטארקמאן

. . . וועט מיר בודין¹⁴ עטוואָס צושיקען? וואָס טהוט פאָר-
רענבערג?¹⁵

ג

ODESSA, Aug. 6, 1907

פריינד מילך!

. . . איהר וועט זיך געוויס וואונדערן, וויא אזוי איך קום פלוצ-
לונג אהער, וועל איך אייך קורץ ענטפערן מיט פונקטען: (1) איז נאָר
קיין האַפנונג ניטאָ, אז עס זאָל בעסער ווערען אין וואַרשע; (2) איז
דיא פאַרטיי צוברעקעלט, צובראַכען, און דיא פונקציאָנאַרוסען הונ-
גערן פשוט; (3) איז שוין אייגענטליך ניטאָ מיט וואָס אפילו אַרויס-
צוגעבען דיא „פראָל. וועלט“; (4) האָט מיר דאָס לעבען אין וואַר-
שע סטראַשנע דערעסען; (5) קען איך שרייבען מינע אַרטיקלען
פיר דיא „פ.ו.“ (אויב זיא וועט נאָך ווייטער דערשיינען), זיצענדיג
אין אַן אַנדער שטאָדט. . .

דיא פאַרטועצונג איבער פּרץ¹⁶ שיקט צו אונבעדינגט, ווייל ביז
נייַיאָהר וועט מען נאָך דערשלעפען דיא „פּר. וועלט“. שיקט צו
אויף לידסקי'ס אַרדעס, וויא פריהער (עס מאַכט ניט אויס, וואָס איך
בין דאָ, דיא חברים וועלען שוין קריעגען) אָדער אויף אַן אַרדעס,
וואָס מינץ וועט איך געבען. . .

ח. שטארקמאן

¹⁴ לואיס בודין. זע: ז. ריווענס לעקסיקאָן, ערשטער באַנד, זז.
232-233.

¹⁵ דר. ק. פאַרנבערג — דאַרמ, דרויטער באַנד, זז. 20-25.
¹⁶ יעקב מיליכס אַרבעט איבער י. ל. פּרצן, „פּראָלעטאַרישע וועלט“,
נומ. 5, 1907.

GAZETA DE AMSTERDAM.

De Lunes 9. de Mayo 1678.

ITALIA.

Napoles 12 Abril.

Los soldados que se hallaron en los 2. navios Franceses, que se avisó la semana passada, havian tomado los Cossarios Zelandeses y conducido aqui, fueron desarmados, y despues se les concedió passaportes y dinero para ir à Roma libremente, à cada uno de los Officiales, se dio un cavallo de los que se tomaron en dhos navios, y los referidos Cossarios presentaron los mejores à su Excelencia, el qual despues comprò dellos todos los restantes, retirando juntamente las campanas y mas sacó que los Franceses havia tomado de Augusta. De Messina se escribe, continuavan aun las fiestas, y regosijos que allà se hazian por la reduccion de aquella plaça à la obediencia de su legitimo Señor y dueño, y que el Virrey havia hecho recensa de todos los moradores de aquella plaça y hallado en lugar de 6000. que havian sido antes de la rebelion, solamente 10000. pero que agora bolvian allà cada dia muchas familias, confiadas en el perdón general, aunque al principio no se justavan por muy seguras quando el Virrey entrò en la Ciu-

Nu. 19.

dad, le salieron à recibir algunos Diputados della à modo de un Consejo, pero el no les quiso admitir en dha calidad, diziendo los recibiria solamente como à personas que representavan la Ciudad, aunque havian perdido todos sus privilegios. El Virrey hizo justiciar dos Españoles por haver injuriado à los Messineses por la pasada rebelion.

Milan 10 Abril.

Don Diego de Bracamonte llegó de Sicilia aqui, haviendo sido allà General de la cavalleria y agora va à España, dho Sr. y los demas Generales fueron regalados por su Excelencia con un sumuoso banquete. Como no se pudiesse allanar amigablemente las diferencias que hay sobre el Ducado de Guastalla, se rezelan algunos disgustos, si el Emperador no les evitare con su antoridad, y obligare al Duque de Mantua, à que venga en ello, visto haver recrutado el presidio de Casal. Avisasse de Piñero, havian embargado cierta persona en su casa, por haver sido complice en el incendio que el Duque de Giovannasso havia emprendido, de los Almazenes de Tolon. Los Franceses divalgaron en Turin. Corri-

T

de

(1678) אקטובער טאג פון מאי

נױאױ צױטונג

חול' יודישר חוד' לוג אומנשי קהלה קראטה פיר
ואסן בישראל

פראג

יע"ה • הנעשה לכבוד לירות פרינץ

לעאפאלטום

בן קיסר המתולל מלך רומי ביהם

אונגארן עה צעטרא :

קאראלום

השם ירום הודו ויתנשא מלכותו אסן • הנולד בירוש
מאיי בשנת חמשה אלפים וארבע מאות ושבעים
וששה לכראת שלם • ולבנין האומת אלף
ושבע מאות וששה עשר :

1716.

בעיר מלכותו

ווינא

אשר בסדיטה עשמריון

ייטונג, פראג, 1716.

אלער ארט בעקאנטשאפט
וערדן אויפגעכאפטן אונד פיר
איינע צילע מיט צעהן פער
בערעכעט

עקע צייטונג ערשיינט איינמאל
יך צוויימאל וועכענטליך.
מיט צוועלף פארא אין בלאט
ערדאקטער א: זילבערשטיין

עת לדבר

בוקארעשט דינסמאג כ" אייר ה' תרי"ט

איין געזעלשאפטליכעס צייטונגס בלאט . פאן גושנעזאנענע
מענשען . הערריים געגעבען לשופת הכלל . וועלכעס נוצליך
איזט . צום וועלטליכען . אונד רעליגיעזען לעבען:

סאתי

אריה זילבערשטיין

דאס בלאט ענהעלט: ניאקריטען אין קורצען . פאן אללען וועלט מהילען: חדשות וועלכע
בעיהררט יהודים: ידישע געשעפטען . קונסט אונד וויסענשאפט: נוצליכע ידיעות . פיר האנד-
וערקער . אונד פיר יעדען מענשען: מעזאשען וועלכע פאן דער לעבליכע רעגירונג ווירד בעקאנט
געמאכט . אונד מערערע זאכען . וועלכע דעם יודען נוצליך זינד . דאן אויך . וויסענען . געשעפטען
שפרייכווערמליך צום אונטערהאלט .

דיא רענירונג האט איין עקספרא פאפער אין
דער עפיטראפיע סכאן געשיקט . אונד האט
ערזוכט דאס יהודישע געמיינדע זאל אויך
מיטהעלפען: דיעזעס איזט יא גענוג שטע פיר אונד .
איך זעהע אבער מיט בעדערען , דאס קען איינזענד יוד
האט זיינע פליכט געטראגן . [איך נעגע עס פליכט
וויל עס איזט זיינע פליכט דער שטאט מיט אללעס ביי
הילפן צו זיין , דען וואס וואלט פאן געטראג ווען דיא
רענירונג זאל אונד איינע שטייער אויף לעגען דאס . יעדער
פענס זאלט פינפציג אדער הונדערט פראסענער צו געבען .
איך דאך בעסער אז עס נישט פרייזיליג . איבערהויפט אז
דאס געלד וואס נאכ זיכער , אונד פאן צעהלען גען
צע הן פראצענט , פיר זעהען אז פיעלע קריסטען האבען זיך
שאדען פערשריבען , אונד קענען זייערע הילדן רעגערען .
עס איזט אבער צו האפען , דאס וועלן זייערע אייגענע
דאס וויא פראן נישט רעכט , אונד ווערדען זיך פרייזיליג
אין יעדער נאך זייער קריסטען .

אויסרוף לאתב" וועגען דער אנד
לייהע: מהמשכיל כו' דורש שלום
אחיו ומבקש הצלחתם:
הערד רעדאקטער:

אז אירעם נוסד , ערזעה איך איינען אריסקול אין
געבערשאפט דער אנליהע סהארעניווי: ערלייכען זיא פיר
אבער אירגען צו בעטערקען , דאס איהן אריסקול צו קורן
ווען אונד דאס זיא , פונען היכר [צוועק דער זאכע]
דער וועגן געשריבען האבען , דאזער ערזוכע איך זיא ,
פאלגענדע ציילען אין אירעם בלאטע צו סטעללען: דא עס
אין אנגעלעגענהייט דער נאנצען יודישען געמיינדע פאן דען
פערזיינענען פירשטענדהעטערן דער געטריבן איזט .
עס ווירד וועלן יעדער יהודי סכאן הייסענעכליך וויסען
דאס אונזערע רענירונג פערלאנגט איינע אנליהע: אונד דאס

עת לדבר , א יידישע צייטונג פון רומעניע
(1859)

פאָזיציען ווערדען
פרייא אויסגענאממען
צו ארבעטירען
Redaction des
"KOL RINO"
Str. Filaret 31
Bucuresci.
אונסראנקירטע פרייע
ווערדען רעפוזירט

KOL RINO

קול רנה

ליעדער גאלעריע

אבאנאמענטספרייזען
פיר גאנץ ראמעניען
יעהרליך 5 סראנק
האלב יאהריג 2 50
סאראויספעצאהלונג
נעלד קען אין פאסט
מארקען געשיקט
ווערען

קאמישע מאראלישע ליעדער אונד איין שעהנער פעאילעטאן

ערשיינט יעדע וואכע

רעדיגירערט

פין

ליפא ראדעסקא

בוקארעשט דרוק. דעס. היועז. קאלעא וואקארעשט, 57

„קול רנה“, בוקארעשט 1883

JÜDISCHE VOLKS-ZEITUNG.

יוֹדִישֶׁע

פאלקס-צייטונג.

דאס נרעכטע און ביליגסטע יודישע צייטונג אין אמעריקא. ערשיינט יעדען פרייטאג

דייטשע פאבלישער, הירשברוקער און טאָפּוֹלוֹוְסְקִי, 128 קאַנאַל סטריט, ניו יארק.
M. Topolowsky, Publisher & Proprietor, 128 Canal St., New York.

No. 13.

G. LANDAU, Editor.
פּרִינטער: ג. לאַנדאָו, ניו יארק.

פרייטאג דער 17טער טעג 5700
פרייטאג דער 17טער טעג 5700
פרייטאג דער 17טער טעג 5700

אָנזעצן

נעקערדע אבאנענטען

דער בוסטען אבאנענטען נעקערדע
אבאנענטען פון מיט אונד קאנאני
דער צען און דאס פרענטעראיאנא
נעקערדע פיר דאס לעטצטע קווארטאל
אין נעקערדען: צו אירעסטרין
M. Topolowsky, Publisher
128 Canal Street, New York.

אָנזעצן

פרייטאג דער 17טער טעג 5700
פרייטאג דער 17טער טעג 5700
פרייטאג דער 17טער טעג 5700

פאליטישע נייעס

דאס עסטיימער ראטען דאס עסטיימער ראטען
פרייטאג דער 17טער טעג 5700
פרייטאג דער 17טער טעג 5700
פרייטאג דער 17טער טעג 5700

עס זענען
פרייטאג דער 17טער טעג 5700
פרייטאג דער 17טער טעג 5700
פרייטאג דער 17טער טעג 5700

פאליטישע איבערויט

פרייטאג דער 17טער טעג 5700

יוֹדִישֶׁע פּאָלקס צײַטונג 1889

1866-1907
 ה'תרמ"ו - ה'תרס"ז
 אגודת ישראל
 חברים ומועדים
 שנת ה'תרס"ז

ידיעות

פון ביורא פון מיניסטער פאר אידענטיע ענינים.

מ. 1. קאוונע טעגליכער 1918

מדינת ליטוה

DARBININKŲ MIRTIS

ארגאניזאציע פון יידן פאר דעם ליטווישן פארבאנד

אפגעטערגעוואקן

אונזערע יידן זענען געווען און זענען אריבער געווארן און זענען געווארן און זענען געווארן.

קאוונע, נאכאמבר 1918

זאמל-העפט
פון אידענטיע ענינים

„Baal Mlocha“ (Amatininkas) Divisajinis leidinys. מדינת ליטוה 50 צענט.

דער בעל מלאכה

צווישן עקסטרעם ארגאן פון אקלימאטישן פארבאנד פון מלאכה און קליין אינדוסטריע.

אונזערע יידן זענען געווען און זענען אריבער געווארן און זענען געווארן און זענען געווארן.

אונזערע יידן זענען געווען און זענען אריבער געווארן און זענען געווארן און זענען געווארן.

אונזערע יידן זענען געווען און זענען אריבער געווארן און זענען געווארן און זענען געווארן.

מ. 1. קאוונע, מדינת ליטוה, 1 יאנואר 1926 (פון סבת תרמ"ו). ליטוה יארגאנג

KOVNER TOG (Kauno Diena)

ערשטער יארגאנג

אונזערע יידן זענען געווען און זענען אריבער געווארן און זענען געווארן און זענען געווארן.

קאוונעלי טאג

אומאפהענגיקע פאליטישע זייטונג

פרישע פון דערשטע יארגאנג
פרישע יארגאנג
Kaunas „Kovner Tog“
Duonelialis g-vė 42.
די יארגאנג איז פון פרישע
פון יאנואר 1926. די יארגאנג
איז פון 10 טעג.
די יארגאנג איז פון 10
טעג. 42 טעג.

№ 45 Kaunas, Keturvidienis 1926 m. Birtelio mėn. 24 d. קאוונע יארגאנג, 24 יוני 1926 (ב' תמוז תרמ"ו) № 45

שליאבן

Zydų Studentas Medikas.

דער אידישער סטודענט מעדיקער

פרישגעגעבן דורך דעם מאגאזין פון אידישע סטודענטן מעדיקער אין אוניווערסיטעט פון וו. ד. ג.

ידישע צייטשריפט פון ליטע 19

די שפייז צייטונג

געוויקעט די איבערזעסען פון דעם ארישען גראסקער, דעליקאטעסען און רעסטאראנט גרייז.

Vol. I, No. 34 August 24, 1923.

ערשיינט דעקעמבער

ניו יארק, דער גרעסער אנטע, ניו יארק

14טע יערליכע קאנווענשאן נומער

לעסע מיט און פאר דעם גרעסטן פאר
אויסגעצויגן פארשונגען און קאמפאניען

דער

די ערשטע אידישע פארשונגען פאר
געוויקעט די איבערזעסען פון דעם ארישען
גרעסטן פארשונגען און קאמפאניען

אינדעפענדענט גראסערימאן

געוויקעט די איבערזעסען פון דעם ארישען גראסקער, דער גרעסטן פארשונגען און קאמפאניען.

עפטייטשט אום 688 אקס סטריטס ניו יארק סיטי. ערשיינט און דרעקטוראל אפיסס : 588-578 א סטריטס ניו יארק סיטי.

נימער 22

עפטייטשט דער גרעסער אנטע, ניו יארק

נימער 22

די טעגליכע שפייז צייטונג

געוויקעט די איבערזעסען פון דעם ארישען גראסקער, דעליקאטעסען און רעסטאראנט גרייז.

Vol. II, No. 119, Wednesday, December 3, 1924

עפטייטשט דער גרעסער אנטע, ניו יארק

נימער 22

בן שערס זשורנאל
און **אזולטרי מעגעזין**
BUTCHERS' JOURNAL AND POULTRY MAGAZINE.

ערשיינט יענבעמבער און אדרים און ענגליש און די איבערזעסען פון דעם ארישען גראסקער, דעליקאטעסען און רעסטאראנט גרייז.

עפטייטשט דער גרעסער אנטע, ניו יארק

נימער 22

די טעגליכע שפייז צייטונגען פון אמעריקע

Copyright by
Y W O A M O P T E I L
New York, 1937

Printed in U. S. A.

JUBILEE VOLUME
IN COMMEMORATION
of the
**Two Hundred and Fiftieth
Anniversary**
of the
YIDDISH PRESS
(1686 - 1936)

EDITED BY

JACOB SHATZKY, Ph. D.

Published in January, 1937 .
by the
American Branch of the Yiddish Scientific Institute
1133 Broadway, New York, N. Y.